

133560 - 5

YÜZELLİLİKLER
(Yüksek Lisans Tezi)
Şaduman HALICI
Eskişehir-1998

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. İhsan GÖNEŞ.

Üye : Doç. Dr. Cabir Bilim.

Üye : Doç. Dr. Halime Doğru.

Üye :

Üye :

Saduman Halıcı'nın Yüzellikler.....

..... başlıklı tezi
08.07.1998 tarihinde, yukarıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve
Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, ...Tarih
Anabilim / ~~Sanat~~ dalında, Yüksek Lisans-Doktora / Sanatta Yeterlik tezi olarak
değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İhsan GÖNEŞ

Enstitü Müdürü

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

YÜZELLİLİKLER

Şaduman HALICI

Tarih Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos 1998

Danışman: Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti son nefesini veren bir hasta gibiydi. Her tarafı işgal edilen Devlet, yok olmuş sayılabilirdi. Ancak, bağımsız olarak yaşamaya alışmış olan Türk Ulusu, bu duruma kayıtsız kalamazdı. Ulus, bağrından çıkardığı Önder ve kadrosu ile yeni bir mücadeleye, "bir avuç Türk'ün yaşadığı Ata Yurdu'nda bağımsız bir Türk Devleti kurma" mücadelesine başlamıştı. Aynı günlerde, yine Ulusun içinden çıkan ama, düşmanla düşünsel ve eylemsel, kişisel ve örgütsel işbirliği yaparak, ekmeğini yediğe ulusa ihanet eden bir grup hain de ulusal mücadeleye karşıt bir tutum almıştı.

Ulusal Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından birer birer ülkeden kaçan bu kişiler, sürgünde de rahat durmamışlar, Türkiye'deki rejimi yıkmak için uğraşmışlardır. Sayıları "Yüzelli" olarak tespit edilen ve Lozan Antlaşmasıyla ülkeye girişleri yasaklanan bu kişiler, 1927 yılında da vatandaşlıktan çıkarılarak, temel hakları ellerinden alınmıştır.

Bu arada, Genç Cumhuriyet, askeri alandaki zaferlerini siyasi başarılarla taçlandırmış ve rejimini kökleştirmişti. Artık, çekineceği kimse kalmamıştı.

Genç Cumhuriyet, 1938 yılında çıkardığı bir Af Kanunu ile, dünyada eşine ender rastlanacak bir büyüklük göstermiş ve bu işbirlikçileri affetmiştir. Afla birlikte ülkeye dönenlerden bazıları kendisini ulusa affettirmeye çalışırken, kimileri de "uslanmaz" olarak yaşamlarını sürgünde noktalamışlardır.

Her açıdan üzerinde önemle durulması gereken ve tarihe Yüzellilikler olarak geçen bu olay, günümüzde bir takım güçlerin, toplumu Atatürk Devrimlerinden uzak bırakmaya yönelmiş çabalarına ve bu çabalar ardındaki gizli amaçlara da ışık tutuyor olması nedeniyle oldukça büyük önem taşımaktadır.

YÜZELLİLİKLER •

Şaduman HALICI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Tarih Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. İhsan Güneş

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphanesi

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ağustos 1998

ABSTRACT

With the Mondoros Cease Fire Agreement the Ottoman State was such a patient who was glurny her last breath. The state whom every part of her was occupied coil be assumed to come an end. But the Turkish Nation which was get used to live independently could not remain carelesss to this situation. The Nation had begun to struggle, "struggle of formating an independent a new Turkish State in the father land where one hand Turkish were living" with their leader that nation took out him and his staff from their heart. In the same days, there was a group of traitor that owed the Nation's bread and butter and betray her which was also taken from the Nation's heart but collaborated with the enemy in a mental, active, personal and organizational manner.

These people who run away one by one after ending of the National Struggle with victory, didn't keep quiet in departion and tried to destroy the regime. These people whose numbers were fixed as "hundred and fifty" and whose enterance where banned by Treaty of Lausanne, where taken out banned by Treaty of Lausanne, were taken out from citizenship and their rights were coufiscated from citizenship and their rights were coufiscated.

Meanwhile, the Young Republic supported its military victories with political achivements and established her regime firmly. There was no lager some one to be restrained.

The Young Republic showed an extraordinary majuanimity in the world and forgave these traitors by bringing into force a Forgiveness Law in 1938. While some of these traitors returued to country after the Forgiveness Law and traied to be forgiven themselves by their nation, the others ended their lives at deportation in a invensible manner.

This phonemon called the event of Hundred and Fifties, which was devoted to the history, today has a great importance because it enlights that some powers have been trying to keep the nation away from Atatürk's Revulations and tehly have some seeded aims.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
DEĞERLENDİRME KURULU VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	iv
ÖZGEÇMİŞ.....	v
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

Birinci Bölüm YÜZELLİLİKLERİN SAPTANMASI

1. Listenin Hazırlanmasından Önce Ülkeyi Terkedenler.....	15
2. Listenin Hazırlanması.....	17
3. Yüzelliliklerin Listesi.....	23
4. Yüzellilikler Dışında Kalanlar İçin Yapılan İşlemler.....	27
4.1. Vatandaşlıktan Çıkarma.....	28
4.2. Devlet Memuriyetinden Çıkarma-Heyet-i Mahsusa ve Âli Karar Heyeti.....	29

İkinci Bölüm YÜZELLİLİKLERİN SÜRGÜNDEKİ YAŞAMLARI

1. Yüzelliliklerin Bireysel Faaliyetleri.....	34
1.1. Vahdettin'in Beraberindekiler.....	34
1.2. Sevr Antlaşmasını İmzalayan ve Kuvayı İnzibâtiye'ye Dahil Olan Kabine Üyeleri.....	52
1.3. Sevr Antlaşmasını İmzalamakla Görevlendirilen Kabine Üyeleri.....	70
1.4. Kuvayı İnzibâtiye'ye Dahil Olanlar.....	78
1.5. Mülkiye ve Askeriye'den Olanlar.....	100
1.6. Çerkes Ethem ve Yandaşları.....	166
1.7. Çerkes Kongresine Temsilci Olarak Katılanlar.....	196
1.8. Polisler.....	202

1.9. Gazeteciler.....	210
1.10. Diğer Kişiler.....	235
2. Yüzelliliklerin Örgütsel Faaliyetleri.....	247
2.1. Mehmet Ali ve Demokrat Fırkası.....	247
2.2. Türkiye Anadolu Yıldırım Komitesi (Türk Kurtuluş Fırkası).....	248
2.3. Süleyman Şefik ve Öç Derneği.....	253
2.4. Süleyman Şefik ve Osmanlılar Cemiyeti.....	256

Üçüncü Bölüm YÜZELLİLİKLERİN YURDA DÖNMESİ

1. Affın Ortaya Çıkışı ve Af Hakkında Düşünceler.....	260
2. Yüzelliliklerin Ülkeye Dönüşleri.....	267
2.1 Karşılaşılan Problemler ve Alınan Önlemler.....	267
2.2 Yüzelliliklerin Son Durumları- Aftan Sonra Ülkeye Dönenler.....	269
SONUÇ.....	299
KAYNAKÇA.....	306
EKLER.....	315

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.b.	: adı geçen belge
A.Ü.S.B.F.Y.	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
B.M.M.	: Büyük Millet Meclisi
bkz.	: bakınız
Bn.	: Belge no
Bt.	: Belgenin tarihi
C.A.	: Cumhuriyet Arşivi
c.	: cilt
Ç.E.D.	: Çerkes Ethem Dosyası
Dn.	: Dosya no
E.G.M.	: Emniyet Genel Müdürlüğü
G.K.B.H.T.D.Y.	: Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları
H.İ.F.	: Hürriyet ve İtilaf Fırkası
H.Ü.A.İ.İ.T.E.	: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılâp Tarihi Enstitüsü
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
K.E.	: Kanun-u Evvel
K.S.	: Kanun-u Sani
k.	: kısım
M.A.H.	: Millî Âmale Hizmet
n.	: numara
S.	: Sayı
s.	: sayfa
Sn.	: Sayı no
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.B.M.M.V.Y.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları
T.D.T.E.Y.	: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları
T.E.	: Teşrin-i Evvel
T.İ.B.	: Türkiye İş Bankası
T.P.T.	: Türk Parlamento Tarihi
T.S.	: Teşrin-i Sani
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
U.D.	: Umumi Dosya
V.G.C.	: Vahdettin Gurbet Cehenneminde
vd.	: ve devamı
y.a.g.e.	: yukarıda adı geçen eser
y.a.g.m.	: yukarıda adı geçen makale

GİRİŞ

Yakın tarihimizde “Yüzellilikler” deyimini ile tanımlanan bir olay vardır. Türk Tarihinin bir büyük bölümünü kapsayan 620 yıllık Osmanlı Devleti tarihe gömülürken, Yeni Türk Devleti’nin kuruluşunda baş gösteren bu olay, bugüne kadar tüm ayrıntıları ve belgeleri ile açıklanmış ve bilirlenmiştir, denilemez.

1923’den içinde yaşadığımız güne değin bir takım kitap ve yazı dizilerinde değinilen bu deyim, toplumun çoğunda gerçek anlamını yansıtan bir anımsama da yapmaz. Oysa, her bakımdan üzerinde önemle durulması gereken bu çok yanlı olayın, yalnızca yakın tarihimizi ilgilendiren, olduğu yerde kalmış bir konu, ya da bir sorun olmaktan ötede bir başka özel anlamı da vardır.

İçinde yaşadığımız dönemde, bir takım güçlerin ülkeyi ve toplumu Atatürk İlkelerinden ayrı ve uzak bırakmaya yönelik çabalarına ve o çabaların ardındaki gizli amaçlara, yine bu olay, ışık tutacak niteliktedir.

Yeni Türk Devleti’nin kuruluşunda ortaya çıkan “Yüzellilikler Olayı”nın ayrıntılarını ele almak sanıyoruzki tarih açısından oldukça önemli yeni bir sayfa açacaktır.

Tarihlerin “Birinci Dünya Savaşı” diye adlandırdıkları (1914-1918) bir büyük savaşın sonunda, çok öncelerden Batı ve Doğu Avrupa devletlerinin hegemonyası altına düşmüş Osmanlı İmparatorluğu, son nefesini veren bir hastaya benzetilebilirdi¹.

Yüzyıllardır bölüşüm planları üzerinde birlikte çalışmış düşman devletlerce ülkenin her yanı, karaları ve denizleriyle ele geçirilmişti.

Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan ve Rauf Bey’in “sizleri temin ederim ki İstanbul’umuza tek bir düşman askeri çıkmayacak” demesinden kısa bir süre sonra, Çanakkale’den hareket eden Basra adlı Osmanlı torpidosu, Karacı Yarbey Murphy ve Deniz Binbaşısı Chilton adlı iki İngiliz subayını, Savunma ve Donanma Bakanlıkları’nda İrtibat Subayı olarak görev yapmak üzere İstanbul’a getirdi. Tarih 8 Kasım 1918. Yani, Rauf Bey’in İstanbul’umuza tek bir düşman askeri dahi çıkmayacak demesinden sadece altı gün sonrası...²

¹ Ali Kemal Meram, “Yüzellilikler Olayı”, **Yeni Gazete**, 17 Ağustos 1970.

² Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, c. I, İstanbul, 1991, s. 53.

Aynı gün, İngiliz İrtibat Subayları, Osmanlı Devleti'ne ait bir torpido ile İstanbul'a gelirken, Fransızlar Arian adlı savaş gemisini Çanakkale Boğazı ve Marmara'dan geçirerek, İstanbul'a göndermiş ve Galata rıhtımına yanaştırmışlardır³. Bu subaylar, İtilaf Devletleri bayraklarıyla süslenmiş olan Beyoğlu sokaklarından geçişleri sırasında azınlıklar tarafından büyük sevinç gösterileriyle karşılanmışlardır. 13 Kasım 1918 günü istim üstünde demir atan savaş gemileri, kıyılarda kendilerini çılgınca alkışlayan işbirlikçilerin gösterileri arasında, karaya zırhlı araçlar, devriye birlikleri, toplar ve makineli tüfekler çıkarmaya başlamışlardır⁴.

Oysa, Osmanlı Devleti'nin başkentinin işgali, işgal olayının sadece ufak bir parçasıdır. Mondros Bırakışması'nın hemen ardından, savaşlarda yitirilmiş Osmanlı topraklarının dışında daha nice yer, resmen ve alenen işgal edilmiştir ki bunlar İstanbul işgalinden de öncedir. Sonrası ise hep bilinir; Anadolu'nun ortasında bir avuç yer dışında düşman işgaline uğramamış yer kalmamıştır.

Düşman Devletler Osmanlı Devleti'ne maddi ve manevi bakımdan saldırmışlar, yok etmeye ve paylaşmaya karar vermişlerdir. Padişah ve Halife olan kişi, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmemektedir ki hükümeti de aynı durumdadır. Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan ulus, karanlık ve belirsizlik içinde, olup bitecekleri beklemektedir. Felaketin korkunçluğu ve ağırlığını anlamaya başlayanlar, kurtuluş çaresi olarak gördükleri yollara başvurmaktadır. Ordunun ise adı vardır, fakat kendisi yoktur. Komutanlar ve subaylar yurdun parçalanmakta olduğunu görerek yürekleri kan ağlamakta, kafaları ise kurtuluş yolu aramaktadır⁵. Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tükenmiş, ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir Ata Yurdu kalmıştır⁶.

İşte böyle bir ortamda "Ben, bir ulusal kurtuluşun gerektirdiği bir direnişe ön-ayak olursam, Türk Ulusu ve Türk Ülkesi kurtulur" diyen bir tek adam ortaya çıkmıştır.

Bu, Mustafa Kemal'dir.

Ne varki, bir büyük cesedi andıran Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntısı üzerinde birbirini çimdikleyen ellerin uzandığı her bir yanda, birbiri ardına sıralanmış bir sürü çiban işte bu sırada ardarda patladı. Bu, ülke içi isyan ve

³ y.a.g.e., s. 54.

⁴ İlhami Soysal, **Kurtuluş Savaşı'nda İşbirlikçiler**, İstanbul, 1985, s.27.

⁵ Mustafa Kemal (ATATÜRK), **Nutuk**, c.I, Ankara, 1986, s. 15.

⁶ y.a.g.e., s. 19.

ihtilâllerdi. Ancak, bu isyan ve ihtilâller, düşmanlara karşı değil, düşmanlara karşı ulusal ayaklanmaya baş koyan Mustafa Kemal'e ve O'na inananlara karşı idi. Özbenlik bilincinden yoksun, inançsız, ülküsüz bir takım kişilerin, satılmış vicdanlıların kara ve kızıl tırnakları altında patlayan çibanlardan akıttıkları kan ve irinle düşmanlar besleniyor, daha da güçleniyordu⁷.

İstanbul'da ise bir takım gazeteler, işgalci güçlere şirin görünebilmek için yapmadıklarını bırakmıyor, kendilerine yeni efendiler arıyorlardı. İşgalden bir hafta sonra Sait Molla, "Venizelos'un saf halka kötü tanıtıldığını" düşünürken⁸ Ali Kemal ise, kurtuluşu "itilâf sayesinde" görmekteydi⁹.

İşgal devletlerinin merhametine sığınan teslimiyet içindeki İmparatorluk yönetiminin çaresizliği, bir yandan ulusal duygu ve gururdan yoksun karışık yapıdaki kişileri düşmanla işbirliğine sürüklerken, diğer tarafta Anadolu'da bambaşka bir görüntü vardır ve amaca doğru hızla yol alınmaktadır. Amaç, "ulus egemenliğine dayanan, tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmaktır"¹⁰.

Ülkenin ve ulusun yokluk çizgisi üzerinde sallanıp durduğu o dönemde ülküsüz ve inançsızların başında gelenlerden Refik Halit 16 Kasım 1919'da şöyle yazıyordu:

"Bu sırada moda, zeybek oyunu. Aydın dağlarında oynanıyor. Mamafih Çerkes oyunları da revaçta... Ben böyle tabancalı, palalı oyunlardan hiç haz etmem, ama men etmeğe gücüm yetmez, kolum ermez, ürkek ürkek seyrederim.

Siyasi oyunların en basiti, milli oyunlardır. Basit ama ilk günleri, bir 'Peyam' başyazarı ile benden başka o oyunlara kanmayan, o oyunlara gelmeyen kalmamıştı"¹¹

Ali Kemal ise, Peyam'da yazdığı yazılarında kurtuluşun silahla değil siyaset yoluyla olacağına inanmakta, bu yüzden İttihat ve Terakki (İ.T.)'nin devamı saydığı, silahlı mücadeleyi hiçbir zaman gündeminden çıkarmayan ve düzenli bir ordu kurma konusunda da sürekli örgütlendiğini düşündüğü Kuvayı Milliye hareketi ile de sürekli uğraşmaktaydı¹².

⁷ Ali Kemal Meram, "Yüzellilikler Olayı", **Yeni Gazete**, 17 Ağustos 1970.

⁸ **Yeni İstanbul**, 18 Kasım 1918.

⁹ **Sabah**, 18 Kasım 1918.

¹⁰ Mustafa Kemal, **a.g.e.**, c.1, s. 19.

¹¹ Ali Kemal Meram, **a.g.m.**, 18 Ağustos 1970.

¹² **Peyam-ı Sabah**, 8 Nisan 1337 (1921).

Öte yandan İstanbul'da kurulan "İngiliz Muhipler Cemiyeti"nin organize ettiği ekipler kapı kapı dolaşarak İngiliz mandası altına girmek için imza topluyorlardı. Bu eylemin en acı yanı, devletin çeşitli organlarında, hem de en başda oturanların yardımıyla sürdürülmekte oluşuydu. Bu ekipte kimler yoktu ki; eski İç İşleri Bakanı Memduh Paşa, Şehremini Cemil Paşa, Damat Ahmet Zülküf Paşa, Temyiz Mahkemesi Başkanı Ali Rüşdü, Ziraat ve Ticaret Bakanı Kamil Paşazade Abdullah, eski Şurayı Devlet(Danıştay) Başkanı Sait Molla... cemiyetin ve bu eylemlerin içindeydiler.

İngiliz Muhipleri cemiyeti üyelerine açık kırmızı renkte kimlik kartları verilmişti. Bu kimlik kartlarının sağ yanında Türk sol yanında İngiliz bayrağının resimleri bulunuyordu¹³.

Kimlik kartlarındaki mührün üstündeki imza ise Sait Molla'nındı. Türk halkının İngiliz mandası altına girmesi için kapı kapı dolaşanlar elli bin imza toplamakta güçlük çekmediler. Bütün eylemleri başta Sait Molla olmak üzere, İngiliz Papazı Frew yürütüyordu. Papaz Frew, Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı, karısı Mediha Sultan'ı ve oğullarından Sami ile Hürriyet ve İtilâf Fırkası (H.İ.F.) Başkanı Albay Sadık'ı da elde etmişti¹⁴.

Refi Cevad (Ulunay)'ın Alemdar gazetesi de bu ve benzeri konulardaki eylemlerin başta gelen yayın organlarından biriydi. Cevad, mandacılık konusunda yazmış olduğu makalelerinde İngiltere'yi övmekte, kayıtsız şartsız İngiliz mandacılığını savunmaktaydı. "İngiltere ve Biz"başlıklı makalesinde;

"...Onlarla pek dost olduğumuz için limanımızdaki gemilerini dostâne bir şekilde selamlarız. Siyasette başarılı oldukları gibi, düşmanları bile siyasetteki başarılarına hayrandır. Halbuki onların askerleri pürsıhhat içindeyken bizim askerimiz çamurlu ekmeği bile zor görüyordu. Hal böyle iken, paşalar ziyafetten ziyafete koşuyorlardı...Keşke İngiltere ile aynı safta olsaydık...İngiltere'nin siyasetine girmek gerekir. Bizim için yol, İngiltere'nin açacağı yoldur" ¹⁵

demektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı gün "...hasta olan vücudumuzu iyileştirecek olan doktor, Anglo-Sakson ırkıdır, İngilteredir."

¹³ Ali Kemal Meram, **a.g.m.**, 19 Ağustos 1970.

¹⁴ **y.a.g.m.**, 19 Ağustos 1970.

¹⁵ Metin Ayışığı, **Refi Cevad Ulunay'ın Milli Mücadele Devri Makaleleri**, Balıkesir, 1994, s.31-32; **Alemdar**, "İngiltere ve Biz", 19 Kanun-u Evvel (K.E.). 1918; "Siyasette Hangi Yol", 6 Kanun-u Sani (K.S.) 1919.

yorumunu yapan Refi Cevad 30 Eylül 1919 tarihli makalesinde ise "...Türk'ü aç bıraktık, Kürtü aç bıraktık, Arnavut'u vurduk, Ermeni'yi soyduk, Rum'u soyduk...Biz de İstiklâl fikrine şiddetle bağlıyız. İstiklâlimizi temin edebilmek için de kuvvetli bir devlet müzaheretine muhtacız. O devlet ki İngiltire'dir ve İngiltere olması lazım gelir. Bizi elimizden tutmalı, layık bir kuvvet halinde bizi muhafaza eylemeli. Bu 'istiklâl isteriz' feryadı, hiç ama hiç bir zaman hüsnü niyetle dermeyan edilen bir fikir değildir. İstiklâl isterizden maksat, devletin askerini Enver gibi bir deliye, idaresini Talât gibi bir tulumbacıya, hazinesini de Cavit gibi bir sonradan görmeye teslim eylemektir. Buna ise, artık bu milletin gücü, kuvveti kalmamıştır." ¹⁶ diyen Refi Cevad bir başka makalesinde ise Milli Mücadeleye 'Hayır' diyerek kendince nedenlerini açıklamaktadır ¹⁷.

İhanet yarışının at başı sürdürüldüğü bu sırada, Anadolu'nun bağrından, Mustafa Kemâl'in vicdanına eşit bir ses duyulmakta ve Kastamonu'da yayınlanan Açık Söz gazetesi Türk Ulusuna şöyle seslenmektedir.

"...Şimdi İstanbul, nazarımızda bir zavallı da değildir. Bu gün bütün Türk ve İslâm ülkeleri nazarında İstanbul, bir mücrim, bir günahkârdır. Bu gün bütün Anadolu nazarında İstanbul vazifesini suistimal etmiş bir mücrim ve milyonlarca İslâmın ve Türkün hakkını çiğnemiş bir günahkârdır.

Yazıklar olsun İstanbul'un bu haline.

Ey Anadolu vilayetleri, şehirleri, köyleri, hepimiz bu maksat uğrunda, memleketi kurtarmak uğrunda birleşmeliyiz. İstanbul'u doğru yola getirmeli ve İstanbul'daki bütün fırka gürültülerine nihayet verdirerek milleti ittihat ve intibaha davet etmeliyiz...

Uyan Ey Anadolu ahalisi. Uyan! Uyan!

Uyku devresi çoktan geçmiştir...

Uyan Türk oğlu!.. vatanını kurtar, milletini kurtar, dinini kurtar ve sen de kurtul.

Uyan, en mukaddes Anadolu!" ¹⁸

Yüzyıllarca kendi kaderleriyle başbaşa, bilimin ve uygarlığın ışığından, yurdunun nimetlerinden ve insanca yaşama düzeyinden yoksun bırakılan Anadolu, şimdi bir yanıla şeriatı kalkan yapanların, öte yandan düşmanla işbirliği edenlerin cirrit oynadığı bir geniş alandı sanki.

¹⁶ Alemdar, 30 Eylül 1919.

¹⁷ Alemdar, 27 Ağustos 1919.

¹⁸ Açık Söz, "İstanbul Bir Mücrim, Bir Günahkârdır", 19 Temmuz 1919.

Bu oyundan yine en çok yararlanan Yunanlılar oluyor, sönmedik ocağı kalmayan Türk köylerinde, Türkler kesilip doğranıyordu¹⁹.

Ne var ki, yurdun dört bir yanının düşmanlar arasında bölüşülmesi, büyük kentlerden köylere kadar oluk oluk Türk kanının akıtılması işbirlikçilerle nemelazımcı çevreleri ilgilendirmiyordu. Onlar için tek bir sorun vardı. Ya Amerika'nın ya da İngiltere 'nin boyunduruğuna vurulmak ve bu sonucun alınmasına karşı çıkacak, Mustafa Kemal'in önderliğinde girişilen, Ulusal Mücadeleyi her ne suretle olursa olsun baltalamak.

İhanet ve işbirliği yurdun her tarafını sarmakta gecikmedi. Gizli ve açık bir sürü cemiyet ve fırka bu arada kuruldu. İngiliz Muhipler Cemiyeti, Askeri Nigehban Cemiyeti, Tealî İslâm Cemiyeti, Kürt Teali Cemiyeti, Hürriyet ve İtilâf Cemiyeti Fırkası hep bu türden cemiyet ve fırkalardı²⁰.

Bu çözülüş ve parçalanmışlık karşısında bile, hala umudunu ve amacını yitirmeyen Mustafa Kemal, bu yıkılmışlığın içinden yepyeni ve egemen bir devlet, bağımsız, özgür ve mutlu bir ulus yaratabileceğine inanıyor, bu ulusal inancın verdiği güçle koşuyordu.

Bir dönemin Danıştay başkanlığını yapan Sait Molla'nın, Atatürk'ün "Nutuk" adlı büyük eserine giren mektupları, Ulusal Mücadelenin önemli bir yanını açığa vurmak için yeterlidir.

İngiliz ajanı Papaz Frew'e yazılan bu mektupların ilki aynen şöyledir:

"Aziz Dostum,

Verilen iki bin lirayı Adapazarı'nda Hikmet Bey'e gönderdim. Oradaki işlerimiz pek yolunda gidiyor. Bir kaç gün sonra faydalı neticeler elde edeceğiz. Şimdi aldığım malumatı, şu tezkeremle size müjdelemeye koştum. Yarın sabah, bizzat gelip tafsilat vereceğim. Anadolu'daki adamımız Kuvayı Milliyle taraftarlarının Fransa'ya fevkalade meyil gösterdiklerini bildiriyor. Ayrıca general Despère'nin Sivas'a gönderdiği zabıtlarin, Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek İngiltere Hükümeti aleyhinde bazı kararlar aldıklarını Ankara'daki adamamız (N.B.D. 285/3) özel bir ulak ile gönderdiği mektupla bildiriyor. (D.B.K. 91/3) her ne kadar bizim İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne değil ama bu zatın Fransızlar lehine casusluk ettiğini tahmin ediyorum. Bu zatın, ayrıca sizin bu cemiyete reislik ettiğinizi etrafa söylemekten çekinmediği kanaatindeyim.

Dün sabah Adil Bey'le birlikte Damat Ferit Paşa hazretlerine gittim. Kendilerine,

¹⁹ Ali Kemal Meram, **a.g.m.**, 20 Ağustos 1970.

²⁰ **y.a.g.m.**, 21 Ağustos 1970.

sizin (Frew'un) 'biraz daha sabır ve soğukkanlılıkla beklemeleri' tavsiyesinde bulunduğunuzu bildirdim. Paşa hazretleri size teşekkür ettiler. Ve Kuvayı Milliye'nin Anadolu'da tamamen kök saldığını ve mukabil bir hareket neticesi olarak, mel'un reisleri tepelenmedikçe, kendilerinin iktidara gelemeyeceğini söyledi. Kuvayı Milliye'nin dağıtılması için, büyük İngiltere nezdinde acele teşebbüslere geçilerek, müşterek bir notanın Babiâli'ye verilmesini ve çetelerimizin Adapazarı ve Karacabey ve Şile'de Rumlara karşı tecavüzler ileri sürülerek Kuvayı Milliye'nin asayışı bozduğunun iddia edilmesini, İngiliz basınında da Kuvayı Milliye aleyhinde neşriyat yapmasını rica ediyor..."²¹

Sait Molla, Papaz Frew'e benzer düşüncelerle dolu toplam on mektup göndermiştir.

İşbirlikçilerin ihanet yarışı bu türde hızla sürüp giderken, Doğu'da, şariat adına yeni bir oyun oynanıyordu.

Bayburt'a bağlı Hart Köyü'nde Şeyh Eşref adlı bir adam artaya çıkarak, kendini "ahir-i zaman peygamberi" ilân ediyor, bu kadarla da kalmayarak çevre köyler halkına beyannameler yayınlıyor ve "Allah beklenen mehdiyi gönderdi, artık din ve şariat üzerine idare olunacağız" diyordu.

Olay Mustafa Kemal'e duyuruldu. 1 Ocak 1920 günü Hart dolayları üzerine yürüyen kuvvetler, iç düşmanların patlattığı bu yeni çıbanın kökünü kurutmakta gecikmedi.

Ne var ki, vatanın ve milletin geleceğini kundaklayanlar kadar, bir ulusal kurtuluşun gerçekleşmesi için, canlarını hiçe sayıp, akıllara durgunluk verecek kahramanlıklardan çekinmeyenler de vardı. Gelibolu'nun Akbaş Cephaneliği'ndeki bir olay, bu konuda unutulmayacak örneklerden biri olarak Ulusal Mücadele tarihine geçti. 26/27 Şubat 1920 gecesı Köprülü Hamdi adındaki bir vatansever, peşine taktığı bir kaç kişi ile Akbaş cephaneliğine baskın yapıyor, cephaneliği bekleyen Fransız kıtasıyla kısa süren bir çatışmadan sonra, cephanelikte bulunan sekiz bin Rus tüfeğiyle kırk makineli tüfeği ve yirmibin sandık cephaneyi önce Lapseki'ye ve daha sonra da Anadolu içine ulaştırıyordu²².

Ancak, bu arada boş durmayan işbirlikçilerin istekleri gerçekleşiyor ve Sait Molla'nın Frew'e yaptığı teklifler meyvelerine vermeye başlıyordu. İngilizlerle işbirliği yapmış bir saray ve elde edilmiş bir takım cehalet çevreleri, ulusal kurtuluş mücadelesine karşı birbiri ardına başkaldırıyordu.

²¹ Mustafa Kemal, a.g.e., c. 2, s.393.

²² Ali Kemal Meram, a.g.m., 23 Ağustos 1970.

Hendek, Bolu, Düzce yörelerinde patlayan isyanlar, Nallıhan, Beypazarı ve Ayaş'a kadar uzanmıştı²³.

Bununla birlikte, kurtuluş için mücadele veren Kuvayı Milliye'ye karşı Osmanlı sarayı İngiliz desteğiyle 18 Nisan 1920'de Kuvayı İnzibâtiye adıyla silahlı bir birlik oluşturmuyordu. Hükümetçe çıkarılan kararnamede özetle

"Devlet kanunlarını tatbik eyleyen hükümet memurlarını zor kullanarak icrai memuriyetine mani olan ve Kuvayı Milliye namını taşıyan erbabi şekaveti tenkil için Kuvayı İnzibâtiye kurulmuştur. Kuvayı İnzibâtiye, devletin zabıta kuvvetlerinin yardımcısı olacaktır. Aynı zamanda devletin silahlı kuvvetidir..."

deniliyor ve burada görev alan erlere otuz lira, teğmenlere atmış liradan başlamak üzere alay komutanlarına yüz elli lira verileceği vaadediliyordu. Aynı kararnameyle bir miylon ikiyüzelli bin lira ödenek ayrılan Kuvayı İnzibâtiye'nin komutanlığına, ordu komutanı yetkisi ile ve maaşına beş yüz lira ek ödenek verilerek Süleyman Şefik Paşa atanıyordu²⁴.

İngilizlerle işbirliği yapmakta ve ulusal direnişe karşı çıkmakta hiç bir sakınca görmeyen Osmanlı Devleti'nin bu çabaları ve el altından yaptığı kıskırtmaları ile iç isyanlar Anadolu'yu sarmaya başlamıştı. Düzce'de, Yozgat'ta, Zile'de, Konya'da çıkan bu ayaklanmalar Anzavur gibi, Çapanoğulları gibi hainlerce düzenleniyor ve Ankara'da yeni Türk Devleti'nin temeli olarak kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M.)'ni tanıımıyordu²⁵.

Güçlü bir gelişim gösteren isyanlar elverişli bir ortam bulmuştu. Diğer taraftan, Sivas Kongresi'nde alınan kararların uygulanması sonucu, özellikle Batı ve Orta Anadolu idari teşkilat kademelerinin İstanbul Hükümeti ile ilişkilerini keserek, peyderpey Heyet-i Temsiliye'ye katılmaları İstanbul Hükümetini zora sokuyordu. Bu durumdan kurtulmak çarelerine arayan İstanbul Hükümeti cahil halkı ayaklanma ve Kuvayı Milliye'ye karşı koydurma çabalarına başvurmuştu. Bu çalışmalar ulusal kuvvetleri çok yormuş ve bazıları, ancak büyük fedakârlıklar sonunda bastırılabilmiştir ki bunlardan biri de Zile'de çıkan isyandır²⁶.

²³ 1919-1921 yılı içinde çıkan ayaklanmaların ayrıntıları için bkz. **Türk İstiklal Harbi-iç Ayaklanmalar (1919-1921)**, c.4, Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Seri no:1, 1964.

²⁴ **Türk İstiklal Harbi-iç Ayaklanmalar**, c.4, s. 66.

²⁵ **y.a.g.e.**, c.4, s. 90-135.

²⁶ **Türk İstiklal Harbi-iç Ayaklanmalar**, c.4, s. 111.

Daha, önceki ayaklanmaların etkileri geçmeden, evvelce Konya valisi bulunan ve İstanbul'daki İngiliz ajanlarının aracılığını yapan Cemal Bey'in bölgede ektiği tohumlar 1920 yılı Ekim ayında tekrar filizlenmiş, padişaha bağlılık, dini inançları kişisel çıkarlarına alet edenlerin kışkırtıcı çalışmaları bu isyanın da başlıca sebepleri olmuştur²⁷. İngiltere'den, Amerika'dan ve dolayısıyla saraydan yana olan ihanet çevreleri ve özellikle ulusal mücadeleye karşı direnen kalemlerin boy verdiği basın, tüm umutlarını bu isyanlara bağlamıştır ki bunların en başında Ali Kemal'in 'Peyamı Sabah' gazetesi ile Refi Cevad'ın 'Alemdar' ı vardır.

İsyancılar, Kayseri'yi ele geçirmek ve Niğde üzerinden Konya'ya inerek saldırılarını başarıya ulaştırmak isterken, İngiltere ve Yunanistan Türk ülkesinin ve ulusunun temelden çökertilmesi ve yok edilmesini, bu isyanın başarıya ulaşmasına bağlıyordu. Bu nedenledir ki Ankara, durumu önemle izliyor ve isyanı bastırmak için gücünün üstünde bir çaba harcamakta yarar görüyordu. 23 Haziran'da başlayan çatışmalar isyancıların büyük kayıpları ile sonuçlandıysa da iç çatışmayı fırsat bilen Yunanlılar ileri harekâta geçerek pek çok Anadolu şehrini işgalleri altına aldılar²⁸.

Yunanlıların girdikleri yerlerde halka büyük eziyetler yapmasından Kuvayı Milliye'yi sorumlu tutan Ali Kemal,

"...Gerçekte zavallı Türkler boş yere eziliyor gidiyorlar.. zaten bu nisbetsiz boğuşmaya zorbaların tazyikiyle girişiyorlar. O zorbalar ki eminiz masumları ezdirir, kırdırır, ama kendileri hiç bir tehlikeye uğramazlar"²⁹

derken, Yunan işgalini izleyen günlerde, B.M.M'ndeki celsede Mustafa Kemal ise geleceğe olan inancını şu sözlerle dile getiriyordu:

"...Yüksek heyetinizin kararlaştıracığı tedbirlerle, T.B.M.M. ordusunun düşmanı her ne olursa olsun, kutsal topraklarımızdan çıkarıp atacağına olan inancımızın sarsılmasına imkân yoktur. Yalnız Yunan ordusu değil, yalnız şimdiki haliyle Yunan ordusunu değil, bunun üç beş misli kuvvetlerle dahi karşılaştık, T.B.M.M., vatanın istiklâlini ve milletin varlığını icap ederse memleketin son kaya parçası üzerinde hem de muvaffakiyetle müdafaa etmeyi bilecektir. Halen müteessir olsak bile, âtiden asla endişemiz yoktur"³⁰.

Mustafa Kemal gelecek konusundaki sarsılmaz inancını dile getirirken

²⁷ y.a.g.e., c.4, s. 118-119.

²⁸ Kemal Özer, **Türk Kurtuluş Savaşında Gönen**, Balıkesir: Türk Dili Matbaası, 1964, s.20.

²⁹ **Peyam-ı Sabah**, 27 Haziran 1336 (1920).

³⁰ Ali Kemal Meram, **a.g.m.**, 24 Ağustos 1970.

“Düvel-i Muazzama”da boş durmuyor, çok önceleri hazırladıkları paylaşım tasarısını “Sevr Projesi” olarak masaya yatırıyor ve Paris’te Türk temsilcisi olarak görev yapan Dahiliye Vekili Reşit Bey 20 Temmuz 1920’de hükümete çektiği telde “İtilaf Devletleri temsilcileri, Osmanlı Devleti’nin barış andlaşmasını imzadan kaçınması halinde, İstanbul’un Yunan askerleri tarafından işgal edilmesini kararlaştırdığını” bildiriyordu³¹. Nitekim bu tehdidin savurulduğu günlerde, Osmanlı Devleti’ni imzaya zorlamak amacıyla, Yunanlılar da saldırıya geçiyor ve 25 Temmuz’da Edirne’yi işgal ediyordu³².

Bu baskılar karşısında telaşa düşen hükümet, projeyi alelacele görüşüp kabul etmiş, ardından Padişah Vahdettin ile birlikte ayandan ve ileri gelen devlet adamlarından kırküç kişinin katıldığı Saltanat Şûrası’nı toplayarak projeyi onaylamıştır³³.

Daha Sevr görüşmeleri sürerken, bu görüşmelerden olumlu bir sonuç alınacağını zanneden Refi Cevad, 7 temmuz 1920 günlü makalesinde Ulusal kuvvetlere çatarak;

“Kuvayı Milliyeciler, paşalar, beyler artık anlasınlar, iki de birde milletin mukadderatına burunlarını sokmasınlar. Kuvayı Milliyeciler düşünmüyorlar mı ki İstanbul Hükümeti’nin meşruiyeti Düvel-i İttilâfiye ve bilhassa İngiltere Devleti’nin eser-i himâyesidir... Kuvayı Milliye’nin vatanî hislerle hareket etmediği ortaya çıkmıştır. Kuvayı Milliye böyle yapmasaydı, Yunanlılar üzerimize gelmeyecekti...”

diyecek, 9 Temmuzda ise;

“Kuvayı Milliye’nin Devlet-i Aliye’yi zor duruma düşürmek için yaptıkları ortadadır. Anadolu bunlara gereken dersi vermelidir. Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti bütün topraklarını kaybederek, şark meselesi büsbütün yeni bir safhaya giriyor. Şimdiye kadar hiç bir devlet bu kadar ağır fedakârlıklar karşısında kalmamıştır. Türkiye ve Türkler ortadan kaldırılamaz. Mustafa Kemal tarihte bir isim bırakacaktır ama, cânî bir isim bırakacaktır.”

diyerek, anlaşmanın ülkeyi parçalayıp yok etmek için hazırlanmış olduğunun bilincinde olmadığını kanıtlayacaktır³⁴.

Ali Kemal ise bu taslaktan ürkmüş görünse de, 25 Temmuz 1336 (1920)

³¹ Osman Özsoy, **a.g.e.**, s. 190.

³² **Türk İstiklal Harbi**, c.2, k.2, Ankara: G.K.B.H.T.D.B.Y., Seri no:1, 1965, s.281.

³³ **y.a.g.e.**, c.2, k.2, s. 182.

³⁴ Metin Ayışığı, **a.g.e.**, s. 47-48.

tarihli ve “İki Yoldan Biri” başlıklı makalesinde, Osmanlı Devleti’nin ya taslağı kabul edip bir devlet olarak varlığını devam ettireceğini, ya da reddedip büsbütün düşman çizmesine terkedileceğini söylemektedir³⁵. 10 Ağustos 1920 günlü makalesinde ise, anlaşmanın imzasının neden geciktiğini sorar. İki gün sonra da anlaşmayı imzaya giden Rıza Tevfik ve heyetinin neden terslendiğine bir türlü anlam veremediğini ifade eder³⁶.

T.B.M.M. Sevr Antlaşması’nın imzalanmasının ardından 19 Ağustos 1920’de aldığı kararla Saltanat Şûrası’nda anlaşmanın imza edilmesine karar ve oy verenlerle, anlaşmayı imzalayanları vatan haini ilân eder³⁷.

Bu arada Anadolu’nun batısında daha büyük bir başkaldırı hareketi olacaktır. Bu hareket, Ulusal mücadeleye bir takım ayaklanmaları bastırması ile büyük emekler veren, ancak düzenli ordu kurulması çalışmalarına karşı çıkarak, hiç bir emri dinlemeden kendisini “Umum Kuvayı Seyyare ve Kütahya Bölgesi Komutanı” olarak adlandıran³⁸ Çerkes Ethem ve kardeşlerinin ulusalcılıktan hainliğe yönelen başkaldırı hareketidir. Mustafa Kemal’in tüm çabalarına rağmen yola gelmeyen, zaman kazanmak için türlü yollar deneyen Ethem ve kardeşleri³⁹ cephelerde bulunan komutanları beğenmeyerek, onların emirlerine uymuyor ve hükümeti tanımayan bir tutum içine giriyordu. Ethem, topladığı çeteleri ile Demirci Efe’yi kendi yanına çekmeye çalışırken kardeşi Reşit Bey, mecliste düşüncelerini açıklıyor ve onları kışkırtmaya çalışıyordu⁴⁰.

6 Ocak 1921’de Yunan kuvvetleri Bursa cephesinde harekete geçtiği zaman, Çerkes Ethem de saldırıya geçiyordu. Ama bu kez, ulusal kuvvetlerin yanında değil, karşısındaydı.

8 Ocak’ta Mustafa Kemal Paşa, B.M.M’nde savaş durumunu açıklarken “Ethem, Tevfik ve Reşit Bey’ler” diye kendilerinden bahsedince bir milletvekili “Paşa Hazretleri, artık bey demeyiniz. Hain deyiniz” ihtarında bulunmuş, aynı oturumda Reşit’in milletvekilliği de kaldırılmıştır⁴¹.

35 Osman Özsoy, *a.g.e.*, s. 192.

36 *y.a.g.e.*, s. 193.

37 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:1, c.2, s.299.

38 Mustafa Kemal, *a.g.e.*, c.2, s. 687.

39 *y.a.g.e.*, c.2, s. 713.

40 Mustafa Kemal, *a.g.e.*, c.2, s. 717.

41 *y.a.g.e.*, c.2, s. 735.

Ethem kuvvetlerine gelince onlar, Birinci İnönü Savaşı süresince şiddetli saldırılarda bulunarak, ulusal direnişi kırmaya çalışmış ancak, başarıya ulaşamayarak dağıtılmıştır. Bu kuvvetlerin büyük kısmı Türk ordusuna teslim olurken bir kısmı da Yunanlılara katılmıştır. Yunanlılara sığınanlar yirmi beş subay ve yedi yüz erden oluşur ki bunların içinde Ethem ve kardeşleri de vardır⁴².

Ethem kuvvetlerinin çözülüşü ve Yunanlıların geri çekilmesi ile İngilizler, Anadolu'daki direniş karşısında Yunanlıların sürekli bir başarı sağlayamayacağını anlamış, Londra'da toplanan konferansla, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu demek olan Sevr Antlaşmasını biraz değiştirerek İstanbul Hükümeti ile Anadolu'daki direnişçilere kabul ettirebilme çareleri aramaya başlamıştır.

Anadolu'da ise, yeni yılın ilk günlerinde, 20 Ocak 1921'de, yeni bir anayasa, Teşkilat-ı Esâsiye Kanununu kabul edilerek⁴³ yeni Türk Devleti'nin doğuşunda bir adım daha atılmıştır. Bundan sonrası genç Türk Devleti için büyük özveri ve sonuçta büyük başarılarla doludur.

İkinci İnönü savaşı ile kazanılan büyük zafer İngiltere'yi yeni bir politik aldatmacaya sürükleyerek İstanbul gazetelerinde "Büyük Britanya Hükümeti'nin bitaraflılığı" konusunda bildiriler yayınlatmasına neden olmuştur⁴⁴. Sakarya Savaşı'nın zaferle sonuçlanması ise, İngiltere ile Fransa'yı birbirine düşürerek, Fransızların Ankara Hükümeti ile uzlaşmasını ve bir anlamda savaştan çekilmesini sağlamıştır. Yapılan Ankara Anlaşması ile Türkiye, Doğu Cephesinden sonra Güney Cephesinden de kurtularak, hemen hemen bütün kuvvetlerini, Yunan ordusuna karşı Batı Cephesinde toplayabilmiştir⁴⁵. Yunan ordusunun Türk ordusu karşısında uğradığı ağır hezimet üzerine, Anlaşma Devletleri temsilcileri 22-26 Mart tarihleri arasında Paris'te biraraya gelerek İstanbul, Ankara ve Yunan Hükümetlerine uzlaşma sağlamak yolunda birer nota göndermiş, T.B.M.M. Hükümeti tarafından notaya verilen cevaptaki, uzlaşmanın sağlanmasının ardından Anadolu'nun dört ay içinde boşaltılması isteği kabul edilmediğinden mütareke yapılamamıştır⁴⁶.

⁴² Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, c.4, İstanbul, 1991, s. 19.

⁴³ İlhami Soysal, **150'likler Kimdiler, Ne Yaptılar, Ne Oldular?**, İstanbul 1988, s. 39.

⁴⁴ İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücade**, Ankara: TTKY, 1989, s. 174.

⁴⁵ **y.a.g.e.**, s. 221.

⁴⁶ Ali Fuat Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara: TDTEY, 1952, s. 146-148.

Türk ordusu Sakarya Savaşı'ndan sonra, 1922 kışı ve ilkbaharını Yunanlıları Anadolu'dan atmak için gerekli olan her türlü silah ve malzemenin sağlanması ile geçirmiş ve bu yolda yoğun bir hazırlık yapmıştır. Anadolu'da olup biteni İstanbul'dan seyretmekte olan Ali Kemal ise kalemiyle kan kusmaya devam etmektedir. 3 Mayıs 1922'de yazdığı "Hakikat, Hayal" başlıklı makalesinde;

"İşte Kuvayı Milliye ki, İttihat ve Terakki'nin her noktai nazardan hakiki bir istihalesidir. Vakta ki, İttihat ve Terakki Anadolu ve Anakara'da, Kuvayı Milliye kisvesiyle yeniden ba'sü ba'del mevte mazhar oldu"

demıştır. 5 Mayıs 1922'de yazdığı "Niçin" başlıklı yazısında "Dün, evvelki günden fena idi. Bugün dünden fenadır. Yarın ise korkulur ki, mazallah" diyen Kemal, 11 Mayıs'ta yazdığı "Anadolu'nun Destanı" adlı makalesinde ise;

"Söyleye söyleye dilimizde tüy bitti. Böyle bir vazifeyi Ankara ifa edemez. Ancak azimkâr, faal bir Babîlî ifa eyler. Ankara harp etmesini ne dereceye kadar bildi. Zavallı Anadolu halkını ne hale soktu. O derdi şimdi açmak istemeyiz. Fakat en keskin taraftarları, hatta prestîşkârı da teslim ederler ki, şeriat-ı hazıra ile akd-ı sulh ederek Ankara Hükümeti'ne müyesser olamaz.

Uzaktan davulun sesi hoş gelir. Bu hükümetin fazl-ı kemaline ancak muhitimiz, ancak o da kısmen kânîdir. Yoksa Anadolu'da ahalinin yüzde doksanı bu kanaate muhaliftir"⁴⁷

diyerek zehir saçmaya devam etmiştir.

T.B.M.M. Hükümeti ve ordusu ise amaca doğru hızla yaklaşmakta ve Yunan'a son darbeyi vurma planı yapmaktadır. Nihayet, 6 Ağustos 1922'de Batı Cephesi komutanı ordularına gizli olarak saldırıya hazırlık emrini verir ⁴⁸ ve 26-27 Ağustos günlerinde, yani iki gün içinde yirmi-otuz kilometre uzunluğundaki düşman cepheleri düşürülür. 31 Ağustos 1922 günü ise Türk ordusu, ana kuvvetleriyle İzmir'e doğru yürürken, bir başka kuvvet de düşmanın Eskişehir ve kuzeyindeki kuvvetlerini yenmek üzere ilerlemiştir. Bu başarıyı, Anlaşma Devletlerinin, savaşın durdurulması, konferans ve barış önerisi getiren 27 Eylül tarihli notası takip etmiş ve bir hafta süren tartışmalı görüşmelerden sonra "Mudanya Ateşkes Anlaşması" imzalanmıştır ⁴⁹.

⁴⁷ Osman Özsoy, a.g.e., s. 244.

⁴⁸ Mustafa Kemal, a.g.e., c.2, s. 897.

⁴⁹ y.a.g.e., c.2, s. 900 vd.

Genel barışa giden yolda büyük bir adım olan bu bırakışma, T.B.M.M. Hükümetinin ve ordusunun başarısını perçinlemiş ve gücünü artırmıştır. Ulusal Mücadelenin önderi ve kadrosu siyasi alandaki bu başarısını köklü devrimlerle taçlandırmış, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ile yok olan bir devletin başındaki kurumu, yani padişahlığı kaldırmayı da bu güçten almıştır. Böylece "İki buçuk yılı aşan bir zamandan beri eylemli olarak erkini yürüten ulusal egemenlik berkitilmiştir"⁵⁰. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, askeri alandaki büyük başarısını Lozan'da siyasi bir zaferle sonuçlandırmak için hazırlıklar yaptığı bir sırada, sadece isimden ibaret kalmış olan Osmanlı Devleti'nin son padişahı Vahdettin 17 Kasım 1922'de, beraberinde kendisi gibi adamlarla ülkeden kaçmıştır⁵¹.

1923 yılı Temmuz ayına gelindiğinde, Lozan'da şiddetli siyasi manevralar denenmekte ve Türk Delegeler Kurulu'nun Başkanı sıfatı ile İsmet Paşa bu manevralardan ustalıkla sıyrılmaya ve karşı manevralarla cevap vermeye çalışmaktadır. Nihayet, 24 Temmuz'da Türk siyaset adamlarının ve Türk Ulusunun haklı davası büyük bir zaferle sonuçlanmış ve Lozan Antlaşması imzalanmıştır. Mustafa Kemal Paşa aynı gün İsmet Paşa'ya çektiği telde;

"Ulusun ve Hükümetin yüce kişiliğinize vermiş olduğu yeni görevi başarı ile sonuçlandırdınız. Ülkeye yararlı sıra sıra işlerle örtülü olan ömrünüzü bu kez de tarihsel bir başarıyla taçlandırdınız. Uzun savaşmalardan sonra yurdumuzun barışa ve bağımsızlığa kavuştuğu bu günde parlak başarılarınız dolayısıyla sizi, sayın arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Bey'leri ve çalışmalarınızda size yardımcı olan bütün Delegeler Kurulu üyelerini teşekkürle kutlarım"⁵²

diyerek, durumdan duyduğu memnuniyetini dile getirmiştir.

Ulusal Mücadele büyük bir zaferle sona ermiştir. Ne var ki, düşmanlarca satın alınan, onlarla işbirliği yapan, iç isyanların çıkmasında büyük çabalar sarfeden, Kuvayı Milliye'nin gücünü, kurdukları karşıt bir güçle kırmak isteyen ve tüm bu hareketlere kalemleri ile destek veren ve onları kışkırtan vatan hainleri unutulmayacaktır, unutulmamıştır. Eylemlerini tutum ve davranışlarıyla, yazı ve sözleriyle ortaya koyan bu adamlar gerçekte ne yüzelli kişi ne de bin yüzelli kişidir. Bütün bunlar bağımsızlık ve egemenlik sağlandıktan sonra yine bu ülkede, bu toplum içinde mi bırakılacaktır? Bu büyük sorun önce Mustafa Kemal'i, daha sonra da ona inananları düşündürecektir.

⁵⁰ Mustafa Kemal, **a.g.e.**, c.2, s. 911.

⁵¹ **y.a.g.e.**, c.2, s. 923.

⁵² Mustafa Kemal, **a.g.e.**, c.2, s. 1052.

Birinci Bölüm

YÜZELLİLİKLERİN SAPTANMASI

1. Listenin Hazırlanmasından Önce Ülkeyi Terkedenler

Milli Mücadele büyük zaferle sona ermiştir. 1922 yılının 30. Ekim günü Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nde başlayan hararetli bir müzakere sonucunda, Saltanatın kaldırılmasına karar verilmiştir. Bu haber İstanbul'a gelir gelmez Osmanlı Devleti'nin son hükümdarı Vahdettin'in bayrağı altında toplanarak, Anadolu'da meydana gelen İstiklâl mücadelesine düşmanca tavır alanlar büyük bir telaşa düşmüşler, "şurada burada toplanarak ne yapacaklarına dair müzakerelere" girişmişlerdir. Ancak, küçük toplantılarında ne yapacaklarına karar veremeyen bu karşıt kütlenin en inatçı temsilcisi Ali Kemal Bey 5 Kasım Pazar günü, belli başlı muhalefet erkânının Beyoğlu'nda Tünel Caddesinde, Karlman Pasajı'nın üstünde oturduğu Zeki Paşa apartmanına davet ederek, genel bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda iki ayrı düşünce ortaya çıkmıştır. Bir kısmı İstanbul'da kalmak istemiş, diğerleri de yabancı memleketlere çekilmeyi tercih etmişlerdir⁵³.

Üç saat kadar süren bu toplantıdan sonra Ali Kemal Bey Serkl Doryan Klübü'ne traş olmaya gider. Ancak burada, direnmesine olanak tanınmadan alınır ve bindirildiği bir motorla İstanbul'dan çıkarılıp, yargılanmak için Ankara'ya götürülmek üzere İzmit'e getirilir ve İzmit'te karargah kurmuş, Garp Cephesi Birinci Ordu Komutanı Sakallı Nureddin Paşa'nın karşısına çıkarılır. Ali Kemal'in sonu korkunçtur...⁵⁴

Diğer karşıcılar Ali Kemal Bey'in tutuklanma haberini sabaha karşı almışlardır. Büyük bir endişe ve telaşla birbirlerinin evlerini dolaşmaya, olaydan haberdar etmeye ve ne yapacaklarını düşünmeye başlamışlardır. Bu düşünce dönemi uzun sürmemiş, üçer beşer gruplara ayrılarak, İngiliz elçiliğine sığınmaya karar vermişlerdir.

6 Kasım'da, çoğunluğu Vahdettin'e nazırlık, vükelâlık, âyan üyeliği yapanlardan bir grup elçiliğe iltica etmişlerdir. Bunları, orta halli ve avam tabakasına mensup diğer gruplar izlemiştir. Bu şekilde elçiliğe iltica edenlerin

⁵³ Tan Gazetesi (T.G.), 31 Mayıs 1938.

⁵⁴ Osman Özsoy, a.g.e., s.280; Soysal, 150'likler, s. 49.

sayısı ise 140'ı bulmuştur⁶⁰.

Bu tarihler arasında Romanya'ya gidenlerin sayısı fazla değildir. İçlerinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası (H.İ.F.) lideri Miralay Sadık Bey, Kiraz Hamdi Paşa, Gümölcineli İsmail Hakkı, eski Dahiliye Nazırlarında Mehmet Ali Bey,⁶¹ Manavoğlu Nevres, Sakallı Sami, Adapazarlı Çerkes Aslan gibi çeşitli sınıflara mensup, küçük bir zümreden ibarettir.

Asıl önemli grup, Mısır'a gidenlerdir. Bunlar da eski Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, âyan üyelerinden Hürriyet ve İtilâf Fırkası lideri Konyalı Zeynelâbidin, âyan üyelerinden Rıza Tevfik Bey, Bahriye Nazırlığı'nda ve Vahdettin'in başyaverliğinde bulunmuş olan Avni Paşa, eski Bahriye Nazırı Hamdi Paşa, Topçu Feriği Refik Paşa, Kuvayı İnzibâtiye Erkânı Harbiye Reisi Miralay Refik Bey, Hürriyet ve İtilâf Fırkası İdare Heyeti ileri gelenlerinden Karahisar Mebusu Ömer Şevki, Şaban Ağa, Üsküp Mebusu Hoca Ata Efendi gibi oldukça kalbur üstü kişilerden başlayarak, "bir alay tekke şeyhi, medrese müderrisi, imam, hatip, vâiz, hacı, hoca, bekçi, saka, odacı, hükümet memuru gibi karmakarışık bir kütleden" oluşmuştur⁶².

Ortada daha ne Yüzellilikler listesi, ne de böyle bir listenin çıkarılacağına dair bir haber yokken, bir takım kişilerin yaptıklarından korkup, hesap veremeyeceklerinin bilincinde olarak, 1922 Kasım'ında İngilizlere sığınmaları ve onların aracılığıyla Türkiye'den ayrılmaları ilginç bir gelişmedir.

Hainler hainliklerini bilmişlerdir.

Oysa "hak ve kanundan ayrılmayan Türkiye Cumhuriyeti" İstanbul'dan kaçanların hepsini Yüzellilik listeye dahil etmemiştir. Kaçaklar üzerinde uzun tartışmalar yapıldıktan sonra, ancak gerekenler bu listeye geçirilmiştir. Kendilerinden şüphelenerek, korkudan kaçanların bir kısmı, bir süre sonra serbestçe ülkeye dönebilmişlerdir⁶³.

2- Yüzellilik Listenin Hazırlanması

3 Şubat 1921 günü akşamı İstiklâl Mahkemesi Reisi Topçu İhsan Bey'in Keçiören'deki bağevinde bir yemek daveti vardır. Burada ülkenin içinde

⁶⁰ Soysal, 150'likler, s. 54.

⁶¹ Tarık Mümtaz Göztepe, a.g.e., s. 43.

⁶² T.G., 31 Mayıs 1938.

⁶³ T.G., 31 Mayıs 1938.

bulunduğu tüm gelişmeler görüşülürken bir ara İhsan Bey⁶⁴ İstiklâl Mahkemesi Reisi olarak konuşmak istediğini belirtmiş;

“Önümüze gelen dosyaları tetkik ve neticelendirirken, görüyorum ki, asıl mücrimler karşımızda değildir. Bizim elimize geçenler, onların vasıta-i mel’anetleridir... Diyelim ki bugünkü şerâit içinde onları adalet huzuruna sevk edebilmek kudretine malik değiliz. Fakat mesela, Damat Ferit habisi için bir karar alabildik mi? Alamadık... Hatta onun elçisi Padişah için bir tel’in kararı kabul edebildik mi?... Fakat bir gün elbette bunların huzur-u millette hesaplarını görme günü gelecektir...”

yargısında bulunmuştur. İhsan Bey’in bu görüşlerine Doktor Adnan Bey’de katılır. Ancak O, gıyapta hüküm vermeye karşıdır. Maliye Vekili Ferit Bey de Adnan Bey’e katılır. Konuşma bu noktada kalır⁶⁵.

Bu tarihin üzerinden bir buçuk yıl kadar zaman geçer. Bu süre içinde Birinci İnönü Zaferi, Sakarya Zaferi, 30 Ağustos Zaferi kazanılmış, Yunan ordusu İzmir’de denize dökülmüş, vatan kurtulmuştur. Lozan Barış Antlaşması imzalanmak üzeredir. Bir akşam Mustafa Kemal Paşa, Topçu İhsan Bey’i yemeğe davet eder. Yemekte İsmet, Fevzi, Kazım Paşalar ile birlikte Ali Fethi, Yusuf Kemal ve Adliye Vekili Seyyit Bey’ler de vardır. Gazi, İhsan Bey’e:

“Hatırlar mısınız, bir gün sizinle ve zannediyorum ki Doktor Adnan ve Ferit Beylerin bulunduğu özel bir toplantıda zaferden sonra memlekette kalması, vatanın huzuru itibariyle mucibi endişe olacak kişilerin listesinden bahsetmiştik ve hatırımda kaldığına göre, siz bunların daha o zaman tespitini istemiştiniz. Şimdi Yusuf Kemal Bey, her uluslararası anlaşmaların bir affı gözönünde bulundurduğunu söyleyerek, böyle bir ihtimale karşı hazır bulunmamızı istiyor...”

diyerek 3 Şubat tarihli toplantıyı hatırlatmıştır. Yusuf Kemal Bey ise bunun bir ihtimal olmadığını, uluslararası anlaşmaların barış şartlarından biri olduğunu eklemiştir⁶⁶. Lozan Konferansı öncesinde, Hariciye Reisi Yusuf Kemal Bey’in hatırlattığı, her uluslararası barış antlaşmasında bir genel affın da yer alacağı hükmü üzerine, aftan muaf tutulacak kişilerin belirlenmesi zorunlu hale gelmiştir. İsmet Paşa da kaçanları kastederek, kalmış olsalardı derhal idamları gerekeceğinden bahsederek, affa layık olmayanların bir an evvel belirlenmesi gerektiğini söylemiştir⁶⁷.

64 Eski Bahriye Bakanı İhsan Eryavuz

65 Soysal, 150'likler, s. 41.

66 Ali Kemal Meram, a.g.m., 25 Ağustos 1970.

67 Soysal, 150'likler, s.43.

Gazi'nin İhsan Bey'e, genel af içinde böyle bir istisnaya mutlak surette gerek görüp görmediğini sorduğu sırada, O'nun kafası sorularla doludur. Bunlar ele geçmiş olsalardı ne olacaktı? Yeniden kan mı dökülecekti? diye düşünen İhsan Bey, buna gerek olmadığı gibi hukuki bir sebep de olmadığını belirtmiştir. Ancak, bu milletin ekmeğini yemiş olmasına rağmen ısrarla ve bilerek kötülük yapanların cezasız kalmasına da gönlü razı değildir. Fakat sorun, bunları kimin belirleyeceğidir, suçların başlangıç tarihidir. O halde suçların başlangıç ve bitiş tarihleri belirlendikten sonra bunların ülke dışına çıkarılması ve nereye isterlerse oraya gitmeleri uygun olacaktır.

İhsan Bey bu hainlerin yakalanıp, mahkeme edilmesini de gereksiz görür. Fevzi Paşa ise ordu içinde Ulusal Mücadeleye eylemli olarak karşı koyanların durumlarının unutulamayacağını söyleyerek, sınır dışında bulunan bu gibilerin, hiç olmazsa ömrünün sonuna kadar, ülkeye sokulmamaları yönünde görüş bildirir⁶⁸.

Tartışmalar aynı doğrultuda uzar ama bir sonuca ulaşılamaz. Sorun kimlerin af dışı bırakılacağıdır. İhanet sayılacak davranışlar ne zaman başlamıştır? Balkan Savaşı'nın yitirilmesine sebep olanlar, Dünya Savaşı'na Türkiye'yi sürükleyenler sorumlu sayılacaklar mıdır? Sevr'i, Mondros'u imzalayanlar bu affın dışında bırakılmalı mıdır? İhsan Bey bu düşüncelerini ileri sürerken, İsmet Paşa gülerek Gazi'ye döner ve şöyle der:

"Paşam...

İhsan Beyefendi, tehlikeli bir bahis üzerindedir. Mücadele-i Milliye'nin sebepleri olarak Mondros Mütarekesi'yle, Sevr Muahedesi'ni söyledi. Mesul, mütareke ve muahadenin kendisi değil, onları imzalayanlar olduğuna göre, böyle bir tezin kabulü halinde vaziyet ne olacak?"

Toplantıda bulunanların bir çoğu, İsmet Bey'in sözlerindeki ince alayı kavrayamamışlardır. Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Hüsyin Rauf Bey'dir. Rauf Bey de o tarihte İcra Vekilleri Heyeti Reisi, yani Başvekil'dir. Gazi bu durumu gülümseme ile karşılar⁶⁹.

O günkü görüşmeler olumlu ve kesin bir sonuç vermez. Ancak, kendiliklerinden ülkeyi terketmiş olanların yurda bir daha sokulmayacakları, çıkarılacak olanların kimler olacağı konusunda hazırlıklar yapıldığı da kulaktan kulağa dolaşmaktadır. Polis de bazı isimler belirlemiştir. Kazım Paşa'da, İsmet Paşa'nın af dışı bırakılacak kişiler için imzacı devletlerden onay isteyeceğini ve

⁶⁸ Ali Kemal Meram, **a.g.m.**, 26 Ağustos 1970.

⁶⁹ Ali Kemal Meram, **a.g.m.**, 28 Ağustos 1970; Soysal, **150'likler**, s.43 vd.

incelemeler sonunda listenin oluşturulacağını söyler. İhsan Bey, Kazım Paşa'ya listede kimler olabileceğini sorduğunda bozgunculuk yapanların, Damat Ferit Kabinesinde görev alanların, ona düşünce ve eylem olarak yardım etmiş olanların isimlerini vermiştir. İhsan Bey, bu isimler arasında, gerçekten listeye girmesi gerekenlerin olmadığını görerek nedenini Kazım Paşa'dan sorunca, "Canım, İsmet Paşa'nın Temsilciler Heyeti Başkanı olarak bazı kişisel aflar yapmaya hakkı yok mu?" cevabını almıştır⁷⁰.

Bundan sonra sorun, Yusuf Kemal Bey'in, Lozan'a gidecek temsilciler heyetinin başında İsmet Paşa'nın bulunabilmesi için, Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı talimat üzerine, Dışişleri Bakanlığından istifa etmesine kadar bir daha gündeme gelmemiştir.

Daha önce de söylediğimiz gibi, bir ulusal direniş boyunca ortaya çıkmış olan başlar ve başlara uymuş ve çeşitli ihanetlere katılmış olanlar elbette ki yüzelli kişi ile sınırlı değildir. Ancak gerekli belgelerden yoksunluk yüzündendir ki tanımlama ve suçlama ancak yüzelli kişiyi ortaya koyabilmiştir.

Genel af kapsamında olup da isimleri hükümetçe belirlenecek olan bu istisnalar gurubunun Lozan'da kabul ettirilmesine çalışılacak ve Ankara bu rakamı "Yüzelli" olarak açıklayacaktır.

Yeni Türk Devleti 24 Temmuz 1923'de Lozan'da imzaladığı barış antlaşmasında, ülkesinde 150 kişi dışarıda kalmak koşuluyla bir genel af çıkarmayı ve geçmişin yaralarını sarmayı kabul etmiştir. Anlaşma T.B.M.M.'de görüşülmüş ve onaylanmıştır ama, af dışı kalacak 150 kişi bu aşamada da belli değildir⁷¹.

Lozan Barış Antlaşması'nda kabul edilen bildiri gereğince T.B.M.M., 16 Nisan 1924 (12 Ramazan 1342) tarihinde 487 sayılı Genel Af Yasasını kabul eder. Bu yasanın Yüzelliliklerle ilgili 3 ve 6. maddeleri şöyledir:

"Madde 3- Lozan Muahedenâmesi'ne merbut Aff-ı Umûmî Protokolü'nde istihdaf edilen 150 şahıs, iş bu aftan müstesnadır.

Madde 6- İş bu kanunu icra-yı ahkâma Adliye ve Müdafaa-i Milliye Vekilleri memurdur"⁷²

⁷⁰ Ali Kemal Meram, **a.g.m.**, 28 Ağustos 1970.

⁷¹ Soysal, **150'likler**, s. 47.

⁷² **Kavanin Mecmuası**, c.II,Tarih: 16.04.1924, sayı:487, s. 350; ayrıca bkz. Soysal, **Yüzellilikler F.**, s. 41; **Türk Parlamento Tarihi, II. Dönem 1923-1927**, Ankara: T.B.M.M.Vakfı Yayınları, n.1, s. 574.

Yüzelli kişilik listenin bir türlü düzenlenememesi, Bakanlar Kurulu'nda olduğu kadar, Meclis içinde de sızlanmalara neden olmuştur. Düzenlenemeyişin nedeni, düzenlemeyi kimin ve hangi yetkiyle, neleri ölçü olarak alacağını belli olmamasıdır⁷³.

Binlerce vatan haini arasında en çok zararlı olmuş olanları ayıklamak kolay değildir. Konu 16.4.1340 (1924) Çarşamba günü Genel Kurulu'un gizli oturumunda ele alınmış ve listenin düzenlenmesinde göz önünde tutulacak prensipler belirlenmiştir. Bunlar:

- a) Vahdettin'in icraatına yön verip katılanlar,
- b) Kabine üyeleri, özellikle Sevr'i imzalayan ve Kuvayı İnzibâtiye'yi oluşturan kabineler,
- c) Sevr Antlaşmasını Paris'te imzalayan heyet,
- d) Kuvayı İnzibâtiye fetvasını veren müftüler,
- e) Kuvayı İnzibâtiye komutanları,
- f) Çerkes Ethem ve arkadaşları,
- g) İzmir'deki Çerkes Kongresi'ni düzenleyenler ve katılanlar,
- h) Düşmanla işbirliği içinde olan çete reisleri,
- ı) İçte ve dışta etkinlik gösteren hilafet komitelerini yöneten kişiler,
- j) Hıyanet-i Vataniye'de bulunan mülkî ve askerî memurlar,
- k) Memleketin bunalımlı günlerinde düşmanla işbirliği yapan basın mensupları⁷⁴dır.

Toplamı bine varan bu kişilerin arasından 150 kişiyi ayırmak kolay değildir, kolay olmayacaktır. Önce 600 kişilik bir defter, bunu yarıya düşüren 300 kişilik başka bir liste oluşturulmuş ve nihayet 150 kişinin belirlenmesi işine gidilmiştir.

Uzun görüşme ve tartışmalardan sonra, belirlenen ilkeler doğrultusunda hükümetin hazırladığı isimler Meclis'e sunulmuş, Mecliste liste dışı kalanlar için itirazlar yapılmıştır. Bu arada Kütahya milletvekili Recep Bey tarafından, Yüzellilikler dışında kalan dört yüz elli kişinin yer alacağı bir "siyah liste" hazırlanması ve bunların künye ile fotoğraflarının belli yerlere, iskelelere asılması ve güvenlik kuvvetlerine dağıtılması teklif edilmiş⁷⁵ ancak, tartışmalar sonucu bu teklif kabule değer görülmemiştir⁷⁶.

⁷³ Soysal, 150'likler, s. 47.

⁷⁴ T.P.T., a.g.m, s. 567; ayrıca bkz. **Gizli Tutanak Dergisi**, c.4, s. 434-454, Tarih: 16, 22, 23.4.1340 (1924).

⁷⁵ **Gizli Tutanak Dergisi**, c. 4, s. 448-449, 16.4.1340 (1924).

⁷⁶ **Gizli Tutanak Dergisi**, c. 4, s. 454, 16.4.1340 (1924).

İçişleri Bakanı tarafından okunan liste ve üyelerce teklif olunan yüzlerce isim üzerinde tek tek durulup tartışılması sonucunda 150 kişilik listeye girecek 149 kişi belirlenmiştir. Genel affın, 1.8.1914-20.11.1922 tarihleri arasında işlenen suçların cezalandırılmasına engel olamayacağı da karara bağlanmıştır. Mecliste beliren eğilim dikkate alınarak, mümkün olan değişiklikleri yapmak üzere listenin hükümet tarafından yapılması ve tekrar meclise gelmesi kabul edilmiştir⁷⁷.

Hükümet karar gereği hazırlanan listeyi 22/23 Nisan.1340 (1924) Çarşamba günü genel kurula sunmuştur. Üyeler arasında, listenin eksik düzenlendiği, iyi bir ayıklama yapılmadığı ve gerçek vatan hainlerinin liste dışında kaldığı konularında hararetli tartışmalar olmuştur. Bu tartışmaların çoğu listede "Diğer Kişiler" başlığı altında verilen kişiler üzerinde olmuş, milletvekilleri bu kişilerin isyan etmiş olmakla birlikte, kişisel olarak bir önemleri bulunmadığını, bunların çıkarılmasını ve yerlerine, çeşitli mıntikalarda suçları sabit olmuş ve gelecekte de suç işleyebilecek kişilerin listeye dahil edilmesini istemişlerdir⁷⁸. Üyelerce listeye girmisi istenen kişiler şunlardır:

- 1- Refik (Defter-i Hakâni Emini)
- 2- Mavanoğlu Mustafa (Eşme Garaplar Köyünden - İzmir'in işgalinde Yunanlılara rehberlik etmiş)
- 3- Galip (Gaziantep Müddei umumisi)
- 4- İlhami (Posta Gazetesini Çıkaran)
- 5- Sito Garip Fuat
- 6- Sito Garip Sadık
- 7- Hafız Mahmud (Fransızların Belediye Başkanı)
- 8- Refet (Köylü Gazetesi Sahibi)
- 9- Osman Nuri (Ayvalık Kaymakamı - Bolu Mutasarrıfı)
- 10- Hacı Hasan Paşa (İzmir Belediye Reisi)
- 11- Hulusi (Uşak Belediye Reisi)
- 12- Topal Lütfi (Çeteci)
- 13- Şeyh Garip Kemal
- 14- Mehmet Raif (Urfalı Mersavîzade)
- 15- Muhip Mağmumi (Ziraat Mühendisi)
- 16- Hacı Madanoğlu Mustafa ve mahdumu Nuri (Eşme'nin Garankoy Köyünden)

Hükümet listesinde yeralan ve hıyanetleri hafif görülen üç kişinin yerine

⁷⁷ T.P.T., a.g.m., s. 568; ayrıca bkz. **Gizli Tutanak Dergisi**, c.4, s.454, 16.4.1340, 22/23.4.1340 (1924).

⁷⁸ **Gizli Tutanak Dergisi**, c. 4, s. 456-457, 22/23.4. 1340 (1924).

Mavanoğlu Mustafa, Osman Nuri ve Refik'in listeye alınması kaydı ile liste, genel kurulca onaylanmıştır.⁷⁹ Meclis görüşmelerinde sık sık sözü edilen 600'lük ve 300'lük ihanet cetvelleri tüm aramalara rağmen bulunamamış, görüşmeler sırasında verilen ve listeye alınması teklif edilen kişilerin isimlerini kapsayan önergeler de yok edilmiştir.⁸⁰

Ardından "Dahiliye Vekâleti Celilesi'nin 2 Nisan 1340 tarih ve 13304/1791 numaralı tezkeresi üzerine defterde mevcut 149 şahsa ilaveten", Köylü Gazetesi sahibi Refet'in de katılımıyla defterin onayı Vekiller Heyeti'nin 1.6 340 (1924) tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.⁸¹

3- Yüzelliliklerin Listesi

6 ocak 1924'de Resmî Gazete'de yayınlanan 149 kişiye ek olarak Refet'in de katılımıyla 150 kişilik liste tamamlanmıştır. Listeyi oluşturanlar, on başlık altında toplanmıştır. Buna göre, "Yüzellilikler Listesi"nde yer alanlar şöyle sınıflanmış ve sıralanmıştır:⁸²

Vahdettin'in Beraberindekiler

1. Yaver-i Has Kiraz Hamdi Paşa
2. Hademe-i Hassa Kumandanı Zeki
3. Hazine-i Hassa Müfettişlerinden Kayserili Şaban Ağa
4. Tütüncü Başı Şükrü
5. Serkarin Yaver
6. Yaverandan Erkân-ı Harp Miralayı Tahir
7. Seryaver Avni
8. Esbak Hazine-i Hassa Müdürü ve Defter-i Hakâni Emmini Refik

Sevr Antlaşması'nı İmzalayan ve Kuvvai İnzibâtiye'ye Dahil Olan Kabine Üyeleri

9. Esbak Şeyhülislam Mustaf Sabri
10. Adliye Nazırı esbakı Ali Rüşdi
11. Ziraat ve Ticaret Nazırı esbakı Cemal (Artin)
12. Bahriye Nazır esbakı Cakacı Hamdi (Paşa)
13. Maarif Nazır esbakı Rumbeyoğlu Fahreddin

⁷⁹ T.P.T., a.g.m., s. 568.

⁸⁰ Gizli Tutanak Dergisi, c.4, s. 453-454, 16.4.1340, 22/23.4.1340 (1924); TPT, a.g.m., s. 569.

⁸¹ C.A., Dn: 544, Sn: 9202, Bt: 01.06.1924.

⁸² Resmi Gazete, 7 Kanun-u Sâni 1340, n. 81; ayrıca bkz. T.G., 31 Mayıs 1938

14. Esbak Ziraat ve Ticaret Nazırı Kızılhançerli Remzi

Sevr Antlaşması'nı İmzalayan Temsilciler Heyeti

15. Maarif Nazırı esbakı Hadi

16. Ayândan Şûrayı Devlet Reisi esbakı Rıza Tevfik (Bölükbaşı)

17. Bern Sefiri esbakı Reşad Halis

Kuvayı İnzibâtiye'ye Dahil Olanlar

18. Kuvayı İnzibâtiye Baş Kumandanı Süleyman Şefik

19. Yaveri Süvari Yüzbaşısı Bulgar Namıyle maaruf Tahsin

20. Kuvayı İnzibâtiye Erkânı Harbiye Reisi Miralay Ahmet Refik

21. Kuvayı İnzibâtiye Mitralyöz Kumandanı ve Damat Ferit'in Yaveri
Tarık Mümtaz

22. Kuvayı İnzibâtiye kumandanlarından İzmir Kolordu
Kumandanı sabıkı Ali Nadir

23. Kuvayı İnzibâtiye mensubinininden ve Nemrud Mustafa Divanı
Harbinden Kaymakam Fettah

24- Kuvayı İnzibâtiye mensubinininden Çopur Hakkı

Mülkiye ve Askeriyeden Olanlar

25. Esbak Bursa Valisi Gümülcineli İsmail

26. Ayândan Konya'lı Zeynelabidin

27. Cebelibereket Mutasarrıf esbakı Fanizâde Mesut

28. Hürriyet ve İtilâf Fırkası lideri Miralay Sadık

29. Malatya Mutasarrıf sabıkı Bedirhani Halil Rahmi

30. Manisa Mutasarrıf esbakı Girid'li Hüsnü

31. Esbak Divanı Harp Reisi Nemrud Mustafa

32. Uşak Belediye Reisi Hulusi

33. Adapazar Kaymakam esbakı hain Mustafa

34. Tekfur Dağı (Tekirdağ) Müfti-i esbakı Hafız Ahmet

35. Afyonkarahisar Mutasarrıf esbakı Sabit

36. Gazi Ayıntap (Gaziantep) Mutasarrıflığında bulunmuş olan Celal
Kadri

37. Hürriyet ve İtilâf Kâtib-i Umumisi Adanalı Zeynelabidin

38. Mülgâ Ayândan Evkâf Nazır esbakı Vasfi Hoca

39. Harput Vali esbakı Ali Galib

40. Bursa Vali Vekili esbakı Aziz Nuri

41. Sabık Bursa Müftüsü Ömer Fevzi

42. İzmir Kadı Müşaviri sabıkı Ahmet Asım

43. Esbak İstanbul Muhafızı Natık

44. Dahiliye Nazır esbakı Ayândan Adil

45. Dahiliye Nazır esbakı Mehmet Ali

46. Esbak Edirne Valisi ve Şehremini vekili Salim
47. Kütahya'da Yunanlılara matasarrıflık eden Hoca Rasihzâde İbrahim
48. Adana'da valilik eden Abdülrahman
49. Karahisar-ı Şarkî mebus esbakı Ömer Fevzi
50. İşkenceci namıyla maruf Mülazım Adil
51. İşkenceci namıyla maruf Mülazım Rıfkı
52. Esbak Kırkağaç Kaymakamı Şerif
53. Esbak Çanakkale Mutasarrıfı Mehmet Mahir
54. İstanbul Merkez Kumandan esbakı Emin
55. Kilis'te Kaymakamlık eden Sadullah Sami
56. Esbak Dahiliye Nezareti Dava vekili ve Bolu Mutasarrıfı Osman Nuri

Ethem ve Yandaşları

57. Çerkes Ethem
58. Ethem'in ağabeyi Reşid
59. Ethem'in ağabeyi Tevfik
60. Kuşçubaşı Eşref
61. Kuşçubaşı Eşrefin kardeşi Hacı Sami
62. İzmir'li sabık Akhisar Kumandanı Yüzbaşı Küçük Ethem
63. Düzceli Mehmet oğlu Sami
64. Burhaniye'li Halil İbrahim
65. Susurluk'tan Demirkapı'lı Hacı Ahmet

Çerkes Kongresi'ne Temsilci Olarak Katılanlar

- 66- Hendek Kazası'nın Sümbüllü Karyesi'nden Bağ Osman
- 67- İzmit Mutasarrıf esbakı İbrahim Hakkı
- 68- Bareo Sait
- 69- Berzok Tahir
- 70- Adapazarı'nın Harmantepe Karyesi'nden Maan Şirin
- 71- Söke Ereğlisi'nin Tekeli Karyesi'nden Koca Ömer oğlu Hüseyin
- 72- Adapazarı'nın Talustanbey Köyü'nden Bağ Kamil
- 73- Hamte Ahmet
- 74- Maan Ali
- 75- Kirmastı'nın Karaorman Karyesi'nden Harunelreşid
- 76- Eskişehir'li Sefer Hoca
- 77- Biga'lı Nuri Bey oğlu İsa
- 78- Adapazarı'nın Şahinbey Karyesi'nden Kazım
- 79- Gönen'in Tuzakçı Karyesi'nden Lampat Yakup
- 80- Gönen'in Bayramiç Karyesi'nden Kumpat Hafız Sait
- 81- Gönen'in Keçe Karyesi'nden mütekait Binbaşı Ahmet
- 82- İzmir'de Dava Vekili Bazeduruğ Sait
- 83- Şamlı Ahmet Nuri

Polisler

- 84- Esbak İstanbul Polis müdürü Tahsin
- 85- Esbak İstanbul Polis müdür muavini Kemal
- 86- Emniyet-i Umumiye müdür muavini Ispartalı Kemal
- 87- Esbak İstanbul Polis Müdüriyeti Birinci Şube Müdürü Şeref
- 88- Esbak İstanbul Polis Müdüriyeti Birinci Kısım Başmemuru Hafız Sait
- 89- Sabık Arnavutköy merkez memuru Hacı Kemal
- 90- Polis Başmemurlarından Namık
- 91- Şişli Komiseri Nedim
- 92- İzmit merkez memuru, Edirne Polis Müdürü ve
Yalova Kaymakamı Fuad
- 93- Adana'da polis müdürlüğü eden Polgeçenli Yusuf
- 94- Unkapanı merkez memuru sabıkı Sakallı Cemil
- 95- Büyükdere merkez memur sabıkı Mazlum
- 96- Sabık Beyoğlu İkinci Komiseri Fuat

Gazeteciler

- 97- Serbesti Gazetesi sahibi Hürriyet ve İtilâf üyesinden
Mevlanzâde Rifat
- 98- Türkçe İstanbul Gazetisi sahibi Sait Molla
- 99- İzmir'de Müsâvât Gazetesi sahibi ve yazarı sabık Darülhikme
üyesinden İzmir'li Hafız İsmail
- 100- Aydede Gazetesi sahibi Posta ve Telgraf Müdür-i Umûmi esbaki
Refik Halit
- 101- Bandırma'da Adalet Gazetesi sahibi Bahriyeli Ali Sami
- 102- Edirne'de Teemin ve Elyevm, Selânik'te Hakikât Gazeteleri sahibi
Neyyir Mustafa
- 103- Eski Köylü Gezetesi başyazarı Ferid
- 104- Alemdar Gazetesi sahibi Refi Cevad
- 105- Alemdar Gazetesin'den Pehlivan Kadri
- 106- Adana'da Ferda Gazetesi sahibi Fanizâde Ali İlmî
- 107- Balıkesir'de İrşad Gazetesi sahiplerinden Trabzon'lu Ömer Fevzi
- 108- Haleb'de Doğru Yol Gazetesi sahibi Hasan Sadık
- 109- Köylü Gazetesi sahip ve müdürü İzmir'li Refet

Diğer Kişiler

- 110- Tarsuslu Kamil Paşazâde Selami
- 111- Tarsuslu Kamil Paşazâde Kemal
- 112- Süleymaniyeli Kürt Hakkı
- 113- Mustafa Sabri Hoca'nın oğlu İbrahim Sabri
- 114- Fabrikatör Bursa'lı Cemil
- 115- İngiliz casusu meşhur Çerkes Ragıb

- 116- Fransız zabıtlığı yapan Haçınli Kazak Hasan
- 117- Eşkiya Reisi Süngülü Davut
- 118- Binbaşı Çerkes Bekir
- 119- Bursa'lı Fabrikatör Cemil'in kayınbiraderi Necib
- 120- İzmir sabık Umur-u İslâmiye Müftüsü Ahmet Hulusi
- 121- Uşak'ta Madanoğlu Mustafa
- 122- Gönen'in Tuzakçı Karyesi'nden Yusuf oğlu Remzi
- 123- Gönen'in Bayramiç Karyesi'nden Hacı Kasım oğlu Zühdü
- 124- Gönen'in Balcı Karyesi'nden Kocagöz'ün Osman oğlu Şakir
- 125- Gönen'in Muratlar Karyesi'nden Koç Mehmet oğlu Koç Ali
- 126- Gönen'in Ayvacık Karyesi'nden Mehmet oğlu Aziz
- 127- Gönen'in Keçeler Karyesi'nden Balcılı Ahmet oğlu Osman
- 128- Susurluk ile Yıldız Karyesi'nden Molla Süleyman oğlu İzzet
- 129- Gönen'in Muratlar Karyesi'nden Hüseyin oğlu Kara Kazım
- 130- Gönen'in Balcı Karyesi'nden Bekir oğlu Arap Mahmut
- 131- Gönen'in Rüstem Karyesi'nden Gardiyan Yusuf
- 132- Gönen'in Balcı Karyesi'nden Ömer oğlu Eyüb
- 133- Gönen'in Keçeler Karyesi'nden Talustan oğlu İbrahim Çavuş
- 134- Gönen'in Balcı Karyesi'nden Topallı Şerif oğlu İbrahim
- 135- Gönen'in Keçeler Karyesi'nden Topal Ömer oğlu İdris
- 136- Manyas'ın Boycağa Karyesi'nden Kurhoğlu İsmail
- 137- Gönen'in Keçeler Karyesi'nden Muhtar Hacı Bey oğlu Canbulat
- 138- Marmara Karapınar Karyesi'nden Yusuf oğlu İshak
- 139- Manyas'ın Kizik Karyesi'nden Ali Bey oğlu Sabit
- 140- Gönen'in Balcı Karyesi'nden Deli Hasan oğlu Salim
- 141- Gönen'in Çerkes Mahallesi'nden Makineci Mehmet oğlu Osman
- 142- Manyas'ın Değirmenboğazı Karyesi'nden Kadir oğlu Kamil
- 143- Gönen'in Keçidere Karyesi'nden Hüseyin oğlu Galib
- 144- Manyas'ın Hacı Yakup Karyesi'nden Çerkes Sait oğlu Salih
- 145- Manyas'ın Hacı Yakup Karyesi'nden maktul Şevket'in kardeşi İsmail
- 146- Gönen'in Keçeler Karyesi'nden Abdullah oğlu Deli Kasım
- 147- Gönen'in Çerkes Mahallesi'nden Hasan Onbaşı oğlu Kemal
- 148- Manyas'ın Değirmenboğazı Karyesi'nden Kadir oğlu Kemal'in kardeşi Kazım Efe
- 149- Gönen'in Kizik Karyesi'nden Pallaç oğlu Kamil
- 150- Gönen'in Keçeler Karyesi'nden Tuğ oğlu Mehmet Ağa.

4. Yüzellilikler Dışında Kalanlar Hakkında Yapılan İşlemler

Ulusal Mücadeleye karşı çıkarak, düşmanla fikir ve eylem olarak işbirliği yapanların bir kısmı, Lozan'da kabul edilen genel af kapsamı dışında

bırakılarak cezalandırılmıştır. Ancak, gerçek sayıları binleri bulan bu kişiler Lozan Antlaşması gereğince yüzelli kişi ile sınırlı tutulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti liste dışında kalan kişilerin aftan sonra ülkeye ve eski işlerine dönmek isteyebileceğini düşünerek liste dışında kalanlar için de bir takım önlemler alma yoluna gitmiştir. .Bu işlem,.Meclisin 16 Nisan 1340 (1924) tarihli toplantısında, Yüzellilikler listesinin tartışmaya açıldığı günlerde ele alınmış, görüşmelerde Heyet-i vekilece hazırlanan Yüzelli kişilik defter dışında, milletvekilleriince listeye girmesi, çıkması teklif edilenlerle vatandaşlıktan çıkarılma koşullarına uygun olanlar için ayrı ayrı defterler oluşturularak, tartışmalar sonucu milletvekillerinin önerileri bu defterlere kaydedilmiştir⁸³. Aynı toplantıda yapılan tartışmalar sonucunda Yüzellilik liste dışında kalanlar için iki önlem daha alınması karara bağlanmıştır.

4.1- Vatandaşlıktan Çıkarma

Bu önlemlerden ilki, altı yüzlük ve üçyüzlük listelerde isimleri olupta Yüzelli kişilik listede olmayanların cezasız kalmaması için vatandaşlıktan çıkarma yoluna gidilmesidir. Yüzelliliklerle ilgili tartışmaların devam ettiği oturumda milletvekillerinin önerileri doğrultusunda vatandaşlıktan çıkarılma koşuluna uygun olanlar "Vatandaşlıktan İskat" defterine yazılarak cezalandırılmışlardır. Vekiller Heyeti'nin 16 Nisan 1340 (1924) sabahı kabul ettiği kararname doğrultusunda vatandaşlıktan çıkarılmada koşul bir başka devletin hizmetine girmiş olmaktır⁸⁴.

Aynı günlü oturumda Dahiliye Vekili Ferit Bey yapılan tartışmalar sırasında, Yunanistan'a kaçarak, bu devletin askeri hizmetine girenler olduğunu belirtmiş, üçyüzlük defterde isimleri olupta yüzellilik defter dışında kalan ve Yunanistan'ın hizmetine girenlerin Vekiller Heyetinin imzaladığı kararname gereğince vatandaşlıktan çıkarıldıklarını söylemiştir⁸⁵. .Bu şekilde vatandaşlıktan çıkarılanlardan bazılarının isimleri basın yolu ile haber verilmiştir ki bunlardan biri de Eskişehir'de Nevzat Gazetesini çıkarmış olan ve daha sonra Yunanistan'a kaçarak İskeçe'deki Yunan ordusunda görev alan İstanbul Polis Müdüriyeti eski başmemurlarından Kadırgalı Deli Hüseyin'dir⁸⁶.

Böylece, üçyüzlük defterde adları olupta yüzellilik deftere girmeyen bir kısım vatan haini vatandaşlıktan çıkarılmış, Yüzellilik listeye girenler ise sadece

83 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, c. 4, 16.4.1340 (1924) s.434-453.

84 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, c. 4, 16.4.1340 (1924) s.435. vd.

85 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, c. 4, 16.4.1340 (1924) s.435

86 Hakimiyet-i Milliye, 17 Nisan 1924

Türkiye'den çıkarılmışlardır. Ulusal mücadeleye karşı çıkarak, ülkeden ayrılmak zorunda kalan ve 1924 yılından sonra da bulundukları ülkelerde bireysel ve örgütsel olarak Türkiye Cumhuriyeti aleyhinde çalışan Yüzellilikler, listenin ilanından üç yıl sonra T.B.M.M. tarafından 28 Mayıs 1927 kabul edilen 1064 sayılı kanunla vatandaşıktan çıkarılmıştır.⁸⁷ Böylece 1924 yılının 1 Haziranında Türkiye ile ilişkileri kesilmiş ve ülkeden uzaklaştırılmış olan Yüzelliliklerin 1927'de çıkarılan bu kanunla temel vatandaşlık hakları da ellerinden alınmıştır. Bununla birlikte, herhangi bir listeye girmediği halde, suçlarının bilincinde olarak Türkiye'den kaçan, bulundukları ülkenin hizmetine girmeyen firariler için böyle bir işlem uygulanmamıştır. Bunlar daha sonra ülkeye dönebilmişlerdir⁸⁸.

4.2. Devlet Memuriyetinden Çıkarma - Heyet-i Mahsusa ve Âli Karar Heyeti

Ulusal Mücadele sırasında düşmanla işbirliği yapan, kişisel ya da örgütsel olarak faaliyete geçenlerden bu çalışmaları belgelenenler "Yüzellilik Liste"ye alınarak, ülkeden kaçarak yabancı bir devletin uyruğuna ve hizmetine girenler de vatandaşlıktan çıkarıldıktan sonra, genç Cumhuriyet idarecileri yeni bir sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Bu sorun, ulusal mücadeleye karşıt bir tutum takınıp ülkeden kaçan ancak, genel aklı birlikte geri dönenler sorunudur. Türkiye Cumhuriyeti geri dönen ve tekrar eski görevlerinde çalışmak isteyen ve halen çalışmakta olanların durumunu da kabullenemeyecektir

Bu durumda olan ordu mensupları hakkındaki fikir birliği 1922 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın da bulunduğu bir toplantıda oluşmuş ve toplantıya katılan Fevzi Paşa, ordu mensupları arasında ulusal mücadeleye karşı eylemli durum almış olanların bu durumlarının kabul edilemeyeceğini söylemiştir⁸⁹. Dolayısı ile, bu tür kişilerin ordu ile ilişkilerinin kesilmesine dair çalışmaların, Yüzellilikler listesi ile ilgili çalışmalarla birlikte yürütüldüğü söylenebilir.

Yapılan çalışmalar ve elde edilen bilgiler sonucunda ulusal mücadeleye katılmadığı belirlenen askeri personel, Adapazarı ve İzmir'de kurulan Harp Divanlarında 1922 ve 1923 yılları içinde yargılanmış ancak, büyük çoğunluğu beraat etmiştir⁹⁰.

⁸⁷ **Resmi Gazete**, 15 Haziran 1927.

⁸⁸ Cemil Topuzoğlu, **80 Yıllık Hatıralarım**, İstanbul: Güven Matbaası, 1951, s. 226.

⁸⁹ Cemal Kutay, **Yüzellilikler F.**, s. 58.

⁹⁰ **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, c. 4, s.247 vd. Yargılanan yaklaşık 4000 kişiden 3800'ü

Mahkeme sonucu beraatlerine karar verilen bu kişilerin Milli Müdafaai Vekâleti'ne başvurarak, görevlerine iadelerini istemesi üzerine, Vekâletçe konu Meclise götürülmüş ve bunların ordu ile ilişkilerinin kesilmesi için bir kanun çıkarılması istenmiştir. Bu istek, T.B.M.M.'nin 20-22-24 Eylül 1339 (1923) tarihli gizli oturumlarında görüşülmüştür⁹¹. 20 Eylül tarihli oturumda Müdafaai Milliye Vekili Kazım (Özalp) Paşa, beraat eden bu kişilerin durumunun ordu ve ulus açısından sakıncalarını dile getirerek bunların askerlikle ilişkilerinin kesilmesinin zorunlu olduğunu ifade etmiştir⁹². Yapılan tartışmalar sonucunda, Kurtuluş Savaşı'na katılmayan subay, asker, memur ve diğer ordu mensupları için yapılacak işlemleri belirleyen kanun

"Mücadele-i Milliye'ye İştirak Etmeyen ve Hudud-u Milli Haricinde Kalan Erkân, Ümera ve Zabitan ve Memurin ve Mensubîn-i Askeriye Hakkında Yapılacak Muameleyi ve Cidal-i Milliye'ye İştirak Edenlerin Tekaüt Müddetlerinin Suret-i Hesabını Nâtik Kanun"

adı ile ve 347 sayı numarası ile çıkarılmış ve Resmî Gazete'de yayınlanmıştır⁹³. Bu işlemlerin, idari yargı yeri olarak, "Heyet-i Mahsusa" tarafından belirlenmesi saptanmıştır. 25 Eylül 1923'de kabul dilen bu kanunla iki durum öngörülmektedir. Bunlardan birincisi, kanunda sözü geçenlerin herhangi bir suretle ulusal harekete karşı bir teşkilat içinde olmaları veya kişisel olarak karşıt çalışmaları; diğeri ise, ulusal orduya resmen çağrıldıkları halde bu çağrıya uymamış olmalarıdır. Bu eylemler Heyet-i Mahsusa tarafından belirlendiği takdirde birinci durumda, ilgilinin bir daha devlet hizmetinde çalıştırılmamak üzere askerlikle ilişkisinin kesilmesine karar verilecek, ikinci durumda ise sadece askerlikle ilişkinin kesilmesi istenecektir.

Bu kanun gereğince kurulan Askerî Heyet-i Mahsusa, Bursa'da Albay Ahmet Derviş Bey'in başkanlığında çeşitli sınıflardan ayrılan on subay üye⁹⁴ ile hemen çalışmalara başlamış, Heyetin emrinde yine bir Albayın başkanlığında olarak bir "İnceleme ve Soruşturma Kurulu" kurulmuştur⁹⁵.

beraat etmiştir.

91 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, c. 4, 20 Eylül 1339 (1924) s.233 vd.

92 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, c. 4, 20 Eylül 1339 (1924) s.242 vd.

93 Resmi Gazete, 2 Ekim 1339 (1923)

94 Heyet-i Mahsusa'nın üyeleri Albay Ahmet Şevki- İnceleme ve Soruşturma Kurulu Başkanı (sonra Albay Osman),Yarbay Halit (sonra Yarbay Besim), Topçu Yarbay Mehmet, Tabib Binbaşı Çobanoğlu Fehmi, Deniz Kıdemli Yüzbaşı Ferit (sonra Ahmet Necip), Piyade Yüzbaşı Hafız Hüsnü, Üsteğmen Tefik, Arif, Sabri ve Yaşar'dır.

95 Fahri Çoker, "Heyet-i Mahsusudan Geçen Bahriyelilerden Yüzbaşı Fahri Efendi", Tarih ve Toplum, Ekim 1989, S.70, s.11.

Yapılan bu çalışmalar sonucunda Heyet-i Mahsusa bu durumda olanları incelemeye almış ve gerekenlerin askerlikle ilişkilerini kesmiş⁹⁶, belirli bir hizmet süresini aşanlara da emeklilik hakkı tanımıştır⁹⁷. Heyet-i Mahsusa'nın bu tür uygulamalarına basında da yer verilmiş⁹⁸ ve askerlikle ilişkileri kesilen yaklaşık üçyüz kişinin isimleri, rütbe ve sicil numaralarıyla Resmî Gazete'de yayınlanmıştır⁹⁹.

Çıkarılan bu kanunla Ulusal Mücadeleye katılmayan askeri personelin askerlikle ilişkisi kesilmiştir. Ancak, Meclisin 20 Eylül 1339 (1924) tarihinde oturumunda milletvekilleri bir noktaya daha, sivil memurlar konusuna dikkati çekmişlerdir. Müdafaa-i Milliye Encümeni'ne verilen takrirlerde Kastamonu milletvekili Hasan Fehmi Bey, vatanın müdafaa ve muhafazasının yalnız askerler üzerin borç olmadığından, İstanbul'daki yirmi bin memurun maddi ve manevi, üstü kapalı ya da yazı ile davet edilmelerine rağmen gelmediklerinden bahsederek, konunun esaslı bir şekilde incelenmesini ve incelemenin genel yapılmasının istemiştir¹⁰⁰. Kütahya milletvekili Mehmet Nuri Bey ise, ilgili kanunun yalnızca askerlere uygulanmasını hakka aykırı bularak, kanunun tüm devlet memurlarını kapsamasını istemiştir¹⁰¹. 24 Eylül 1923 tarihindeki gizli oturumda da milletvekilleri, meclis tartışmalarında tasfiye edilen askeri personel yanında sivil memurlar için de bir düzenleme yapılması konusunda ısrar etmişlerdir¹⁰². Sonuçta ulusal mücadeleye karşı çıkan sivil memurlar hakkında Dahiliye Vekaleti tarafından bir kanun teklifi hazırlanmış ve 3 Nisan 1924'de Vekiller Heyetince görüşülerek, aynı gün T.B.M.M.'ne sevk edilmiştir¹⁰³.

Sonuçta 26 Mayıs 1926'da "Mücadele-i Milliye'ye İştirak Etmeyen Memurin Hakkında Kanun" 398 sayı numarasıyla çıkarılarak¹⁰⁴ 14 Haziran 1926'da Resmî Gazete'de yayınlanmıştır.

Böylece sivil memurlar için de Heyet-i Mahsusa kurularak bu durumda olanlar incelemeye alınmış ve gerekenler işten çıkarılmıştır. Heyet-i

⁹⁶ Cemil Topuzlu, **80 Yıllık Hatıralarım**, İstanbul: Güven Matbaası, 1951, s.227-229.

⁹⁷ **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, c. 4, 24 Eylül 1339 (1923), s. 286 vd.

⁹⁸ **Vakit Gazetesi**, 18 Haziran 1340 (1924).

⁹⁹ **Resmî Gazete**, 7 Nisan 1924, S.68; 16 Ekim 1924, S.77.

¹⁰⁰ **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, c. 4, 20 Eylül 1339 (1923), s. 255.

¹⁰¹ **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, c. 4, 20 Eylül 1339 (1923), s. 256.

¹⁰² **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, c. 4, 24 Eylül 1339 (1923), s. 286 vd.

¹⁰³ **T.B.M.M. Celse Zabıtları**, Devre 2, c.11, s.303.

¹⁰⁴ **Düstur**, 3. Tertip, c. 7, s.1190-1191; **T.B.M.M. Celse Zabıtları**, Devre 2, c 2, s.240.

Mahsusa'da üye olan Atıf Bey'in (Rize Milletvekili) verdiği bilgiye göre; dosyasına bakılan 3150 kişiden 1250'sinin aleyhinde karar verilmiştir ki bunlardan yaklaşık üçyüzü İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyesi, diğer üçyüzü haklarında idam kararı olanlar, geriye kalanlardan bir kısmı karşıt tutum içine girmiş olan gazeteciler, diğerleri ise 1926 tarihli Heyet-i Mansusayı kuran kanunun birinci ve dördüncü maddeleri gereğince cezalandırılmış olanlardır¹⁰⁵.

Ancak, gerek sivil gerekse askeri Heyet-i Mahsusaların yapmış olduğu çalışmalarda bir takım hatalar olduğu görülmüş, verilen kararların temyiz hakkı olmadığından, bu hataları düzeltmek amacı ile bir başka kurum oluşturma zorunluluğu doğmuştur. Bu hatalara örnek olması açısından, Askeri Heyeti Mahsusa'nın emekli mühendis Koramiral Ahmet Besim Paşa hakkında verdiği karar ele alınacak olursa; İngiliz Muhipleri Cemiyetine dahil olduğu ihbarı üzerine emekli aylığı kesilen Ahmet Besim Paşa'nın bu karara itiraz etmesinden sonra yapılan inceleme sonucu, itirazı haklı bulunmuş ve aylığı yeniden bağlanmıştır. Oysa Besim Paşa, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kayıtlı üyesidir¹⁰⁶.

Heyet-i Mahsusaların almış olduğu kararlarda hatalar bulunduğu gözönüne alınarak, Mecliste yapılan tartışmalardan sonra Heyeti Mahsusaların kararlarını ikinci kez incelemek üzere "Âli Karar Heyeti" adı ile bir kurum oluşturulmuş ve ilgili kanun 21 Mayıs 1928'de kabul edilerek Resmî Gazete'de yayınlanmıştır¹⁰⁷. Ancak Âli Karar Heyeti'de beklenen sonucu vermemiştir. Heyeti Mahsusalarca haklarında aleyhte karar verilen bu kişilere gerekli duyuru yapılamadığı için, kurulan heyete başvuramayanlara 26 kasım 1934'de çıkarılan bir 2589 numaralı kanunla itiraz hakkı verilmiştir. İlgili kanun, kendilerine duyuru yapılamamasından dolayı Âli Karar Heyeti'ne başvuramayanlar yanında, bunlardan ölmüş olanların mirasçılara, kanun hükmü yürümeye başladığı günden itibaren altı ay içinde Şûrayı Devlet'e yazı ile başvurarak itiraz hakkı tanımıştır¹⁰⁸.

1938 yılında çıkarılan Af Kanunu ile, bu kişiler hakkında verilen kararlar kaldırıldıktan sonra açılan davalar sonucu Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulu 12 Aralık 1947'de bu tür durumda olanların emeklilik haklarını geri vermiş ve bu durumu engelleyen bir hükmün olmadığını Resmî Gazetede ilân etmiştir¹⁰⁹. Cemil Koçak tarafından bu durumda olupta emeklilik hakkı almaya

¹⁰⁵ T.B.M.M. Celse Zabıtları, Devre 3, c 4, s.208.

¹⁰⁶ Fahri Çoker, a.g.m.,s. 15.

¹⁰⁷ Resmi Gazete, 28 Mayıs 1928.

¹⁰⁸ Düstur, 3. Tertip, c. 16, s. 5.

hak kazananların sayısı 500-600 olarak verilmiştir¹¹⁰. Ancak, 1934 yılında çıkarılan bu kanundan da yararlanamayanlar olmuş, bu nedenle 21 Kasım 1952'de konu ile ilgili bir kanun daha çıkarılmıştır.

5989 numaralı bu kanun 1. maddesine göre; "3527 sayılı Af Kanununun yürürlüğe girmesinden önce yetkili olan mahkemelerin kararları ile belirli cezalara uğramış olanlardan 1683 sayılı kanunun 53. maddesinden başka bir tedvinle emekli hakları sükut etmiş bulunanlarla yine aynı tarihten evvel, 25 Eylül 1339 (1923) tarih ve 347 ve 26 Mayıs 1926 tarih ve 854 sayılı kanunlara göre teşekkül etmiş heyeti mahsusalarca haklarında bir daha devlet hizmetlerinde istihdam edilmemelerine karar verilmiş bulunanların (Haklarındaki bu kararlar 24 Mayıs 1928 tarih ve 1289 sayılı kanunla teşekkül eden Âli Karar Heyeti ve 26 Teşrinievvel (Ekim) 1933 tarihli ve 2330 sayılı kanunun 12. maddesi mucibince Danıştay Mülkiye Dairesi tarafından tetkik ve tastik edilmiş olanlar da dahil) o tarihe kadar devlet memuriyetinde bulunmuş olmaktan mütevellit emeklilik hakları 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu ve bu kanunla kaldırılan hükümler dairesinde muameleye tabi tutulur.

Ancak, 1520 sayılı kanun ile 1683 sayılı kanunun geçici 7. maddesi gereğince emekli keseneklerini % 50 fazlasıyla almış bulunanlardan bu kanun hükümlerinden istifade etmek isteyenlerin aldıkları bu paraları defaten geri vermeleri şarttır¹¹¹.

¹⁰⁹ Resmi Gazete, 4 Mart 1948.

¹¹⁰ Cemil Koçak, "Heyet-i Mahsusalar", **Tarih ve Toplum**, Nisan 1988, S. 52, s. 201 vd.

¹¹¹ Resmi Gazete, 28 Kasım 1952.

İkinci Bölüm

YÜZELLİLİKLERİN SÜRGÜNDEKİ YAŞAMLARI VE FAALİYETLERİ

Lozan Antlaşması gereği Yüzellilik listeye dahil olarak yurt dışına çıkarılanlar ile daha önceden ülkeyi terketmiş olan Yüzellilikler, başta Yunanistan, Romanya, Suriye ve Irak olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerine yayılmışlardır.

Sürgündeki yaşamlarında da böyle bir listeye girmeyi ne kadar hakettiklerini ortaya koyarcasına kişisel ve örgütsel faaliyetler içine girmişlerdir. Öyle ki, Türk İnkılâbına, inkılâbın önder ve ileri gelenlerine karşıtlıklarında pek çok ülke, cemiyet ve kişi ile işbirliğine gitmekten de çekinmemişlerdir.

Araştırmanın bu bölümünde, Yüzellilik listeye dahil olan bu kişilerin bireysel ve örgütsel faaliyetleri on grup içinde ele alınarak, ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Yüzelliliklerin Bireysel Faaliyetleri

1.1. Vahdettin'in Beraberindekiler

Yaver-i Has Kiraz Hamdi Paşa.- Yüzellilik listede 1 numara ile yer almıştır. Abdülhamit zamanında, genç yaşında Erkân-ı Harp Livalığı'na terfi etmiştir. O zamanki görevi Sırbistan sınır komiserliğidir. İttihatçılar zamanında kendisine yüz verilmediği için muhalifler arasına girmiştir. Vahdettin zamanında Milli Mücadele (M.M.) aleyhinde hareket etmiş, Manavoğlu Nevres ve diğer arkadaşlarıyla Askerî Nigehban Cemiyeti'ni kurmuştur¹¹². Milli Mücadele döneminde aleyhte tavırları ile bilinen İlâ-yı Vatan Cemiyeti ile Tarikât-ı Selâhiye Cemiyeti'nin fiili kurucusudur¹¹³. 1922'de Afyonkarahisar'daki genel sıhhiye deposundan Yirminci Kolordu adına gönderilen 2152 lira 6 kuruş değerindeki eşya ve sıhhiye malzemesinin Eskişehir'de kaybedilmesine sebep olmuştur¹¹⁴.

112 **Tan Gazetesi**, 31 Mayıs 1938.

113 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, c.II, İstanbul, 1989, s. 576.

114 **EGM Arşivi**, DN:12222-1, Bn:2/C4, Bt: 15.5.1932.

22 Haziran 1929'da Hamdi Paşa'nın Köstence'deki evinde bir toplantı yapılmıştır. Toplantının sebebi Taşnaksutyun Fırkası Paris Genel Merkezi'nden Köstence'de muhalif teşkilata verilmek üzere, Köstence Taşnaksutyun Fırkası Şubesi'ne gönderilen teklifi görüşmek ve karara bağlamaktır. Hamdi Paşa'nın başkanlık ettiği ve Vehip Paşa, eski Dahiliye Nazırı Cemal, Miralay Sadık, Miralay Refik, eski Sivas Valisi Galip'in katıldığı bu toplantıda, Taşnaksutyun Fırkasının gönderdiği şu teklifler görüşülmüştür:

- A- Irak'ta; Türk, Acem, Irak sınırları üçlüsünde oluşturulacak olan Kürt-Ermeni ordusu çekirdeğini güvendikleri büyük kişilere vermek ve çeşitli rütbede 100 kadar subay temin etmek
- B- Komiteciliğe aşına 1000 kişi bulmak ve Muhtelif Kürt-Ermeni Milli Komita Reisliği'ni Çerkes Ethem'e emanet etmek.
- C- Sağlanacak şahıslar nerede olursa olsun bunları derhal Halep merkezine göndermek.
- D- Bu konuda verilecek karar en son 15 Temmuz 1929 tarihine kadar genel merkeze gelmiş olmalıdır.

Toplantı sonunda ise şu kararlar verilmiştir:

- A- Fırka Başkanı ve üyesi arasından büyük şahıs olarak: Vehip Paşa, Miralay Refik ve Miralay Galip'in hizmetleri teklif edilecektir.
- B- Çeşitli sınıf ve rütbedeki subaylara gelince; Hamdi Paşa'nın dosyasındaki subay listesi incelenmiş, Vehip, Refik ve Galip bu listenin bir suretini almış ve istediklerini seçeceklerini söylemişlerdir.

Listede Binbaşı Hakkı, Topçu Binbaşı İsmail Hakkı, Binbaşı Ömer Rüstem ile Yüzbaşı Kamil'in isimleri de vardır¹²²

- C- İkinci maddedeki B ve C maddelerine kesin cevap verebilmek için Vehip'in teklifiyle 2 Temmuz 1929'da ikinci bir toplantı yapılmış ve aynı yolla Paris'teki Taşnaksutyun Genel Merkezi'ne cevap verilmesine karar verilmiştir¹²³.

Kiraz Hamdi Paşa, Köstence'de faaliyet gösteren "Umumi Muhalifin" Cemiyeti üyesidir ki, bu cemiyet "çiğnenmiş olan hukuklarını geri alabilmek" için Cemiyet-i Akvam nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Cemiyetin reis muavini olan İsmail, Paşa'dan kaleme aldıkları resmî beyannameyi Romanya ve Bulgaristan'daki Türkçe gazetelerde yayınlamasını ve kendilerini Mehmet Ali'nin zulmünden kurtarmasını istemiştir¹²⁴.

¹²² EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/C 7, Bt: 2.7.1929.

¹²³ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/C 8, Bt: 2.7.1929.

¹²⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 2/D 4, Bt: 22 T.S. 1932.

T.B.M.M. Hükümeti'nin, Hariciye Vekâleti aracılığı ile Köstence'deki hainlerin dağıtılmaları için Romanya Hükümeti'ne başvuruda bulunması üzerine Romanya Meclis-i Vükelâsı bu kişilerin üç gün içinde ülkeyi terketmelerine karar vermiştir. Köstence Zabıtası'nın kararı bildirmesi üzerine Kiraz Hamdi, Mehmet Ali ve Vehip ile birlikte kalmak veya oturma süresini uzatmak için Bükreş'e giderek buradaki Arnavut Sefiri Cemil Dino Bey'i ziyaret etmişlerdir. Kiraz Hamdi bir Arnavut pasaportu gösterip, Arnavut tabiyetinde olduğunu ve Nasiliç'te doğduğunu söyleyerek koruma istemiş ve resmî dilekçe vermiştir¹²⁵.

Kiraz Hamdi'ye Arnavut pasaportu, Tiran Hükümeti'nin emriyle daha önceden verilmiştir¹²⁶. Sonuçta Paşa'nın isteği gerçekleşmiş, hakkındaki soruşturma sonuçlanıncaya kadar Köstence'de oturmasına izin verilmiştir. Ancak, Mustafa Sabri, oğlu İbrahim Sabri, Vasfi Hoca, Mevlanzâde Rifat, Tarık Mümtaz, Avni Paşa ve Kör Emin Hoca Romanya dışına çıkarılarak Köstence'deki muhalefet grup ve merkezi dağıtılmıştır¹²⁷.

Kiraz Hamdi Paşa'nın aleyhte faaliyetlerinden haberdar olan T.B.M.M. Hükümeti, ona bu görevine karşılık olarak vermeyi vaad ettiği aylığı düzenli olarak ödememiştir. 686, Emniyet Genel Müdürü Rifat Bey'e yazdığı bir mektubunda kendisine yalnızca Haziran 1926 maaşının verildiğinden, diğerlerinin ise verilmediğinden bahsederek vaadedilen ikiyüz İngiliz lirasını istemiş,¹²⁸ ve bu paranın San Remo ve Nice'e yapacağı ziyaretler için gerekli olduğunu da eklemiştir.

Buradaki temasları için de hükümete bir ihtiyat listesi yazan 686'nın bu listesinde bir kat elbise ve pantolondan başka bir de fotoğraf makinesi vardır. San Remo'daki "eski kapu yoldaşlarından" bilgi alabilmek için de onlara birer kat elbise ve Tütüncübaşı gibilere de bir parça para vermeyi uygun bulduğunu söyleyen 686, küçük kızının hasta olması nedeniyle hava değişikliği ve tedaviye ihtiyacı olduğu için Avrupa'ya göndereceğini ve memuriyetini gizli tutmayı uygun bulduğunu hükümete haber vermiştir¹²⁹.

Ancak bu isteklere T.B.M.M. Hükümeti herhangi bir cevapta bulunmamıştır. Bunun üzerine 686 yeni bir girişimde daha bulunarak, eğer hizmetinde devam etmesi isteniyor ise, parasının ödenmesini ihtar ederek,

¹²⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/F 4, Bt: 9 Mart 1927.

¹²⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/F 2, Bt: 9 Mart 1927.

¹²⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/E 13, Bt: 8 Mart 1926.

¹²⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/E 12, Bt: 6 Mart 1927.

¹²⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/A 2, Bt: 11 K.S. 1926.

ödeme halinde Romanya'dan hareket ederek diğerlerinin de hareketlerine önyak olacağını belirtmiştir. İlk hizmete başladığı 9 Temmuz 1925 tarihinde vaadedilen ve hâlâ ödenmeyen ikiyüz İngiliz lirasının süratle ödenmesini isteyen 686 bu seferki başvurusunda;

"... bendeniz din ve namus ve vicdanım ile hizmet ve sadakat-i ahd-ü peyman eyledim ve on aydır çalışıyorum. Hükümete yakışan merdane hareketle vaadini infaz ve felaket zamanlarında himayedir"

diyerek eğer hizmete ihtiyaç kalmamış ise kendisine söylenmesini isteyerek, "bendeniz de başımın çaresine bakayım" diyerek hükümetten şu isteklerde bulunmuştur.

- 1- Arnavut tabiyetini aldığı için Dahiliye'ye verilen listeden isminin çıkarılması ve Köstence'de oturmasına izin verilmesi,
- 2- Borcunun ödenmesi için talep ettiği paranın ödenmesi,
- 3- Yapacağı seyahat için gerekli olan paranın hemen ödenmesi ¹³⁰.

686, bu istekleri kabul edilir ise saddakatle hizmetine devam edeceğini bildirmiştir. Hükümet 686'nın tüm bu girişimleri sonucu ona ikinci ödemeyi 1928 yılı ortalarında yapmıştır. Ancak ceza olarak 50 İngiliz lirasını kesmiştir¹³¹.

Kiraz Hamdi, Türkiye için yaptığı istihbarat görevini saklamayı uygun görmüş ise de diğer muhalifler arasında onun hal ve hareketlerinden şüphelenenlerin yorumlarından kurtulamamıştır. Muhalifler onun zevk ve sefa içinde, İstanbul'dan daha iyi yaşadığını, İstanbul'daki ailesine bir çok para gönderdiğini, kızlarını Köstence'ye getirerek onlar için harcamalarda bulunduğunu, bu yetmiyormuş gibi bir de metres tuttuğunu söyleyerek, bu paranın kaynağını sormuşlardır ¹³².

Onu, Köstence'de cemiyetler kurarak, bu cemiyetler adına mektuplar düzenleyip, Anadoludaymış gibi İstanbul'a göndermekle, İstanbul'dan da kendisine yollamakla ve bu cemiyetler adına Hindistan ve Arabistan'daki bir çok kişiyi dolandırmakla suçlamışlardır. Ayrıca, kendisine muhalif süsü veren 686'nın tabiyetini ve ismini değiştirdiği¹³³ Osmanlılıkla ve Türklükle ilgisi olmadığı ve hiç bir muhalifin onunla çalışmayacağı yolunda propagandalar yapmışlardır.

¹³⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/E 4, Bt: 4/5 Mart 1926.

¹³¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/E 13, Bt: 4 Mayıs 1928.

¹³² EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/D 12, Bt: 8 T. E. 1340.

¹³³ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/E 1, Bt: 8 T. E. 1340.

Muhallifler Kiraz Hamdi'yi kendi kendisini listeye dahil ettirmekle suçlamışlardır. "Böyle bir şerefe nail olmak canına minnettir. Bu vesileyle ömründe görmediği paraları alıyor¹³⁴. Ayda harcadığı para dikkate alınır ise İstanbul'daki emekli maaşının on katından daha fazladır" diyerek Kiraz Hamdi'nin para kaynağına işaret etmişlerdir¹³⁵.

T.B.M.M. Hükümeti'ne özellikle Vehip¹³⁶ Mehmet Ali¹³⁷ ve yandaşları hakkında pek çok bilgi aktaran "malum zat" 686 tarafından 5.2.1932'de gönderilen bir raporda Romanya'daki gizli toplantılardan başka; "İskenderiye'de kongreler, Amman'da mülâkatlar, Paris'te müzakereler, Gümölcine'de görüşmeler, Halep'te barışmalar ve tanışmalar olduğu" ileri sürülmüştür. Türkiye'nin düşmanlarının bu sırada faaliyetlerini arttırmış olduklarına dikkati çekin 686, gerekli önlemleri alabilmesi için kendisinin ihtiyaç duyduğu araçlarla donatılmasını zorunlu görmüştür¹³⁸.

Kiraz Hamdi T.B.M.M. Hükümeti'nden gerekli ilgiyi ve parayı bulamayınca hilafet propagandacılığına soyunmuştur. Halep Konsolosu, Romanya'dan Mısır'a gelen 686'nın burada Süleyman Şefik ve Osmanlı ailesinden Selim Efendi'nin oğlu Abdülkerim'in de katıldığı bir toplantıyı haber vermiştir.

Sürgündeki yaşamı boyunca çift yönlü bilgi aktarımında bulunarak istikrarsız bir tutum sergileyen Kiraz Hamdi Paşa, Bükreş Büyükelçiliği aracılığıyla¹³⁹ 5 Aralık 1934'de Başbakanlığa hitaben yazdığı dilekçesinde vatanından ayrı kalmanın verdiği hasretle verem olduğunu kanıtlayan doktor raporunu daha önceden verdiğini, yarım asırlık hizmetlerinin; Sırbistan-Karadağ-Bulgaristan sınırlarıyla, doğu vilayetlerinde ve Yemen'deki emeklerinin ödülünü milletinden ve Cumhuriyetin ileri gelen devlet adamlarından beklediğini söyleyerek, "ihtiyarlığına, masumiyetine, emektarlığına ve maluliyetine binaen Yüzellilik kara listeden" isminin çıkarılmasını ve serbestçe ülkeye dönmesine izin verilmesini istemiştir¹⁴⁰.

Kiraz Hamdi Paşa, bu isteğine olumlu yanıt alamadığı gibi, affı da

¹³⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/D 14, Bt: 8 T. E. 1340.

¹³⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/D 13, Bt: 8 T. E. 1340.

¹³⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/A 3, 2/C 10.

¹³⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 2/B 11, Bt: 24 T. E. 1931.

¹³⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/A 3.

¹³⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 2/D 14.

¹⁴⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 2/D 13, Bt: 5 K. E. 1934.

göremeyecektir. Nitekim, Köstence Konsolosluğu'ndan gelen bir haberde 686'nın hastalığının arttığından ve doktorların ümit vermediğinden bahsedilir ve pek çok borcu olduğu için ölümü halinde cenazesinin ortada kalmaması için bir miktar para gönderilmesi istenmiştir¹⁴¹.

Yüzelliliklerden Kiraz Hamdi 18 Ocak 1935'de Köstence'deki evinde ölmüştür¹⁴². Hastalığı sırasında, ölümü göz önüne alınarak evinde bulunan özel evraklarını içeren bir bavul, bir sepet ve sandık uygun bir şekilde konsolosluğa getirilmiş ve mühürlendikten sonra Bükreş Elçiliğine gönderilmiştir¹⁴³.

20 Ocak 1935'de gömülen Kiraz Hamdi¹⁴⁴'nin bir kısım özel eşyası ve fotoğrafları, varisi olan Emine Mührican'a teslim edilmiştir¹⁴⁵.

Hademe-i Hassa Kumandanı Zeki.- Yüzellilik listede 2 numara ile yer alan Zeki, Vahdettin'in kayınbiraderidir¹⁴⁶. Hademe-i Hümâyûn Bölüğü'nde yetişmiş, Vahdettin tarafından kaymakam rütbesi verilmiştir. Saray ve çeşitli Çerkes grupları arasında irtibatı sağlamıştır. Anzavur Ahmet'in başyardımcılarından Şah İsmail, Zeki Bey'in kayınbiraderidir. Şah İsmail, Anzavur kuvvetleri bozguna uğradığı zaman İstanbul'a kaçmış ve Zeki'nin yardımıyla Vahdettin ile görüşerek, Çerkes kıtalarından birine komutan olarak atanmıştır¹⁴⁷. Çerkes Ethem, Yunan işgal bölgesine geçtiğinde ise Vahdettin'in emriyle, Çerkes Ethem ile görüşmek ve onu İstanbul'a davet etmek için İzmir'e gitmiştir¹⁴⁸. Saltanatın kaldırılmasını takip eden günlerde¹⁴⁹ hükümdarla birlikte kaçmıştır¹⁵⁰. San Remo'da¹⁵¹ Villa Manyoli'de yaşayan Vahdettin'in, kırkiki kişiden oluşan "beraberindekilerden" biri olmuştur¹⁵².

141 **EGM Arşivi**, Dn: 12222-1, Bn: 2/E 1, Bt: 17.1.1935.

142 **EGM Arşivi**, Dn: 12222-1, Bn: 2/E 2, 2/E 8 Bt: 18.1.1935.

143 **EGM Arşivi**, Dn: 12222-1, Bn: 2/E 8, Bt: 2 Şubat 1935.

144 **EGM Arşivi**, Dn: 12222-1, Bn: 2/E 3, Bt: 2.1.1935.

145 **EGM Arşivi**, Dn: 12222-1, Bn: 2/G 11, Bt: 12.11.1941.

146 **T.G.**, 31 Mayıs 1938.

147 Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul 1957, s.381.

148 Cemal Kutay, **Çerkez Ethem Dosyası**, c.II, İstanbul, 1973, s. 263 vd.

149 **T.G.**, 31 Mayıs 1938.

150 Yılmaz Çetiner, **Son Padişah Vahdettin**, İstanbul, 1993, s. 268.

151 **EGM Arşivi**, Dn: 12222-2 (ilgili bilgi çeşitli belgelerde vardır).

152 **EGM Arşivi**, Dn: 12222-2, Bn: B 2.

Vahdettin'in en güvendiği adamlardan olan Zeki Bey, villadaki vaktini kumar ve ihtişamlı bir yaşamla geçirmiştir. Bunda Vahdettin'in villaya kapanarak, tüm işlerini -dolayısıyla parayı- Zeki'ye teslim etmesinin de payı vardır. Düştüğü zor durumlardan etrafına para dağıtarak kurtulmuştur. Tüm idareyi eline alan Zeki, suçlarını örtbas etmenin yolunu, San Remo Polis Müdürü ile diğer görevlilerine villada ziyafetler vererek bulmuştur. Villadaki bu başı buyruk yaşama haremağalarından arabacıya kadar tüm villa sakinleri ortaktır¹⁵³. Vahdettin'in parasını harcarken har vurup harman savuran ve kendi kişisel eylemleri için kullanan bu adam sürgün yaşamında Türkiye lehinde çalışmış¹⁵⁴ ve Vahdettin'in villadaki adamlarına her ay ödenen altıyüz İngiliz lirasının Sami adında biri tarafından Menton'daki bankadan çekildiğini haber vermiştir. Bu paranın geçinmek için yetmediğini söyleyen Zeki, birikmiş paraları biten villa sakinlerinin, öteberi satarak para sağladığını bildirmiştir¹⁵⁵.

Ülke dışına çıkarılan gerek Yüzellilik, gerekse diğer muhalifler çeşitli zamanlarda, çeşitli isteklerle Vahdettin'e bizzat ya da mektupla başvurularda bulunmak istemişler, ancak bu istekleri Zeki tarafından her seferinde engellenmiştir. Bu nedenle muhalif gruplar Zeki'ye düşman olmuşlardır. Zeki, muhalifler tarafından Vahdettin'e gönderilen ve kendisine emanet edilen mektupları imzası altında yayınlamayı uygun bulmamış, "sırf vatana olan muhabbetinden dolayı bir makam-ı resmî ile" çalışanlarla çalışmayanları ayırmak için, istenildiği taktirde dosyayı Şehbenderhaneye gönderebileceğini söylemiştir¹⁵⁶.

Zeki'ye karşı olanlar, onun villadaki konumundan rahatsız olmuşlar, onunla geçinemeyerek villayı terk etmek istemişlerdir. Bunlardan Tütüncübaşı Şükrü villayı terkederek Selanik'e gitmek üzere¹⁵⁷ Cenevre'deki Yunan Konsolosluğu'na başvurarak pasaport istemiştir. Ancak, Konosolosluk, Dışişleri'nden izin isteyeceğini, zira herkesin San Remo'dan kurtulmanın yolunu aradığını söyleyerek olumlu cevap vermemiştir¹⁵⁸.

Kumarbazlığının yanı sıra aşırı davranışları da olan Zeki Bey, Reşat Paşa'yı öldürmekle suçlanmış¹⁵⁹ ancak, İtalyan polisince herhangi bir

¹⁵³ EGM Arşivi, Dn: 12222-2, Bn: B 14-13, Bt: 5 K.E. 1341.

¹⁵⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-2, Bn: E 9.

¹⁵⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-2, Bn: A 2.

¹⁵⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-2, Bn: B 12-13, Bt: 12 Şubat 1926.

¹⁵⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-2, Bn: B 10-13, Bt: 1 Şubat 1926.

¹⁵⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-2, Bn: B 14-13.

soruşturmaya maruz kalmamıştır¹⁶⁰. Bunun nedenlerinden biri, Villa Manyoli'nin İtalyan Hükümeti tarafından ayrıcalıklı "komşu devlet" sahası olarak kabul edilmiş olması¹⁶¹ olabileceği gibi, Zeki'nin polislere yedirdiği paranın karşılığı da olabilir.

Vahdettin'in ölümünden kısa süra sonra villayı saran İtalyan polisi, Reşat Paşa'nın ölümüyle ilgili olarak Zeki Bey'i tutuklamıştır. Ardından, Türkiye'nin Roma Büyükelçisi, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin çağrısı üzerine Zeki'nin hükümete teslim edilmesi konusunda İtalya Hükümeti nezinde girişimlerde bulunmuş ve sonucu bildireceğini belirterek, Zeki'nin mahkum olmayacağı yolundaki görüşünü de eklemiştir¹⁶². Nitekim Roma Büyükelçiliği'nden gönderilen mektupta Zeki'nin 10 bin Lire karşılığında kefaletle serbest bırakıldığı, ancak kesin kararın verilmesi için Reşat Paşa'nın İstanbul'daki evrakının beklendiği bildirilmiştir¹⁶³.

Zeki'nin, Reşat Paşa'nın katili olup olmadığı yolundaki tartışmalar bundan sonra da devam etmiştir. San Remo'da yayınlanan Tribuna gazetesinin 13 Temmuz 1929 tarihli sayısında Zeki'nin tutuklanmasının Ankara'da memnuniyet yarattığından söz etmiştir¹⁶⁴. Delil yetersizliği sonucu serbest bırakılan Zeki Bey, Nice'e giderek Abdülmecid'in oğlu Şehzade Ömer Faruk'un yanına sığınmış, 24 Teşrin-i Sani (Kasım) 1928'de onun garajında "kömür"le intihar etmiştir¹⁶⁵.

Zeki Bey'in neden intihar ettiği sorusuna Emniyet Genel Müdürlüğü dosyalarında kesin bir cevap olmamakla birlikte, son zamanlarda sürekli durumundan şikayet ederek, alındaki hain damgasıyla yaşamasının mümkün olmadığını söyleyen Zeki'nin bu yüzden intihar ettiği tahmin edilebilir. İntiharından önce oğluna yazdığı mektupta bu ruh halini kanıtlayacak şekildedir. Öldüğünde Faruk'a, Kürt Şerif Paşa'ya ve katibine yazdığı mektuplar da cebinde bulunmuştur. Nice Şehbender Vekili Reşat Hakkı da Emniyet Genel Müdürlüğü'ne yolladığı mektupta; Kürt Şerif Paşa'nın Zeki'ye, ölümünden yirmi gün kadar önce, kendi hesabına kumar oynamak üzere -orada harcayacağı miktardan başka- 70 Frank gündelik vererek, Monte Carlo'ya yerleştirdiğini

¹⁵⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-2, Bn: B 14-13..

¹⁶⁰ Tarık Mümtaz Göztepe, V.G.C., s. 115.

¹⁶¹ Tarık Mümtaz Göztepe, V.G.C., s. 163-164.

¹⁶² EGM Arşivi, Dn: 12222-2, Bn: C 10, Bt: 26 Haziran 1926.

¹⁶³ EGM Arşivi, Dn: 12222-2, Bn: D 11, Bt: 1 Ağustos 1926.

¹⁶⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-2, Bn: C 7, Bt: 13 Temmuz 1927.

¹⁶⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-2, Bn: E 4-5, Bt: 28 T.S. 1928.

söyleyerek, intiharın maddi değil, manevi sebeplerden kaynaklanabileceği düşüncesindedir¹⁶⁶.

Hazine-i Hassa Müfettişlerinden Kayserili Şaban Ağa.- listenin 3. sırasındadır. Yurt dışına çıktıktan sonra Kahire'de yerleşmiştir. Sürgündeki kısa sayılabilecek yaşamında da inkılâba karşıtlığını koruyan Şaban Ağa, Kahire'de ticaretle uğraşan Atkinson ismindeki İngiliz'e hükümetin mevcut kuvvetleri ile ihtiyat kuvvetlerinin miktarının ne kadar olduğu ve müstahkem yerleri hakkında askeri ve siyasi raporlar vermiştir¹⁶⁷.

686'nın raporuna göre, Kahire'den İskenderiye'ye giden Şaban Ağa burada ölmüştür¹⁶⁸.

Tütüncübaşı Şükrü.- Yüzellilik listede 4 numara ile yer almıştır. Vahdettin'le birlikte ülkeden ayrılarak onunla birlikte San Remo'ya gitmiştir¹⁶⁹. Villa Manyoli'deki hayatını Zeki Bey ile didişerek, alkol ve sefahat içinde geçirmiştir. Tütüncübaşı'nın Sultan Vahdettin ile ilişkisi zamanla azalmış, bununla birlikte düzenli olarak maaşını almaya devam etmiştir¹⁷⁰. Villa'daki yaşamından hoşnut olmayan Tütüncübaşı, Suriye'ye gidemeyince, Beyrut'a gelerek buradan Emniyet Genel Müdürlüğü'ne çeşitli zamanlarda ondört mektup göndermiştir¹⁷¹.

1932'de Kudüs'e¹⁷² gelen Tütüncübaşı, aynı yıl Şam'a geçerek bir tekkede zorluk ve sefalet içinde yaşamış ve hiç bir işe karışmamıştır¹⁷³. Şam'da bulunduğu süre içinde yardım istemek için Haydarabat Sarayı'na gitmiş ancak son zamanlarda aralarında bir takım açık göz Yahudiler bile bulunan kişilerin aynı amaçla saraya üşüşmesinden dolayı eli boş dönmüştür.

Tütüncübaşı bu seyahatleri sırasındaki yol masraflarını geçtiği yerlerdeki İngiliz konsolosluklarından aldığı paralarla sağlamıştır¹⁷⁴. Şam'dan sonra

¹⁶⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-2, Bn: E 5, Bt: 28 T.S. 1928.

¹⁶⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-3, Bn: A 13, Bt: 29.11.1933.

¹⁶⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-3, Bn: A 12, Bt: 11. K.E. 1932.

¹⁶⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: R 1, Bt: 9.K.S. 1937.

¹⁷⁰ Tarık Mümtaz Göztepe, V.G.C., s. 116.

¹⁷¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: 4/A 8.

¹⁷² EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: D 2, Bt: 8.12.1932.

¹⁷³ EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: D 3, Bt: 11 K.E. 1932.

¹⁷⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: D 4, Bt: 4.4.1933.

Basra'yı¹⁷⁵ ve Hindistan'ı ziyaret eden Şükrü, Bombay'da Türklere hakaret eden Suriye Cumhurbaşkanı'nın kızıyla kavga etmiştir¹⁷⁶. Beyrut Başkonsolosu'na göre Şükrü Hoybuncular'ın adamıdır¹⁷⁷. Bilhassa Celadet ve Nizamettin (Kibar)'in yanında kalmaktadır. Bu dönemde de maddi açıdan muhtaç bir yaşam süren Şükrü, Şehzade Abdurrahim'in Lübnanlı bir kızdan olan çocuklarına dadılık eden Nizamettin'in himayesine sığınmış, yaşlı ve başkaca bir yerden yardım görmediği için Nizamettin'e dört elle sarılmıştır. Bölgedeki hainlerin hareketlerine katılmamakla birlikte benimser görünmüştür¹⁷⁸.

San Remo'da Vahdettin ile bulunurken Mussolini ile gıyaben tanışmış olan Tütüncübaşı, Mussolini'ye mektup yazarak tebrikte bulunmuştur ki, asıl amacı bu yolla para koparmaktır¹⁷⁹. Ahmet Kemal¹⁸⁰ tarafından Fransızca olarak kaleme alınan ve 7 Temmuz'da Şam postasına verilen mektubunda İtalya ile Türkiye'nin tarihi dostluğundan uzun uzun bahsettikten sonra "melun ittihatçıların" bunun kıymetini bilmediğini, San Remo'da İtalya'nın pek çok iyiliklerini gördüğünü yazmıştır¹⁸¹. Mektup gönderilmeden evvel konu Nizamettin Kibar'a açılmış, O da Tarık Mümtaz'a söylemiş ve nihayet Tarık'tan da Fransız kumandanı Kole haber almıştır. Bunun üzerine Kole, Ahmet Kemal'i çağırarak durumu sormuştur. Ahmet Kemal'in;

"biz kendi vatanımızda birer yüksek rütbe ve makam sahibi idik. Ezcümle ben bir kolonel idim. Sırf bir takım prensipler ve hükümet tarz-ı idaresine ait kanaat ihtilâfları ve ekalliyetlere yapılan mezalim yüzünden ittihatçılara ve millicilere muhalefet eyledik ve harice dağıldık. Siyasi mücadele bizim mesleğimizdir. Eğer susmayı bilse idik daha mükellef ve müreffeh bir surette vatanımızda yaşardık. Binaenaleyh, siz Fransızlar üç beş maddi imtiyazı; şömendifer imtiyazı ve saire yüzünden Kemalistlere bende oldunuz... Beş milyon Hristiyanın, dört milyon Kürtün ve sairenin dar ağaçlarına, mezbahalara sevk edilmesine göz yumdunuz. Bu, Fransa tarihinde en büyük lekedir. Ayıptır..."

şeklindeki sert çıkışına karşı Kole, bunun uluslararası siyasetin gereği olduğundan ve "zülfiyare dokunmadan" çalışanlara meydanın açık olduğunu söyleyerek mektubun gizli tutulmasını ve soranlara "aslı yok" denmesini önerir.

¹⁷⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: D 5, Bt: 26.2.1933.

¹⁷⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: D 6.

¹⁷⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: D 7, Bt: 15 T.S. 1935.

¹⁷⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: E 10, Bt: 17 K.E. 1936.

¹⁷⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: E 6, Bt: 18.11.1936.

¹⁸⁰ Eski fırka kumandanlarından olduğunu iddia eden kolonel Ahmet Kemal.

¹⁸¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: D 9, Bt: 21 Temmuz 1936.

Bunun üzerine hem Ahmet Kemal, hem Tütüncübaşı mektubu yazmaktan vaz geçtiklerinin söylerler ama ikisi gizlice gönderirler. Mektubu göndermelerindeki amacı ise şöyle açıklarlar¹⁸²:

“Türkiye’yi haricen korkutacak, yenecek, batıracak yalnız İtalya vardır. Akdeniz siyaseti de İtalya’yı Türkiye’ye daima hasım yapmaya mecburdur... Bunu da hin oğlu hin Kemalistler pek ala biliyorlar. İtalya Rodos ve Leryos ve falan falan adalarda tahşidat yapıyor. Bulgarla hakeza... Zago hakeza... Şehzade Abid Efendi’nin Zago’nun kardeşini alması da Mussolini’nin bir desisesi değil midir? Şimdi Mussolini, Türkiye’ye harple mi girmek lâzım, yoksa siyasetle mi Kemalistleri alt etmek lazım? Bunu düşünüyor...

Mussolini Müslüman alemine de hakim olmaya çalışıyor. Yani şu bildiğimiz eski İngilizlerin yerini almaya uğraşıyor. Bunun için de bir “Halife-i Müslimin” lâzım... Halife kim olacak? Abdülmecid mi? Hayır. Zira, Abdülmecid hem ihtiyar, hem de ele avuca pek sığmaz. hem de korkak. Hem İngilizlere meyyal. Hem şöyle hem böyle... Binaenaleyh genç, dinç, okumuş, yazmış, fikirli, cerbezeli, lisana aşına ve Avrupa alemine vâkıf bir halife bulmalı... O da işte Zago’nun eniştesidir... Mussolini hazırlandıktan sonra ‘bir gün birden bire Halife-i Müslimin’i ilân edecek ve kendi Müslüman tebalarını da biat ettirecek ve bittabi Bulgar ve Arnavutluk Müslümanlarını da biat ettireceklerdir. Ondan sonra da bu halifeyi ki, bir Osmanlı şehzadesidir, Türkiye halkına da teklif edecek ve bir taraftan İtalyan ordusunun kuvveti, diğer taraftan Bulgarlar, öte taraftan hariçteki muhalifler, Kürtler, Ermeniler dahi faaliyete geçtiklerinde, dahildeki Müslüman ve mütedeyyin Türkler de hem bir halife ve hem de bir Osmanlı şehzadesine karşı avuçlarını açacaklardır...”¹⁸³

İşte bu durum dolayısıyla Tütüncübaşı ile Ahmet Kemal şimdiden Mussolini ile haberleşmeye ve ona hizmet etmeye kendilerini mecbur hissetmişlerdir ki, emelleri ancak bu sayede gerçekleşebilecektir. Nitekim onlara göre, İtalyanların Türkiye topraklarında gözleri yoktur. Onlar sırf Müslüman halka bir dini makam vermek, Bolşeviklere körü körüne alet olan Kemalistlere darbe indirmek ve Türkiye’deki Hristiyanlara karşı yapılan eziyetlerin intikamını alarak Papayı memnun etmek istemektedirler¹⁸⁴.

Bir yandan siyasetle meşgul olan Tütüncübaşı Şükrü, diğer yandan Türkiye’deki arazi ve emlâkının peşine düşmüştür. Kayseri’deki emlâkını, zamanında bunları Cenova ve Cenevre Konsolosluğu’nda yaptığı bir senetle aile ve çocuklarına devrettiği halde, hükümet eliyle satılmakta olduğunun karısı tarafından bildirilmesi üzerine, büyük bir üzüntüye kapılmış ve sonunda Türkiye’nin Şam Konsolosu’nu ziyaret etmiş ve yardımını istemiştir. Konsolos,

¹⁸² EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: D 9, Bt: 21 Temmuz 1936.

¹⁸³ EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: D 10, Bt: 21 Temmuz 1936.

¹⁸⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: D 11, Bt: 21 Temmuz 1936.

Tütüncübaşı'ya; Nizamettin, Celâdet ve diğerlerinin hareket ve düşünceleri hakkında bilgi vermesi şartı ile işiyle ilgileneceğini söyleyerek, Tütüncübaşı'ya maddi yardımda bulunmuştur¹⁸⁵. Parasızlığı diz boyu olan Tütüncübaşı Şükrü, Nizamettin'in Suriye sınırı dışıyla olan haberleşmelerinin kendi aracılığı ile ve "Tütüncübaşı Şükrü, Paste restante, Danas" adresine geldiğini ve bunları getireceğini, ülke aleyhine olan her bilgiyi hemen aktaracağını vaadetmiştir. Bunun üzerine kendisine Şam Konsolosluğu tarafından ikinci kez yardımda bulunulmuş ve Lübnan'da bulunan Hanedan üyeleri ile görüşmesi ve Konsolosluk'un sorduğu sorulara cevap getirmesi istenmiştir¹⁸⁶.

Bu arada Şam Konsolosluğu, Beyrut'taki Taşnaksutyun Komitesinin çete teşkilatını takviye etmek üzere faaliyete geçtiğini, yakında Türkiye sınırına çeteler göndermek için hazırlıklar yapmakta olduklarını ve bazı Taşnaksutyun ileri gelenlerinin bu iş için Fransa'dan Beyrut'a gittiklerini haber vermiştir. Ayrıca, Ulu Önder Atatürk'ün rahatsızlığı dolayısıyla Suriye'deki muhaliflerin ve Kürt ileri gelenlerinin toplantılar yaptıklarını, öldüğü taktirde Türkiye'de bir isyan çıkacağını ve Osmanogullarının tekrar tahta geçeceklerini ve hilafeti alacakları haberini vererek, Tütüncübaşı'nın da bunun gerçekleşmesini istediğini belirtmiştir¹⁸⁷.

Tütüncübaşı Şükrü'ye Türkiye'deki emlak ve arazisinin altıyüz lira karşılığında satıldığının karısı tarafından haber vermesi üzerine, Şam Konsolosluğu'na ikinci kez mektupla baş vurarak emlak ve arazisinin döküm ve kıymetlerinden söz ederek ucuza gittiğinden, yağmalandığından dolayı üzüntülerini belirtmiştir. Tütüncübaşı Şükrü'nün, beyaz kesme taştan yapılmış, kargir, iki katlı ve onüç oda bir bahçe, bir samanlık ve ahırdan oluşan bir ev; evin içinde yirmi yatak, halılar ve yediyüz okka bakır takımı ve pek çok eşya; Köyde sekiz kıt'a üzüm bağı, Karahisar'da üç kıt'a yine üzüm bağı; köyde üç parça sulanır tarla ve Kale bağları arasında dört dönüm arazisi olduğu görülmektedir¹⁸⁸. Şükrü bu dökümü verdikten sonra yalnız bakır takımı veya yataklar satılsa, ya da tarlalardaki kavak ağaçları, ceviz ağaçları ve bağlarının ürünü satılsa bu altıyüz lirayı hatta bir iki mislini getireceğini söyleyerek büyük bir suistimal yapıldığını Cumhuriyetin adil hükümetinden bu işe önem vererek zararının karşılanmasını istemiştir¹⁸⁹.

185 EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: E 10, Bt: 17 İlk Kanun1936.

186 EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: F 4, Bt: 22 K.S. 1937.

187 EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: G 3, Bt: 28.10.1938.

188 EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: D 3, Bt: 9 K.S. 1937.

189 EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: D 2, Bt: 9 K.S. 1937.

Ömer Paşa.- Serkarin Yaver olarak listeye 5. sırada dahil edilmiştir. Vahdettin ile birlikte İstanbul'dan ayrılarak Malta'ya gitmiştir. Malta'da mesane hastalığına yakalanan Ömer Paşa, Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'in davetlisi olarak Hicaz'a giderken ağırları artmış ve Mısır'da gemiden inerek Kahire'de bir hastaneye yatmıştır. Bir daha da Vahdettin'in yanına dönmemiştir¹⁹⁰. Hastaneden çıktıktan sonra Şam'da bir Çerkesin evine yerleşen Ömer Paşa'nın Vahdettin'le arası bozulmuştur. 686, gönderdiği raporda Ömer Paşa'nın yaşlı ve mağdur olduğundan bahsederek Vahdettin'den vefasızlık ve hakaret gördüğünü bildirmiştir¹⁹¹.

Hastalığı gün geçtikçe artan Ömer Paşa hakkında 686 gönderdiği bir başka raporda:

"Bu zatta Çerkesdir. Köle cinsindendir. Hizmet ettiği ve ekmeğini yediği yere sadık olmayı aldığı terbiye iktizasından bilir. Göbeğinden işiyor, hastadır. Bir iki sene ömrü ya vardır ya yoktur. Bu adamdan vatana zarar ve ziyan gelmesi muhtemel değildir"¹⁹²

diyerek affa layık olduğunu söylemiştir. Ancak, Ömer Paşa affı göremeyerek, Beyrut hastanesinde 4 Şubat 1931'de ölmüştür¹⁹³.

Erkân-ı Harp Miralayı Tahir.- listede 6 numara ile yer almıştır. Sürgündeki yaşamı ile ilgili ilk kayıt 1927 yılına aittir.¹⁹⁴ Kiraz Hamdi'ye yolladığı bir mektuptan anlaşıldığına göre Tahir, siyasi faaliyetlerine devam etmektedir. Abdülmecid ve Nice'teki diğer muhaliflerle de sıkı ilişkisi vardır. Önceleri Marsilya'da Ballay adlı bir ayakkabı mağazasında çalışan Tahir, daha sonra bu mağazanın Nice'teki şubesinde çalışmaya başlamıştır¹⁹⁵. Uzun süre burada kalan Tahir daha sonra Tunus'a gitmiştir¹⁹⁶. 686, Tahir'in Burunsuz Tefvik Hamdi'nin evinde bulunduğu bahsederek, onunla hiç de hoş olmayan bir ilişkisi olduğunu iddia ederek, hırsız, çapulcu, entrikacı kişiliğinin yanı sıra çok iyi bir casus olan bu adamın Türkiye aleyhindeki faaliyetlerine dikkat çekmiştir¹⁹⁷.

¹⁹⁰ Göztepe, V.G.C., s. 69.

¹⁹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-5, Bn: 2/B 7, Bt: 2 K.E. 1932.

¹⁹² EGM Arşivi, Dn: 12222-5, Bn: 2/B 8.

¹⁹³ EGM Arşivi, Dn: 12222-5, Bn: 2/B 6, Bt: 4.2.1931.

¹⁹⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: B 3, Bt: 28.4.1927.

¹⁹⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: B 11, Bt: 1.2.1927.

¹⁹⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: B 10, Bt: 16.3.1929.

¹⁹⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: B 3, Bt: 29.5.1932.

Beyoğlu eski mutasarrıflarından olan Tahir, Nice'de kaldığı sürece Gümülcüneli Hamdi'den maddi ¹⁹⁸ yardım görmüştür. Daha sonra Paris'e giden Tahir, burada Gümülcineli ile birlikte aleyhte faaliyetlerini sürdürmüştür ¹⁹⁹, Mehmet Ali ile birlikte çalışmış ²⁰⁰ ve "Enchainée" gazetesinin yeniden çıkarılması için gerekli olan parayı Mısırlı Prens Lütfullah'tan alarak Mehmet Ali'ye vermiştir ²⁰¹. Yine Mehmet Ali, Vehip, Gümülcineli ve Sabri Hoca ile birlikte "Ordu ve Millet Cemiyet-i İnkılâbiyesi"ni kuran Tahir, Vahdettin'den aldıkları 1000 İngiliz lirasını paylaşamayarak cemiyeti dağıtmışlardır ²⁰².

Tahir, Pariste bulunduğu süre içinde Kral Ahmet Zago'ya suikast yapmak isteyen Arnavut ileri gelenlerinin toplanmasına önayak olmuştur ²⁰³ ki, 6 kişiden oluşan bu toplantıya daha önceki suikasti gerçekleştiren Hikmet Bey de katılmıştır. Bir kaç saat süren toplantıdaki görüşmelerin İsmet Paşa aleyhinde olduğu muhbir tarafından haber verilmiştir ²⁰⁴. Tahir, Arnavut hükümetine bu muhalefetinden dolayı Sırplar'dan da para almış ve bu para ile geçimini sağlamıştır ²⁰⁵.

Paris'te Mehmet Ali ile kavga ettikten sonra oradan ayrılan Tahir ²⁰⁶, ayda 300 Arnavut Frangı ücretle Kral Zago'nun Sensir'de okuyan kız kardeşlerinin askeri terbiyesi için görevlendirilmiştir ki, Zago bu görevi Tahir'e acıdığı için vermiştir ²⁰⁷.

Tahir bu görevde iken İtalyanlar tarafından korunmuş ve onlar için çalışmıştır. İtalyanların emri ile Perns Tevhit'i Kral Zago'ya damat yapmak için çalışmış ancak, Tevhid'in serseriliği yüzünden başarılı olamamıştır. Daha sonra Prens Abid'i Ahmet Zago'nun kız kardeşi Seniye ile evlenmeye ikna eden Tahir böylece Abid'i de italyanların amaçlarına ortak etmiştir ²⁰⁸.

¹⁹⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: B 2, Bt: 22.2.1933.

¹⁹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: B 3, Bt: 10.3.1933.

²⁰⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: D 6, Bt: 26.2.1933.

²⁰¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: C 11, Bt: 8.2.1933.

²⁰² EGM Arşivi, Dn: 12222-9-1, Bn: 2/B 1, Bt: 26.7.1931.

²⁰³ EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: B 2, Bt: 1.4.1933.

²⁰⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: D 3, Bt: 1.4.1933.

²⁰⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: D 6, Bt: 26.2.1933.

²⁰⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: E 7, Bt: 11.2.1935.

²⁰⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: B 2, Bt: 9.8.1935.

²⁰⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: B 2, Bt: 29.5.1936.

Bir ara Prensesler ile birlikte Tiran'a gelen Tahir²⁰⁹, Seniye ve Abid'le olan ayrı konuşmalarındaki güvensizlik yaratacak sözlerinden dolayı, Arnavutluk'a gelmemek üzere Tiran'dan çıkarılmıştır²¹⁰. Tahir buradan ayrıldıktan sonra Paris'e gitmiş²¹¹, Şehremaneti üyelerinden Emcet ve eski Atina Ateşemiliteri Faruk ile birlikte Paris'e gelen Müslümanları dolandırarak geçimini sağlamıştır²¹².

Türkiye'de Cumhuriyetin onucu yıl kutlamaları çerçevesinde bir genel af ilân edileceği söylentilerini duyan Tahir, Hükümete gönderdiği mektubunda büyük bir ameliyat geçirdiğinden ve sağlığının oldukça bozuk olduğundan bahisle af talebinde bulunmuştur. Mektubunda Atatürk'e olan derin hislerinden söz ederek aleyhte faaliyetlerinin olmadığını da ekleyen Tahir'in bu talebi kabul görmemiştir²¹³. 686'nın raporlarında büyük bir hileci olduğu söylenen Miralay Tahir²¹⁴, Nice yakınlarında Vence'de ölmüştür²¹⁵.

Seryaver Ahmet Avni Paşa.- Yüzellilik listenin 7 numarasına kayıtlıdır. Yurt dışına çıktıktan sonra Marsilya'ya giderek 700 Frank'a bir ev kiralamıştır. "Jellad" adında biriyle gümrük muamelesi üzerine çalışmıştır. Kızı Fitnat ise, "Muhacır Ruslar Cemiyet-i Hayriyesi"ne hizmet etmiştir²¹⁶.

Marsilya'dan, kızının rahatsızlığı ve buradaki ev kiralının yüksek olması nedeniyle ayrılan Avni Paşa evini Cannes'e taşımıştır²¹⁷. Ancak, hayat pahalılığı burada da onları sıkıntıya düşürmüştür²¹⁸ ve nispeten ucuz bulunan Beyrut'a hareket etmişlerdir²¹⁹. Avni Paşa, Marsilya'da kaldığı sürede, Mısır'a gitmek üzere Paris'ten Marsilya'ya gelen Yüzellilik Ömer Fevzi'yi evinde misafir etmiştir²²⁰. Marsilya Başkonsolosluğu, burada esaslı bir hareketi görülme-

209 EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: E 9, Bt: 29 Mayıs 1936.

210 EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: F 1, Bt: 13.1.1937.

211 EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: F 5, Bt: 26.2.1937.

212 EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: C 10, Bt: 14.K.E.1931.

213 EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: E 6, Bt: 2 Eylül 1933.

214 EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: B 3, Bt: 20.12.1932.

215 EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: G 9, Bt: 6.1.1939.

216 EGM Arşivi, Dn: 12222-7, Bn: 2/C 5, Bt: 5 T.S. 1929.

217 EGM Arşivi, Dn: 12222-7, Bn: 2/C 7, Bt: 22.3.1930.

218 EGM Arşivi, Dn: 12222-7, Bn: 2/D 1, Bt: 17.3.1931.

219 EGM Arşivi, Dn: 12222-7, Bn: 2/C 13, Bt: 17.3.1931.

220 EGM Arşivi, Dn: 12222-7, Bn: 2/D 1, Bt: 17.3.1931.

Avni Paşa'nın Suriye'de faal bir rol alabileceğini söyleyerek konuya dikkati çekmek istemiştir²²¹.

1931'in 14 Kannun-u Evvel'inde Trablusşam'da bulunan Avni Paşa'nın Mehmet Ali ile arası oldukça iyidir ve sık sık haberleşmektedir²²². Daha sonra Halep'e giden Avni Paşa'nın bu ziyareti, Halep'te çıkan Vahdet gazetesinde şöyle duyurulmuştur:

"Osmanlı İmparatorluğu'nun Bahriye Nazırı ve Hakanı Mağfur Vahdettin Han'ın seryaveri Erkân-ı Harp Miralayı Avni Paşa Hazretleri şehrimize gelerek iki gün ikametden sonra Trablusşam'a avdet buyurmuşlardır"²²³

Avni, Halep'te avukat Abdurrahman Cabi'nin evinde misafir olmuş, Yüzelliliklerden Celâl Kadri, Refik Halit, Köprücü Salih Sami, Ahmet Kemal, Zeynelabidin Hoca ve diğer misafirlerle görüştüktan sonra Zeynelabidin ile birlikte Trablusşama hareket etmiştir²²⁴. 1934 yılı içinde Lübnan'ın Cünye kasabasına giden Avni Paşa son derece sefil ve muhtaç bir halde burada ölmüş²²⁵ ve cenazesi Trablusşam'a götürülmüştür²²⁶.

Eski Hazine-i Hassa Müdürü ve Defter-i Hakâni Emini Refik.- Yüzellilik listede 8. sıradadır. Vahdettin'in şehzadeligi sırasında vekilharçlığını yapmış, tahta çıkarıldığında ise Vahdettin tarafından mabeyncilik ünvanı verilerek Hazine-i Hassa Genel Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. Padişahın çok güvendiği adamlarındandır. Öyle ki Padişah, hakkında basında çıkan olumsuz yazılar karşısında kendisini korumuştur²²⁷.

Refik Bey ülkeden ayrıldıktan sonra Nice'e onbeş dakika uzaklıktaki "Villa Franche"de, Halife Abdülmecid'in yanında yerleşmiştir²²⁸. Sakıt halifeden aldığı²²⁹ ve eski maraşallerden Ethem Paşa'nın kızı olan eşinin gönderdiği

221 EGM Arşivi, Dn: 12222-7, Bn: 2/C 13, Bt: 17.3.1931.

222 EGM Arşivi, Dn: 12222-7, Bn: 2/D 4, Bt: 14 K.E.1931.

223 EGM Arşivi, Dn: 12222-7, Bn: 2/D 6, Bt: 16 T.S. 1932.

224 EGM Arşivi, Dn: 12222-7, Bn: 2/D 7, Bt: 17 T.S. 1932.

225 EGM Arşivi, Dn: 12222-7, Bn: 2/E 4, Bt: 6.2.1934.

226 EGM Arşivi, Dn: 12222-7, Bn: 2/E 6, Bt: 8.2.1934.

227 Lütfi Simavi Bey, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, İstanbul, Hürriyet Yayınları (Tarihsiz), s. 463-464.

228 EGM Arşivi, Dn: 12222-8, Bn: A 10, Bt: 1 Şubat 1929.

229 EGM Arşivi, Dn: 12222-8, Bn: C 11, Bt: 26 Şubat 1933.

para ile rahat bir yaşam sürmüştür²³⁰. Abdülmecid'in en güvendiği adamlarının başında gelen²³¹ Refik, oğlunu eski Hanedan üyelerinden Ayşe Hanım ve Örfi Paşa'nın kızları Naima Hanım ile evlendirmiştir²³². Bu sayede Hanedan üyeleri ile sıkı ilişkilere giren Refik Bey, Hanedanın iadesi için hükümet aleyhinde faaliyetler içine girmiştir. Bir süre sonra Nice'den ayrılan Refik Bey, 10 Eylül 1932'de Bükreş-Köstence yoluyla²³³ Sofya'ya gitmiştir ki, Dahiliye Vekâleti seyahat amacının öğrenilmesini bir telle Sofya Elçiliği'nden ister²³⁴. Ayın 22'sinde Sofya'ya gelerek "Bulgarie" otelinde 18 numaralı odaya yerleşen Refik, Bulgar Milli Bankası'na verdiği beyannamede, beraberinde 100 bin Fransız Frangı olduğunu söylemiştir. Sofya'da Zavayan Parsamyan adında Taşnaksutyun Ermeni ile sıkı bir ilişki içine giren Refik, Taşnaksutyun Cemiyeti'ne 60 bin Fransız Frangı vermiş, Bulgaristan'dan hareketinde Dragamon sınır istasyonunda Milli Banka'ya verdiği 100 bin Frank'tan 40 binini almıştır. Sofya'dan Eylül'ün 24'ünde hareket eden Refik, sınıra kadar Burgazlı Vartanyan adında bir Ermeni tarafından uğurlanmıştır. Refik, çantasında, Ermeni ihtilâl teşkilatına ait önemli evraklar bulunan Vartanyan ile yolda hararetli görüşmeler yapmıştır.

Daha sonra, Fransa Dahiliye Nezareti tarafından verilen 5897 numaralı pasaportla seyahat eden Refik Sofya'dan Nice'e dönmüştür²³⁵.

Refik'in bu seyahatindeki faaliyetlerini göz önüne alan Dahiliye Vekaleti, Hariciye Vekaleti'ne yazdığı 16.10.1932 tarihli yazıda;

"Bulgaristan'da bulunan Yüzellilik ve firarilerin Taşnaksutyun komitesine mensup Ermenilerin aleyhdeki faaliyetlerini artırdıkları ve bu durumun dikkat çekecek bir noktaya ulaştığı, gerek Sofya Elçiliği'nden gerek diğer kaynaklardan alınan bilgilerden anlaşılmaktadır...

Yüzelliliklerden Sabık Hazine-i Hassa Müdürü Refik'in Bulgaristan Taşnaksutyunları ile temas ettiği ve bunlara mühim bir para verdiği ve Taşnaksutyun Komitesinin Reisicumhur hazretlerine suikast hazırlığı içinde olduğu..."²³⁶

²³⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-8, Bn: D 3.

²³¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-8, Bn: D 7.

²³² EGM Arşivi, Dn: 12222-8, Bn: C 14, Bt: Mayıs 1933.

²³³ EGM Arşivi, Dn: 12222-8, Bn: B 9, Bt: 10 Eylül 1932.

²³⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-8, Bn: B 12, Bt: 21 Eylül 1932.

²³⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-8, Bn: C 1, Bt: 30 Eylül 1932.

²³⁶ EGM Arşivi, Dn: 12221/1, Umumi Dosya I, Bt: 16.1.1932.

bildirilerek gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir.

Görülen odur ki, sürgündeki yaşamını, T.B.M.M. Hükümeti'ne, özellikle Atatürk'e karşı beslediği kin ile geçiren Refik bu uğurda Ermenilerle işbirliğine gitmekten çekinmemiştir. Refik'in İstanbul ile bağlantısını dolayısıyla haberleşmesini eşi Bedriye yapmıştır. Hariciye Vekâleti, İstanbul Vilayeti'ne gönderdiği bir telde Bedriye Hanım'ın İstanbul'a gittiğini ve

"... bu kadının Paris-Montekarlo ve İstanbul arasında düşmanlarımız adına kuryelik yaptığı ve yine Avrupa'ya gideceğini" ²³⁷

haber aldıklarından bahsederek, eşyasının ve üzerinin aranmasını istemiş, ancak yapılan takip sonucu şüpheli bir halinin görülmediği bildirilmiştir²³⁸. Refik, Aftan sonra ülkeye dönmüştür.

1.2. Sevr Andlaşmasını İmzalayan ve Kuvayı İnzibâtiye'ye Dahil Olan Kabine Üyeleri

İngilizlerle Damat Ferit Hükümeti, Anadolu hareketini baltalamak amacıyla çıkardıkları iç isyanlar yetmiyormuş gibi bir de düzenli bir ordu oluşturarak, bu kuvveti Anadolu'daki Ulusalçılar üzerine göndermeye karar vermişlerdir. 18 Nisan 1920'de Hükümet, çıkardığı bir kararname²³⁹ ile bu ordunun nasıl oluşturulacağını, ne şekilde örgütlenip, nasıl çalışacağını belirlemiştir. Bu ordu İzmit'e çıkarıldığı günlerde birinci Düzce İsyanı sürmektedir. Kuvâyı İnzibâtiye beklenen sonucu veremeyecek ve 25 Haziran 1920'de dağıtılacaktır ²⁴⁰.

Gerek iç isyanların çıkarılmasındaki etkinliklerin gerekse Kuvayı İnzibâtiye'yi kurarak Milliciler üzerine gönderilmesindeki rolü ve meşru B.M.M'ni tanımayıp, ondan izin almadan Sevr Andlaşması'nı onaylaması, bu kabinenin ihanetini ortaya koyarak Yüzellilik listeye alınmalarına neden olmuştur. 4 Temmuz 1920'de Ankara Asliye Mahkemesi isyan çıkarma girişiminde bulunanları gıyaplarında yargılayarak ilgili kararı vermiştir ²⁴¹.

Eski Şeyhülislamlardan Mustafa Sabri.- Yüzellilik listede 9 numara ile

²³⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-8, Bn: A 13, Bt: 26 7.1932.

²³⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-8, Bn: D 3.

²³⁹ Kenan Esengin, **Milli Mücadele'de Hıyanet Yarışı**, Ankara 1969, s.104 vd.

²⁴⁰ T.C. Genel Kurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, Ankara Genel Kurmay Basımevi, 1974, s. 73-80.

²⁴¹ Cemil Topuzlu, **a.g.e**, s.224.

yer almıştır. Tokat doğumlu olan Mustafa Sabri, Tokat Rüşdiyesindeki öğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul'da Fatih Medresesine devam ederek müderris olmuş, hocası Gümölcineli Köse Asım Efendi'nin kızı ile evlenmiş ve onun yardımı ile II. Abdülhamit'in Yıldız'daki kütüphanesine kitapçı olarak atanmıştır²⁴². II. Meşrutiyet'in ilânından sonra yapılan seçimlerde İTC üyesi olarak Tokat milletvekili seçilmiştir. Kısa süre sonra cemiyetle anlaşmazlığa düşerek²⁴³ 31 Mart'tan bir yıl sonra Gümölcineli İsmail ile birlikte Ahali Fırkasını kurmuş, fırkanın H.İ.F.'na katılmasıyla partinin ileri gelen adamı olmuştur²⁴⁴. Fırka'nın meclis grubu ikinci başkanlığını yapmış, Mahmut Şevket Paşa öldürülünce Roman'yaya kaçmış ve mütarekeye kadar burada kalmıştır²⁴⁵. Ümmetçiliği savunan Mustafa Sabri, İkdâm gazetesine yazdığı yazılarda, Milli Meşrutiyet Fırkası kurulması yolundaki görüşlere karşı "milliyetçi bir fırkanın kurulması zarardan başka bir şey getirmez" düşüncesini savunmuştur²⁴⁶.

Mütarekeden sonra ülkeye dönüşünde H.İ.F.'in yeniden örgütlenmesini sağlayarak başına geçmiştir. Damat Ferit kabinesinde iki defa Şeyhülislamlık ettiği gibi bir defa da Sedaret Kaymakamlığı yapmıştır²⁴⁷. H.İ.F.'de başgösteren görüş ayrılıklarında Miralay Sadık Bey'e karşı bir hizipbaşı olarak yer almış, İngiliz Muhipler Cemiyeti'ni ve Kuvayı İnzibâtiye'yi desteklemiştir. Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla sonuçlanması üzerine İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sığınmış ve oğlu İbrahim Sabri ile birlikte Gümölcine'ye gitmiştir²⁴⁸.

Sürgündeki hayatını Türk İkilâbı ve inkılâbın önde gelenlerine karşıtlıkla geçiren Mustafa Sabri'nin Romanya'nın çeşitli bölgelerinde yaptığı her faaliyeti diğerini bastıracak niteliktedir.

Mustafa Sabri'nin bu faaliyetlerini iki grup altında ele alabiliriz. Bunlardan ilki basılı eserler yolu ile yaptığı propagandalardır ki, içinde yayınladığı gazete ve kitaplar vardır.

Kitapçıklardan ilki; 1926 yılı içinde İskeçe'de bastırdığı "Türk'ün Başına

²⁴² EGM Arşivi, Dn: 12222-9, Bn: 4/A 3, Bt: 11.2.1932.

²⁴³ Soysal, 150'likler, s. 283.

²⁴⁴ T.G., 31 Mayıs 1938.

²⁴⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-9, Bn: 4/A 3, Bt: 11.2.1932.

²⁴⁶ Soysal, 150'likler, s. 283.

²⁴⁷ T.G., 31 Mayıs 1938.

²⁴⁸ Soysal, 150'likler, s. 283.

Gelen: Şapka Meselesi" adını taşır²⁴⁹. Toplam 48 sayfadan oluşan bu kitapçık tamamıyla Atatürk'e, ileri gelen devlet adamlarına ve inkılâplara saldırı ile doludur:

"... Mustafa Kemal'in Anadolu'da zuhuru ile İstanbul'u taht-ı idaresine alıncaya kadar geçen zamanı yani hilafetin, İslâmiyetin, milliyetin müncisi ve muhyisi gibi muhafazakâr bir takım riya perdeleri arkasında oynadığı devirle nihayet bulduktan sonra herif bu sefer inkılâpçı olarak sahneye çıkıyor. ... bu ikinci vaziyeti ile herif dünyada daha fazla şan ve şöret ve Türkiye'de olmaktan ziyade nüfuz ve makbuliyet iktisab ediyor. Bu kıta, şayan-ı dikkat değil midir?

Evet Mustafa Kemal İzmir ve Lozan kahramanı iken Ankara Meclisi'nde yürütemediği fikirlerini, şapka giydikten ve Türkiye'de şeriat-ı islamiyeyi kaldıracak inkılâp kahramanı olduktan sonra daha suhuletle yürütüyor. Herifin İnkılâp'dan sonra kazandığı mevki o derece mühim ki evvelce İzmir'i, onu elde edemediği gibi şimdi de Musul'u İngilizler'e vermekle de nüfuz ve itibarından bir şey eksilmiyor.

....Ne ise Mustafa Kemal şapkasını koltuğunun altından çıkararak Türk Milletinin gözü önünde 'Bunun adına şapka derler' diyerek ibtida kendisi giydiği gibi bütün millete giydirdikten sonra daha ziyade büyüdü..."²⁵⁰.

Şapka giyenleri kâfir olarak niteleyen Mustafa Sabri, şapka giymeye zorlayanları da öldürmek ve yok etmek gerektiği düşüncesindedir.

Sabri bu eserini; birincisi İskenderiye'den Anadolu'nun doğu ve güneyine; ikincisi Edirne'den Trakya'ya; üçüncüsü Köstence'den Karadeniz sahilindeki kasabalara olmak üzere üç yoldan Türkiye'ye sokmayı planlamıştır²⁵¹.

Hasan Hicabi²⁵² kitabı, Trabzon'a sokmaya çalışırken, eski polis komiserlerinden İbrahim Kadri de bir Rum aracılığıyla Silistre-Tuna matbaasında kitabı çoğaltarak Mustafa Sabri'ye yardımcı olmuşlardır²⁵³.

Bu girişimlerden haberdar olan Dahiliye Vekâleti, Başbakanlığa çektiği

249 EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 1/B 12, Bt: 12 Temmuz 1926.

250 EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 3/C 9, Bt: 11.2.1932.

251 EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 1/B-12, Bt: 11.2.1932.

252 İstanbul Emniyeti Teftiş Heyeti eski reislerinden olan Trabzonlu Hasan Hicabi, Nizamettin Kibar'ın evinde bir kaç Çerkezle birlikte koruma görevi yapmış, bu olaydan önce Atina'dan köstence'ye gelmiştir.

253 EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 2/A 3, Bt: 8.12.1926.

telde “(Türkün Başına Gelen: Şabka Meselesi) ünvanlı hezeyannamenin Romanya ve Türkiye Müslümanlarına tevdi edildiği”ni haber aldıklarından bahsederek, ülkeye girişinin engellenmesi için sınır ve sahil vilayetlerine emir verildiğini haber vermiştir²⁵⁴.

Bir süre sonra İstanbul Postahanesi’ne gelen ve içinde bu kitapları barındıran iki küçük pakete rastlanmış ve posta kanunu gereğince çıkış yerine iadesine karar verilmiştir²⁵⁵. Kitapçığın diğer firari ve yüzellilere de ulaştırmak isteyen Mustafa Sabri, Kıbrıs’ta dağıtılmak üzere Sait Molla’ya da göndermiştir. Kitabın bir nüshası da burada elde edilerek Hariciye Vekâleti’ne gönderilmiştir²⁵⁶.

Mustafa Sabri’nin ikinci basılı eseri, Kahire’de basılmış olan, rejim ve İnkılâp aleyhinde yazılar içeren “Kavli Filmere ve Merâre Netûbi Akvars Mukaili Destûlgrap” ya da “Kadın Hakkında Sözüm” başlığı altında yazılan kitapçığıdır²⁵⁷.

1935’de Mısır’da kadınların serbestliği konusunda “erbâb-ı kalem” ikiye ayrılmış, biri kadınların serbestliğini, diğeri de örtünmesini savunmuştur. Örtünmeyi savunanlar düşüncelerini Kur’ana ve Peygambere dayandırmışlardır. Diğerleri ise batıyı örnek alarak kadınların hayata atılarak erkeklerle yarışarcasına çalışmalarından yanadırlar²⁵⁸. Türkiye Cumhuriyeti’ne, onun kurucularına ve inkılâplara hücum için her fırsatı değerlendiren Mustafa Sabri bu tartışma zeminini kendisine uygun bulmuş, tesettür taraftarlarını tutarak kitapçığını kaleme almış ve ağzına gelen her şeyi söylemiştir. Şapka giymeye cehaletten başka hiç bir şeyin engel olamayacağını söyleyen Mısırın genç kalemlerine karşı galeyana gelen Mustafa Sabri, Türkler gibi İslâmiyeti arkasına alıp unutmamakla şapka giymenin mümkün olmayacağını iddia etmiştir.

Kitapçığın sonlarına doğru kadınlarla erkeklerin karşılıklı görüşmelerine, bir arada bulunmalarına şiddetle karşı çıkarak, akıl ve şariat tarafından uygun olmayan bu duruma bir takım sosyal engeller de olduğunu aksi taktirde korunamayarak temiz bir serbestliğin olamayacağını savunmuştur²⁵⁹.

²⁵⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 2/A 8, Bt: 30 K.E. 1926.

²⁵⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 2/A 14, Bt: 20 K.S. 1926.

²⁵⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-9, Sıra No: 3611.

²⁵⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 3/G 5, Bt: 2.8.1935.

²⁵⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 3/C 5, Bt: 1.8.1935.

²⁵⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 3/C 5, Bt: 1.8.1935.

İçeriği açısından oldukça zararlı görülen kitabın Türkiye'ye girişi yasaklanarak, valiliklerden böyle bir kitapçığın il sınırları içinde olup olmadığı sorulmuş, bu adla bir kitabın bulunmadığı Maraş, Konya, Isparta (...) vilayetlerinden bildirilmiştir²⁶⁰

Mustafa Sabri'nin üçüncü Kitabı "Kuranın Tercümesi Meselesi" adını taşır. Kitabın yazımı Kahire'de "Elbelag" gazetesinin 10.8.1932 tarihli nüshasından anlaşılmıştır²⁶¹. Kahire Konsolosluğu, 27 Eylül 1932'de kitabın çıkışını ve satılmaya başladığını Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bildirmiştir²⁶².

Türkiye'de Kemalistlerin Kuran-ı Kerim'i tercüme gayretine olumlu baktığını yazan gazete, tercümenin caiz olup olmadığının incelendiğini, "Kemalistlerle, Müslüman halkın" uyuşmadığını ve kemalistlere karşı seslerin işitildiğinden bahsederek, sütunlarında Mustafa Sabri'nin düşüncelerine yer vermiştir.

Mustafa Sabri'nin 1930'larda kaleme aldığı bu eserinde ileri sürdüğü düşüncelerin bugün de tartışma konusu yapılıyor olması oldukça düşündürücü ve bu açıdan oldukça da önemlidir.

Tercüme konusunda Mustafa Sabri'nin düşüncelerine gelince; O'na göre:

"Ankara Hükümeti bir vadide, Türkler başka bir vadidedir. onlar yine bütün ümmeti müslimenin sultanı olan Kuranül Arabi'ye bağlıdır, ona isyan etmezler."

"Kuranın tercümesinin caiz olduğunu söyleyenler, Türk Milletinin Vahdet-i İslâm ile son rabitasını kat ediyor ve hata ediyorlar" diyen Mustafa Sabri, kitapçığına kuran tercümesinin dinen uygun olmadığını söyleyerek son vermiştir²⁶³. Bu kitapçığını her tarafa özellikle hocalara vakıflar müfettişi aracılığı²⁶⁴ ile göndermiş ve islâm alemine bir hitapta bulunmuştur²⁶⁵. Eski Şeyhülislâm kitapçıklar yolu ile açıkladığı ve yaydığı devrim karşıtı düşüncelerini çıkarmış olduğu gazetesi ile de desteklemiştir.

"Haftalık, müstakil Müslüman gazetesi" olarak 22 Temmuz 1927'de,

²⁶⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 3/G 5, 3/G 9, 3/G 10 ..

²⁶¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 4/R 10, Bt: 23.8.1932.

²⁶² EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 9/G 1, Bt: 27 Eylül 1932.

²⁶³ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 5/E 7 ve devamı.

²⁶⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 3/G 13, Bt: 9.12.1936.

²⁶⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 3/G 12, Bt: 6.9.1932.

İskeçe'de yayınlamaya başladığı "Yarın" gazetesini "hakperest ve hakikatperver" olarak adlandırmıştır. Dinsizlik ve densizliği güzel gösterenlerle mücadele edeceğini iddia ettiği Yarın'ın amacını gazetenin nüshalarında açıklamıştır.

"... bu mesleğinde gayri ilmi, fakat aynı zamanda, vaziyi (bayağı) ve laim (yüze karşı çekiştiren) cümleleri, havasın seviyesine yükselememekle beraber, avam vicdanındaki ananevi kanaatleri yıkmayı istihdaf (amaç edinme) eden şarlatanlarca öğütlerin, dinsizlik telkinlerinin, sefil mahiyetlerini meydana koymaya iştigal edecektir. Teceddüt namı altında ileri sürülen hudutsuz tecavüzlerin, geride bırakmak istediği dinî, ahlakî ve içtimaî müessesata karşı küstahlığındaki hayasızlık kuvvetine güvenmekten başka bir kudret ve kıymeti olmayan cereyanları çoktan hafre-i (kazma) istihfaf (küçük görme) ve istiskâle gömmüş olan büyük islam efkâr-ı umumuyesi huzurunda, bu günkü dinsizliklerin yarın da mevud (vadedilen) din inkılâbına nazaran irticadar bir halde kalacaklarını izah ederken de; (Yarın), islamda samimi bir teceddüd arzusu perverde edenlere usul-ü terakki ve tekamülü göstermeyi kendisine vazife bilecektir.

(Yarın)ın mesleğini ecnebiye izah edebilmek için, biraz dünden de bahsetmek iktiza eder. Hey hat! ki o çok uzun ve âlam (kederler) ile meşheddir. O dün ki:

Dünkü memleketimizin semasına girilmiş, hem rub (çeyrek) asırlık kızıl bir pencereden ibarettir. Kudret-i tenviriyesi (ışıklandırma) sabık vatanın mukadderatında büyük bir sarsıntıyı müteakib zuhura gelen selamet ve felaket sahillerinin şiddetli medcezirlerinden, mahiyet-i inkılâbın şeraleler (kivılcım) neşreden delk (uğuşturma) ve temaslarından alâm kalemlerimizle o dehşetli gecenin cehennemi sahasında zalimlere ve zulümlere mahkum olup giden vekâyın -sırası düştükçe- sefahatına temas ede ede rûz merre (her günkü) vekâyıyla birlikte yürürken... tenkit hüzmeleriyle delecek ve kanaatlerimizi birer birer izah edeceğiz..."²⁶⁶

Yine Mustafa Sabri'nin İskeçe'de 1 Temmuz 1927'de yazdığı ve Yarın'da yayınladığı manzum makaleye bakarak onun Atatürk'e beslediği duyguyu çıkarmak kolay olacaktır. Diyor ki:

"... Türkü bozkurda kaptıran, maymun gibi oynattıran, tutup bir gün şarktan garba attıran, hem de yine Türklük ve inkılâp adlı müterakıs (gittikçe azalan) feci kurt masalı :

Büsbütün oldu mevcub-u nefret!

Kendi cinsimden olsa bile lanet ona!

Dersem, değil miyim haklı!

Bu kadar iddia-i hürriyet eden

Asrîlerin esir-i aklı almıyor

...

²⁶⁶ Yarın, 22 Temmuz 1927; EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1.

Kara kuşlar karar vermişler
 Beni iskâtı tabiyetten!
 İşidip kahkaha ile güldüm ben
 Ve teşekkür ettim işte... Fakat,
 Beni iskat edenler etmiş halt!..
 ...²⁶⁷

Mustafa Sabri'nin yayınladığı ikinci gazete 'Yarın'ın yerine çıkardığı Peyam-ı İslâm'dır²⁶⁸. Ancak, diğer Yüzelliliklerle birlikte Yunanistan'da çıkarılması Yunan hükümetince kararlaştırılınca, o güne değin 5 nüsha çıkardığı gazetesini kapatmıştır²⁶⁹.

Mustafa Sabri, Türk devriminin önder ve kadrosuna olan düşmanlığını kalemiyle sınırlı tutmamış, gittiği yerlerdeki davranışlarıyla da desteklemiştir.

1927'de, İskeçe'de Yarın'ı çıkarırken, padişahçılık lehinde gizli propaganda yapan²⁷⁰ Mustafa Sabri, ailesi ile birlikte Mısır'a gitmek istemiş, ancak Mısır hükümeti, Ankara'daki Kemalist hükümetin hatırına binaen onun Mısır'a gelmesini kabul etmeyince Atina'da yerleşmiştir. Burada dostlarına hitaben yayınladığı bir broşürde;

"...İzmir'in Ankara ordusu tarafından fethi meselesi daha kimse tarafından unutulmadı. Görülen bu başarı, Türklere ve İslamiyete büyük zarar vermiş, ondan hasıl olan kuvvet ve şöhret Türkleri korkutmuş ve onları İslâmiyetten ve Müslümanlıktan el çektirmekle neticelenmiştir..."²⁷¹

diyerek faaliyetlerine yeni destekçiler aramıştır. Bir ara Yunanistan'da matbaası kapatılan Mustafa Sabri'ye Yunan hükümeti 50 bin drahmi tazminat vermiştir²⁷².

Mustafa Sabri, Yunan hükümeti tarafından diğer Yüzelliliklerle birlikte Yunanistan'dan çıkarılması üzerine Yugoslavya'da yerleşmek istemiştir. Ancak, Yugoslavya Hariciye Nazırı Mösyö Marinkoviç, Türkiye'nin Belgrad Elçisini durumdan haberdar ederek görüşünü almak istemiştir. Büyükelçi, Mustafa

²⁶⁷ Yarın, 29 Temmuz 1927; EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1.

²⁶⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 4/E 5.

²⁶⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 4/A 3, Bt: 30.1.1931.

²⁷⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-9, Sıra No: 3611, Bt: 11.5.1927.

²⁷¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 2/E 1, 2, 3, 4, Bt: 16.3.1930

²⁷² EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 4/A 3 12, Bt: 23.9.1931.

Sabri'nin aleyhdarlığına önem veriliyormuş gibi görünmemek için, sorunun Türkiye'ye ait olan kısmına dokunmadan, ihtiyatlı bir dille hocanın Yugoslavya'ya gelir gelmez gazete çıkarmak ve mevki edinmek isteyeceğini, bu suretle Yugoslavya'da yaşayan Müslümanlar arasında ayrılık yaratarak hükümetin başına bela olacağını, Yunanistan'dan da bu yüzden atıldığını söyleyerek kararı kendilerine bırakmışır. Sonuçta, ülkesinde bir hoca sınıfının oluşmasına izin vermeyeceğini söyleyen büyükelçi, cevabının olumsuz olacağını bildirmiştir.²⁷³

Yugoslavya'ya kabul edilmeyen Sabri Hoca İran için vize istemiş, ancak o da verilmemiştir.²⁷⁴ Bunun üzerine Sabri ve oğlu Cemiyet-i Akvam Nansen Şubesi Atina temsilciliğine son başvurularında, Cemiyet-i Akvam'ca vize ettirilebilecek herhangi bir İslâm ülkesine gitmeye hazır olduklarını söylemişlerdir²⁷⁵. Gitmek istediği ülkenin İslâm olmasındaki ısrarı, İslâm olmayan bir ülkede forsunu yürütemeyeceği korkusundan olsa gerektir.

Nihayet Mustafa Sabri, oğlu ve damadı Ali Vasfi ile birlikte Mısır için vize almış²⁷⁶, İskenderiye'ye geçerek, Kahire civarındaki damadına misafir olmuştur²⁷⁷.

İnkılâbın en büyük düşmanlarından biri olan ve koyu bir saltanatçı sıfatıyla Yunanistan'da kalem ve diliyle aleyhte her türlü tahriklerde bulunan Mustafa Sabri, Şeyhülislam ünvanından yararlanarak Mısır'da kendi ayarındaki muhaliflerle birleşerek, inkılâp aleyhindeki tutumlarına devam etmiştir²⁷⁸. 686'nın 93 nolu raporuna göre;

Mısırdaki bulunan ve iki cephele politika takip eden Yahya, M. Sabri, Doktor Selahattin Ali, Miralay Sadık, Eczacı Sami, İşkenceci Rıfkı ve kardeşi Lütfi ile Mustafa Sabrinin oğlu İbrahim, Helyopolis'te Şehzade Mehmet Nizamettin'in villasında toplanarak siyasi durumu görüşmüşler ve İngiltere'nin yardımını sağlamak üzere Vehip'in İngilizler yanında girişimlerde bulunmasını kararlaştırmışlardır. Bunun üzerine Vehip, Entelijans Office ile ilişkiye girmiştir²⁷⁹.

²⁷³ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 2/E 9, Bt: 25.Nisan.1931.

²⁷⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 4/C 1, Bt: 23.11.1931 (681'in raporu).

²⁷⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 4/C 2, Bt: 17.11.1931.

²⁷⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 4/C 3, Bt: 9.12.1931.

²⁷⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 4/A 3, Bt: 15.1.1932.

²⁷⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 4/C 3, Bt: 9.12.1931.

²⁷⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: ?, Bt: ?.

Diğer istihbarat görevlisi 681'in gönderdiği rapordan anlaşıldığına göre, İskenderiye'den Suriye tarafına geçeceği şüphesine karşı Vehip'e "Mustafa Sabri'nin Papa'nın huzuruna çıktığını, hatta şapka giydiğini ve Gümülcineli ile birlikte şapkalı fotoğraflarının bulunduğunu" söyleyerek ikisinin arasını açmak istemiştir²⁸⁰.

Vahdettin'in hayatta olduğu zamanlarda San Remo'da Mehmet Ali, Gümülcineli İsmail, Vehip, Miralay Tahir ile birlikte "Ordu ve Millet Cemaat İnkılâbiyesi" adlı bir cemiyet kuran Mustafa Sabri, Vahdettin'den aldıkları bin İngiliz lirasını paylaşamayınca cemiyeti dağıtmış ve arkadaşlarından ayrılmıştır²⁸¹. Mustafa Sabri, Kahire'ye gittiğinde arkadaşlarıyla yeniden buluşmuştur.

Ailesi ile birlikte Kahire'ye gelen Mustafa Sabri²⁸², eski halife Abdülmecit ile saltanatı ihya ve iade için etrafına topladığı yandaşları Miralay Sadık, Sabri, Doktor Selahattin, Şehzade Şevket ile birlikte cemiyetler kurmuş ve cemiyet adına para çekmiştir. Örneğin Hindistan Müslüman Cemiyeti Başkanı Şevket Ali'den bin İngiliz lirası almıştır. Mısır ve Suriye'deki Müslüman cemiyetlerinden de para aldıkları anlaşılan Mustafa Sabri ve yandaşlarına İngilizler de yardımcı olmuşlar, ancak Taşnaksutyun ve Kürtler, bunların kurdukları cemiyetleri önemsemeyerek para vermemişlerdir²⁸³ ki bunda, daha önce dolandırılmış olmalarının etkisi de büyüktür.

Kahire'de bulunan muhbirin raporuna göre; Mustafa Sabri, buradaki Türk ve Müslüman hükümet aleyhine teşvik için bir gazete çıkarma girişiminde bulunmuştur²⁸⁴.

"İslâmiyete, ananat-ı milliyeye vurulan bu darbeyi hazm edemem. Gazete ile feryat ederek islamları ve uyuşturulmuş Türkiye halkını uyandırmak benim vazifemdir"

diyen Mustafa Sabri, bu vazifeyi de çıkarmayı düşündüğü gazetesi aracılığı ile yapmak istemektedir²⁸⁵.

Kudüs'te Hintlilerin yardımı ile Kahire'de bulunan Cami-ül Ezher gibi bir

280 EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 4/B 14, Bt: 2.12.1931.

281 EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, 2/E 11, Bt: 26.7.1931.

282 EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 4/C 12, Bt: 16.1.1932 (bu tarihten üç gün önce gelmiştir).

283 EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 4/A 1, Bt: 24.5.1932 (727'nin raporu).

284 EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 4/A 1, Bt: 29.6.1932.

285 EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 4/R 5, Bt: 29.6.1932.

medrese açmak isteyen Mustafa Sabri, kendisinin de burada görevlendirilmesini düşlemiştir²⁸⁶.

686'nın raporlarında Cumhuriyetin ileri gelenlerinin büyük düşmanı ve din perdesi altında çıkarlarını sağlamaya çalışan berbat bir adam olarak nitelendirilen Mustafa Sabri, 681 tarafından ise, şeyhülislamlığı zamanında "bab-ı meşihatı bir kerhane haline" getirmekle suçlanmıştır.²⁸⁷

Hoybun Cemiyeti ile sıkı ilişkisi olduğu anlaşılan Mustafa Sabri'nin, Savuçbilek civarında Şafiilerin Şeyhi Ahmed'e verilmek üzere "T.B.M.M. Hükümeti'nin din düşmanı olduğu ve aleyhinde kıyam etmenin farz olduğuna dair" Hoybunculara fetva vermesi²⁸⁸ üzerine Genel Müftülük bu havalide incelemelerde bulunmuştur. Bir ara Vehiple araları açılan ve selamlaşmayı kesen Mustafa Sabri²⁸⁹, Kahire'de bir yandan Kur'anın tercümesi ile ilgili kitabını herkese dağıtırken, diğer yandan kiminle konuşursa konuşsun;

"Cumhuriyet son senesini yaşamaktadır. Sabık Osmanlı İmparatorluğu, Yıldırım Beyazıt vakasını mütakip husule gelen (fasıla-i saltanat) vakası gibidir. Bu mesele Timurlenk tarafından Sivas'ta başladığı gibi inkılâbın ilk meclisi de Sivas'ta vukua gelmiştir. Tarih tekerrürden ibarettir"²⁹⁰

diyerek Anadolu'daki hükümetin geçici olduğu yolundaki düşüncelerini açıklamıştır. Yine bu konuşmalarında Kur'anın tercümesi aleyhindeki sözleri dikkat çekmiştir²⁹¹.

Çeşitli zamanlarda gerek Kudüs'te, gerek Kahire'de kongreler düzenleyen Mustafa Sabri'ye Ermeni Komiteceleri para yardımıyla bulunmuştur. Kahire'de Vehip ve Mustafa Sabri'nin başkanlığı altında toplanan kongreye, Suriye'den üye olarak katılacakların masrafları da bunlar tarafından karşılanmıştır²⁹².

Ermeni komitecilerinin bunlarla ilişkileri para ile sınırlı değildir. Mustafa

²⁸⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 4/R 5, Bt: 29.6.1932.

²⁸⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 4/R 5, Bt: 29.6.1932.

²⁸⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 4/B 1, Bt: 1.8.1931.

²⁸⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 4/C 13, Bt: 23.8.1931.

²⁹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 4/E 11, Bt: 18.6.1932.

²⁹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 9/G 1, Bt: 31.8.1932.

²⁹² EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 4/A 3, Bt: 12.3.1932 - EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 4/A 1, Bt: 18.6.1932. (682'nin raporu).

Sabri, Taşnaksutyunların Marsilya'da toplanan kongresine iki üye göndermiştir²⁹³. Faaliyetlerine devam eden Ermeniler, Kürtler ile Yüzelliliklerden Mustafa Sabri, Mehmet Ali ve Abidin ile ilişkiye geçerek, silah sağlamak üzere Hollanda'ya bir Ermeniği göndermişlerdir. Bu silahlar Türkiye'ye sokulmak üzere Suriye limanlarına geçirilmiş²⁹⁴ ve Kazancıoğlu Natan ismindeki bir başka Ermeni aracılığı ile de gece, yelkenliyle, İskenderun yolundan Türkiye'ye nakledilmiştir²⁹⁵

Kürtlerle birlikte hareket ederek, İran sınırındaki Türklerin ekonomik bunalımlarından yararlanarak, halkı ayaklandırmak, bu girişimlerinde başarıya ulaştıktan sonra büyük bir kumandanı naip yaparak, bir sene sonra halifeyi getirmek düşüncesinde olan Ermeni, Yüzellilik, Taşnaksutyun, Kürt ileri gelenleri ve halife yanlılarının çeşitli zamanlarda topladıkları kongrelerine, Türk inkılâbına karşı olan Osmanlı Bankası tarafından da parasal yardım yapılmıştır²⁹⁶.

Bu arada diğer Yüzelliliklerle birlikte Cemiyet-i Akvam'a başvurarak para isteyen Mustafa Sabri, bu başvurularının ciddileştirmek için eski Halife Abdülmecid'den de Cemiyet-i Akvam başkanına bir tavsiye almak istemiş²⁹⁷, ancak başarılı olamamıştır.

Vehiple tekrar birleşen Mustafa Sabri, mütareke sırasında Moskova'da oluşturdukları Cemiyet-i İslâmiye'yi yeniden canlandırarak Türkiye'nin, Cemiyet'i Akvam'a kabulünü protesto etmişlerdir²⁹⁸.

Anadoludaki hükümetin geçici olduğu ve birgün yıkılacağı ümidi ile yaşayan Hoca Sabri, İmam Halid'e gönderdiği mektubunda bu ümidini açıkça gösterir;

"Anadolu ahalisi açlıktan ölüm derecesine gelmiştir. Aldığım mektuplarda yakın günlerde erkân-ı hükümete karşı bir suikast tetertibinden ümitvar olabiliriz, Halidciğim fazla ye'se kapılma, eyi günler önümüzdedir"²⁹⁹

293 EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 4/A 1, Bt: 30.7.1932.

294 EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 4/A 1, Bt: 5.4.1932.

295 EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 4/A 1, Bt: 18.6.1932 (682'nin raporu).

296 EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 4/D 13, Bt: 23.3.1932 (Paris Konsolosluğundan).

297 EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 4/R 3, (186'nin raporu).

298 EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 3/G 12.

299 EGM Arşivi, Dn: 12222-9/2, Bn: 3/G 12.

Günler Halid için iyi olmuş mudur bilinmez. Ama Mustafa Sabri için pek iç açıcı olamamıştır. Rüyalarına ve ümitlerine kavuşamayarak sürgündeki hayatını geçiren, bu arada oğlu ve eşi ile birlikte Mısır vatandaşlığına giren Mustafa Sabri aftan sonra ülkeye dönmemiş ve hayatını sürgünde noktalamıştır.

Eski Adliye Nazırı Ali Rüşdü.- listenin 10. sırasında kayıtlıdır. Aslen Hersek'lidir. İttihatçılara karşı beslediği muhalefet duygusunu İstiklâl Savaşı'nın kahramanlarına aktarmıştır. Firariler arasında Mısır'a giderek bir süre kalmış, büyük sefaletler içinde yaşadktan sonra³⁰⁰ Saraybosna'ya geçmiştir.

Saraybosna'da Nüvvap mektebinde önmualimlik yapan Ali Rüşdü, Mitroviçe'ye gelerek kayınpederine ait bir evin birikmiş kirasını almaya çalışmış, başarılı olamayınca Belgrad'a geçmiştir. Burada kaldığı süre içinde kayda değer bir hali olmamıştır³⁰¹. Belgrad'tan yaşamının sonuna kadar kalacağı Saraybosna'ya ikinci kez gelen³⁰² Rüşdü'nün iki oğlu vardır. Bunlardan Mehmet Rebi³⁰³ Saraybosna'da çıkan "Veçerna Pešte" ve Belgrad'ta yayınlanan "Vereme" gazetelerinde muhabirlik yapmış ve makalelerini "İstanbulisler" rumuzuyla yazmıştır³⁰⁴. Diğer oğlu İmadettin ise, İstanbul'da Şehzadebaşı'nda oturmuş ve Riga Seyahat Acentesi'nde tercümanlık yapmıştır³⁰⁵.

Ali Rüşdü, Saraybosna'ya ikinci gelişinde Şer'i Hakim Mektebi'nde muallimlik yapmıştır³⁰⁶.

Damat Ferit kabinesi'nde Adliye Nazırlığı yapmış olan Ali Rüşdü 25 Nisan 1934'de Bosna'da kalp krizinden ölmüştür³⁰⁷.

Ziraat ve Ticaret Eski Nazırı Cemal (Artin).- listenin 11 numarasına kayıtlıdır. Antalya'nın İbradi kazasında 1862 yılında doğmuştur. Fatih Rüşdiyesi'nde okumuş, bir süre Mülkiye Mektebi'nin yüksek kısmında devam

³⁰⁰ T.G., 31 Mayıs 1938.

³⁰¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-10, Bn: 2/E 12, Bt: 5 Haziran 1929.

³⁰² EGM Arşivi, Dn: 12222-10, Bn: 2/E 13, Bt: 20 K.E. 1932.

³⁰³ EGM Arşivi, Dn: 12222-10, Bn: 2/F 5.

³⁰⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-10, Bn: 2/F 1, Bt: 24.1.1933

³⁰⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-10, Bn: 2/F 5, Bt: 25.2 1933.

³⁰⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-10, Bn: 2/F 4, Bt: 26.3 1933.

³⁰⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-10, Bn: 2/F 8, Bt: 28.4 1934.

ettikten sonra 1884'de Nahiye Müdürlüğü, 1887'de Ünye, daha sonra Midyat, Avanos, Bala, Hamidiye, Divriği, Nevşehir ve Alaiye kaymakamlıkları yapmıştır. 1903'de Kerkük Mutasarrıflığı, 1912'de Elazığ Valiliği'nde bulunmuştur. 1 Mayıs 1915'de emekliye ayrılmış, 1918'de H.İ.F.'in adamı olarak Konya valiligine atanmıştır³⁰⁸. Bozkır isyanı üzerine Milli Kuvvetler Konya'ya geldiği zaman İstanbul'a kaçarak 4 Mart 1919'da kurulan birinci Damat Ferit kabinesine Dahiliye Nazırı olarak girmiştir³⁰⁹.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kurucuları arasındadır. Koyu bir ittihatçı düşmanı olarak, en koyu Ermeni taraftarı bile 300 bin Ermeni'nin öldürdüğünü ileri sürdüğü bir sırada, ölü sayısının 800 bin olduğunu söyleyerek ittihatçılardan intikam almaya çalışmıştır³¹⁰. Bu nedenle Ermeniler tarafından sevilmiş ve tutulmuştur³¹¹. Anadolu direnişini kırmak için elinden geleni yapmış, Sevr antlaşmasını onaylayanlardan biri olmuştur.

7 Ekim 1922'de "Sineya" vapuruyla Romanya'ya giden³¹² ve Köstence'de³¹³ bir Rum kadının evinde oturan Keşmirizâdeler'den Cemal, Türkiye'de bulunan çocuklarının gönderdiği para ile geçinmiştir³¹⁴. 1923 Ağustos'unda vatan hainliği suçundan gıyabında yapılan yargılamada idama mahkum edilmiştir³¹⁵.

Konya valiliği sırasında Ermeni tehcirini önlediği gerekçesiyle Ermenilerce sevilip ve tutulan Cemal Bey 686'ye göre hiçbir işe yaramayan aciz ve korkak³¹⁶, 687'ye göre ise bir kahvehane siyasetçisidir³¹⁷.

1932 yılında oğlunun ölümünden sonra her şeyden elini ayağını çeken Cemal³¹⁸ siyasetle uğraşmayarak, Mustafa Kemal'e, İsmet Paşa'ya ve Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiği mektuplarla af talebinde bulunmuştur.

³⁰⁸ Soysal, 150'likler, s. 272.

³⁰⁹ T.G., 31 Mayıs 1938.

³¹⁰ Soysal, 150'likler, s. 273.

³¹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-11, Bn: C 3.

³¹² EGM Arşivi, Dn: 12222-11, Bn: A 9, Bt: 8.10.1340.

³¹³ EGM Arşivi, Dn: 12222-11, Bn: C 8, Bt: 1 Haziran 1932.

³¹⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-11, Bn: D 7, Bt: 16 Şubat.1935.

³¹⁵ Soysal, 150'likler, s. 273.

³¹⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-11, Bn: C 3.

³¹⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-11, Bn: C 7.

³¹⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-11, Bn: C 9, Bt: 20 K.E. 1932.

Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiği mektubunda, Lozan Anlaşması'nın imzalanması sırasında 150 kişinin af dışında kalacağı söylentilerine karşı, bunların kimler olabileceğini düşündüğünü söyleyerek ve bu kişileri mektubunda maddeler halinde suçları ile birlikte sıralayan Cemal Bey, kendisinin bu suçların hiç birisine dahil edilemeyeceğini söyleyerek affedilmesini istemiştir³¹⁹.

Cumhuriyetin 10. yılı nedeni ile bir af kanunu gündeme geldiği zaman bu taleplerini arttırarak Mustafa Kemal Paşa'ya üç mektup yazmıştır. 11 Ağustos 1933'de yazdığı ve bir kopyesini de İsmet Paşa'ya gönderdiği mektubunda;

"Usulü dairesinde bir pasaport alarak Avrupa'ya gittiğini, milli hükümetin kurulmasından sonra ülkeye dönerek Cumhuriyetin adil hakimleri huzurunda hesap vererek tüm suçlardan mahkemece aklanıp beraatine karar verildiği halde isminin bu karardan önce listeye dahil edilmiş olduğu için sınır dışına çıkarıldığını"

söyleyerek Cumhuriyetin bu yılki bayramını ülkesinde geçirmek isteğinde olduğunu belirtmiştir³²⁰.

11 Kasım 1933 tarihli ikinci mektubunda ise; vatana hançer saplayanlardan biri olmadığını, bunların ele başlarının Fethi Bey'in akrabası olan Dahiliye Nazırı Reşit Bey'in olduğunu ve kendisinin de onun suçlarının cezasını çektiğini, vatana kırk yıl hizmet ettiğini ve meşrutiyetin ilânı uğrunda Sultan Hamid'in zindanlarına gönderildiğini söyleyerek, kendisine yapılan haksızlığın telafisini Cumhuriyet Hükümeti'nin adaletinden istemiştir³²¹.

Cemal Bey'in son mektubu 27 Ekim 1937 tarihlidir. Köstence'de bulunduğu ondört sene zarfında günlerinin sadakatle geçtiğini, yaşının yetmişbeşi bulduğunu söyleyen eski Dahiliye Nazırı, en büyük arzusunun ömrünün son günlerini vatanında ve ailesinin yanında geçirmek olduğunu söyleyerek bu ricasının kabul edilmesini istemiş, ancak tüm bu istekleri 1938 affına kadar olumlu sonuç vermemiştir³²².

Eski Bahriye Nazırı Cakacı Hamdi (Paşa).- listede 12 numara ile yer almıştır. Kürt Hamdi de denilmektedir. 1858 Sivas doğumludur. Asıl adı Ahmet Hamdi (Abuk)' dir. Kafkasya kökenli bir ailenin oğludur. Harp Okulu'nu Piyade Subayı olarak bitirmiş ve Harp Akademisi'nden kurmay yüzbaşı olarak mezun

³¹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-11, Bn: C 14.

³²⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-11, Bn: C 13, Bt: 11.8.1933.

³²¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-11, Bn: D 4, Bt: 11.11.1933.

³²² EGM Arşivi, Dn: 12222-11, Bn: D 9, Bt: 27.10.1937.

olmuştur. Ateşemiliterlik yapmış, Mirliva, ardından da Ferik olmuştur. Balkan savaşlarındaki tutumuyla İTC'nin düşmanlığını kazanmış, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasından sonra emekliye sevk edilmiştir³²³. İttihatçılar zamanında muhtelif askeri gruplar içinde yer aldığı gibi, Mütareke Dönemi'nde de aynı yolu izlemiştir³²⁴. Birinci Damat Ferit Hükümeti'ne Harbiye Nazırı olarak girmiş, ikinci hükümette Meclis-i Has vekilleri arasında yer almış, Üçüncü Damat Ferit Hükümeti'nde Nafia Nazırlığı ve Bahriye Nazır Vekilliği yapmıştır³²⁵.

İstanbul'un kuruluşundan sonra önce Yunanistan'a kaçan Cakacı Hamdi daha sonra Tiran'a geçmiştir. Osmanlı Parlamentosu'nda Berat Mebusu ve Arnavutluk'un ilk hükümet başkanı olan İsmail Kemal'in damadı olan Hamdi Paşa'nın eşi, bir kızı ve Arnavutluk'ta Nafia Nezareti'nde memur olan oğlu burada oturmaktadır ve o da ailesi ile birlikte oturmak üzere Tiran'ı seçmiştir³²⁶.

Yunan hükümeti tarafından verilen bir pasaportla Arnavutluk'a giden³²⁷ ve 186 tarafından Yunan casusu olmakla suçlanan³²⁸ Cakacı Hamdi'nin Yunan Bahriye Nezareti tarafından görevli olarak Arnavutluk'a gönderildiği³²⁹ haberi üzerine, Emniyet Genel Müdürlüğü harekete geçerek Tiran Maslahatgüzarlığı'ndan Hamdi'nin hükümet aleyhinde faaliyeti olup olmadığını sormuş, varsa bu görevin ne olduğunun araştırılmasını istemiştir³³⁰. Tiran'a geldikten sonra Askeri Takaüt Sandığı'na atanan Hamdi Paşa askerî ve mülki sandıkların birleşmesi üzerine görevi iptal edilince açıkta kalmıştır³³¹. Bunun üzerine Ahmet Zago'ya başvurarak Tiran'daki Askerî İdadisi'nin topografya öğretmenliğine tayinini istemiş ve ayda 25 Napolyon altın maaşla bu göreve atanmıştır³³².

1935 yılı başında Arnavutluk'ta Cakacı Hamdi dışında kimse yoktur.

323 Soysal, 150'likler, s. 136.

324 T.G., 31 Mayıs 1938.

325 Soysal, 150'likler, s. 271.

326 EGM Arşivi, Dn: 12222-12, Bn: B 4, Bt: 29. Haziran 1929.

327 EGM Arşivi, Dn: 12222-12, Bn: B 13, Bt: 24.2.1933.

328 EGM Arşivi, Dn: 12222-12, Bn: B 12, Bt: 20 K.E. 1932.

329 EGM Arşivi, Dn: 12222-12, Bn: B 8, Bt: 12.10.1929.

330 EGM Arşivi, Dn: 12222-12, Bn: B 11, Bt: 11.12.1932.

331 EGM Arşivi, Dn: 12222-12, Bn: B 13, Bt: 24.02.1933.

332 EGM Arşivi, Dn: 12222-12, Bn: B 6-7, Bt: 8.9.1929.

Arnavutluk'un işgali üzerine³³³ kendisine verilen tercüme işleri kesilmiş, oğlu Sinan da bütçe tasarrufu dolayısı ile açığa alındığından ailesi ile birlikte maddi sıkıntı çekmişlerdir. Bu sıkıntılara eşinin ölümü de eklenince Hamdi Paşa manen sarsılmış evine kapanarak nadiren dışarı çıkmıştır.

İşgal ile birlikte işsiz ve parasız kalan Hamdi ve ailesi bu defa da yurda dönmek için girişimlerde bulunmuşlardır. 1938 affını takip eden günlerde Tiran Ortaelçiliği'ne başvurarak ailesi ile birlikte Türkiye'ye dönmek için gerekli olan muamelelerin yapılmasını isteyen ve olumlu cevap alan Hamdi Paşa ve ailesi mali sıkıntıları yüzünden bu fırsatı değerlendirememiştir ³³⁴.

Bunun üzerine 3 Kanun-u Evvel (Aralık) 1942'de Türkiye'nin Tiran Konsolosluğu'na verdikleri dilekçede, zaten varolan mali sıkıntılarının İtalyan-Yunan Savaşı dolayısı ile arttığı için bir süre daha Arnavutluk'ta kalmak zorunda olduklarından bahsederek ailesini oluşturan oğulları Sinan ve Adnan, kızı Suzan, Adnan'ın eşi Zekiye ile ikibuçuk yaşındaki oğulları Orhan'ın Türkiye'ye gitmek üzere hareketleri için gereken muamelenin konsoloslukça yapılmasını rica etmiş ³³⁵, ancak bu sırada ülkeye dönmeleri uygun görülmemiştir³³⁶.

Tiran'da kaldığı sürede Arnavutluk tabiyetini alan Cakacı Hamdi, konsolosluğa yazdığı mektubun bir benzeri ile 12 Mayıs 1943'de "Hörmetli Şefimiz İsmet İnönü" başlığını taşıyan bir mektupla İnönü'ye başvurmuş ve dönüşleri için izin istemiştir³³⁷. Mektubuna olumlu yanıt alamayan Cakacı Hamdi Paşa, aftan sonra dönemeyenler arasındadır.

Eski Maarif Nazırı Rumbeyoğlu Fahrettin.- Yüzellilik listenin 13. sırasında yer almaktadır. 1867 İstanbul doğumludur. Abdülhamit'in sadrazamlarından Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa'nın damadıdır. Çeşiti ülkelerde konsolosluk, şehbenderlik ve elçilik yapmış, daha sonra Hariciye Nezaret Müsteşarlığı'na atanmıştır. Dördüncü Damat Ferit Hükümeti'nde Maarif Nazırıdır ³³⁸. Dört aylık nazırlığı süresinde Sevr Andlaşmasını imzalayanlardan biri olarak listeye alınmıştır. Yüzellilik listenin ilânından önce ülkeyi terkedenler

³³³ EGM Arşivi, Dn: 12222-12, Bn: C 13, Bt: 29.11.1942.

³³⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-12, Bn: C 4 , Bt: 29.1.1935 (Tiran Ortaelçisi Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)'nin raporundan).

³³⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-12, Bn: C 8 , Bt: 3 K.E. 1942.

³³⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-12, Bn: C 6 , Bt: 28.1.1943.

³³⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-12, Bn: D 9.

³³⁸ Soysal, 150'likler, s. 287.

arasındadır³³⁹.

Sürgündeki hayatını Fransa'nın Nice kentinde geçiren³⁴⁰ Fahrettin, eski halife Abdülmecit'in evinin yanında "Bella Vista" apartmanında oturmuş, Ferit Paşa'nın kızı olan eşi Feyziye Hanım'ın parası ile geçinmiştir³⁴¹. Mecit ile sık sık görüşen Fahrettin, onun mabeynciliğini yapmıştır³⁴². Haydarabad prensleri ile Dürrişehvar ve Nülfir Hanımların Abdülmecid'in Nice'deki villasında düzenlenen nikah törenlerinde Rumbeyoğlu Fahrettin'de bulunmuştur³⁴³. 1933 yılı içinde de yüreğindeki vatan hasreti kabarak af talebinde bulunmuştur.

10 Ağustos 1933'de Nice-Semiye'den Mustafa Kemal Paşa'ya "Gazi Hazretlerine" başlığı ile yazdığı ilk mektubunda; "Nice'de siyasi bir amaçla değil, eşinin kardeşleri burada olduğu için yerleştiğini, burada bütün Türklerle görüştüğünü ancak siyasetle uğraşmadığını, öteden beri emelinin Cumhuriyet idaresi olduğunu" söylemiştir. Sevr Andlaşması'nı Hadi Paşa ile Rıza Tevfik ve Reşad Halis'in imzaladığı halde kendisinin onların yanında Yüzellilik listeye alındığını iddia eden Fahrettin Bey, "Eğer Ferit Paşa Kabinesi'nde bulunduğu için bu cezaya layık görüldüyse, Paşanın çeşitli kabinelerinde görev alanların pek çoğunun Türkiye'de bulunduğunu" söyleyerek hayatını ülkesinde tamamlama isteğinin kabul edilmesini istemiştir³⁴⁴. Mektubun bir kopyesini de İsmet Paşa'ya göndermiştir³⁴⁵.

İkinci mektup ise aynı yerden 15 Ağustos 1933 tarihli "Paşa Hazretleri" başlığı ile yazılmıştır. On senedir sürgünde olduğunu, ne kusuru varsa cezasını çektiğini söyleyerek;

"... Siz, memleketi kurtardınız, ihya ve imar ettiniz, alem-i siyasette büyük bir mevki verdiniz. Hiç bir Türk yoktur ki buna müftahi olmasın"

girişinden sonra, Mustafa Kemal'in "merhamet ve adeletine" sığınarak affını istemiştir³⁴⁶. İstemıştır ama onun da bu isteği ancak 1938 affından sonra gerçekleşecektir.

339 T.G., 31 Mayıs 1938.

340 EGM Arşivi, Dn: 12222-13, Bn: 2/C 5, Bt: 20 K.E.1932.

341 EGM Arşivi, Dn: 12222-13, Bn: 2/C 12, Bt: 23.11.1935.

342 EGM Arşivi, Dn: 12222-13, Bn: 2/C 6, Bt: 26.2.1933.

343 EGM Arşivi, Dn: 12222-13, Bn: 2/C 4, Bt: 13 T.S.1931.

344 EGM Arşivi, Dn: 12222-13, Bn: 2/C 7-8, Bt: 10.8.1933.

345 EGM Arşivi, Dn: 12222-13, Bn: 2/C 9, Bt: 10.8.1933.

346 EGM Arşivi, Dn: 12222-13, Bn: 2/D 10, Bt: 15 Ağustos 1933.

Eski Ziraat ve Ticaret Nazırı Kızılhançerli Remzi.- listede 14 numarayla yer almıştır. Erkân-ı Harp feriklerindendir. Sevr Antlaşması'nı imzalayanlar arasındadır³⁴⁷.

Yüzellilik listenin oluşturulmasından önce ülke dışına çıkarılarak Münich'e gönderilen³⁴⁸ Remzi Paşa, tedavisi mümkün olmayan bir akıl hastasıdır. İstanbul'da oturan eşi Ayşe Mediha Hanım 7 Ağustos 1933'de Dahiliye Vekaleti'ne verdiği dilekçe de Erkan-ı Harbiye ferikliğinden emekli olan eşinin hastalığının İstanbul'da başladığını, Zeynep Kamil ve Fransız hastanelerinde tedavi edilirken doktorlarından Hayrullah ve Mazhar Osman Beylerin ısrarı ile Avrupa'ya gönderildiğini ve on iki senedir Münih'te şifası olmayan bir cinnet yaşadığını doktor raporuyla belgelemiştir. Listeye alındığı günlerde hastalığının en şiddetli zamanını yaşayan eşinin durumundan haberi bile olmadığını belirterek tüm servetini tedavisine harcadığını eşinin hastalığına bizzat özen göstermek için hakkındaki kararın kaldırılmasını istemiştir³⁴⁹.

Dahiliye Vekaleti, Kızılhançerli Remzi'nin Lozan Antlaşmasına ekli Genel Af Protokolünde, af dışı bırakılan 150 kişilik listeye dahil olması dolayısı ile memlekete dönmesinin imkânsız olduğunu 19.8.1933 tarihli cevabi yazısı ile bildirmiştir³⁵⁰.

Sürgünde hastalığı dolayısı ile bir faaliyeti olmayan Hüseyin Remzi Paşa, 30 Eylül 1934'te Münich'te ölmüş ve 1 Ekim 1934'te burada gömülmüştür³⁵¹. Remzi Paşa'nın kızı Pakize Hanım babasının cenazesini Türkiye'ye getirmek istemiş³⁵², ancak 1927 tarihli Vatandaşlıktan İskat Kanunu, Yüzelliliklerden ölenlerin cenazesinin ülkeye getirilmesini uygun bulunmadığından³⁵³ bu isteği kabul edilmeyerek uygun bir dille kendisine

³⁴⁷ T.G., 31 Mayıs 1938.

³⁴⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-14, Bn: A 12.

³⁴⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-14, Bn: A 9, Bt: 7.8.1933.

³⁵⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-14, Bn: A 8, Bt: 19.8.1933.

³⁵¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-14, Bn: B 3, Bt: 26.10.1934.

³⁵² EGM Arşivi, Dn: 12222-14, Bn: B 6, Bt: 8.10.1934.

³⁵³ EGM Arşivi, Dn: 12222-14, Bn: B 7. Daha önce ölen Ali Nadir Paşa'nın cenazisinin de ülkeye getirilmesine izin verilmemiştir. Bu konuda sadece, ülkeyi gayri muntazam pasaportla terkedenlerden ölenlerin cenazelerinin memlekete girmesine -önceden Dahiliye Vekâleti'ne haber vermek şartıyla- izin verilmiştir. 1924'te ölen Dahiliye Nazırı Adil Bey'in cenazesinin ülkeye getirilerek gömülmesi ise, bu tarihte vatandaşlıktan çıkarma kanunun yürürlükte olmamasından kaynaklanmıştır.

bildirilmiştir³⁵⁴.

1.3. Sevr Andlaşmasını İmzalamakla Görevlendirilen Heyet Üyeleri

Paris'te Galip Devletler tarafından son şekli verilerek Osmanlı Devleti'ne sunulan Sevr Andlaşması, 10 Ağustos 1920'de, görevli heyet üyeleri tarafından kabul ve imza edilmiştir³⁵⁵. Bu antlaşmayı onaylayanlar vatan hainliğinden dolayı çeşitli cezalara çarptırıldıktan sonra antlaşmayı imzalayan delegeler için Topçu İhsan (Eryavuz) Bey'in başkanlığındaki Ankara İstiklâl Mahkemesi 7 Ekim 1920'de bir delegasyon yayınlayıp, haklarında idam kararı vermiştir.

"Bugünkü ahvâl dolayısıyla kendilerine tebligat vesaire gibi kanuni merasim yapılması imkânsız bulunmuş olan İstanbul Hükümeti Sadrazamı Ferit, Ayan'dan Hadi, Rıza Tevfik ve Bern Sefiri Reşat Halis haklarındaki muhakemenin giyaben icrasına ittifakla karar verildikten sonra keyfiyyetin icabı müzakere olunduktan;....bütün milletin mukadderatına el koymuş bulunan gâye-i âmaline aykırı ve izin ve müsadese iktiran etmemiş bir surette Sevr Muahedesini düşmanlarla müzakere ve imza ettikleri ve bu yüzden bir çok memleketlerin düşmanlar eline geçerek memleketimizin tahribine ve Osmanlı vatandaşlarının katli ve imha ve ırzlarının payimâl ve mallarının yağmasını kolaylaştırıp ve her gün Müslümanlarla Osmanlı tebaası arasında nifak ile kital tertip eyledikleri derece-i subuta varmış olduğundan haklarında ceza kanunun 49 ve 50 ve 54'üncü madde zeyli ve ilk fıkrasına ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci ve ikinci maddelerine tevfikan idamlarına giyaben ve ittifakla karar verildi"³⁵⁶

Vatana ihanet suçuyla yargılanıp, idam cezası alan Ayan'dan Hadi Bey, Rıza Tevfik Bey ve Bern Sefiri Reşat Halis Bey Yüzellilik listede 15-16 ve 17 sıra numarasıyla yer almışlardır.

Eski Maarif Nazırı Hadi.- 1861 Bağdat doğumludur. Harbiye'yi ve Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni bitirmiştir³⁵⁷. Mahmut Paşa'nın kayınbiraderidir. İttihatçılar zamanında Kosova valiliği yapmıştır. I. Dünya Savaşı'nda İttihatçılarla arası açılmış, Mütareke Dönemi'nde Damat Ferit Paşa ile birleşerek vekiller arasına girmiştir³⁵⁸. Yurt dışına çıktıktan sonra Arnavutluk'a

³⁵⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-14, Bn: B 4, Bt: 17.10.1934.

³⁵⁵ Antlaşma için bkz. S. L. Meray, Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri**, Ankara: AÜSBFY, 1977, s.41-184.

³⁵⁶ Feridun Kandemir, **İstiklâl Savaşında Bozguncular ve Casuslar**, İstanbul, 1964, s. 20-22.

³⁵⁷ Soysal, **150'likler**, s. 278.

³⁵⁸ T.G., 31 Mayıs 1938.

giderek karısının memleketi olan Berat şehrinde yerleşen³⁵⁹ Hadi Paşa'nın kısa sürgün hayatında kayda değer bir faaliyeti olmamıştır.

Son Posta gasetesinde Hadi Paşa'nın ölümü ile ilgili bir haberin çıkması üzerine³⁶⁰ haberin doğruluk derecesi Hariciye Vekaleti'nden sorulmuş³⁶¹ ve eski Maarif Nazırı Hadi Paşa'nın Arnavutluk'ta kayınpederinin memleketi olan Berat şehrinde öldüğü bildirilmiştir³⁶².

Ayandan Eski Devlet Reisi Rıza Tevfik.-7 Ocak 1869'da Edirne'de doğmuştur³⁶³. Mülkiye Mektebi'nde okurken Namık Kemal'in şiirlerini okuduğu gerekçesiyle okuldan atılmış, öğrenimine Tıbbiye Mektebi'nde devam etmiştir³⁶⁴. İ.T. üyesi olarak 1908 Meclisi'nde Edirne Mebusu olmuştur. Gümölcüneli İsmail olayından sonra İ.T.'den istifa edip H.İ.F.'na girmiştir, Gümölcüne'de İsmail Gümölcüne lehinde propaganda yapınca İ.T. yandaşlarından dayak yemiştir³⁶⁵. Mondros Ateşkesi'nden sonra kurulan Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti'nde Maarif Nazırlığı, I ve IV. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde Şûray-i Devlet Reisliği ve Ayan üyeliği yapmıştır³⁶⁶.

Sevr Antlaşması'nı imzalayan kurulun başkanlığını yapan Rıza Tevfik, antlaşmayı imzaladığı kalemi de Robert Kolej'e hediye ettiği söylentilerinin birer "dedikodu"dan ibaret olduğunu savunmuştur³⁶⁷. Kendisine Sevr Anlaşması ile ilgili sorular soran öğrencilere de sinirlenen Rıza Tevfik onlara "Sevr anlaşmasının ne olduğunu, bu anlaşmaya onları mecbur bırakan olayın ve bu olaya sebep olan o zamanki hükümetin tarihini bilip bilmediklerini" sorarak, bu sorularının cevaplarını öğrenip gelmelerini istemiştir³⁶⁸.

Darülfunun'da öğretmenlik yaptığı sırada Milli Mücadele aleyhindeki sözleri ile öğrencileri kızdıran Rıza Tevfik, öğrencilerin boykotu ile buradaki

359 EGM Arşivi, Dn: 12222-15, Bn: 2/E 8-9, Bt: 6.10.1929.

360 EGM Arşivi, Dn: 12222-15, Bn: 2/E 10; Son Posta, 18.5.1932.

361 EGM Arşivi, Dn: 12222-15, Bn: 2/E 11.

362 EGM Arşivi, Dn: 12222-15, Bn: 2/R 11, Bt: 25 Mayıs 1932.

363 Munise Başikoğlu, "Babam Rıza Tevfik", Tarih ve Toplum, İstanbul: İletişim Yayınları, Eylül 1988, s. 9.

364 Soysal, 150'likler, s. 286.

365 Başikoğlu, y.a.g.m., Ekim 1988, s.47.

366 Başikoğlu, y.a.g.m., Kasım 1988, s.50.

367 Soysal, a.g.e, s. 286.

368 Rıza Tevfik Bölükbaşı, "Rıza Tevfik Anlatıyor", Yeni Sabah, 1.8.1948.

felsefe öğretmenliği görevinden çekilmek zorunda kalmıştır³⁶⁹.

Ulusal Ordu'nun İstanbul'a girmesinden sonra Ali Kemal olayını takip eden günlerde, arkadaşlarının telkini ile 9 Kasım 1922'de onlarla birlikte Mısır'a hareket eden Alexandre vapuru ile İstanbul'dan ayrılmış³⁷⁰, Birinci Meşrutiyet Meclisi'nden tanıdığı, Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'in oğlu Şark-ül Ürdün Kralı Emir Abdullah'ın yanına misafir olmuş, Abdullah'ın kendisine bağladığı 40 İngiliz lirası maaşla geçinmeye çalışmıştır. Bir süre sonra, 23 Ocak 1923'de eşi ve oğlu Nazif'de Rıza Tevfik'in yanına gitmiştir. Üç kızından, Munise ve Selma İstanbul'da, Suat Amerika'dadır. Diğer oğlu Said ise İngiltere'de öğrenimine devam etmiş daha sonra da Amerika'ya gitmiştir³⁷¹.

Eşi ve oğlu Nazif ile birlikte Şark-ül Ürdün vatandaşlığına kabul edilen Rıza Tevfik, kızı Munise ile ülkeye dönünceye kadar düzenli olarak mektuplaşmıştır.

Rıza Tevfik'in Hüseyin Daniş ile birlikte yazdıkları Rubaiyat-ı Ömer Hayyam adlı eserinin ikinci kez basımına, Yüzelliliklerden olup, yurda girmesi 20 Eylül 1341 (1925)'de İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı ile yasaklandığı için izin verilmemiştir³⁷².

1924 yılı içinde Şark-ül Ürdün'ün Sıhhiye Müdürü olmuş³⁷³, 1925'de Amman'da Asari Atika Müzesi Müdürlüğü yapmıştır. 1928'de bu görevinden ayrılan Rıza Tevfik "uygar bir yerde yeni bir görev bulmak hülyası" ile Amerika'ya gitmiştir³⁷⁴. New York'tan kızına yazdığı 12 Ocak 1929 tarihli ilk mektubunda:

"... şimdi istedikleri bir kitabı yazmakla meşgulüm... Amman'dan tekaüdlüğümü istedim, kabul ettiler. Çekilip Suriye'de ucuz bir yerde oturacağız"³⁷⁵

diyen Rıza Tevfik bir başka mektubunda da Amerika'da edebiyatın para etmediğinden şikayet etmiştir.

369 Soysal, a.g.e., s. 286.

370 Hakimiyet- Milliye, "İstanbul Firarileri Arasında Kimler Var?", 15 T.S. 1338/1922.

371 Başikoğlu. y.a.g.m., Kasım 1988, s. 59.

372 C.A., Dn: 2559/86-68, Sn: 9562; Bt: 20.09.1925.

373 Başikoğlu. a.g.m., Kasım 1988, s. 53.

374 EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 1/A 13, Bt: 6 Şubat 1930.

375 Başikoğlu. a.g.m., Kasım 1988, s. 53.

Konferanslar vermek için davet edilmesi üzerine ailesi ile birlikte yola çıkan ve kalma düşüncesinde olan Rıza Tevfik, Amerikan üniversitelerinin bazılarında Doğu edebiyatı öğretmenliği, kütüphane ve müzelerin Doğu bölgesine ait bölümlerinde kütüphanecilik veya memurluk aramış ancak bulamamıştır³⁷⁶. Pahalı ve yorucu olarak nitelediği bu ülkedeki tek başarısı oğlu Said'i Princeton Üniversitesi'ne yerleştirmek olan³⁷⁷ Rıza Tevfik 686'ya göre, Amerika'da çıplaklar cemiyetine katılmış Halep'e kadar yaya ve çıplak seyahat ettiği gibi sağlığa yararından bahsederek herkese de çıplak dolaşmayı önermiştir³⁷⁸.

Bir buçuk seneye yakın bir süre Amerika'da kalan Rıza Tevfik, daha sonra Beyrut'a dönmüştür. Emeklilik kanunu henüz çıkmadığı için zora düşen Rıza Tevfik'e, dostu olan İngiliz temsilcisi Kaoks'un aracılığıyla Ömer Abdullah'ın tercümanlığı görevi³⁷⁹, ayda 25 lira maaşla verilmiştir³⁸⁰. Bir sene sonra, Şark-ül Ürdün hükümetinden 20 İngiliz lirası maaşla emekliye ayrılmış ve Lübnan'ın yakınlarındaki Cunya kasabasına yerleşmiştir.³⁸¹

Cunya'da eski Osmanlı ordusu emekli miralaylarından Necip Bey'in evinde kalarak, eski Hanedan üyelerini birer birer ziyaret ettiği gibi, diğer Yüzelliliklerle de görüşüp mektuplaşmıştır.

Dahiliye Vekâleti'ce, Amman'da bulunan ve çeşitli yerlerden gelerek burada toplanan muhaliflerin aleyhte girişimlerinin haber alınması ve Vahdet gazetesinin de böyle bir olaydan bahsederek bu girişimin başında Rıza Tevfik'in bulunduğunu yazması üzerine Hariciye Vekâleti harekete geçirilerek, Rıza Tevfik takibe alınmış ve bunların amaçlarının öğrenilmesi istenmiştir³⁸². Cunya'da yerleşmekle birlikte, bölgede sürekli gezinmekte olan Rıza Tevfik, Kudüs'te toplanan "Büyük İslâm Kongresi"ne katılmıştır³⁸³.

Kudüs'te miraç gecesi toplanan bu kongreye Mısır, Tunus, Fas, Yemen, Irak, Şark-ül Ürdün, Suriye, Hindistan, İran ve Afgan hükümetlerinin üyeleri (ve

³⁷⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 1/C 10.

³⁷⁷ Başikoğlu, a.g.m., Aralık 1988, s. 51.

³⁷⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 1/E 4, Bt: 7.8.1938.

³⁷⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 1/A 3, Bt: 6.2.1930.

³⁸⁰ Başikoğlu, y.a.g.m., s. 52.

³⁸¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 1/D 1, Bt: 26.2.1931.

³⁸² EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 1/D 5, Bt: 10.3.1931.

³⁸³ EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 1/D 8, Bt: 16.12.1931.

bir kısım Yüzellilik) katılmış, oluşturulan meclis, tartışmalardan sonra, kutsal emanetler, Mescit-ül Aksa, Hicaz Demiryolları, İktiraat-ı Neşriyat (yayın seçimi), İrşad (doğru yolu gösterme uyarma) ve Kanun-i Esâsi kısımlarına ayrılmıştır. Filozof Rıza Tevfik irşad kısmının ikinci başkanı seçilmiştir³⁸⁴.

Kongredeki tartışmalarda Ankara gazetelerinin “biz din ile dünya işlerini ayırdık” demeleri eleştirilerek, gerektiğinde eski hidivi alet ederek Müslümanlığın kurtarılması için radikal önlemler alınması kabul edilmiştir³⁸⁵.

Kudüs’ten Amman’a giden Filozof, Filistin ve Amman’daki yerli ve firari dostlarını ziyaret edip, her yerde felsefeden, edebiyattan Türkiye’nin iç siyasetini beğenmediğinden ama dış siyasetlerini takdirle karşıladığından bahsettikten sonra Cunya’ya geri dönmüştür³⁸⁶.

Rıza Tevfik, Şark-ül Ürdün’den Atina’da bulunan Çerkes Tevfik’e yazdığı mektubunda ise, Yunanistan’dan çıkacak firari ve Yüzelliliklerin tümünün burada iyi karşılanacaklarını, bunların pasaportlarının İngiltere konsolosluklarınca vize edilebileceğini ve tüm Yüzellilik ve firarilerin Şark-ül Ürdün’e gelerek hilafet etrafında toplanmaları için bu gibilerin desteklenmesi gerektiğini söylemiştir³⁸⁷.

Filozof Rıza Tevfik’in Türkiye’nin siyasi ve sosyal inkılâbı hakkındaki düşüncelerine gelince; Halep’te çıkan El Vakit gazetesinin 23.6.1930 tarihli sayısındaki yazısında Filozof demiştir ki;

“Yeni nesil olan bu Kemalistlerin Milli Mücadele’de gösterdikleri mürüvvet ve âli cenaplık daha doğrusu onların emsalsiz cesaretleriyle kendi mevcudiyetlerini muhafaza edebildikleri gibi harikulâde bir suretle siyasi vaziyetlerinden nasıl istifade edeceklerini tamamen anlamışlar ve böylelikle metin ve düvelî bir istiklâli vecihle idare edemedikleri gibi milletin âmeli istidâdını hakkı ile kullanamayıp iktisâdi siyasetlerinde muvaffakiyetsizlik göstermişlerdir.

Türkler, kendi bütün teşebbüslerinde sadık idiler ve onların bu sadık ve huluskârlıklarıyla her tarafı tehtit altında kalan bir memleketi kurtarabildiler. Yalnız Türkler bu harici tehtid önünde kat’i bir set çekmekle memleketlerini vukuu muhakkak olan tehlikelerden kurtarmak için tuttıkları yolu yanlış tuttular. Akıllıların kendilerine tarif ettikleri yolu tutmamış olsaydılar daha siyasi meselelerde muvaffak olabileceklerdi...”

384 **Doğru Yol**, 14 K.E. 1931, sayı 735; **EGM Arşivi**, Dn: 12222-16, Bn: 1/D 6.

385 **Vakit**, 22.12.1931, sayı, 396. (Halep’te yayınlanan gazetedir); **EGM Arşivi**, Dn: 12222-16, Bn: 1/D 4.

386 **EGM Arşivi**, Dn: 12222-16, Bn: 1/D 9, Bt: 18.1.1932.

387 **EGM Arşivi**, Dn: 12222-16, Bn: 1/C 13, Bt: 13.3.1931.

Rıza Tevfik, Latin harfleri konusunda, arapça harfler yerine latin harflerini kullanmakta pratik bir yarar görmüş, bu harflerin öğrenciler için daha kolay olduğunu ancak, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin bu düşüncesi ile edebiyatı ve yeteneklerini mahvettiğini ve bunlarla olan ilgilerini büsbütün kopardığını iddia ederek, böylece kendilerine büyük bir darbe indirildiği düşünmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin yaptığı İnkılâplardan kendisi için en iyi olanının Türk kadının inkılâbı olduğunu söyleyen Rıza Tevfik, Türk kadınının Kemalist devirlerden önce de açık ve kendi sahalarında çeşitli yabancılarla görüşüp konuştuklarını ancak herhangi bir tecavüze uğramamaları için verilen bu hürriyetlerin bir takım şartlara bağlandığını belirterek, halen hükümetin de kadınların bu özgürlüklerini belirleyecek ve sınırlayacak kanunları çıkarmakla uğraştığını yazılarında dile getirmiştir³⁸⁸.

Rıza Tevfik, ölümünden sonra Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmak üzere bir eser hazırlamış ancak eser hakkında bilgi sağlanamamıştır³⁸⁹

22.10.1933'de eşi Nazlı Hanım ile birlikte Amman Hükümeti'nin 204 sayılı pasaportu ile "Hidiv" kumpanyasının "Belkıs" isimli vapuruyla Cunya'dan ayrılarak, Kıbrıs'ın Larnaka Limanı'na inen Rıza Tevfik, aynı gün Lefkoşe'ye hareket ederek, burada Türk Lisesi Müdürü İsmail Hakkı Bey'in evinde misafir olmuştur. Eşi ile birlikte 18.11.1933'de Larnaka'ya giderek, aleyhte tavırları ve fes giymesiyle tanınan eski Batum Başkonsolosu Kıbrıslı Mehmet Refet Bey'in evinde bir gece kalan Rıza Tevfik daha sonra Lefkoşe'ye dönmüştür³⁹⁰.

Rıza Tevfik'in Kıbrıs'a gittiğini haber alan Emniyet Genel Müdürlüğü, Kıbrıs Konsolosluğu'ndan ne amaçla oraya gittiğini, faaliyetlerini ve ne kadar kalacağını sormuş³⁹¹, Konsolosluktan Hariciye Vekâleti'ne çekilen telde Rıza Tevfik'in şiirlerini bastırmak amacı ile Kıbrıs'a geldiği bildirmiştir³⁹². O günlerde, Mısır gazetelerinde Filozof'un öldüğüne dair haberler çıkmıştır³⁹³.

Şiirlerinin basım işini Hikmet Bey'e bırakan Rıza Tevfik³⁹⁴ Yafa ve Beyrut'a giden Llyod Triestina kumpanyasının "Martha Washington" vapuruyla

388 EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 1/B 3.

389 EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 1/E 3, Bt: 13.6.1932.

390 EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 1/F 12.

391 EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 1/F 4, Bt: 21.11.1933.

392 EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 1/F 7.

393 EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 1/F 6, Bt: 26.10.1933.

394 Başikoğlu, a.g.m., Ocak 1989, s.56.

Kıbrıs'tan ayrılmış³⁹⁵, Cunya'ya dönmüştür³⁹⁶.

Rıza Tevfik, 1933 yılında kızına yazdığı mektubunda, Türkiye'deki gazetelerde genel af ilân edileceği ve kendisinin de affedilecekler arasında bulunduğunu gösteren resminin yayınlandığından bahsederek, bu durumu bildirmediğinden dolayı Munise'ye sitem etmiştir³⁹⁷

1935 yılı Rıza Tevfik için konferanslar yılı olmuştur. Şubat ayı içinde Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde, verdiği Terbiye-i Bedeniye hakkındaki konferans oldukça beğenilmiştir³⁹⁸.

Rıza Tevfik'in 1936 yılı içinde konferans vermek üzere Bağdat'a gelme isteği karşısında Hariciye Müsteşarı, Türkiye'nin Bağdat elçisine başvurarak fikrini sormuş; Türkiye'den kovulmuş ve Sevr Antlaşmasını imzaladığı için Türk halkınca lanetlenmiş olan ve Irak ile hiç bir bağlantısı olmayan bu politikacının, dost Irak'ın başkentinde konferanslar vermesinin, Hükümetçe ve milletçe hoş karşılanmayacağı cevabı karşısında, Rıza Tevfik'in isteğinin reddedildiği bildirilmiştir³⁹⁹.

Aynı yıl, Oxford Üniversitesi'nde eğitim gören genç kızları ile Londra'da bulunan Amman Başvekili Hasan Paşa ve eşinin Londra'ya daveti üzerine eşi ile birlikte Fransa yolu ile İngiltere'ye gitmiştir⁴⁰⁰. Halep'te yayınlanan Vahdet gazetesi ise Filozof'un, Oxford Üniversitesi'nin davetiyle felsefi konularda konferans vermek üzere İtalyan bandıralı Veruzalem vapuru ile İngiltere'ye gittiğini yazmıştır⁴⁰¹.

Londra'da Emir Abdullah ile birlikte İngiltere Kralı'nın taç giyme törenine katılan Rıza Tevfik, öğrenimi dolayısıyla İstanbul'a gönderdiği oğlu Nazif'in yanına gitmek için Türkiye hükümetinden izin alması konusunda Emir Abdullah'ın yardımını istemiş O da Ankara'yı ziyaretinde bu konuyu kurcalayacağını söylemiştir⁴⁰². Kendisi hakkında;

395 EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 1/F 3, Bt: 10.12.1933.

396 EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 1/F 11, Bt: 12.11.1933.

397 Başikoğlu, y.a.g.m., s. 54.

398 Başikoğlu, .a.g.m., s. 56.

399 EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 1/G 8, Bt: 12.2.1936.

400 Başikoğlu, .a.g.m., s. 56.

401 EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 1/G 9; Vahdet'te yayınlandığı tarih: 24 Mayıs 1936.

402 EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 2/A 5, Bt: 28.5.1937.

"Mukadderat böyle imiş... herkes doğru düşünemez. Biz mütareke devletlerine yapılan mukavemetin felaketle sona ereceğini düşünüyorduk. Bu neticeyi, ancak Atatürk gibi tarihin pek az yetiştireceği insanlar düşünebilirdi..."

diyen Rıza Tevfik, 1938 affından epey sonra, 19 Mart 1939'da ilk kez Türkiye'nin Beyrut Başkonsolosluğuna gelerek af talebinde bulunmuştur.

Konsolos ile görüşmelerinde, çökmediği ve zindeliğini koruduğu etkisi bırakmak için çaba sarfeden Rıza Tevfik, Konsolos'a ülkeden ayrıldıktan sonraki hayatında, siyasetten uzak kalarak rejime muhalefet etmediğini bilakis gençliğinden beri Atatürk İnkılâpları ile uyuşan düşüncelere sahip olduğunu uzun uzun anlatmıştır. Şark-ül Ürdün'de görev aldıktan sonra emekliliği için bu hükümetin vatandaşlığına geçtiğini ve halen 20 İngiliz lirası aylık aldığını söyleyen Rıza Tevfik, bu maaşının korunması için Türkiye'ye Şark-ül Ürdün pasaportu ile gelmesine izin verilmesini istemiştir. Ancak yürürlükteki kanun gereği Türk pasaportu ile gitmesi gerektiği için olumlu yanıt alamayınca bu durumda ülkeye dönmesine olanak olmadığını söyleyen Rıza Tevfik konsolosluktan ayrılmıştır⁴⁰³.

Rıza Tevfik'in aftan sonra ülkeye hemen dönememesinin nedeni, affın kendisine yalnızca Türkiye'ye dönmek hakkı verdiği, Türk vatandaşı olmanın sağlayacağı ana vatandaşlık haklarına sahip olamayacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. O'nun en çok düşündüren geçim sıkıntısıdır. "Paris'ten üç kat daha pahalı olan Türkiye'de ne ile ve nasıl geçineceğini" bilememesindendir⁴⁰⁴.

Rıza Tevfik'in bundan sonra Cunya'da geçirdiği yaşam eskisinden daha sıkıntılıdır. Sevdiği dostlarının birer birer ölmesi, çocuklarının özlemi ve Cunya'daki monotonluk hayatını çekilmez kılmaya başlamıştır. Bu arada oğlu Nazif'in ısrarları ile İstanbul'da çıkan Yeni Sabah'a yazılar yazıp göndermeye başlamıştır⁴⁰⁵. Yeni Gün'deki yazıları ile de hayatını anlatmıştır⁴⁰⁶.

Son zamanlarda sağlığı bozulan Rıza Tevfik 1940 senesinin ilk beş ayını Bağdat, Şam ve Amman'a seyahatlerle geçirmiştir⁴⁰⁷.

⁴⁰³ EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 2/A 7, Bt: 19 Mart 1939..

⁴⁰⁴ Başikoğlu, a.g.m., Şubat 1989, sayı 51, s. 55.

⁴⁰⁵ Başikoğlu, y.a.g.m., s. 56.

⁴⁰⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 2/ A11; Son Posta 25.51939'da "Rıza Tevfik hayatını Yeni Gün'e anlatıyor" diyerek haber vermiştir.

⁴⁰⁷ Başikoğlu, y.a.g.m., s. 56.

Cunya'daki evinde Ulus gazetesi sahibi ve başyazarı Falih Rıfkı, Necmettin Sadak ve Menemencioğlu Muvaffak Beyler tarafından ziyaret edilerek İstanbul'a dönmesi istenen Rıza Tevfik, bu ziyaretten sonra ülkeye dönmeye karar vermiştir⁴⁰⁸

Osmanlı Devleti'nin Bern Sefirliği'ni yapmış olan Reşad Halis.- Sevr Antlaşması'nı imzalayan grubun içinde olmasından dolayı idama mahkum edilmiş⁴⁰⁹ ve Yüzellilik listeye alınmıştır.

Yurt dışındaki hayatını Fransa'da geçiren Reşad Halis, Paris'te oturmuş ve Sultan Hamid'in kızlarından Şadiye Sultan ile evlenmiş⁴¹⁰, ancak, Hanedan ailesi tarafından pek sevilmemiştir⁴¹¹.

Fransız vatandaşlığına geçen Reşad Halis, bu vatandaşlığın kendisine verdiği hak ile Fransa mahkemelerinde tercümanlık⁴¹² ve yeminli şahitlik yapmıştır⁴¹³. 686'ya göre affa layık olmayan Reşad Halis'in Paris Elçiliği tarafından tehlikeli sayılabilecek faaliyeti olmamakla birlikte takibine devam edilmiştir⁴¹⁴.

Aftan sonra ülkeye dönmeyen Reşad Halis 14.10.1944'de Paris'te ölmüştür⁴¹⁵.

1.4. Kuvayı İnzibâtiye'ye Dahil Olanlar

1 Mayıs 1920'de Nemrut Mustafa Paşa'nın başkanı olduğu 1. Sıkıyönetim Mahkemesi, Mustafa Kemal Paşa ve bazı arkadaşların gıyaben ölümüne mahkum etmişti. Ancak, sadece liderleri yoketmek Kuvayı Millicileri ortadan kaldırmak için yeterli bir önlem olamazdı. Millicileri ortadan kaldırmak için askeri bir kuruluşa ihtiyaç vardı.

8 Nisan 1920'de İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'i ziyaret eden

⁴⁰⁸ Başikoğlu, a.g.m, Mart 1989, s. 42.

⁴⁰⁹ T.G., 31 Mayıs 1938.

⁴¹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-17, Bn: 2/F 7, Bt: 20 K.E. 1931, 686'nın raporu.

⁴¹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-17, Bn: 2/F 13.

⁴¹² EGM Arşivi, Dn: 12222-17, Bn: 2/F 8, Bt: 13.1.1938.

⁴¹³ EGM Arşivi, Dn: 12222-17, Bn: 2/G 4.

⁴¹⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-17, Bn: 2/F 8, Bt: 13.1 1931.

⁴¹⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-17, Bn: 2/G 5.

Damat Ferit, gereksinimi olan desteği ondan almış ve 18 Nisan 1920'de Kuvayı İnzibâtiye, "Kuvayı Milliye namını taşıyan eşkiyayı tenkil için" Harbiye ve Dahiliye Nezâretine bağlı olarak kurulmuştur⁴¹⁶. Amacı, Anadolu'da, Milli egemenliğe dayanan, milli hareketi yok etmek olan Kuvayı İnzibâtiye'ye dahil olanlar da hak ettikleri cezayı göreceklerdir.

Kuvayı İnzibâtiye Baş Kumandanı Süleyman Şefik.- Yüzellilik listenin 18 numarasında yer almıştır. Damat Ferit Hükümeti'nde Harbiye Nazırlığı yapmış, yine Ferit tarafından Kuvayı İnzibâtiye'ye komutan olarak atanmıştır⁴¹⁷. Damat Ferit tarafından 31 Ağustos 1919'da yollanan ve "Kuvayı Milliye'nin faaliyetlerinin durdurulması, Mustafa Kemal'in kongre toplamasını ve bütün memleketi hükümet aleyhinde tahrik edecek surette beyannameler yayınlanmasını "önlemek" yolundaki emrini her tarafa yollamış ve duyurmuştur⁴¹⁸. Ali Galip'i Sivas Kongresi aleyhine çalışmalar yapmak Kuvayı Milliye taraftarlarını tutuklamak amacıyla Sivas'a göndermeyi, Dahiliye Nazırı Adil Bey ile kararlaştıran da Süleyman Şefik Paşa'dır⁴¹⁹. Meclis-i Mebusan çalışmalarına başladıktan sonra Damat Ferit ile birlikte Yunanlılarla ilişkiye geçerek⁴²⁰ aleyhte düzenlemeler yapan Paşa'nın, Kuvayı İnzibâtiye'nin, Ulusal ordu tarafından perişan edilmesi ile de görevi sona ermiştir⁴²¹.

Ülkeden ayrıldıktan sonra bir süre İskenderiye'de kalan Süleyman Şefik Paşa, 2 Şubat 1926'da Mekke'ye giderek Hicaz Meliki İbnisuud'a misafir olmuştur⁴²². İbnisuud'dan kendisinin herhangi bir göreve tayinini istemiş ve Hicaz Hükümeti Umum Müfettişliği'ne 40 İngiliz lirası maaşla tayin edilmiş, ayrıca Cidde-Mekke yol inşaatı müfettişliği yapmıştır⁴²³. Hicaz'daki mali kriz sonucu maaşı düşürülen, gerçekte ise kendisinden fazla yarar sağlanamayan Süleyman Şefik'e ölünceye kadar olmak üzere 25 İngiliz lirası maaş bağlanmış, kendisinin de Beyrut'a oturacağını İbnussuud'a bildirmesi üzerine izin verilerek 1931 yılı içinde Hicaz'dan ayrılmıştır⁴²⁴.

416 Selahattin Tansel, **Mondoros'tan Mudanya'ya Kadar**, İstanbul, 1991, s. 106-109.

417 Tansel, **y.a.g.e.**, s.110.

418 Kazım Özalp, **Milli Mücadele (1919-1922)**, c. I, Ankara, 1971, s. 50.

419 Özalp, **y.a.g.e.**, s. 56.

420 Özalp, **y.a.g.e.**, s. 74.

421 **T.G.**, 31 Mayıs 1938.

422 **EGM Arşivi**, Dn: 12222-1, Umumi Dosya I, Bn: 1/A 8.

423 **EGM Arşivi**, Dn: 12222-18/1, Bn: C/5-6, Bt: 25 Haziran 1932.

424 **EGM Arşivi**, Dn: 12222-18/1, Bn: 3/G 3, Bt: 25.6.1932.

Hicaz'da kaldığı sürece, İbnisuud'un himayesine gören Süleyman Şefik, Tarikat-ı Selahiye ileri gelenleri ile birlikte⁴²⁵ Vahdettin'in makamını ona vermeyi vaatetmiş ve haç dolayısıyla Mekke'ye giden islamları "İslâm Birliği" maskesi altında kışkırtmaya çalışmıştır⁴²⁶. Şefik'in 1931 yılı ilkbaharında meydana geleceği söylenen Kürt çeteciliğine (şekavet) başkanlık edeceği de alınan haberler arasındadır⁴²⁷.

Yine Süleyman Şefik, Suriye'de hilafet adına faaliyetlerde bulunan ve çoğunlukla Şam'da toplanacak bir cemiyet oluşturmak isteyenlerin başında gelmektedir. Mısır'da bulunan Prens Sabahattin ile Ziyaettin'in damadı Ömer Vedat ile aynı amaç doğrultusunda Mısır'da propaganda yapmıştır⁴²⁸.

1933 yılı içinde Cunya, Şam, Kudüs ve Mısır'da dolaşan⁴²⁹ Süleyman Şefik 1934'de Amman'a gelmiş ve Şark-ül Ürdün pasaportu almaya çalışmıştır⁴³⁰. Amacı Mısır'da bulunan bir yakınına gitmek olan Şefik Paşa, o güne kadar kullandığı Suudi Arabistan pasaportunun süresi dolduğu için İbni Suud'dan pasaport istemiş ancak verilmemiştir⁴³¹. Süleyman Şefik'in bölgedeki muhaliflerin koruyuculuğu görevini üstlenen Emir Abdullah'ı ziyaret etmesi, İbnisuud'u gücendirmiş, böylece pasaportu olmayan Süleyman Şefik bir de emekli maaşından olmuştur⁴³². Bundan sonra Emir Abdullah'tan aldığı ayda 20 İngiliz lirası ile geçinmiştir⁴³³.

Süleyman Şefik 3.2.1933 tarihinde İsmet Paşa'ya yazdığı mektubunda affını istemiştir⁴³⁴.

425 EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 3/G 7.

426 EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 3/G 3, Bt: 19.6.1927.

427 EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: B 13-12, Bt: 17.3.1931.

428 EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: C 3, Bt: 4 K.E. 1931. Ayrıca, Ali Osman Cemallettin, Ziyaettin, Selim oğlu Abdülkerim, Çerkez Ethem, Osman, Cunya'da Süleyman Efendi, eski Osmanlı Ordusu miralayı Ahmet Necip, Kaymakam Hayri, İstanbul Tramvay ve Elektrik Şirketi eski Hukuk Müşaviri Sabık Şevket ve Damat Halit de bu toplantılara katılanlar arasındadır..

429 EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: C 12-13.

430 EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: D 5, Bt: 17.7.1934.

431 EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: D 4, Bt: 25 6 1932.

432 EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: E 4.

433 EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: D 4, Bt: 1 Mayıs 1934.

434 EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 3/G 8, Bt: 3.2.1933.

1933'de Gazi Paşa'ya yazdığı mektubunda ise "İnkılâp zamanında gaye için her fiil ve hareket mübahtır" diyen Süleyman Şefik suçlu da olsa on bir senelik cezasını yeterli görerek" ve eski bir silah arkadaşı olarak "Gazi Paşa"dan af talebinde bulunmuştur.⁴³⁵

Beyrut başkonsolosluğunun 17.2.1933 tarihli resmî mektubundan anlaşıldığına göre Süleyman Şefik Beyrut'tadır ve hastalanmıştır. 28.3 1933'de Kudüs'e gelmiş ve 31.3.1933'de Mısır'a gitmiştir.⁴³⁶

1935'de Lübnan'ın Aliye kentine giden⁴³⁷ Süleyman Şefik, dört beş ayda bir Türkiye'deki oğlundan ve aynı zamanda Mısır'da evlenmiş olan kızı Belkıs'tan gelen para ile geçinmiş, İtalyan servisinin önde gelen elemanlarından olan Nino Mesad'dan da maddi ve manevi yardım görmüştür.⁴³⁸

Sürgündeki yaşamında rejim aleyhindeki tavırları ve hilafeti iade amaçlı çalışmaları ile dikkati çeken eski Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın inkılâp ve inkılâbın önde gelenleri hakkındaki düşüncelerini onun ağzından duymak sanırız onu daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

Bir gazetecinin, yanında Şehzade Ziyaettin ile birlikte ve Şefik'in davetlisi olarak 24 Ağustos 1936'da yaptığı görüşmede paşa şu bilgileri vermiştir.

"Ben su katılmamış bir Türküm. Ecdadımı on beş göbeğe kadar sayabilirim. Bu gün Cumhuriyet Türkiye'si'nin ileri gelenleri arasında 'Türküm' diyebilen bir tek adam çıkmaz, ekserisi dönmedir. Dönme demek Yahudilik'ten dönmüş demek değildir. Halis Yahudi demektir. Ben hepsini soy sop tanırım. Başta Mustafa Kemal... Babası Sırp, anası Bulgar'dır. Kazım Köprülü, Sırp-Arnaut'tur. İsmet, Kürt-Ermeni karışığıdır. Sonuçta, dedim ya bir tanesi gerçek Türk değildir. Esasen Osmanlı Devleti zamanında da hükümet, daima Türk olmayanların çoğunluğu elinde kalmıştır. Harbiye Nazırı iken kabinede üç Türk vardı. Bu Türk milleti kadar sersem bir millet yoktur. Daima yularını yabancılara teslim eder"⁴³⁹.

İsmet Paşa vaktiyle hizmetimde bulunmuştur. Mükemmel bir hizmet adamıdır. Verilen emirleri harfi harfine yerine getirir. Kibar, nazik ve terbiyeli bir uşaktır.

⁴³⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 4/A 6 Bt: 5.10.1933.

⁴³⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 3/G 8.

⁴³⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: D 8, Bt: 15.11.1935.

⁴³⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 2/G 12, Bt: 28.12.1938, Nino Mesad, Beyrut'ta İtalya gizli servisi elemanı olup, Taşnaksutyun ve Hoybun Kürtleriyle gizili ilişkileri hizmetçe tespit edilmiştir..

⁴³⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: E 10.

Lakin, gayet kurnazdır. Vaktiyle Harbiye Nazırı olur olmaz hemen İsmet Paşa'yı görevden aldım. O zaman Şûrayı Askeri Başkâtibi idi. Fakat şuranın her işi onun elinde idi. Mesalâ harbiye nazırına hiç yetki bırakılmamıştı. Benden önceki miskin, ihtiyar bir kimse idi. Ben hemen İsmet Paşa'yı azlettim. Yanıma geldi. Sinirli bir şekilde görevden alınmasının sebebini sordu. Anlattım dedi ki: 'Bari bendeniz de üç ay izin lütfediniz. Hemen izin verdim. Zira kolordu kumandanı rütbesi ile Şûrada bulunuyordu. İzinliyen de aynı maaşı almak istiyordu.

Ali Fuad'ı da hemen görevinden aldım. Zira emirlerime rağmen, Eskişehir'deki cephaneliği korumak için bir tabur asker göndermişti. Halbuki İngilizler buna razı değillerdi.

Mustafa Kemal, bütün hayatında benden çekinmiş bir adamdır. Lakin ne fayda ki, Ferit Paşa'nın, Sultan Vahdettin'in beyinsizlikleri yüzünden işte bu gün o Mustafa Kemal diktatör oldu.

Mustafa Kemal, Vahdettin'in adamı idi. Şakir Paşa Harbiye Nazırı, Avni Paşa Bahriye Nazırı, Mehmet Ali Dahiliye Nazırı idi. Mustafa Kemal, alçak gönüllülüğü ile padişahı kandırdı. Diğerleri ise Mustafa Kemal'in İstanbul'da bulunmasını istemiyorlardı. Zira, günün birinde Padişah, Mustafa Kemal'i harbiye veya bahriye nazırı yapacaktı. İşte Padişah'ın düşencesizliği, ötekilerin mevkilerinden korkması neticesi olarak hepsi birleşti. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesine karar verildi. Kırk bin lira para ile Arnavutluk'a giden Mustafa Kemal, İstanbul'daki vekillerin üstünden kalkan bir yük sayılıyordu.

Ben Anadolu'yu karış karış bilirim. Mütareke'den sonra da Heyeti Mahsusa halinde Konya, Bursa ve civarlarına gittim. Halkın haleti ruhiyesini bilirim⁴⁴⁰.

İstanbul'a döndükten sonra Padişah beni çağırttı. Gördüklerimi ona da anlattım. Hatta, Aydın Müftüsü'nün şu sözlerini aynen söyledim. Müftü demişti ki, 'eğer Padişah bizi koruyamayacaksa biz başımızın çaresine bakmayı biliriz. Lakin sonuçta Padişah telafisi imkânsız büyük bir bahtsızlığa uğrayacaktır.

İşte bundan dolayı Şehzade Abdürrahim Efendi'nin, Mustafa Kemal ile birlikte Anadolu'ya gönderilmesini teklif etmiştim. Fakat Ferit Paşa'nın ahmakça evhamı bu teklifi suya düşürdü. Ben, mütemadiyen Anadolu'yu ele almaya çalıştım. Milli kıyâmın başına İstanbul Hükümeti'nin geçmesini istedim. Fakat dalkavukluktan başka bir şeye önem vermeyen Ferit Paşa'ya sözüm kâr etmedi.

Kavaklı Fevzi, orduda uysallığı ve beyinsizliği ile ünlüdür. Benden önce okuldan

440 EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: E 11.

çıkıştır. Lâkin iyi bilirim. Zekâ adına bir şeye sahip değil. İsmet ise, dediğim gibi bir uşaktır. Lozan Antlaşmasında bilmez misiniz aklı ermeyen bir işi hemen Ankara'ya sorardı.

Dünyada bu günkü Ankara ricali kadar ehliyetli bir hükümet heyetine az rastlanır. Tevfik Rüşdü bir kukladır. O bir Hariciye Nazırı değil, bir kalem efendisidir. Amirinin karşısında ceketi düğmeli bir kâtip.

Hele şu Köprülü Kâzım, şayanı hürmettir. Türke o derece düşmüşki orduda Türk neferini hayvan gibi düşünürdü. Bunların siyasi başarıları birer yalandan ibarettir. Rusların sayesinde varlıklarını koruyan, bir Rus Cumhuriyeti kadar Moskova'ya bağlanmış olan Ankara Cumhuriyeti bir darbe ile yok edilebilecek çürümüş bir heyettir. Bunları dağıtmak, düşürmek birşey değil, fakat sonu kötü. Ruslar Türkiye'yi istila ederler. Vallahi bunu endişe etmesem, Ankara'yı altüst etmek bir şey değil" 441

Sözlerinin bundan sonraki kısmında, içerdeki odasına giden Süleyman Şefik, beraberinde oniki defterden oluşan bir tomarla tekrar görüşmeye dönmüş ve bu defterlerin yazmakta olduğu hayatı olduğunu burada Meşrutiyet'ten önce, sonra, Mütareke Dönemi ve daha sonraki hayatını anlattığını söylemiştir. Önsözünde, Sultan Aziz'in tahttan indirilmesini anlatarak Türkiye'de askeri diktatörlüğün ve Cumhuriyetçiliğin tarihini yazmak amacıyla olduğunu söylemiştir. Süleyman Şefik, ilk Cumhuriyet girişiminin Hüseyin Avni ve Mithat Paşalar zamanında yapıldığını, Aziz'in öldürülmesinin nedeninin de bu olduğunu belirtmiştir.

Misafirlerine hayatının çeşitli bölümlerinden parçalar okuyan Süleyman Şefik bir başka defter çıkararak "Osmanlılar Durmayın" adlı manzum eserini (hezeyanname) okumaya başlamıştır. Gayet sade bir dille ve halka hitaben yazılan bu manzume, Osmanlılığı bir kaç kıta ile överek başlamış, sonunda ise;

"Atatürk Sırp ve Bulgar çocuğudur, ...dır, bu ...nın öldürülmesi gerekir... Sırp-Arnavut olan Kâzım Köprülü nasıl olup da 'Türk eri bulunur, Türk'te hiç mi kan kalmamıştır. Yıldırımların, Kanunilerin, Yavuzların kanından hiç mi kalmamıştır..."

diyerek hakaretlerini sıralamaya devam etmiştir. Gayet açık kelimeler, tahrik edici sözler, öldürme ve yıkma nasihatleri ile dolu olan "Osmanlılar Durmayın" adlı bu ihtilâl ve isyan destanı çoğunlukla Atatürk'ten bahsetmiştir. Gazetecinin bir kopyesini istediği eseri (hezeyanname) Süleyman Şefik;

"siz gazetecisiniz, aşırı bir muhalifsiniz, bir gün bu manzumeyi yayınlarsınız. O zaman benim İstanbul'daki çocuklarım mahv olur. Hepsini darağacına çekerler. Aynı zamanda

441 EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: E 2.

ben, Türkiye'den gelen beş on kuruşla yaşıyorum, onu göndermezlerse ben aç kalırım..."

diyerek bu isteği geri çevirmiştir⁴⁴².

Hatıratın, "Umumi Harp Sonrası" na ait kısmı, çoğunlukla Atatürk'e Milli Mücadele'ye karşıtlıkla doludur ve Atatürk'ün ortaya koyduğu büyük eseri yıkmaya ve çürütmeye çalışmaktadır. Hatta burada Atatürk'ün nutkunun pek çok kısmına satır satır cevap verilmiştir⁴⁴³.

Gazetecinin "mademki, Ankara Hükümeti, iktidarları bilinmeyen ve ülke halkına zarar veren" bir durumdadır, şu halde ne yapalım, bir hareket yapmayalım mı?" sorusuna;

"Türkiye yok olmaya mahkûmdur. Türkiye'yi bu gün ayakta durduran kuvvet Mustafa Kemal'dir. O ölürse o zaman Türkiye altüst olacaktır. İsmet, Fevzi, Kâzım, Ali Fuat, Ali Hikmet, Cevat Trakya müfettişi Kazım Paşalar, sonra bir sürü sivil dönmeler hep Cumhurbaşkanlığı makamına geçmeye yelteneceklerdir. Ordu parçalanacaktır. Bu gerçektir.

Bununla birlikte, bizim gibi hakiki Türk evladının bu gün yapacağı şey şudur. Mustafa Kemal'in ölümünü takip eden günlerde, meydana geleceği muhakkak olan bu genel karışıklık zamanında memleketi düşman istilâsına bırakmamak için şimdiden hazırlık yapmalıyız. İlk dakikada Türkiye'ye gelmeye, hemen hükümete vaziyet etmeye, sükuneti sağlamaya bu günden hazır bulunmalıyız.

Şu bir gerçektir ki Türkiye'de hükümet mevkiinde bulunan çanak yalayıcılar hep ihtiras içinde kıvranıyor. Birbirinin ayağını kaydırmaya çalışıyor. İsmet, Mustafa Kemal, Fevzi, Kâzım, hepsine düşman. Bu Türk olmayan türedilere meydan vermemek, memleketi kurtarmak şarttır. Farzdır.

Anadolu halkı saltanata bağlıdır. Fakat artık saltanatın iadesi eski şehzadeler ile olamaz. Hanedanın içinden genç, akıllı bir tanesini şimdiden seçmeli, onu hazırlamalı, Türkiye'de kıyamet kopar kopmaz, yani Mustafa Kemal ölür ölmez hemen o şehzadeyi alarak Türkiye'ye girmeli ve "işte padişah şudur; millet, padişahının arkasından gelsin" demeliyiz. Muhakkaktır ki, o zaman herkes bizimle beraber olacak ve genç padişaha itaat ederek muhteris, türedi adamları kovacaktır.

Bu gün, Türkiye'nin içlerine nüfuz edemeyiz. Dışarıda bir arka çıkan ve yardımcı

442 EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: E 13.

443 EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: E 14.

bulamayız. Herhangi bir yabancı devletle birleşerek başarılı olamayız. Zira Mustafa Kemal varken, yaşarken çalışmalarımız sonuç vermez. Ama o ölürse durum tümünden değişir. İşte o zaman için şimdiden hazırlanmalıyız. O gün geldiğinde işe başlamalıyız”

diye cevap vermiştir⁴⁴⁴.

Şefik, gazetecinin bu hazırlık nasıl yapılacaktır? Ne yapılması gereklidir? sorusunu ise şöyle cevaplamıştır;

“gayet basittir... Önce muhalifler arasında gerçek bir ayıklama yapılmalıdır. İhanet edenlerle, sebat edenler ayrılmalıdır. Casuslar damgalanmalı, bozguncuları ayırmalı, bir cetvel yapmalı ve temiz muhaliflerin katılacağı gayri resmî bir cemiyet oluşturmalıdır. İkinci olarak, Türkiye’nin iç yüzünü, olanı biteni yakından takip etmeli güvenilir kimselerle haberleşmelidir. Üçüncü olarak götürülecek genç şehzadeyi şimdiden seçmeli , hatta bu fikir ona telkin edilerek öğrenimine ve terbiyesine özen gösterilmelidir. Yapılacak budur. Yoksa çete yapmak, gazete çıkarmak boşunadır. Bir yarar getirmez”⁴⁴⁵.

Bu yolda çalışmalara ne zaman başlayacağını soran gazeteciye; “zaten bazı kimselerle konu üzerinde haberleştiğini” söyleyerek, yaşlılığından dolayı Halep’e vb. yerlere gidemediği için onlardan da yardım beklediğini söylemiş bu arada Şehzade Ziyaeddin Efendi’ye dönerek, Âli Osman’ın idaresizliğinin, Mustafa Kemal’in başkaldırmasına neden olduğunu, bundan ders almaları gerektiğini ve hiç olmazsa bugün olsun birleşmelerini” öğütlemiştir⁴⁴⁶.

Süleyman Şefik Paşa, “Muhallifler arasında kimlere güvenmeliyiz” sorusuna ise;

“Muhalefeti eskiden beri sanat edinmiş çeşitli cemiyetlerin, klüplerin kurdu olmuş kimselerle; Kemalistlere casusluk yapmış ve yapmakta olanlarla; tüm amaç ve emellerini yabancılara bağlayanlarla; su katılmamış, kanı bozulmuş kimselerle çalışamayacaklarını, zira onların zihniyetlerinin yüzyıla uymadığını”

söyleyerek çalışacakları adamları seçmeleri gerektiğinden bahsetmiştir. Kürt, Ermeni ve Çerkesler’le, onların özel ve milli amaçlarına alet olmamak şartı ile çalışılabileceğini” söyleyen Süleyman Şefik;

“... ben hiç bir zaman bir Ermenistan, bir Kürdistan için Mustafa Kemal’in ölmesini

⁴⁴⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: F 1.

⁴⁴⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: F 2.

⁴⁴⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: F 3.

istemem. Ben Osmanlılığın ihyası, saltanatın iadesi, meşrutiyetin verilmesi, vatanın bir bütün halinde canlanması için çalışırım”

diyerek geçmişteki hayatını şahit göstermiştir⁴⁴⁷.

“... bu hırsızları devirip de yerine diğer bir hırsız partisi getirmeyin” diyen Süleyman Şefik; “Getirilecek kimseler anlı şanlı, temiz Türk olmalıdır. Nitekim, Ali Kemal, Filozof Rıza Tevfik gibi ilmi idareden habersiz bir takım kitap yutmuş fareleri, Refik Halit gibi dalkavuk habisleri, Hoca Sabri gibi köhne softaları, mevkie getiren Damat Ferit ve Vahdettin’in akıbetleri meydandadır”

diyerek, hatıra ve gönüle bakmadan bir seçme yapılması gerektiğini söylemiştir. Tüm bu çalışmalar için Mustafa Kemal’in ölmesini bekleyen Süleyman Şefik, “bu da geç değildir. Ecel gelmezse, elbet bir dost kurşunu onu temizler. Evet dost kurşunu” diyerek, O’nun yine kendi arkadaşlarınca öldürüleceğini belirtmiştir. “Bakınız Çerkes Etem’in suikasti bile Ali Saib’e dayanıyor: O, Ali Saib ki, bir jandarma mülazımı iken bir gün Mustafa Kemal sayesinde milli bir kahraman aynı zamanda bir milyoner olmuştur” demiştir⁴⁴⁸.

1939 yılı içinde de T.B.M.M. Hükümeti ve hükümetin önde gelenlerine diliyle ve kalemiyle saldıran Süleyman Şefik, Beyrut’ta, Mersin İş Bankası Müdürü olan Saip Kibar ile olan görüşmelerinde de uluorta sözler söylemiştir. Şefik’in bu sözleri söylemesindeki amacı, Kibar’ı Türk ajanı olarak tanıması, dolayısıyla sözlerini T.B.M.M. Hükümeti’ne ulaştırılacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Irak’ta kaldığı sürede, Abdülaziz Kassab, Şefik Dilmanî, Dr. Hikmet gibi pek çok gazeteci ile de görüşen Süleyman Şefik 1936 görüşmesindeki düşüncelerini bunlara da tekrarlayarak, “Türkiye’nin yeni rejimi ile İ.T. idaresi arasında şahıs ve idare şekli olarak bir fark olmadığını, Ankara ricalinin Rusların elinde bağlı bir kuzu olduğunu ve bir hokkabazlık yaparak İngilizlerden 18 milyon almayı başarıp, aralarında paylaştıklarını, şimdi bu iki kuvvet arasında bocalamakta olduklarını, Rusya’nın Türkiye’ye çullanacağını, o zaman bu efendilerin ya memleketten sıvışacağını veya ülkeyi Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinden biri haline getireceklerini” iddia etmiş ve eğer

“İngilizler’le Fransızlar’ın akılları olsaydı, bu adamlarla katiyen bir ittifak yapmazlardı. Onların bugün yapacakları şey ; eski Türkiye ricalini yani, bizleri ele alarak ve Osmanlı Hanedanını dalgınlığından uyandırarak Türkiye’ye yeni bir ruh aşılaktır. O zaman biz hem Rusların önünde baş eğmeyiz hem de memleket içindeki antikemalistlerin

⁴⁴⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: F 4.

⁴⁴⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: F 5.

yardımla demokrat cepheye sadık kalınız”⁴⁴⁹

diyerek kendi önerilerini dile getirmiştir. Şefik, Kürtler hakkındaki görüşlerini bu gazetecilere aktararak,

“Osmanlılara en büyük zaferleri Kürtler kazandırdığı halde İttihatçılarla Kemalistlerin bunu unuttukları için ortaya bir Kürt sorunu çıktığını Akdeniz’den İran’a ve Karadeniz’den Irak’a kadar olan alanda Kürtlerin varlığından bahsederek, Sırp Hırvatla uyduğu halde, T.B.M.M. Hükümeti bu temiz Müslüman unsuru mahvetmeyi düşünmektedir”⁴⁵⁰

diyecektir.

Damadı ve ölü şehzade Ziyaeddin’in oğlunu Osmanlı tahtına oturtmak hülyaları ile dolu olan ⁴⁵¹ Süleyman Şefik Paşa, “Osmanlılar Cemiyeti” adlı bir cemiyet oluşturup, projelerini hazırlayarak⁴⁵² eski Hanedan üyeleri, Yüzellilikler, Taşnaksutyun ve Hoybun mensupları ve bilhassa İtalyan İstahbarat elemanı Nino Mesat ile temaslarda bulunmuştur⁴⁵³.

Türkiye’de hilafet ve saltanatın iadesi ülküsünü taşıyan Süleyman Şefik, kızı Emine Perizat’ı Sultan Reşat’ın torunu ve eski şehzade Mehmet Ziyaeddin’in oğlu Nazım ile 1939’da Mısır’da evlendirdikten ⁴⁵⁴ sonra bu uğurdaki faaliyetlerini artırmıştır⁴⁵⁵.

Atatürk’ün rahatsızlığı sırasında Lübnan’dan Dolmabahçe’ye çektiği 27.10.1938 tarihli telgrafında

“Cumhuriyet şahsınızda kaimdir. Gıyabınızda karışıklıklar melhuzdur. Meşrutî Türk İmparatorluğu’nu iade ve tahsil görmüş genç bir şehzadeyi size halef olmak üzere tahta çağırın. Türklük sizden bu mühim ve son hizmeti bekliyor”

diyerek ve daha önceki tariflerinde de işaret ettiği gibi bu makama üstü kapalı olarak torununu önermiştir.

⁴⁴⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 2/B 1, Bt: 14.10.1939.

⁴⁵⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 2/B 2, Bt: 14.10.1939.

⁴⁵¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 2/G 12, Bt: 28.12.1938.

⁴⁵² EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 3/A 3, 3/A 7, 2/D 1, F 13.

⁴⁵³ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 3/A 7, Bt: 21.5.1940.

⁴⁵⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 3/C 16, Bt: 26.8.1943.

⁴⁵⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 3/A 7, Bt: 21.5.1940.

1938 affının geçmiş hukukunu kapsaması, diğer bir deyişle askerlik hizmetinin sayılmayarak emeklilik hakkının verilmemesi ve kanun gereği 8 yıl kamu hizmetine alınmama koşullarına karşı çıkmış, Fethi Okyar'ın kendisine yazdığı mektupta ki, adresinde "mütekait general" demesini bir delil sayarak "madem ki benim emekli bir general olduğumu bir vezir resmen itiraf ediyor. O halde neden bu hakkım bana verilmek istenmiyor" diyerek haklarının iade edilmesini istemiştir⁴⁵⁶. Aftan sonra hemen ülkeye dönmeyen Süleyman Şefik, kendisinin dönmemesinin gerçek nedenini herkese söylemeyerek, gitmeyişi siyasi bir nedene bağlamış,

"ben artık türediler hükümetinin hükmü altında yaşamak istemem. Onlar bâki kaldıkça ben o diyara ayak basmam ve onları zorla oturdukları tahtlarından atmadıkça rahat edemem. Bütün kudretimle onlarla mücadele edeceğim. Senelerden beri ses çıkarmıyordum. Belki memlekette hayırlı bir inkılâp olur diye bekliyordum. Fakat anlaşılmıştır ki, faaliyet lazımdır. Halk, harekete geçirecek birini arıyor. İşte ben de seksen yaşında ihtiyar bir devlet ve millet emektârıyım. Devletin ekmeği ile büyüdüm. Ömrümü o milletin kurtuluşuna adadım. Herhalde kurtuluş ve inkılâp günü yakındır"⁴⁵⁷

demiştir.

Aftan sonra sürgündeki faaliyetlerini arttıran Süleyman Şefik Paşa "Öç Derneği" adı ile bir cemiyet kurarak, kendisini bu cemiyetin "kaptanı" ve harbiye nazırı ilân etmiş ve cemiyet adına bir mühür bastırmıştır⁴⁵⁸.

"Çankaya Baykuşuna Hitap ve Af Maskaralarına Cevap" adlı manzum hezeyannamesini de bu dönemde kaleme alan Süleyman Şefik⁴⁵⁹ burada;

...
Bir Ankara yaptın fakat İstanbul'u yıktın
Açlıkla sefaletle sükkânı perişan
...
Şapka simokin giymede yok faide hikmet
Hürriyeti nisvan da değil fuhşu rezalet
...
Sen kendine kendin Atatürk ismini verdin
...

⁴⁵⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 2/G 3.

⁴⁵⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 2/D 1.

⁴⁵⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 2/D 1, 2/D 2, 2/D 3.

⁴⁵⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 2/D 4.

Bu affına çingeneler çalımı derler

.....

Çingene misin söyle nesen arsız hayasız

İfsad mı muradın aleni fuhşu rezalet

Namusu atup hep sana uysun millet

Ey kelbi akur alçak ve bedmaye asılsız

Türkoğlu değil sana uyan dönme yabancı

...

Ey şanlı vatan erleri bilmem ne duruyorsun

Asker sizin evlâtlarınız her işe kâdır

Siz birlik edin haki olur kudret-i kâhır

Meşrutî hükümet kurulur tahtına sultan"⁴⁶⁰

diyerek, düşüncelerini açıkça ortaya koyan Süleyman Şefik, bir süre sonra, muhalefetin dışarıda kalarak Türkiye'ye söz geçiremediği gibi, yabancı devletlerle de ilişki kuramadıkları için hiç bir işe yaramadıklarını düşünecek ve ülkeye dönmeyi daha faydalı bulacaktır. Bu amaçla Adliye Vekili Fethi Okyar'a bir mektup yazarak Türkiye'ye dönmeye karar verdiğini, 18 yıldan beri sıcak ülkelerde yaşamaya alıştığı için Antakya'da oturmasına izin verilmesini isteyecektir.

Oturmak için Antakya'yı tercih etmesinin nedeni ise -kendi anlatışına göre- buradaki "Bereketzâdeler, Kuseyrîzâdeler, Adalîzâdeler gibi muhaliflerle anlaşarak, sancaktaki Rum, Alevi gibi muhalifleri ve Fransız dostlarını elde ederek Cumhuriyet aleyhinde faaliyette bulunma olanağını elde edebilmesi"dir. Ayrıca Antakya'da oturmakla Türkiye'deki muhaliflerle de ilişki kurarak, onları tahrik etmek ve Türkiye Cumhuriyetine karşı olanlarla anlaşarak, tehlike anında Suriye'ye kaçabilmek olanağının var olduğunu düşünmektedir⁴⁶¹. Ancak Süleyman Şefik'in bu isteği kabul edilmemiştir.

Süvari Yüzbaşı (Bulgar) Tahsin.- listenin 19. sırasındadır. Eski karşıcılardan ve Halaskâran Grubu kurucularındandır. Nigehban Cemiyeti üyelerinden olan Tahsin, Süleyman Şefik Paşa'nın yaveri olarak Kuvayı İnzibâtiye'ye hizmet etmiş, milli iradenin kurulması üzerine Taşkışlaya sığınarak İngilizlere iltica etmiştir⁴⁶².

Ülkeden ayrıldıktan sonra Hicaz'a gelerek, Hicaz kralından kendisini misafir olarak kabul etmesini istemiştir. Kral onu Emniyet Genel Müdür Muavini,

⁴⁶⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 2/D 5, 2/D 6, 2/D 7, 2/D 8, 2/D 9, Bt: 26.1.1939.

⁴⁶¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 2/G 3, 2/F 6.

⁴⁶² EGM Arşivi, Dn: 12222-19, Bn: D 4.

Cidde Polis Müdürü, Mekke ve Medine mevki kumandanı ve en son Umumi Askeriye Müdürlüğü'ne tayin etmiştir⁴⁶³.

1932 Aralık ayı içinde Mekke'de oturan Tahsin'in diğer muhaliflerle ilişkisi yoktur⁴⁶⁴. Bir ara Medine'de mitralyöz kumandanlığı yapan ⁴⁶⁵ Tahsin, daha sonra eski durumunu korumakla birlikte Medine ile Bağdat arasında yeni açılan yolu incelemek üzere oluşturulan Suudi Heyeti'ne memur tayin edilmiş ve Bağdat'a giderek 21 Kanun-u Sani (Ocak) 1935'de Medine'ye dönmüştür⁴⁶⁶.

1937'de Mekke'de olan Tahsin Suudi Arap Krallığı'nda "Emrülceş" yani askeri umum kumandanı ünvanı ile bu göreve getirilmiştir⁴⁶⁷

Tahsin'in aftan sonra ülkeye dönmemesi üzerine Emniyet Genel Müdürlüğü Cidde Maslahatgüzarlığı'na çektiği telde, "Bulgar Tahsin'in son durumu ile, ne işte uğraştığı ve affa rağmen ülkeye dönmeyen bu adamın ne ile geçindiği, aleyhte bir durumu olup olmadığı ile yabancı bir devletin vatandaşlığına geçip geçmediğinin gizlice araştırılmasını istemiştir ⁴⁶⁸.

Cidde'den gelen cevapta ise uzun süre Hicaz'da Umum Askeriye Müdürlüğü yapan Tahsin'in 1939'da görevine son verildiği, halen bir işi olmadığı hükümetin kendisine ayda 300 Kıyal (250 Türk lirası) maaş bağlandığı, ayrıca pirinç, şeker, yağ, kahve ve çay gibi zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacak erzak da verildiğini ve 1940'dan itibaren Taif'te oturarak, Mekke'ye senede beş on gün için gittiği bildirilmiştir.

Aynı cevap yazısından Suudi vatandaşlığına girmediğini anladığımız Tahsin;

"Türkiye'ye dönmeyi her an düşündüğünü, yaşının ilerlemiş olması nedeniyle Türkiye'ye dönse bile geçimini sağlayacak bir iş bulamayacağından korktuğunu ve Suudi Hükümeti'nce verilen maaş ve erzakla geçindiğini söyleyerek, savaş durumunun son bulmasından sonra mutlaka vatanına geri döneceğini" samimi bir dille elçiye bildirmiştir.

⁴⁶³ EGM Arşivi, Dn: 12222-19, Bn: F 7; Elbiladi Essuadiye gazetesinin 9.12.1946 tarihli sayısında "Kaderin Kapattığı Sahife" adlı makaleden.

⁴⁶⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-19, Bn: E 5, Bt: 20 K.E. 1932.

⁴⁶⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-19, Bn: E 6, Bt: 26.2.1933.

⁴⁶⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-19, Bn: E 8, Bt: 23.2 1935.

⁴⁶⁷ EGM Arşivi,, Dn: 12222-19, Bn: E 11, Bt: 4.4.1937.

⁴⁶⁸ EGM Arşivi,, Dn: 12222-19, Bn: F 2, Bt: 1.9.1942.

Elbiladı Essuudiye gazetesinin "Suudi Arabistan Ordusu'nun her subayınca olduğu gibi, hükümet ileri gelenleri ve halk tarafından da lütufkârlığı ve yüksek ahlaki ile tanındığı"nı yazdığı Bulgar Tahsin 9 Aralık 1946'da ülkeye dönmeden ölmüştür⁴⁶⁹.

Kuvayı İnzibâtiye Erkân-ı Harbiye Reisi Miralay Ahmet Refik.- Yüzellilik listenin 20. sırasındadır. Harbiye'yi ve Enkân- Harbiye Mektebi'ni bitirerek, Osmanlı Ordusu'na katılmıştır.

1317 (1901)'de binbaşı, 1323 (1907)'de kaymakam, 1326 (1910)'da miralay olmuş ve İran sınır komiserliğine atanmıştır. 1328 (1912)'de Dördüncü Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harbiye reisliğine atanmış, takiben Bağdat Redif Fırkası kumandanı olmuştur. Miralay Ahmet Refik, İTC üyesi iken yöneticileri ile arası açılınca muhalefete geçmiştir⁴⁷⁰.

Balkan savaşı sırasında Erkân-ı Harbiye İkinci Şubesi'nde bulunmuş, Enver Paşa tarafından emekliye ayrılmıştır. 1330 (1914)'da Menzil müfettişi ve idare reisi olmuştur. Askerlikle bağı kesilince Erzurum belediye reisliği yapmış, 1331 (1915)'de İstanbul'a gelerek Defter-i Hakani mühendisi olmuştur. 1335 (1919)'de tekrar göreve alınarak divan-ı harbi örfi stajyer üyeliğine, sonradan harp divanı üyeliğine, oradan da Kuvayı İnzibâtiye karargah erkân-ı harbiyesi riyasetine atanmıştır. Erkân-ı Harbiye kolağası iken Zeki Paşa tarafından meydan dayacağı atılan⁴⁷¹ Refik, Askeri Nigehban Cemiyeti üyesidir⁴⁷².

Kuvayı İnzibâtiye'nin kurmay başkanlığını da yapan Ahmet Refik, ordunun başarısızlığı sonucu İstanbul'a dönmüş, Türk Ordusu İstanbul'a girmeden önce diğer işbirlikçilerle birlikte İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sığınmıştır⁴⁷³.

Ülkeden ayrıldıktan sonra Romanya'da yaşayan Ahmet Refik, Romanya demiryollarında harita çizerek geçimini sağlamıştır⁴⁷⁴. Sürgünde, özellikle İzmir eski Belediye Reisi Hacı Hasan, Yüzellilik Kuşçubaşı Eşref, Köylü gazetesi sahibi Refet ve eski Karahisar Mutasarrıfı Sabit ile birlikte Pire'deki Posdon kahvesinde görüştüğü belirlenen Ahmet Refik'in aynı zamanda yüz

469 EGM Arşivi,, Dn: 12222-19, Bn: F 7, Bt: 7 Aralık 1946.

470 Soysal, 150'likler, s. 269.

471 EGM Arşivi,, Dn: 12222-20, Bn: G 13.

472 Mustafa Kemal, a.g.e. c. I. s. 315.

473 Soysal, 150'likler, s. 269.

474 T.G., 31 Mayıs 1938.

neferden oluşan Çerkes Mızraklı Süvari Kıtası'nın da kumandanlığını yaptığı ve Yunan kaymakam üniforması giydiği alınan haberler arasındadır ⁴⁷⁵.

Kısa bir süre sonra akli dengesini kaybeden Ahmet Refik, Baserabya'nın Kişnev şehrinde bir akıl hastanesinde "felç ve cinnetten" dolayı 23 Kanun-u Evvel (Aralık) 1931'de ölmüştür.⁴⁷⁶ Hristiyan mezarlığında gömülen⁴⁷⁷ Refik'in yakınları daha sonra "Yaltkaya" soyadını almıştır.

Kuvayı İnzibâtiye Mitralyöz Kumandanı ve Damat Ferit'in Yaveri Tarık Mümtaz.- listede 21 numara ile yer almıştır. 1893'de doğmuş, Harbiye'yi bitirmiş ve teğmen olarak Osmanlı Ordusu'na katılmıştır. Mütareke'den sonra "Ümit" isminde bir gazete çıkararak, iktidardan uzaklaştırılan İ.T.'ye karşı suçlayıcı bir yayın kampanyası başlatmıştır. Damat Ferit Sadrazam olunca yaverliğine atanmıştır. Kendisi de paşa damadı olduğu için "damadın damadı" olarak anılmıştır. Kuvayı İnzibâtiye'de mitralyöz kumandanı olarak, milliciler ile çatışmalara girmiş, ordu dağılınca İstanbul'a dönerek gazeteciliğe ve Damat Ferit'in yaverliğine devam etmiştir. İzmir'in Yunan işgalinden kurtulmasından sonra Damat Ferit ve Vahdettin'in ardından yurtdışına kaçmıştır⁴⁷⁸.

Damat Ferit'in yaverliğini ve Kuvayı İnzibâtiye'nin makineli tüfek subaylığını yaparak vatana ihanette bulunduğu için 1924'te Yüzellilik listeye alınmış ⁴⁷⁹, 1927'de vatandaşlıktan çıkarılmıştır.

Ülkeden ayrıldıktan sonra bir süre Silistre'de Tuna gazetesinde yazı diziciliği yapan Tarık Mümtaz, daha sonra Arnavutluk Hükümeti'nden aldığı pasaportla Berlin'e gitmiştir⁴⁸⁰. Berlin'de kaldığı sürede buradaki Müslüman kolonisine müracaat ederek, İslâmiyet'e zafer kazandıracak bir gazete çıkarmak istediğini söyleyerek para kazanmaya çalışmış, ancak vatana ihanet etmiş kimselerden olduğu anlaşıncı isteği karşılanmamıştır⁴⁸¹. Yine Almanya'da bulunan, Cemaati İslâmiye denilen ve iki Suriyeli, bir Hintli ile iki Alman'dan oluşan bir teşkilat ile ilişkiye geçerek, onlara San Remo'dan dönüşünde bir dergi yayınlayacağını söylemiştir⁴⁸². Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin Almanya'dan

⁴⁷⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-20, Bn: G 3.

⁴⁷⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-20, Bn: G 8-9.

⁴⁷⁷ T.G., 31 Mayıs 1938.

⁴⁷⁸ Soysal, 150'likler, s. 290.

⁴⁷⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-21/2, Bn: 4/B 10, Bt: 31 Ağustos 1944.

⁴⁸⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 5/C 6, Bt: 16.3.1926.

⁴⁸¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 1/B 5, Bt: 8.5.1926.

⁴⁸² EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 5/C 6, Bt: 31.7.1926.

ihraç edilmesi için girişimlerde bulunduğu Tarık Mümtaz, bu konu sonuçlanmadan, eşini Berlin'de bırakarak Vahdettin ile görüşmek üzere San Remo'ya gitmiştir⁴⁸³. Vahdettin'in ölümü üzerine cenazesi ile birlikte Şam'a gelen Tarık Mümtaz, Kuneytire mebusu Emin Semkuh ile işbirliği yaparak Marc isminde dört sayfalık Çerkesce, Arapça, Türkçe ve Fransızca bir gazete⁴⁸⁴ ayrıca "Hamra" isimli Türkçe bir başka gazete daha çıkarmıştır⁴⁸⁵.

Emin Semkuh, Çerkesleri, kendi idaresi altında toplayarak kendisini bilhassa Fransızlar ve Araplar arasında Çerkes lideri gibi göstermeye çalışan bir kişidir. Bu nedenle Şam'daki Çerkes Cemiyeti reisi olan Mühendis Abdullah ile çekişmektedir. Bu mücadelede Tarık Mümtaz Emin Semkuh'u tutmuştur. Semkuh'da Tarık'ın Halep Türk konsoloshanelerine mensup bir ajan olduğunu ve Türkiye'ye satılmış bulunduğunu iddia eden ve Tarık'ın cemiyetten atılmasını isteyen Abdullah'ın adamlarına karşı Tarık'ı savunmuş , hatta Fransız kumandanı Kole'yi bile bu konuda ikna etmiştir⁴⁸⁶. 1926 yılı içinde Şam'da "Musavver (resimli) Sahra"⁴⁸⁷ isminde haftalık edebi bir dergi çıkaran Tarık Mümtaz, buradaki Yüzelliliklerle işbirliği yaparak faaliyetlerine devam etmiştir⁴⁸⁸.

Ali İlmî ve diğer kaçakların katılımı ve Çerkes İsmail Hakkı'nın idaresi altında çıkan Musavver Sahra'nın ilk sayısında İslâmiyet için çalıştıklarına dair bentler görülmüştür. Tarık Mümtaz derginin dağıtımı için İşkenceci Adil'in kardeşi Rıfkı, Üsküp'te Cemaati İslâmiye'nin rehberi olan Hoca Ata'nın yardımcısı Hafız Aziz, Dobruca gazetesi yazarlarından İsmail Kemal ve Bulgaristan'daki çeşitli Türk klüpleri ile görüşmüştür⁴⁸⁹.

Kuneytire'den bir süre sonra ayrılan Tarık Mümtaz Şam'a gelerek Març'ı burada çıkarmaya başlamıştır⁴⁹⁰. Yayınları ile Türkler arasında bozgunculuk yapmak isteyen ve Türkiye Cumhuriyeti aleyhinde propaganda da bulunan Març gazetesinin Türkiye'ye girişi yasaklanmıştır⁴⁹¹.

483 EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 1/B 3, Bt: 3.5.1926.

484 EGM Arşivi, Dn: 12222-21/2, Bn: 4/C 9, Bt: 19.12.1941.

485 EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 5/C 8, Bt: 28.9.1935.

486 EGM Arşivi, Dn: 12222-21/2, Bn: 3/A 9, Bt: 1936.

487 EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 2/G 11.

488 EGM Arşivi, Dn: 12222-21/2, Bn: 4/C 9, Bt: 19.12.1941.

489 EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 1/C 10, Bt: 14.10.1926.

490 EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 1/A 8, Bt: 25.6.1929.

491 EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 1/A 2, 1/A 3, Bt: 2.1.1930.

Şamdan Halep'e geçen Tarık Mümtaz⁴⁹² Antakya'da, Karagöz adında mizahi bir gazete çıkarmak için girişimlerde bulunmuş, izin alamamıştır. Bu süre içinde Amman'da Emir Abdullah'ın yanındadır. Daha sonra yine Şam'a gelecektir⁴⁹³.

1931 yılında, aslen Antakya'lı olup Suriye Meclisi'nde üyelik yapan Adalı Mehmed'in yardımlarıyla ve Fransızların direktifleriyle Yeni Gün'e karşı muhalif bir gazete çıkarmak için Antakya'ya getirilen Tarık Mümtaz eczacı İspiro Basil Huri tarafından Arapça ve Türkçe olarak yayınlanan Antakya gazetesinin başına geçirilmiştir. Buradaki yayınlarıyla, bölgedeki ulusal akımlara muhalefette bulunmuş ve bir ara Çerkes Ethem ve kardeşi Reşit ile haberleşerek onların Türkiye'ye dağıtılmak üzere gönderdiği beyannamelerin dağıtımına aracılık etmiştir. Ancak bu hareketlerinin sertlikle karşılık bulacağını anlayınca Şam'a geri dönmüştür⁴⁹⁴.

Türkiye'nin durumunu "bolşevik Rusya'ya boyun eğen bir kaynak" olarak niteleyen Tarık Mümtaz, "...bu gün için Hanedandan, saltanattan ve halife taslağından yarar beklenemeyeceğini, aslında Hanedanın tarihin sayfalarına gömülmüş olduğunu yalnız bunların içinde işe yarar fikir, meslek ilim ve irfan sahibi birisi varsa onunla da şimdiden görüşerek geleceği belirlemek gerektiğini söyleyerek, 'Türkiye'nin ne Osmanlı Saltanatı ne de Cumhuriyet ve Mustafa Kemal idareleri ile yönetilemeyeceğini'⁴⁹⁵ sözlerine eklemiştir. Yine Şam sergisinde, bazı karikatürlerini sergilemek istediği zaman bu karikatürlerin İskenderun sancağı pavyonunda sergilenmesini istemiştir. Sergi idaresine başvurarak "Ben Çerkesim, İskenderun ise çok yazık ki, Kemalisttir. Eserlerimin o pavyonda sergilenmesine kesinlikle razı değilim" diyen Tarık Mümtaz eserlerinin Arap Asârı Nefisesi dairesinde sergilenmesini istemiş ve karikatürleri bu kısımda sergilenmiştir. Tarık'ın bu tutumunu onu sevmeyen Çerkeslere anlatan Anzavur İsmail, pek çok Tarık düşmanı Çerkes'i ikna etmeyi başarmıştır⁴⁹⁶.

Yüzelliliklerden Ömer Fevzi'nin Antakya'da açtığı fesat şubesinin başına getirilen Tarık Mümtaz⁴⁹⁷, bu sırada Suriye'de "Karagöz" gazetesini

⁴⁹² EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 1/A 1, Bt: 18.2.1930; Vahdet gazetesinin 13 K.S. 1930 tarihli nüshası Tarık Mümtaz'ın Halep'e geldiği haberini vermiştir.

⁴⁹³ EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 5/C 7, Bt: 11.11.1932.

⁴⁹⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-21/2, Bn: 4/C 9, Bt: 19.12.1941.

⁴⁹⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 1/C 14, Bt: 11.4.1931.

⁴⁹⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-21/2, Bn: 3/A 10.

⁴⁹⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 5/C 7, Bt: 8.7.1933.

çıkarmaktadır ki, bu gazeteyi yayınlatabilmek için İstanbul'daki evini erkek kardeşine sattırarak 350 lira gelir sağlamıştır. Ancak, Suriye Maliye Bakanı Şakir Nimet Bey'i küçültücü bir yazı yazması üzerine gazetesi kapatılmıştır⁴⁹⁸.

Tarık Mümtaz'ın sürgündeki faaliyetlerini üçe ayırmak mümkündür. 1933'e kadar T.B.M.M. Hükümeti aleyhinde diğer karşıtlarla birlikte faaliyet gösteren ve Çerkes Cemiyeti üyesi olan Tarık Mümtaz, 1933'de Cumhuriyetin onuncu yıl dönümü dolayısıyla genel bir af ilân edileceği haberleri üzerine aleyhte yayınlarına son vererek, ulusal bayramlarda Atatürk'ün resmini gazetesinin ilk sayfasına basmaya başlamış, yine de inişli çıkışlı bir tutum sergilemiştir. 1936'dan sonra ise Türkiye lehinde sözlü ve yazılı savunmalarda bulunmuştur. Nitekim Antakya'da çıkardığı "Antakya" gazetesinde aleyhte yayınlar yapmaması ve yerli mütegalibe (derebeyi) ile anlaşamaması üzerine gazetesi kapatılmıştır.

Tarık Mümtaz bundan sonra Antakya'da çıkardığı "Karagöz" gazetesi ile Türk ihkilâbını ve Antakya Türkleri'nin hukukunu savunmuş⁴⁹⁹, Hatay'ın Türkiye'ye katılması çalışmaları sırasında lehte davranışlarda bulunmuştur⁵⁰⁰. Bu yoldaki yayınları ve muhaliflere olan saldırıları yüzünden gazetesi sekiz-on defa kapatılmış, kendisi de mahkemelere düşmüştür⁵⁰¹.

Atatürk'e suikast olayının yeni çıktığı günlerde, firariler tarafında gelişen bir olay vardır. Tarık Mümtaz ile Reyhaniye'den Çerkes Reşit ve Bedirke'den Çerkes Ömer Mümbiç'te biraraya gelerek, Mümbiç milletvekili Nedim'in evinde Ammanlı bir Çerkes ile beraber toplantı düzenlemişlerdir. Ancak bu toplantının konusu hakkında bilgi edinilememiştir.

Ankara tarafında ise, suikastten dolayı savcının iddianamesinde Tarık Mümtaz'ın adı da geçmektedir⁵⁰². Bundan dolayı Vahdet gazetesine gönderdiği bir mektupta "şüpheli bir kısım şahs ve adamların arasına isminin karıştığını derin bir hayret ve teessürle haber aldığını" söyleyen Tarık Mümtaz,

"hiç bir teşkilatın müdürü, müfettişi, üyesi olmadığını hiç bir makam, kurum cemiyet, komite, klüp ve kişiden Suriye'de yaşadığı on yıl süresince hiç bir para almadığını ve almayacağını, gerçeğin açığa çıkacağı günün yakın olduğuna inandığını"

498 EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 5/C 7, Bt: 4.8.1933.

499 EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 5/C 8, Bt: 28.9.1935.

500 EGM Arşivi, Dn: 12222-21/2, Bn: 3/G 12.

501 EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 5/C 8, Bt: 28.9.1935.

502 EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 5/C 8,1/G 9.

söyleyerek kendisini savunmuştur⁵⁰³.

Muhalefетinin yönünü değiştirdikten sonra yazdığı “Türk Antakya’da Üç Baykuş Ötüyor” adlı bir kitapçık bastırarak, Antakya’da oturan Yüzelliliklerden Ali İlmi Fani, Radi Azmi ve Mesut Fani’ye saldıran Tarık Mümtaz, bu kitabında Nutuk’tan da alıntılar yapmıştır⁵⁰⁴. Bu kitaba karşılık olarak -her ne kadar yazar ismi verilemese de, bu üçünden biri olduğu tahmin edilen- “Tarık’a Destan” adlı bir başka kitapçık da Emniyet tarafından ele geçirilmiştir⁵⁰⁵.

Antakya’daki sürgün hayatını Türk gençlerinin yardımı ile zorluk içinde geçiren⁵⁰⁶ Tarık Mümtaz, buna bir de gazetesinin kapatılması ve kendisinin mahkemelere düşmesi eklenince sıkıntıları iyice artmıştır. Tarık Mümtaz aftan sonra ülkeye dönmüştür.

Kuvayı İnzibâtiye Kumandanlarından ve İzmir eski Kolordu Kumandanı Ali Nadir.- Yüzellilik listenin 22’nci sırasında kayıtlıdır. İzmir’in işgali sırasında görevini suistimal etmiş⁵⁰⁷, işgal haberlerinin aslının olmadığını söyleyerek⁵⁰⁸, İzmir’in tek kurşun atılmadan Yunanlılara teslim olmasına neden olmuştur. İşgalden sonra, Yunanlılar tarafından önce büyük hakaretlerle tutuklanmış, Yunan bayrağını öpmek zorunda bırakılmış, sonra da İstanbul’a gönderilmiştir. İstanbul’da Kuvayı İnzibâtiye’ye komutan olarak atanmış, başarısızlığı görülünce görevden alınmıştır⁵⁰⁹.

Zaferden sonra yurtdışına kaçmış olan Ali Nadir, Nice’e gitmiş, 10 Eylül 1930’da burada ölmüştür⁵¹⁰. İsmet Paşa’ya eşi tarafından çekilen telgrafla ölümü haber verilerek cenazesinin İstanbul’a, aile mezarlığına getirilmesine izin verilmesi istenmiştir⁵¹¹. Ancak ilgili kanun gereği, cenazenin Türkiye’ye kabul edilemeyeceği uygun bir dille eşine bildirilmiştir⁵¹².

503 EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 5/C 10; **Vahdet Gazetesi**, “Bir İzah”, 9.4.1936.

504 EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 2/B 1; Tarık Mümtaz Arganalp, **Casuslarla Savaş Türk Antakya’da Üç Baykuş Ötüyor**, İskenderun: Cihad Matbaası, 1936.

505 EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 5/C 8.

506 EGM Arşivi, Dn: 12222-21, Bn: 1/G 12, Bt: 28.9.1935.

507 T.G., 31 Mayıs 1938.

508 Özalp, a.g.e, s. 4.

509 Soysal, **150’likler**, s. 271.

510 EGM Arşivi, Dn: 12222-22, Bn: A 1, Bt: 2.10.1930.

511 EGM Arşivi, Dn: 12222-22, Bn: A 7, Bt: 30.9.1930.

512 EGM Arşivi, Dn: 12222-22, Bn: A/11, Bt: 5.11.1930; 1938’de çıkarılan Af Kanununa kadar

Kuvayı İnzibâtiye'ye dahil ve Nemrut Mustafa Paşa Divan-ı Harbi üyesi Kaymakam Fettah.- 23 numara ile listeye girmiştir. Aslen Suriyeli'dir. Ulusal Mücadele aleyhinde hareket eden istihkâm subaylarındandır⁵¹³.

Mütareke zamanında Beyoğlu komiserliği de yapmış olan Kaymakam Fettah⁵¹⁴, ülkeden kaçtıktan sonra önce Mısır'a gitmiştir⁵¹⁵. İngiliz hükümetinin belgesine sahip olan bu adam, İngilizlere yardımından bahsederek, İngiliz arazisinde kaldığı sürece kendisine olağanüstü yardımlarda bulunulması gerektiğini iddia etmiştir⁵¹⁶.

Gümölcine Şehbenderliğinden, 1 Ağustos 1924'de beraberinde İngilizlerin hizmetinden olan Albas adında biri ile Londra'ya gittiği haber verilen Fettah⁵¹⁷; "Ankara'yı nasıl devireceğini" düşünmektedir⁵¹⁸. 16 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1926'da Kıbrıs'a giden Fettah⁵¹⁹, daha sonra Bağdat'a geçmiş, Miralay Muhittin veya Halil takma adları ile dolaşmıştır. Parasızlık çeken Fettah zaman zaman tekkelerde yatıp kalkmıştır. Bir ara Ethem'e başvurmuş ancak o da başından defetmiştir.⁵²⁰ Bağdat'tan Trablusşam'a oradan da Halep'e geçen Fettah, Halep'te hastalanarak hükümet hastanesi olan Vatani Hastanesi'nde yatmış, 2 Kanun-u Evvel (Aralık) 1929'da burada ölmüştür. Üzerinde bulunan on altın ve dokuz mecdiye nakit parası İzmir'deki varislerine gönderilmiştir⁵²¹.

Kuvayı İnzibâtiye'ye dahil olanlardan Çopur Hakkı.- Yüzellilik listenin 24 numarasında yer almıştır. Ülkeden ayrıldıktan sonra Yunanistan'a gitmiş daha sonra da Yunan vatandaşlığına geçmiştir⁵²².

1924'de çıkarmaya başladığı "İtila" adlı gazetesi ile aleyhte tavırlarını sürdürmüştür. Çopur İsmail Hakkı'nın "haftada bir yayınlanan siyasi, içtimai, iki kişi Türkiye'de gömülmüştür ki bunlardan ilki daha yurt dışına çıkmadan ölen 81 numaralı Binbaşı Ahmet, ikincisi de eski Dahiliye Nazırı Adil'dir.

513 T.G., 31 Mayıs 1938.

514 EGM Arşivi, Dn: 12222-23, Bn: B 11, Bt: 1 Ağustos 1926.

515 T.G., 31 Mayıs 1938.

516 EGM Arşivi, Dn: 12222-23, Bn: C 8, Bt: 27 T.E.1926.

517 EGM Arşivi, Dn: 12222-23, Bn: B 11.

518 EGM Arşivi, Dn: 12222-23, Bn: C 14, Bt: 29.5.1932 (686'nın raporundan).

519 EGM Arşivi, Dn: 12222-23, Bn: C 9, Bt: 20 T.E. 1927.

520 EGM Arşivi, Dn: 12222-23, Bn: C 12, Bt: 30 K.S. 1927.

521 EGM Arşivi, Dn: 12222-23, Bn: B 3, Bt: 4 K.E. 1929.

522 EGM Arşivi, Dn: 12222-24, Bn: A 4.

edebi" gazetesinin baş yazarı Ahmet İzzet'tir⁵²³. Diğer Yazı kadrosunda; firarilerden Kütahyalı İskeçe Mektebi Müdürü Ali, eski Biga Kaymakamı İzzet Nafi, İskeçe'de Mestan Hoca, İskeçe'de Cemaat-i İslâmiye Reisi Çatalbey Ahmet ve İskeçe Müftüsü Süleyman Hoca da vardır⁵²⁴.

Çopur Hakkı'nın sorumlu müdür olduğu İtila gazetesine gelen açık bir mektup vardır. Çopur Hakkı'ya " Müdür bey ne telaş ediyorsunuz, beyhude zahmet" diyerek başlayan ve İtila'nın sütunlarında Hakkı'nın da "Hakkınız var" dediği bu mektubun içeriği ve üslubu son derece çirkindir⁵²⁵.

İtila'nın aynı sayısında, Paris'te yayınlanan La Jurnal gazetesinden yapılmış bir çeviri daha vardır. 16, 17, 18, 19, 20 Teşrin-i Evvel 1926 tarihli sayılarında Edouard Helsel tarafından baş makale olarak yazılmıştır.

Makaleden örnekler vererek, İtila'nın bu makaleye sütunlarında neden yer verdiği açığa çıkarılabilir.

"...Mustafa Kemal'in kendisi ortada yoktur. Ortada onun namına hareket edenler mevcuttur. Bunların bir kısmı ceplerini doldururlar, bir kısmı milleti fesad eyler, diğerleri de hayal hallerinde sermest olurlar...

Mustafa Kemal ve etrafı Avrupa şehirlerine benzeyen İstanbul'u tahrip etmeyi gaye-i emel edinmiştir, Gazi bir türlü İstanbul'a gidemiyor...

Kürtler, Kemal'in idaresini istemiyorlar, İngiltere ve Rusya tarafından sürekli teşvik olunuyorlar...

Ankara zımmıdarları vakitlerini boş geçirmiyorlar. Kurnazları ceplerini para ile dolduruyorlar. Şehvetperverler zevk ve sefa içinde puyan oluyorlar. Ciddi ıslah için çalışan adamlar ise ... ıslah edelim, ıslah edelim diye bağıyorlar...

Gazi, garplılaştırma rüyasında berdevamdır. İsmet ise... bir büyük İslâm konfederasyonu ile Avrupa'nın karşısına çıkmak emelindedir.

Halis Türkler kuvvetli, cesur, sakın, âlicenap ve zekidir. Bu kitleyi medeniyeti îsal edeceğim diye yanlış yollara sevk etmek bir günahdır. Bu kitleyi idare etmek için ananaperver, akıl ve milletin içinden doğmuş bir hükümete ihtiyaç vardır. Bu zavallı millet görüyoruz ki ne berbat bir adam, zalim ve mezalim ve vaka-i fevkâladenin

523 İtila, 30, T.S., 1926.

524 EGM Arşivi, Dn: 12222-9/1, Bn: 2/B 3.

525 İtila, 30, T.S., 1926, sayfa 2; EGM Arşivi, Dn: 12222-24

himmetiyle üste gelmiş bayağı bir adam..."⁵²⁶

İtila, bu makaleyi çevirerek sütunlarına almasındaki amacını ise,

"Türkiye idaresinin mükemmelliğini iddia ve Yunanistan'a Hücum ederek Müslümanları ona karşı kıskırtmak isteyenleri aydınlatmak ve her türlü gelişmelerini İslâmi unsurlara sadık kalarak insan gibi yaşama hakkının gözetilmesini sevgili hükümetlerinden (Yunanistan) beklemek gerektiğini Müslüman kardeşlerine anlatmak isteği" olarak açıklamıştır⁵²⁷.

Çopur Hakkı, kin ve nefretle dolu olan gazetesini sadece Batı Trakya'ya değil, pek çok yere göndermiştir. Kıbrıs da bunlardan biridir. Ancak, anlaşıldığı kadarıyla Kıbrıs'taki Türkler adreslerine postalanan bu gazeteleri postahaneden çıkmadan, çıkış noktalarına iade için geri göndermişlerdir⁵²⁸.

Yunan vatandaşlığına geçtikten sonra oldukça rahat bir hayat yaşayan Çopur Hakkı, ikibin drahmi maaşla Yunan Erkân-ı Harbiyesi'nin istihbarat memurluğunu yaptığı⁵²⁹ gibi İskeçe'deki Türk okullarında öğretmenlik ve Beyrut liman idaresinin yaptırdığı inşaatta Taşnaksutyunlar'ın yardımı ile ve 40 kuruş gündelikle bekçilik de yapmıştır.⁵³⁰ Öğretmenlikten ayrıldıktan sonra da maaşını almaya devam etmiş ve sürgündeki hayatını İskeçe ve Gümülcine'de geçirmiştir⁵³¹. Gerek gazetesiyse gerekse diğer çalışmalarıyla Batı Trakya Türkleri arasında büyük bir ikilik yaratan Çopur Hakkı'nın ve diğer Yüzellilik ve firarilerin bu çalışmaları T.B.M.M. Hükümeti'nde önlem alma ihtiyacını doğurmuştur.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki dostluk ilişkilerini yumuşatmak ve diğer bazı sorunları çözmek amacıyla Türkiye'ye gelen Venizelos, Ankara'da 30 Haziran 1930'da Ahali Mübadelesini imzaladığı günlerde kendisine Yüzelliliklerin bu tutumlarından bahsedilerek önlem alınması istenmiştir. Venizelos ve Başbakanı Mihalakopulos tarafından da Yüzelliliklerin Batı Trakya'dan çıkarılacağı sözü verilmiştir.

30 Ekim 1930 tarihinde Dostluk Anlaşması'nın imzalanmasından sonra

⁵²⁶ İtila., 30, T.S., 1926, sayfa 4, 5, 6.

⁵²⁷ İtila, 30, T.S., 1926, sayfa 6.

⁵²⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-24, Bn: 4/B 9.

⁵²⁹ EGM Arşivi, Dn: 12221-1 U.D., Bn: 6/F 12, Bt: 1937.

⁵³⁰ EGM Arşivi, Dn: 12221-1 U.D., Bn: 5/D 1.

⁵³¹ EGM Arşivi, Dn: 12221-1 U.D., Bn: 2/A 9.

Trakya Genel Valisi'ne verilen bir emirle Yunanistan'da bulunan Yüzelliliklerin Batı Trakya'dan çıkarılması istenmiştir. Bu sırada Batı Trakya'da olup Yunan vatandaşlığına geçmeyenler sınır dışı edilmişlerdir ki bunlar Mustafa Sabri, Gümölcineli İsmail, Aziz Nuri, Eskişehirli Sefer Hoca, İbrahim Sabri, 124 numaralı Remzi, 136 nolu İdris ve 146 nolu Kasım'dır ⁵³².

Bir kısım Yüzellilikler de Yunanistan'dan çıkarılacakları haberinden sonra Yunan vatandaşlığına geçmişlerdir. Çopur Hakkı ise Yunan vatandaşı olduğu ⁵³³ için Batı Trakya'da kalmayı başarmış, aftan sonra ülkeye dönmeyerek karşıt tutumunu sürdürmüştür.

1.5 Mülkiye ve Askeriye'den Olan Kişiler

Bu gruba dahil olanlar, gerek mülki idareciler gerekse asker kökenli olup Ulusal Mücadele sırasında aktif bir şekilde karşıt tavır geliştirerek işgal kuvvetleriyle birlik olan işbirlikçilerdir.

Bursa Eski Valisi Gümölcineli İsmail.- listenin 25. sırasındadır. 1879'da Gümölcine'de doğmuştur ⁵³⁴. Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra genç yaşta politikaya atılmış 1908'de İ.T. üyesi ve Gümölcine mebusu olarak meclise girmiştir ⁵³⁵. Ancak kısa bir süre sonra İ.T.'den ayrılarak 23 Şubat 1910'da Ahali Fırkası'nı kurmuş ⁵³⁶. Ardından 1911'de H.İ.F.'nı kuran grubun içinde yer almıştır ⁵³⁷. Mebusan Meclisi'nde siyonizm konusunu "vahim bir mesele" olarak ilk kez ortaya atan O'dur ⁵³⁸. Babıâli baskınının ardından, İ.T.'nin iktidara gelmesinden sonra, karşıtlar yurt dışına gönderilirken, Gümölcineli İsmail "... sulh aktolunarak memlekette sükun ve asayiş tamamen iade edilinciye kadar hiç bir muhalefet yapmayacağına dair dini ve namusu üzerine yemin ederek" sürgün cezasından kurtulmuş ve ülkede kalmıştır. Ancak, Mahmut Şevket Paşa'ya düzenlenen suikastte parmağı olduğu için ve suikastten kısa bir süre önce Selanik'e kaçtığından dolayı gıyaben idama mahkum edilmiştir ⁵³⁹.

532 **EGM Arşivi**, Dn: 12222-24, Bn: A 4.

533 **EGM Arşivi**, Dn: 12222-12, Bn: C 1,

534 **EGM Arşivi**, Dn: 12222-25, Bn: 1/A 5, (Gümölcineli'nin kısa özgeçmişi).

535 Soysal, **150'likler**, s. 277.

536 **EGM Arşivi**, Dn: 12222-25, Bn: 1/A 3; Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e**, c. I, s. 234.

537 Tunaya, **a.g.e**, c. I, s. 286.

538 Tunaya, **a.g.e**, c. I, s. 561.

539 Sarıнай, **Yüzelliklerden Gümölcineli İsmail Hakkı Bey'in Faaliyetleri (1908-1945)**, Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan, Ankara: HÜAİTE, 1995, s. 376.

Selanik'ten Fransa'ya geçen Gümülcineli, 1918 antlaşmasından sonra İstanbul'a dönmüştür⁵⁴⁰. Rıza Nur'a göre Gümülcineli İsmail, Selanik'teki çalışmaları sırasında İngiliz ve Fransızların yanı sıra Yunanlılardan da casusluk maaşı almıştır.⁵⁴¹ Mütarekenin ardından Damat Ferit kabinesinde yer almaya çalışmış, Mustafa Sabri ve Zeynelabidin yüzünden Ferit'le bozuşunca Bursa valiliğine atanarak, İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır.⁵⁴²

Bursa'da, Haziran ve Temmuz aylarında Ulusal Mücadele aleyhideki çalışmalarını artırmış ancak, Albay Bekir Sami Bey'in Bursa'ya gelmesi bu çalışmalarını zorlaştırmıştır. H.İ.F'nın içinde oluşan hizipleşmede Damat Ferit hocalar kanadını (Hoca Vasfi-Hoca Sabri) tutarak, diğer hizibin önde gelenleri olan Gümülcineli ve Sadık'ı dışlamıştır. Böylece, ne hükümete, ne kendi partisine ne de ulusal mücadele taraftarlarına yaranamayan Gümülcineli İsmail 29 Temmuz 1919'da Bursa valiliğinden ayrılarak, memleketi olan Gümülcine'ye gitmiştir.⁵⁴³ Burada Cemaat-i İslâmiye reisi olan İsmail, Yunanlıların işgalinden sonra İstanbul'a dönmüş, Divan-ı Harp tarafından tutuklanmış, Damat Ferit'le Şeyhülislam'ın arası açılınca salıverilmiştir.⁵⁴⁴ Gümülcineli bu tarihten sonra da karşıt tutumlarını sürdürmüş, zaferden sonra İngilizlere sığınarak yurt dışına kaçmıştır.

Malta'ya gitmekte olan "Egypt" vapuru ile İstanbul'dan ayrılan Gümülcineli İsmail, Miralay Sadık ve Mehmet Ali gibi arkadaşlarıyla beraber Dedeoğaç limanında vapurdan inmiştir. O, buradan Romanya'ya geçmiş⁵⁴⁵ ve bir süre Köstence'de kalmıştır. Daha sonra Yunanistan'a geçen İsmail Hakkı, Vahdettin'i "İntak-ı Hak"adlı bir gazete çıkaracağı bahanesiyle, Mehmet Ali ve Mustafa Sabri ile birlikte dolandırmış, aldığı iki bin İngiliz lirasını da Fransa'da yemiştir⁵⁴⁶. Yine Sabri, Vehip, Miralay Tahir ile birlikte "Ordu ve Millet Cemaat İnkılâbiyesi" adı ile bir cemiyet kuracaklarını söyleyerek Vahdettin'den bin İngiliz lirası almışlar, parayı paylaşamadıklarından cemiyeti dağıtmışlardır⁵⁴⁷.

⁵⁴⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: 1/A 2.

⁵⁴¹ Rıza Nur, *Türk Tarihi*, c. 2, İstanbul, 1981, s. 119.

⁵⁴² EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: 1/A 2.

⁵⁴³ Sarıay, *a.g.m.*, s. 378-380.

⁵⁴⁴ Soysal, *150'likler*, s. 278.

⁵⁴⁵ Sarıay, *a.g.m.*, s. 382.

⁵⁴⁶ Göztepe, *a.g.e.*, s. 135-142.

⁵⁴⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: 1/E 14, Bt: 26.7.1931.

Refi Cevad ve Mehmet Ali ile birlikte 1927 yılı içinde Ermeni Taşnaksutyun Fırkası'nın merkezi umumiyesiyle ilişkiye girerek yaptıkları toplantılarda, H.İ.F.'nin iktidara gelmesi lehinde Ermenilere, Erivan'dan İskenderun'a kadar ekonomik, sosyal ve siyasal haklar vadetmişler ve Taşnaksutyun komitelerinden 250 bin Frank almışlardır. Bu kararı H.İ.F'nin yetkili isimlerinden Ömer Fevzi gibilere de imza ettirmek isteyen Gümülcineli başarılı olamamış, ilk taksit olarak aldıkları parayı yedikleri için Taşnaksutyun Komitesi dolandırıldığını anlamış ve bir daha bunlara yüz vermemiştir. ⁵⁴⁸

Gümülcineli İsmail, Tütüncübaşı Şükrü'nün yazdığı bir mektup üzerine Vahdettin ile görüşerek ülkelerini terk eden Gürcü, Kafkasyalı ve Azerbaycanlılarla görüşüp, dost olmuş, Fransa'da ve İsviçre'de pek çok inceleme ziyaretleri yapmıştır. Masraflarını Vahdettin'den aldığını söyleyen Gümülcineli bu ziyaretlerinden birini de Romanof ailesinin varisi olan Grandük ile gerçekleştirmiş, onunla Vahdettin arasında savunma ittifakı imzalatmış, çeşitli ülkelerden gelen sürgünleri de bu ittifaka sokmaya çalışmıştır. Ancak Vahdettin'in ölümü üzerine bu girişimi yarım kalmıştır ⁵⁴⁹.

Sürgün yaşamının bu dönemine kadar olan zamanda Mehmet Ali ile birlikte çalışmalarını sürdüren Gümülcineli'nin bu tarihten sonra Mehmet Ali ve Mustafa Sabri ile arası açılmıştır. Bu anlaşmazlık birbirlerinin gözünü oymak isteyecek derecededir ⁵⁵⁰. Nitekim, Gümülcineli'den Kiraz Hamdiye gelen mektupta bu yoldadır. Mektubunda Kiraz Hamdi'nin "bu adi ve para düşkünü adamlara güvenmemesini" isteyen Gümülcineli İsmail, Mehmet Ali tarafından, kendisinin şehzadeden para aldığı yolundaki ithamlarını da yalanlayarak, Paşa'dan bu sözlere inanmamasını istemiştir ⁵⁵¹. Gümülcineli İsmail, Marsilya'dan Kiraz Hamdi'ye yazdığı bir başka mektubunda ise, İttihatçıların tutuklanması ve teşkilâtılarının kapanmasına değinerek "ittihatçıların ve teşkilatlarının düşman olarak düşünülmemesi gerektiğini, lanet edecekleri tek şahıs ve kuvvetin ... Mustafa Kemal olması gerektiğini" iddia etmiştir ⁵⁵².

1930'a kadar Batı Trakya, Paris ve Marsilya'da çalışmalarını sürdüren İsmail Hakkı ⁵⁵³ 11. 7 .1930'da Avrupa'da yaşayamadığı için ⁵⁵⁴ Fransız

⁵⁴⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: D 1.

⁵⁴⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: B 14.

⁵⁵⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: 1/D 2.

⁵⁵¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: 1/C 14..

⁵⁵² EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: 1/A 10, Bt: 29 Temmuz 1926.

⁵⁵³ EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: 1/F 1, Bt: 27.11.1931.

⁵⁵⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: 1/E 8, Bt: 20.8.1930.

pasaportu ile Gümölcine'ye gitmiştir. Seçimlerde Cemaat-i İslâmiye başkanlığına getirilmek üzere Gümölcine'ye çağırılan İsmail Hakkı, Fransız işgali zamanında topladığı yardımların büyük kısmını zimmetine geçirdiği için bölge halkı kendisine pek itibar göstermemiştir⁵⁵⁵. Burada Anadolu Rum Muhacir Cemiyetleriyle de temasa geçerek bir teşkilat kurmak ve para sağlamak için çaba sarfetmiştir. Bu sırada Gümölcineli'nin Yunan Hükümeti'nden 25 bin drahmi yardım aldığı da söylenmiştir⁵⁵⁶.

Gümölcineli İsmail, 1922 yılından sonra ülke dışına çıkarak Batı Trakya'ya yerleşen Yüzelliliklerle birlikte devrimlere karşı düşüncelerini buradaki Türkler arasında yaymaya çalışarak Türk azınlığı arasında ikilik yaratmıştır. Bu nedenle, Türk-Yunan ilişkilerinin düzeldiği, Venizelos ile İnönü'nün karşılıklı ziyaretlerde bulunduğu 1930 yılında T.B.M.M. Hükümeti Yüzelliliklerin Batı Trakya'dan uzaklaştırılmalarını istemiştir. İşte Gümölcüneli de bunu takip eden günlerde Yunanistan'dan çıkarılmıştır⁵⁵⁷. Yunanistan'dan ayrılmadan önce, tüm firarilere imzalattığı bir dilekçeyi Cemiyet-i Akvam'a göndermiştir. Paris Yunan sefaretine verdiği dilekçe ile de, kendisi bir Yunanlı olduğu halde mahkeme kararı olmaksızın ve sırf Venizelos ile arası açık olduğu için ülkeden çıkarıldığını bu nedenle ek tazminat isteyeceğini belirtmiştir⁵⁵⁸.

Batı Trakya'dan çıkarıldıktan sonra Nice'e giden⁵⁵⁹ Gümölcineli İsmail, küs olduğu Vehip, Mehmet Ali ve Mustafa Sabri ile de barışmıştır⁵⁶⁰. Nice'de kaldığı sürede Ermenilerle sıkı ilişki içinde olan İsmail Hakkı'nın prenslerle ve damatlarla arası iyi değildir. Yunanistanla anlaşarak, Batı Trakya'daki arazisinden para aldığından iyi yaşamakta⁵⁶¹ ve Mehmet Ali ile birlikte aleyhte çalışmalarını sürdürmektedir. Nitekim, Mehmet Ali'nin Sadık'a gönderdiği mektupta, Gümölcineli'nin onun tarafından özel bir görevle Beyrut, Halep, Amman, Bağdat ve Musul'a gönderildiği ve görevinin Kürtlerle teması sağlamak olduğu bildirilmiştir⁵⁶². Ermenilerle de ilişki içinde olan bu adamların amacı Türkiye'de yeni bir Kürt isyanı çıkarmaktır⁵⁶³.

555 EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: 1/F 2, Bt: 4.8.1930.

556 Sarıay, a.g.m., s. 386.

557 EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: 1/F 5, Bt: 29.7.1931.

558 EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: 1/E 13, Bt: 18.4.1931.

559 EGM Arşivi, Dn: 12221-1 U.D I, Bn: 1/G 3, Bt: 13.10.1931.

560 EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: 1/E 10, Bt: 30.7.1930.

561 EGM Arşivi, Dn: 12221-1 U. D. I, Bn: 3/E 4, Bt: 12 K.S. 1925.

562 EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: 1/F 9, Bt: 27 Eylül 1931.

563 EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: 1/G 2.

Vehip'in raporunda Ermeni Taşnaksutyun Cemiyeti'ne üye olduğu belirtilen Gümülcineli İsmail Türklerle değil Ermenilerle çalışmanın daha faydalı olacağı düşüncesindedir⁵⁶⁴. Nice'den Paris'e geçtikten sonra⁵⁶⁵, Asya-i Beynelmilel İttihat adı ile bir cemiyet kurarak "zorbalara karşı Türklüğün ve Müslümanlığın kurtarılması için" çalışmalarına hız vermiştir⁵⁶⁶.

Gümülcineli İsmail, Yunanistan'da bulunan bir arkadaşına gönderdiği 5 Ekim 1936 tarihli mektubunda, kurdukları Asya-i Teşkilat'ın Avrupa devletlerine karşı siyasi bir renginin olmadığını, Cemiyet-i Akvam'da haklarını aramalarının önemli olduğunu ve İsviçre'de bir gazete çıkarmalarının kolay olmayacağını belirtmiş ve Mehmet Ali'nin kurduğu Türk Siyasi Mülteciler Cemiyeti (ofis)'nin yaptığı suistimaller nedeniyle Cemiyet-i Akvam'da hukuklarının tanınmasını engellediği için dağıtılmasını ve yerine Yunanistan'da bir mülteciler ofisinin kurulması gerektiğini de eklemiştir.

1936'da Atina'da Türk Mülteciler Ofisi'nin kurulmasına öncülük eden Gümülcineli İsmail, Montreaux Boğazlar Konferansı sırasında İsviçre'ye giderek sürgündeki muhalefetin, Avrupa'nın o dönemdeki durumundan faydalanması için çalışmış, burada kendilerine Suriye mültecileri temsilcileri süsü veren Şekip Arslan ve İhsan Cabiri ile ilişkiye geçerek, çıkaracağı gazete için maddi yardım istemiştir⁵⁶⁷.

İsviçre'deki bu faaliyetleri yüzünden T.B.M.M. Hükümeti'nin İsviçre makamları nezdinde bulunduğu girişimler sonucu İsviçre'yi terketmek zorunda kalan⁵⁶⁸ Gümülcineli İsmail, daha sonra Paris'e dönerek oradan Mayıs 1936'da Sofya'ya gidip tekrar Lozan'a geçmiştir.

Belirli bir dönem Sofya'yı merkez yapan Gümülcineli burada yaşayan muhaliflerin Nansen Ofisi'nden yardım istemeleri amacıyla bir ofis kurmalarına öncülük etmiş ve bu gruba Bulgar Hükümeti de el altından yardım etmiştir⁵⁶⁹.

Sürgünde kaldığı süre boyunca Atatürk'e ve devrimlere karşıtlığını diğer Yüzelliliklerle birlikte sürdüren, aynı zamanda Ermenileri de destekleyen Gümülcineli İsmail'e Sabri adında biri tarafından suikast yapılmıştır. Gümülcineli bu suikastın Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından yapıldığını

⁵⁶⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: 1/F 12, Bt: 14 K.E. 1931.

⁵⁶⁵ EGM Arşivi, Dn: 12221-1 U. D. I, Bn: 5/F 9, Bt: 11.1.1935.

⁵⁶⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: C 1-2.

⁵⁶⁷ Sarıay, a.g.m., s. 387.

⁵⁶⁸ C. A., B 3, 720/675.

⁵⁶⁹ Sarıay, a.g.m., s. 387-388.

iddia etmiş⁵⁷⁰, ancak Türk Dahiliye'si olayı yalanlamıştır⁵⁷¹.

Afla birlikte o güne kadar hayatta olan 89 Yüzellilikleten biri olan Gümülcineli'de Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğuna başvurarak 1938'de pasaport almış ancak yurda dönmeyerek aleyhte çalışmalarına devam etmiştir. 6 Ağustos 1940'da Şekip Arslan'a yazdığı bir mektupta Arap Birliği'nin kurulabilmesi için Türkiye aleyhinde çalışmaya hazır olduğunu belirterek para yardımı yapılmasını istemiştir⁵⁷².

Ajanların gönderdiği raporlarda da belirttikleri gibi zalim, gaddar ve merhametsiz olan daima baş olmak, başa geçmek, tek ve emsalsiz olmak hırsı ile dolu olan⁵⁷³ Gümülcineli İsmail Hakkı 22 Ağustos 1945'de Paris'te ölmüştür⁵⁷⁴.

Ayandan Konyalı Zeynelabidin.- Yüzellilik listenin 26. sırasındadır. Ahali ve H.İ.F.'nin kurucularındandır. Mısır'a kaçmıştır. Vahdettin Mekke'ye gittiği zaman o da arkadaşları ile birlikte Mekke'ye gitmiş daha sonra Suriye'ye geçmiştir. Sürgün yıllarında ticaretle uğraşarak geçimini sağlamıştır⁵⁷⁵.

1938 affını takip eden günlerde ailesi ve Hacı Rahmi adında birisi ile birlikte Yenbu yolu ile Medine'ye gelen Zeynelabidin, bindiği Hidiviye vapurunda konuştuğu kimselere "artık bu kutsal bilâd (memleketler) da ölünceye kadar kalacağını hiç bir yere gitmeyeceğini⁵⁷⁶" söylemiştir⁵⁷⁷.

Aftan yararlanmayan Zeynelabidin, Kerkük ve Süleymaniye arasında bulunan ve Kürtlerin oturduğu Cemcemal kazasında 12 Dinar maaşla tahrirat katipliği yapmış ve Türkiye aleyhinde bir faaliyeti görülmemiştir⁵⁷⁸. Konya Valisi Nizamettin Ataker'in 1939'da öldüğünü haber verdiği Zeynelabidin'in⁵⁷⁹ bu tarihte ölmediğini, kızı Emine'nin babasının yanına gitmek üzere Ankara'dan

⁵⁷⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: 2/A 6.

⁵⁷¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: 1/D 12.

⁵⁷² EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: B 5.

⁵⁷³ EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: 1/A 2.

⁵⁷⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: B 10.

⁵⁷⁵ T.G., 31 Mayıs 1938.

⁵⁷⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-26, Bn: A 10, Bt: 22.11.1937.

⁵⁷⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-26, Bn: A 8, Bt: 30.7.1938.

⁵⁷⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-26, Bn: A 3.

⁵⁷⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-26, Bn: A 2.

aldığı pasaporttan ve Kızılhanda durdurulması üzerine Dahiliye'ye çektiği telden anlıyoruz⁵⁸⁰. Emine ile eşinin bu ziyaretlerinin engellenmesinin nedeni ise, firarilere mektupçuluk yapmalarından şüphelenilmesi olmuştur⁵⁸¹.

Cebelibereket Mutasarrıfı Fanizâde Mesut.- Yüzellilik listenin 27 numarasında yer almış, H.İ.F. taraftarı olarak ulusal direnişe karşı çıkmıştır.

Ulusal mücadelenin devam ettiği ve T.B.M.M. Hükümeti delegelerinin Londra'ya davet edildiği günlerde Cebelibereket mutasarrıflığı yapmakta olan Mesut Fani'ye Miralay Kleman tarafından resmî ve gizli bir teklif yapılmış, bu teklifte; "Fransa Hükümeti'nin, Sevr Anlaşması'nın Seyhan Nehri yatağından geçirdiği sınırın, Erzin üzerinden Mıgır Dağı'nı geçerek Meydan-ı Ekber'de son bulmak suretiyle düzeltilmesine razı olduğunu, ancak bu sınırın güneyinde kalacak Türk mıntıkasında bir Türkmen hükümeti oluşturulacağını" söyleyerek bu hükümetin başkanlığını da Mesut Fâni'ye vereceğini söylemiştir⁵⁸². Cebelibereket'in Fransızlar tarafından boşaltılmasından sonra İstanbul'a giden Mesut Fâni orada arkadaşı Haşim Nahit'le⁵⁸³ beraber 1922 yazında Paris'e gitmiş, kendisini o sırada orada bulunan Suriye Âli Komiserine takdim ettirerek, Beyrut'a gideceğini ve kendisine burada iyi bir görev verilmesini rica etmiştir. 1926'da Paris'ten geldiğinde İskenderun mutasarrıflığına atanması kararlaştırılan Mesut Fani'nin bu ataması Suriye Hükümeti'nin Ankara ile bozuşmak istememesi üzerine durdurulmuştur. Bunun üzerine Âli Komiserce Damat Ahmet Nami'ye tavsiye edilen Mesut Fani, Nami'ye Paris'te öğrenim görmekte olduğunu, dönüşünün öğrenimini kestiğini söyleyerek ondan Paris'teki Suriyeli öğrencilerin müfettişliği görevi ile Paris'e gönderilmesini istemiş, böylece öğrenimini de tamamlayabileceğini belirtmiştir. İsteğe uygun görülen Mesut Fani "Suriye Talebeleri Müfettişliği" görevi ile Paris'e gönderilmiştir. 1930 yılına kadar Paris'te kalan Mesut Fani maaşının kesilmesi üzerine Suriye'ye dönmüş ve görevinin devam etmesi için yaptığı çalışmalar sonuç verince 1931 yılı başında 1500 frank maaş ve aynı görevle Paris'e geri dönmüştür⁵⁸⁴.

Paris'te Sorbon Üniversitesi'nden 1928'den itibaren uluslararası hukuk doktorasına başlayan Mesut Fani, bu gelişinden sonra Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu ile ilişkiye geçmiştir. Konsolosluğa 1932 yılındaki

580 EGM Arşivi, Dn: 12222-26, Bn: A 11, Bt: 2 K.S.1940.

581 EGM Arşivi, Dn: 12222-26, Bn: B 2, Bt: 14.2.1940.

582 EGM Arşivi, Dn: 12222-27, Bn: 1/F 13.

583 Haşim Nahit, aslen Bağdatlıdır. Mütareke sırasında İstanbul Emlâki Emiriye Müdürlüğü yapmıştır. "Türkiye'nin İktisadi Buhranlarının Sebebi" adlı bir de kitabı vardır.

584 EGM Arşivi, Dn: 12222-27, Bn: 2/E 3, Bt: 16.3.1931.

başvurusunda Hukuk doktorası için Kürt sorunu ile ilgili bir tez hazırladığını, Kürt Cemiyet ve teşkilâtları tarafından yayınlanan belgeler dışında elinde bir belge olmadığını, bu belgelerin de Kürdistan'da Türk memurları ve askerlerinin zulüm ve katliamları gibi kendisinin doğruluğuna inanmadığı, propaganda türünde ithamlarla dolu olduğunu söyleyerek kendisinin bu ithamları çürütmek istediğini, bunun için de konu ile ilgili Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından yayınlanan eser veya belgelere ihtiyacı olduğunu söyleyerek, bu tür belgeler var ise kendisine gönderilmesini istemiştir⁵⁸⁵. Paris Büyükelçiliği bilimsel çalışmaları sonucu, Kürt ünvanı altında yaşayan insanların aslında Tuna'dan gelmiş olan kabilelerden birine mensup olduğu ve Türk camiasının bir şubesi olduğu sonucuna vardığını ifade eden Mesut Fani'ye olumlu veya olumsuz bir cevap vermeden önce durumu Dahiliye Vekâleti'ne bildirerek, oradan gelecek cevabı beklemiştir⁵⁸⁶. Dahiliye Vekâleti ise verdiği cevapta;

"Türkiye Cumhuriyeti hakimiyeti altında bulunan topraklarda bir Kürtçülük sorunu ve Kürtçülük davası olmadığını, Türk ulusal sınırı dışında Türk vatandaşı ile ilgisi olmayan bazı serserilerin düşmanlardan sağladıkları para karşılığında onlara hizmet ettiğini ve bu amaçla Kürtçülük cereyanı uyandırmak istediklerini, Bedirhanilerin Ermeni Taşnaksutyun Komitelerinin düzenlemesi ile ortaya çıkardıkları Hoybun Cemiyeti'nde bu kabilden olduğunu"

söyleyerek, Mesut Fani'ye Türkiye lehinde tez yazmak için belge veya bilgi verilmesi -ileride bundan başka şekilde yararlanacağı gerekçesi ile- sakıncalı görülmüştür. Dahiliye Vekili, Paris Büyükelçisine, kendi düşüncesiymiş gibi, Türklüğe karşı samimi ilgisi olduğunu söyleyen Mesut Fani'nin bu iddialarını ispatlamak için arzu ederse kendi başına ülke dışında haince faaliyette bulunan şahısların ithamlarına şahsen karşı çıkabileceğinin önerilmesini istemiştir⁵⁸⁷.

Mesut Fani, yaklaşık bir yıl sonra Paris Büyükelçiliğine ikinci başvurusunda Kürt sorunu ile ilgili tezini bitirdiğini, şimdi Türkiye'ye hizmet etmek istediğini ve amacının Pariste çıkan La Republique Enchainée karşı bir gazete çıkararak mücadelesine devam etmek olduğunu söyleyerek Cumhuriyet Hükümeti'nden yardım istemiştir. Bu isteği kabul edilmediği taktirde ise Suriye'ye giderek Türklerin bulunduğu Antakya'da yerleşeceğini ve mümkün olduğunca ülke lehinde çalışacağını ifade ederek Kürt sorunu ile ilgili tezini göndermiştir⁵⁸⁸.

585 EGM Arşivi, Dn: 12222-27, Bn: 2/F 2, Bt: 7.3.1932.

586 EGM Arşivi, Dn: 12222-27, Bn: 2/D 3, Bt: 21.3.1932.

587 EGM Arşivi, Dn: 12222-27, Bn: 2/C 14, Bt: 30.3.1932.

588 EGM Arşivi, Dn: 12222-27, Bn: 2/F 4, Bt: 19.5.1933.

Başvurusuna olumlu ya da olumsuz bir yanıt alamayan Mesut Fani Suriye'ye gitmek üzere hazırlanırken bir kez daha büyükelçiliğe başvurarak mali durumunun Paris'te daha fazla beklemeye uygun olmadığını, bir kaç güne kadar Suriye'ye hareket edeceğini ve orada ilk fırsatta gazetesini yayınlamaya başlayacağını, eğer olumlu bir cevap alırsa Paris'e döneceğini bildirmiştir⁵⁸⁹.

Mesut Fani, Kürtlük hakkında olan kitabından bir nüshayı Kozan'daki erkek kardeşine, diğerini de Kadırlı'deki babasına göndermiş, ancak Adana PTT Başmüdürlüğü kitaba el koymuştur⁵⁹⁰.

Mesut Fani'nin 1933'te Paris'te bastırıldığı "Kürt Milleti ve İçtimai Tekâmülü" adlı Fransızca kitabı 272 sayfadan oluşmuştur. 19 sayfalık bir girişten sonra, "Kürtler, Kürt kabileleri, Kürt Halkı, Kürt kelimesinin etimolojisi, Kürtlerin içtimaiyatı, Kürt dili ve lisani, Kürtlerin tarihi, Kürt sülale ve aileleri, Türklerin istilâsı altında Kürt ailelerinin hayatı, Kürdistan, 1908'den itibaren içtimai ve siyasi hareketi, Kürtler ve Ermeni meselesi ve Kürdistan, İktisâdi nüfus mıntıkası, Kürt-Ermeni vaziyeti ve nasyonalist hareketlerin inkişâfı, Türkiye ve Fransa arasında Ankara Anlaşması, Londra Konferansı, Lozan Anlaşması ve Kürt Ermenilerin mukaddematı, Türk İngiliz ihtilafı, Türkiye ve Irak arasında hudut meselesi, Musul meselesi üzerinde Türk ve İngiliz muhtıraları..."⁵⁹¹ gibi bölümleri içeren kitabına oldukça önem veren Mesut Fani babasına yazdığı mektupta;

"Baba; ayrılıkla geçen şu on yılın fırtınasını biliyorum. Birçoklarımızın derisini kırıştırdı. İliğimizi kuruttu; fakat onun bende yaptığı etki büsbütün başka; genç yaşta yakalandığım bu yaman inkılâp poyrazında bahar mevsimi tomurcukları açmaya yarayan sabah rüzgarlarının yumuşaklığını buldum ve kudretin bu güv ve feyizli nefesi içinde yeniden hayata doğdum.

Bu kitap, o doğuşun bir nişanesidir ve beynimde filiz verip açılan yapraklardan biri demektir. Bugün onu sana ve senin mübarek elinle yurduma bir armağan olarak sunarken bilsen ne kadar mesudum"⁵⁹²

diyerek, kitabın kendisinde yarattığı etkiyi anlatmıştır.

Kitap olabildiğince belgeye dayanılarak yazılmıştır. Kürtleri Türkler lehine uyanışa davet ederek, Kürtleri ayaklanmaya sevkeden gerçek sebebin

⁵⁸⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-27, Bn: B 4, 2/F 4, Bt: 15.7.1933.

⁵⁹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-27, Bn: 2/F 4, Bt: 1.8.1933.

⁵⁹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-27, Bn: 2/A 8-9.

⁵⁹² EGM Arşivi, Dn: 12222-27, Bn: 2/A 10, Bt: 25.5.1933.

İngilizler olduğuna işaret etmektedir. Bağımsız Kürdistan'ın bir diplomasi hatasından başka bir şey olmadığını, Kürtlerin Türklerden farksız ve ırk itibariyle bir olduklarını ve Türklerden ayrı yaşayamayacaklarını uzun uzun anlatan Mesut Fani, tek cümle ile Kürtleri, Türk camiasına ve Türk sempatisini kazanmaya davet etmiştir⁵⁹³.

Kitabın bazı önemli bölümlerinden alıntılar yapacak olursak;

"Yunanlılar memleketin dört bucağını istila ve muhteris devletler Türkiye'yi paylaşmaya kalkarken tarihin dönüm noktasında ve en nazik bir zamanında memleketi kurtarmak için Türkler Mustafa Kemal'in etrafında toplanmış ve ona bir hale olmuşlardı. Bu metanetli insan, düşmanları parçaladıktan sonra tarihin hasta adamına can verdi. Baştan aşağı enerji ve yenilikle dolu bir Türkiye, bir memleket yarattı"

13. sayfadan sonra Sevr ve Lozan anlaşmalarını karşılaştırırken şunları söylüyor:

"Sevr muahedesi Türkiye'yi ölüm ve idama mahkûm ediyordu. Diğer ki Lozan, ona bütün medeni devletler gibi müsavi bir mevki vererek bütün selahiyeti vasiasıyla yeni bir Türkiye doğuşunu selamlıyordu.

Binaenaleyh Sevr muahedesinde mevki alan Osmanlı Hükümetinin temamiî taksimi ve taksime iştirak eder diye bazı varisler arasında da bir Kürt meselesi konuşulmuştu. Fakat kazandığı zaferle, İsmet Paşa'nın çetin bir nutkundan sonra Lozan muahedesinin devamı müddetince Kürt meselesi bir münakaşa mevzuu bile olmadı"⁵⁹⁴.

Kürtlerin gelecekleri konusuna gelince:

"Kürtlerin istikbâli Türklerin istikbâline bağlıdır. Türkler ayakta ve berhayat kaldıkça Kürtler şimdiye kadar yaşadıkları gibi bundan böyle de Türklerin kanatları altında sükûnetle yaşayabilirler. Türkiye'den ayrılmak Kürtleri köle yapar.

Eğer Kürtler Türklerden ayrılırlarsa Kürtler için bu bir felaket ve Kürtler için hakiki BİR İNTİHAR OLACAKTIR"⁵⁹⁵

demıştır.

Tüm çabalarına rağmen Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nden maddi

⁵⁹³ EGM Arşivi, Dn: 12222-27, Bn: 2/A 11.

⁵⁹⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-27, Bn: 2/A 12-13.

⁵⁹⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-27, Bn: 2/A 13-14.

yardım göremeyen Mesut Fani, Temmuz 1932'de Suriye'ye dönmüş ve Fransızlar tarafından, antikemalist olarak bilinen⁵⁹⁶ Antakya lisesinde 12. sınıf felsefe öğretmenliğine atanmıştır⁵⁹⁷. Fransızların kendisini korumasına karşılık, Fransızların parasız raporcusu olarak adlandırılan Mesut Fani'ye komiteciler de güvenmeyerek teşkilatlarına almamamışlardır⁵⁹⁸.

1938'e kadar Antakya'daki bu görevini sürdüren Mesut Fani Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü dolayısıyla "Atatürk'ün Hayat Felsefesi" adlı bir broşür yayınlamıştır⁵⁹⁹. Bu broşür baştan sona kadar Atatürk'e muhabbet ve şükran hisleriyle doludur. Yazar, "vatan cennetinden dünya zindanına" atıldığını acıklı bir dille anlatmakta ve yıllarca günahlarının ızdırabı altında ezildiğini belirterek; Paris'te bulunduğu uzun süre zarfında kimse ile görüşmediğini, kendisini Paris kütüphanelerine gömdüğünü, Kürtlerin yaptıkları yalan yanlış yayınlara karşılık "La Nation Kurde et Son Evulation Sosial" adlı üçyüz sayfalık bir eser yayınlarak gerçeği haykırdığını ve bunların Orta Asya'dan geçen Türk kollarından başka bir şey olmadıklarını ispatladığını söyler⁶⁰⁰.

1938 affından sonra hemen ülkeye dönmeyerek, Antakya'da Cumhuriyet Mahallesi'nde oturan Mesut Fani buradaki yazıhanede avukatlık yapmış, aleyhte faaliyetleri görülen Radi Azmi Adalı, Mehmet Şiko, Konyalı Mustafa ve Asım Hoca ile ilişkilerini sürdürmüştür⁶⁰¹.

Mesut Fani 1938 affından çok sonra ülkeye dönmüştür.

H.İ.F. Lideri Miralay Sadık.- Yüzellilik listede 28 numarayla kayıtlıdır. Yüzbaşılığı sırasında Harbiye Mektebi'nde jimnastik stajyer öğretmenliği yapmış, Meşrutiyetin ilânı ile politikacılığa özenmiştir. 1911 Mayısında İ.T.'nin içinde oluşan hizibin başını çekerek on maddelik tutucu bir program hazırlamış, programında farmasonluğa ve yeni fikirlere ateş püskürerek, ordunun meşrutiyeti korumasını, ancak siyasi bir alet olmamasını istemiştir⁶⁰². Miralay Sadık'ı parti ihtirası öylesine sarmıştır ki, Balkan Savaşı çıktığı günlerde kendisine "particilik zamanının geçtiği, herkesin üniformasını giyip cepheye

⁵⁹⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-27, Bn: 1/D 13.

⁵⁹⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-27, Bn: 2/A 5, Bt: 25 K.E. 1933.

⁵⁹⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-27, Bn: 1/G 3, Bt: 15.11.1935.

⁵⁹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-27, Bn: 1/D 12, Bt: 30.11.1938.

⁶⁰⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-27, Bn: 1/D 11.

⁶⁰¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-27, Bn: 1/D 8, Bt: 20.11.1940.

⁶⁰² Haber, 5.2.1941.

koşma zamanının geldiği” söylendiğinde; “Cepheye gideyim de fırkamızı dağıtsınlar, değil mi?”⁶⁰³ diyerek kendisi için parti endişesinin ülke kaygılarının önüne geçtiğini ispatlamıştır.

Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından önce de Mütarekeden sonra da ulusal çıkarları parti ve kişisel ihtirasına feda edenler arasında başta gelen Miralay Sadık, vatana ihanet suçundan Ankara Asliye Ceza Mahkemesi tarafından 209 esas 527 karar numaralı ve 3.7.1336 (1924) tarihinde gıyaben idama mahkum edilmiş⁶⁰⁴ ve 1924’de Yüzellilik listeye alınmıştır.

Sürgündeki hayatını Romanya’da, Dobruca’da ve Köstence yakınlarındaki Satış köyünde geçiren Miralay Sadık’ın geçimini şöforlük yapan oğlu karşılamıştır⁶⁰⁵. Buradaki faaliyetlerini Mehmet Ali ile barışık olduğu ve kūs olduğu iki döneme ayırabileceğimiz Miralay Sadık, ilk durumda Türkiye’nin iç durumunun yeni bir inkılâba tahammülü olmadığını ve halkın Cumhuriyetle idare edilebilecek olgunluğa henüz gelmediğini iddia etmiştir. Meşruti idareye dönmekten ve Abdülmecid’i hilâfet ve saltanat makamına getirmekten başka çare olmadığını söyleyen Sadık, ikinci başkan olarakta Mehmet Ali’nin seçilmesi gerektiği düşüncesindedir⁶⁰⁶.

Mehmet Ali’ye yazdığı mektubunda ise oluşturulması düşünülen Teavün Cemiyeti’ne fiilen katılmayacağını bildirerek bu cemiyetin Abdülmecid’in himayesi altında olmasını ve Batının görgüsüne sahip olması sebebiyle de başkanlığını onun (Mehmet Ali’nin) üstlenmesini önermiştir⁶⁰⁷.

Bir ara Köstence’ye gelen Miralay Sadık, Mehmet Halit Bey’i yanına çağırarak, bir gün kalmak üzere geldiğini, kendisini görmekten başka bir nedeni daha olduğunu söyleyerek, Taşnaksutyunlarla Mehmet Ali ve Gümülcinelî İsmail arasındaki haberleşmelere ait evrakların tümünün birer suretinin Hamdi Paşa’da olduğunu, bu evrakların gazetelerde yayınlanacağını anladığını, böyle bir şey olursa Ankara’nın kendilerini tefe koyup çalacağını ve dünyaya rezil edeceğini belirterek Halid Bey’den, Hamdi Paşa’nın evine gizlice girip bu evrakları almasını istemiştir. Halid Bey ise Hamdi Paşa’nın evine değil, yanına yaklaşmadığını söyleyerek bunu ancak kendisinin bizzat gidip rica etmesi ile önleyebileceği cevabını vermiştir. Bunun üzerine Miralay Sadık, Gümülcinelî’nin ne kadar vefakâr bir arkadaş olduğundan bahsederek, kılık kıyafetini

⁶⁰³ **Vatan**, 9.2.1941.

⁶⁰⁴ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-28, Bn: 1/10-11, Bt: 18.2.1340.

⁶⁰⁵ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-28, Bn: 1/G 2, Bt: 20 K.E. 1932.

⁶⁰⁶ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-28, Bn:A/10, Bt: 24.2.1928.

⁶⁰⁷ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-28, Bn: A 11.

düzdüğünü ve kendisini mezbeleden kurtardığını, onun bu durumuna Hamdi Paşa'nın mâna vereceğini söyleyerek, Halid Bey'den Hamdi'nin hiç olmazsa sinirini yatıştırarak aşırı yayınlarda bulunmasını önlemesini rica etmiş, Halid Bey de Hamdi'nin çok asi olduğunu, kimseyi tanımadığını söyleyerek ricasını yerine getiremeyeceğini belirtmiştir⁶⁰⁸.

Daha önce de değindiğimiz gibi, Gümülcineli ile sık sık haberleşmekte olan Miralay Sadık, onunla birlikte çalışmış, bir süre sonra her ikisi de Mehmet Ali'ye cephe almışlardır. Miralay Tan gazetesine gönderdiği bir mektup ile Mehmet Ali'nin kötü geçmişinden bahsederek bir raslantı eseri Dahiliye Nazırı olduğunu belirtmiş, Köstence de kendisine verdiği kuvvetin de "gaflet ve hata"dan ibaret olduğunu söyleyerek H.İ.F. ile hiçbir ilgisi olmadığı halde, Paris'te bu fırkanın idare heyetinden olduğunu söyleyerek bir cemiyet kurduğunu ve çeşitli cemiyetlerle anlaşmalar düzenlediğini ve bu cemiyet adına aldığı ondört bin lirayı da cebine indirdiğini belirterek, kendisine Teavün Cemiyeti'nin temsilcisi süsünü veren bu adama inanılmamasının ve güvenilmemesinin gazete sütunlarından duyurulmasını istemiştir⁶⁰⁹.

1933 yılında çıkması planlanan affın Yüzellilikleri de kapsayacağı söylentilerinin dolaştığı sıralarda, 13 Ağustos 1933 tarihli Suriye'de çıkan Vahdet gazetesinde ve ondan alıntı yapan Milliyet gazetesinde Miralay Sadık'ın ağzından pişmanlık mektupları yayınlanmıştır. Ancak, Sadık Bey, Halep'te Araks matbaasında basılarak yayınlanan "Af Şayiası Münasebetiyle Bir Tekzip ve Bir Ariza" başlığı altındaki kitapçığı ile bu mektupları kendisinin yazmadığını söyleyerek olayı yalanlamıştır⁶¹⁰. 686, Miralay Sadık'ın bu yazısıyla herkesi aldatmak istese de kendi nefsinin aldatamayacağını belirterek, "Belki de bir kaç temiz mağdur affolunacaktı. Sadık Bey'in bu hezeyannemesinden sonra affdan da vazgeçildi" diyerek, Miralay'ın tutumunu şiddetle eleştirmiştir⁶¹¹.

1935'den sonra Köstence'ye bağlı Hirsova'da oğlu Şemsettin, kızı Leman ve Torunu Sacit ile birlikte oturan Miralay Sadık'ın mali durumu oldukça bozuktur. Önceleri Berko adında birinin yanında ikibin ley maaşla şoförlük yapan Şemsettin buradan ayrılarak, badana işlerinde çalışmaya başlamış ve aldığı az bir para ile ailesini geçindirmeye çalışmıştır.

Sadık, Hirsova'da da devrim ve önderleri hakkında ileri geri konuşmaya

⁶⁰⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-28, Bn: 1/G 8-9, Bt: 21 Eylül 1931.

⁶⁰⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-28, Bn: 1/B 11-12.

⁶¹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-28, Bn: 1/B 7, 3 K.E. 1933.

⁶¹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-28, Bn: 1/A 11, Bt: 3.12.1933.

ve Gümölçineli ile haberleşmeye devam etmiştir⁶¹². 1938 Affından çok sonra, 1941 yılında ülkeye dönmüştür.

Malatya eski Mutasarrıfı Bedirhani Halil Rahmi.- Yüzellilik listenin 29 numarasına kayıtlıdır. Sivas Kongresi'ni dağıtmak amacıyla Harput eski Valisi Ali Galip ile birleşmiş, ancak kongreye taraftar olan askeri kuvvetlerin karşısında dayanamayarak kaçmıştır⁶¹³. Yüzellilik listeye dahil edilerek 7 Ağustos 1924'de "Türkiye'ye dönemez" kaydı ile pasaport verilmiştir. Sicilya vapuruna binerek ülke dışına çıktıktan sonra⁶¹⁴ Beyrut'a giden Bedirhani Halil Rahmi, Hoybun Kürt Cemiyeti merkez heyeti üyesidir⁶¹⁵. 1925'den sonra çıkan Kürt isyanlarında parmağı olan Halil Rahmi⁶¹⁶, 1931'de Tel Abyas'dan Arap Pınarı'na giderek orada yerleşik bulunan Bozan Şeyhi'nin evinde Şeyh'in kardeşi ve Şahin Seyhanlı Aşireti Reisi Şeyh Nuh ve Ahmet Melek ile yaptıkları toplantı sonucunda Hoybun Cemiyeti adına ve Taşnaksutyun nef'ine (çıkarlarına), Taşnaksutyun komitecilerinin programı çerçevesinde karar vererek harekete geçmişlerdir⁶¹⁷.

1924'te Yüzellilik listeye alınmasından sonra Başbakanlığa çektiği telde listeye alınmasının bir yanlış anlamadan kaynaklandığını ve Türkiye'de tek bir dikili ağacı ya da parası olmadığını söyleyerek, izin verilirse vicdanına sürülen bu çirkin lekeyi silmek istediğini belirtmiş ve af talebinde bulunmuştur⁶¹⁸.

1928'de Beyrut Başkonsolosluğu'na Irak sınırı civarındaki Türk vilayetlerinde Kürtlerin sınır üzerinde bir ihtilâl hareketi hazırladığını ve İran kesitlerinden Ağrı Dağı arkasındaki Celâlilerin de bu harekete yardımcı olacaklarını haber veren Bedirhani Halil Rahmi, Suriye'deki Kürtlerin hiçbirinin bu harekete katılmayacağını da eklemiştir⁶¹⁹.

Kürtlerin istiklâli için ölünceye kadar Türkiye aleyhinde çalışmalara giren Bedirhani Halil Rahmi 8 Aralık 1932'de Beyrut'ta ölmüştür⁶²⁰. Antakya'da çıkan

612 EGM Arşivi, Dn: 12222-28, Bn: 1/A 2.

613 T.G., 31 Mayıs 1938.

614 EGM Arşivi, Dn: 12222-29, Bn: 2/F 12, Bt: 4.5.1930.

615 EGM Arşivi, Dn: 12222-29, Bn: 2/F 0, Bt: 20 K.E. 1932.

616 EGM Arşivi, Dn: 12222-29, Bn: G 7.

617 EGM Arşivi, Dn: 12222-29, Bn: 2/F 11, Bt: 4.9.1931.

618 EGM Arşivi, Dn: 12222-29, Bn: G 10, Bt:15.5.1341 (1924).

619 EGM Arşivi, Dn: 12222-29, Bn: 2/G 7, Bt: 27.12.1928.

620 EGM Arşivi, Dn: 12222-29, Bn: 2/F 9, Bt: 8.12.1932.

Yeni Gün gazetesi ölüm haberini "Biri daha gitti" başlığı ile vermiştir⁶²¹.

Halil İbrahim'in ölümünden sonra, 16 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1340 (1924) tarihli pasaport taşıyan eşi Saime Hanım, Beyrut Başkonsolosluğuna başvurarak, küçük yaştaki çocukları ile Türkiye'ye dönmek istediğini söylemiş⁶²² Beyrut Konsolosluğu da bu isteği Emniyete iletmıştır. Emniyet ise, Saime'nin hangi ırka mensup olduğunu, Hoybun teşkilatınca gizli bir görevle Türkiye'ye gönderilebileceğini ve eşi öldükten sonra geçimini nasıl sağladığını Beyrut Başkonsolosluğundan sormuştur⁶²³. Konsolosluktan gelen cevap üzerine⁶²⁴ Ayşe Saime Hanım'ın ülkeye dönmesinde bir sakınca görülmemekle, hareketinden önce haber verilmesi istenmiş⁶²⁵ ve 19 Eylül 1933 tarihli üç aylık bir pasaport verilmiştir⁶²⁶. Ayşe Saime Hanım üç çocuğu ile birlikte 10.10.1933'te İstanbul'a gelerek Alemdar Mahallesi Tüccarhan Sokağına yerleşmiştir⁶²⁷.

Manisa Eski Mutasarrıfı (Hayzade) Giritli Hüsnü.- Yüzellilik listenin 30 numarasına kayıtlıdır. Manisa'nın işgali sırasındaki tedbirsizlikleri, görevini savsaklaması ve M.M.'ye karşı tutumları ile tanınır⁶²⁸.

Ülkeden ayrıldıktan sonra Yunanistan'a giderek Yunan vatandaşlığına geçen Giritli Hüsnü⁶²⁹, Yunan Milli Bankası'nda 7600 drahmi maaşla mübadil mallarını idare eden şubede hukuk müşaviri olarak çalışmıştır⁶³⁰.

Aleyhte herhangi bir çalışması olmadığı haber verilmişse de⁶³¹ eski eşinin kocası olan ve adalardan gelen Yunan Mültecileri'ni evinde misafir ederek üzerindeki para ve eşyaya karşılık onlara yiyecek veren ve mültecileri Türk sahillerine taşımayı meslek edinen Ahmet Faik (Cenksoy) diğer adıyla

621 Yeni Gün, 9 aralık 1932, sayı 430. Gazetenin imtiyaz sahibi Salim Çalı, Sorumlu Müdürü ise Şükrü Fehmi'dir.

622 EGM Arşivi, Dn: 12222-29, Bn: 2/F 12, Bt: 17.5.1933.

623 EGM Arşivi, Dn: 12222-29, Bn: 2/E 11, Bt: 30.5.1933.

624 EGM Arşivi, Dn: 12222-29, Bn: 2/E 10, Bt: 22 Kasım 1935.

625 EGM Arşivi, Dn: 12222-29, Bn: 2/E 6, Bt: 8.7.1933.

626 EGM Arşivi, Dn: 12222-29, Bn: 2/E 5.

627 EGM Arşivi, Dn: 12222-29, Bn: 2/E 1.

628 T.G. 31 Mayıs 1938.

629 EGM Arşivi, Dn: 12222-30, Bn: B 13.

630 EGM Arşivi, Dn: 12222-30, Bn: B 14.

631 EGM Arşivi, Dn: 12222-30, Bn: C 5, Bt: 19.9.1933.

Ahmet Cemil'le haberleştigi ve bu suretle de Yunan mültecilerini Türkiye'ye çıkarmaya yardım ettiğinden şüphelenilmiştir⁶³².

Aftan sonra ülkeye dönmeyen Giritli Hüsnü Bey, kardeşine yolladığı mektupta, işler tamamıyla inkişaf edinceye kadar Atina'da kalmak niyetinde olduğundan bahsetmiştir⁶³³.

Atina Milli Bankası'nda bir süre çalıştıktan sonra ayrılan Giritli Hüsnü, 28 Şubat 1942'de Atina'da Sosyal Yardım Teşkilatı Hastanesi'nde ölmüştür. İstanbul'da Nüzhet adında bir kardeşi, Doktor Cevat adında bir akrabası ve İzmir'de Göztepe Tramvay Caddesi 891 numaralı evde oturmuş olan Ahmet Kemal adında bir oğlu vardır⁶³⁴.

Giritli Hüsnü Bey, Atina noterlerinden Stilyanos Glikofridis'e Yunan vatandaşı sıfatıyla düzenlettirdiği vasiyetnamesi ile, hayatta iken 1936 yılında yüzotuz bin drahmiye aldığı evi ile Borçlar Sandığındaki dört yüz bin drahmiye tek oğlu Ahmet Kemal'e bırakmıştır⁶³⁵.

Divan-ı Harp Eski Reisi (Nemrud) Mustafa Paşa.- listenin 31 sırasındadır. Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını giyaben yargılayarak idam kararını alan Birinci Sıkıyönetim Mahkemesi'nin başkanıdır. ⁶³⁶ M.M.'yi yok etmek için Bursa Valiliği'ni kabul etmiş, fakat 11 gün sonra vatanseverler tarafından makamında basılarak, ertesi gün vapurla İstanbul'a gönderilmiştir. Divan-ı Harp'te milliyetçilere verdiği şiddetli karşılıklar nedeniyle "Nemrut" lakabını almıştır⁶³⁷.

Bu tutumları ve Ferit kabinesinde Divan-ı Harp üyesi olması nedeniyle Ankara Asliye Ceza Mahkemesi'nce 3.7.1336 (1920)'da giyaben idamına karar verilen Nemrut Mustafa⁶³⁸, ülkeden ayrıldıktan sonra Irak'a gitmiş, Süleymaniye'de yerleşmiş⁶³⁹ ve Irak Hükümeti'nden emekli maaşı almıştır⁶⁴⁰.

⁶³² EGM Arşivi, Dn: 12222-30, Bn: B 2, Bt: 11.9.1941.

⁶³³ EGM Arşivi, Dn: 12222-30, Bn: B 3, Bt: 9.1.1939.

⁶³⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-30, Bn: A 1, Bt: 14.1.1943.

⁶³⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-30, Bn: A 8, Bt: 6.3.1943.

⁶³⁶ Tansel, a.g.e. s. 106.

⁶³⁷ T.G. 31 Mayıs 1938.

⁶³⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-31, Bn: C 11.

⁶³⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-31, Bn: D 6, Bt: 11 K.E. 1932.

⁶⁴⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-31, Bn: D 5, Bt: 11.9.1932.

1931'de hastalanan Mustafa Paşa, Beyrut'ta "Hotel Dieu" hastahanesine yatırılmıştır. Hastahane'den kendisi ile görüşme yapan gazateciye "Türklerle karşı savaşmakla bir şey kazanılamayacağını, şimdi baştakileri öldürmek politikasının takip edileceğini, Gazi ile son zamanlarda sıkı ilişkide olan Faysal'ın da imha edileceğini Şam'da son bir haftadır Hoybuncu Kürtlerin yeniden toplanmaya başladıklarını ve çoğunluğu Ermeni olan Hoybuncuların Antilyas'da bir ziyafet verdiklerini, Türkiye'de de bunların adamları olduğunu ve yakına Kürt fedailerini göndererek çeşitli suikastler yaparak Türkiye'de ihtilaller çıkartılacağını" söylemiştir⁶⁴¹.

1935 yılı ortalarında ailesiyle birlikte Bağdat'a gelen Mustafa Paşa, 29.1.1936'da ölmüştür⁶⁴². 15.2.1936 tarihli Cumhuriyet gazetesinde ölüm haberi verilmiştir⁶⁴³.

Irak'ın Tahran Elçiliği'nde başkatiplik yapmış olan oğlu emekli albay Abdülaziz Yemelki tarafından "Kürdistan ve Kürt İhtilâlleri" adlı iki ciltlik bir eser yazılmış olup, birinci cildi Arap harfleriyle Türkçe'dir⁶⁴⁴.

Uşak Belediye eski Reisi olan Hulisi.- Yüzellilik listenin 32 numarasına kayıtlıdır. Yurt dışına çıktıktan sonra Yunanistan'a gitmiştir. Aleyhte faaliyetleri görülmeyen Hulisi Bey 5 Nisan 1930'da Damla hastalığından Selanik Muhacirin Merkez Hastahanesi'nde ölmüştür⁶⁴⁵.

Adapazarı eski Kaymakamı (Hain) Maan Mustafa.- listede 33 sıra numarasıyla yer almıştır. Yunan Ordusu'nun süvari kaymakamlığından emekli olarak 3400 drahmi maaş almıştır. İşgal zamanında Gönen'de kaymakamlık yapmış, yurt dışına çıktıktan sonra Selânik'te oturmuştur⁶⁴⁶.

Yunanlılara yaptığı hizmetlerden dolayı Kondilis Hükümeti tarafından Binbaşı rütbesi ile ve Yunan vatandaşlığına alınarak ödüllendirilen Maanzâde Mustafa Namık'ın, dinini de değiştirerek, Hristiyanlığı ve Ortodoks mezhebinin seçtiği ölüm tezkeresinden anlaşılmıştır⁶⁴⁷.

⁶⁴¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-31, Bn: D 11, Bt: 20.6.1931.

⁶⁴² EGM Arşivi, Dn: 12222-31, Bn: C 10, Bt: 29.1.1936.

⁶⁴³ EGM Arşivi, Dn: 12222-31, Bn: C 12.

⁶⁴⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-31, Bn: B 11, Bt: 2 Ağustos 1946.

⁶⁴⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-32, Bn: E 12, Bt: 13.11.1933.

⁶⁴⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-33, Bn: B 13.

⁶⁴⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-33, Bn: A 6, Bt: 5 Eylül 1946.

Çerkes Cemiyeti üyesi ve aynı zamanda Yunan casusu olan⁶⁴⁸ Mustafa, Yunanistan'daki Çerkes firariler ile hükümet arasında ilişki kurmaya çalışmış ve Çerkesleri "Kabalar"da oluşturulmakta olan jandarma kıtaatına yerleştirmeye uğraşmıştır⁶⁴⁹. İskeçe ve Gümölcine'de oluşturulan sekizyüz kişilik teşkilatın amacı doğrultusunda içeriden ve dışarıdan gelebilecek bir saldırıya karşı jandarmayı takviye etmek ve merkez kumandanlığının emri altında bulundurmakla görevlendirilmiştir⁶⁵⁰.

Af Kanunu'nun çıkmasından sonra Selânik Konsolosluğu'na gelerek, buradaki işleri düzene koyduktan sonra Türkiye'ye döneceğini bildiren Maan Mustafa, Yunanistandaki Çerkeslerin koruyuculuğunu da üstlenerek, kendileri ile birlikte dönmelerine her yola başvurarak çalışacağını ve Yunan Hükümeti'ne karşı borçlu bulundukları miktarın bağışlanması için de Atina'ya gidip Metaksas nezdinde girişimlerde bulunacağını etrafındakilere söylemiştir⁶⁵¹.

1933 yılı içinde Rodos'ta yerleşerek fotoğrafçılık yapmış olan Maan Mustafa⁶⁵², 1938'de emekli maaşına zam yaptırmak için tekrar Atina'ya gitmiştir⁶⁵³.

Davut Zekeriya ile olan görüşmelerinde, 1938 affına çok sevindiğini belirten Maan Mustafa, bu af ilân olunur iken Atatürk'ün hastalandığını, kendisine imzalatmak üzere götürülen af kanunu -Ben hayatımla uğraşırken böyle küçük şeyler için beni rahatsız etmeyin- diyerek imzalamadığını iddia etmiş ve bir an önce Atatürk'ün bir an önce iyileşip affın esasının anlaşılmasını temenni ettiğini söylemiştir. Selanik Konsolosluğu'na da Af Kanununun maddelerinin kendilerini ne gibi şartlar altında vatana kabul ettiğini sorduğunu söyleyen Mustafa, bu konuda bir emir almamakla birlikte isteyeniyi gönderebileceğini belirten konsolosun cevabını şüpheli bulmuş ve kimsenin affa yanaşmadığını söyleyerek Davut Zekeriya'nın fikrini sormuştur⁶⁵⁴. Af Kanunu'na rağmen yurda dönmeyen Mustafa 19.12.1943'de Selânik'te ölmüştür⁶⁵⁵.

⁶⁴⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-33, Bn: C 9, Bt: 11 K.E. 1932 (686'nın raporu).

⁶⁴⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-33, Bn: D 8, Bt: 26 Haziran 1340 (1924).

⁶⁵⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-33, Bn: D 7, Bt: 15 Ağustos 1340 (1924).

⁶⁵¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-33, Bn: A 13, Bt: 6 Ağustos 1938.

⁶⁵² EGM Arşivi, Dn: 12222-33, Bn: C 8, Bt: 25 Şubat 1933.

⁶⁵³ EGM Arşivi, Dn: 12222-33, Bn: A 12, Bt: Ekim 1938.

⁶⁵⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-33, Bn: A 9-10, Bt: 4 T.E. 1938 (Davut Zekeriya'nın Çerkes Reşit'e gönderdiği Mektup).

⁶⁵⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-33, Bn: A 6, Bt: 5 Eylül 1946.

Tekirdağı eski Müftüsü Hafız Ahmet.- listenin 34. sırasındadır. 1919'da evli olarak İstanbul'dan Edirne'ye gitmiş ve Yunan işgaline kadar küçük zabıt mekteplerinde din dersi öğretmenliği yapmış, işgalde Sittihatun Camii'ne imam olarak atanmıştır⁶⁵⁶. Aslen Midilli'li olan Hafız Ahmet, Tekirdağ müftülüğünde bulunmakta iken Yunanlılarla birlikte firar ederek⁶⁵⁷ Selânik'e gitmiştir⁶⁵⁸.

Hafız Ahmet'in 7.2.1932 tarihli ölüm ilmuhaberine göre; 16.Temmuz 1931 perşembe günü, öğleden sonra iki sularında, 68 yaşında iken Cangaza'daki evinde öldüğü anlaşılmıştır⁶⁵⁹. Bunun üzerine eşi 28 Ekim 1931'de verilen izin üzerine İstanbul'a dönmüş⁶⁶⁰, yapılan incelemeler sonucu şüpheli bir hali görülmemiştir⁶⁶¹.

Afyonkarahisar eski Mutasarrıfı Sabit.- listenin 35 sırasında yer almıştır. Yunan işgali sırasında, Yunanlılara Afyonkarahisar mutasarrıflığı yapmış, ülkeden kaçtıktan sonra Yunanistan'da yerleşmiştir⁶⁶². Kayda değer faaliyeti görülmeyen Sabit, Pire'deki Posdan Kahvesi'nin Eşref, Refet ve Miralay Refik ile birlikte müdavimlerindendir.⁶⁶³

Üremi hastalığından dolayı 1926 yılı Haziran ayında tedavisi için Yunan Hükümeti tarafından Atina'da, Kifisya Caddesindeki Muhacirin Hastahanesi'ne yatırılmış, tedavisi devam etmekte iken burada ölmüştür. Cenazesi, Atina Belediyesi tarafından kaldırılan Sabit, Pire'de Kokinya Mahallesi'ndeki Türk Mezarlığı'na gömülmüştür⁶⁶⁴.

Celâl Kadri.- listenin 36. sırasındadır. İşgal yıllarında Gaziantep'te Fransızlara mutasarrıflık yapmış ve bir Fransızdan çok Fransız emellerine hizmet etmiştir. Gaziantep'in kurtuluşu üzerine Fransızlarla beraber Suriye'ye giderek Halep'e yerleşen Celal Kadri, ilk zamanlar Halep'te çıkardığı "Doğru Yol" gazetesi ile Türkiye aleyhinde yayınlar yapmış, bir taraftan da Türkiye

⁶⁵⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-34, Bn: F 11.

⁶⁵⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-34, Bn: F 8, Bt: 26.1.1933.

⁶⁵⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-34, Bn: F 9, Bt: 11. K.E. 1932 (686'nın raporu).

⁶⁵⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-34, Bn: E 12, Bt: 7.2.1932.

⁶⁶⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-34, Bn: F 5, Bt: 10.12.1933.

⁶⁶¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-34, Bn:E 13.

⁶⁶² EGM Arşivi, Dn: 12222-35, Bn: F 12, Bt: 28.3.1933.

⁶⁶³ EGM Arşivi, Dn: 12222-35, Bn: G 2, Bt: 1927.

⁶⁶⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-35, Bn: F 12, Bt: 3.2.1927.

hakkında Fransızlara istihbaratta bulunmuştur⁶⁶⁵.

Celâl Kadri, Suriye'deki Fransız İstihbarat Servisi'nin subayı olan Binbaşı Donna ile Cerablus ve Meydan-ı Ekber bölgesindeki istihbarat şefi olan Ermeni Corç'a bağlı olarak bu istihbarat servisini kurmuştur.⁶⁶⁶ Kurduğu şebekeye bilgi aktaran pek çok kişi vardır. Onlardan topladığı bilgileri düzenleyip, bir rapor haline getiren Celâl Kadri, bunu istihbarat merkezine ulaştırmıştır⁶⁶⁷.

O'na bilgi sağlayan şahıslardan biri eşi Nevber Kadri'dir. Diğerleri ise, Şeyh Bakır Çelebi, Bahri, Adalı Hacı Ahmet, Hasan Sadık Dâi, Kamil Hikmet Seferiyan, Hanna, Hacı Şeref oğlu Güceylizade Abdurrahman, Küçük Tefvik, Karamürselzâde Neşet, Sarı Hüseyin oğlu Sabit ve Ahmet Reşit Kuddusi'dir.

Bunlardan Hasan Sadık Dâi, kayınbiraderidir. Halep'te İskenderiye adında bir oteli vardır. Adana, Maraş, Ayıntap ve Urfa tarafından Halep'e giden Türkiye yolcuları bu otelde konaklamışlar ve Hasan Sadık bu yolcular sayesinde adeta bir istihbarat merkezi oluşturarak elde ettiği bilgileri Kadri ile birlikte günü gününe Fransızlara iletmiştir⁶⁶⁸.

Tel Abyas istihbarat subayı tercümanı Kâmil Hikmet Seferiyan, Urfa Hristiyanlarındandır ve Fransız istihbaratının gözbebeğidir. Hanna, Kamil Hikmet'in ajanıdır⁶⁶⁹. Güceylizâde Abdurrahman Gazianteplidir. Doğru Yol gazetesinin tahsildarı ve muhabiri olan bu adam 1930 yılında Ziraat Bankası'nı soyan veznedar Ökkeş'e rehberlik yapmıştır⁶⁷⁰.

Tefvik Mardinlidir. Siirt'te, 2. Fırka, 18. Alay, 1. Tabur, 3. Bölük'te birinci mülazım iken 1338 (1922)'de Nasturi Harekâtı'nda Suriye'ye kaçmış, Kürt Hoybun Cemiyeti'ne girmiştir. Diyarbakırlı Küçük Kürt Tefvik diye de tanınır⁶⁷¹.

Kadri'nin şebekesine dahil olan Neşet ve Sabit 21.11.1932'de Türkiye'den ayrılarak, Beyrut'a gitmişler, Türkiye'nin Güneyindeki askeri

⁶⁶⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/1, Bn: 1/A. 2.

⁶⁶⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/2, Bn: 4/D 13.

⁶⁶⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/2, Bn :4/D 12.

⁶⁶⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/1, Bn: 1/E 5, Bt:12.10.1929.

⁶⁶⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/1, Bn: 1/F 11, Bt:8 Şubat 1931.

⁶⁷⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/1, Bn: 1/G 11, Bt:16 Haziran 1932.

⁶⁷¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/2, Bn: 4/D 12.

kuvvetine, teyyare karargâhlarına, cephaneliklerine, yollara vb. dair düzenledikleri üç haritayı Fransızlara teslim ederek, karşılığında yüzer Suriye lirası almışlardır⁶⁷².

Şebekenin diğer üyesi Ahmet Reşit Kuddusi, 1.4.1928'de İzmir Belediyesi'ne girmiş, iki yıl sonra Belediye tahsildarlığına geçmiş, 1930'da istifa ettikten ve görevini suistimal ederek para çaldığı anlaşıldıktan sonra takibine başlanmış, ancak o 15.8.1931'de aldığı pasaportla ülkeden ayrılmıştır⁶⁷³.

Görüldüğü üzere Celâl Kadri, çoğu hırsızlardan oluşan şebekesi ile topladığı bilgileri Fransız istihbaratına günü gününe ulaştırmıştır.

Celâl Kadri'nin Beyrut Fevkâlede Komiserlik, Askeri İstihbarat Başkanlığı'na sunduğu ve eski Hürriyet ve İtilaf başkanlarından olan Şevket Beyden aldığı bilgi ile hazırladığı 307 numaralı raporu, 6 maddeden oluşmuştur:

1. Madde'de; "Kaç türlü vergi vardır?" başlığı altında; Türkiye'de halkın en çok bıktığı sorunun vergi olduğundan, vergilerin bir kısmının kanuni ancak, çok yüksek alındığından bahsederek, yabancıların bu vergilerden dolayı çok zor durumda olduğunu, örneğin bir lira sermayesi olan bir yabancıнын yılda dört yüz lira öğrenim vergisi vermek zorunda olduğunu, bunların dışında yardım türünde vergiler de olduğunu; teyyare yardımı, abide-i zafer yardımı, şehit mezarı yardımı... bunların toplamının çok yüksek olduğunu söylemiştir.

2. Madde'de; "Muhaliflerin vaziyeti" başlığı altında; Halk Fırkası'na muhalif, yani Mustafa Kemal Hükümeti'ne karşı olanların durumunun daha kötü olduğundan, bunların mimlenmemek için delik delik kaçıp, ağızlarını açmadıklarını, bu gibi adamların kuşatma altında olduklarını, hatta evlerinde bile serbest olmadıklarını, karıştırlara selam vermenin bir suç olması yanında, isimlerini söylemenin dahi en büyük suç sayılarak, bu gibi adamların hemen İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edildiğini, İstiklâl Mahkemeleri'nde bir sene, bir buçuk sene zindanda çürüyenler veya hapis hanede boğulanların çok olduğunu, herkesi korkutan ve sindirenin de aslında bu olduğu, hatta bu gibilerin cenazesini dahi istemenin büyük suç olduğundan bahsetmiştir⁶⁷⁴.

3. Madde; "Ordunun Ahvali"dir. "Ordu sarhoştur. Aylığa ilgi gösterenler ölüme sefalet mahkumdur. Bununla birlikte, subaylar bol maaş, rahat bir hayat ve sürekli yükselme elde etmiştir. Şahıslar ise ordu dışındaki hayatından daha çok orduda rahat görmektedir. Zira sivil halk çırlıçıplaktır. Onun için orduya girenin karnı doyuyor, sırtı

⁶⁷² EGM Arşivi, Dn: 12222-36/1, Bn: 3/A 6, Bt:28.3.1933.

⁶⁷³ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/1, Bn: 2/D 7, Bt: 13.7.1932.

⁶⁷⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/1, Bn: 1/C 12, Bt: 16.1.1927.

kapıyor ve hatta ailesine bile yardım ediliyor. İşte onun içindir ki ordu, hükümetin sağır, kör ve dilsiz bir icrasdır. Türkiye'de ordudan başka hiç bir kuvvetin inkılâbı yapamayacağını bilfiil denemiş olanlar orduyu bir an gözden kaçırmıyorlar..."

4. Madde halk ile ilgilidir: "Halkın yüzde doksanbeşi hükümetten nefret etmektedir. Sefildir. Sıkıntı, hastalık, rezalet, halkı bıktırmıştır. Baba kızına hakim değil, kocanın karısına sözü geçmez. Müthiş bir ahlaksızlık her tarafı sarmıştır. Namuslu kendi halinde aileler ölümle mücadele ediyorlar. Diğerleri serbest bir halde rezalet içinde çalkalanıyorlar, mekteplerde öğrenim ve uygulama yok, Dine, ananata inanan yok. Hükümet bütün konulara sonsuz bir hürriyet bağlamış... emsalsiz bir korku halkı sarmıştır. Üç kişinin bir araya gelip konuşması imkânsızdır. Herkes şüphe içindedir. Halk arasında bir inkılâbın çıkma olasılığı pek çoktur... En çok iki seneye kadar Türkiye tekrar kanlı inkılâplar içinde çırpınacaktır..."

5. Madde'de Mustafa Kemal ele alınır: "O insan üstüdür. Yirmidört saate altı saat uyumakta ve altı saatte hükümet işleriyle uğraşmakta ve oniki saatte içkiyle, kadınla, oğlanla meşgul olmaktadır. On iki saatin zevki süresince bir iki okka içtiği ve vücudunu türlü taşkınlıkla yorduğu halde, hükümet işine ayırdığı altı saat zarfında en ayrıntı ile bile ilgilenmekte hiç bir işi ihmal etmemektedir.

İsmet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa bir iş zamanında gerçek kumandan ve yaveri gibidirler. Mustafa Kemal Paşa'nın hiç bir fikrine İsmet Paşa karşı koyamaz. Zevk ve sefa saatlerinde ise Mustafa Kemal büsbütün değişir ve en külhanbeyi insanların olamayacağı bir tavır alır ve öylece saatlerce coşar. Mustafa Kemal zevk ve sefada kibarca eğlenmekten nefret eder.

6. Madde'de ise; "İsmet Paşa" ele alınmıştır. "Sinsi, kindar, haşin ve çıkarıcıdır. Mustafa Kemal'e bağlılığı ... derecesinde olduğu halde yanında çalışır, zevk ve sefadan yoksundur. Resmî ziyaret ve ziyafetleri bile ihmal eder. Düşünce olarak mûtaassiptir, İslâmcıdır, Türkçüdür. Hristiyan ve yabancının düşmanıdır. Bu hallerini göstermeye çalıştığı halde yine rahat olamaz ve söylendiğine göre dört seneden beri daha Türkiye'de bir Hristiyanın elini sıkmamış, huzuruna kabul etmemiştir. Yabancılar ile zorunlu olmadıkça görüşmez, görüştüğü zaman da neşelenmez. İsmet Paşa'nın en büyük neşesi İstiklâl Mahkemesi Heyeti ile görüştüğü zaman gerçekleşir. Onun için sık sık mahkeme heyetini ziyaret eder. İsmet Paşa kindardır. Paris Sefiri Fethi Bey de İsmet Paşa'nın düşmanıdır. Bir de Fevzi Paşa'yı sevmez. Onu kendisinin ve Mustafa Kemal'in rakibi sayar. Halbuki, Mustafa Kemal bu derece kindar olmadığından Fevzi Paşa'yı daima korur. Halk İsmet Paşa'dan nefret etmektedir, Hatta bazı kimseler tüm karşıtlıklarına rağmen Mustafa Kemal'i affetmiş, fakat kimse İsmet Paşa'yı affetmemiştir"⁶⁷⁵

⁶⁷⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/1, Bn: 1/C 13, Bt: 19.1.1927.

Görüldüğü üzere Celâl Kadri'nin hayal gücü oldukça geniş ve Fransızları aldatmak için uydurma şeyler yazmakta pek beceriklidir.

Beyrut Fevkalâde Komiserliği'nden maaş alarak onların istihbaratında çalışan Celâl Kadri karşılığında pek çok kez Türkiye ve inkılâpları, askeri durum ve kuvveti, doğu illerine ait askeri, mülki, siyasi bilgileri toplayarak üçbin Suriye lirası karşılığında bilgi vermiştir. Aldığı maaşla yetinmeyen Celâl Kadri, Kayınbiraderi Hasan Sadık'la birlikte Cebeli Lübnan Fevkalâde Komiserliğine verdikleri bir dilekçe ile, Fransa Hükümeti'ne sadakatle çalıştıklarından dolayı, Kırıkhan civarındaki bir arazinin kendilerine uygun bir fiyatla satılmasını veya beş yıl süreyle kendilerine icara verilmesini istemiştir⁶⁷⁶.

Celâl Kadri aynı zamanda bir Kürt dostudur. Bu sıfatla bağlılık yemini etmiş ve kurdukları cemiyete üye olduğu için toplantılarına da katılmıştır. 1932 yılında Beyrut'ta "Kasr-i Müuki" otelinde iki gün süre ile yapılan kongrede Celâl Kadri de hazır bulunmuştur. Toplantıda Bedirhânilerden Celâdet, Kamuran, Eminpaşazâde Muzaffer, Hoca Ağa, Sait Bey, Emirhan Aşireti Reisi Nayif Bey, Acemistan'dan gelen Naif Paşa ile Suriye, Irak ve Acemistanlı pek çok Kürt reisi, Ermeni Beyrut Taşnaksutyun Komitesi üyelerinden eski Matosyon Tütün Şirketi Müdürü İsyen ve Paris Ermeni Taşnaksutyun Komitesi üyelerinden olup iki yıldan beri Beyrut Ermeni külliyesi öğretmenini olan Akbalyan ve Leon Sant bulunmuş ve bir çok tartışmadan sonra:

- 1- Acemistan ve Irak'ta bulunan nüfuzlu Kürt reisleri ve bazı kimselerin yardımıyla İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Kürt ihtilâl harekâtında tarafsızlığını sağlamak için kendisinden kesin bir söz almaya çalışması,
- 2- Mısır ve Suriye'de bulunan muhalif Türkleri kendilerine çekerek onlarla ve Mısır'daki Hilafet Cemiyeti ile işbirliği yapılması,
- 3- Uygun bir zamanda ve Acem tarafsızlığını sağladıktan sonra Revandiz, Şimdinan, Hakkâri taraflarında şiddetli bir şekilde Türkiye'ye karşı yeniden silahlı bir isyan başlatması ve bunun için şimdiden adamları aracılığıyla Türkiye'de ve Kürtler arasına rütbelere dağıtılmasını

kabul etmişlerdir⁶⁷⁷.

Kürtlerin başlangıçta hiç bir Türk'e güveni olmadığını ve hatta muhaliflerle işbirliği yaparak başarılı olsalar da muhaliflerin de Türkiye'de bir Kürt Hükümeti oluşmasına razı olmayacaklarını düşündüklerini söyleyen Celâl

⁶⁷⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-36, Bn: 4/C 10, Bt: 1927.

⁶⁷⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-36, Bn: 3/B 4-5; Dn: 12222-36/1, Bn:1/E 14, Bt: 6 Mayıs 1932.

Kadri, mevcut durum gereği Hilâfet Cemiyeti ve muhaliflerle işbirliğinin zorunlu olduğunu söylemiştir.⁶⁷⁸

Fransızlar tarafından 1931 yılında Kırıkhan "Tahriri Arazi Musakkafat Heyeti" başkanlığına atanan Celâl Kadri, Doğru Yol gazetesinin idaresini devretmiştir⁶⁷⁹. 1932'de gazetede af hakkında bir makale yazan Celâl Kadri, Yüzelliliklerden Ömer Fevzi'nin oluşturduğu komitenin Halep Şubesi başkanlığına getirilmiştir⁶⁸⁰. Hasice Kazası aza mülâzımlığına atanması üzerine 1933'de Antakya'ya giderek matbaa ve yazıhane için bir bina arayan Celâl Kadri, Doğru Yol gazetesini İskenderun'dan Antakya'ya taşıyacağını ve başyazarlığına Kaçakçı Radi Azmi'nin getirileceğini haber vermiştir. Bu gazeteye, Antakya'da gittikçe kuvvetlenen Türkçülük akımına karşı mücadele etmek için Araplık taraftarı Kuseyri'de ailesi tarafından yardım edildiği öğrenilmiştir⁶⁸¹.

1935 yılına kadar tüm faaliyetleri ile profesyonel bir ajan gibi çalışan, Doğru Yol'da Türkiye aleyhinde bir çok yazı yazan Celâl Kadri, bu yıldan sonra kalemi ve dili ile yumuşama eğilimleri göstermiştir. Aynı yıl içinde Doğru Yol'u da kapatan Celâl Kadri⁶⁸², 1935'ten sonra T.B.M.M. Hükümeti'ne de ajanlık yapmış ve 1948'e kadar bir çok bilgi aktarmıştır. Celâl Kadri'nin bu taraf değiştirmesinde 1932 yılı içinde Fransız istihbaratına verdiği raporların karşılığında yeterli para verilmemesi etkili olmuştur⁶⁸³. Zira, bir Türk ajanına bu görevinden aldığı 90 Suri lirası'nı buradaki otellerde ve lokantalarda harcadığını, bu şekilde devam edecek olursa Fransız istihbaratı ile ilgisini keseceğini hatta gerekirse yaşamak için diğer bir yabancı devlete yardım edeceğini bildirdiğini söylemiştir⁶⁸⁴. İhtimal Celâl Kadri kendisine yeterli para verilmeyince Türkiye Cumhuriyeti. Hükümeti'ne ajanlık yapmaya başlamıştır.

Celâl Kadri'nin Mesut Fâni ile birlikte verdiği bilgilerden biri, suikast girişiminin varlığı ve bu konuda Türkiye Cumhuriyeti. Hükümeti'ni ikna etmeye çalışmasıdır. Ancak, Badirhânilerden Celâdet bu konuda başarılı olamayacaklarını, bu gibi yalanlardan bir şey çıkmayacağını, çünkü ortada

⁶⁷⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-36, Bn: 3/B 5.

⁶⁷⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/1, Bn: 1/F 9, Bt: 12.2.1931.

⁶⁸⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-36, Bn: 4/D 4, Bt: 1933.

⁶⁸¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/1, Bn: 3/E 2, Bt: 19.3.1935.

⁶⁸² EGM Arşivi, Dn: 12222-36/1, Bn: 4/D 4, Bt: 1935.

⁶⁸³ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/1, Bn: 4/D 2, Bt: 22.8.1950.

⁶⁸⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-36, Bn: 3/B 4.

birşey olmadığını söylemiştir⁶⁸⁵.

Suriye’de bulunduğu sırada Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından istihbarat işlerinde çalıştırılan Celâl Kadri’nin verdiği bilgilerden yeterince yararlanılamadığı ve ajan çalıştırılmasına da gerek görülmediğinden maaşı kesilerek işine son verilmiştir.

Nitekim, Milli Âmale Hizmet (MAH) başkanlığından verilen bilgide de Türkiye’deki hayat standartlarıyla önemli bir para demek olan bir miktarı Celâl Kadri’ye vermeye devam etmenin en hafif ifadesiyle günah olacağı belirtilmiştir⁶⁸⁶.

İşine son verilen Celâl Kadri, Emniyet Genel Müdürlüğü’ne hitaben yazdığı mektupta,

“935’ten 948’e kadar Kuzey Arabistan ve Suriye’de kendi başkanlığı altında bir istihbarat şebekesi kurarak çalışmışsa da daha sonra bu örgütün -kendisini çekemeyenler tarafından- kapattırıldığını, son zamanlarda Arap ülkelerinde bütün devletlerin casusları bulunduğunu ve özellikle Rus casuslarının çok çaba harcadığını, Suriye’deki Kürt ve Ermeni azınlıklarının Türkiye aleyhine hazırlandığını ileri sürerek kendisinin yeniden bir istihbarat örgütü kurmayı düşündüğünü ve bu pojesini bakana sunduğunu, bu isteğinin yerine gelmesi için sayın bakan nezdinde desteklenmesini”⁶⁸⁷

istemiştir.

Af söylentileri nedeniyle Türkiye’den yana yazılar yazmaya başlayan hatta genel af isteği için özel sayılar bastırıp bunları Suriye’de yayınlamayıp, zarf içinde Ankara’daki milletvekillerine gönderen Celâl Kadri, sohbetlerinde de Türk İnkılâbına taraftar görünmüştür.⁶⁸⁸ Beyruttaki Fransız yüksek komiserliğinden aldığı bir mektup üzerine Beyrut civarındaki Âliye’ye ailesi ile birlikte taşınan⁶⁸⁹ Celâl Kadri’nin, Adana Emniyet Teşkilatını öğrenmek üzere Türkiye’ye adam sokmaya çalıştığı haber alınmıştır⁶⁹⁰. Celal Kadri aftan sonra ülkeye dönerek Gaziantep’te yerleşmiştir.

⁶⁸⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/1, Bn: 3/E 3, Bt: 24 Haziran 1936.

⁶⁸⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/1, Bn: 4/D 1.

⁶⁸⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/2, Bn: 4/E 13, Bt: 22.8.1950.

⁶⁸⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/1, Bn: 3/E 6, Bt: 28.9.1935.

⁶⁸⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/1, Bn: 4/B 13, Bt: 30.7.1940.

⁶⁹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/1, Bn: 4/B 14, Bt: 17.5.1940.

Adanalı Zeynelabidin.- listenin 37. sırasındadır. Hürriyet ve İtilaf katipi umumiliği yapmıştır. Yurtdışına çıktıktan sonra, Irak'a gitmiş, Irak vatandaşlığına geçmiştir.⁶⁹¹ Türk ve Müslüman olduğu halde, kendisi Kürt olduğunu iddia etmiştir. Kerkük Kalecik İptidaisinde öğretmenlik yaparak geçimini sağlayan Zeynelabidin, zaman zaman da Bağdat'ta yaşamıştır.⁶⁹² Türkiye aleyhine herhangi bir faaliyeti olmayan Zeynelabidin bir yıl sonra aynı okulun müdürü olmuştur.⁶⁹³ 1931 yılı Mayıs ayında Bağdat'ta aniden öldüğü söylenmişse de daha sonra haber yalanlanmıştır.⁶⁹⁴ Bağdat Elçiliği'nin 17.2.1935 tarihli yazısında Zeynelabidin'in Revandiz'de oturduğu ve tütün komisyonculuğu yaptığı, ayrıca Berberciyan adındaki bir Ermeni tarafından oluşturulan "Duhan" adlı şirketin adamı olduğu bildirilmiştir.

Aftan sonra ülkeye dönmeyen Zeynelabidin, bulunduğu yerde Kürtçülük akımlarına karışmış ve Kürtlerle birlikte çalışmıştır.⁶⁹⁵

Vasfi Hoca.- listenin 38. sırasındadır. Ayan üyesi olan eski Vakıflar Nazırı Vasfi Efendi, yurt dışına çıktıktan sonra Romanya'ya yerleşmiş, aleyhte bir faaliyeti görülmemiş, 7 Mart 1925'de Silistre'de ölmüştür.⁶⁹⁶

Harput Eski Valisi Ali Galip.- Yüzellilik listenin 39. sırasındadır. 1871 Kayseri doğumludur. Harbiye'yi ve Harp Akademisi'ni bitirerek Kurmay Yüzbaşı olarak Osmanlı Ordusu'na katılmıştır. 1912'de Kayseri milletvekili olarak meclise girmiş, meclisin fesh edilmesi üzerine bir süre nakliyecilik yapmıştır. İlk muhaliflerdendir. M.M.'nin önüne geçmek ve Sivas Kongresi'ni engellemek amacıyla İstanbul Hükümeti tarafından -Ali Seydi Bey'in yerine- Elazığ valiliğine atanmıştır.⁶⁹⁷

Sivas sokaklarında Mustafa Kemal Paşa'nın "hain, başkaldırmış, zararlı bir adam" olduğu yolunda duvarlara yaftalar yapıştırmıştır. Eğer Paşa Sivas'a gelirse kollarını bağlayıp, tutuklayacağını söyleyen de odur.⁶⁹⁸ Bedirhânilerden Kâmuran Celâdet, Cemil ve İngiliz istihbarat subayı binbaşı Nowil'in ayaklandığı Kürtlerle, Sivas'ı basmak ve Mustafa Kemal'i tutuklamak

⁶⁹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-37, Bn: F 8.

⁶⁹² EGM Arşivi, Dn: 12222-37, Bn: F 3, Bt: 10.4.1931.

⁶⁹³ EGM Arşivi, Dn: 12222-37, Bn: F 2, Bt: 11. K.E.1932 (686'nın raporu).

⁶⁹⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-37, Bn: E 14, Bt: 20.5.1931.

⁶⁹⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-37, Bn: E 1, Bt: 13.12.1942.

⁶⁹⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-38, Bn: F 10-11, Bt: 11 K.E.1932.

⁶⁹⁷ Soysal, 150'likler, s. 270.

⁶⁹⁸ Mustafa Kemal, a.g.e, c. I, s. 53-55.

girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bedirhânilerden Halil Rahmi ile birlikte, üzerlerine gittikleri askeri birliklerce yakalanacaklarını anlayınca, önce Adana'ya, sonra İstanbul'a kaçmıştır. 1922'de Adapazarı'nda kurulan Osman Paşa Divanı'nda Kürt ayrılıkçılığı yapmak suçundan yargılanmış, sonra aklanmıştır⁶⁹⁹.

Yurtdışına çıkarıldıktan sonra, Yüzellilik olmayan ancak vatandaşlıktan çıkarılmış olan Erkân-ı Harbiye Mirlivalarından Recep Paşa ile Transilvanya'da Kloj kasabasında peynir imal ederek ve o civardaki dokuz askeri okula satarak geçimini sağlamış⁷⁰⁰, bir süre sonra işleri bozulduğu için oğlu Nizamettin ile birlikte Köstence'ye gelerek İstanbul ile Köstence arasında hayvan ticareti yapmıştır⁷⁰¹.

Erkân-ı Harbiye kaymakamı Kayserili Ali Galip, Köstence'de Anadolu Köyünde 15 kasım 1932'de ölmüş, cenazesi aynı köydeki mezarlığa gömülmüştür⁷⁰².

Bursa Eski Vali Vekili Yeşilzâde Aziz Nuri.- listenin 40. sırasındadır. Meşrutiyet'in ilânına karşı olduğu için, Anadolu'ya kaçarak takma adlarla çobanlık yapan Aziz Nuri⁷⁰³, Enver Paşa'nın aleyhtarı ve H.İ.F. üyesi olarak Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinin ardından Sinop'a gönderilmiş, daha sonra bir kaç fikir arkadaşı ile birlikte Mısır'a kaçmıştır. Burada kaldığı süre içinde İngiliz istihbarat şefi binbaşı Dides'ten aldığı para karşılığında İngilizlere hizmet etmiş, mütarekeden sonra İstanbul'a gelerek, Arapyan Hanı'ndaki İngiliz karargahına hizmet etmiştir.⁷⁰⁴

Kendi ifadesi ile, mütarekeden sonra İstanbul'a dönerek, Bursa'da bulunan hemşehrileri ve yerel ihtiyar heyetlerinin iradeleri ile bir toplantı düzenleyerek, Bursa kiliseleri temsilcisi Mihal Paşadopoulos ile İstanbul'a geçip, Bursa ve havalisi halkını Kemalistlerden gördükleri eziyetlerden kurtarmak amacıyla Bursa'nın Yunanlılar tarafından bir an evvel işgal edilmesine girişmiştir.

Tekrar Bursa'ya döndüğünde, Yunanlılarla olan ilişkilerini haber alan

699 Soysal, **150'likler**, s. 271.

700 **EGM Arşivi**, Dn: 12222-39, Bn: A 13.

701 **EGM Arşivi**, Dn: 12222-39, Bn: C 12, Bt: 11 Haziran 1932 (686'nın raporu).

702 **Balkan Gazetesi**, 29 T.S. 1932, **EGM Arşivi**, Dn: 12222-39, Bn: B 14.

703 **EGM Arşivi**, Dn: 12222-40/1, Bn: 2/B 3, Bt: 10.9.1927.

704 **EGM Arşivi**, Dn: 12222-40/7, Bn: 11/E 8, Bt: 29.3.1939.

Kemal'in Bursa'daki adamlarına verdiği direktifle evindeki bütün servetini yağma ettirdikten sonra Kütahya'ya sürgün ettiğini, burada birkaç gün kaldıktan sonra, Uşak Askeri Divan-ı Harbine verilerek vatana ihanetten dolayı idama mahkum edildiğini söyleyen Aziz Nuri, idamını gerektiren sebebin, ulusal kuvvetler aleyhinde teşkilat yapması ve Yunanlılarla düzenli olarak haberleşmesinin gösterildiğini, idam kararının infazı için ertesi gün Ankara'ya gönderileceğinin kendisine bildirildiğini⁷⁰⁵ ancak, korumalığına tayin edilen onbaşı Mustafa ile kaçıp, Uşak'ın Rum mahallesinden sağladığı elbise ile kıyafet değiştirerek, Keşiş Dağı'nda Kemalist çetelerle 33 gün mücadele ettikten sonra, Yunan Ordusu'nun Bursa'yı işgal ettiği Temmuz 1920 'de kırk kişilik silahlı çetesiyle Miralay Giroyan ve Petrid'e katıldığını belirtmiştir. Burada H.İ.F.'nin temsilciliğini ve oluşturulan Yunan Muhipler Cemiyeti'nin başkanlığını ele alarak yukarıda adı geçen miralaylarla ilişki içine girdiğini belirten Aziz Nuri, Yunan Devleti'ne manen ve maddi olarak yaptığı hizmetleri şöyle sıralamıştır:

1- "Yunan ordusu ileri harekâtını yaparken, Konstantin Bursa'ya geldiği sırada General Vlahopulas ile uyuştuktan sonra Kemalistlerin durumlarını incelemek amacıyla güvendiğim adamlarımdan 10 kişiyi dahile gönderdim. Bu adamlardan dört kişi yakalanıp idam edildi. İdam edilenlerin ailelerine kendi paramdan (600) altın lira verdim.

2- Kişisel tecrübelerime dayanarak Anadoluyu karış karış bildiğimden, Yunan Ordusu'nun doğrudan doğruya Eskişehir'i işgal etmesi konusundaki tavsiyelerimin dikkate alınmaması yüzünden Eskişehir yenilgisine ve General Lahopulas'ın kaçmasına sebebiyet verilmiştir. Sonradan yapılan ileri hareket için General Polimenakos'un ricası üzerine güvenilir adamlarımdan beş kişiyi klavuz olarak verdim⁷⁰⁶.

3- Kemal'in, Yunanlılar tarafından Türk halkına mezalim yapıldığı ve kutsal İslâm mabetlerinin Türk ölüleriyle doldurulduktan sonra yakıldığı hakkındaki propagandaları üzerine Avrupa devletlerinin İstanbul'a gönderdikleri Askeri Tahkik Komisyonu'na Ankara'daki Selânik dönmelerinin iddialarının yalan olduğunu söylemekle beraber, ayrıca bu iddiaların asılsız olduğunu Avrupa gazetelerine telgraflarla bildirerek yalanladık. Aynı zamanda düzenlediğimiz miting ile Bursa ve havalisi Türk halkının Yunan Krallığı Hükümeti'nin idaresinden memnun olduklarını ve dinen Halife'ye bağlı olmak şartıyla Yunan Hükümeti'nin idaresi altında bir muhtariyet istediklerini ilân ettik. Bu kararımızı Yunan ve Avrupa gazeteleri ile de yayınlattırdık⁷⁰⁷.

⁷⁰⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/4, Bn: 2/E 1, Bt: 13.11.1937 (Yunan Kralı II. Yorgi'ye sunduğu mektuptan).

⁷⁰⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/4, Bn: 7/E 2.

⁷⁰⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/4, Bn: 7/E 3.

4- Kral Konstantin'in Yunanistan'a dönüşünde gönderdiğim kutlama telgrafı ile Hükümetimin isteğine karşılık olarak Bursa Genel Valiliği'ni kabul etmeme Osmanlı Hükümeti'nce kötü bir anlam verilerek maaşımın kesilmesi yolundaki emrine karşılık İstanbul Dahiliye Nezareti ile haberleşmemi ve ilgimi kestiğim gibi Türk vatandaşlığından çıkarılarak, Bursa muhtariyetinin Genel Valisi sıfatıyla İzmir'deki Yunan temsilciliğiyle resmî haberleşme kurduğum hemen Kütahya, Afyon, Eskişehir ve Bilecik illerine ve Bursa'ya bağlı sekiz kazaya verdiğim emirle Bursa muhtariyet meclisinin seçimi için defterler hazırlanmasını bildirdim".

Türk çetelerinin Keşişdağı'ndan Bursa'ya inmelerine, Yunan askerlerinin esir edilmesine ve dolayısıyla halka katliam yapılmasına yardım etmesi için Mustafa Kemal'den bir çok teklif de aldığı söylenen Aziz Nuri;

"böyle bir alçaklığa her vicdan uygun değildir" diyerek hemen miralay Çivakopulas ile görüştüğünü ve gereken önlemleri aldıktan sonra şehrin ileri gelenlerini merkez kumandanlığına çağırarak bazılarını tehdit, bazılarını da başka yollarla ikna ederek düzeni sağladığını ve bu önlemlerle Bursa ve çevresini Hristiyan katliamından kurtardığını"

söylemiştir⁷⁰⁸.

1922'de Yunan Muhtariyetinin Bursa Genel Valisi sıfatıyla;

" Yunan Hükümeti'nin askerî umum kumandanı halkın himayesi için lazım gelen bütün tedbirleri almış olduğundan herkesin işi ve gücü ile meşgul olması ve düşmanlarımızın hesabına çalışanların asılsız propagandalarına inanmamalarını tavsiye ederim.

Ben Umum Vali bulunduğum müddetçe şahsımdan fazla sizi himaye edeceğim. Aleyhimizde çalışanlara tesadüf ederseniz vatanımızın menfaati için Askerî Umum Kumandanlığına malumat veriniz.

Bursa 25.8.1922⁷⁰⁹,"

diyerek, halkı Kemalist Hükümeti'ne karşı tepkisizliğe ve ajanlığa davet etmiştir.

Ulusal Ordu'nun zaferi ardından manevi kuvvetinin sarsıldığını söyleyen Aziz Nuri, Tekirdağ'a gitmek üzere Sakız Adası'na geçmiş, Tekirdağ'a geldikten sonra da bir vapurla Selânik'e geçmiş oradan Konstantin'in tahta çıkması ile Atina'ya gelince Kral tarafından kendisine Kipisyo'da bir ev verilmiştir⁷¹⁰.

⁷⁰⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/4, Bn: 7/E 4.

⁷⁰⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/4, Bn: 7/E 10.

⁷¹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/4, Bn: 7/E 5.

M.A.H. şubesi ise, Aziz Nuri'nin Vahdettin ile birlikte Türkiye'den ayrıldığını, ilk önce Mısır'a gittiğini ardından İngilizlerin talimatı ile Yunanistan'a geçtiğini kaydetmiştir⁷¹¹.

Sürgündeki hayatı boyunca da karşıt tutumlarını sürdüren Aziz Nuri, Vehip Paşa'ya yazdığı mektubunda, Türkiye sınırında Türk halkından bir çok kişi ile görüşüğünü, bunların Gazi Kemal Hükümeti'nden memnun olmadıklarını ve yapılacak en ufak bir hareketle kendileri ile çalışmaya hazır olduklarını söyleyerek Vehip Paşa'dan İngiliz ve İtalyanlar'la ilişkiye geçerek yardım istemesini ve Temur, Hisar, Kayalar ve İskeçe'deki karşıtların da hazır bulunmalarını, nitekim böyle bir durumda Yunanlılar'dan da yardım göreceklərini bildirmiştir⁷¹².

Atina'ya geldikten sonra bir kaç kez evi basılarak, evraklarına el konulan Aziz Nuri, bu aramalardan dolayı yaptığı şikayet sonrasında "Artık Cumhuriyet kuruldu, bundan böyle ne sen Krala, ne de Kral sana lazım değilsin" cevabını almış ve 4.3.1924'de Konstantin Avrupa'ya gönderilirken o da Kisira adasına sürülmüştür. Bunun üzerine kendisinin resmen Yunan Hükümeti'nin Bursa Muhtariyeti Genel Valisi olarak tanınması ve suç işlemiş ise yetkili mahkemelere verilmesi, yok eğer yabancı vatandaşı olarak kabul ediliyorsa, istediği memlekete gitmek üzere serbest bırakılması gerektiğini söyleyerek, ilgili bakanlığa başvurarak serbest bırakılmasını istemiştir⁷¹³. 25.8.1926'da serbest bırakılarak Atina'ya gelen Aziz Nuri, beş altı gün sonra 29 gün süren bir tutuklama daha geçirmiş, ardından bir hafta sonra Kisira'dan yanlışlıkla serbest bırakıldığı gerekçesiyle yeniden tutuklanmıştır. Bu tutuklamalara sebep olarak Kemalist Hükümetin casusu olduğunu iddia ettiği İtalyan Cemil'i gösteren Aziz Nuri bu tutukluluk halinden otuzbir gün sonra ve Gümölcine'de oturmak şartıyla kurtulmuştur⁷¹⁴.

Gümölcine'ye giden Aziz Nuri'ye Yunan Emniyeti tarafından, Gümölcine Jandarma kumandanına verilmek üzere bir mektup verilmiştir. Mektupta; Bursa eski Genel Valisi olduğu, Kemal'in karşıtı ve gerçek bir Yunan dostu bulunduğu ve bu uğurda Anadolu'da yüzlerce liralık emlakının gaspedildiği yazılarak himaye edilmesi rica edilmiştir⁷¹⁵.

⁷¹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/7, Bn: 11/E 8, Bt: 29.3.1939.

⁷¹² EGM Arşivi, Dn: 12222-40/1, Bn: 9/C 2, Bt: 7.2.1928..

⁷¹³ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/4, Bn: 7/E 6.

⁷¹⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/4, Bn: 7/E 7.

⁷¹⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/4, Bn: 7/E 8.

Aziz Nuri, Gümölcine'de çıkışı "Adalet" gazetesindeki⁷¹⁶ Yunan Hükümeti'ne sadık kalmaları ve Kemal'in propagandalarına inanmamaları hakkındaki yayınlarıyla Trakya Türklerini ikna etmeye çalışmış , Trakya'da Türklerin yoğun olduğu şehir ve kasabalarda dolaşarak Türk gazetelerinin "Trakya Türkleri'nin Yunanlılar tarafından tazyik edildiği" hakkındaki yayınlarının yalan olduğuna dair halktan tutanaklar toplayarak valiliğe teslim etmiştir⁷¹⁷.

1928 seçimlerinde Batı Trakya'dan milletvekili seçilmek için hükümete başvuran Aziz Nuri, Gümölcine ve civar köylerde kendi lehinde propagandalar yapmıştır⁷¹⁸.

Aziz Nuri, Gümölcine'deyken, Atina'daki Kürt Necip'i 1928 yılı içinde gönderdiği mektupla Hilafet Komitesi Teşkilatı'nın ikmal ettiğini haber vererek genel siyasi durumun türlü renklere girdiğini söyleyerek komitenin uygun zamanı bulunca harekete geçeceğini bu hareketten sonra içinde inkılâbın kaçınılmaz olduğunu söylemiştir. Bu durumda, Avrupa devletlerinden birinin de kendilerine her türlü yardım yapmak için söz verdiğini bunun için bir protokol yapılması gerektiğini ancak bu yardımlaşmanın Türkiye ile sınırdaş olan Yunanistan ile yapılmasını tercih ettiğini belirtmiştir. Aziz Nuri, yapılacak her türlü girişimin, Hilafet ve Saltanat-ı Osmaniye, Tarikât-ı Selâhiye, Osmanlı Fedakâran ve Yeni Osmanlılar cemiyet ve gruplarının temsilcilerine de imzalatırılması gerektiğini söylemiştir⁷¹⁹.

Aziz Nuri başkanı olduğu⁷²⁰ Hilafet-i İslâmiye ve Saltanat-ı Osmaniye Muhafazai Hukuk Cemiyeti" adına düzenlenmiş damga ve mühürlerle çeşitli makamlara mektup ve beyannameler göndermiştir⁷²¹. Bu beyannamelerden biri 25 Kanun-u Evvel (Aralık) 1928 tarihli ve şöyle seslenilmektedir:

"Devr-i medeniyet denilen ve fakat şayan-ı tebcil (ululama-ağırlama) ... manaî ... hakikatten uzak kalmayarak tevarih-i milli cihette silinmez kara bir lekeye akan yirminci asır!..

Bu asr-ı tekamül içinde tevriyen (meramını gizleme) zihniyet-i sefiye arayanlar! Temin-i menfaat-i ferdiye ve idame-i diniye-i şahsiyetleri eyledikleri diktatör!lük zulmü!!

⁷¹⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/2, Bn: 3/B 1.

⁷¹⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/4, Bn: 7/E 8.

⁷¹⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/1, Bn: 1/F 6, Bt: 4.8.1928.

⁷¹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/1, Bn: 1/F 7-8-9, Bt: 18 Haziran 1928.

⁷²⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/1, Bn: 9/C 6.

⁷²¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/5, Bn: 8/B 14.

hem fikirleri olmayan milyonlarca gayr-i müslim-i hürriyetperverâne zincir-i istibdada bağlamıştır.

Sovyet Rusya'dan baş gösterip Anadolu'da meskun Selânik ve Makedonya müşriklerine sirayetle isyanda tevremiş (amacını gizlemiş) olan Çankaya'nın nasyonalist diktatörünü gölgede bırakan (faşizm diktatörleri)nin doymak bilmeyen aç gözleri, cihân-i İslâmiyeti kana bulamak suretiyle, âlem-i islâmiyeti iğfal eylemek teşebbüsünden geri durmadıkları âsâr-ı meşhudeleri ile sabittir.

Âfad-ı nazarayilerini kuvveden fiile çıkarabilmek ve İngiltere'yi müşgil bir vaziyete düşürüp bu suretle Afrikada vasî ve şumullü bir hakk-ı hakimiyet elde eylemek için mezkûr (faşizm diktatörleri) Fatımî ! muktezilesine mensup bir kaç şahs-ı muhteris delâletiyle... hilâfet lehinde propagandada bulunarak bir taraftan evlad-ı arabı ihlâlî ve diğer taraftan halife hazretlerini iğfale teşebbüs ettikleri anlaşılmıştır.

Güna gün desiselerle (faşizm diktatörleri) halkı ihlâl ve rakip siyasetleri İngiltere aleyhinde kıyama çalışırken propagandalarına (Saltanat-ı Osmâniye ve Hilafet-i İslâmiye) namı verdirtmeyüb yalnız iade-i şeref-i hilafet dedirtmeleri!. perde arkasından oynatılan zavallı cehil ve celi rollerin canlı bir şahididir.

Binaenaleyh hem Osmanlı Saltanatına ve hem Fatımî muktezilelerine matuf bu ibare-i muhime maskelerini düşürerek sahte vaziyetlerinin meydana çıkacağını düşünmeyen (faşizm diktatörleri!) inşası zaruri görülen temyur-i yalan ve yalanlar vaadi mukabilil. her türlü teşhidat icra edeceklerini ileri sürerek teminat vermek istedikleri, Zat-ı alâkadarın merhum Reşit Han olmayıp, her nokta-i nazardan dûr edilen Abdulmecid hân-ı irfan olduğunu hatırlarından çıkarmamış olsalar gerektir ki!. sukût-u hayale maruz kalmışlardır...

Mühür: İslâmiye

Hilafet

Saltanat-ı Osmâniye

Muhafazaa-i Hukuk Cemiyeti

Merkezi

25 K.E. 1928

Aziz Nuri⁷²²

Venizelos zamanında Bursa genel valiliğini kabul etmeyip Konstantin tahta çıktıktan sonra kabul ettiği için Yunan Hükümeti tarafından kral taraftarı olarak suçlanmış ve birikmiş maaşları da ödenmemiş olan Aziz Nuri, Venizelos Hükümeti tarafından diğer Yüzelliliklerle birlikte Yunanistandan çıkarılmak istenmiştir⁷²³. Venizelos Ankara'dan döndükten sonra Yüzellilikleri çağırarak

⁷²² EGM Arşivi, Dn: 12222-40/7, Bn: 12/C 5, Bt: 25 Aralık 1928.

⁷²³ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/4, Bn: 7/E 8.

“bazı kimseler için Türk-Yunan dostluğunu tehlikeye koyamayacağını” söylemiş, bunun üzerine Aziz Nuri Venizelos’a 1922 yılında Osmanlı vatandaşlığını bırakarak Yunan vatandaşlığına geçtiğini ve Yunan genel valiliğini kabul ettiğini, o zaman Kemal’in bir çete olup hiç bir hükümet tarafından tanınmadığını ve Yunan bayrağı altında çalışanların haklarını tanımak zorunda olduğunu anlatmış, ancak Yüzelliliklerin Yunanistan’dan çıkarılmak için kesin emir verildiğinden dolayı istediğini anlatamadığından yakınmıştır⁷²⁴.

Aziz Nuri, Batı Trakya Genel Valiliği tarafından 15 bin drahmi yol harçlığı verilerek⁷²⁵, bir jandarma rehberliğinde Yunanistan’dan çıkarılmıştır⁷²⁶. Mısır’a hareket etmek üzere vapura binen Aziz Nuri, vapur arızalanınca Pire’ye inmek zorunda kalmış ve Yunan Hariciye Nezaretinden yardım istemiştir⁷²⁷.

Ailesini Atina’da bırakan Aziz Nuri’nin pasaportuna “emlâk sahibi Ahmet Aziz olarak ve ticaret amacıyla seyahat ettiği” yazılmıştır. Aziz Nuri, bu durumu “Mısır Hükümeti gerçek hüviyetimi öğrenseydi vize vermeyecekti, o nedenle hükümet, gerçek hüviyetim olan Aziz Nuri Paşa ve eski Bursa genel valisi ibarelerini kullanmaya cesaret edemedi” diyerek açıklamıştır⁷²⁸.

Mısır’da kısa bir süre kalan ve burada İngiliz İstihbarat şefi miralay Şimit, Dahiliye Nazırı Müsteşarı Kervis, İbrahim Sabri, Rıfkı, Mühürdar Selâhattin, Dr. Selâhattin, Paşazade İbrahim, Jandarma Çerkes Sami ve Fransa’da oturan Gümölcineli İsmail ile haberleşen⁷²⁹ Aziz Nuri, Suriye’nin Şûra-i Devlet Reisi Kadri Bey tarafından Şam’a davet edilmiş, Yunan Hariciyesi’nden aldığı 10 bin drahmi ile İskenderiye’ye hareket etmiştir⁷³⁰. Şam’da Şehzade Selim’in torunu Abdülkerim’in yanında kalmış, ailesine karşı ahlaksız hareketlerinden dolayı, Abdülkerim Aziz Nuri’yi evinden kovmuştur⁷³¹.

Aziz Nuri, Şam’dan oğluna yazdığı mektupta Mısır’dan ve Mısırlılardan şikayet ederek, bunların çoğunun Ankara’ya eğilimli ve Cumhuriyetçi olduklarından, muhalefetin Mısır’da kökleşmesinin olanaksız olduğu için Şam’da yerleştiğini bildirmiştir.

⁷²⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/4, Bn: 7/E 9.

⁷²⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/1, Bn: 1/B 3.

⁷²⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/1, Bn: 1/A 14, Bt: 24.2.1931.

⁷²⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/1, Bn: 1/B 3-4, Bt: 13.4.1931.

⁷²⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/4, Bn: 7/E 9.

⁷²⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/7, Bn: 11/E 9, Bt: 29.3.1939.

⁷³⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/1, Bn: 1/A 9, Bt: 16.9.1931.

⁷³¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/1, Bn: 1/A 1, Bt: 22.2.1931.

Hanedandan Şehime Sultan ile görüşü uyuşarak, onunla birlikte Hilafet propagandası yapmak üzere Hindistan ve diğer İslâm diyarına gideceği 681 tarafından haber verilen Aziz Nuri⁷³² daha sonra Amman'a gelerek Emir Abdullah'a sığınmış ve Emir tarafından kendisine paşalık rütbesi verilmiştir. Burada Çerkes Ethem ve Reşit ile sık sık görüşen⁷³³ Aziz Nuri, arkadaşları ile birlikte Hidiv Abbas Hilmi Paşa'ya gönderdikleri mektupta bir çok vaatle bulunduktan sonra yüklü miktarda para istemişlerdir. Verilecek bu para ile Adana, Edirne ve Trabzon'da isyanlar çıkartmak amacıyla olan Aziz Nuri ve arkadaşları, bu isyanlarda Romanya'daki Hasan Hicabi ve Adana Jandarma tabur kumandanından da yararlanmayı düşünmüşlerdir⁷³⁴.

Ammanda kaldığı süre içinde Yunanistan'da bulunan ve Türkiye'ye giremeyecek olan Çerkeslerle diğer firarileri Şark-ül Ürdün'e göndermek üzere iknaya çalışan Aziz Nuri, Halife Kurtuluş Cemiyeti'ne üye olarak kaydolmuş ve Çerkeslerin masrafları hakkında Yunan Hariciyesi ile ilişkiye geçmiştir⁷³⁵. Bir yandan Yunan Hükümeti'nden eski ve birikmiş valilik maaşlarını koparmaya çalışan Aziz Nuri, bir yandanda İngiliz pasaportu ile Filistin'de dolaşarak İngilizlerin buradaki istihbarat işlerinde çalışmıştır⁷³⁶.

İki yıl kadar Mısır, Suriye civarında kalan Aziz Nuri, Halk Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra Yunanistan'a dönerek ailesi ile birlikte Kokinya'ya yerleşmiş⁷³⁷, bir süre sonra Gümölcine'ye dönmek için Yunan Kralına bir dilekçe vermiştir. Krala verdiği bir başka dilekçede de, Milli Mücadele'de Yunan Ordusu'nun aldığı iki atlı arabasının karşılığının ödenmesini istemiş, ancak arabaların kendisine değil Bursa Belediyesi'ne ait olduğu gerekçesi ile isteği reddedilmiştir⁷³⁸.

Pire'nin Nea Kokinya Mahallesi'nde oturan Aziz Nuri, Nansen Ofisi temsilcisine hitaben yazdığı dilekçede de Mehmet Ali'nin Paris'teki büro başkanlığından alındığını ve Mehmet Ali'nin vicdansız, ahlaksız, yalancı ve hain olduğunu dile getirmiştir⁷³⁹.

⁷³² EGM Arşivi, Dn: 12222-40/1, Bn: 1/A 6, Bt: 10.10.1931 (681'in raporundan).

⁷³³ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/2, Bn: 4/B 10, Bt: 19.11.1932.

⁷³⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/2, Bn: 3/F 4, Bt: 8.5.1933.

⁷³⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/2, Bn: 3/F 1.

⁷³⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/1, Bn: 9/C 5, Bt: 27.12.1933.

⁷³⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/4, Bn: 7/E 9.

⁷³⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/1, Bn: 9/C 5, Bt: 21.9.1935.

⁷³⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/2, Bn: 2/E 3-4, Bt: 7312.1936.

Aziz Nuri, Türkiye aleyhindeki tavrının şiddetlendiği günlerde Pire Polis Müdürü tarafından çağırılarak kendisine Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti aleyhinde açık bir şekilde propaganda yapmaması tenbih edilerek aksi taktirde sınır dışı edileceği bildirilmiştir⁷⁴⁰. Aynı zamanda İngiliz Entelligence servisinin ajanı olan Aziz Nuri'ye servis tarafından;

"Bu tezkerenin sahibi Aziz Nuri Bey, yedinde bulunan bazı Türkçe yazıları istediği yere götürmekte serbesttir. Bu yazıların muhteviyatı askeri makamatça malumdur.

E. Nikolas İkinci Mülazım
G.S. Entelligence"

şeklinde bir belge verilmiştir⁷⁴¹.

Hanedan üyelerinin uyuşuk ve hareketsiz olduğundan yakınan Aziz Nuri, halbuki bir teşkilat yapıp Kürtlerle birleşerek, Ankara üzerine yürüseler asker ve padişah geliyor diye isyan çıkacağını ve isteklerinin kolayca kabul olacağını söylemiştir. Hanedanın her şeyi hazır beklediğini, gazetelerinin bile olmadığını söyleyen Aziz Nuri'nin son ümidi İtalyanlar'dır. Antalya havalisini işgal etmeleri ümitlerinin günden güne kuvvetlendiğini söyleyen Aziz Nuri, "işte o zaman Kral Ahmet Zago'nun Türkiye için hazırladığı Şehzade Mehmet Abit'in hemen Türkiye'de padişah ilân edileceği" düşüncesindedir⁷⁴².

İstanbul ve Pire Limanı arasında işleyen gemilerdeki tayfa ve kamarotlardan bazılarını elde ederek Türkiye hakkında bilgi toplayan Aziz Nuri⁷⁴³, Atatürk ile Kazım Karabekir arasındaki anlaşmazlıktan dolayı "Karabekir Paşa'nın hapsedilmesi kararına karşı, birinci ve ikinci kolorduların harekete geçmesi üzerine Paşa'nın mecburen serbest bırakıldığını, ancak o günden beri Türkiye'den akşam sabah ihtilâl beklendiğini buna üzülen Atatürk'e ikinci olarak kriz geldiğini ve bundan kurtulmasının çok şüpheli olduğunu" etrafındakilere söylemiştir⁷⁴⁴.

Sürgün yaşamı boyunca her adımında ve her kelimesinde Türkiye'ye karşı bir tavır sergileyen, hilafet ve saltanatçı geçinerek kraldan çok kralcılık yapan Aziz Nuri, aftan sonra Yunan Emniyetine çağırılarak, kendisine

⁷⁴⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/2, Bn: 2/G 9, Bt: Ekim 1936.

⁷⁴¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/2, Bn: 3/C 4, Bt: 13.4.1936.

⁷⁴² EGM Arşivi, Dn: 12222-40/4, Bn: 6/F 5, Bt: 29.9.1937.

⁷⁴³ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/6, Bn: 10/C 12, Bt: 14.11.1938.

⁷⁴⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/6, Bn: 10/E 12-13, Bt: Eylül 1938.

Türkiye'ye dönüp dönmeyeceği sorulduğunda; "Ben affı kabul etmiyorum. Hiç bir veçhile Türkiye'ye gitmeyeceğim ve aleyhinde çalışacağım" demiş ve bu konuda bir de beyanname imzalamıştır⁷⁴⁵.

Aziz Nuri, af aleyhinde bastırdığı beyannameleri Türkiye'ye sokmaya çalışınca⁷⁴⁶ Dahiliye Vekâleti tüm illeri, bu beyanname konusunda uyarmıştır⁷⁴⁷. Beyannamelerde af aleyhinde görüşlerini yazdıktan sonra, inkılâp önderlerine saldıran Aziz Nuri "Komite Santral dö Fedakâran Ottoman" yazılı bir mühür kullanarak imzalamış⁷⁴⁸ ve bu beyannameleri Yunan Propaganda Müsteşarlığında Şube Müdürü olan Yuvanid Deskalakis'in yardımı ile Türkiye'ye sokmuştur⁷⁴⁹.

Aziz Nuri aynı zamanda takibini yapan ajan aracılığıyla kendisine geldiğini söylediği mektupları Türk Konsolosluğuna satarak konsolosluğu dolandırmıştır. Ancak MAH, 22 Ekim 1938'de bu mektupların sahte olduğunu Dahiliye Vekâletine bildirerek, Nuri'nin bu mektuplar aracılığıyla geçimini sağladığını eklemiştir⁷⁵⁰. Bunun üzerine Dahiliye Vekâleti Türkiye'nin Atina Elçisi olan Ruşen Eşref (Ünaydın)'i uyararak, mektup satınalma işlemine son verilmesini istemiştir⁷⁵¹.

Aftan sonra "Komite Santral dö Fedakâran Ottoman" mührünü taşıyan beyannameler⁷⁵² yayınlayarak karşıt tutumunu devam ettiren, Yeşilzâde Aziz Nuri'ye isteği üzerine 17 Eylül 1941'de bir seyahate özgü pasaport verilmiştir. Aziz Nuri, yolculuğa hazırlandığı sırada kısa bir hastalık döneminden sonra ölmüş ve Pire'deki Türk Mezarlığı'na gömülmüştür⁷⁵³.

Bursa eski Müftüsü Ömer Fevzi.- Yüzellilik listenin 41. sırasında yer almıştır. Ülkeyi terkettikten sonra Marsilya'ya giden Ömer Fevzi, daha sonra Suriye'ye geçmiştir⁷⁵⁴.

⁷⁴⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/6, Bn: 10/C 13, Bt: Ekim 1938.

⁷⁴⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/1, Bn: G 8.

⁷⁴⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/1, Bn: F 14.

⁷⁴⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/1, Bn: B 14.

⁷⁴⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/1, Bn: D 10.

⁷⁵⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/6, Bn: 6/C 2.

⁷⁵¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/6, Bn: 6/C 1.

⁷⁵² EGM Arşivi, Dn: 12222-40/6, Bn: 10/E 2, Bt: 27.9.1938.

⁷⁵³ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/7, Bn: 11/A 5, Bt: 2.2.1942.

⁷⁵⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-41, Bn: A 6, Bt: 30.11.1929.

Siyasetle uğraştığına dair hiç bir habere rastlanmamış olan Ömer Fevzi, Mustafa Sabri'ye'de siyasi faaliyetlerde bulunduğu için darılmıştır⁷⁵⁵. Ömer Fevzi, 1930 yılı içinde Suriye'de ölmüştür⁷⁵⁶.

İzmir eski Kadı Müşaviri Ahmet Asım.- listenin 42. sırasındadır. Sürgün hayatı Gümölcine ve İskenderun'da geçmiş⁷⁵⁷, siyasetle uğraşmamıştır⁷⁵⁸. 14 Haziran 1928'de Gümölcine'de ölmüştür⁷⁵⁹.

İstanbul eski muhafızlarından Mustafa Natık Paşa.- listede 43 numarayla yer almıştır. Abdülhamit devrinde topçu muallimi Alman Gromikof Paşa'ya yaverlik yapmıştır. İlk ve en inatçı muhaliflerdendir. Muhalif askeri gruplara girmiş, Babiâli baskınından sonra Selânik'e kaçmıştır. Mütarekeden sonra İstanbul'a gelerek bu şehrin muhafızlığı görevini üstlenmiştir. Zaferden sonra Mısır'a kaçmış, oradan Mekke'ye geçmiştir. Daha sonra Mısır'a dönen Mustafa Natık burada ölmüştür⁷⁶⁰.

686 ise Mustafa Natık Paşa'nın Yunanistan'da öldüğünü haber vermiştir⁷⁶¹.

Eski Dahiliye Nazırı Ayandan Adil.- Yüzellilik listenin 44. sırasındadır. Mülkiye Emekli Sandığı Nazırı Tefik Paşa'nı oğlu olup 1283 (1867)'de İstanbul'da doğmuştur⁷⁶². Ajan 688'e göre Bükreş'te⁷⁶³, MAH'a göre Paris'te ölmüştür⁷⁶⁴.

Eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali.- listenin 45. sırasında yer almıştır. Mehmet Ali Bey Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'da görevlendiren Birinci Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde (4 Mart - 15/16 Mayıs 1919) birer ay kadar Posta ve Telgraf ve Dahiliye Nazırlıkları yapmıştır. Mütareke döneminin başlarında partiler üstü bir kuruluş olarak ortaya çıkmak isteyen Selâmet-i Âmme Heyeti

755 EGM Arşivi, Dn: 12222-41, Bn: B 4, Bt: 11.12.1932.

756 EGM Arşivi, Dn: 12222-41, Bn: A 2, Bt: 30.3.1930.

757 EGM Arşivi, Dn: 12222-42, Bn: B 10, C 2.

758 EGM Arşivi, Dn: 12222-42, Bn: C 7, Bt: 11.12.1932 (686'nın raporu).

759 EGM Arşivi, Dn: 12222-42, Bn: B 10.

760 T.G., 31 Mayıs 1938.

761 EGM Arşivi, Dn: 12222-43, Bn: D 4, Bt: 11.12.1932.

762 EGM Arşivi, Dn: 12222-44, Bn: E 6, Bt: 3.1.1933.

763 EGM Arşivi, Dn: 12222-44, Bn: E 4.

764 EGM Arşivi, Dn: 12222-44, Bn: E 7, Bt: 4.1.1933.

adlı siyasal derneğin kurucularındandır⁷⁶⁵. 19 Ocak 1919'da H.İ.F.'i diriltten kadronun içinde yer alan⁷⁶⁶ Mehmet Ali Bey 1920 yılı Temmuz ayında ise İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin fahri üyeliğine seçilmiştir⁷⁶⁷.

Zaferden sonra O da bütün hain ve işbirlikçiler gibi yurtdışına kaçmış, vatana ihanet suçundan Ankara Asliye Ceza Mahkemesi tarafından, 290 Esas, 527 Karar numarası ile 3.7.1336 (1920) tarihli fıkra hükmü ile gıyaben idamına karar verilmiştir⁷⁶⁸.

Sürgün yıllarında, genç Türkiye Cumhuriyeti'ne, öndere ve çevresindekilere tüm gücü ile saldıran Mehmet Ali, yurtdışındaki muhaliflerin de başını çekmiş, bu uğurda her yolu denemiştir.

Ülkeden kaçtıktan sonra Romanya'ya giderek faaliyetlerini sürdüren Mehmet Ali⁷⁶⁹, bir gazeteye Mustafa Kemal aleyhinde yazdığı yazıdan dolayı Romanya'dan çıkarılmış⁷⁷⁰ ve Fransa'yı kendine faaliyet merkezi yaparak Paris'e yerleşmiştir.

Daha önceden Mukaddes İhtilâl Cemiyeti kuracaklarını söyleyerek Gümülcineli ile birlikte Vahdettin'i dolandırdığını belirttiğimiz Mehmet Ali, Pariste'de kurduğu cemiyet ve gazeteler ile bir çok kişiyi dolandırmıştır. Yine Gümülcineli'nin önderliğinde kurulan ve fikir babasının Mehmet Ali'nin olduğu ve Asyalı çeşitli sürgünlerden oluşan bir teşkilatla Rus Çarlık Hanedanı'ndan Grandük Kril'i, Türkiye'de iktidarı ele geçirdikten sonra, Kafkaslar'dan yapılacak baskıyla Bolşevizmin yıkılacağı, ancak bunun olabilmesi için önce Türkiye'deki rejimin yıkılması gerektiğine inandırarak, bir milyon İsviçre frangı vermeye ikna etmişler, aldıkları ilk taksit olan ikiyüz bin frangı yemişlerdir. Aynı zamanda Ermeni Taşnaksutyun Cemiyeti ile de anlaşılan bu grup Mehmet Ali'nin önderliğinde bu anlaşmayı H.İ.F. ve Yüzelliliklere kabul ettirmeye çalışmışlardır. Mehmet Ali bir yandan fiili bir harekete girişmiş olmak, diğer yandan Gümülcineli'yi uzaklaştırmak amacıyla İsmail Hakkı'yı Suriye'ye göndererek programı Kürt ve Çerkes reislerine kabul ettirmek görevini vermiş, Gümülcineli de Suriye'deki vaktini kadınları otel odalarına kapatarak geçirmiştir⁷⁷¹.

⁷⁶⁵ Tunaya, "Türkiye'de Siyasal Partiler" c. II, s. 89.

⁷⁶⁶ y.a.g.e., s. 264.

⁷⁶⁷ y.a.g.e., s. 264.

⁷⁶⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: A 1, Bt: 18.2.1340 (1924).

⁷⁶⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 5/B 7.

⁷⁷⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 5/C 1.

⁷⁷¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: B 4-5 (Beyrut Başkonsolosluğunun 1.31928 tarihli

Mehmet Ali 1930 yılı ortalarında mültecilerin Türkiye'deki haklarını korumak amacıyla "Türk Siyasi Mülteci Cemiyeti" adı ile bir örgüt oluşturmuştur. Daha sonradan Ofis adını alacak olan bu cemiyet Fransa Hükümeti ve Cemiyet'i Akvam'da resmen kabul ve tasdik edilmiştir. Bu suretle resmen tanınmış olan Ofis siyasi sorununu da halletmiş ve kaçaklardan Namık'a gönderdiği mektupla ondan iki liste istemiştir. Bu listelerden ilki Yüzelliliklere, ikincisi de liste haricindeki "mağdur"lara ait olacaktır. Mehmet Ali'nin bu listeleri hazırlatmasındaki amacı Cemiyet-i Akvam nezdinde girişimlerde bulunarak maddi yardım talep etmektir⁷⁷².

Oluşumu Fransa Hükümeti tarafından resmen onaylanan, Cemiyet-i Akvam'ın "muhacim ve mağdurin" şubesine kayıt olan Türk Mağdurini Siyasiye Cemiyeti'ne, Türkiye'den Paris'e gelerek tıp ve hukuk öğrenimi gören birkaç öğrenci de üye olmuştur. Yurtdışındaki sürgün Türklerin haklarını korumak amacıyla yola çıkılarak çeşitli alanlarda çalışmalar yapan bu cemiyet, Kemalist Hükümetin istikraz yapmaması için çalışmış, Fransızlara "Kemalistlere para vermeyiniz" demiştir. Fransa Hükümeti'nin resmî ruhsat verdiği bu cemiyet, resmî Gazete'de de ilân edilmiştir. Buna göre; reis eski Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın oğlu Ahmet Rıfat'tır. Diğer üyeleri ise; Mehmet Ali, Selim, Gürcü, Faruk, Miralay Tahir ve Emcettir⁷⁷³.

Mehmet Ali bu çalışmalarını, Yüzelliliklerden Refii Cevad, Trabzonlu Ömer Fevzi ve firari Refik ile birlikte 1930 yılı içinde çıkardıkları "La Republique Enchainée" (Zincire Vurulmuş Cumhuriyet) adlı gazetesi ile yazıya dökmüştür⁷⁷⁴. Gazetinin yazı kadrosu da Ömer Fevzi, Mehmet Ali, Refii Cevad ve Ahmet Rıfat'tan oluşmuştur. Başyazarı Necati Rıfat "Albert Hayon" takma adını kullanmıştır. Karısı aracılığıyla Londra Entelligence servisten aldığı otuzbeş bin franka çıkardığı⁷⁷⁵ bu gazeteye, Abdülhamit'in küçük oğlu Abidin Paşa yardımda bulunmuştur⁷⁷⁶.

Mehmet Ali bu faaliyetleri sırasında, Fransa "Ami du Peuple" ve "Figaro" gazetelerinin sahibi Francois Goty'den 1000 frank aylık, Samatra Sultanı ile Hintli Müslümanlardan yaklaşık 20 bin frank⁷⁷⁷, ayrıca Yahudi Rot Bey'den de

raporunun Grandük Kril'e ait kısmının sureti.

⁷⁷² EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 4/C 9, Bt: 28.6.1932.

⁷⁷³ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 5/B 9, Bt: 15 Temmuz 1920.

⁷⁷⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: E 10; **Vakit Gazetesi**, 7 Temmuz 1930.

⁷⁷⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 4/E 13, Bt: 14.12.1931.

⁷⁷⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 4/E 1.

⁷⁷⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 5/A 3, Bt: 22.11.1931.

maddi olarak bir çok yardım görmüştür⁷⁷⁸. Yüzelliliklerden İşkenceci Adil'in karısı Emine'de bu gazetelerin Selânik'te Ermeniler arasında okunmasını sağlamıştır⁷⁷⁹.

Ayrıca gazeteye maddi yardımlarda bulunan iki Yahudi'nin gazeteden ayrılarak bu yardımı kesmesi üzerine Mehmet Ali, Rıza Nur ile ilişkiye geçerek, diğer İttihatçıların da yardımını elde etmeye çalışmıştır⁷⁸⁰.

Gazete tamamiyle Atatürk'e, genç Türkiye'nin devlet adamlarına ve inkılâplara karşı saldırılarla doludur. Ağrı Dağı olayının muhalifler tarafından yapıldığına dair yayınlar da vardır⁷⁸¹.

Fransızca yayınlanan gazetenin 15 Şubat 1931 tarihli nüshasında, "Terör" adlı bir makale vardır. Mehmet Ali imzalı olan bu makaleyi aynen alıyoruz:

"Robespierre, demokratik bir hükümetin temel ilkesinin erdem, fazilet olduğunu, bunu sağlamak için kullandığı aracın ise terör olduğunu söylemiştir.

Fransız Konvensiyon (Kurucu Meclis) üyesi tarafından ortaya atılan bu ilke Türk Cumhuriyeti'ne uygulanabilir mi?

Bir asker zekasından doğan öyle sahte bir Cumhuriyetin, Robespierre'in imza ettiği ideal rejimle hiç bir ortak yanı yoktur.

Bunun tersine, Cumhuriyetin erdemini empoze etmek için terörü kullanan ve Türkiye'de özgürlüğün ve kardeşliğin gerçek temsilcilerine karşı idam sehpasına başvuran Mustafa Kemal vardır. Ülkemizde Cumhuriyet pasifliği, aynı mezhepten olmayı, Türklere boyun eğmeyi ifade eden kelimedir.

Musafa Kemal'i Osmanlılardan ayıran akıttığı kan ve idam cezasına olan büyük eğilimidir. Bu haliyle O, Romen İmparatoru Caligula'ya benzemektedir.

Kemalist Rejim bir terör rejimi olsa bile bunu kim söyleyebilir: 1925 yılında 14 masumun hükümete karşı geldikleri gerekçesiyle başları alındı; bunların Tarikât-i Selâhiye üyesi olduğu açıklandı. Hayatını kaybedenler arasında hükümete karşı bu tür bir organizasyonda yer almayanlar bile vardı. Zaten Ankara'da tasarlanmış en basit bir itiraz bile mahkemelerin idam kararı almasına yetiyordu.

778 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 4/E 11, Bt: 4.2.1932.

779 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 3/F 8, Bt: 23.5.1932.

780 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 4/F 2, Bt: 11.1.1931.

781 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 5/B 10.

Aynı dönemde, yüzlerce Kürt benzer gerekçeyle idama makum edildi.

Bugün Menemen ayaklanması yine birçok cinayete bahane olmuştur. Zaten daha başında onlarca kişiden çoğu idama mahkum edilmiştir.

İnsan kendi kendine bu gözü dönmüştüğün nedenini soruyor. Diğer ülkelerde ilk sorgularında salıverilen masumlar niçin burada kurban ediliyor.

Uzun zamandan beri Kemalizmin zorba ve keyfi yönetiminin kurbanı olan biz, bu masum insanların önünde saygıyla eğiliyor ve öc alacağımız zamanı ve gelecek kuşağı bekliyoruz.

Bu trajik koşullarda tüm kalpler yasta, tüm bilinçler korku içinde insan hayatı ve çıkarları bir oyun haline gelmiştir. Halkın vekilleri ise otoritelerini kaybetmişlerdir. Bu durumda, gerçek Türkler için önemli bir bilgi veriyordu. Zira artık parlamentodan hiç bir şey umulamayacağı biliniyor ve yasal hakları kurtarmak için enerji harcamaya gerek kalmamıştır".

Aynı gazetede Mehmet Ali "Kemalist terörün kurbanlarının" tam listesini vermiş ve Halep'te yayınlanan, Doğru Yol gazetesine de atıf yaparak, Kemalist Hükümetin İstanbul camilerinde el ilânları dağıtarak insanları ahlaklı olmaya, laikliğe ve din eğitime karşı gelmeye davet ettiğini haber verdiğini yazmıştır⁷⁸².

Muhallifler aleyhinde Ankara'ya jurnal yapanları sütunlarında teşhir edeceğini söyleyerek tehdit eden Mehmet Ali, Kiraz Hamdi, Refi Cevad , Reşat Halis, Refik Halit ve Ömer Fevzi'yi ajanlıkla suçlamıştır⁷⁸³.

Mehmet Ali, Türkiye'de Serbest Fırka'nın kurulması arifesinde, 1.10.1930 da bu konuda bir makale yayınlamıştır:

"İki aydan beri Türkiye'de cereyan eden vukuat tam bir komedi tavsifine layıktır... Fethi Bey ılımlı ve Fransız dostudur, diye işaa olunacak iktidara geçirilecek ümidiyle Fransız siyasi ve mâli makamları iğfal edilmiştir. Türk Milletinin rızası hilafında, Rusya'nın kölesi olduğu da bildirilmiştir.

...

⁷⁸² **La Republique Enchainée**, 15 şubat 1931, sayı 26. Mehmet Ali tarafından Fransızca olarak Paris'te yayınlanan bu gazete 4 sayfadır ve 15 günde bir yayınlanır. Tanesi 50 santim, yani yarım franktır. "Türk Demokrasisinin Organı" iddiasıyla yayınlanmış olan bu gazete düzenli çıkmışsa, yayın yaşamına 1930 Şubat ayında atılmış olmalıdır.

⁷⁸³ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-45/2, Bn: 5/B 11.

Büyük Millet reisi Viyana'dan geçerken Türkiye için siyasi bir fırkanın kâfi ve memlekete daha elverişli olduğunu söylemişti. İzmir'de ve başka yerlerde meydana gelen olaylar bunu yalanlıyor. İktisâdi ve mali buhran memleket için o kadar elimdir ki Mustafa Kemal yeni bir manevra hazırlamaya mecbur olmuştur. Bunu memleketimizin selameti için yeni bir suikast telakki ederiz. Mustafa Kemal şeflerine, dostlarına, silah arkadaşlarına ve 1919 senesinde Damat Ferit Paşa kabinesine, özel yaveri bulunduğu Altıncı Mehmet aleyhine suikastler yapmakla hayatını geçirmiştir. Ferit Paşa kabinesi ona güvenerek bir istilâ ihtimaline karşı askeri ve milli kuvvetler oluşturması için kendisine mutlak yetki vermişken diktatör kıyam ve isyan etmiştir. Şimdi de kendi kurduğu Cumhuriyet idaresine karşı hükümet darbesi mahiyetinde bir suikast düzenliyor. Kendisinin sadık bir adamı olan Fethi'nin idaresi altında adeta bir mobilya ismarlar gibi yeni bir parti teşkil ettiriyor. Halbuki bu fırka milletin arzularından hiç birini tatmin etmiyor. Sonra siyasi bir fırka için elzem olan unsurlardan yoksundur. Ünvanı bir anlam ifade etmediği gibi programı da İstanbul matbuatının itirafı vechiyle Mustafa Kemal ve İsmet'in partisinin programından farklı değildir. Türkiye'de oynanılan komediler İsmet Paşa kabinesinde tebeddülât, yeni bir fırkanın teşekkülü, hep diktatörün milli hakimiyete karşı tasdim ettiği yeni birer suikast alametidir. Memleketin sefaletinden Mustafa Kemal sorumludur. Eğer 1923'de iktidar mevkiinden çekilmiş olsaydı, vatanına büyük bir hizmet etmiş olurdu. Bütün fenalıkların ilk sebebi vaziyet üzerinde nafiz oldukça Fethi'nin iktidar mevkiine geçmesi semere vermeyecektir. Bununla birlikte Fethi'nin bir meziyetini takdir ederiz. İktidar mevkiinde iken hainlerin firarlarını örter 1918'de ittihatçı dostlarına öyle yapmıştı".⁷⁸⁴

Genç Türkiye Cumhuriyeti'ne, önder ve arkadaşlarına karşıt yayınlar ile dolu olan bu gazetenin ülkeye girişi Vekiller Heyeti kararı ile yasaklanmış ancak gazete diğer Fransız gazetelerine sarılı olarak yurda sokulmuştur.⁷⁸⁵

Dahiliye Vekâleti, valiliklere gönderdiği yazı ile bu gazetenin illeri sınırları içine girip girmediğini sormuş, Kilis'te eczacı Zekeriya adına gönderilen 15 Temmuz 1930 ve 16918 numaralı bir nüshası ele geçirilmiştir.⁷⁸⁶

Beş nüsha olarak Kilis'e gelen bu gazeteler, Pariste Tıp öğrenimi gören casuslardan Kilisli Ahmet tarafından gönderilmiş olup, bir nüshası da işgal sırasında Fransızlara tercümanlık yapmış olan ortaokul öğretmeni Sait Bey'e gelmiştir.⁷⁸⁷ Diğerleri ise; Canbolatzâde Ali, Diş doktoru Galip, ve ortaokul müdürü Fikret Mesut'un adresine gelmiştir.⁷⁸⁸

⁷⁸⁴ **La Republique Enchainée**, 1.10.1930; **EGM Arşivi**, Dn: 12222-45/1, Bn: 4/E 4.

⁷⁸⁵ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-45/1, Bn: C 5, Bt: 6.9.1930.

⁷⁸⁶ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-45/1, Bn: C 8, Bt:23.8.1930.

⁷⁸⁷ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-45/1, Bn: C 9, Bt: 17.7.1930.

⁷⁸⁸ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-45/1, Bn: C 11.

Gazeteyi ülkeye sokabilmek için her yola başvuran, hatta Fransız pulları yerine Mısır ve İsviçre pulları da kullanan⁷⁸⁹ Mehmet Ali, İsmet Paşa'ya yazdığı açık mektubu gazetesinde yayınlıyarak bu durumu eleştirmiştir:

Kemalist Cumhuriyetin Başvekili İsmet Paşa Hazretlerine açık mektup

Efendim,

Gazetemizin Türkiye'ye men-i ithali hakkında taraf-ı devletlerinden bir irade sadır olduğunu haber aldık. Bütün posta idareleri bu gazetenin gönderilen adreslere verilmemesi için emir almışlar ve hatta sehven Türkiye'ye girecek nüshaların müsadere edilmesi ve üzerinde bu gazete bulunanların tevkif ve zabıtaı idariye nezdinde sevkiyle sediden tecziye olunmaları polise emir buyurulmuş.

Demokrat ve Liberal Cumhuriyetin Başvekili Paşa Hazretleri! Size soruyoruz, böyle keyfi emirlerin sebebi nedir? Gazetemiz komünist temayulatı perverde etmediği gibi anarşist gazeteside de değildir. Gazetemiz siyasi, mutedil, münevver ve ciddi insanlara mahsustur. Bütün kabahatı millete hakikati söylemesidir. Uzun bir zamandan beri mevkii iktidarı elinize aldığınızdan beri B.M.M huzurundaki mutantan teahh datınızı nakşederek milletin siyasi, içtimai haklarını ve hatta layezal (bitimsiz) haklarını gaspettiğiniz millete  ğretmekliğimizdir. Zaim-i idarenizin gerek kasten gerek sehven irtikap edilen hatalarla lekeleniğini, milletin menafii hayatiyesinin mutazarrır olduğunu ve bütün zaman-ı idareniz yalnız devletin değil bizzat Türk Milletinin mevcudiyetini tehlikede bıraktığını hatırlamamızdır. Gazetemizin kusuru, yeniçeri azmanı Enver ve Cemal Paşaların, Nazım ve Baha şakirlerin leim (alçak) idareleri altında milletin kurban olduğu meşum, feci emrivakilerden ictinap (uzaklaştırma) için ittihazi tedabire milleti teşvik etmesidir ki, sizi tehev  r ( fkelenme) ve vicdan azabı altında gazetemize karşı biaman ve haksız tedbirlerle uğraştırıyor. Bütün matbuatı aleyhimizde en menfur iftiralara sevk ediyorsunuz. Kullandığınız bu müdafaa silahının modası geçti.

Zecri tedbirlere rağmen gazetemiz sizi korkutacak kuvveti ve feyizli tesiratını husule getirmiştir. Eğer resmî, idari tehev  rler ve dessas (aldatıcı) kinlerle gazetemiz sizin için, Büyük Millet Meclisi'ndeki "evet efendimciler" için ve matbuat için bir canavar gibi görünüyorsa buna mukabil hakiki vatanperverleri uykularından uyandırmak için de müessir (iz bırakan) bir münebbih (uykudan uyaran) tir.

Makalelerimiz Paris'teki Sefir Fethi Bey üzerinde o kadar şiddetli bir tesir yapmış ve sinirlerini oynatmıştır ki mumaileyh rahat ve huzurunu 300 İngiliz lirası maaşını feda ederek millet namına hesap sormak için Türkiye'ye gitmiştir. Siz bunu kendi lisanınızla kavga aramak diye tasvir ediyorsunuz.

⁷⁸⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 3/E 9, Bt: 24.4.1933.

İzmir'de 60 bin kişi tarafından Fethi Bey'e yapılan muazzam ve heyecanlı istikbal ve firkanız aleyhindeki tezahürat, zabıta memurlarınız tarafından dökülmesine sebebiyet verilen kanlar yakın bir adaletin müjdecisidir ki kuvvetliler ittihaz edecekleri tedbirlerle suiakibete uğramaktan kendilerini kurtaramayacaklardır. Siz rüzgar ektiniz, kasırgadan başka birşey biçemezsiniz. Başvekil Paşa Hazretleri, gazetemiz heyeti tahririyesinin hürmetlerine itimat buyurunuz"⁷⁹⁰

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, içerde ve dışarıda Türkiye'nin güvenliğini zedelediği, devletin nüfuz ve itibarını kırmak amacıyla Cumhurbaşkanına ve diğer devlet adamlarının onuru ile oynayan, yalan haberlerle dolu olan bu gazetenin kapatılması için Dahiliye Vekâleti aracılığıyla Fransa Hükümeti nezdinde ⁷⁹¹ "beş kişiyi geçmeyen, dolandırıcı ve serserilerin dost bir ülke aleyhindeki alçakça tecavüzlerine hiç bir devletin izin vermemesi gerektiği" gerekçesi ile girişimlerde bulunmuştur⁷⁹². Bu girişim üzerine Fransa Dahiliyesi Mehmet Ali'ye bazı ayrıcalıklar tanıyarak, gazetede Mustafa Kemal'in özel yaşamına ait yazılara yer vermeden diğer konulardan istediğini yazabileceğini bildirmiş, ancak Mehmet Ali bu isteği bile protesto etmiştir⁷⁹³.

Mehmet Ali'den oğluna gelen bir mektupta ise; "Mustafa Kemal'in bir memur göndererek gazeteyi kapatırsa kendisine önemli bir para vaadinde bulunduğu ancak O'nun ecdadını satmayacağı gerekçesi ile bu isteği reddettiği" yazılıdır ⁷⁹⁴.

Mustafa Kemal Paşa'nın üçüncü kez Cumhurbaşkanı seçilmesi nedeniyle hem Mehmet Ali, hem de kurduğu Türk Siyasi Mültecileri Cemiyeti adına Ankara'ya telgraflar çekilerek seçim protesto edilmiştir.

14 Mayıs 1931'de okunan ilk telgraf Cemiyet imzalıdır.

"Mustafa Kemal Paşa, Çankaya-Ankara

Kanun-u Esasiye mugayyırdan teşriî intihabat ile gayr-i kanuni Riyâset intihabını şiddetle protesto ederiz.

Türkiye Siyasi Mültecileri Cemiyeti"⁷⁹⁵

⁷⁹⁰ **La République Enchainée**, 1.10.1930; **EGM Arşivi**, Dn: 12222-45/1, Bn: E 5.

⁷⁹¹ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-45/2, Bn: 4/F 11, Bt: 2.1.1932.

⁷⁹² **EGM Arşivi**, Dn: 12222-45/2, Bn: 4/F 12, Bt: 2.1.1932.

⁷⁹³ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-45/2, Bn: 5/B 14

⁷⁹⁴ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-45/2, Bn: 4/F 1.

⁷⁹⁵ **T.B.M.M. Celse Zabıtları**, c. 1-2, Devre 4, s. 35.

Diğer telgraf ise Mehmet Ali Bey'in imzasını taşır.

"Mustafa Kemal Paşa

Çankaya-Ankara

Tekrar intihâbınız hakimiyet-i milliyeye meydan okumaktır. İktisadi felaketi mucip olan meşum diktatörlüğünüz, itibârı umumumiyeyi ret, heyet-i ictimâiyeyi ifsad, hürriyeti mahvediyor. Memleketi derebeyliğe çeviriyor"⁷⁹⁶.

Mehmet Ali telgrafın mecliste okunmayıp yalnız basında yer almasına⁷⁹⁷ ve şiddetli tepkilerde bulunulmasına karşı, Mustafa Kemal Paşa'ya 1 Haziran 1931 tarihli bir başka mektup daha göndermiş ve gizli tutulması ihtimaline karşı Filipe'de yayınlanan Açık Söz gazetesine de bir suretini göndermiştir.

"Son seçim üzerine sızlayan bir kalple yazıp gönderdiğim telgrafımda Türk vicdanı ammesini temsil eden bir ruhun hissiyatına tercüman olarak sizi insafa davet etmişim... Ben milletin selâmetini düşünerek yürüdüğünüz yanlış yolun çıkmaz bir yol olduğunu ve memleket için bu yolun feci bir akıbet hazırladığını ve işgal eylediğiniz mevkiyi her halde bir ehline terkedip çekilmekten başka bir çareniz kalmadığını size göstermekle sizi insafa davet ediyorum... Siz Mehmet Ali'yi macarlık, casusluk ve deyyuslukla nitelediniz... benim telgrafım uğursuz ve yıkıcı idarenizin yürekler acısı durumundan ve tehlikesinden bahsediyor ve bu suretle cumhurbaşkanı seçiminin aldığı son şeklin memleket için kesin bir afet olduğunu haber veriyordu... Ali Osman'a ait tarihi ve kutsal tahtı, millete yadigâr eyledikleri mübarek toprakları düşmanların elinden kurtarmak için büyük fedakârlıklar göstererek başarılı oldunuz bunu itiraf etmemek büyük insafsızlıktır ve sonra kurtarıcı sıfatıyla milletimizin başına geçmek için gösterdiğiniz gayri meşru arzu ve ihtiraslar karşısında bile milletten hüsnü kabul gördünüz... Hatta bir hale şeklinde baş üzerinde size yer vermek fedakârlığını bile göstermişti. Sonra anladığını gördü, fakat iş işten geçmişti... Siz Irak fatihi Ali İhsan, Ermenistan Fatihi Karabekir Kâzım, Ali Fuat, Refet, Nurettin paşalarla Rauf ve Bekir Sami, Adnan Beyleri ve daha bir çoklarını şeytani siyasetinizin önünde baş eğmediklerinden dolayı birer suretle görevlerinden uzaklaştırdınız ve meydanı boş bulunca, memleketin ekonomisini, namus ve irfanını, kutsal geleneklerini söndürmeye kadar ileri gittiniz. Saltanat, sefahat ve rezaleti nihayet Çankaya'da kurmakla millete büyük bela oldunuz. Yalnız Çankaya'yı değil Anadolu'yu rakı ile suladınız. Türkün edep ve hayasını söndürmekle işe başladınız. Ben bir Türküm, Türk sevmekten hoşlanmaz, ben size gerçeği ve tarihi okudum. İman ve insafa gelip gelmemek ise size aittir..."⁷⁹⁸

⁷⁹⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/1, Bn: E 11.

⁷⁹⁷ Milliyet Gazetesi, 14-15 Mayıs 1931.

⁷⁹⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 5/A 7-8-9-10-11-12-13, Bt: 1 Haziran 1931.

Açık Söz gazetesinde bu açık mektubun yayınlanması ve gazetenin Mustafa Kemal ve İnkılâplar aleyhindeki tutumu karşısında T.B.M.M. Hükümeti'nin, sefareti aracılığıyla Bulgar Hükümeti nezdinde yaptığı siyasi girişimler sonuç bulmuş ve Bulgar Hükümeti, gazetenin sahibi firari Ahmet Hikmet'in ikâmetgahını Filibe'den, Şumnu'ya naklederek gazetesini kapatmıştır⁷⁹⁹.

Gümölcineli İbrahim ve Lider Sadık ile de haberleşen Mehmet Ali, Lider Sadık'a gönderdiği bir mektupla O'nu Paris'e çağırarak "Cemiyet-i Mukaddese'nin başkanlığını eline almasını istemiştir. Bunun "vatani bir zorunluluk" olduğunu söyleyen Mehmet Ali, "Hazreti Peygambere baldırı çıplak Arap diyen ve Kuran'ı azümüşşanı fırlatıp yere atan ve terakki ve Cumhuriyet maskesi altında bütün bir vatani Neron'a rahmet okutan bir zulüm altında inleyen bu kâfire, zillet ve sefahate karşı ordunun başında harekete geçmek zamanının geldiği"ni söylemiştir.⁸⁰⁰

Mehmet Ali'nin Paris'te oluşturduğu bir başka teşkilât da Demokrat Parti'dir. Fransızca La Republique Enchainée, Türkçe Açık Söz, Sedâyı İslâm ve İntibah gazetelerinin Demokrat Parti'nin yayın organları olduğunu açıklayan Mehmet Ali partinin taslak bir programını da hazırlamıştır⁸⁰¹.

Mehmet Ali'nin gerek kurduğu cemiyetler aracılığı ile gerekse gazetesi ile yaptığı suistimaller, sürgündeki Yüzellilikleri rahatsız etmiştir. Romanya'da Mağdurin-i Siyasiye Muavenet Cemiyeti" adına vekaletler alarak ve o ad altında buradaki firariler ve Yüzellilikleri dolandırmakta hatta Lider Sadık'a ait ve kendisine emanet edilen 8 frankı da yemekle, Paris'te yaptığı taşkınlıklarla da muhalefet ailelerini kirletmek ve bu nedenle gazetelerin kapatılmasına neden olmakla suçlanmıştır⁸⁰². Atina'da bulunan Aziz Nuri 7 Aralık 1936'da Fransız Dışişleri Bakanlığı Yabancılar İşler Bürosu Direktörlüğüne çektiği telgrafta;

"Biçare Türkiye mültecilerinin lehinde tesis ve tanzim ettiğimiz büronun başkanlığına, evvelce bir adam zannederek Mehmet Ali Bey'i tayin etmiştik. Maalesef aldanmışız. Zira, adı geçenin bir vicdansız, yalancı, alçak ve hem de aleyhimizde bir hain olduğu, menfaatlerimize karşı her türlü alçaklığı yaptığı, müşahade ve tespit edilmiştir..."⁸⁰³

799 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn :5/C 2 11, Bt: 1 Eylül 1931.

800 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 5/C 14, Bt: 2. T.E. 1931.

801 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 5/B 13, Bt: 12 Temmuz 1931.

802 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 4/B 10.

803 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 2/E 4, Bt: 7.12.1936.

diyerek Mehmet Ali'nin bu görevine ve başkanlığına son verdiklerini direktöre bildirmiştir.

Mehmet Ali 1937 yılı içinde bu tür itirazlar nedeniyle Paris'teki Türk Mültecileri Bürosu başkanlığından çıkarılmıştır⁸⁰⁴. Huylu huyundan vazgeçmez hesabı Mehmet Ali bundan sonra da rahat durmamıştır. 6 Mayıs 1937 tarihli mektubundan anlaşıldığı üzere, ordunun alt kademelerinde bir muhalefet olduğunu ileri sürerek, bir gazete çıkarıp, bu olayın kışkırtılmasını, bunun sonucu bir inkılâp gerçekleştiğinde ülkeye "vazifesini yapan bir mücahit" gibi dönmeyi⁸⁰⁵ hayal etmiş, bu hayalini gerçekleştirmek üzere Arif Oruç ile birlikte "Yarın" adlı bir beyanname hazırlayarak ordu mensuplarına göndermiştir⁸⁰⁶.

Arif Oruç ve Taşnaksutyun Cemiyeti ile ortaklaşa uyuşturucu madde kaçakçılığı yaptığı da belgelenen⁸⁰⁷ eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali, aftan sonra yurda dönenler arasındadır.

Eski Edirne Valisi ve Şehremeni Vekili Salim.- listenin 46. sırasındadır. Tahrirat müdürlüğü, kaza kaymakamlığı, mutasarrıflık ve valilik de yapmış olan Salim, Ferit Paşa hükümetinde İstanbul Şehreminliği görevinde iken ülkeden ayrılmıştır⁸⁰⁸.

Önce Sofya'ya giden Salim Bey⁸⁰⁹, daha sonra Beyrut'a gelerek sürgün yaşamını burada geçirmiştir. Beyrut'ta maddi sıkıntılar içinde yaşamını sürdürürken bölge eşrafı haline acıyıp, kendisine para yardımında ve kırk Suri lirası ile Cemiyet-i Hayriye inşaatında amelebaşılık teklifinde bulunmuştur. Ancak Halep'ten Beyrut'a gelen ve Halep'te çıkan Vahdet gazetesinin yazarı olan Mevlanzâde Rifat, bu teklifin mevkisine uygun olmadığını ve büyüteceği gazetesinde kendisini yazı işleri müdürü yapacağını vadederek kabul ettiği bu işi reddetmesini istemiştir⁸¹⁰. Ancak, ya bu vaade inanmadığı ya da Mevlanzâde sözünü tutmadığı için Salim, Cemiyet-i Hayriye inşaatındaki görevi kabul etmiş ve aynı cemiyetin idaresindeki bir okula da yazı öğretmeni olarak

804 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: F 12.

805 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: G 11.

806 EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: B 4.

807 EGM Arşivi, Dn: 12221-1 U. D., Bn: 2/B 8.

808 EGM Arşivi, Dn: 12222-46, Bn: D 13, Bt: 6.9.1933.

809 EGM Arşivi, Dn: 12222-46, Bn: E 10, Bt: 18.12.1340 (1924)

810 EGM Arşivi, Dn: 12222-46, Bn: C 6, Bt: 14.12.1928.

tain edilmiştir. Bu okuldaki hareketleri konsolosluk tarafından takip edilen⁸¹¹ Salim'in yaşı ve parasızlığı siyasetle ilgilenmesine engel olmuştur⁸¹².

Karşıt bir hareketine rastlanmayan Salim Bey, Cumhuriyetin onuncu yıldönümü nedeni ile Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektubunda Türkiye'deki görevleri nedeniyle yaptığı hizmetleri saydıktan sonra;

"Sürgündeki hayatı boyunca maaşından başka hiç bir şeye tenezzül etmediğini, bazen soğuk bazen de sıcak memleketlerde güneş altında ter dökerek geçindiğini, yabancı devletlerin hizmetini kabul etmediği gibi her türlü teklifleri de redderek hiç bir devletin tabiyetine geçmediğini, hür ve Türk olarak yaşadığını, hayatının son zamanlarında temiz Türk topraklarında geçirip, yine Türk olarak ölmek istediğini"

söyleyerek af listesine dahil edilmesine izin verilmesini istemiştir⁸¹³.

Yine kızı Semiha Refik ile damadı Tevfik, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ve Başvekâlete gönderdikleri iki mektup ile "babalarından ayrı kalmanın acı ve hüznünü taşıdıklarını, Cumhuriyetin onuncu yılında çıkacak olan affın babalarını da kapsayacağı düşüncesi ile sevinçle karşıladıklarını ve bu bayram gününde kendilerinin de mahzun bırakılmayacağını ümit ettiklerini" söyleyerek babalarının ülkeye dönmesine izin verilmesini istemişlerdir⁸¹⁴.

Ancak Af Kanunu'nun 13. maddesi gereğince Salim Bey'in memlekete dönmesine imkân olmadığı Samatya'da oturan damadı Tevfik Bey'e tebliğ edilmiştir⁸¹⁵. Salim Bey, 1938 affını göremeden 4 Ekim 1937'de Beyrutta ölmüştür⁸¹⁶.

Hoca Rasihzâde İbrahim.- Yüzellilik listenin 47 numarasında yer almıştır. 1908 inkılâbından sonra İ.T.'ye karşıt olarak H.İ.F.'na girmiştir. Kütahya'da Yunanlılara mutasarrıflık yapmıştır. Ancak İbrahim Bey, Kütahya'nın Yunanlılar tarafından işgal edildiği günlerde yapılacak tek hizmetin "Yangından mal kurtarmak kabilinden olduğunu ve elden geldiğince bunu yaptığını" söylemiştir.⁸¹⁷ Kütahya'daki görevini bir Yunanlı memur olarak değil

811 EGM Arşivi, Dn: 12222-46, Bn: D 4, Bt: 27.2.1929.

812 EGM Arşivi, Dn: 12222-46, Bn: D 6, Bt: 18.2.1933.

813 EGM Arşivi, Dn: 12222-46, Bn: D 13, Bt: 6.9.1933.

814 EGM Arşivi, Dn: 12222-46, Bn: E 1-2, Bt: 1.10.1933.

815 EGM Arşivi, Dn: 12222-46, Bn: E 7-8, Bt: 11.12.1933.

816 EGM Arşivi, Dn: 12222-46, Bn: E 14.

817 EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/B 6, Bt: 1.12.1926.

bir Türk olarak yaptığını ancak o dönemde B.M.M”nde Kütahya mebusu olan Şeyh Seyfi Efendi’nin kendisi hakkında Ankara’da ileri geri ve tehditkâr konuşmalar yapması karşısında kaçmak mecburiyetinde kaldığını belirtmiştir.⁸¹⁸

Ülkeden kaçtıktan sonra Atina’ya giden⁸¹⁹ İbrahim Bey, daha sonra Midilli’ye geçerek Variya’da yerleşmiş ve evinin altında açtığı küçük bir dükkanla mahalle bakkallığı yaparak geçinmiştir⁸²⁰.

İbrahim Bey 1926 yılında Başbakanlığa yazdığı mektupta kara listeye girmesinin yanısıra bir felaket halkasının zinciri olacak Türkiye’de satılan arazisinin karşılığı olan yediyüzelli lirayı alamadığını, kendisine ait olan bu arsanın icra dairesinden emanet olarak maliyeye verildiğini, Avukat Emin Bey aracılığı ile iki senedir parayı almaya çalıştığını, Maliye Vekâleti’nin ödenmesini uygun görerek emir verdiği halde Adliye Vekâleti’nin ‘firaridir, mahkumdur, emvalide bu kabilden kimselerin emvali hakkındaki uygulamaya tabidir, ancak, Lozan Antlaşması gereğince ödenmesi lazım ise bu cihetin anlaşmayı tatbik etmemur edilen dairece halledilmesi gerekir’ diyerek itiraz ettiğini, kendisinin bunu hak etmediğini söyleyerek hakkı olan bu paranın ilgili makamca kendisine ödenmesi için gerekli emrin verilmesini istemiştir⁸²¹.

1930 yılı içinde, firari teşkilâtının elebaşı olan Köylü Refet ile Vehip Paşa’nın davetleri üzerine Atina’ya gelmiştir. Amaçları Yunan Hükümeti’nden yardım istemektir. Durumlarının perişanlığından behsederek bir lâyiha ile Meclis-i Mebusan’a başvurmuşlardır. İbrahim Bey burada Tarikat-ı Selâhiye programının değiştirilmesi konusunda da Vehip Paşa ve etrafındakilerle işbirliği yaptıktan sonra tekrar Midilli’ye dönmüştür⁸²².

686’nın, siyasetle uğraştığına dair herhangi bir haber almadığı İbrahim Bey’e Kütahya’da bulunan annesi Rukiye tarafından 21 Haziran 1931’de yüz, 13 Aralık 1931’de yüz, 15 Mart 1932’de yüz ve yine arkadaşının oğlu ve önceden listeye kayıtlı olup, sonradan çıkarılan Topal Nuri’nin kayınbabası Maarif Müdürü Şükrü Bey tarafından da 4 Şubat 1933’de yüz lira olmak üzere toplam dört yüz lira Kütahya Osmanlı Bankası aracılığıyla gönderilmiştir⁸²³.

⁸¹⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/B 5, Bt: 1.12.1926.

⁸¹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/C 13, Bt: 6.10.1929.

⁸²⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/D 8, Bt: 26.2.1933.

⁸²¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/B 5-6, Bt: 1.12.1926.

⁸²² EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/D 1, Bt: 28.9.1930.

⁸²³ EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/D 10, Bt: 17.4.1933.

1931 yılında Başbakanlığa yazdığı bir mektupla hatasının affedilerek ülkeye dönmesine izin verilmesini isteyen⁸²⁴ İbrahim'in isteği kabul edilmemiştir. 1933 yılında af çıkacağı söylentileri üzerine ikinci bir denemede daha bulunan İbrahim Bey 15 Ağustos 1933'de Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdiği mektupta;

"Anavatandan hariç yaşamaktan daha acı daha elim bir hayat yoktur. Bendeleri ilahi bu bedbaht ve siyasetzede efradından olup, sevgili vatan için çalışanlardan ayrı kaldığımdan vicdanen, hissen, mevcuden nâdimin terki dâr-u diyar ettiğim günden beri çektiğim meşakkatli diyar-ı ecnebiye hayatını cezaya kâfi görerek felâket zede, ihtiyar, bikeş ve hasretkeş valideme merhameten af buyurulmaklığım hususunu can acısıyla istida ve istirham eylerim"

diyerek, ülkeye dönmesi için izin istemiştir⁸²⁵. Aynı tarih ve aynı içerikle Dahiliye Vekaleti'ne gönderdiği mektup ile bu isteğini tekrarlamıştır.⁸²⁶ Annesi Rukiye Hanım'da yazdığı dilekçe ile oğlunun affedilmesini istemiştir⁸²⁷. İbrahim Bey'in varisleri Kütahya'da Dölcek ve Abiya köylerindeki yaklaşık altı bin lira tutan arazisini satarak, İbrahim Bey'in hissesine düşen kısmını da kendi üzerlerine geçirmişler ve beşbin lira gibi büyük bir parayı bankalar aracılığıyla ve çeşitli tarihlerde kendisine gönderdiklerini iddia ederek İbrahim'in hissesini vermek istememişlerdir⁸²⁸. Durum maliye tarafından incelenmiştir.

Bu arada kardeşinin oğlu Nuri tarafından asılsız bir ölüm haberi çıkarılması⁸²⁹ ve Kütahya Valiliği'nin de İbrahim Bey'in öldüğünü haber vermesi üzerine durum Midilli Konsolosluğu'ndan sorulmuş⁸³⁰, gelen cevapla İbrahim'in sağ olup Apono Skala'daki kahvehanelerde sabah akşam tavla oynadığı belirtilmiştir⁸³¹. İbrahim Bey aftan sonra ülkeye dönmüştür.

Adana eski Valisi Bağdadizâde Abdurrahman.- listenin 48. sırasındadır. İşgal zamanında Seyhan Valiliği yapmıştır⁸³².

824 EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/C 16, Bt: 1.9.1931.

825 EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/E 2, Bt: 15.8.1933.

826 EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/D 13, Bt: 15.8.1933.

827 EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/D 14, Bt: 21.11.1933.

828 EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/F 2-3-4, Bt: 1.11.1935.

829 EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/F 14, Bt: 18.2.1937.

830 EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/F 8, Bt: 31.8.1936.

831 EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/F 12, Bt: 7.9.1936.

832 EGM Arşivi, Dn: 12222-48, Bn: E 4.

Ülkeden ayrıldıktan sonra Beyrut'ta yerleşmiştir. Fransızlara mensup olup, çocuklarını Fransızlar hesabına Beyrut'ta okutmuştur⁸³³. Paris'te Arapça olarak çıkan El Ehram gazetesinin yazarlarından birinin maddi yardımını görmüş ve Beyrut'ta El Ehram gazetesini satmıştır⁸³⁴.

Abdurrahman, Suriye Âli Komiserliği nezdinde İngiliz Entelligence servisinin adamı ve irtibat subayı olan uçak binbaşı Robert Cont Montgomeri'ye bağlı olarak çalışmıştır⁸³⁵. Buralardan elde ettiği gelir ve Adana'da oğulları Ahmet ve Abdülkerim tarafından işlenen onbir dönüm arazisinden⁸³⁶ kendisine gönderilen para ile sürgündeki yaşamını geçirmiştir⁸³⁷.

Abdurrahman Bey, Fransızlardan aldığı 300 Suri lirası ödenekle Yüzellilik Adanalı Kemal ile birlikte 1929 yılında Beyruttan ayrılarak Paris'e gelmiş⁸³⁸, 24.8.1933 günü Paris'te yazdığı bir mektupla vekiller heyeti reisinden affını istemiştir. Mektubunda, Fransızlar tarafından Adana'ya tayin edildiği gerekçesiyle Yüzellilik listeye alındığını oysa resmen Padişah fermanıyla atandığını, işgal gerekçesiyle bölgede tam bir asayiş sağlayamadığını itiraf etmekle birlikte Müslümanları kaçınılmaz bir katliamdan kurtardığını söylemiş ve eğer hatası var ise bunu da dokuz senelik vatandan ayrı kalma cezası ile çektiğini belirterek ülkeye dönmek isteğinde bulunmuştur⁸³⁹.

Abdurrahman Bey'in bu isteği ancak Yüzellilikleri de kapsayan 1938 affı ile gerçekleşmiştir.

Karahisar eski Mebusu Ömer Fevzi.- Yüzellilik listede 49. sıradadır. Ülkeden ayrıldıktan sonra Beyrut'a gitmiş ve orada yerleşmiştir⁸⁴⁰. Vakıflar tarafından kendisine verilen bir medrese odasında sefalet içinde, oğlunun kırk günde bir verdiği 10 lira ile geçinmiştir⁸⁴¹.

833 EGM Arşivi, Dn: 12222-48, Bn: C 4-E 9, Bt: 15.11.1935.

834 EGM Arşivi, Dn: 12222-48, Bn: B 14-E 9, Bt: 11.2.1935.

835 EGM Arşivi, Dn: 12222-48, Bn:-E 9, Bt: 19.11.1935.

836 EGM Arşivi, Dn: 12222-48, Bn: B 3, Bt: 25.12.1932.

837 EGM Arşivi, Dn: 12222-48, Bn: A 7, Bt: 4.3.1929.

838 EGM Arşivi, Dn: 12222-48, Bn: A 8, Bt: 29 Temmuz 1929.

839 EGM Arşivi, Dn: 12222-48, Bn: B 11, Bt: 24 Ağustos 1933.

840 EGM Arşivi, Dn: 12222-49, Bn: E 7, Bt: 18.9.1933.

841 EGM Arşivi, Dn: 12222-49, Bn: F 9.

Eski Şehzade Şerafettin başkanlığında Beyrut'ta Yemen eski mebusu Mustafa Fehmi, Ali Fevzi, Kıbristan gelen Diyarbakırlı Hamit Hoca ve Adana Mefhus Ahali Fırkası Kâtib-i Umumisi Mahmut Nedim ile birleşerek "Anadolu Komitesi" adıyla oluşturulan fırkanın üyesi olarak Mahmut Nedim tarafından ihzar olunan "Tetkiki Seyyat Mahkemisi Kanunu" ile hükümeti hazırayı iskat ve hilafeti ihya ve Kanun-u Esasiyi tağyir ve halkı hükümet aleyhine isyana teşvik edecek şekilde oluşturulan beyannameyi onaylayarak kabul etmiştir⁸⁴².

1938 affından sonra, Türkiye'ye dönmek isteyen ve istemeyenler hakkında verilen bilgide, gitmek istediğini belirtmiş, bu amaçla Halep'e gelerek Türk Konsolosluğu'na başvurarak pasaportunu almışsa da Halep Fransız Emniyet-i Umumiyesi bu pasaportu, Lübnan tebaası olduğu ve ancak Lübnan pasaportu ile seyahat edebileceği gerekçesi ile vize etmemiştir.

Fransız Emniyet Umumiye dairelere aftan yararlanarak ülkelerine dönmek isteyen bu gibi şahısların Türk pasaportu ile gitmesine izin vermemiş, ve bunlar Suriyeli ve Lübnanlı sayılmıştır. Türkiye konsoloslukları da bu şahısları Türk sayarak onlara ancak Türk pasaportu vermek suretiyle işlem yapmak istemiş, bu yüzden de bir çok kişi zor durumda kalmıştır.

İşte bu keşmekeş içinde Ömer Fevzi de birbuçuk ay Beyrut'ta kalmış⁸⁴³, daha sonra da ülkeye dönmüştür.

Mülazım (işkenceci) Adil.- Yüzellilik listenin 50. sırasındadır. Üsküdar eski merkez kumandanı Emin Paşa'nın zamanında inzibat subaylığı yapmış olup, "işkenceci" namı ile tanınır. Milli hükümete karşıtlığı sugötürmez olan Adil Bey⁸⁴⁴ Osmanlı Ordusunda mülazımlık ve Yunan Jandarmasında yüzbaşılık yapmıştır⁸⁴⁵. İşgalden sonra İngilizlere sığınarak ülkeden kaçmıştır⁸⁴⁶.

1926 yılı sonunda Nice'e giderek buradaki karşıtlarla ilişkiye giren Adil Bey Nice'teki "Hilafet ve Saltanat Cemiyeti" tarafından temsilci olarak tekrar Yunanistan'a gönderilmiş, Adil Bey'de önce Girit'e geçerek Kuşçubaşı Eşref'le görüşmüş, sonra sırasıyla Selanik, Gümölcine ve İskeçe'ye uğrayarak buradaki Yüzellilik ve firarilerin ileri gelenleriyle ve bilhassa Mustafa Sabri Hoca ile görüşerek Atina'ya geçmiştir.

⁸⁴² EGM Arşivi, Dn: 12222-49, Bn: F 7, Bt: 25.2.1932.

⁸⁴³ EGM Arşivi, Dn: 12222-49, Bn: G 4, Bt: 2.10.1938.

⁸⁴⁴ EGM Arşivi, Dn:12222-50, Bn:1/F-1.

⁸⁴⁵ EGM Arşivi, Dn:12222-50, Bn:1/F-13.

⁸⁴⁶ EGM Arşivi, Dn:12222-50, Bn:F/F-1.

Adil Bey Atina'da firarilerden Fid takma adlı Mustafa'nın yanında kalarak Çerkes Reşit gibi adamlarla ilişkiye geçmiştir. Bu seyahattaki amacı, merkezi Nice'de olan Hilafet ve Saltanat Cemiyeti'nin Yunanistan'da bir şubesinin kurulmasını sağlamak olan Adil Bey, bu cemiyetin 1928 ilkbaharından başlayacak faaliyetlerinin idaresini de Vehip Paşa'ya vermiştir. Faaliyet alanı olarak Trakya, Batı Anadolu sahilleri, Suriye ve Irak sınırları seçilmiştir. Trakya ve Batı anadolu için Yunanistan'da teşkilat yapılacaktır.

Adil Bey; Giritte bulunan Eşref Bey'in Batı Anadolu sahillerinde faaliyetde bulunmak üzere iki çete oluşturduğunu söylemiştir⁸⁴⁷. Oluşturulacak Trakya çeteleri için Reşit, Davut ve Eşref'in barıştırılmaları işi için de Hoca Sabri görevlendirilmiş, Hoca da din konusu ile bu üç grup arasındaki muhalefeti ortadan kaldırılabileceği sözünü vermiştir.

Suriye sınırındaki eylemler Çakır Kazım'ın Suriye çeteleri ile oluşturacağı çetelerle yapılacaktır. Suriye teşkilatını Fuad ve Antakya'daki Şahinbeyzade Ahmet Bey idare etmiştir. Irak sınırındaki girişim ise, Çerkes Adem ve Kürtler tarafından yapılmıştır.

İşkenceci Adil bu teşkilata bütün eski Osmanlı Prenslerinin maddi yardımlarda bulunmalarını sağlamış, ayrıca Nice'teki Ermeni zenginlerinin de bu yardıma katılacaklarını söylemiştir⁸⁴⁸. Karşılıklı görüşme ve işbirliği içinde Çerkes Reşid Adil'e:

"Gün geçtikçe Türkiye'deki vaziyet lehimize inkişaf etmekte ve inkişaf bizzat bugünkü Türkiye'nin başında bulunanlar tarafından yapılmaktadır. Bunun önümüzdeki ilkbahara kadar kuvvetli ve uygun şartlara iktisab edeceği doğaldır. Amacı tehil ve teşri için gerek sizler Nice ve sair yerlerde gerek bizler buralarda ehemmiyetli surette propaganda yapmakla sonucun emniyet ve mevkiini takviye etmeliyiz. Şayet bana oradaki ünlü Fransız gazetelerinden birinde bir sütun verilmesini sağlarsanız benim de çok söyleyecek ve yazacaklarım vardır ve emin olunuz ki bunlar mahûf (korkunç) değil gerçek olacak ve altı gün değil altı ay devam edecektir. Bu yayının örneği "Kays" ile "Tan" da başlamak üzeredir. Bu yayını bugün Türkiye'yi idare edenlerin en yakın ve en samimi arkadaşları ile ilk Anadolu mücadelesinin ve en kuvvetli dayanakları olan kişiler yapmaktadır. Benimkilerin de bunlardan daha kuvvetsiz ve kıymetsiz olmadıklarına inanınız"⁸⁴⁹

Yine Adil'in Şişli komiseri Nedim ve Memiş Hoca ile birlikte kurdukları

⁸⁴⁷ İleride göreceğimiz gibi Kuşçubaşı Eşref'in Kardeşi Hacı Sami Batı Anadolu sahillerinden ülkeye girmek isterken yakalanıp, ölecektir.

⁸⁴⁸ EGM Arşivi, Dn:1222-50, Bn:1/B-2, Bt: 15.T.S.1927.

⁸⁴⁹ EGM Arşivi, Dn:12222-50, Bn:1/B-3, Bt: 15 T.S.1927.

"Hilafet-i İslâmiye ve Saltanat-ı Osmaniye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adına düzenledikleri beyannameler Yunan polisi tarafından suçüstü yapılarak, bunlar hakkında gerekli kanuni işlemler yapılmıştır.⁸⁵⁰

Daha sonra Gümölcine'ye yerleşen Adil Bey aynı ilde askeri istihbarat memurluğu yapmıştır⁸⁵¹. Çeşitli örgütler içine giren Adil Bey, bir heyetle birlikte Venizelos'u ziyaret ederek kendi siyasi fırkasının Yunanistan'ın emrinde olduğunu bildirmiş ve bir savaş çıktığında Yunanistan'ın Trakya'ya doğru sevkedeceği kuvvetlerden başka beş fırka asker ile ellibin gönüllüyü İngiltere emrinde hazır bulunduracağını söylemiştir⁸⁵².

Adil Bey, eşi Ermeni olduğu için onlarla da sıkı ilişkiye geçmiştir. Karısı da her seferinde onbeş nüsha olarak gelen La Republique Enchainée'nin Selânikli Ermeniler arasında okunmasını sağlamıştır⁸⁵³. Yunanistan Türk Mülteciler Cemiyeti'nin bir şubesi de Selânikte açan Adil Bey, cemiyetin bazı üyelerini değiştirerek yerlerine yeni üyeler almıştır. Topaloğlu Osman Nuri ve Yüzellilik Nedim öldükleri, Memiş Hoca da cahil olduğu için Cemiyetten çıkarılmıştır⁸⁵⁴.

Köstence'de Kiraz Hamdi'nin başkanlığında oluşan Tarikatı Selâhiye Komitesi'nin bir şubesi de Selânikte İşkenceci Adil'in başkanlığına verilmiştir⁸⁵⁵.

Selânikte bulunan Arnavut beyleri, Müslüman Arnavutlardan yoksulluk içinde ölenlerin ölüm masraflarını karşılamak üzere aralarında yardım sandığı oluşturarak, idaresini Çerkesler Müftüsü Hüsnü Efendi'ye vermişler, bunu fırsat bilen Adil ve beraberindekiler bu sandığa Cemiyet-i İslâmiye adı ile siyasi bir renk vermeye çalışınca, Arnavut beyleri, bu sandığı kapatmışlar sonra kendi aralarında yeniden oluşturmuşlardır. Sandığın kapanması üzerine Adil, Genel Valilik nezdinde "Hilafet-i Muazzama-i İslâmiye ve Mülteciler Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında bir klüp açmak için izin istemiş ve bu ünvanla bir mühür bastırırsa da, valilik bu isteğini kabul etmemiştir⁸⁵⁶.

⁸⁵⁰ EGM Arşivi, Dn:12222-50, Bn:1/B-14, Bt: Kasım 1932.

⁸⁵¹ EGM Arşivi, Dn:12222-50, Bn:1/F-13.

⁸⁵² EGM Arşivi, Dn:12222-50, Bn:1/A 2, Bt: 10 Nisan 1927.

⁸⁵³ EGM Arşivi, Dn:12222-50, Bn: 1/D 3.

⁸⁵⁴ EGM Arşivi, Dn:12222-50, Bn:1/C 14, Bt: 29.4.1933.

⁸⁵⁵ EGM Arşivi, Dn:12222-50, Bn:1/C 13, Bt: 19.3.1933.

⁸⁵⁶ EGM Arşivi, Dn:12222-50, Bn:1/D 13, Bt: 25.5.1933.

Yunan askeri makamlarına ve Gümölcine Valiliği'ne muhbirlik yapan Adil Bey, Yunan Jandarma yüzbaşılığında bulunmasından dolayı kendisine emekli maaşı verilmesini istemiş ancak bu isteği "önceden kendisine binlerce drahmi verildiği" gerekçesiyle reddilmiştir⁸⁵⁷. Diğer firarilerle haberleşen Adil Bey, mektuplarında bir gazete çıkaracağını söylemiş, ancak Atina elçisinin Yunan Hariciye Nezareti Daimi Müsteşarı nezdinde, Yunan Devleti'ne yaptığı girişim sonucu müsteşar tarafından, İşkenceci Adil'in rejim aleyhinde gazete çıkarmasına izin verilmeyeceği bildirilmiştir⁸⁵⁸.

Adil, Atina'daki hastanede bir süre tedavi görerek⁸⁵⁹, İttihad-ı İslâmiye Cemiyeti'nin İdare Heyeti seçimi sıralarında Gümölcine'ye gelmiştir. Gümölcine Konsolosluğu, önceden Gümölcine'de oturmakta olan Yüzelliliklerin yaptıkları kötülüklerden ötürü buradan uzaklaştırıldığını, ileride meydana çıkabilecek kötülüklerin önüne geçmek üzere Adil'in de buradan uzaklaştırılmasının doğru olacağı kanaatinde olduğunu bildirmiştir⁸⁶⁰.

"Selanikte şapka giyerken, Gümölcine'de fesle gezen" sürgündeki Cumhuriyet karşıtlarıyla, firarilerle ve İttihad-ı İslâmcılarla sıkı ilişkilerde bulunan ve bu uğurda büyük harcamalar yapan⁸⁶¹ Adil Bey 1938'de Gümölcine Konsolosluğu'na yazdığı bir mektupta;

"Bendeniz Yüzellilik listeye dahil 50 numaralı mahkumum. 16 Temmuz 1938'de yürürlüğe konan 3527 numaralı Kanun vatanıma dönme hakkını bağışladığından hemen anayurduma dönmeye karar verdim. 1933 yılına kadar Türk tebası olarak yaşıyordum. Bu tarihte Türkiye sefaret ve konsoloslarının tazyiki neticesi hükümetin, hüviyeti ve tebası mechul benim gibi yabancıları sınır dışı yapacakları hakkındaki karar üzerine 1934'de bir memnuniyeti elime sonucu Yunan tebası oldum. 1935'de Gümölcine'de evlendim. Akitnamem Yunan Medeni Kanunu'na göre düzenlenmiştir. Bir nüshası elimdedir. Refikam 18 yaşında Şehime ve kayıinvalidem 45 yaşında Naciye yirmiiki aylık Dürrişehvar adında Gümölcine belediyesine kayıtlı bir kızım vardır. Lekesiz ve isnadsız olan refikam, kayıinvalidem ve kızımın birlikte vatanıma dönmek için konsolosluğun Yunan pasaportu üzerine Türk vizesi vermek suretiyle vatanıma dönüşümün sağlanması için gerekli işlemlerin süratle yapılmasını" ⁸⁶²

⁸⁵⁷ EGM Arşivi, Dn:12222-50, Bn:1/F 6, Bt: 18.5.1937.

⁸⁵⁸ EGM Arşivi, Dn:12222-50, Bn:1/F 3, Bt: Mart 1937.

⁸⁵⁹ EGM Arşivi, Dn:12222-50, Bn:1/E 8, Bt: 30.12.1936.

⁸⁶⁰ EGM Arşivi, Dn:12222-50, Bn:1/E 8, Bt: 11.7.1936.

⁸⁶¹ EGM Arşivi, Dn:12222-50, Bn:1/E 4, Bt: 24.7.1936.

⁸⁶² EGM Arşivi, Dn:12222-50, Bn:1/G 2, Bt: 26.7.1938.

istemiştir. Adil Bey 1940 yılında ülkeye dönmüştür.

İşkenceci namı ile anılan Mülazım Rıfkı.- listenin 51. sırasındadır. Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni bitirmiştir. Topçu yüzbaşısıdır ⁸⁶³. Kardeşi bombacı Lütfü'de firariler arasındadır ⁸⁶⁴.

İyi bir karikatürist olan ⁸⁶⁵ Rıfkı Bey ülkeden ayrıldıktan sonra Mısır'a yerleşmiş, Kahire'de "Osmanlı" adlı bir gazete çıkarmıştır ⁸⁶⁶. Gazetenin ülkeye girişi Bakanlar Kurulu'nun 14.11.1928 tarihli toplantısında alınan kararla yasaklanmıştır ⁸⁶⁷. Hava değişimi amacı ile İskenderiye'ye giderek gazetesi adına konferanslar veren ve muhaliflerle ilişkiye geçen Rıfkı'ya -Türkiye adına çalıştığı zannedilerek- yüz verilmemiştir ⁸⁶⁸.

Kahire Maslahatgüzzarının verdiği bilgiye göre Rıfkı Bey oldukça yetenekli ve akıllıdır. Herhangi bir konuda kendi görüşünü bildirebilen, tartışabilen ve kinci olmayan bir adamdır ⁸⁶⁹. Kahire'de "Darülhilâl" adında yedi, sekiz gazete çıkaran bir kuruluşun karikatürcüsü ve fen kısmı müdürü olarak çalışan Rıfkı Bey, aylık olarak aldığı 55 Mısır lirası ile geçinmiştir. Küçük kardeşleri de burada çalışmış, üç kardeş de yapılan dedikodulara karışmamıştır ⁸⁷⁰.

Eski şehzadelerden Mahmut Şevket ile birlikte fikir babalığını kendisinin yaptığı bir klüp açmak isteyen ⁸⁷¹ İşkenceci Rıfkı, Hilâl matbaasında çalışmaktayken "El başkâtıp" adı ile Arapça bir gazete çıkarmaya başlamış, fakat tutunamadığından kapatmak zorunda kalarak, Kahire Babulluk'ta Abidin kişlası karşısında açtığı bir yazıhânedede ilâncılık yapmıştır ⁸⁷².

Mısır'da, Halvan'da Şehzade Şevket'in evinde toplanan Rıfkı ve arkadaşları, amacı Romanya'dan buraya gelen Müslümanların din

⁸⁶³ EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: A 14.

⁸⁶⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: B 3.

⁸⁶⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: A 14.

⁸⁶⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: A 4, Bt: 15.12.1928.

⁸⁶⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: A 6.

⁸⁶⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: A 13, Bt: 6.10.1932.

⁸⁶⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: B 4, Bt: 22.2.1933.

⁸⁷⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: C 1, Bt: 26.2.1933.

⁸⁷¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: C 2, Bt: 30.4.1933.

⁸⁷² EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: C 4, Bt: 24.12.1933.

değiştirmelerine engel olmak olan bir cemiyet kurarak, Hoca Sabri'yi de bu cemiyete sokmak istemişler ancak Sabri Hoca "karaktersiz ve hafiyelik eden insanlarla çalışmayacağını" söyleyerek reddetmiştir. Burada bulunan gazeteler ise bu toplantıya katılanların makyajla görüntülerini değiştirerek, eşi, kendisi ve oğluna önemli miktarda miras kalan zengin bir kadından hile ile para almak amacıyla bu cemiyeti kurduklarını, değişik yerlerde de ayrı adla dolandırıcılık yaptıklarını haber vermiştir⁸⁷³.

Mahmut Şevket'le sıkı ilişkileri olduğu anlaşılan Rıfki, Şevket tarafından kurulan "Osmanlı Salamkâran", "Halaskâran" ve "Sulh Selâmet" Fırkası'na da üyedir ve bu cemiyet adına Suriye'de seyahatler yapmıştır. Fırkanın üyelerinin yuvarlak kırmızı çuha üzerinde sarı bir yıldız olan rozetleri vardır ⁸⁷⁴.

Ayrıca yine Şevket tarafından kurulan ve italyan amaçlarına hizmet ettiği kuvvetle tahmin olunan Osmanlı Halaskâran Cemiyeti'nin genel katipliğini de yapmış olan Rıfki Bey, Lübnan ve Suriye'de gezintiler yapmış, beraberinde Mahmut Şevket'in annesi ve kızkardeşini alarak Mısır'a dönmüştür.

Mısır'dan Şam'a ve Halep'e geçerek eski Erkân-ı Harp binbaşlarından Gelibolulu firari Ahmet Kemal, Şam'da Nizamettin Kibar ve Yüzelliliklerden Ali Paşa oğlu Fuat ile ilişkide bulunmuş ve tekrar Mısır'a dönmüştür. Buradan Ahmet Kemal'e yazdığı mektubunda, Tunceli İsyanı hakkında bilgi istemiş, Kemal ise isyanın siyasi bir nitelikte olduğunu ve kolay kolay söndürülemeyeceğini söylemiştir⁸⁷⁵.

1938 affından sonra Mısır Türk Sefiri Şevki İlhan'a yazdığı mektupla, Türkiye'deki sosyal inkılâplara karşı olmakla birlikte her türlü siyasi düşünceden uzak olarak orduda görev almaya hazır olduğunu belirtmiştir⁸⁷⁶. Kahire elçilik kâtibinden bu yazıya karşılık olmak üzere verilen cevapta ise kanun gereğince Türk vatandaşı bulunduğu için Türkiye'ye dönmek istediğinde kendisine pasaport verilebileceği bildirilmiştir⁸⁷⁷.

Bu cevap yazısında sadece Türkiye'ye dönmesine izin verildiğini gören Rıfki Bey ikinci bir mektubu daha kaleme almıştır. Mektubunda;

873 EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: C 5-6, Bt: 23.8.1935.

874 EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: C 10, Bt: 13.2.1937.

875 EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: C 11-12. D 1, Bt: 30 Haziran 1937.

876 EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: E 2, Bt: 1.9.1939.

877 EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: E 8, Bt: 3.9.1939.

"Ahmet Berkay
T.C. Kahire Elçiliği Konsoloslugu Şubesinde

Türk vatandaşlığını taşıdığımı ve Türkiye'ye dönmek istediğimde bana pasaport verebileceğinize dair yazınızı İskenderiye'de bulunduğumdan geç aldım. Bana vatandaşlık hakkını veren bu konuda Yüzelliliklerin sekiz sene herhangi bir görev alamayacağı vardır.

Bütün milletin her türlü siyasi mücadeleleri bırakarak, tek bir kitle haline geldikleri şu günde vatanıma hizmet etmek istedim. Beni senelerce askeri okullarda okutan, dimağımı yabancı ülkelerde hayatımı geçirecek şekle getiren milletime askeri sanatımı göstermeye borçluyum. Bu borcu ödemek içindir ki burada on iki senedir sahibi olduğum bisküit fabrikasını, gazetelerdeki işlerimi ve ailemi ilâhi mukadderata bırakarak vatani görevimi yapmaya hazır olduğumu yazdım. Eğer milletim bunu gerekli görmüyorsa hayatımın üçte birini yaşadığım ve ikinci vatanım saydığım Mısır'da ve dost saydığım Mısırlılar arasında işlerim ile ilgilenmem doğaldır"

diyerek, 19.1939 tarihli mektubunda yazdığı şekli ile Türkiye Cumhuriyeti'nde bir göreve alınmasını, eğer bunda bir sakınca görülüyor ise durumun kendisine doğrudan bildirilmesini istemiştir⁸⁷⁸.

Ancak, Emniyet İşleri Genel Müdürlüğü, Kahire Başkonsolosluğuna gönderdiği yazıda 3527 Sayılı Kanun gereğince⁸⁷⁹ Rıfkı'nın isteği hakkında birşey yapılamayacağını bildirmiştir⁸⁸⁰.

Rıfkı Bey bundan yaklaşık beş sene sonra İskenderiye Başkonsolosluğun'a müracaatla vereme yakalandığını ve Lübnan'da bir senatoryum'da tedavi edilmek üzere eşi Mehveş ve kendisine Lübnan için, Ankara'da halası yanına gitmek üzere kızı Fatma'ya da Türkiye için pasaport verilmesini istemiş⁸⁸¹, Başkonsolosluk Rıfkı'nın aleyhte kötü bir hareketi görülmediğini ve verem hastalığına yakalandığına dair bir raporu Dahiliye Vekaleti'ne göndermiş⁸⁸², ancak Dahiliye Vekâleti "vaziyet-i hazırda dolayısıyla" dileklerinin yerine getirilmesini uygun görmemiştir⁸⁸³. İstek Emniyet tarafından

⁸⁷⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: C 9, Bt: 10.9.1939.

⁸⁷⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: E 14.

⁸⁸⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: E 13, Bt: 10.10.1939.

⁸⁸¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: F 2-4, Bt: 18.1.1944

⁸⁸² EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: F 6.

⁸⁸³ EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: F 9.

da sakıncalı bulunmuştur⁸⁸⁴.

Rıfki Bey'in tekrar eden başvurusu üzerine ve mazereti dikkate alınarak kendisine, eşi Hatice Mehveş ile birlikte Lübnan'a gidip gelmek, kızı Fatma İpek'e de Türkiye'ye gelmek ve bir defaya özgü olmak kaydıyla pasaport verilmesi uygun görülmüştür⁸⁸⁵. Ancak Rıfki'nın Verem'den Kahire'de ölmesi üzerine eşi Kahire Konsolosluğu'na müracaatla kızı Fatma İpek ile birlikte ülkeye dönmek üzere pasaport istemiştir⁸⁸⁶. Kendilerine 9.6.1945 tarihli pasaport verilen Hatice Mehveç ve kızı Fatma İpek 28 Haziran'da Kahire'den uçak ile Ankara'ya gelerek, Müdafaa Vekâleti Müsteşarı Korgeneral Galip Deniz'in evinde misafir olacaklarını belirtmişlerdir.⁸⁸⁷

Kırkağaç Kaymakamı Mehmet Şerif Bey.- listenin 52. sırasında yer almıştır. Kurtuluşu takip eden günlerde akibetinden korkarak Yunanlılarla birlikte ülkeden kaçmış⁸⁸⁸ ve Rodos'ta yerleşmiştir⁸⁸⁹. Rodos'ta bir yandan seyyar fotoğrafçılık yaparak geçimini sağlayan⁸⁹⁰ Mehmet Şerif Bey, bir yandan da "Selam" gazetesini çıkararak Türkiye aleyhinde şiddetli yayınlarda bulunmuştur. Atina'da bulunan Yüzellilik Köylü Refet, Çerkes Davut ve Kuşçubaşı Eşref'e de birer nüshasını göndermiştir⁸⁹¹.

Firarilerden Refet Bey'in kendisine gönderdiği ve Yüzellilik olmadığını belirten son mektubuna karşılık olarak yazdığı mektupta listeye dahil olduğunu ispata çalışarak Cemiyet-i Akvam'ın mülteciler fevkalade komserliğinden kendisine listeye dahil olduğuna dair vesika verilmesinin, Lozan anlaşmasını imzalayan çeşitli devletlerin hükümetlerinin Hariciye Vekaletleri ile Türkiye Cumhuriyetinin çeşitli sefaretlerine gönderdiği listelerde "Kırkağaç Eski Kaymakamı Şerif" diye yazılı bulunmasını, Manisa'daki emlâkı hakkında verilen kararlarda daima listeye dahil bulunduğunun ileri sürülmesini buna delil olarak göstermiştir⁸⁹².

Yine aynı mektubunda Cemiyet-i Akvam'da İngiltere, Fransa ve İtalya

884 EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: F 11.

885 EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: F 14, Bt: 13.4.1944.

886 EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: G 5, Bt: 28.2.1945.

887 EGM Arşivi, Dn: 12222-51, Bn: G 6, Bt: 9.6.1945.

888 EGM Arşivi, Dn:12222-52, Bn:1/F-4, Bt: 20.11.1930.

889 EGM Arşivi, Dn:12222-52, Bn:1/F-10, Bt: 9.3.1933.

890 EGM Arşivi, Dn:12222-52, Bn:1/F-11, Bt: 8.11.1933.

891 EGM Arşivi, Dn:12222-52, Bn:2/D-3, Bt: 22.3.1936.

892 EGM Arşivi, Dn:12222-52, Bn:2/A-7.

Hariciye Nazırlarının bulunmadığı bir sırada Sovyet Hariciye Nazırı Komiser Lityonof'un başkanlığı altındaki bir celsede Hariciye Vekili Rüşdü (Tevfik Rüşdü Aras) tarafından Meksika Cumhuriyeti temsilcisine bir önerge verildiğini söyleyen Mehmet Şerif Bey, bu önerge de

"mültecileri deniz ötesi uzak memleketlere atmalıdır. Çünkü bunlar bulundukları yerlerde yerli halkın mesaisine sahip çıkarak grevlere, tatili işgallere, işçi ayaklanmalarına sebep oluyor"

denildiğini ve önergelerin celsece kabul olunduğu ve Nansen Domenice de itiraz edilmediğini belirtmiştir. Önergeyi, Cenevre'de yayınlanan "Journal dö Jenev" gazetesinde gören Mehmet Şerif Bey Fransa "Müdafa-i Hukuk-u Beşer Cemiyeti"ne bir protesto telgrafı çekerek savunma yapmış ve "Meclisi Akvam kürsüsünde dünya diplomasisi şampiyonluğu yapan Lityonofların, Tevfik Rüşdü Arasların utanmaksızın mültecilerin sürülmeleri yolunda verdikleri kararların dünya tarafından bilinen insaniyet perver hislerini tahrik etmiş olsa gerekir" diyerek bu kişilere, "mülteciler yabancı değil, kendi toprak kardeşleri, cinsiyet kardeşleridir" şeklinde ihtarda bulunulmasını istemiştir⁸⁹³.

Mehmet Şerif Bey Genç Türkiye Cumhuriyeti'ne karşıt düşünce ve tavırları ile sürgün hayatını, 1936 yılının 27/28 Mayıs gecesi onbeş gün süren bir kalp hastalığından sonra tamamlamıştır⁸⁹⁴.

Konsoloshaneye gelen bir memurun Şerif Beyin ikamet varakasinda "Türk" yazılı olduğunu söylemesi üzerine kendisinin Lozan Antlaşması gereğince Türk tabiyetinden düşürülmüş olduğu, bıraktığı mal ya da ailesince hatıra olarak saklanacak mektup, yazı ve kitapları varsa, Türk varislerine gönderilmek üzere Konsolosluğa teslim edilmesi gerektiği bildirilmiş, Konsolosluk muavini, bir katip ve iki emniyet memuru huzurunda, kale içinde çok pis olan odasında araştırma yapılarak toplanılan pek çok katalog, birkaç kitap ve resim konsoloshaneye getirilmiştir. Bunların içinde Atina'da Hermes Otelinde Köylü gazetesi sahibi Refet'in bir mektubu ile 12 Mayıs'ta hastalandığını ve davete katılamayacağını bildiren iki yazı, Manisa'da tüccar Rodoslu Karagözoğlu Mehmet'in adresi, Rus ve Ermeni mülteciler hakkında uygulanmakta olan bazı önlemlerin diğer mültecileri de kapsamı hakkındaki Cemiyet-i Akvam karar süreti, ailesinin hayatta olup olmadığı hakkındaki bilgi isteği ile Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne gönderdiği yazının karşılığı iki yazı ve bir kitab kabına yazılı manzume vardır.

⁸⁹³ EGM Arşivi, Dn:12222-52, Bn:2/A-8.

⁸⁹⁴ EGM Arşivi, Dn:12222-52, Bn:2/D-5, Bt: 29.5.1936.

Konsolosun teklifi üzerine yırtık bir kilimi ile kullanılmış bir fotoğraf makinesinin İslâm Cemiyetince alınması ve cenazenin de bu heyetçe kaldırılması kabul edilmiştir ⁸⁹⁵.

Çanakkale eski Mutasarrıfı Mehmet Mahir Bey.- Yüzellilik listenin 53. sırasındadır. Ülkeden ayrıldıktan sonra Arnavutluk'a gitmiş, daha sonra Tirandaki Müslüman Müderris-i Aliyesine müdür olarak atanmıştır ⁸⁹⁶.

İstanbul Eski Merkez kumandanlarından Emin Paşa.- listenin 54 numarasına kayıtlıdır. İskenderiye'de yerleşmiş ve 20 Aralık 1931'de burada öldüğü, İskenderiye Belediyesi'nin 28 Nisan 1932 tarihli belgesinden anlaşılmıştır ⁸⁹⁷.

Doktor Sadullah Sami.- listenin 55. sırasındadır. Kilis'in Fransız işgali altında bulunduğu günlerde kaymakamlık yapmakla beraber Fransızlara casusluk yapmıştır, bu nedenle de listeye alınmıştır. Kardeşi firarilerden Galip ile birlikte işgal günlerinde masum halka çeşitli eziyetler yaptıklarından Kilis'te kötü bir isim bırakmışlardır ⁸⁹⁸.

Ülkeden ayrıldıktan sonra Haleb'e yerleşerek doktorluk yapmış, Fransızlara ve Taşnaksutyunlara hizmet etmiştir ⁸⁹⁹. Kardeşi Galip Türkiye-Suriye sınırında Yekbaba denilen Şehir köyünde bir çiftlik satın almış ve Kilis'le sürekli ilişki kurmuştur. Kilis'in CHP Başkanı Mahmut'un, Sadullah'ın amcasının kızı Advie ile evli olması dolayısı ile Mahmut Bey de emniyet tarafından takibe alınmıştır. ⁹⁰⁰

Fransızlar tarafından Azaz'dan mebus çıkarılan doktor Sadullah Bey Vatani Fırkasına taraftar olduğu için onlarla ilişki kurmuştur ⁹⁰¹. 1936-37 yıllarında Suriye Vatani Partisi lideri Sadullah Cabiri ile sıkı ilişki kuran Sadullah Sami o tarihlerde Azaz'dan mebus seçilmek için aday gösterilmişse de, Türkiye-Suriye ilişkilerinin rencide edilmemesi için bundan vazgeçilmiştir ⁹⁰². Doktor Sadullah'ı çağıran lider Sadullah Cabiri:

⁸⁹⁵ EGM Arşivi, Dn:12222-52, Bn:2/D-6, Bt: 29.5.1936

⁸⁹⁶ EGM Arşivi, Dn:12222-53, Bn: 2/E 7, Bt: 13 K.E. 1926.

⁸⁹⁷ EGM Arşivi, Dn: 2222-54, Bn:1/G 3, Bt: 14 Mayıs 1932.

⁸⁹⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-55, Bn: 2/D, Bt: 23.3.1933

⁸⁹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-55, Bn: 2/E 8, Bt: 15.11.1935

⁹⁰⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-55, Bn: 2/E 9, Bt: 3.6.1935

⁹⁰¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-55, Bn: 2/E 7, Bt: 28.9.1935

⁹⁰² EGM Arşivi, Dn: 12222-55, Bn: 2/F 4, Bt: 31.8.1956

"Cenevre'de Tefik Rüştü Aras Yüzelliliklere tarafımızdan yüz verilmesini eleştirdi. Seninle, Refik Halid gibilere - memlekete dönünceye kadar - iyi muamele görevimizdir. Diğerlerini ise, hain sayarız, yardım etmeyiz dedim. Aras; biz de iyiler için bir formül düşünüyoruz cevabını verdi. Türkiye ile dost olmak zorundayız. Onun içindir ki, Azaz'dan seni aday göstermeyeceğiz. Bununla birlikte sana memuriyet vereceğiz"

diyerek, adaylığının düşürülme nedenini açıklamıştır⁹⁰³. Buna rağmen Türkmen aşiretlerine başvurarak oy toplamak isteyen, ancak hiç kimseden oy alamayan⁹⁰⁴ Sadullah Bey, Cabiri'nin verdiği memuriyet sözünü tutmamasına kızarak ve Türkiye'ye hoş görünmek amacıyla Arap aleyhtarlığına başlamıştır⁹⁰⁵.

1938 affından sonra, 1939 yılı sonunda, pasaport almak için başvuran⁹⁰⁶ Sadullah Sami'nin kanundan yararlanması doğal olsa da, aradan bir seneden fazla bir zaman geçtiği için Halep Konsolosluğu tereddüt ederek emniyetin fikrini almak istemiştir⁹⁰⁷. Emniyet'in olumlu cevabına rağmen ülkeye dönmemiştir. Kilis yakınlarındaki Azaz civarında bir arazisi ve emlakı olduğundan dolayı Kilis'te kalarak bunları idare edeceğini söylemiştir⁹⁰⁸.

Bu tarihten çok sonra 1957 yılında Halep Başkonsolosluğuna ikinci defa müracaat eden Sadullah Mehmet Salihoğlu tedavi amacıyla İstanbul'a gideceğinden bahsederek sahibi olduğu Suriye pasaportuna vize verilmesinde herhangi bir sakınca olup olmadığını sormuş, Başkonsolosluk'un da Dahiliye vekaletine yazdığı yazıda:

"...daimi olarak Türkiye'de yerleşmeyi amaç edindiğini, hatta bu konuda 1939 senesinde Başkonsolosluğa başvurduğunu, ancak Halep'in Azaz kazasında yaklaşık altı bin dönümlük araziye sahip olduğunu, tüm çabasına rağmen satamadığını, halen Suriye'de hüküm süren ekonomik buhran ve siyasi karışıklık nedeni ile bir süre daha buna olanak bulamayacağını görüldüğünü, Türk pasaportu ile ülkeye gittiği zaman Suriye Hükümetinin emlakine el koyması ihtimal dahilinde olduğu için Suriye pasaportu ile seyahat etmesine izin verilmesini"⁹⁰⁹

903 EGM Arşivi, Dn: 12222-55, Bn: 2/E 4, Bt: 17.11.1936

904 EGM Arşivi, Dn: 12222-55, Bn: 2/F 4, Bt: 31.8.1956

905 EGM Arşivi, Dn: 12222-55, Bn: 2/F 6, Bt: 18.12.1936

906 EGM Arşivi, Dn: 12222-55, Bn: 2/E 13, Bt: 21.11.1939

907 EGM Arşivi, Dn: 12222-55, Bn: 2/E 14, Bt: 31.11.1939

908 EGM Arşivi, Dn: 12222-55, Bn: 2/F 1, Bt: 30.7.1938

909 EGM Arşivi, Dn: 12222-55, Bn: 2/F 11, Bt: 16.4.1957

isteyen Sadullah Sami'ye ne cevap verileceğini sormuştur. Dahiliye Vekaletinden gelen 11 Haziran 1957 tarihli cevap yazısında ise Mehmet Sadullah'ın vize isteğinin yerine getirilmesinde bir sakıncı olmadığı belirtilerek, vizesinin günü ve sayısıyla, hareket tarihinin bildirilmesi istenmiştir⁹¹⁰. Sadullah Mehmet Salihoğlu'nun ülkeye dönüp dönmediği ve ölümü ile ilgili bir belgeye rastlanılmamıştır.

Bolu eski Mutasarrıfı Osman Nuri.- listenin 56. sırasındadır. İşgal sırasında görevini suistimal etmiş, 1920 yılı Eylül'ünde ülkeyi terk ederek Bulgaristan'a gitmiştir⁹¹¹.

Balkanlardaki muhaliflerin önde gelenlerinden olan Osman Nuri Bey, Cemiyet-i Akvam'ın 17 Ocak 1930 tarihli kararından sonra Paris'teki arkadaşları ile birlikte örgütlemeye giderek, Yunanistan'daki "Terki Siyasi Milletçileri" adına merkezi Selanik'te olmak üzere bir kongre düzenleyip heyeti idareyi oluşturarak resmen Atina Cemiyeti Akvam Temsilciliği ile ilişkiye geçmişlerdir. Yardımlarını gördükleri Doktor Max Haber ve Marsel Pion tarafından Commission Consultative adı ile bir "milletçiler heyeti" oluşturulmuştur. Cemiyet-i Akvam, bunlar hakkında bazı kararlar alarak, bir heyet oluşturdukları taktirde, kendilerine Cemiyet-i Akvam'ca mali yardımda bulunulabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Paris'te düzenleyecekleri kongre hazırlıklarına hız veren Osman Nuri ve arkadaşları, Mehmet Ali'nin "mali yardımı" duyunca harekete geçerek, kendisini muhaliflerin başkanı olarak göstermesi üzerine; yukarıda geçen Nansen Ofisi yetkililerine çektikleri telgraflarla Mehmet Ali Bey'in dolandırıcılıklarından bahsederek onu muhaliflerin temsilcisi olarak görmediklerini ilân etmişlerdir⁹¹².

Taşnaksutyunlarla, Bulgar Trakya teşkilatıyla ve Türkiye firarileriyle sıkı ilişkileri olan Osman Nuri 1932 yılı Mart ya da Nisan ayı içinde yapılan genel bir kongreye katılmıştır. Kongreye Taşnaksutyun delegesi olarak ve bu toplantı için özel olarak Sofya'ya gelen Profesör Tutamyantz ile Taşnaksutyunların Bulgaristan başkanı Jeneral adını taşımakta olan Kirkoryan da katılmıştır. Toplantıdaki tartışılan hedef: Türkiye'ye karşı ortak bir hareket yapmak ve idare etmektir. Toplantı dikkat çekmemek için Makedonya Komitesi binasında yapılmıştır⁹¹³.

⁹¹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-55, Bn: 2/G 1

⁹¹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/G 8

⁹¹² EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/A 6-7-8-9, Bt: 7.8.1932, (Osman Nuri'nin Kiraz Hamdi'ye yazdığı, Kiraz Hamdi'nin de 686 kod adı ile Türkiye'ye gönderdiği mektup)

⁹¹³ EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/A 5, Bt: 2.8.1932

Şumnu'da muhalif yatağı olan Nuvvap mektebinde hocalık, ayrıca avukatlık yapmış olan Osman Nuri; İntibah⁹¹⁴, Açık Söz⁹¹⁵ ve Dostluk⁹¹⁶ gazetelerindeki yazılarıyla hem Türkiye aleyhindeki duygularını kusmuş, hem de geçimini sağlamıştır⁹¹⁷.

İntibah'daki yazılarını "Demir Kazık, Şimal Yıldızı" takma adları ile yazan⁹¹⁸ Osman Nuri, Dostluk Gazetesinin 7 Teşrin-i Sani (Kasım) 1932 tarihli ve 209 numaralı sayısında "Türk'ü, Türklüğe Satan Kim?" başlığı ile bir makale yayınlayınca, Dahiliye Vekaleti, rejimin güvenliği için ilgililerin dikkatinin çekilmesini ve gazetenin kapatılması için gerekli girişimlerin yapılmasını Hariciye Vekaletinden istemiştir⁹¹⁹. Sofya Elçiliğince Bulgar Hükümeti nezdinde yapılan girişimler sonucu elçilikten alınan 27.12.1932 ve 10.1.1932 (1933 olsa gerek) tarihli cevapta Bulgar Hükümeti "Dostluk Gazetesinin fuzuli olarak

⁹¹⁴ **İntibah Gazetesi:** Arap harfleriyle çıkan siyasi bir gazetedir. 15 günde bir yayınlanması için izin alındığı halde, parasızlık ve okuyucu azlığı yüzünden ayda bir defa ve düzensiz olarak çıkmıştır Şumnu'da basılmıştır. 4 sayfadan oluşan gazetenin ebadı 30x50'dir. Paris'teki Mehmet Ali ve Necati Rifat'tan direktif alan gazetenin baş yazarı Necip Asım uslanmaz bir muhaliftir. Şumnu'da fesat kaynağı olan Nuvvap'ta öğretmendi. "Mütekif, Yedi Beyza, Müfti-i Ahır Zaman" takma adlarını kullanmıştır. Kardeşi Hüsnü Fuat Bey İstanbul Teyyare Cemiyeti Müdürlüğünde memurdur. Gazetenin en değerli yazarı Osman Nuri Bey olup, muhabirleri; Mustafa Reşit, Şeyh Yusuf Ziyaettin (başkasına yazdırır), Süleyman Sırrı, Ahmet Kemal, Karıncaoğlu Derviş ve İslam Rüştü'dür. Tanesi dört lira olan gazetenin abone şartları Bulgaristan için yıllık yüzaltı, aylık altmış lira, dışarı için senelik ikiyüzaltı, aylık yüz levadır. İlan şartları pazarlık olan gazete 23 Kanunuevvel 1927'de yayın hayatına başlamıştır.

EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/A 3-4, Bt: 19.11.1931

⁹¹⁵ **Açık Söz Gazetesi:** Sofya'da Cemaat-ı İslamiye başkanı Kadri Hoca'nın sermayesi ile 1926 yılından itibaren çıkmaya başlamıştır. Baş yazarı Filibe'de oturan ve Türkiye Cumhuriyeti tebasında bulunan Trakyalı muhaliflerden Ahmet Hikmet'tir. Gazete 1931 yılında Sofya Sefiri Tevfik Kamil Bey'in protestosu ile kapatılmış ve Ahmet Hikmet Bey Şumnu'ya gönderilmiştir. Filibe'ye yakın ve sınır bulunan İskeçe ve Gümülcine'ye düzenli olarak gönderilen Açık Söz Gazetesi Bulgaristan'dan Türkiye'ye giden yolcular aracılığıyla ülkeye sokulmuştur.

EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/C 3, Bt: 5.11.1931

⁹¹⁶ **Dostluk Gazetesinin** sahibi Tahir Nuri'dir. Üç sene kadar aleyhte yayın yaptıktan sonra Türkiye'den aldığı ödenek karşılığı lehte yazılar yazmaya başlamış, ancak bir mali seneden diğerine geçildiği zamana rastlayan bir sırada ödeneksizlik yüzünden kendisine ödeme yapılmayınca ve Cemaat-i İslamiyet bütçesinden kendisine yardım yapılmasını sağladıktan sonra şantajı, geçim aracı yapan bu adam, tekrar aleyhte yazılar yazmaya başlamıştır.

EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/C 5, Bt: 2.2.1933

⁹¹⁷ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-56, Bn: 1/C 1, Bt: 24 K.S. 1933.

⁹¹⁸ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-56, Bn: 1/A 4, Bt: 19.11.1931.

⁹¹⁹ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-56, Bn: 1/B 3, Bt: 19.11.1932.

Demokrat Fırkasının naşiri efkarı sūsünü takınmasının doğru olmak şöyle dursun, gülünç olduğunu, bahsedilen Osman Nuri imzalı yazının varlığını yeni haber aldıklarını, durumun tekrar etmemesine özen göstereceklerini” bildirmiştir. Gazetenin aleyhte yayınlarına devam ettiğinin görülmesi üzerine Bulgar Hükümetine ikinci kez yapılan girişimde ilgili bakanlık “bu gazetenin sahibinin Bulgar tebaası olması dolayısıyla (Açık Söz) Gazetesine yapıldığı gibi cezri harekette bulunamamakta iseler de, önceden yaptıkları gibi tekrar tenbihte bulunacakları”⁹²⁰ sözünü vermiş, dolayısı ile kapatma isteğini reddetmiştir⁹²¹.

Bununla birlikte Osman Nuri Bey’in gazetede hakaret dolu yayınlar yapmaya devam etmesi üzerine, onbeş gün hapis cezası verildiği Gümülcine Konsoloslüğundan bildirilmiştir⁹²².

Osman Nuri, Atina’da Aziz Nuri’ye gönderdiği mektubunda Hanedandan bahsederek, onlardan kimseyi tanımadığını ve vatan için bir şey beklemediğini söyleyerek, para verip teşkilat halinde kendilerini yaşatması gereken Hanedan üyelerinin kendi keyif ve sefahatleri için milyarlar feda ettikleri halde, vatan için tek bir girişimde bulunmamalarını eleştirmiştir. Yüzellilik Arif Oruç’u da komünistlerle ittifak yapmakla suçlayan ve Türkiye Amele Fırkası adı altında gizlenen komünist teşkilatın yayın aracı olduğunu anladıktan sonra tüm ilişkisini kestiğini belirten Osman Nuri Bey, Arif Oruç gibileri “vatan için Mustafa Kemal kadar tehlikeli” addetmiştir. Bunların arasında ciddi iş görececek kimseyi bulamadığını söyleyen Osman Nuri, yararlanmak için ufak tefek Çerkeslerden başka kimseyi göremediğini, ancak parasızlıktan dolayı onlarla da ilişkiye geçip de bir iş yapamadığından yakınmıştır ⁹²³.

Osman Nuri, Dr. Selahattin Bey’e yazdığı bir mektubunda ise, 15 seneden beri yaşadığı Şumnu’da “Hocalar Birliğini” Kemalizme karşı savunduğunu, mücadelesini başarıya ulaştırabilmek için de hükümet nezdinde maddi ve manevi kuvvet ve nüfuzunu kullanarak “Din-i İslâm Müdafileri Cemiyeti” adında bir cemiyet kurarak bunların haklarını “ateş makaleleri” ile savunarak, Kemalizmin -kendince- zararlı tutumlarını Bulgar ileri gelenlerine kalemi ile anlattığını söylemiştir ⁹²⁴. Aynı mektupta “derme çatma milliyetlerden bir Fransız milleti yaratan Fransa krallarının tüm eziyet ve keyfi tutumlarını hoş gördüğünü, Mustafa Kemal rejimi de Türkiye’de bunu başarabilseydi, kendisi

⁹²⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/C 5, Bt: 2.2.1933.

⁹²¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/B 14, Bt: 18.12.1933.

⁹²² EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/C 7, Bt: 17.7.1933.

⁹²³ EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/E 11-1/E 12, Bt: 15.8.1936.

⁹²⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/E 6-1/E 7.

adına uğradığı tüm maddi ve manevi zararlara rağmen O'nu affedebileceğini" söyleyerek, "kimbilir talih belki de Türk milletini ıslah için Mustafa Kemal'i meydana getirmiş ve elyem yaşıyor" yorumunda bulunmuştur⁹²⁵.

1933 yılı içinde "Kurtuluş" adı altında bir fırka kurduğunu, Burgaz'dan Ziya Efendi adlı bir dostuna gönderdiği mektuptan anladığımız Osman Nuri Bey, Fırkanın gözünde İttihatçı, İtilafçı, Kemalist vs. olmadığı gibi, din ve milliyet esirliğinin de sözkonusu olmadığını söyleyerek fırkanın intikam siyasetinden uzak olduğunu belirtmiştir.

"Gelen gideni ezmeye kalkarsa, zaten memleketimizde nadir bulunan kıymetli adamları mahvederek vatani kendi elimizle yıkmış oluruz ki, o vakit bizim de bugünkü Kemalistlerden bir farkımız kalmaz" diyen Osman Nuri Bey, geçmiş tarihini hükmüne bıraktıklarını, zarara uğrayanların haklarını mahkemelerde aramalarını, kendi şahıslarına ait her şeyi unutarak geçmişin üzerine sünger çektiklerini belirtmiştir. Ancak ona göre;

"Bugünkü Kemalist hükümeti artık devam edemez. Bugün memleketin fikren, ahlaken, iktisaden iflas etmiş olduğunu orada yaşayan bütün halk anlamıştır. Bundan başka dörtlü ittifakı oluşturan İtalya tarafından takib olunan saf Anadolu'nun derece derece bir İtalya sömürgesi haline konulması için İzmir ve Antalya işgal edilmiştir. Bu havali İtalya'nın genel savaşa katılması için vaktiyle İtilaf Devletleri tarafından İtalya'ya arz edilmiştir. Yunanlıların işgali, İtalya'nın büyüyüp zenginleşmesini kendi zararına olarak gören Fransa ve İngiltere tarafından düşünülmüş bir önlemdi...

Mustafa Kemal bu işgale de razıdır. O'nun zaten Akdeniz'de, Adalar denizinden, sahilden içeriye doğru yüz mil mesafede bulunan kasabalara yüz bin İtalyan göçmeninin işgalini destekleyen bir anlaşması da vardır. Bu anlaşma imzalandığı ve karşılıklı olarak verildiği halde ordunun karşı koyması nedeniyle kuvveden fiile çıkarılmamıştır...

Mustafa Kemal Hükümeti Anadolu hareketinde ... ne dini ne de vatani hiçbir dayanağa sahip değildir. Dini hayatı mahvedilmiş birinden, vatan hayatı adına hiçbir şey oluşturamamış olan bir halktan hiçbir direniş beklenemez. Bundan dolayıdır ki, Mustafa Kemal bugün hükümet mevkiinden çekilse de, o mevkiyi bizlere bıraksa, tarih önünde sorumluluk korkusu bizi, hükümeti ele almaktan men eder. Zira Balkan Savaşı'nda da böyle olmuştu...

Ancak ... uyanık ve teşkilatlı bulunmamız gerekir ki, memlekette gerçek bir hürriyet ve demokrasi esaslarına sahip kuvvetli ve milli bir hükümet kurulabilsin, çıkaracağımız gazete ile amacımız halka, nereye gidildiğini anlayabilecek olana, doğru yolu

925 EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/E 6.

göstermektedir"⁹²⁶

demoş ve Kemalist hükümetin kendiliğinden devrilmeye mahkum olduğunu iddia etmiştir

Şeyh Sait ve Menemen isyanlarını değerlendirirken bunların kesinlikle dışarıdan gelen bir etki ile yapılmadığını söyleyen Osman Nuri şöyle demoştir:

"... bu doğrudan doğruya Türkiye'deki istibdadın doğurduğu bir sonuçtur. Her memleket suçluları hakkında ceza kanunları uygular. Fakat dört beş cahil dervişin yaptığı hareketi vesile sayarak bir çok ruhani kimseleri cezalandırmak, Rusya'daki Bolşeviklerin ruhani sınıfı söndürmek ve imha etmek için aldığı önlemlerden başka bir şey değildir"⁹²⁷.

Bulgaristan'da büyük Türk inkılabına karşı cephe alarak inkılapçı Kemalist Türk gençleri Bulgar Hükümetine aslı esaslı olmayan ağır ithamlarla jurnal eden ve "Kara Kuvvet" adlı bir cemiyet kuran bir kısım Bulgar ve fanatik Müslümanlar, içlerinde de Osman Nuri ve oğlu Kemal'in de bulunduğu Türkiye aleyhtarlarıyla elele vererek Türkiye aleyhinde çalışmışlardır. T.B.M.M. Hükümeti aleyhinde bulunan bu yobazlara Bulgaristan Hükümeti son derece serbestlik ve yetki vermiştir. Bunlar aldıkları kuvvetle doğrudan doğruya ve açıkça Bulgar Hükümeti lehinde ve T.B.M.M. Hükümeti aleyhinde çalışmışlar, okullarda Arapça öğretimi destekleyip, Türkçe okumak isteyenleri cezalandırmışlardır⁹²⁸.

Dr. Selahaddin Bey'e yazdığı mektupta onun af hakkındaki düşüncelerini almak isteyen Osman Nuri "Affin umumi olacağı uzaktan uzağa یشitiliyor. Olursa şayet, siz ne düşünüyorsunuz? Bu adamlara güvenip gitmek uygun olur mu? Ben kendi hesabıma bunlara güvenemeyeceğim. Çünkü Ruslar da böyle yaptı. Gidenleri ıştırıgadan geçirdiler. Berikiler de Rusların yaptıklarını taklit etmekten başka bir şey yapmıyorlar" diyerek af hakkındaki endişelerini dile getirmiştir⁹²⁹. Osman Nuri, Affin ilânından hemen sonra ülkeye dönenler arasındadır.

1.1.6. Çerkes Ethem ve Yandaşları

Bu grupta ilk üç sırayı Çerkes Ethem ile, ağabeyleri Reşit ve Tevfik almışlardır. Ethem 57, Reşit 58, Tevfik ise 59.sıradadır. Bu üç kardeş Ulusal

⁹²⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/D 2-1/D 3, Bt: 28.7.1933.

⁹²⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/C 12.

⁹²⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 2/C 7, Bt: 5.6.1935.

⁹²⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn:1/E 8, Bt: 1936.

Mücadele sırasında olduğu gibi sürgünde de beraberdir. Özellikle Ethem ve Reşid'in buradaki çalışmaları birbirini tamamlar niteliktedir. Bu nedenle bu üç kardeşin faaliyetlerini birlikte ele alacağız.

Kardeşlerden en küçüğü Çerkes Ethem 1885/1886'da Bandırma'da doğmuştur. Şapşih Kabilesi ve Pişeva ailesinden Ali Bey adlı bir Çerkes soylusunun beş oğlundan biridir. Bandırma idadisinde okumuştur⁹³⁰ Düzensiz bir eğitim görmüştür. Ağabeyleri gibi Harp Okuluna gitmesine babası izin vermeyince evden kaçmış, gönüllü er olarak yazılmış ve Küçük Zabit Mektebi'ne giderek süvari başçavuşu olmuştur. Balkan Savaşı'na katılmıştır⁹³¹. Daha sonra, ağabeyleri ile birlikte Teşkilât-ı Mahsusa'ya alınmıştır. İslâm birliği görüşünü oluşturmak için Rauf Bey'le birlikte İran'a gitmiştir. Mütareke Döneminde İzmir valisi Rahmi Bey'in oğlunu dağa kaldırarak kurtulmalık almıştır.⁹³² Birinci dünya Savaşı'nda Irak Harekâtında yer almış, İzmir'in Yunanlılarca işgali üzerine, Kuşçubaşı Eşref'in Salihli'deki Çiftliği'nde bir Kuvayı Milliye çetesi oluşturmuştur.⁹³³

Gönen yöresinde Anzavur Ahmet Paşa, ulusal güçleri sıkıştırınca, Ethem'in çetesi üzerine gönderilmiş, Ethem Anzavur'u kaçırıp, Yunanlılara karşı Salihli Cephesi'ne dönmüştür. İkinci Anzavur ayaklanmasını da Susurluk'ta bastırmış, ulusal direnişe karşı Hendek ve Düzce'de çıkan ayaklanmaları da bastırdıktan sonra, isyancılardan 52 kişiyi astırmıştır.⁹³⁴ Yozgat'ta Çapanoğulları ayaklanması başlayınca, Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'ya çağırılmış ve ayaklanmayı bastırmıştır.⁹³⁵ Ancak, Ethem ve kardeşleri Yozgat ayaklanmasını bastırırken, hemen tüm askerlerle komutanlara küçültücü davranışlarda bulunmaya da başlamışlardır.⁹³⁶ Ethemin ağabeyi Çerkes Reşid Bey, Bandırma 1285 (1860) doğumludur. Harp okulundan piyade yüzbaşı olarak çıkmıştır. 1313 (1897)'de yüzbaşı olmuş, bir süre askerlikten ayrılarak tarımla uğraşmıştır. İtalya Savaşında hizmeti muvazzafa alınarak Trablus'ta hizmet etmiştir.⁹³⁷

930 EGM Arşivi, Dn: 12222-57/4, Bn: 9/A 8.

931 Soysal, 150'likler, s. 274.

932 EGM Arşivi, Dn: 12222-57/4, Bn: 9/A 8; Dn: 12222-57/2, Bn: 3/E 11.

933 Soysal, 150'likler, s. 274.

934 Mustafa Kemal, a.g.e., c. II, s.597; Tansel, a.g.e., s. 34-36, 119-120; Özalp, a.g.e., 113-125.

935 Tansel, a.g.e., s.132-136.

936 Mustafa Kemal, a.g.e., c. II, s.631.

937 EGM Arşivi, Dn: 12222-58/2, Bn: 3/E 1.

Balkan ve Birinci Dünya savaşı yıllarında Teşkilât-ı Mahsusa'da çalışmış olup, İstanbul'daki İ.T. şubelerini, galip devletlerden gizli olarak çalıştırmak amacıyla kurulmuş olan Karakol Teşkilâtı'na da kayıtlıdır. İkinci Balkan Savaşında Batı Trakya'nın Bulgar çetelerinden kurtulmasında büyük hizmetleri olmuştur. İstanbul'dan ayrılarak Salihli'ye gelerek, orada çalışmalarına devam eden Reşid, kardeşleri Tefik ve Ethem Beylere Enver Paşa'nın Rusya yolu ile Kafkasya'ya gittiğini ve Dünya Savaşının ikinci kısmını tazeleyeceğini söylemiş, dağlara kaçan asker kaçaklarını, İngilizlerin silahlandığı Rumlara karşı örgütlemeyi başarmıştır. Ethem'in Rahmi Bey'den aldığı elli bin lirayı bu uğurda harcayan Reşid, İzmir'e çıkan ve Akhisar yönüne doğru ilerleyen Yunan kuvvetlerine karşı ciddi bir direniş göstermiştir⁹³⁸.

Son Osmanlı meclisinde milletvekili olan Reşit Bey, Meclisin kapatılması üzerine Kuvayı Milliye'ye katılmış ve birinci Meclis'te de bu unvanını korumuştur⁹³⁹. Ortanca kardeş Tefik ise Harp okulunda okumuş ve 1319 (1903)'de subay olmuştur⁹⁴⁰.

Ethem ve kardeşleri Bursa'nın Yunan işgaline uğraması üzerine Yozgat'tan Ankara'ya dönmüş ve kuvvetleriyle Simav Cephesi'ne gönderilmiştir. Çerkes Ethem bundan sonra 'Umum Kuvayı Seyyare ve Kuvayı Tedibiye Kumandanı' sanını kullanmıştır. Kuvvetleri Simav'da yerel bazı başarılar kazanmıştır. Bu başarıları T.B.M.M.'ne bildirildiğinde de alkışlarla karşılanan Ethem, Eskişehir'i üs edinmiş ve meclis bünyesinde beliren muhalefet akımlarının desteğini kazanmış,⁹⁴¹ Yeşil Ordu ve Halk İştirakiyün Fırkası ile ilişkilere girişmiştir⁹⁴².

Anadolu için mücadele verenlerin "Bâgi ve âsi" ilân edildikleri kritik günlerde Ethem ve kardeşleri, her tarafta doğan isyanları bastırmak suretiyle Ulusal Hükümete yardımcı olmuşlardır. Fakat düzenli ordu kurulmaya başlayınca, "istedikleri gibi harekete almış, ağızlarından çıkanı masum halka kanun telakki ettirmiş bu efendiler, derhal isyan etmişlerdir"⁹⁴³.

Ethem, Batı Cephesine atanan İsmet Paşa'yı, Milli Mücadeleye geç

938 Kansu, a.g.e., s. 456-461.

939 EGM Arşivi, Dn: 12222-58/2, Bn: 3/E 1.

940 EGM Arşivi, Dn: 12222-59/3, Bn: 5/G 11.

941 Soysal, 150'likler, s. 274.

942 İhsan Güneş, Birinci Türkiye Büyük Millet meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923), Eskişehir, 1985, s. 108.

943 Mustafa Kemal, a.g.e., c. II, s.685.

katıldığı gerekçesiyle, hiç bir zaman çekememiş ve O'nun kumandanlığını tanımamıştır. Ulusal Mücadeleyi idaresi altına almakla suçladığı Mustafa Kemal için "inşallah Ankara'ya gelirim, o kendini beğenmiş kumandanı B.M.M'nin kapısında sallandıracağım" diyerek üstünlük iddiasını O'na da uygulamak istemiştir.⁹⁴⁴

Ethem, Aralık 1920'de açıktan ayaklanmacı konumuna geçmiştir⁹⁴⁵ ve 27 Aralık 1920 günü, Nazım Hikmet'in "4 top / ve 1800 atlı bir ihanet / yani Çerkes Ethem" dizeleriyle anlattığı, Çerkes Ethem ayaklanması başlamıştır⁹⁴⁶. Ethem ve kardeşleri, senelerce ekmeğini yedikleri toprağa ve onun üstünde yaşayan ulusa yüz çevirip, Birinci İnönü Savaşı sırasında Yunanlılarla aynı safta kurşun atmışlar ve bu yüzden de Yüzellilik Listeye girmişlerdir. Ocak 1921'de Meclis'teki açık oturumda üyeler, Ethem ve kardeşlerine, 'Bey' değil, 'Hain' diye hitap edilmesini istemişlerdir. Yine aynı oturumda Reşid'in milletvekilliği de elinden alınmıştır.⁹⁴⁷

Yunanlılara sığınan Çerkes Ethem ve Çerkes Reşit'in 1921 yılı sonbaharına doğru hala Anadolu'da oldukları, Çerkes kongresi sebebiyle bilinmektedir ki bunların sürgün hayatları da birlikte geçmiş, daha doğrusu, sürgündeki faaliyetleri birbirini tamamlamış ve Meclisin 1921 yılındaki oturumunda, bunlara neden "Hain" diye hitap edilmesi gerektiğini ispatlamıştır.

Anadolu'daki son günlerinde hastalanan Ethem Yunanlılara sığındıktan sonra, kuvvetlerinin serbest bırakılmasını ve tedavi için Avrupa'nın herhangi bir ülkesine gitmesine izin verilmesini gündeme getirmiştir. Bu izin Kaymakam Aleksandır tarafından kabul edilip General Papulas'ın gönderdiği altıbin drahmi de kendisine verilip, Atina'ya gidebileceği bildirildiğinde Ethem'in hastalığı iyice artmıştır. Aynı günlerde Yunan uçakları onun imzasını taşıyan ve

"Yunanlılar ellerine düşen ve kendilerine teslim olan Türk esirlerine çok iyi bakıyorlar. Vatan için niyetleri temiz olmadığı aşikâr olan Ankara meşru hükümetinin şer aleti olmamak, vatan vazifesi ve insanlık gereğidir"

diyen beyannameler siperlerde uçuşmuştur⁹⁴⁸.

Ethem'in Türk halkına hitabı bununla kalmamıştır. Peyamı Sabah'ta

⁹⁴⁴ Kansu, **a.g.e.**, s. 456-461.

⁹⁴⁵ Mustafa Kemal, **a.g.e.**, c. II, s.685 vd.

⁹⁴⁶ Yunus Nadi, **Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti**, İstanbul: Sel Yayınları, 1955, s.105 vd.

⁹⁴⁷ **y.a.g.e.**, s.735.

⁹⁴⁸ Ergun Hiçyılmaz, **Gizli Belgeleriyle Çerkes Ethem**, İstanbul: Varlık Yayınları, 1993, s.57 vd.

"Kardeşlerim, Yunanlıları pek iyi tanırım. Dinimizi, namusumuzu, hürriyetimizi, malımızı müdafaa etmekte bulunmuşlardır. Onlar Türk milletine değil, asi Mustafa Kemal Paşa ve uşaklarına karşı harp ediyorlar"

diye seslenen satırlar da Ethem imzalıdır ⁹⁴⁹.

Bir düşman gibi, Türk ordusuna hitaben yazılmış olan bu beyannamelerin, Ethem'e zor kullanarak imzalatırıldığını düşünenler vardır ve olacaktır. Hatta "Çerkes Ethem'in ihaneti kanıtlanmış sayılmaz, ispat etmeyi gerektiriyor" diye düşünenler de vardır ⁹⁵⁰. Ancak, dönem gözönüne alındığında, çabuk etki altında kalabilen bir halk üzerinde nasıl bir etki yapacağı düşünülecek olursa, Ethem'in bu beyannameleri zorla imzalamış olmasının bir önemi yoktur. Öyle ya da böyle önemli olan, ne yapmak istediği değil, ne yaptığıdır.

Ethem, kendisine verilen izni ve parayı aldıktan sonra yardımcısı Yüzbaşı Sami ve Ayvalıklı Atanaş ile Atina'ya gidecek ⁹⁵¹ ve hayatının yeni bir safhasını başlatacaktır. Bu safhadaki çalışmaları, onun ulusal bir kahraman mı, yoksa hain mi olduğunu ispatlayacaktır.

Apollon muhribiyle Yunanistan'ın Pire limanına çıkan ⁹⁵² buradan Atina'ya geçerek Askeri Merkez Hastanesinde bir süre tedavi gören Ethem, daha sonra Kuşçubaşı Eşref tarafından Almanya'ya götürülmüştür. ⁹⁵³ 1923 yıl sonu ya da 1924 başlarında tekrar Atina'ya dönen Çerkes Ethem, Yunanistan'da çeşitli amaçlar etrafında birleşen dört gruptan birine dahil ve Türkiye Cumhuriyeti karşıtı olarak devlet aleyhinde örgütlenmiş ve grubun diğer üyeleri Reşid, Tevfik , Binbaşı Kürt Abdullah, Yüzbaşı Ethem, Çerkes Kazım, Mülazım Kemal ve Sabri ile birlikte ve Tevfik'in idaresi altında bu çalışmalarına devam etmiştir ⁹⁵⁴.

Ethem, Yunanistan'dan "Kürdistan'a" geçmek çabasında iken, T.B.M.M.

⁹⁴⁹ Peyam-ı Sabah, 2 Nisan 1921.

⁹⁵⁰ Yalçın Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler**, İstanbul: Tekin Yayınları, 1985, s. 710-711; Aynı doğrultuda görüş için bkz. Cemal Şener, **Çerkes Ethem Olayı**, İstanbul: Okan Yayınları, 1984, s. 70; Ethem'in Yunan ordusuna katılması ve Türk ordusu ile savaşı hakkında bkz. İbrahim Ethem Akıncı, **Demirci Akınları**, Ankara: TTK Yayınları, 1978.

⁹⁵¹ Ergun Hiçyılmaz, **a.g.e.**, s. 58.

⁹⁵² Cemal Kutay, **Çerkes Ethem Dosyası**, c. 2, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989, s. 289.

⁹⁵³ Cemal Kutay, **y a.g.e.**, s. 295.

⁹⁵⁴ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-57/1, Bn: 1/F 9. Yunanistan'da Ethem grubundan başka Hacı Sami, Çerkes İbrahim Hakkı ve Nigehban-ı Hukuk olmak üzere üç grup daha vardır.

Hükümeti Şeyh Sait ayaklanması ile uğraşmaktadır. 13 Şubat 1925’de Piran’da patlayan ilk silahla başlayan bu ayaklanma 62 gün sürecek ve ancak 15 Nisan’da bastırılabilir büyük bir karşı ihtilâldir⁹⁵⁵.

Çerkes Ethem ise, 1920 yılı Mart ayı içinde (2 Mart olsa gerek) Romanya’dan Yunanistan’a gelen Mevlanzade Rifat ile mevcut durum hakkında görüşüp, Mustafa Kemal Hükümetini yıkmak için Kürt ordusuna katılmak üzere Yunanistan’dan ayrılmaya karar vermiş ve yoldaşları olan Kuşçubaşı Eşref, Hacı Sami ve Küçük Ethem’e de bu kararını bildirmiştir. Ancak, Eşref ve Sami “Bu sizin kararınız Mustafa Kemal Hükümetini yıkmak değil, Kürdistan’da müstakil bir hükümet teşkil etmektir. Bu denaiti kabul edemeyeceğimiz gibi sizi de insaniyet namına protesto ederiz” diyerek bu teklifi kabul etmemişlerdir⁹⁵⁶

Şeyh Sait Ayaklanmasından dört ay sonra ise, Köstence’deki Yüzelliliklerden Celal, Ethem’in Haydârizade’nin ve Seyit Abdülkadir⁹⁵⁷’in oğulları ile birlikte, Musul civarındaki Kürt aşiretleriyle ilişki içinde olduğunu haber vermiştir⁹⁵⁸.

Nitekim Çerkes Ethem beraberinde Mevlanzade Rifat ve Çerkes Sami olduğu halde ve Şeyh Tahir’le görüşmek ve Bağdat’a gitmek üzere, Yunanistan’dan aldıkları pasaportları İngiliz konsolosluğuna vize ettirerek 4 Nisan 1925’de Atina’dan hareket etmişlerdir ki Mevlanzade’nin pasaportu “tüccardan Abdurrahman Rifat” adına düzenlenmiştir⁹⁵⁹.

Bunlar, Beyrut yoluyla Bağdat’a giderek ve Suriye’deki Çerkes beyleriyle görüşüp düşüncelerini aldıktan sonra Kürt ordusuna katılmayı planlamışlardır. Yunanistan’da kalan Tefvik ise, Ethem’in göndereceği emir üzerine, burada bulunan Çerkesleri toplayarak hemen hareket edecektir. Ethem’in ifadesine göre “bütün Çerkeslerin Kürdistan’a kadar yol harçlıkları sağlanmıştır. Fransızlardan şüphelendikleri için Suriye’deki hareketleri kendisi tarafından oradaki beylerden birine bırakılmıştır. Bu olaydan yararlanarak, hareketsiz kalmış olan Çerkes komitesinin şekillenmesine çalışılmış ve şimdilik Kürt İstiklâl

⁹⁵⁵ **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar** (1924-1938), Ankara: GKB, 1972, s. 142.

⁹⁵⁶ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-57/1, Bn: 2/A 2, Bt: 12.3.1341 (1925).

⁹⁵⁷ Kürdistan Teâli Cemiyeti’nin kurucu üyesidir. Cemiyette kendisini gösteren başlıca iki gruptan birisinin lideri konumundadır ki bu grup, Osmanlı toprak bütünlüğü içinde bir Kürt otonomisini savunmuştur. Bkz. Oğuz Aytepe, “Kürdistan Teâli Cemiyeti”, **Tarih ve Toplum**, Haziran 1998, S. 174, s. 9.

⁹⁵⁸ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-57/1, Bn: 2/A 1, Bt: 10.Eylül.1341 (1925).

⁹⁵⁹ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-57/1, Bn: 1/G 9, Bt: 19.4.1341 (1925).

Komitesi ile birleşmiştir⁹⁶⁰.”

Irak Şehbenderliği’de Çerkes Ethem, Seyyid Hüseyin, Rasim, Hurşid, Reşid, Şeyh Mahmut ve Mevlanzade Rifat’ın Bağdat Kürtlerini kışkırttığını bildirmiştir⁹⁶¹.

1926 yılı içinde Ethem bir dizi seyahatlere çıkarak Musul’da Şeyh Sait’in oğlu Ali Rıza ve bazı İngilizlerle, Kerkük’te Şeyh Mahmut ile, Halep’te Duşasile Aşireti ileri gelenleriyle ve Fransızlarla ilişkiye geçerek, görüş alışverişinde bulunmuştur. Bu temasları sonucu, Kürt aşiretlerine silah sağlayarak durdurulan isyanın, İngiliz ve Fransızların da yardımıyla iki aya kadar saldırıya geçilerek, tekrar başlatılmasına karar vermişlerdir⁹⁶².

Ethem ve kardeşlerinin Kürt ayrılıkçı hareketleri ile olan bu bağlantısı Atina ateşemiliterliğinin 10.10.1927 tarihli ve 1687 numaralı raporuyla daha da netleşmiştir. Ethem, Atina’daki kardeşi Reşid’e yazdığı mektupta, Mevlanzade Rifat’ın temsilci olarak Irak Kürtleri nezdine gönderildiğini ve harekete katılma konusunda Ermeni çeteleriyle anlaşma sağlandığını bildirmiştir. Reşid’in bu mektubu Atina’daki taraftarlarının önünde okumasını isteyen Ethem, taraftarlarına gelecekte emin olunmasının telkin edilmesini istemiştir. Atina’daki Ermeni Komitesi’de Reşid’e bu katılım dolayısıyla yirmibeş bin drahmi vermiştir⁹⁶³.

Ethem Beyrut’ta anlaşmayı takip eden günlerde Seyid Abdülkadir’in oğlu Seyid Abdullah ile görüşmüş, bu süre zarfında Hoço’nun bulunduğu Döğer’de kalması kararlaştırılan Ethem ve yoldaşları önce Kürt Dağı mebusu Nuri Genç’in evinde misafir olmuşlar daha sonra da Kürt Reşid’in evine gitmişlerdir. Bu ziyaretlerini, İngilizlerin isteği doğrultusunda Semr Aşireti kıyafetleri ile yapmışlardır⁹⁶⁴. Ethem, Musul ve Irak’da örgütünü kurup ilk fırsatta harekete geçme hazırlıkları yaparken⁹⁶⁵ bir taraftan da kardeşi Reşid ile birlikte Halep ve Urfa civarlarında bu hareketlerine destekçi aramışlardır⁹⁶⁶.

Bu arada Reşid, 1926 yılında Mustafa Kemal Paşa’ya yapılan suikast ile

⁹⁶⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/1, Bn: 2/A 2, Bt: 12.3.1341 (1925).

⁹⁶¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/1, Bn: 1/A 2.

⁹⁶² EGM Arşivi, Dn: 12222-57/1, Bn: 1/A 10, Bt: 28.Ekim.1926.

⁹⁶³ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/1, Bn: 1/A 9, Bt: 1.11.1927.

⁹⁶⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/1, Bn: 1/B 14, Bt: 27.6.1927.

⁹⁶⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/1, Bn: 1/E 3, Bt: 1.Nisan1927.

⁹⁶⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/1, Bn: 1/E 4, Bt: 22.Nisan1927.

ilgili olarak bazı arkadaşlarına “Nihayet uzun araştırmalardan sonra suikastin bizim eski ittihatçılar tarafından düzenlenmiş olduğunu anlayabildiler. Bizim ittihatçılar siz bilmezsiniz. İttihat ve Terakki teşkilatı bu gün de Türkiye'nin her yerinde hakimdir. İttihatçılar bilenler bu suikastin tekrar edeceğini takdir ederler” yolundaki düşüncelerini dile getirmiştir⁹⁶⁷.

Yüzellilikleri Türk vatandaşlığından çıkaran kanun yayınlandıktan sonra Mustafa Kemal ve İsmet Paşalara “Eski Arkadaşlar” hitabı ile yazdığı mektuplarda ise “bizi memleket ve veraset haklarından mahrum eden bu kanunun yayınlanması dolayısıyla sizi kendinize protesto ediyorum” diyerek dört seneden sonra kendileri gibi hainlerin hatırlanmasına neden gerek duyulduğunu soran Reşid, mektubuna şöyle devam etmiştir.

“...Eğer bizi hukukunuzdan mahrum etmek maksadında idiyeniz kanuna ne lüzum vardı?

Korku devrelerini geçirdiğiniz ve bizimle karşılaşmaktan utanmakta bulunduğunuz halde daima aynı haleti ruhiyeye malik olmaya neden berdevam bulunduğunuzu anlamıyorum...

Lakin “Sevr” muahedesinden sonra mezkur muahedenin unutulmuş olacağına inanılması mümkün bulunuyor mu idi?

Ey eski arkadaşlar, tarihteki mevkinizi tayin hususundaki ihtirasınızı takip ediyorum. Bu gün layık olmadığınız günler yaşıyorsunuz. Bizi sözlerimizin isbatından azade kılan, kendi heykellerinizi inşa ettirmenizden... müteessiriz.

... Eğer tarihi fırsat bahşeden iş bu mektup sizi hiç olmazsa Lozan muahedesıyla deruhte eylediğiniz mecburiyetin ilgasına ve bu muahedenin mecburiyetlerine tecavüze başladığınız andan itibaren maddi ve manevi ziyanlarımızın tenziline sevkedecek olursa, ulvicenap ve nezaketâne defaatle tahrik etmiş olduğunuz ben düşmanınız, zaid, nâ-be-hengâm kanunlar ihdasının böyle tarihi mektupları istizam edebileceğini hatırlatmak suretiyle size ibraz-ı hizmet etmiş olacağım...Görüşürüz”

diyen Reşid'in bu son kelimesinin “Görürüz” anlamında da olabileceği Emniyetce not düşülmüştür⁹⁶⁸

Bu arada Irak'ta bulunan Çerkes Ethem otomobilde iken bir kaç Kürdün saldırısına uğramıştır. Suikast, Kürt Komitesi başkanlığından çıkarılmasını

⁹⁶⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/1, Bn: 1/E 13, Bt: 24.Temmuz.1926.

⁹⁶⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-58/2, Bn: 3/C 11, Bt: 28.K.S.1928.

Ethem'den bilen Nemrud Mustafa tarafından yaptırılmıştır. Ethem bu saldırıdan yara almadan kurtulmuş ancak, yanındaki iki Çerkes ile şöförü yaralanmıştır⁹⁶⁹.

Reşid ise Atina'dan Midilli'ye giderek burada Yunan çeteleriyle, bir kaç Çerkesle, Gümrük Komisyoncularından Hacı Rasi ve Yunan amaçlarına hizmetleriyle tanınan Çerkes Arslan ile görüşmüştür. Bu görüşmelerde Mustafa Kemal'e yakın bir zamanda suikast hazırlığının planlandığı Reşid'in Atina'dan Çerkes Arslan'a gönderdiği mektuptan anlaşılmıştır⁹⁷⁰.

Reşit bundan sonra Bağdat'taki kardeşi Ethem'in daveti üzerine 15 nisan 1929'da Romanya vapuruyla İskenderiye'den hareket etmiş, Ethem'le görüştüktan sonra, İran Kürtleri arasında teşkilat yaparak Türkiye sınırında harekete geçmeye karar vermiştir⁹⁷¹. Mayıs 1929'da Kahire'ye geçen Reşid, Cami-el Ezher Müdürü Çerkes Abdülhamid ile görüşmüş, Hoca'nın Sami Çetesini kastederek "kardeşlerimizin intikamını ne zaman alacağız" diye sorması üzerine "bu yaz Mustafa Kemal İzmir'e gelirse intikam almaya yemin etmiş arkadaşlar vardır" cevabını vermiştir⁹⁷².

Daha sonra Şam'a gelen Reşid, burada Çerkes bölükleri kumandanı Tevfik ve Çerkes Haydar ile görüşmüş ve Avrupa'daki Çerkeslerin Suriye'ye çağırılması, gerekenlerin orduda yerleştirilmesi ve bu amaç için de para toplanmasına karar verilmiştir⁹⁷³. Reşid'in bir ara Şam'dan Bağdad'a gelmesi üzerine, Irak Hükümetinin dikkati çekilmiştir. Belki bu yüzden Reşid, tekrar Şam'a dönmüş, Ethem'le görüştüktan sonra İran'a geçmeyi sakıncalı bularak, Şam Çerkesleri, firariler ve muhalifler arasında bir teşkilat yapmak istemiş ancak, bu isteğe Fransızlarca muhalefet edilmiştir⁹⁷⁴.

Reşid yaptığı bu gezilerde karşılaştığı zorluklardan ve gittiği ülkelerde oturma izin verilmemesinden dolayı Şam'da Cemiyeti Akvam temsilciliğine mektuplar göndererek durumu protesto etmiştir⁹⁷⁵. Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'ne yazdığı diğer bir mektupta ise şikayetini şöyle dile getirmiştir:

969 EGM Arşivi, Dn: 12222-57/1, Bn: 2/A 6.

970 EGM Arşivi, Dn: 12222-58/2, Bn: 3/D 8, Bt: 20 Temmuz 1928.

971 EGM Arşivi, Dn: 12222-58/2, Bn: 3/D 9, Bt: 24 Nisan 1929.

972 EGM Arşivi, Dn: 12222-58/1, Bn: 1/G 10, Bt: 28 Mayıs 1929.

973 EGM Arşivi, Dn: 12222-58/1, Bn: 1/G 13, Bt: 5 Haziran 1929.

974 EGM Arşivi, Dn: 12222-58/2, Bn: 3/D 10, Bt: 27.8.1929.

975 EGM Arşivi, Dn: 12222-58/1, Bn: 2/A 12, Bt: 2 Temmuz 1929.

"...Geçenlerde Bağdat'a kadar ancak hırsız ve katillerin göze alabileceği çok kötü şartlarda bir yolculuk yaptım. Lozan Antlaşmasına imza koyan ülkeleri ziyaret etmem, havasını solumam kısımlandı, çekilemedi. Sanki, aynı antlaşma ile felaketimizi hazırlayan ve bize ayrıcalıklı bir statü tanıyan ve yine sözde tüm dünyanın sevip saydığı onlar değildi. Garip olan şey ise bu antlaşmaya yine onların uymaması. Hangi ülkede olursa olsun, bana bir kaç gün fazladan kalmam ve doğal olarak yerleşme isteğim sürekli reddedildi, yasaklandı. Sizin şu meşhur insan haklarından anladığınız bu mu?... Her madalyonun iki yüzü olduğu söylenir. Ama, Avrupa'nın izlediği politika öyle sanıyorum ki tek taraflıdır..." 976

1929 yıl içinde sivil olarak Bağdat'a giden İngiliz subayları buradaki muhalif Türk, Kürt, Çerkes ve Ermenilere silah vererek, bunları 22 Mısır lirası maaşla Maan'a göndermişler, bu arada Reşid, Tarık Mümtaz ve pek çok Çerkes Kahire'de, merkez olarak kabul ettikleri Tanta'da toplanarak, koyu yeşil zemin üzerinde kelime-i şهادet yazılı bir isyan bayrağı yaparak özel bir pul da bastırmışlardır 977.

Yunan Hükümetince, Anadolu'nun işgali sırasında Yunan hizmetine girmiş olan Çerkes subaylarının 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren terhis edildiklerinin açıklanması ve bunlara ait bir de isim listesi yayınlanması üzerine, listede adı geçen Reşid, kardeşleriyle birlikte orduda yer almadığını söyleyerek, hükümetin bu kararını "Patris" gazetesine gönderdiği mektupla protesto etmiştir 978.

Erkân-ı Harbiye Reisi Asım Bey, 1929 yılı içinde Ethem ve kardeşleriyle Eşref kumandasında yirmi bin Çerkes ve sekizbin Yunanlı gönüllünün, Yunan donanması koruyuculuğunda, Anadolu sahillerine saldırmak ve Çeşme istikametinden İzmir'e girerek katliam yapmak istediklerini, İstanbul'da, yeni seçimlerde karışıklık çıkarmak amacıyla, patrikhane ile ilişkiye geçtiklerini, Mustafa Kemal, Fevzi, İsmet, Nurettin ve Refet Paşalara suikastler hazırlamak düşüncesinde olduklarını haber vermiştir 979.

976 EGM Arşivi, Dn: 12222-58/1, Bn: 2/C 4.

977 EGM Arşivi, Dn: 12222-58/1, Bn: 1/G 3, Bt: 30.4.1929.

978 EGM Arşivi, Dn: 12222-58/1, Bn: 1/F 3, Bt: 9.2.1929, Bn: 1/E 14; **Patris Gazetesi**, 11 Ocak 1929; Yunan Hükümetince terhis edilenler şöyle sıralanmıştır: Ethem, Reşit, Tevfik, Esfer isimindeki kumandanlar, Kazım, Mehmet, Zahir Mehmet, Bekir Osman, Rasif Şevket, Asım, Etem Yahya, Ali Rıza ve ahmet Zühtü isimindeki kumandan yardımcılar, Kemal, Mehmet, Faik, Kazım Mehmet, Mustafa, Osman, Selim Mehmet, Süleyman Kaptan ve Sadık Efendi;

EGM Arşivi, Dn: 12222-58/1, Bn: 1/F 6.

979 EGM Arşivi, Dn: 12222-57/1, Bn: 2/C 2, Bt: 21.4.1929.

Bundan yaklaşık bir ay sonra, Mayıs'ın 28'inde Sisam'ın Tigani kasabasına gelerek, Türkiye sahillerine çıkmak amacıyla bulundukları zannedilen altı Çerkesin Rodos'tan gelen bir motora binerek bilinmeyen bir yere doğru hareket ettikleri Söke kaymakamlığınca haber alınmıştır ⁹⁸⁰.

Bu arada uzun süre Irak'ta kalan Çerkes Ethem, Irak'ı terketmesi hükümetçe kendisine bildirilince, Yunan pasaportu ile Bağdat Fransa konsolosluğuna başvurmuş ve kendisine Suriye'de durmaksızın geçiş vizesi verilmiş, O da Şark-ül Ürdün'e gitmiştir⁹⁸¹. Reşit ise Semah⁹⁸²'tadır. Bu iki kardeş "Amman" ve "Hemdan" adlarındaki kahvelerde bulunan Kürt ve Çerkes firarileriyle toplantılar yapmışlar, Türkiye'nin doğu illerinde bulunan Kürt şeyhleri ve Atina'daki İttihatçılarla da haberleşmişlerdir. Bunlara eski halife Abdülmecid tarafından da para yardımında bulunulmuştur⁹⁸³.

Çerkes Ethem'e yardım edenler arasında Amman Adliye Müdürü Çerkes Ömer Hikmet'te vardır ki aşçı parasını vermiştir. Yine Amman'da yerleşmiş olan Çerkeslerden Kabartay Mehmet Taş iki odalı evini Ethem'e tahsis etmiştir. Yine Kabartay Çerkeslerden ve Amman Meclisi üyelerinden Sait Müftü ile Muhtar İsmail de Ethem'e her gün beşer Filistin kuruşu harçlık vermişlerdir ⁹⁸⁴.

Ethem ve Reşid'in Amman'da oluşturdukları çeteye katılmak üzere İskeçe'de bulunan Çerkes Davud'un adamlarından İbrahim, on beş arkadaşıyla birlikte Şark-ül Ürdün'e gitmiş, vizeleri İngiliz memurlarınca yapılan bu adamlar Ethem'in çetesiyle birleşerek hedeflerini gerçekleştirme çabasına girmişlerdir⁹⁸⁵. Bu arada Yunan Hükümetince kendilerine verilen aylıkları kesilen Ethem ve yandaşları, başvurularından da sonuç alamayınca, toplanarak, kendilerine sığındıktan sonra teslim ettikleri mitralyöz ve beş yüz kadar mavzer silahının parasını istemeye karar vermişlerdir.

Çalışmalarını aralıksız sürdüren Ethem'in Miralay Lavrens ve Şam'da bulunan Kürt ileri gelenlerinden Celadet, Haço ve Cemil Paşazadelerle de ilişkisi vardır. Ethem'in Fransızlarla yaptığı bir anlaşma üzerine, İskeçe ve çevresindeki Çerkesleri Suriye'ye davet ettiği, bunlara Fransızların toprak vererek jandarma hizmetlerinde kullanacağı Selanik Konsolosluğu'nca haber

980 EGM Arşivi, Dn: 12222-58/1, Bn: 2/B 7, Bt: 31.7.1929.

981 EGM Arşivi, Dn: 12222-57/1, Bn: 3/A 4, Bt: 30.7.1930.

982 Şeria Vadisi'nde bir kasabadır.

983 EGM Arşivi, Dn: 12222-57/3, Bn: 5/F 7.

984 EGM Arşivi, Dn: 12222-57/3, Bn: 5/E 9.

985 EGM Arşivi, Dn: 12222-58/2, Bn: 3/D 12, Bt: 23.5.1932.

verilmiştir. Bu çalışmalardan rahatsız olan Cumhuriyet Hükümeti 'nin yaptığı girişimler sonucu, Ethem ve Reşid'in kışkırtıcı hareketlerine izin verilmeyeceği İngiliz Maslahatgüzzarlığı tarafından Hariciye Vekâletine bildirilmiştir. Bu arada Çerkes Tevfik'e gelen bir mektupta ise Abdülhamid'in oğullarından Salih'in hilafete getirileceğinin kesin olduğu yazılıdır. Ethem'de Suriye'de hilafet adına çalışan ve bunun için cemiyet kurma çabalarında olanlarla ilişki içindedir⁹⁸⁶.

Kirmanşah'daki Ermeni ve Kürt Cemiyeti ile ilişki içinde olan Reşid ise İranda'ki Kürtleri kışkırtmakla meşguldür. Bu hareketin içinde İngiliz Binbaşı Davitson'da vardır⁹⁸⁷. 1930 yılı içinde tekrar Yunanistan'a dönen Reşid'e Ethem'den gelen bir mektupta, buradaki Çerkeslerden yüz kişinin kendi yanına, yani Kuzey Irak'a gönderilmesi istenince O'da kuvvet toplamak için kolları sıvamıştır⁹⁸⁸. Reşid daha sonra Amman'a dönmüş, Ethem ise, Bağdat Kürt Cemiyeti tarafından Kürtlerin içine gönderilmiştir⁹⁸⁹. Bağdat'taki İngiliz İstihbârat-ı Askeriye dairesi ile de ilişki içinde olan Ethem⁹⁹⁰, 19 Mayıs 1930'da buradan ayrılarak Kerkük'e gitmiştir. Bağdat Elçiliği, Ethem'in doğuda, sınır civarında bazı çete teşkilatının kumandanlığına geçeceğine dair haberler aldığını bildirerek, dikkatli olunmasını istemiştir⁹⁹¹.

Daha sonra Beyrut'a geçen Ethem, burada kısa bir süre tedavi görmüştür. İyileştikten sonra tekrar faaliyete geçen Çerkes Ethem Hoybun Cemiyeti ile ilişkiye girerek Suriye'de bulunan firari, Kürt, Çerkes, Ermeni ve bazı Türklerden oluşan hilafet ve saltanat çeteleri kurmak için kolları sıvamıştır. İngiliz istihbaratının önemli memurlarından alınan bilgiye göre, bu çetelerle 1931 ilkbaharında Suriye sınırından Türkiye'ye saldırılar yapılması planlanmıştır⁹⁹².

Bu arada Yunan Hükümeti tarafında sınırdışı edilen Çerkes Tevfik, hükümetten aldığı on beş bin drahmi yol harçlığı ile Şark-ül Ürdün'e gitmek üzere Aspasya vapuru ile Pire'den hareket etmiştir⁹⁹³. Tevfik, Amman'da Ethem ve yandaşlarıyla toplanarak, Halep'teki Ermeni Fesad Komitesiyle ne

⁹⁸⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/2, Bn: 3/E 12.

⁹⁸⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-58/1, Bn: A/7, Bt: 2 Haziran 1929.

⁹⁸⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/1, Bn: 2/G 3, Bt: 4.8.1930.

⁹⁸⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/1, Bn: 2/F 11.

⁹⁹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/1, Bn: 2/F 2.

⁹⁹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/1, Bn: 2/F 3, Bt: 20.5.1930.

⁹⁹² EGM Arşivi, Dn: 12222-57/3, Bn: 5/C 4, Bt: 23.1.1931.

⁹⁹³ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/3, Bn: 5/C 6, Bt: 14.4.1931.

şekilde ilişki kuracaklarını tartışmışlar ve toplantı sonunda iki Ermeni'yi "tüccar" adı altında Türkiye'ye göndermeye karar vermişlerdir⁹⁹⁴.

1932 yılı içinde Ethem ve Reşid Amman'dadır. İngiliz İstihbarat Dairesi ile Şerif Abdullah'tan yedişer lira yardım görmüşlerdir. Kurdukları Muhibban Cemiyeti'ni Kürt ve Ermenilerle birlikte idare eden Ethem ve eski Polis Müdürlerinden Nizamettin, planladıkları suikasti İsmet Paşa'ya yapmak istemişler ve bu işle görevlendirecekleri adamları İran ve Suriye pasaportu ile göndermeye karar vermişlerdir.

Bunların Türkiye ile haberleşmelerini ise İskenderun aracılığıyla eski Meclisi Ayan Reisi Konyalı Zeynelabidin ile Adanalı Hafız Cemal yapmıştır. Her ikisi de İskenderun'dadır. Ethem ve Nizamettin muhbir Ömer Kaptan'a, "yakın zamanda İsmet'i temizleyeceğiz sonra, sarhoş Kemal'i kendimiz burnunun etlerini cımbız ile kopararak intikam alacağız. Zira yıkıcı, yıkıcı olur" demişlerdir. Toplantıda, Ethem'in kardeşi Tefvik, İsmet Paşa için Ömer Kaptan'ın görevlendirilmesini önermiş ancak Ethem, Ömer Kaptan'ın İsmet ve Kemal Paşalarca tanındığını, o'nunla başarıya ulaşılamayacağını söyleyerek karşı çıkmıştır. Suikast işinin en son 1932 kışı içinde bitirilmesi planlanmıştır⁹⁹⁵.

Amman'da bulunan Çerkes Reşid'den Çerkes Davut'a gelen bir mektupta ise "Türkiye'de, görülmemiş ve işitilmemiş şeylere şahit olunacağı" yazılıdır. Aynı mektupta Reşit, halifeliğe üç aday olduğunu, bunların Mecid, Salim ve Emir Ali olup, yarışı Türkiye'de ve İslâm aleminde kabul gören Mecid'in kazanacağını söyledikten sonra "size teşkilat için teklif gelecek olursa bize bildirin ve bizden alacağınız haberden sonra söz verin" diyerek "Türklerin Çerkesler sayesinde hilafet makamına oturmak istediği" konusunda Davud'u uyarmıştır⁹⁹⁶.

Sürgündeki yaşamlarını Kürt ayrılıkçı hareketlerini destekleyerek Türkiye'de karışıklık çıkarmak ve devrimin önder ve kadrosuna suikastler planlayarak geçiren Ethem ve kardeşleri, bu yoldaki faaliyetleri için Ermenilerle ve diğer firarilerle işbirliği yapmış⁹⁹⁷ ve gerekli olan parayı da eski halife Abdülmecid, Taşnaksutyun ve Hoybun Cemiyetleri ile bilgi verdikleri çeşitli istihbarat birimlerinden sağlamışlardır⁹⁹⁸.

994 EGM Arşivi, Dn: 12222-57/3, Bn: 5/C 9, Bt: 12.2.1931.

995 EGM Arşivi, Dn: 12222-57/3, Bn: 5/F 14, Bt: 10.10.1932.

996 EGM Arşivi, Dn: 12222-58/2, Bn: 3/D 13, Bt: 12. 6.1933.

997 EGM Arşivi, Dn: 12222-57/2, Bn: 2/B 5.

998 EGM Arşivi, Dn: 12222-57/2, Bn: 2/D 1.

1933 yılına gelindiğinde Ethem'e Bağdat, Halep ve Paris'ten mektuplar gelmeye başlamıştır. Ethem, çevresindekilere yakında Türkiye'de bir ayaklanma çıkacağını, ordunun girişeceği bu ayaklanmanın başında Müşir Fevzi Paşa, Ferik Salih Paşa ve eski Yaver Muzaffer'in bulunduğunu, bunların Ankara, İstanbul ve İzmir'deki büyük rütbeli subaylarca da desteklendiğini söylemiştir⁹⁹⁹.

Cumhuriyet'in onuncu yılı kutlamaları çerçevesinde çıkarılacak olan genel affa Yüzelliliklerin de dahil edileceği söylentileri dolaştığı günlerde "Eğer böyle bir şey olursa, içerde, yakından daha iyi çalışırız¹⁰⁰⁰" diyen Ethem, Köstence'de oturan Yüzellilik Arap Mahmut'a gönderdiği mektupta ise,

"On senedir diyar diyar dolaşarak perişan olduk. Zalim düşmanlarımız da insaf yoktur. Ne af fikri ne de hüsnü muamele arzusu hissedilmiyor. O vatanda bizim de hissemiz vardır. Orada tazyikten, hakaretten, işsizlikten bizar olmuş evlat ve akarımız vardır. Verilmeyen şey alınır"

diyerek, kardeşi Tevfik Pişo ile işi en ince noktalarına kadar düşündüklerini, Reşid'in de oyunu aldıklarını ve bir büyük devletin de, kuvvetli oldukları takdirde kendilerine yardım sözü verdiğini, bu nedenle Suriye'de toplanmaları gerektiğini belirterek Mahmut'u da kendilerine katılmaya davet etmiştir. Mektubu ele geçiren 686, "kan kusan" Ethem'in karşı hareketlerden vazgeçmediğini söyleyerek, Köstence civarındaki Çerkeslere Suriye'ye gitmemelerini, aksi takdirde başlarına bela alacaklarını, on senelik cezanın yeterle olduğunu, yakında bir genel af çıkacağı için sabretmeleri gerektiği yolunda telkinlerde bulunarak, davete katılmalarını engellemeye çalışmıştır¹⁰⁰¹.

1934 yılına gelindiğinde Ethem ve kardeşlerinin, Ermeni Taşnaksutyun Komitesi üyeleri Mamas ve Hırço, Şeyh Muslih, Haço, Şırnak'ta Seyit Abdülvahab ve Siverek'te Zülfikar Çiço (ya da Faççuçi) ile ilişkisi olduğu¹⁰⁰² ve Mamas'ın evinde toplantılar yaptıkları Kudüs konsolosluğundan bildirilmiştir ki bunlardan sonuncusu Şeyh Sait isyanında Hükümet aleyhine çalışan İzollu Aşiretinin başkanıdır¹⁰⁰³.

Ethem Amman'ın soğuğuna dayanamadığı için kış aylarını Semah'ta

⁹⁹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/3, Bn: 3/G 6, Bt: 15 Temmuz 1933.

¹⁰⁰⁰ EGM Arşivi, Dn: 12221-1 U.D, Bn: 2/B 10, Bt: 9 Aralık 1933.

¹⁰⁰¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/3, Bn: 5/A 7-8, Bt: 3 T.S. 1933.

¹⁰⁰² EGM Arşivi, Dn: 12222-57/3, Bn: 6/C 2-3, Bt: 10.6.1934.

¹⁰⁰³ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/3, Bn: 6/C 6.

geçirmiştir. Burada ,Şam'daki Hoybuncularla, Mısır'daki Doktor Selahaddin ve Arif Oruç'la mektuplaşan Ethem, bir büyük savaş çıkmasını ve ortalığın karışmasını gözlemekte ve kendince bundan yararlanmayı ummaktadır¹⁰⁰⁴. T.B.M.M. Hükümeti ise Ethem'in faaliyetlerini sıkı takibe almış ve her şeyden şüphelenmiştir. Örneğin, ellerindeki Şark-ül Ürdün pasaportlarına Kudüs Konsolosluğundan 10 Ekim 1934'de vize alan Mahmut ve Hamdi Yunus Dağıstâni isimlerindeki iki Çerkesin 10 Ekim 1934'de trenle Adana'ya gelerek, bunlardan Hamdi'nin Konya yolunu takip, Mahmut'un ise Sivas'ın Uzunyayla Batmantaş Köyüne gideceğinin anlaşılması üzerine, kendilerinin Ethem tarafından gönderilmiş olması ihtimali gözönüne alınarak bu iki kişi takibe alınmıştır¹⁰⁰⁵. Yine Türk dostu olan bir Kürtten alınan bilgiye göre, Şam'daki Hoybun Cemiyeti, Yunanistan'a gitmekte olan İsmet Paşa'ya vapur içinde suikast yapmak için önce iki Ermeni göndermiş, bunlar yakayı ele verince, iki kez daha ikişer Ermeni gönderilmiş, bunlar da başarılı olamayıp geri dönünce iki Ermeni daha gönderilmiştir¹⁰⁰⁶

1935 yılına gelindiğinde Türkiye'nin gündemindeki en önemli konu, Mustafa Kemal Paşa'ya yapılması planlanan suikast girişiminin açığa çıkarılmasıdır. Bu girişimden üç dört gün önce, Nuri Bey isminde, sarışın, uzun boylu, saçlarına kır düşmüş bir adamın Resûlayn'a giderek ve orada bazı Çerkeslerle konuşarak suikast girişiminden bahsettiği Çerkeslerin bu işi yalnız yapmaya korktukları için kendilerine iki tane Taşnaksutyun Ermeninin katılmasını istedikleri haber alınmıştır ki Suriye'ye girmesi yasak olan Ethem'in "Nuri" takma adıyla Resûlayn'a gittiği tahmin edilmiştir¹⁰⁰⁷.

1935 yılı Temmuz ayı içinde İngiliz Büyükelçisi Sir Persi Loren, o zamanki İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya'ya imzası altında bir not vererek "Ürdün'de Atatürk'e bir suikast tertibi yapıldığını ve suikastçilerin Türkiye'ye hareket ettiklerini" bildirmiş, Ağustos ayında da Maraş valiliğinden gelen bir şifre telgrafta "Yahya" adlı birinin gizlice Suriye'den ülkeye giriş yaptığı haber verilmiştir.

Kafkas Çerkeslerinden olan Yahya, kendi ifadesiyle, evlenmek için para kazanmak amacıyla Suriye'ye gitmiştir. Suriye'de iken -ki burası Ethem'in faaliyet alanıdır- önce Halep'e, oradan Şam'a, sonra da Kuneytire'ye giderek, burada Belediye ve Çerkes Cemiyeti Başkanı olan Emin ile görüşmüş ve O'nun tavsiyesiyle Amman'a geçerek beton ustası Manol'un yanında amelelik etmeye

¹⁰⁰⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/3, Bn: 6/C 9, Bt: 15 T.E. 1934.

¹⁰⁰⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/2, Bn: 3/A 13.

¹⁰⁰⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/2, Bn: 3/B 6, Bt: 4.2.1935.

¹⁰⁰⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/2, Bn: 3/B 12, Bt: 4.11.1935.

başlamıştır. Burada iken, ifadesine göre, bir raslantı sonucu Ethem ve Reşid ile tanışmıştır. Onların yardımlarıyla Hayfa'ya gitmiş, bir gün Ethem'den gelen bir mektupta "artık zamanı geldi" denilerek Yahya'nın dönmesi istenmiştir. Bunun üzerine Yahya Amman'a dönmüştür¹⁰⁰⁸.

Burada adı geçen Manol, Ethem'in en güvenilir adamıdır. Ethem, 1925'de Atina'dan Irak'a giderken, İzmirli bir Rum olan bu adamı da yanında götürmüş ve Paris, Nis, Mısır, Suriye, Irak ve Yunanistan ile olan haberleşmesini Manol aracılığıyla yapmıştır. Ethem 1935 yılı başlarında Manol'u Tüccar sıfatıyla Beyazıt, Dersim ve Diyarbakır'a göndermiş. O'da Kürtlerle anlaşarak T.B.M.M. Hükümeti aleyhinde kürtlerden oluşan gruplar meydana getirmiştir. Yine Çerkes Ethem tarafından Haziran sonu yada Temmuz başında Yunanistan'a gönderilen Manol, Çerkes Eşref, İstefoboyukas ve Mustafa Karok ile gizli ilişkiler içine girmiştir. Atina Elçiliği de, adı geçen Manol'un son suikast işinin faal üyesi olduğunu belirlemiştir¹⁰⁰⁹.

1936 yılı içinde Ethem, bu suikast olayı ile ilgili olduğu gerekçesiyle Şark-ül Ürdün Hükümetince tutuklanmış, kısa bir süre sonra da salıverilmiştir¹⁰¹⁰.

Halep'te çıkan Vakit Gazetesi 17 Teşrin-i Sani (Kasım) 1935 tarihli sayısında, Çerkes Ethem'den Beyrut'ta Çerkes Kazım'a gelen bir mektup yayınlamıştır. Mektupta, kendisini Atatürk'e yapılan suikast girişimiyle katiyen ilgili olmadığını, Türkiye'de tutuklananların hiç birisini tanımadığını ve hiç bir amaçla kimseyi Türkiye'ye göndermediğini yazan Ethem, Şark-ül Ürdün polisinin incelemeleri de bunu ortaya koyduğu için serbest bırakıldığını söylemiştir.

Ethem, mektubu yayımlandıktan sonra gazetenin sorumlu müdürü Nuri Genç'e yazdığı bir başka mektupta ise bu suikast meselesinin Atatürk'ün hayal ürünü olduğunu, bu gülünç söylenti ve sonucundan onun yakınlarının bile büyük üzüntü duyduğunu belirtmiştir. Ethem'e göre "Atatürk'ün bu iftirayı atmasındaki sebep ise milletin onun varlığına büyük önem verdiğini dış dünyaya duyurmak ve aynı zamanda kendisine karşı bağlılığının sarsıldığını hissettiği muhalefetin daha doğrusu dalkavuklarının bağlılıklarını sağlamaktır", Her şeye rağmen, eski dostuyla tarafsız bir heyet huzurunda mahkeme olabileceği bir zamanı bekleyerek teselli bulduğunu söyleyen Ethem, Atatürk'ün affedilmesini milletten istemek suretiyle aralarındaki en büyük farkı ortaya koyduğu düşüncesindedir. Zira Ethem, "pek çok hatanın ondan çok onu şımartan dalkavuklarda olduğu ve

¹⁰⁰⁸ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayınları, 1973, s. 378.

¹⁰⁰⁹ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-57/2, Bn: 3/D 2, Bt: 10.1.1933.

¹⁰¹⁰ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-57/2, Bn: 4/D 7; **Tan Gazetesi**, 1.7.1936.

Atatürk'ünde bir çeşit dalkavuk olduğu" düşüncesindedir¹⁰¹¹.

Ethem tutukluluk hali sona erdikten sonra da faaliyetlerine devam ederek, Türkiye aleyhinde bir takım beyannameler bastırmış, komşu illere ve kendisiyle aynı durumda olanlara dağıtmaya başlamıştır. Beyrut postanesine de gizlice bu beyannamelerden gönderilmişse de, hükümet tarafından toplattırılmıştır¹⁰¹².

Türk-İtalyan ilişkilerinin en soğuk dönemini yaşadığı günlerde Ethem ve Reşit, Emin Broski¹⁰¹³ ile birlikte İtalyanlarla ilişkiye geçmişlerdir. Reşit şubat 1936'da Kudüs'e giderek Abdülkadir Kemalî¹⁰¹⁴ ve bir iki çerkes ileri geleni ile görüşmüş ve Atatürk'ün aleyhinde yazdığı bir beyannameyi güvendiği kimselere Brindizi yolu ile Amman'da dağıttırıştır. Beyannamenin çoğu kos helvası satan Arnavutlara verilmiş, bunlarda helvayı bu beyannamelere sararak halka dağıtmıştır. Abdülkadir ve Reşit'in bu beyannamelerinden biri Ohannes Serkisyan adında bir Taşnaksutyun'un adına gelmiştir. Pazarcık ve çevresinde ise Lampat Yakup, Ömer ve Serkisyan tarafından dağıtılmıştır¹⁰¹⁵.

Ethem ve Reşid'in Atatürk aleyhindeki bu çalışmalarına son vermek isteyen T.B.M.M. Hükümeti, bu sırada Türkiye'nin dostluğunu kazanmak isteyen Emir Abdullah'ın durumundan da yararlanarak, Kudüs Konsolosluğu aracılığı ile resmî bir girişimde bulunmuştur.

Konsolos, Hariciye Vekâletinden aldığı talimat üzerine Emir Abdullah'ı Amman'daki sarayında ziyaret ederek durumu kendisine anlatmış bunun üzerine Emir, Başvezir İbrahim Bey'i yanına çağırarak bu adamların Türkiye aleyhindeki faaliyetlerine son verilmesi için kesin önlemler alınması, devam ettikleri takdirde ise Şark-ül Erden'den çıkarılmaları yolunda emir vermiştir. 5 Nisan 1938'de konsolosluğa telefon eden Emir, Amman Mutasarrıfının Ethem ve Reşit'i yanına çağırdığını kendilerine şiddetli tebligatlarda bulunularak taahhüt senedi istendiğini, Reşit'in kabul ettiğini ancak Ethem'in bu senedi vermemek için ortadan kaybolduğunu ve buldurulması için polise emir verdiğini bildirmiştir¹⁰¹⁶.

¹⁰¹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/2, Bn: 3/D 5-6-7, Bt: 11 K.E. 1935.

¹⁰¹² EGM Arşivi, Dn: 12222-57/2, Bn: 4/D 7.

¹⁰¹³ Emin Broski Şeyh Sait'in oğullarından biridir. Bkz. EGM Arşivi, Dn: 12222-57/2, Bn: F 13.

¹⁰¹⁴ Abdülkadir Kemalî (Örgütçü), Bu bilgileri Türkiye'ye vermiş olup firariler arasındadır ve yazar Orhan Kemal'in babasıdır.

¹⁰¹⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/4, Bn: 10/B 4.

¹⁰¹⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/4, Bn: 7/F 7, Bt: 7.1.1938.

Ethem aynı gece, en yakın akrabalarına bile gideceği yeri söylemeden Amman'dan ayrılmıştır. İstihbarat görevlisi Giritli Balıkçı Hüseyin'in kardeşi Şaban'ın verdiği bilgiye göre; ismi belirlenemeyen bir arkadaşı ile Rodos'ta görülen Ethem buradaki eski Cemaat-ı İslâmiye Reisi Ahmet Hoca'nın yardımıyla buraya ait kütüphanenin odasında kalmıştır. Şaban Bey, istenildiği takdirde Ethem ve arkadaşının diri veya ölülerini getirmenin mümkün olabileceğini söyleyerek bu yolda emir beklediğini bildirmiştir¹⁰¹⁷.

Bu arada Ethem, Ankara'da Başbakan Celal Bayar'a bir mektup yazarak, onun İsmet'in yerine başbakan olmasından dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirdikten sonra, Cumhuriyet Gazetesinde çıkan Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve sosyal durumunun mükemmelliği ile ilgili haberlere karşıt görüşlerini örneklerle dile getirerek, bunların Yunus Nadi Bey'in sanat eseri olduğunu ileri sürmüştür.

"Kemalizm rejiminin Türkiye'yi dünya haritasından çıkarmak isteyen düşmanlarının hesabına imişcesine, kardeş cemaat arasında Türklük, Kürtlük ve Çerkeslik gibi nifak tohumları serptiğini, Kürdistan'da çıkan isyanları bastırmak isteyen Ankara hükümetinin üç defa seferberlik yapmak zorunda kaldığını, Dersim'de akan kanların henüz kurumadığını, Ankara diplomasisinin başta Lozan Antlaşmasında açık liyakatsizlikler gösterdiği gibi Musul ve Elcezire gibi, zorunlu olmadığı halde yaptığı fedakârlıkların sırtıp durduğunu"

söyleyen Ethem, Türkiye, Irak, İran ve Afgan devletleriyle yapılan anlaşmanın ise "Türkiye ve Şarkıkarip için pek faydalı ve esaslı bir antlaşma ve şerefi daha ziyade Ankara'ya ait bir emrivaki olduğunu söyleyenlere rastladığını" iddia etmiştir.

Atatürk'ün kendisi için "şeytanı affederim de Ethem'i affetmem" demesini ise zamane dalkavuklarının telkinleriyle olabileceğini söyleyen Ethem, aynı mektupta Celal Bayar'a bir dizi tekliflerde de bulunmuştur. Buna göre;

"1. Vatanda mühim bir unsuru asli olan Kürt kardaşlarımız çok kanlı hatıralarla kolay kolay itimat hasıl edemeyecek bir hale geldiklerine nazaran bunlara İngilizlerin makul delaletiyle Arapların Irak Kürdistanına verdikleri imtiyaz nispetinde bir idare vermek.

2. Türkiye heyeti içtimaiyesini teşkil eden diğer kardeş cemaata musavatı hukuk vermek bu meyanda intihabatta temsili nisbi hakkını bahşetmek (nitekim Ermeni, Rum ve Yahudi vatandaşlar hakkında kabul edildiği gibi).

¹⁰¹⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/4, Bn: 7/C 1, Bt: 23.1.1938.

3. Bilakaydışart (Çerkes Ethem müstesna olmak üzere) bir aff-ı umumi ilân ederek dağdaki ve hariçteki muhalefeti, vatandaşları muzur ve atıl bir halden vatana nafi olacak bir vaziyette toplamak.

4. Milletin iktisadiyatını, maddiyatını tezelzüle uğratan ve birçok suistimallata kapı açan inhisar şirketlerinin hattilazamına göre tenkis etmek suretiyle ithalat ve ihracatta halkın menfaatini mucip olacak bir vaziyete sokmak¹⁰¹⁸.”

1938’de Yüzellilikleri kapsayan affın ilân edilmesinden sonra Reşit Af Kanununun Cumhuriyet Hükümetinin kendilerinden korkması dolayısıyla çıkarıldığını söylemiştir¹⁰¹⁹. Kanun çıkmasına rağmen ülkeye dönmek üzere herhangi bir başvuruda bulunmayan Reşit ve Ethem, bunun sebebinin kendilerinden soranlara, şahıslarına resmî bir makamdan tebliğ yapılmamış olduğunu ve aftan haberleri olmadıklarını söylemişlerdir¹⁰²⁰. Diğer kardeşleri Tefvik ise 1939 haziranında ülkeye dönerek Bandırma’da yerleşmiştir¹⁰²¹.

Nitekim Çerkes Ethem’in, bilhassa Almanların Yunanistan’a saldırdıkları ve mihver elemanlarının Irak ve Suriye’de geniş ölçüde faaliyette bulundukları sırada dikkati çekici hareketleri sezilmiş ve yanında Hoybuncu Kürtlerden Emin Broski olduğu halde Türkiye’de karışıklıklar düzenlemek ve doğu illerinde tahrikler yapmak amacıyla Suriye ve Irak sınırları civarına sokulma girişiminde bulundukları haber alınmıştır.

Ethem ve Emin Broski 1941 Mayıs ayı içinde Amman’dan Şam’a gelerek Suriye’ye geçmek için Fransız makamlarına başvurmuşlar, olumlu cevap alamayınca tekrar Amman’a dönmüşlerdir. Onların bu durumlarını gözönüne alan Cumhuriyet Hükümetinin isteği ile Kudüs Konsolosluğu Şark-ül Ürdün Hükümeti nezdinde yaptığı girişimlerle bu ikisinin Amman’da tutuklanmasına sağlamıştır¹⁰²².

Ethem ve Broski hapisanede iken kendilerine özel gıda verilmesi için başvurmuşlardır. Reşit ise her cuma kardeşini ziyaret ederek yiyecek ve çamaşır götürmüştür¹⁰²³. Kardeşinin tutuklanmasına çok kızan Reşit, Kudüs’te Büyük Britanya Yüksek Komiseri ile mutemedine iki mektup yazarak durumu

¹⁰¹⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/4, Bn: 8/D 1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12, Bt: 3.1.1938; Adı geçen mektup oniki sayfadan oluşmaktadır.

¹⁰¹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/4, Bn: 9/B 7, Bt: 30.8.1938.

¹⁰²⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/4, Bn: 9/A 10.

¹⁰²¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-59/3, Bn: 5/G 11.

¹⁰²² EGM Arşivi, Dn: 12222-57/5, Bn: 12/C 10.

¹⁰²³ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/5, Bn: 11/B 11.

protesto etmiş ve ;

“Ethem’in... hapsedilmesinin hayretle karşılandığını, Türkiye’nin hatırı için Çerkes Ethem derecesinde hizmet edenler değil bir kedinin dahi hapsinin caiz olmayacağı, zayıf ve ihanetle tanınan ve hiçbir şekilde güven vermeyen Ankara Cumhuriyeti ileri gelenleri ile anlaşma yapılmaması hakkındaki uyarıların dikkate alınmadığı ve kendilerinin Ankara şapkasına tercih edildiğini ¹⁰²⁴”

söylemiştir.

Bu arada Şark-ül Ürdün Başvekili Tevfik Paşa Kudüs Konsolosluğuna telefon ederek Ethem ve Broski’nin Türkiye’ye karşı ciddi bir suikast niyetiyle kaçmaya girişecekleri düşüncesi kuvvetlendiği için ve savaş durumu dolayısıyla sahip olduğu yetkiye dayanarak savaş sonuna kadar bu ikisinin tutuklu bulunmalarını emrettiğini söylemiştir ¹⁰²⁵.

Tevfik Paşa’nın verdiği güvenceye rağmen resmen Amman’da tutuklu olduğu bilinen Ethem’in, Suriye’nin İngilizler tarafından işgalinden sonra Şam ve Halep’te görüldüğü yolunda haberler alınmıştır. Ethem’in kıyafet ve isim değiştirerek Şam’a gelip buradaki Kürt ileri gelenleri ile temaslarda bulunduğu Şam Konsolosluğunca haber alınıp, diğer kaynaklarda doğrulanınca durum Hariciye Nezareti’ne bildirilmiş ve verilen güvenceye rağmen el altından gizlice faaliyete sevk edildiği anlaşılan Ethem’in durumunun incelenmesi ve takip edilmesi istenmiştir ¹⁰²⁶.

Ethem ve onun gibileri izlemek için gerekli olan bir otomobile dahi sahip olmayan Kudüs Konsolosluğu izlencenin gerçekleştirilebilmesi için Amman’a gidip gelme yol masrafı olarak kırk Filistin lirasına ihtiyaçları olduğunu Hariciye Vekaletine bildirmiş ¹⁰²⁷ ve Vekalet tarafından Konsolosluğa ikiyüz lira gönderilmiştir ¹⁰²⁸.

İngilizlerin Halep’e girmelerinden birkaç gün önce Çerkes Ethem Amman’dan Halep’e gelerek buradaki Humus Çerkeslerinden Halep İstinaf Müdürü Umumisi ve Türk Hukuk Fakültesinden mezun Selahattin Tamuh’un evinde Halit, Münbiç Çerkeslerinden ölü Mahmut Nedim’in kardeşi Hasan

¹⁰²⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/5, Bn: 12/B 2.

¹⁰²⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/5, Bn: 12/C 3.

¹⁰²⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/5, Bn: 12/C 10.

¹⁰²⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/5, Bn: 12/C 5.

¹⁰²⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/5, Bn: 12/B 14, Bt: 9.9.1944.

İstanbul'dan gelen Çerkes İsmail ve daha bazı çerkeslerinde katıldığı bir toplantı yapılmış ve bu toplantıda, Almanların Kafkaskayı işgalleri halinde Çerkeslerle Azerbeycanlılara ve Gürcülere kendilerinden oluşan federal bir hükümet sözü verdikleri için Türkiye ve Suriye'de bulunan çerkeslerin Kafkasya'ya gitmelerini sağlamak için gerekli olan propagandanın yapılması konusu görüşülmüştür¹⁰²⁹.

Ayrıca Kudüs Konsolosluğu Amman'da Glop Paşa'nın Çerkes Ethem ile ilişkiye geçerek ona beşyüz İngiliz lirası verdiğini ve Kürdistan'da çalışmak için hazırlanmasını istediğini haber vermiştir¹⁰³⁰.

Ethem'in serbest kaldıktan sonra kardeşi Reşid'le birlikte yurda döneceği haberi üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti harekete geçerek, yurda girmelerini sakıncalı gördüğü bu kişilere pasaport ve vize verilmemesini konsolosluklarına bildirmiştir¹⁰³¹. Emniyet Genel Müdürüğü ise Başbakanlığa 11 Haziran 1942'de yazdığı yazı ile bu iki kardeşin faaliyetlerini özetleyerek Ethem ve Reşit'in 3527 sayılı Af Kanununun 5. maddesine göre Türk vatandaşlığından ikinci kez çıkartılmalarını istemiş¹⁰³² ancak, böyle bir uygulama yapılmamıştır.

Genel aftan önce ülkeye dönme koşulu olarak, daha önce belirttiğimiz ve Celal Bayar'a sunulan mektubunda yer alan düzeltim isteklerinin fiilen uygulanmasını öne süren¹⁰³³ Çerkes Ethem aftan sonra ülkeye dönmeyi "alınlarındaki hain lekesinin haksızlığı nedeniyle istemediğini ifade ederek asla günahkar olmadığını, hayatına gurbette devam edeceğini ve gurbette öleceğini, pek çok hatasının olduğunu ama asla vatan haini olmadığını belirlenmesini¹⁰³⁴" istemiştir. Oysa belgelerdeki gerçek bambaşkadır. Çerkes Ethem ülkeye dönebilmek için ilki 1942, ikincisi de 1947'de olmak üzere iki başvuruda bulunmuş ve her ne kadar Af Kanunu gereğince ülkeye dönebilmesi mümkünse de, ülke aleyhine faaliyetleri devam ettiğine dair şüpheler olduğu

¹⁰²⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/5, Bn: 12/B 3, Bt: 13.10.1941.

¹⁰³⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/5, Bn: 12/D 12, Bt: 5.4.1944. Ünlü İngiliz casusu Lavrens'in yetiştirmelerinden olan Glop Paşa, İngiliz Ordusunda yedek binbaşı rütbesini taşımakla birlikte o dönemde Tümgeneral rütbesiyle Şark-ül Ürdün Hükümeti'nin Ceyşülarabi denilen tümeninin ve çöl kuvvetlerinin kumandanlığını, ayrıca Şark-ül Ürdün'in Emniyet Müdürlüğünü yapmaktadır. Arap aşiretleri üzerinde büyük nüfuzu olan Glop Paşa'ya Araplar arasında "Ebu Huneyk" lakabı verilmiştir.

¹⁰³¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/5, Bn: 11/E 1, Bt: 21.4.1942.

¹⁰³² EGM Arşivi, Dn: 12222-57/5, Bn: 12/A 11-12.

¹⁰³³ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/4, Bn: 9/C 5, Bt: 14.4.1938.

¹⁰³⁴ Cemal Kutay, Ç.E.D., c. 2, s. 314-315.

için, bu iki istek de reddedilmiştir¹⁰³⁵.

Çerkes Ethem, sürgünde geçirdiği ihanet dolu yaşamının son günlerinde susmayı ve sessiz kalmayı tercih etmiş¹⁰³⁶ ve 21 Eylül 1948'de ölmüştür¹⁰³⁷.

Reşit ise, geveze ve budala olan doğasıyla, aleyhte atıp tutmaya devam etmiştir¹⁰³⁸. Ülkeye dönme istekleri kabul edilmediğinden olsa gerektir ki 1948'de Reşit'in kızgınlığı daha bir alevlenmiştir. Bu kızgınlık onun İsmet İnönü'ye¹⁰³⁹ ve Doğu Ürdün Kralı Haşimî Abdullah'a¹⁰⁴⁰ gönderdiği mektuplarda açıkça görülmektedir. Reşit'in içinde bulunduğu ruh halini göstermesi açısından bu iki mektubu aynen veriyoruz.

"İrki belirsiz olduğu kadar seciyesiz ve milletini tahkir için kendi heykelini diktirmekle kalmayarak onu şehidler rengine boyayan korkak zalim Mustafa Kemal Paşa'yı ilk sahte Türk Cumhurbaşkanı olarak alkışlamış bulunan Türkiye'nin şimdiki Cumhurbaşkanı Hain İsmet İnönü'ye;

Ey Eski Arkadaş,

İrtikap ettiğiniz sahtekârlıklar ve hainlikler dolayısıyla Türk olmadığınız hakkındaki ilk teşhislerimi teyid eder ve şu hallere teessüf ederim. Bir çeyrek asırdan beri milletin dinine ve diline durmadan tecavüz ettiniz. Bu yüzden milletin laneti siz soysuza teveccüh etti. Ayrıca harp mücrimi olarak, yemek için serçeyi çağırırçasına Kral Haşimî Abdullah'ı kendinize cezbettiniz.

Yaptığınız zulümler dolayısıyla Harp meydanlarında sizinle çarpışmayı itiyad edinmiş olan Kürtleri size yardım eden yabancı devletler sayesinde mağlup ettiniz. Nutuklarınızda (hükümetimize isyan eden Kürtleri tenkil ettik. Onlar milli bir gayret sarf ile değil dini irtica dolayısıyla isyan etmişlerdir) dediniz. Bu sözler Kürtlerde öç alma duygusunu kuvvetlendirmekten başka bir tesir yapmamıştır.

Moskova Hükümetinin devletinize husumeti dolayısıyla Kürtlerin eline geçen şimdiki müsait fırsatı göz önünde tutarak, yerinizi terk etmenizi ve iktidarı milletin itimadına daha fazla haiz kimselere teslim eylemenizi istiyorum. Taki Yeni hükümet derhal Kürt mekteplerinin açılmasına ve Kürt diliyle tedrisat yapılmasına imkan

¹⁰³⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/6, Bn: 12/G 3.

¹⁰³⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/5, Bn: 12/E 1, Bt: 3.11.1945.

¹⁰³⁷ Cemal Kutay, Ç.E.D., c. 2, s. 318.

¹⁰³⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/5, Bn: 12/E 1, Bt: 3.11.1945.

¹⁰³⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/6, Bn: 12/G 13, Bt: 21.3.1948.

¹⁰⁴⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/6, Bn: 12/G 11, Bt: 10.4.1948.

hazırlasın. Kürt kinini teskin için yegane çare budur. Böylece Amerika Birleşik Devletlerinin dostluğuna layık bir hükümet iktidara geçmiş olur.

Böyle olmazsa Filistin Araplarına yardım için gönüllü göndermek riyakarlığınız İslâm alemini kandıramaz.

Bu Mektubun içinde Kral Abdullah hazretlerine sunmuş olduğum 1/2/1948 günlü mektubun suretini gönderiyorum. Bu mektup bütün beşeriyeti ilgilendiren tarihi bir vesikadır.

Bu mektubu iyice terceme etmeniz lüzumunu biliyorum. Eğer delice yapılan inkılabınız yüzünden memleketinizde iyi terceme yapacak Arap kalmadı ise onu, iyi Türkçe bilen Kral Abdullah'ın elçisine terceme ettiriniz. Son söz olarak zulmünüze nihayet vermenizi bize yaptığınız hıyanetten beri durmadan sizi tekzip eden hadiselerden ders almanızı istiyorum.

21/3/938

Osmanlı Ordusu Sabık Ümerasından ve
Ankara Birinci Millet Meclisinde Saruhan
Mebusu Çerkes Reşid
İmza¹⁰⁴¹

"Doğu Ürdün Kralı Haşimi Abdullah Hz.

İspanya'ya düşmüş olan Kommünizim kıvılcımı Franko'yu yarattı. Franko Kommünizimle içli dışlı olup onu iyice tanıdıktan sonra hakkından geldi. Fakat Kommünizmin doğmasının başlıca sebebinin Çarların zulmü olduğu unutulmadı. Aynı zamanda Çarların devletler hukukuna -Böyle bir hukuk varmış gibi- aykırı olan zulüm ve işkence ile Dünya devletlerinin bigane kalmış olduğundan ders aldı. Kommünizmi destekleyen Moskova'daki ideoloji kaynağının da kolay kolay zayıflatılamayacağını da anladı ve herşeyden önce memleketten zulmü ve fena idareyi kaldırdı. İşçi zümresini terfi etti. Hatta sosyalizmin bazı mutedil dileklerini tahakkuk ettirdi ve böylece yıkıcı kommünizme karşı koymak imkanını buldu.

Franko Hükümetinin size, kommünizimle mukaddes kitaplar gereğince fiiliyatla savaşmak gereğini bildirmiş olduğunu öğrenince çok memnun oldum. 1/2/948 tarihinde size sunduğum ve bütün beşeriyeti ilgilendirdiği için bir suretini İspanya Hükümeti'ne yolladığım mektupta da böyle bir şeyi beklemek gerektiğini kaydetmiştim.

Efendim,

1914'te Arapların Osmanlı Devleti'ne karşı yaptıkları haklı isyandan sonra Türkiye'nin düştüğü acıklı durumdan ders alarak Kürtlere kommünizmin nüfuz edebileceğini kavrayan Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile nasıl anlaştığını hayret ediyorum. Bu adamın Çar Nikola'nın bütün ailesiyle birlikte benzinle yakılmasından ders almamış olduğunu, kendisine 21/3/948 tarihinde gönderdiğim ve size bir suretini sunduğum mektubumda da arzetmiştim. Evet bu adamla nasıl anlaşmış olduğunuzu hayret ediyorum.

Müttefikiniz İsmet İnönü ırkı meçhul, akıl hastasıdır. Hitler'den fazla harp suçlusu olan Ankara Devleti'ne asaletiniz boyun eğmeye nasıl razı oldu. Kommünist Moskova'nın daha vahşi olduğu ileri sürülüyorsa Rusya'daki Alman esirlerinin serbest bırakılmış ve herbirinin üç dört çocuğu olmuş bulunduğunu hatırlatırım. Vatansever neşriyatından azrailden korktuğu kadar korkan Ankara'nın hesabına ben, daha ne kadar zaman hükümetinizin baskısı altında yaşayacağım.

İngiltere, Türkiye'yi bizim gibi siyasi mültecilerle tehdit ederek kendi menfaatlerini sağlıyor. Bu, İngiltere siyasetinin bir sırrıdır. Bu devlet aynı zamanda bu sırrı maskeleyerek için bize her çeşit zulüm yapmaktan çekinmez. Fakat dünyada adalet bulundukça bu sır zulümle örtülemez. 1/2/948 tarihli mektubumda arzettiğim üzere bize yapılan zulüm Mustafa Kemal Paşa'nın hasta oluşu, General Harrington'un zulmü ve Venizelos'un kurnazlığının eseridir. Bu sebeple 1/2/948 tarihli mektubumda arzedildiği vecihle Mister Atlee Hükümetinin sizinle el birliği yaparak üstümüzdeki baskının artırılması adaletle aykırıdır. İngiliz Hükümetinin, adaleti tatbik ederek hain Ankara Hükümeti'nin Lozan Sulhu şartlarına aykırı olarak gasbettiği ve 20 yıllık varidatıyla birlikte 100 milyon küsur altın lira tutan servetimin istirdadına çalışmasını isterim. Atlee bunu yaparsa büyük bir adalet olur ve kommünizme karşı kuvvetli bir propaganda vücut bulur. Bu hususun ihmali beşer hukukuna ihanet olduğu gibi birleşik Amerika Hükümeti'nide lekeler.

10/4/948 .

Osmanlı Ordusu Sabık Ümerasından ve
Ankara Birinci Millet Meclisinde Saruhan

Mebusu Çerkes Reşid

İmza¹⁰⁴²

1949 yılı içinde bilinmeyen bir nedenle Amman'da tutuklanan Çerkes Reşid kısa bir süre sonra serbest bırakılmıştır ¹⁰⁴³. 1950 yılına gelindiğinde Reşid'in oğlu Aytek (Say) Bey, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a başvurarak, babasını ülkeye getirmek için izin istemiş ¹⁰⁴⁴ ve kendisine Ankara Valiliğince 13

¹⁰⁴² EGM Arşivi, Dn: 12222-57/6, Bn: 12/G 11, Bt: 10.4.1948.

¹⁰⁴³ EGM Arşivi, Dn: 12222-58/3, Bn: 1/G 5, Bt: 9.4.1949.

¹⁰⁴⁴ Halit Çapın. "Çerkes Ethem'in Yiğeni Aytek", **Milliyet Gazetesi**, 18 Temmuz 1982.

Haziran 1950 gün 362/225563 numaralı pasaport verilerek izin isteği onaylanmıştır¹⁰⁴⁵. Daha sonra Amman'a giden AYTEK BEY REŞİD'i ülkeye getirmiştir.

Çerkes REŞİD 2 Eylül 1950'de Balıkesir Bandırma'da Şehzadeler Sokağı'nda oturan diğer oğlu terzi HAKKI BURCU'nun yanında yerleşmiştir¹⁰⁴⁶. İçişleri Bakanlığı ülkeye dönen REŞİD'in beraberinde aleyhte bir takım yazılar sokmuş olabileceğini göz önüne alarak, yurt içinde yapacağı gezilerde kimlerle ilişkiye geçtiğinin incelenmesini ve zararlı faaliyetlerinin bildirilmesini isterken bu takibin REŞİD'e sezdirilmeden yapılmasını aksi takdirde onun durumu abartılabileceğinin mümkün olduğunu söyleyerek bütün illeri uyarmıştır¹⁰⁴⁷.

Ülkeye döndükten sonra kayda değer bir faaliyeti bulunmayan Çerkes REŞİD kısa bir süre sonra, 1951 yılı Eylül ayında ölmüştür¹⁰⁴⁸.

Kuşçubaşı Eşref.- listenin 60. sırasında olan Eşref, 1873 İstanbul doğumludur. Abdülhamit'in kuşçubaşlarından Mustafa Nuri Bey'in oğludur. Kuleli Askeri Lisesi'nde okurken politikaya karıştığı gerekçesiyle Edirne'ye sürgüne gönderilmiş, ancak üç yıl sonra dönebilmıştır. Avrupa'da yaşadığı sürece Yeni Osmanlılar ile ilişki kurmuş, 1907'de de İ.T.'ye girmiş ve cemiyetin fedailerinden biri olmuştur. Edirne'nin kurtuluşunda rol alan Eşref, Trakya'da kurulup 53 gün yaşayan Garbi Trakya Cumhuriyeti milislerinin komutanlığını ve Teşkilât-ı Mahsusa'da Erkânı Harp Kaymakamı Süleyman Askerî'nin yardımcılığını yapmıştır. Arabistan'da İngilizlerle çarpışırken yakalanan Eşref, salıverildikten sonra Salihli'deki çiftliğine gitmiş, Çerkes Ethem ile işbirliği yapmıştır.¹⁰⁴⁹

Ülkeden ayrıldıktan sonra Atina'ya yerleşen Eşref, eşi Pervin Hanım'ı da yanına almaya çalışmıştır¹⁰⁵⁰.

Hasan Hicabi Bey tarafından, kardeşi Hacı Sami ile birlikte İttihatçılar hesabına çalıştıkları ve diğer muhaliflerle ilişkiye geçmedikleri belirtilmişse de¹⁰⁵¹ 1927 yılına kadar Ethem ve REŞİD'le haberleştikleri daha önceki

¹⁰⁴⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-58/3, Bn: 1/G 6.

¹⁰⁴⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-58/3, Bn: 1/A 5.

¹⁰⁴⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-58/3, Bn: 1/A 3.

¹⁰⁴⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-58/3, Bn: 1/A 11.

¹⁰⁴⁹ Soysal, 150'likler, s. 280.

¹⁰⁵⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-60, Bn: 1/B 11, Bt: 25 K. E. 1341 (1925).

¹⁰⁵¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-60, Bn: 2/A 8, Bt: 4 Eylül 1927.

belgelerimizle kanıtlanmıştır.

Bu işbirliği, 1927'den sonra Türkiye dışında bulunan Çerkeslerin Ethem ve Eşref taraftarları olmak üzere ikiye ayrılmasından sonra bozulmuş ve Ethem taraftarlarından Kel Kadri'nin Eşref'e suikast düzenleyerek elini sakatlaması ile sonuçlanmıştır. Olayın ardından Eşref Girid'e, Kel Kadri de bir başka adaya sürülmüştür. Reşit ile Ethem'in Almanya'ya gitmelerine de bu olay sebep olarak gösterilmişse de, firarilerin gerçek amaçlarını gizlemek için böyle bir olayı kasıtlı olarak düzenlemiş olabilecekleri de gözardı edilmemiştir¹⁰⁵².

Girid'e yerleşen Eşref, ailesi için limana yakın bir yerde bir ev ve dokuz dönüm bahçe satın almış, ¹⁰⁵³ kayınbiraderinin maddi yardımlarıyla ve bir Rum'la ortaklık kurarak sabun fabrikası açmış, ancak zarar edince kapatmak zorunda kalmıştır¹⁰⁵⁴.

Adada kaldığı süre içinde Türkiye karşıtı tavrını sürdüren Eşref'in, 1930 yılında, üç yüz kadar arkadaşı ile Kuşadası sahillerinden Türkiye'ye gelerek buralardaki hilafet taraftarları ile birleşip dinsel bir ayaklanma çıkarmaya çalıştığı bir Rum'dan haber alınmıştır ¹⁰⁵⁵. Aynı yıl içinde Türkiye'nin Dahiliye Vekâleti çeşitli vilayetlere gönderdiği yazılarla, Eşref'in satın aldığı ve Arnavut bayrağı taşıyan bir yatla Akdeniz ve Suriye sahillerinde ticaret yapmak bahanesiyle Türkiye limanlarına sokulmak ve sahillere kaçak eşya ve girmesi yasak bazı kişileri sokma çabasında olduğu haber verilerek, dikkatli olunması istenmiştir¹⁰⁵⁶.

Yüzellilikler için af kanununun çıkmasından iki yıl önce, yaptıklarından pişmanlık duyarak Atatürk'e mektup yazan Eşref, hatalarını kabul etmekle birlikte hain olmadığını ve Çerkes Reşid'in çalışmaları ile ilgisi bulunmadığını iddia ederek, affedilmesini istemiştir¹⁰⁵⁷.

Kuşçubaşı Eşref, aftan uzun süre sonra ülkeye dönmüştür.

Kuşçubaşı Eşref'in Kardeşi Hacı Sami.- Yüzellilik listeye 61 numarayla girmiştir. Ağabeyi gibi Teşkilât-ı Mahsusa'ya katılmış, Birinci Dünya

¹⁰⁵² EGM Arşivi, Dn: 12222-60, Bn:3/B 5, Bt: 8 Temmuz 1929.

¹⁰⁵³ EGM Arşivi, Dn: 12222-60, Bn: 1/B 13, Bt: 27 Ocak 1927.

¹⁰⁵⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-60, Bn: 2/A 8, Bt: 4 Eylül 1927.

¹⁰⁵⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-60, Bn:3/B 7, Bt: 25 Ocak 1930.

¹⁰⁵⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-60, Bn: 3/C 5, Bt: 17 Nisan 1930.

¹⁰⁵⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-60, Bn: 1/D 1, Bt: 14 Eylül 1936.

Savaşı'nda bu örgütün bir ajanı olarak, İran ve Türkistan'da ayaklanmalar çıkartmakla görevlendirilmiştir. Koyu bir Enver Paşa hayranıdır. Enver Paşa öldürülünce bir süre İran ve Irak'ta dolaşmış, daha sonra Yunan işgali altındaki Salihli'ye gelmiş, ağbeyi Eşref ile birlikte, Yunanlılara sığınan Çerkes Ethem'in yanında yer almıştır¹⁰⁵⁸.

Ulusal zaferin ardından kardeşi Eşref ile birlikte Ethem'in yanındakilerden biri olarak önce Yunanistan'a giden Sami, araları açılınca Girit'te yerleşmiş ve sabun ticareti ile uğraşmıştır¹⁰⁵⁹.

Hacı Sami, hanedan üyelerinden sağlanacak para ile sürgünde örgütler kurarak ve Türkiye'deki taraftarlarını faaliyete geçirerek, Ankara ve İstanbul'da büyük karışıklıklar çıkaracağını iddia eden Vehip (Paşa)'in desteklemesi ile Anadolu'ya çıkmıştır¹⁰⁶⁰.

Hacı Sami'nin Türkiye'ye girişi sırasında Yunanlılar para, silah ve cephane vermişler ve karaya çıkmasına yardım etmişlerdir. Bu yardımlarla donanan Sami, Girit'ten Atina'ya gelmiş, beraberindeki beş kişi ile birlikte Sisam adasına geçmiştir¹⁰⁶¹. Sisam'dan Kuşadası'na geçen Sami, Karaburun dağlarında jandarma ile giriştiği çatışmada¹⁰⁶² 1927 yılı içinde öldürülmüştür¹⁰⁶³.

Yüzbaşı Küçük Ethem.- 62 numarayla Yüzellilik listeye giren İzmirli sabık Akhisar Kumandanı¹⁰⁶⁴ Küçük Ethem İzmir doğumludur. 1322 (1906)'de Harbiye'den mezun olmuş ve Birinci Dünya Savaşı sırasında çeşitli kıtalarda görev yaparak yüzbaşılığa kadar yükselmiştir. Milli Mücadele sırasında Akhisar Cephesinde kumandanlık yapmış sonra da Çerkes Ethem kuvvetlerine katılarak düşmanla birlikte Türkiye'den ayrılmıştır.

Midilli'de Yunanlıların Çerkeslerden oluşturdukları milis alaylarında görev alan Küçük Ethem¹⁰⁶⁵ Çerkes Ethem ve arkadaşları ile çalışmış¹⁰⁶⁶, Tarikatı

¹⁰⁵⁸ Soysal, **150'likler**, s. 281.

¹⁰⁵⁹ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-60, Bn: 2/B 1, Bt: 31 Ağustos 1927.

¹⁰⁶⁰ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-61, Bn: 2/B 11, Bt: 23 Haziran 1932.

¹⁰⁶¹ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-60, Bn: 2/B 4, Bt: 8 Eylül 1927.

¹⁰⁶² Soysal, **150'likler**, s. 281.

¹⁰⁶³ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-60, Bn: 2/B 4, Bt: 8 Eylül 1927.

¹⁰⁶⁴ **T.G.**, 31 Mayıs 1938.

¹⁰⁶⁵ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-62/1, Bn: 2/G 11, Bt: 13 Kasım 1943.

Selâhiye Atina merkezi müdürü iken Avni paşa ile anlaşmazlığa düşerek bu görevden alınınca Ethem ile de arası açılmış ve 1927 yılından sonra Eşref grubuna katılmıştır¹⁰⁶⁷.

Yunan vatandaşlığına geçen Küçük Ethem, Atina belediyesinin harita şubesinde çalışmış ve Yunan Harbiye Nezareti'ne başvurarak, Anadolu'da Yunanlılara iltica ettiği sırada bir alayın teçhizat ve mühimmatını da beraber teslim ettiğinden, ayrıca Midilli'deki çetede de görev aldığından bahsederek kendisine Yunan askeri kaymakamı rütbe ve dedecesinden emeklilik hakkı verilmesini istemiştir¹⁰⁶⁸. Emeklilik hakkı isteyen Küçük Ethem Yunan belediyesinde 3500 drahmi aylıkla çalıştığı sırada ¹⁰⁶⁹, Yunanistan aleyhinde casusluk ve Köylü Refet'e muhbirlik yaptığı ileri sürülerek belediyedeki görevine son verilmiştir¹⁰⁷⁰. Araya adam koyan Ethem, işine geri dönmüştür¹⁰⁷¹.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki 1930 tarihli Dostluk Anlaşması'ndan sonra eskisi kadar yardım göremediğinden yakınmış olan Ethem, bu tarihten sonra Yunanistan'da kalmak istememiş, Suriye'ye gitmek amacı ile Suriye başvekili ile Fransız Âli komiserine gönderdiği mektuplarda babasının da Suriyeli olduğundan bahsederek, Suriye'ye kabulünü istemiştir. Fransız lejyonlarında Osmanlı ordusundaki rütbesine eşit askeri bir görev alabilmek amacıyla Suriye'ye gitmek istediği anlaşılan Ethem, kabul edilmesine rağmen Yunanistan'dan ayrılmamıştır¹⁰⁷².

1933 yılında çıkarılması planlanan affa yüzelliliklerin de dahil edileceği söylentileri karşısında Rum göçmenlere "Türkiye'de bu kere yapılacak affı umumiye kapılarak sakın avdet etmeye kalkmayınız. Zira Kemalist idaresi muvakkattır. Yakında bizler yeni bir inkılap yapacağız, o zaman gelirsiniz" diyen Ethem, Dahiliye Vekâleti'ne yazdığı bir mektupta ise "... büyük Reisicumhurumuz'un işaret ve emrettiği yolda terakki, teceddüt, tekamül ve saadet yollarında yürümeyi kendime bir şeref, bir vecibe bilirim..." diyerek affını istemiştir¹⁰⁷³.

¹⁰⁶⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 1/F 5, Bt: 28 Temmuz 1932.

¹⁰⁶⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 1/B 14, Bt: 20 Şubat 1927.

¹⁰⁶⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 2/G 11; 2/G 12; 2/A 4.

¹⁰⁶⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 2/A 11.

¹⁰⁷⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 3/E 7.

¹⁰⁷¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 2/A 3, Bt: 21 Haziran 1933.

¹⁰⁷² EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 2/G 12, Bt: 13 Kasım 1943.

¹⁰⁷³ EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 1/G 13, Bt: 11 Eylül 1933.

Ethem Yahya'nın Türkiye'ye dönüşü 1938 affından sonra olmuştur.

Düzceli Mahmut oğlu Sami.- Yüzellilik listenin 63. sırasında yer almıştır. İstanbul Eczacılık okulu mezunlarından. Ulusal Mücadelinin başlangıcında Çerkes Ethem'in yaverliğini yapmış olan Sami, onlarla birlikte Yunanistan'a sığınmış, daha sonra Ethem ve kardeşlerinden ayrılarak Mısır'a gitmiştir. Mısır'da çeşitli eczanalarda çalışan Sami, en son Atıf Tefvik Eczaesi müdürlüğü yapmıştır ¹⁰⁷⁴.

Ethem'den ayrıldıktan sonra olumsuz bir tavır içine girmeyen Sami, Düzce'deki emlakının tasviyesi için çalışmış, ancak bir takım güçlüklerle karşılaşınca Dahiliye Vekâletin'e 21.1.1936 tarihli bir mektup göndererek kendisine yardım edilmesini istemiştir ¹⁰⁷⁵.

Af Kanunu'ndan sonra Türkiye'ye dönmeyen Sami 1940 yılında Başbakanlığa müracaat ederek kendisine vatandaşlık ilmuhaberi ve pasaport verilmesini istemiştir. Bazı sebepler ileri sürerek Türkiye'ye dönmeyeceğini söyleyen Sami'nin bu isteği, 3527 sayılı Af Kanunu'nun amaçlarına aykırı olduğu için kabul edilmeyerek, kendisine Türkiye'ye döneceği zaman pasaport verilebileceği bildirilmiştir ¹⁰⁷⁶.

Sami Açokomit'in ölüm ilmuhaberinde 17 Nisan 1946'da Kahire'nin Gize şehrinde öldüğü yazılıdır ¹⁰⁷⁷.

Burhaniyeli Halil İbrahim.- listenin 64. sırasında yer almıştır. Çerkes Ethem'in beraberindekilerden biri olarak Yunanistan'a gitmiş, Midilli'de yerleşmiş ve Türkiye aleyhinde yalan yanlış haberler uydurarak Yunan zabıtasına hafiyelik etmiştir. Daha sonra Edirne yakınlarındaki Kumçiftliği'nde bakkal dükkanı açan İbrahim'in bu dükkanı Türkiye'ye gelip gidenlerden bilgi toplayıp Yunanlılara vermek amacı ile kullandığı belirlenmiştir ¹⁰⁷⁸.

Bir süre sonra Yunanistan'dan Halep'e geçen Halil İbrahim, Kürt Dağı eski mebusu ve Hoybun üyelerinden Kör Resul ve ağabeyi Hannan'ın yanına yerleşmiştir ¹⁰⁷⁹. Resul'ün emrinde olarak Hoybun Cemiyetine katılan İbrahim,

¹⁰⁷⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-63, Bn: 2/D 7, Bt: 19 Şubat 1933.

¹⁰⁷⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-63, Bn: 2/F 1, Bt: 13 Şubat 1936.

¹⁰⁷⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-63, Bn: 2/F 10, Bt: 22 Kasım 1940.

¹⁰⁷⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-63, Bn: 2/F 14, Bt: 25 Mayıs 1957.

¹⁰⁷⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-64, Bn: 1/D 14, Bt: 12 Temmuz 1939.

¹⁰⁷⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-64, Bn: 1/C 6, Bt: 3 K. S. 1932.

Türkiye Cumhuriyeti aleyhinde propoganda yapmakla görevlendirilmiştir¹⁰⁸⁰.

İngiliz pasaportu ile seyahat ettiği belirlenen¹⁰⁸¹ Halil İbrahim, Af Kanunu'nun ardından Halep Konsolosluğuna başvurarak pasaportunu kaybettiğini, parasızlık yüzünden ülkesine dönemediğini ve oğlunun Hatay Merkez Bankasına yol parası gönderdiğini söyleyerek pasaport istemiştir¹⁰⁸². Konsolosluk bu isteği Dahiliye Vekâletine iletmiş¹⁰⁸³ ve Halil İbrahim'e 21 Haziran 1939'da bir seyahate özgü pasaport verilerek, sınırda gümrük kontrolü sırasında üstünün ve eşyalarının iyice aranmasını Balıkesir ve Gaziantep valiliklerinden istemiştir¹⁰⁸⁴.

Susurluktan Demirkapılı Hacı Ahmet.- listenin 65. sırasında yer alan Çerkes Ahmet de Ethem grubundandır. Türkiye'den ayrıldıktan sonra bir süre Yunanistan'da aleyhte çalışmalar yapmış, daha sonra Suriye'ye yerleşerek, burada Çerkes Şahin Beyzade Ahmet, Kürt Mevlânzade Rıfat ve Bandırmalı Kazım ile ilişkiye geçmiş¹⁰⁸⁵, birlikte bir takım beyennameler hazırlayarak, Bandırma, Gönen, Balıkesir, Susurluk ve Kirmastı çevresinde dağıtmayı başarmışlardır¹⁰⁸⁶.

1932 yılında Halep'in Münbiç kazasına yerleşen¹⁰⁸⁷ Hacı Ahmet hastalığı dolayısıyla belediye hastanesinde bir ay kadar tedavi görmüş, daha sonra Kuneytire'ye, oradan da Şam'a geçmiştir¹⁰⁸⁸.

Kuneytire, Hana, Halep ve Münbiç taraflarında yardım toplayarak geçimine sağlayan Hacı Ahmet, 1935 yılı sonlarında Amman'a geçmiş, Çerkes Ethem ile arasında anlaşmazlık çıkınca Suriye'ye geri dönmüştür. Suruye'de hastalığı artan Ahmet, Şam belediye hastanesine kaldırılmışsa da burada ölmüş¹⁰⁸⁹ ve Şam'daki Ahmediye Camii mezarlığına gömülmüştür¹⁰⁹⁰.

¹⁰⁸⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-64, Bn: 1/C 9.

¹⁰⁸¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-64, Bn: 1/C 7, Bt: 7 Temmuz 1934.

¹⁰⁸² EGM Arşivi, Dn: 12222-64, Bn: 1/D 5, Bt: 9 Mayıs 1939.

¹⁰⁸³ EGM Arşivi, Dn: 12222-64, Bn: 1/D 7, Bt: 1 Temmuz 1939.

¹⁰⁸⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-64, Bn: 1/D 8, Bt: 28 Haziren 1939.

¹⁰⁸⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-65, Bn: 2/D 9, Bt: 19 Ağustos 1939.

¹⁰⁸⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-65, Bn: 2/D 7, Bt: 1929.

¹⁰⁸⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-65, Bn: 2/E 9, Bt: 25 Aralık 1932.

¹⁰⁸⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-65, Bn: 2/E 8, Bt: 31 Ocak 1933.

¹⁰⁸⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-65, Bn: 2/e 12, Bt: 12 Temmuz 1935.

¹⁰⁹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-65, Bn: 2/E 14, Bt: 12 Haziran 1935.

1.7. Çerkes Kongresine Temsilci Olarak Katılanlar

66 numaradan başlayıp, 83 numaraya kadar olan bu bölümde adı geçen kişiler İzmir'de düzenledikleri "Çerkes Kongresi" ile bir takım boş hayallere kapıldıkları gibi, Anzavur ile beraber çalışarak, Bandırma, Kirmastı, Bolu, Düzce ve havalisinde isyan çıkarmışlardır.¹⁰⁹¹ Öyleki bu kongreyi düzenleyenler, İzmir'de 24 Ekim 1921'de Büyük Devletlerin himayesini isteme hainliğini dahi göstereceklerdir.¹⁰⁹²

Hendek kazasının Sümbüllü Köyü'nden Bağ Osman.- listede 66. sıradadır. Çerkes Kongresine katıldığı için listeye alınmış, ülkeden ayrıldıktan sonra Yunanistan'a giderek Kayalar kazasında kendisine verilen araziye işleterek geçimini sağlamıştır¹⁰⁹³.

Çerkesler tarafından oluşturulan Vahdet Cemiyeti üyeleriyle haberleşerek aleyhte çalışmalar yaptığı belirlenen Osman 1933'den sonra bu tutumunu değiştirerek içinde bulunduğu durumdan dolayı cemiyet üyelerini suçlayıcı bir tavır takınmıştır. Ancak, emniyet tarafından onun bu tavrı güvenilir bulunmamıştır¹⁰⁹⁴. 1935 yılında Karaferye'ye bağlı İskilip köyünde yerleşen Bağ Osman burada da tarımla uğraşmıştır¹⁰⁹⁵.

686 tarafından affedilmeye layık görülmeyen¹⁰⁹⁶ Bağ Osman aftan sonra ülkeye dönmüştür.

İzmit eski Mutasarrıflarından Çerkes İbrahim (Hakkı).- listenin 67. sırasındadır. İstanbul'dan Ankara'ya kadar Çerkes ve Ankara'dan itibaren Kürt sınırı çizen Yunanlıların İzmit mutasarrıflığını yapmış¹⁰⁹⁷, Çerkes Kongresine katılmış, bu nedenle yüzellilik listeye alınmıştır.

Ülkeden ayrıldıktan sonra Mısır'da yerleşen İbrahim Hakkı, burada da çok yakında Türkiye'de Çerkes ve Kürt saltanatının kurulacağı¹⁰⁹⁸ yolunda

¹⁰⁹¹ T.G., 31 Mayıs 1938.

¹⁰⁹² Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi-Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Ankara: TTK, 1989, s. 164.

¹⁰⁹³ EGM Arşivi, Dn: 12222-66, Bn: 1/A 2.

¹⁰⁹⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-66, Bn: A 3, Bt: 21 Ocak 1933.

¹⁰⁹⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-66, Bn: A 12, Bt: 27 Kasım 1935.

¹⁰⁹⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-66, Bn: 1/A 4.

¹⁰⁹⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-67, Bn: 2/F 12, Bt: 6 Nisan 1932.

¹⁰⁹⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-67, Bn: 2/F 13, Bt: 12 Mart 1932.

propogandalar yaparak aleyhte çalışmalarına devam etmiştir.

686 tarafından affa layık görülmemeyen¹⁰⁹⁹ İbrahim Hakkı, 6 Nisan 1932'de Mısır civarında, Cizre'de ölmüştür¹¹⁰⁰.

Haydar Köyü'nden Berao Sait.- listenin 68. sırasında yer alan nüfuzlu Çerkes ileri gelenlerinden biridir. Fiili olarak Anzavur isyanına katılmamışsa da Çerkes çetelerine evinde özel talimatlar vermiş, İzmir'in işgalinde Yunanlıların koruması altında düzenlenen kongreye Bandırma temsilcisi olarak katılmıştır. Vahdettin ile yakınlığı bulunduğu ve Manyas Belediye Reisi iken Manyas, Işıklar, Gönen, Biga, Sarıköy, Karacabey, Mustafa Kemal Paşa, Susıgırlık ve Balıkesir Çerkes köylerinde toplanan Çarkeslerle Karacabey'de bulunan Arnavutlar üzerine giderek, Türk ve Arnavut çiftliklerini yağmaladığı bilinen Sait, bu sırada kolundan yaralanmış ve altı ay tedavi görmüştür. İşgal altında, İzmir'de "Çerkes milletinin Düvel-i Muazzama ve alem-i insaniyet ve medenîye hitaben" yayınladığı beyannameyi Bandırma temsilcisi olarak imzalayan¹¹⁰¹ Sait, tüm bu nedenlerden dolayı yüzellilik listeye alınmıştır.

Listenin nazırlanmasından önce ülkeyi terkederek Yunanistan'a giden Bareo Sait, Yüzelliliklerden Bekir Sıtkı ve İzmit mutasarrıfı İbrahim tarafından "Reis-İ Cumhur hafiyesidir" diye Yunan Hükümeti'ne ihbar edilince, Berzek Tahir ile birlikte İskenderiye'ye gitmiştir¹¹⁰².

İskenderiye'ye geldikten sonra kız kardeşinin Remle'de Bakus civarındaki köşkünde oturarak siyasetle pek ilgilenmeyen¹¹⁰³ Sait, kendisi ile sık sık görüşen 686'ya, İzmir'e zorla getirildiğini ve kongredeki tartışmaları reddettiğini¹¹⁰⁴ iddia etmiştir.

Halep ve Trablubşam'da dava vekilliği yaparak geçimini sağlayan¹¹⁰⁵ Bareo Sait, Mustafa Kemal Paşa'ya¹¹⁰⁶ ve İsmet Paşa'ya¹¹⁰⁷ gönderdiği

¹⁰⁹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-67, Bn: 2/G 7.

¹¹⁰⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-67, Bn: 2/F 11, Bt: 26 Nisan 1932.

¹¹⁰¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-68, Bn: B 12, Bt: 24 Ocak 1340 (1924).

¹¹⁰² EGM Arşivi, Dn: 12222-68, Bn: A 2, Bt: 22 Ocak 1933.

¹¹⁰³ EGM Arşivi, Dn: 12222-68, Bn: C 2, Bt: 24 K.E. 1935.

¹¹⁰⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-68, Bn: A 6.

¹¹⁰⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-68, Bn: C 3, Bt: 26 Şubat 1933.

¹¹⁰⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-68, Bn: B 1, Bt: 17 K.E. 1929.

¹¹⁰⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-68, Bn: A 8, Bt: 31 Temmuz 1933.

mektuplarla affedilmesini ve ülkeye dönmesine izin verilmesini istemiş, ancak 1938 affından sonra ülkeye dönebilmiştir.

Adapazarı'nın Harman Tepe Köyü'nden Maan Şirin Bey.- Yunanistan'ın Kayalar kasabasına yerleşmiş ¹¹⁰⁸ ve 1933 yılında burada ölmüştür ¹¹⁰⁹.

Söke Ereğlisinin Tekeli Köyü'nden Koca Ömer oğlu Hüseyin.- listenin 71. sırasındadır. Çerkes Kongresi'ne katılanlardan biri olarak düşmanla birlikte ülkeden ayrılmış, daha sonra da yüzellilik listeye alınmıştır.

Yunanistan'a yerleşen ve 686'ya göre Türk düşmanı olan ¹¹¹⁰ Çerkes Hüseyin 1928 yılında Atina'da Memleket Hastanesinde ölmüştür ¹¹¹¹.

Adapazarı'nın Talustanbey Köyü'nden Bağ Kamil.- listenin 72. sırasında olup, Yunanistan'ın Kayalar kasabasına yerleşmiş ¹¹¹², bir ara suikastlerde bulunmak üzere Türkiye'ye geçeceği haber alınmışsa da, olay gerçekleşmemiştir ¹¹¹³.

Bağ Kamil, 7 Nisan 1933'de Karaferye Hastanesinde ölmüştür ¹¹¹⁴. Ölümünden sonra kızkardeşi Sabiha Hikme, Kamil'in iki çocuğunu, Şükrü ve Cevdet'i getirmek için izin istemiştir ¹¹¹⁵.

Hamte Ahmet.- listenin 73. sırasındaki Çerkes Ahmet Yunanistan'a yerleşmiş ve 1933 yılında burada ölmüştür ¹¹¹⁶.

Maan Ali.- listenin 74 sırasında bulunan Maan Ali 14 Mart 1931'de Selanik Muhacirin Merkez Hastanesinde ölmüştür ¹¹¹⁷. Babasının ölümünden

¹¹⁰⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-70, Bn: 2/F 1.

¹¹⁰⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-70, Bn: 2/F 3, Bt: 4 Ekim 1933.

¹¹¹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-71, Bn: 2/F 16.

¹¹¹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-71, Bn: F 14, Bt: 12 Şubat 1933.

¹¹¹² EGM Arşivi, Dn: 12222-72, Bn: 2/D 3.

¹¹¹³ EGM Arşivi, Dn: 12222-72, Bn: 1/A 1.

¹¹¹⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-72, Bn: 2/C 10, Bt: 14 Nisan 1934.

¹¹¹⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-72, Bn: 2/D 5, Bt: 21 K.E. 1941.

¹¹¹⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-73, Bn: G 4, Bt: 13 Mart 1933.

¹¹¹⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-74, Bn: F 2, Bt: 12 Mayıs 1931.

sonra ülkeye dönen kızı, o dönemde İş Bankası Genel Müdürü olan Muammer Enis ile evlenmiştir¹¹¹⁸.

Kirmastı'nın Karaorman Köyü'nden Harunelreşit.- listenin 75. sırasındadır. Ülkeden ayrıldıktan sonra İskeçe'nin kuzeyinde, Bulgar sınırına yakın olan Yassı Ören köyüne yerleşmiş ve burada 12 Şubat 1929'da ölmüştür¹¹¹⁹.

Eskişehir'li Sefer Hoca.- listenin 76. sırasındadır. Kendi ifadesinden anlaşıldığı üzere, Eskişehir'in Yunan askeri tarafından işgali zamanında 3. Kolordu Kumandanı General Polimenokos ve mıntıkanın askeri valisi Mösyö Vlahoyani ile ilişkiye geçerek, Eskişehir'de siyasi bir Çerkes Cemiyeti oluşturulmasına öncülük etmiş ve bu cemiyetin başkanlığını yapmıştır ¹¹²⁰.

Ulusal zaferin ardından düşmanla birlikte Yunanistan'a giden Sefer Hoca siyasetle fazla uğraşmamıştır. Ne Türkiye'deki ne de Türkiye dışındaki Çerkeslerin hilafet ve saltanat uğrunda canlarını feda etmeyi artık göze almayacaklarını ileri süren Sefer Hoca, etrafındakilere, Türkiye'de hiç bir zaman inkılap olmayacağını ve Cumhuriyet idaresinin devam edeceğini söylemiştir ¹¹²¹.

1932 yılında Yunan vatandaşlığına geçen¹¹²² Sefer Hoca Peristiri'ye yerleştikten sonra üfürükçülük yaparak ve ölü yıkayarak geçimini sağlamıştır¹¹²³. 1934'de ise Margılıç'ta İslâm Cemaatı'ndan aldığı bin drahmi aylıkla ve falcılık yaparak geçinen Sefer Hoca, Atina'da marangozluk yapan Ethem adında bir Çerkes'e kızını verme sözü vermiş, bunun üzerine Ethem Atina'dan Margılıç'a taşınarak Hoca ve ailesinin geçimini sağlamaya başlamıştır. Ethem'e verdiği sözü tutmayan Sefer Hoca, kızını Margılıç'taki ağalardan birine vermeye kalkınca da Ethem tarafından öldürülmüştür¹¹²⁴.

Sefer Hoca'nın ölümünden sonra Türkiye'ye dönmek isteyen eşi Ayşe ve kızı Nadide'ye İstanbul yolu ile Eskişehir'e gitmek üzere pasaport verilmiştir ¹¹²⁵.

¹¹¹⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-74, Bn: F 7.

¹¹¹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-75, Bn: F 14, Bt: 16 Madt 1929.

¹¹²⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-76, Bn: A 9, Bt: 1932.

¹¹²¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-76, Bn: C 9, Bt: 12 Haziran 1933.

¹¹²² EGM Arşivi, Dn: 12222-76, Bn: A 1, Bt: 28 Aralık 1932.

¹¹²³ EGM Arşivi, Dn: 12222-76, Bn: C 6, Bt: 26 Şubat 1933.

¹¹²⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-76, Bn: C 11, Bt: 17 K.S. 1934.

¹¹²⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-76, Bn: D 6, Bt: 14 Ağustos 1935.

Ayşe Hanım ile kızı 18.8.1935'de Atina'dan Akpınar Köyü'ne gelerek burada yerleşmişlerdir¹¹²⁶.

Bigalı Nuri Bey oğlu İsa.- listenin 77. sırasındadır. Düşmanla birlikte ülkeyi terkettikten sonra uzun süre Atina'da yaşayan¹¹²⁷ İsa, Beşiktaş'ta oturan ve kuyumculuk yapan babası ile sık sık haberleşmiştir¹¹²⁸.

1937 yılında Araks matbaasında "Kafkasya'da Edigalar"adlı bir eser bastırıldığından¹¹²⁹ dolayı Halep'te olduğunu anladığımız İsa, aftan hemen sonra ülkeyi dönmemiştir. Parasızlığından yakılarak önce Şark-ül Ürdün'e, sonra Mısır'a gideceğini ve buralarda para biriktirdikten sonra ülkeye döneceğini söyleyen Çerkes İsa, dönüşünün gecikmesinden dolayı kendisine pasaport verilmeyebileceğini düşünmüş ve yaptıklarından dolayı pişman olduğunu söyleyerek, yaşlandıkça aklının başına geldiğini, Kemalist olmamakla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin senelerce yaşamasını istediğini belirtmiştir. "... Kavm-i Necip Arap ile bizim meşhur Çerkesleri gördük, hepsini Allah kahretsin" diyen, Şark-ül Ürdün ve Mısır'da fırsat buldukça Çerkes Cemiyeti'nin oluşumu için çalışacağını ancak Türkiye aleyhinde bulunmayacağını söyleyen İsa'ya göre, Çerkes Hükümeti oluşturulmasına taraftar olan bazı Çerkesler Ruslara bel bağlamışlar ve uygun zaman olarak da Rusların Türkler aleyhine bir hareketini beklemişlerdir¹¹³⁰. Çerkes İsa 1941 yılında Türkiye'ye dönmüştür.

Adapazarı'nın Şahinbey Köyü'nden Çul Kazım.- listenin 78 sırasında yer alan Kazım, Çerkes Ethem'in beraberindekilerden biri olularak Yunanistan'a yerleşmiş, 1931 yılında da Yunan Hükümeti'nden beş bin drahmi yol harçlığı alarak "Edison" vapuruyla Hayfa'ya geçmiştir¹¹³¹.

Bir süre Filistin'de kalan Çul Kazım, daha sonra Kıbrıs'ın Limasol kasabasına yerleşerek eşi, iki oğlu ve kızı ile birlikte yerel hükümetin yardımlarıyla yaşamıştır. Oğullarından Nedim Limasol'da bir mağazada yağlı boya resim, Turhan ise belediyede kantarcılık yaparak geçimlerini sağlamışlardır. Her ikisinin de aleyhte çalışmaları görülmemiştir¹¹³².

¹¹²⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-76, Bn: D 7, Bt: 18 Ağustos 1935.

¹¹²⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-77, Bn: 1/A 8, Bt: 11 Aralık 1932.

¹¹²⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-77, Bn: 1/A 1, Bt: 21 aralık 1933.

¹¹²⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-77, Bn: 1/B 4, Bt: 18 Eylül 1940.

¹¹³⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-77, Bn: 1/B 9, Bt: 7 Eylül 1940.

¹¹³¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-78, Bn: A 6, Bt: 23 Eylül 1931.

¹¹³² EGM Arşivi, Dn: 12222-78, Bn: B 9, Bt: 8 Temmuz 1933.

Kıbrıs'ta, Türkiye düşmanlarının yuvası ve sığınma evi konumunda olan Evkâf-ı İslâmiye kurumu üyelerinden Münir Bey'den de maddi yardım gören¹¹³³ Kazım, aftan sonra ülkeye dönmemiş ve 1946 yılında ölmüştür¹¹³⁴.

İngiliz vatandaşlığına geçen oğlu Nedim Kazım Çu, 1965 yılında Türkiye'de devamlı kalabilmek için izin istemiş¹¹³⁵, Nedim'in vatandaşlıktan çıkarıldığına dair bir bilgiye rastlanılamaması üzerine¹¹³⁶ kendisi ve ailesinin oturma istekleri İç İşleri Bakanlığı'nca uygun görülmüştür¹¹³⁷.

Gönen'in Tuzakçı Köyü'nden Lampat Yakup.- listede 79. sırada yer alan Yakup, sürgün yıllarını Romanya'da geçirmiştir. Köstence yakınlarında Asidölük Köyü'nde Romanya Ayan Meclisi üyesi Ali Menesteanu'nun çiftliğine sığınan Yakup, hocalık ve imamlık yaparak geçimini sağlamıştır¹¹³⁸.

Mehmet Ali ve Çerkes Ethem ile haberleştiği belirlenen¹¹³⁹ Yakup, Şeyh Ramiz ve yüzellilik Recep Paşa ile birlikte "Vahdet" adlı bir cemiyet oluşturarak, pek çok cahil müslümanı kandırmış ve köy köy dolaşarak Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti aleyhinde propogandalar yapmıştır. Ali Ramiz'in Mehmet Ali'nin adamı olması dolayısıyla onun emri ile hareket ettikleri ve Pazarcık'ta bulunan tutucu ve zengin Türklerin bunlara maddi yardım yaptıkları¹¹⁴⁰ da 727 tarafından verilen raporlardan anlaşılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti aleyhinde bir takım beyannamelerin dağıtıldığının haber alınması üzerine yapılan incelemede, bu beyannamelerin Varna'dan Pazarcık'a ve oradan Köstence ve Silistre'ye dağıtıldığı, Pazarcık'ta Şeyh Ramiz ve Lampat Yakup'un dağıtım işini idare ettiği anlaşılmış, Romanya'da çıkan Türkçe gazetelerin harflerine benzemeyen bu beyannamelerin Şark-ül Ürdün veya Bulgaristan'da basıldığı tahmin edilmiştir¹¹⁴¹

Daha önce bahsettiğimiz, Ethem tarafından Kardeşi Reşit'e gönderilen

¹¹³³ EGM Arşivi, Dn: 12222-78, Bn: C 12, Bt: 24 Ağustos 1933.

¹¹³⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-78, Bn: G 5, Bt: 1 Aralık 1957.

¹¹³⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-78, Bn: G 8, Bt: 15 Temmuz 1965.

¹¹³⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-78, Bn: G 11, Bt: 19 Temmuz 1965.

¹¹³⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-78, Bn: G 12, Bt: 12 Ağustos 1965.

¹¹³⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-79, Bn: 2/E 9.

¹¹³⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-79, Bn: 2/E 13.

¹¹⁴⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-79, Bn: 2/F 1, Bt: 6 Şubat 1932.

¹¹⁴¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-79, Bn: 2/E 5, Bt: 30 Temmuz 1936.

ve firarilerin Amman'da toplanmasını isteyen mektup gereğince Lampat Yakup 4 Temmuz 1932'de Köstence civarında Frankopol çiftliğine giderek burada bekçilik yapan Yüzellilik Arap Mahmut'a misafir olmuş, yine Yüzellilik Şakir Osman ve Aziz'i çağırarak Amman'daki Çerkes üç kardeşten gelen mektubu okuyarak oylarını istemiştir. Arap Mahmut gitmeyeceğini, Aziz ve Şakir Osman ise harcırah gönderilirse gideceklerini bildirmişlerdir. Daha sonra Osman 686'ya, Reşit ve kardeşleri para gönderirlerse bu parayı yiyeceklerini çünkü, sürünmelerinin sebebinin bu üç kardeş olduğunu söylemiştir¹¹⁴².

Lampat Yakup'un ölümü ile ilgili bir bilgiye rastlanılamamıştır.

Gönen'in Bayramiç Köyü'nden Kumpat Hafız Sait.- listenin 80. sırasındadır. İstanbul Hukuk Mektebinden mezun olmuştur. İşgal zamanında Ulusal Mücadeleye karşıt bir tutum takınmış, Çerkes Ethem ile birlikte Yunanistan'a kaçmıştır¹¹⁴³. 1923'te Atina'da Omany Meydanı'nda Türklük karşıtı nutuk vermiştir¹¹⁴⁴. 1924'te Suriye'ye geçen Sait, 1927'ye kadar Şam ve Humus'ta oturmuş, daha sonra Halep'e geçmiştir.

Çerkes Birliği Cemiyeti'ne üye olan Sait 1935'den sonra karşıt propogandalardan vazgeçerek Suriyede avukatlık yapmış, ayrıca Çerkeslerden topladığı yardımlarla hayatını sürdürmüştür¹¹⁴⁵.

Af Kanunu'ndan sonra dönmeyen Sait'in ölümü ile ilgili bir bilgiye rastlanamamıştır.

1.8. Polisler

Hasan Tahsin.- 84 numara ile listeye girmiştir. 1884 Kalkandelen doğumludur¹¹⁴⁶. İstanbul'un işgali sırasında polis müdürlüğü yapmış, İngiliz amaçlarına hizmet etmiştir¹¹⁴⁷. İstanbul valiliğinin 18.2.1340 (1924) tarihli yazısına göre, Ulusal zaferin ardından Yunanistan'a kaçan Hasan Tahsin'in vatana ihanet suçundan gıyaben idamına karar verilmiş¹¹⁴⁸, daha sonra da yüzellilik listeye alınmıştır.

¹¹⁴² EGM Arşivi, Dn: 12222-79, Bn: 2/F 3, Bt: 18 Temmuz 1932.

¹¹⁴³ EGM Arşivi, Dn: 12222-80, Bn: 2/G 9, Bt: 28 Eylül 1935.

¹¹⁴⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-80, Bn: 2/F 14.

¹¹⁴⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-80, Bn: 2/G 5, Bt: 30 Mart 1935; Bn: 2/G 11, Bt: 28 Eylül 1935.

¹¹⁴⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-84, Bn: 2/F 1.

¹¹⁴⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-84, Bn: 1/F 4.

¹¹⁴⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-84, Bn: 1/A 6.

1926 yılı içinde Hollanda'ya yerleştiği anlaşılan¹¹⁴⁹ Tahsin, burada Hollandalı bir kadınla evlenerek eşi ile birlikte Utrecht vilayetinde yaşamaya başlamıştır¹¹⁵⁰. Yaz aylarını Roma'da geçiren Tahsin'in eşi dolayısıyla rahat bir yaşam sürdürdüğü ve Arnavut hizmetçileri olduğu da bilinmektedir¹¹⁵¹.

Yurtdışında olduğu süre içinde karışık çalışmalar yaptığı hakkında bir bilgi alınamayan Hasan Tahsin Yüzelliliklerin affı üzerine 30 Temmuz 1938'de Türkiye'ye gelmiş¹¹⁵², ancak 13 Ağustos'ta vize alarak Hollanda'ya geri dönmüştür¹¹⁵³.

Bu tarihten sonra Hollanda'ya yerleştiği anlaşılan Hasan Tahsin, Dahiliye Vekâleti'nin 7.8.1939 tarih ve 42086 sayılı teklifi üzerine 3527 sayılı Af Kanunu'nun 5. maddesi gereğince İcra Vekilleri Heyeti'nin 25.8.1937'de kabul ettiği bir karar doğrultusunda vatandaşlıktan çıkarılmıştır¹¹⁵⁴.

Hasan Tahsin (İşkora)'ın kendi arzusu ile Hollanda vatandaşlığına geçtiği ve keyfiyetin 25 Temmuz 1965 tarihli ve 303 sayılı Resmi Gazetede yayınlandığı bilgisi Hollanda Dışişleri Bakanlığından alınmıştır¹¹⁵⁵.

Polis Müdür Muavini Kemal.- listede 85. sıradadır. Arnavut kökenli olan Kemal, Türkiye'den ayrıldıktan sonra Piriştine'ye yerleşmiş, zengin bir kadınla evlenerek, karısının emlakını işletmeye başlamıştır¹¹⁵⁶. Burada Türkiye aleyhinde çeşitle söylemlerde bulunduğu anlaşılan¹¹⁵⁷ Kemal, 1934'de Mitroviçe'ye geçerek Fransız Batignolle inşaat firmasında binikiyüz dinar aylıkla ambar memurluğu yapmıştır¹¹⁵⁸.

Yugoslavlar zamanında ise Piriştine İpek Şimendifer inşaatında çalışmış

1149 EGM Arşivi, Dn: 12222-84, Bn: 1/B 4, Bt: 6 K.S. 1926.

1150 EGM Arşivi, Dn: 12222-84, Bn: 1/A 7, Bt: 15 Nisan 1935.

1151 EGM Arşivi, Dn: 12222-84, Bn: 1/A 14.

1152 EGM Arşivi, Dn: 12222-84, Bn: 1/F 2.

1153 EGM Arşivi, Dn: 12222-84, Bn: 1/B 12, Bt: 17 Eylül 1938; Bn: 1/C 1, Bt: 18 Eylül 1938.

1154 EGM Arşivi, Dn: 12222-84, Bn: 1/F 11. 3527 sayılı Af Kanunu'nun 5. maddesi: Birinci ve ikinci maddelerde yazılı af ve ref'i hükümlerinden müstefit olan şahıslar lüzum görülürse İcra Vekilleri Heyeti kararı ile vatandaşlıktan iskat edilebilir.

1155 EGM Arşivi, Dn: 12222-84, Bn: 2/F 1, Bt: 1 Aralık 1965.

1156 EGM Arşivi, Dn: 12222-85, Bn: A 2, Bt: 3 Temmuz 1943.

1157 EGM Arşivi, Dn: 12222-85, Bn: B 2, Bt: 6 Şubat 1935.

1158 EGM Arşivi, Dn: 12222-85, Bn: A 13, Bt: 4 T.E. 1935.

olan Kemal, işgali takip eden günlerde İştîp Polis Müdürlüğüne atanmış, bir süre sonra bu işe Tiran'dan başkası tayin edilince de açıkta kalmıştır¹¹⁵⁹.

1943 yılında Polis Müdürlüğü görevini yeniden alan Kemal, Arnavut vatandaşlığına geçmiş¹¹⁶⁰, 1946'da Bakanlar Kurulu'nun 4916 sayılı kanunu ile vatandaşlıktan çıkarılmıştır¹¹⁶¹.

Emniyet Genel Müdür Muavinlerinden Ispartalı Kemal.- listenin 86. sırasındadır. Hollanda sömürgesi olan Cava'da yerleşmiştir¹¹⁶². Satıcılık yaparak geçimini sağlayan¹¹⁶³ Kemal, babası İngiliz, annesi Sudanlı olan Eva Palmer isminde bir kadınla evlenmiştir¹¹⁶⁴.

Türkiye'de hilafetin yeniden kurulması için Cava Müslümanlarının desteğini kazanmak amacı ile çeşitli çalışmalar yaptığı belgelenen¹¹⁶⁵ Kemal, aftan sonra ülkeye dönmüştür.

İstanbul Polis Genel Müdürlüğü Birinci Şube Müdürü Şeref.- listede 87. sıradadır. Harbiyeyi bitirmiş, 1908'de yüzbaşı olmuş ve Bakaya Komisyonu'nda görevlendirilmiştir. 1912'de İzmir'e gönderilen Murettep Süvari Bölüğü komutanlığına atanmış, ancak siyasetle uğraştığı anlaşıncı 1913'te emekliye ayrılmıştır. Genel savaşta çeşitli görevlerde bulunan Şeref, 1919'da Malta'ya sürülmüş ancak aynı yıl tahliye edilerek, rütbesi iade edilmiştir. 1920 yılı Nisan ayında İstanbul Polis Genel Müdürlüğü Birinci Şube Müdüriyetine atanan Şeref, aynı yılın Ekim ayında istifa etmiştir¹¹⁶⁶.

HİF'in ileri gelenlerinden olup, Ulusal Mücadele sırasında İngilizler hesabına çalışan Şeref, zaferden sonra ülkeden kaçarak¹¹⁶⁷, Kahire'de yerleşmiş, Mısır Hükümetinde bulunan bazı İngiliz memurların yardımları ile¹¹⁶⁸

¹¹⁵⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-85, Bn: A 12, Bt: 23 Eylül 1942.

¹¹⁶⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-85, Bn: B 8, Bt: 17 Haziran 1943.

¹¹⁶¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-85, Bn: D 12, Bt: 8 Ocak 1947.

¹¹⁶² EGM Arşivi, Dn: 12222-86, Bn: 1/B 4, Bt: 15 Ocak 1933.

¹¹⁶³ EGM Arşivi, Dn: 12222-86, Bn: 1/B 12, Bt: 26 Şubat 1933.

¹¹⁶⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-86, Bn: 1/B 9, Bt: 10 Eylül 1935.

¹¹⁶⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-86, Bn: 1/F 2, Bt: 17 Mayıs 1940.

¹¹⁶⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-87, Bn: G 2.

¹¹⁶⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-87, Bn: G 1.

¹¹⁶⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-87, Bn: G 3, Bt: 25 K.E. 1935.

Kahire Belediyesine bağlı Özbekiye Parkı'nda müdürlük yaparak geçimini sağlamıştır¹¹⁶⁹.

686 tarafından vatan haini olarak adlandırılan¹¹⁷⁰ Şeref, Kahire Elçiliğinin raporlarında ise "şarlatan, üç beş kuruş karşılığında her şeyi yapabilecek bir adam"¹¹⁷¹ olarak nitelendirilmiştir.

Şeref'in ölüm tarihi ile ilgili bir bilgiye rastlanamamıştır.

İstanbul Polis Müdiriyeti Başmemurlarından Hafız Sait.- listenin 88. sırasındadır. Türkiye'den ayrıldıktan sonra Kavala'da yerleşmiş, 5 Ağustos 1930'da, burada ölmüştür¹¹⁷².

Arnavutköy eski Merkez Memuru Hacı Kemal.- listenin 89. sırasındadır. Ulusal zaferin ardından İngilizlerin koruması altında Mısır'a kaçan¹¹⁷³ Kemal İskenderiye'de ölmüştür¹¹⁷⁴.

Polis Başmemurlarından Namık.- listede 90 numara ile yer almıştır. Ulusal Mücadele sırasında Üsküdar merkez memurluğu yapan Namık, daha sonra Polis Müdürlüğü Siyasi Kısım başkanlığına getirilmiş¹¹⁷⁵, bu görevleri süresince Anadolu'daki Ulusal Hükümet aleyhinde propoganda ve teşviklerde bulunduğu¹¹⁷⁶ için, Yüzellilik listeye alınmıştır.

Ülkeden ayrıldıktan sonra Atina'da yerleşen Namık Hilmi, Mehmet Ali grubunun üyelerindendir ve onun çıkardığı gazeteyi Yunanistan'da dağıtmıştır¹¹⁷⁷. Aynı zamanda Mehmet Ali'nin hafiyisi, temsilcisi ve propogandacıdır¹¹⁷⁸.

Yurtdışına çıktıktan sonra da aleyhte çalışmalarına devam eden Namık

¹¹⁶⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-87, Bn: F 12, F 5.

¹¹⁷⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-87, Bn: E 8 Bt: 11 K.E. 1932.

¹¹⁷¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-87, Bn: E 6, E 5, Bt: 22 Şubat 1933.

¹¹⁷² EGM Arşivi, Dn: 12222-88, Bn: 2/F 6, Bt: 6 Ağustos 1930.

¹¹⁷³ EGM Arşivi, Dn: 12222-89, Bn: 2/G 5, 2/G 4, Bt: 18 Aralık 1932.

¹¹⁷⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-89, Bn: 2/G 2, Bt: 11 K.E. 1932, 686'nın raporu.

¹¹⁷⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-90, Bn: 3/C 12, Bt: 19 Aralık 1931.

¹¹⁷⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-90, Bn: 3/D 2.

¹¹⁷⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-90, Bn: 3/C 11, Bt: 11 K.E. 1932, 686'nın raporu.

¹¹⁷⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-90, Bn: 3/C 7.

Hilmi, çocuklarına gönderdiği mektuplarda yokluk içinde yaşadığından bahsederek, bu hale gelişinin nedenin din uğurunda savaşmak olduğunu söylemiş ve “ Kur’an’ı ayaklar altına alan alçak melunlardan intikam alacağım” diyerek, onlardan sabretmelerini istemiştir¹¹⁷⁹.

Atina’da yüzelliliklerden Köylü Refet, Davut, Sefer Hoca; firarilerden Gümölcineli Hamit ihsan ve Eskişehirli Adem ile sık sık ilişkiye geçen Namık, bu arkadaşları ile birlikte, sürgünde yaşayan tüm Türklerin hukuklarının korunması konusunda Mehmet Ali’ye tam yetki verenler arasındadır¹¹⁸⁰.

Ankara Hükümeti’nin bittiğini düşünen Mehmet Ali’nin de Namık’a sonsuz güveni vardır. Ona gönderdiği mektuplardan birisinde Ulusal Hükümetin yıkılmasının an meselesi olduğunu iddia etmiş, on sene dayandıklarını, on ay daha dayanmanın ise kutsal savaşlarının gereği olduğunu söyleyerek, Namık’tan sabırlı olmasını, aksi taktirde, metanetlerini kaybedecekleri gün mahvolacaklarını dile getirmiştir¹¹⁸¹.

Atina’daki geçimini gündüzleri sigara satarak, geceleri ise bekçilik yaparak sağlayan¹¹⁸² Namık’ın Köylü Refet ile olan ilişkisi oldukça ilginçtir. Atina Elçiliğinde görevli bir istihbarat memurunun verdiği bilgiye göre, Namık kendisine Türkiye dışındaki muhaliflerden gelen mektupların zarflarını Refet’e, Refet’te sahte mektup ve beyannameler düzenleyip bu zarflara koyarak Türk sefaretine vermiştir¹¹⁸³.

Cumhuriyet’in onuncu yıl dönümü kutlamaları sırasındaki af söylentileri ile birlikte Namık’ta affedilme özlemi çekmiş ve bu arzusunu İsmet Paşa’ya yazdığı mektubunda dile getirmiştir¹¹⁸⁴. 1933’deki af isteği kabul edilmeyen Namık Hilmi, 1938 affını da göremeyerek, 20 Ocak 1937’de¹¹⁸⁵ Atina Muhacirin Hastanesinde ölmüş, üzerinde bulunan eşyalar ise Çerkes Davut tarafından alınmıştır¹¹⁸⁶.

Şişli Komiseri Nedim.- listede 91. sıradadır. Rüşdiye mezunudur,

¹¹⁷⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-90, Bn: 3/B 9, Bt: 9 K.E. 1927.

¹¹⁸⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-90, Bn: 3/C 9, Bt: 26 Mart 1932.

¹¹⁸¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-90, Bn: 3/C 10, Bt: 20 Nisan 1932.

¹¹⁸² EGM Arşivi, Dn: 12222-90, Bn: 3/F 4, Bt: 14 Aralık 1933.

¹¹⁸³ EGM Arşivi, Dn: 12222-90, Bn: 3/C 8.

¹¹⁸⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-90, Bn: 3/C 14, Bt: 5 Eylül 1933.

¹¹⁸⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-90, Bn: 3/F 10, Bt: 15 Şubat 1937.

¹¹⁸⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-90, Bn: 3/F 14.

askerliğini başdümenci olarak yapmıştır¹¹⁸⁷. Komiserlik yaptığı günlerde görevini kötüye kullanmaktan dolayı memuriyetten çıkarılan Nedim, Mütareke günlerinde İngilizler adına istihbarat işlerinde çalışmış¹¹⁸⁸, Anadolu'ya sevk edilen cephaneleri düşmünlara ihbar ederek Ulusal Mücadeleye karşıt bir tutum içine girmiş, zaferin ardından kaçarak Yunanistan'a sığınmıştır¹¹⁸⁹.

Yunanistan'da da karşıt tutumunu sürdüren Nedim, önce Selanik'te belediye tarafından yaptırılan tuvaletlerin¹¹⁹⁰, daha sonra da belidiye parklarının bekçiliğini yaparak¹¹⁹¹ geçimini sağlamış, aften hemen sonra ülkeye dönmüştür.

Edirne Polis Müdürü ve Yalova Kaymakamı Fuad.- Dört yollu Çerkes Fuat Edirne Polis Müdürü iken Kocaeli'nin işgalinden sonra, Anzavur'un İzmit'te mutasarrıf bulunduğu sırada 11 Haziran 1336 (1920)'da İstanbul Hükümeti tarafından İzmit merkez memurluğuna atanmış ve 1 Eylül'e kadar burada görev yaptıktan sonra Adapazarı kaymakam vekilliğine tayin edilmiştir. Adapazarı'nın ulusal kuvvetler tarafından geri alınmasından sonra İstanbul'a kaçarak, hükümet tarafından 2 Şubat 1921'de Yalova kaymakam vekilliğine atanmış ve zaferin ardından Yunanistan'a kaçmıştır. Gerek İzmit'te gerekse Adapazarı ve Yalova'da bulunduğu sırada düşman kuvvetleriyle işbirliği yaparak halka çeşitli işkenceler yapan Nedim, bu nedenlerden dolayı Yüzellilik listenin 92. sırasında yer almıştır¹¹⁹².

Çerkes Ethem grubuyla birlikte önce Yunanistan'a giden Fuat daha sonra Mısır'a geçmişse de, Türkiye'nin o dönemdeki Mısır elçisi Muhittin Paşa'nın girişimleriyle sınırdışı edelerek 1922'de Suriye'ye geçmiş ve 1923'de Suriye lejyonuna dahil olmuştur¹¹⁹³. 1926 yılından itibaren Şam Çerkes alayında hizmet eden Fuat, önce 9. sonrada 6. Çerkes bölüğünde kumandanlık yapmıştır¹¹⁹⁴.

¹¹⁸⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-91, Bn: E 12.

¹¹⁸⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-91, Bn: E 11.

¹¹⁸⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-92, Bn: B 9, İstanbul vilayetinin 18.2.1340 (1924) tarihli yazısından.

¹¹⁹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-91 Bn: B 11, Bt: 1933.

¹¹⁹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-91, Bn: B 12, Bt: 27 Kasım 1935.

¹¹⁹² EGM Arşivi, Dn: 12222-92, Bn: 2/C 10, Bt: 10 Mart 1932.

¹¹⁹³ EGM Arşivi, Dn: 12222-92, Bn: 2/D 2, Bt: 23 T.S. 1931.

¹¹⁹⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-92, Bn: 2/E 3, Bt: 30 Ocak 1933.

Fransızlar tarafından bu alaylarda yüzbaşı rütbesi ile istihdam edilen Mehmet Fuat, 1936 yılı içinde Şam Konsolosluğuna müracaatla para karşılığı haberalma işlerinde çalışmak istediğini ve bu işi kendisinden daha iyi yapabilecek kimse olmadığını belirtmiştir. Konsolosluk tarafından kendisine para verilebileceği söylenmiş ise de, Fuat'ın uygun bir aylıkla çalışabileceğini ve arasıra Amman, Elcezire ve diğer yerlere seyahat edebilmek için bir yerde her an emrine hazır yirmi lira bulundurulmasını istemesi ¹¹⁹⁵ üzerine durum Emniyet Genel Müdürlüğe bildirilmiştir. Fuat'ın istihdamı Emniyetçe uygu görülmüş, ancak yabancı istihbarat servisleri için de çalışabileceği gözönünde tutularak, dikkatli davranılması istenmiştir ¹¹⁹⁶.

Elde edilen belgelere göre, aftan sonra Türkiye'ye dönmeyen Fuat'ın 1957 yılı içinde hâlâ Şam'da olduğu anlaşılmıştır ¹¹⁹⁷.

Adana'da Polis Mürürlüğü yapan Polgeçenli Yusuf.- listenin 93. sırasındadır. 1883 Adana doğumlu olan Yusuf, 1910 yılında İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirerek Adana'ya dönmüş, 1918 yılı sonlarında Adana Polis Müdürlüğüne atanmıştır. Yusuf 1921 yılında İskenderun'a gelmiş, 1923'de Antakya Orman Muhasebe memurluğuna, 1924'de Reyhaniye Nahiye müdürlüğüne, 1927-1928 yıllarında Kırıkhan Tahrirat katipliği ile Belediye Reisliğine, 1929'da ise Kasır Tahkani Nahiyesi müdürlüğüne atanmıştır ¹¹⁹⁸.

Ülkeden ayrıldıktan sonra, onyediy yıl boyunca Fransızların hizmetinde çalışan ¹¹⁹⁹ Yusuf Ziya bir ara Antakya'da avukatlık da yapmıştır ¹²⁰⁰.

Af Kanunu'nun ardından Türkiye'ye dönmek istemeyen Yusuf Ziya, Sancak'ta kalmayı ve buradaki görevinden emekli olmayı tercih etmiştir ¹²⁰¹. 1940'da Kırıkhan'da, manifaturacı Mehmet ile ortak iş yaparak geçimini sağlamış ¹²⁰², siyasetle uğraştığı ya da aleyhte bulunduğu görülmemiştir ¹²⁰³. Yusuf Ziya, 29 Aralık 1943'de ölmüştür ¹²⁰⁴.

¹¹⁹⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-92, Bn: 2/E 6-7, Bt: 12 T.E. 1936.

¹¹⁹⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-92, Bn: 2/E 9, Bt: 7 Aralık 1936.

¹¹⁹⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-92, Bn: 2/E 13, Bt: 29 Nisan 1957.

¹¹⁹⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-93, Bn: 2/G 5.

¹¹⁹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-93, Bn: 2/G 12, Bt: 30 Temmuz 1938.

¹²⁰⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-93, Bn: 2/F 3, Bt: 6 Aralık 1933.

¹²⁰¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-93, Bn: 2/G 12, Bt: 30 Temmuz 1938.

¹²⁰² EGM Arşivi, Dn: 12222-93, Bn: 2/G 10, Bt: 20 Ocak 1940.

¹²⁰³ EGM Arşivi, Dn: 12222-93, Bn: 2/F 11, 686'nın raporu.

¹²⁰⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-93, Bn: 2/G 13, Bt: 13 Mayıs 1957.

Unkapanı Merkez Memuru Sakallı Cemil.- listenin 94. sırasındadır. Van 1293 (1877) doğumlu olan Cemil, 1896'da Van'da polis olmuştur¹²⁰⁵. İstanbul'da başkomiser iken mesleğe aykırı hareketlerinden ve Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra 5 Haziran 1913'de Sinop'a sürülmüştür. 1919'da İstanbul'a dönerek Perit Paşa Hükümeti tarafından Unkapanı merkez memurluğuna atanmış, bir süre sonra da görevden alınmıştır¹²⁰⁶.

Ulusal zaferin ardından Suriye'ye kaçan Cemil, Şam'daki Hoybun Kürt Cemiyeti üyelerindendir¹²⁰⁷. Şam'a gelen her Türk aleyhinde yalan yanlış şeyler söyleyerek Fransızlara hafiyeleik etmiştir. Yüzelliliklerden Memduh Selim, oğlu; Nizamettin Kibar ise kayınbiraderidir. Bunlardan, Hoybun Cemiyetinden ve Fransızlara verdiği raporlar karşılığında aldığı paralarla geçimini sağlamıştır¹²⁰⁸. Suriyeye kaçınca Şam nüfusuna kaydedilen Sakallı Cemil, Suriye vatandaşlığına geçerek nüfus cüzdanı almıştır¹²⁰⁹. Aftan hemen sonra pasaport almasına rağmen ülkeye dönmeyen Cemil, bu tarihten sonra taksilere müşteri bularak geçimini sağlamış, 1944'de de Türkiye'ye dönmüştür¹²¹⁰.

Büyükdere Merkez Memuru Mazlum Bey.- listede 95 numarayla girmiştir. İttihat ve Terakki zamanında Rumelihisarı'nda suikastler düzenleyen İtilafçılar içinde bulunan ve bir çok vatansever Türk'ü tutuklatarak Arapyan Hani'na sevkeden¹²¹¹ Mazlum, Damat Ferit'in adamlarından biridir. Büyükdere merkez memurluğunda iken İngiliz amaçlarına hizmet etmiştir¹²¹².

Ülkeden ayrıldıktan sonra bir süre Mısır'da kalan, sonra İran'a giden ve tekrar Mısır'a dönen Mazlum, en son Cava'da yerleşmiştir¹²¹³. Burada ilaç satıcılığı yaparak geçimini sağlamıştır¹²¹⁴.

¹²⁰⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-94, Bn: F 9.

¹²⁰⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-94, Bn: A 11, Bt: 31 Aralık 1932.

¹²⁰⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-94, Bn: A 10, Bt: 11 K.E. 1932.

¹²⁰⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-94, Bn: B 12, Bt: 15 Kasım 1935.

¹²⁰⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-94 Bn: B 3, Bt: 28 Ekim 1942.

¹²¹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-94, Bn: F 10.

¹²¹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-95, Bn: B 9, 22 Ağustos 1958.

¹²¹² EGM Arşivi, Dn: 12222-95, Bn: B 6, Bt: 18 Şubat 1924.

¹²¹³ EGM Arşivi, Dn: 12222-95, Bn: C 10, Bt: 2 Şubat 1954.

¹²¹⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-95, Bn: B 2, Bt: 26 Şubat 1933.

Mazlum, Türkiye dışındaki muhalifler hakkında çeşitli ihbarlarda bulunmuş¹²¹⁵, ancak verdiği bu bilgilerin yalan yanlış haberlerle dolu olduğu Emniyetçe gerekli makamlara bildirilmiştir¹²¹⁶.

Mazlum (Yargüç) aftan sonra ülkeye dönmeyenler arasındadır.

Beyoğlu İkinci Komiseri Fuad.- listede yer alan son polistir. Ulusal Mücadele sırasında İngilizler adına çalışmış, ülkeden ayrıldıktan sonra önce Gümülcine'de yerleşmiş ve Yunan istihbaratına çalışarak geçimini sağlamıştır¹²¹⁷.

Gümülcine'de iken sık sık Suriye ve Mısır'a giderek ziyaretler yaptığı belirlenen Fuat bölgede, Türkiye'de hilafetin iadesi sorunu ile ilgili çalışmalarda bulunmuştur¹²¹⁸. 1936 yılı içinde Selanik'te "Hoca Fahri" takma adı ile falcılık yaparak geçimini sağladığı¹²¹⁹ anlaşılan Fuat'ın aftan sonra dönüp dönmediği ile ilgili bir kayda rastlanmamıştır.

1.9. Gazeteciler

Serbesti Gazetesi Sahibi, Hürriyet ve İtilâf Üyesinden Mevlanzâde Rifat.- 97 numarayla Yüzellilik listeye girmiştir. 31 Mart Olayı'nın düzenleyicilerinden olan Rifat, Kürt Şerif Paşa ve diğer bazı kişilerle birlikte bir Kürdistan oluşturmak için çalışmıştır. Hemen tüm hayatı enrikalarla geçmiştir. Haris ve maceraperesttir. 1220

Mevlanzâde Rifat, yurtdışına çıktıktan sonra daha önce de bahsettiğimiz gibi arkadaşları ile birlikte bir çok hareketin içine girmiştir. Mevlanzâde Rifat, Şam'da kurulan Kürt-Türk Hilafet Cemiyeti'nin de üyeleri arasındadır¹²²¹.

¹²¹⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-95, Bn: C 6-7, B 13. Mazlum'un gönderdiği bu mektuplar EGM Arşivi'ndedir.

¹²¹⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-95, Bn: B 11, Bt: 29 Mayıs 1953.

¹²¹⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-96, Bn: E 13.

¹²¹⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-96, Bn: E 4, Bt: 8 Temmuz 1927.

¹²¹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-96, Bn: E 10, Bt: 23 Eylül 1936.

¹²²⁰ T.G., 31 Mayıs 1938.

¹²²¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, U.D. Bn: 1/C 9. Cemiyetin diğer üyeleri, eski Şehzade Selim, Milletvekili Kürt Reşit, Şahinbeyzâde Bozan Bey, Musafa Bey, İbrahim Paşazadeler, Hasan Sadık (Yüzellilik), Bab Kazası Nüfus Memuru Nuri, Kediran Kariyeli Bilal Ağazade Rıza, Şeyh Rıza, Şave Kariyeli Alaoğlu Derviş (Alazâde), Kardeşi Basravi, Celal Kadri (Yüzellilik) ve Milis Kumandanı Şiho'dur.

Bununla birlikte Bükreş'te kaldığı sürede bazı şartlar altında hizmeti sağlanan ve Türkiye'ye muhbirlik yaptığı belirlenen Rifat'ın özellikle Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra konsolosluga verdiği raporlar ilgi çekicidir. Atina Konsolosluğu'nun 8 Kasım 1341 (1925)'de verdiği bilgiye göre Rifat,

1. Şeyh Abdullah ve Çerkes Ethem'in ve teşkilatıyla Şemrinan ve Simko'nun Rumiye üzerinden onbin kişilik bir kuvvetle Van'a saldırarak, orayı kuşatacakları ve bağımsız bir Kürt Hükümeti ilân edeceklerini,
2. Hınıs'ta bulunan Selim Bey aracılığıyla Erzurum'a saldıracağını,
3. Şeyh Abdullah'ın Urfa ve Adana çevresinden bir hareket için Biraze aşireti reisi ve Adana'daki yoldaşları ile haberleşmekte olduğunu ,
4. Çerkes Reşit'in ise İstanbul gurubu aracılığıyla İzmir ve Adana'da bir kıyam¹²²² çıkarmaya çalıştığını,
5. Hareket için yolların karla kapanarak imdat kuvvetlerinin gönderilemeyeceği bir zamanın beklendiğini,

haber vermiştir. Atina Konsolosluğunda Rifat'ın gelecek hizmetlerinin karşılığı olarak Dahiliye Vekâletinden yeterli miktarda ödenek istemiştir¹²²³.

1926 yılı içinde Atina'da olan Mevlanzâde buradan San Remo'ya kısa bir ziyaret yapmış ve tekrar Atina'ya dönmüştür. Atina Ateşemiliteri Faruk Bey tarafından verilen bilgiye göre; Mevlanzâde buradan Çerkes Reşit, Tevfik ve Avni ile birlikte Bağdat'a gitme planları yapmaktadır. Amaçları ise 1926 Nisan ayı başlarında beş yönden Türkiye'ye saldırı için hazırlanmaktır. Harekâta ait askeri projeler Romanya'daki Vehip, Miralay Tahir ve Avni tarafından yapılmakta olup, çetelere ait elbise, teçhizat, silahlar ve cephane İngilizler tarafından sağlanmıştır¹²²⁴.

Mevlanzâde Rifat, kendisi ile mülakât yapan, Politika gazetesi muhabirinin "Kürdistan'a ne zaman ve ne ile gittiği Kürdistan'da ihtilâlin bastırılıp bastırılmadığını, bastırılmış ise ne şekil almakta olduğu"na dair sorularına verdiği cevapta ise;

"Geçen Nisan'da (1926 yılı olsa gerek), Atina'dan geçtikten sonra Pire yoluyla, Mısır'a ve Mısır'dan Suriye ve Irak yoluyla Yunanlıların tanıdığı kahraman, Çerkes ileri

¹²²² Dinsel Ayaklanma.

¹²²³ EGM Arşivi, Dn: 12222-97, Bn: 1/B 4, Bt: 8 Kasım 1925.

¹²²⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-97, Bn: 1/B 9, Bt: 17.2.1926.

gelenlerinden Ethem Bey'in beraberinde Kürdistan'a gittiğini"

söyledikten sonra Ethem'in, Abdülkadir'in oğlu Seyid İbrahim'in evinde Kürdistan'da misafir olduğunu, Hakkari ilinin Şemrinan mevkiinde Türk Miralayı Sabri Bey'in kuvvetleriyle çarpıştıklarında Ethem'in onları temizlediğini ve Türkleri tam anlamıyla kırdıklarını belirterek Ethem'in bu savaş dolayısıyla cesaret ve gücünün olağanüsü olduğunu ispatladığını ilave etmiştir. Rifat ayrıca, "Kürdistan mücadelesinin" ilkbaharda da tüm şiddet ve dehşeti ile devam edeceğini, Geçen sene (1925 olsa gerek) yapılmamış olan işlemin yeni yılda tamamlanacağını ve Kürdistan ihtilâlinin oldukça ilerlediğini söyleyerek sözlerine şöyle devam etmiştir:

"Kemalistlerin vahşeti sayesinde Kürtler arasında mevcut olan nifak ve ihtilaflar sona erdi. Artık Kürtler hürriyetleri ve bağımsızlıkları için canların feda edeceklerdir ve Kürtlerin hürriyeti ancak Kemal Hükümeti'nin imhasıyla yükselecektir"

Mevlânâde, Kemalistlere bütün Türklerin karşı olduğu düşüncesindedir ve "Kürt, Türk, Çerkes, Ermeni bütün Türkler ve Osmanlıların Kemal Hükümeti'nin yıkılması ve eski Doğu uygarlarının canlandırılması için çalışacağını" iddia etmiştir ¹²²⁵.

Bu arada Şeyh Abdülrahim'e verilmek üzere Bağdat'taki İngiliz Komiserinin Mevlânâde Rifat'a dörtbin İngiliz lirası verdiği Halep Şehbenderliği tarafından haber alınıp, Dahiliye Vekâleti bilgilendirilince bu paranın ne amaçla verildiğinin araştırılması istenmiştir. Aynı raporda, 1925 yılı Aralık ayı içinde Bağdat'a gelen Şeyh Said'in oğlu Şeyh Ali Rıza'nın İngiliz Komiseri ile görüşerek, "Kürdistan'daki büyük şahıslarla haberleşme sağlayarak, nüfuzlu kişileri isyana davet etmek, isyan edecek Kürtlere silah sağlamak ve Halep'teki Kürt İstiklâl Cemiyeti ile Bağdat'taki Kürt heyeti arasında bağlantı sağlamak" yolunda alınan kararla, Mevlânâde'nin ilişkisi olup olmadığı da soru işareti yaratmıştır ¹²²⁶.

Mevlânâde'nin Türkiye aleyhindeki çalışmaları bunlarla sınırlı değildir. "Türkiye İnkılâbı'nın İç Yüzü" ve "Devlet-i Osmaniye ve Siyonistler-Türkiye'yi Yıkan Yahudiler" adlarıyla iki kitap yayınlamıştır. Bunlardan ilkinde arşivde rastlanamamakla birlikte ikinci kitap 1926 tarihli olup, Arap harfleriyle Türkçe ve Fransızca olarak basılmıştır ¹²²⁷. İlk kitabın ise Halep'te basıldığını biliyoruz.

¹²²⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-97, Bn: 1/B 1, Bt: (Tarihsiz).

¹²²⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-97, Bn: 1/B 10, Bt: 19 Ocak 1927.

¹²²⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-97, Bn: 1/G 13; Mevlânâde Rifat, **Devlet-i Osmaniye ve Siyonistler-Türkiye'yi Yıkan Yahudiler**, Birinci Risale, 1926; kitabın başka lisanlara tercüme

Kitabın Türkiye'ye sokulmak istenmesi karşısında Dahiliye Vekâleti harekete geçerek tüm vilayetlere girişinin engellenmesini ve girenler varsa toplattırılmasını istemiştir¹²²⁸.

Mevlânzâde Rifat bu aleyhte tutumları yanında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin çeşitli organları ile ilişkisine ve bilgi aktarımına da devam etmiştir. Halep Konsolosluğu'na para karşılığında Kürtler hakkında bilgi veren Mevlânzâde, idare müdürlüğünü yaptığı Vahdet gazetesinde de Türkiye lehinde yayınlarda bulunmuştur. 1930 yılı içinde Halep Konsolosluğu'na baş vurarak, Hoybuncuların oluşum şekilleri ve başlangıçtan beri takip ettikleri hareket tarzı ve Kiraz Hamdi, Mehmet Ali, Rauf ve Rahmi gibi Yüzellilik ve firarilerin arasında geçen haberleşmelerin ve bunlara ait evrakların kendisinde bulunduğunu söyleyen Rifat, bunları bir kitapçık halinde toplayacağını söylemiştir. Türkiye lehinde güzel bir propaganda olacağını belirttiği bu kitabın basımı ve yayınlanması için 100 altına ihtiyaç olduğunu belirten Rifat, bu paranın kendisine verilmesini de Halep Konsolosluğu'ndan rica etmiştir¹²²⁹.

Konsolosluk, durumu Dahiliye Vekâleti'ne bildirmiş, Vekâlet de Mevlânzâde'nin bu kitapçığı yayınlamasına gerek olmadığını, aksi taktirde kendilerine hizmet ettiğinin anlaşılacağını bildirmiştir. Dahiliye Vekâleti Mevlânzâde'nin para yardımı karşılığında hizmetine devam etmesini daha uygun bulmuş, elinde bulunan belgeler konsolosluk tarafından incelenip önemli bulunanlar ayrılarak kendilerine gönderildiği ve gerçekten önemli oldukları görüldüğü taktirde Mevlânzâde'nin para ile ödüllendirileceği de ilgili yazıya ek olarak Hariciye Vekâleti'ne bildirilmiştir¹²³⁰.

Sürgün yaşamında iki taraflı bir siyaset izleyen, özellikle Said Molla, Tarık Mümtaz, Karahisar eski Milletvekili Ömer Fevzi, Ali İhsan Paşa gibiler hakkında nerede oldukları, nereye gittiklerine dair bilgiler aktaran Mevlânzâde Rifat Halep'te 16 Ekim 1930'da¹²³¹ kalp hastalığından ölmüştür¹²³².

686 Mevlânzâde'nin ölüm haberini;

"Ne kendi eyledi rahat ne halka verdi huzur

konusu saklıdır, fiyatı 50 liradır. Kitapta adres olarak, "Köstence'de Bulvar Oteli'nde mukim Mevlânzâde Rifat" gösterilmiştir.

¹²²⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-97, Bn: 1/C 14, Bt: 29.6.1930.

¹²²⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-97, Bn: 1/C 8, Bt: 13.9.1930.

¹²³⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-97, Bn: 1/C 9, Bt: Eylül 1930.

¹²³¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-97, Bn: 1/C 7, Bt: 16.9.1930.

¹²³² EGM Arşivi, Dn: 12222-97, Bn: 1/C 1, (686'nın raporu)

Yıkıldı gitti cihandan dayansın ehli kabur”

diye haber vermiştir.

Türkçe İstanbul Gazetesi Sahibi Sait Molla.- 98 numara ile Yüzellilik listeye girmiştir. Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin yeğeni, Mustafa Neşet Molla'nın oğludur. Medrese eğitimi görmüş, Hukuk Mektebi'ni bitirmiştir. ¹²³³ Abdülhamit Dönemi'nde Galata Mahkemesi Kadılığı yaptığı zaman “Şeriât'ı şerre alet etmek”le pek çok zararlı sonuçlar yaratan Sait Molla¹²³⁴, Bir İ.T. düşmanı olarak, H.İ.F.'nda önemli roller oynamıştır. 1. Dünya Savaşı sonrasında Mütareke'nin ardından Damat Ferit Paşa tarafından Adliye Vekâleti Müsteşarlığı ve Şûrayı Devlet İkinci Başkanlığı'na getirilmiştir. Mütareke yıllarında da alçakça ve haince davranışlarına devam eden Sait Molla, İngiliz ajanı Rahip Frew'le işbirliği yapmış, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ni kurmuş ve ikinci başkanı olmuştur. ¹²³⁵ Damat Ferit'in Rahip Frew'a yazdığı mektuplarda Kuvayı Milliye'nin dağıtılması için düşünülen planlar olduğu gibi, Sait Molla'nın da aynı kişiye, aynı amaç doğrultusunda yazdığı mektuplar vardır. ¹²³⁶ Tüm bu karşıcıl çalışmalar karşısında Mustafa Kemal de Frew'a bir mektup yazarak davranışlarının bir din adamı vasfıyla bağdaşmadığını belirtmiştir.¹²³⁷ Sait Molla 1920 yılında Adliye Nazırlığı görevindeyken, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgalleri sırasında Patrik Meletios ile Yunan Fevkâlade Komiseri M. Kannellopoulas'ın istekleri üzerine Türk hapishanelerinde bulunan üç yüz Rum'u serbest bırakmış, buna karşılık olarak da, daha sonra Yunan Adliyesi tarafından Baro Başkanı ilân edilmiştir¹²³⁸.

Düşmana casusluk eden Türkçe İstanbul gazetesini çıkaran Sait Molla'nın bir İngiliz casusu olduğu, Türk istihbarat örgütleri tarafından da ispatlanmıştır ¹²³⁹.

Sait Molla, Ulusal Zafer'den sonra ülkeyi terkederek Mısır'a gidenler arasındadır. 1923'de “Muhالیflere Hitabım” başlığı altında bir broşür yayınlayan Sait Molla, bu broşürde kendisi gibi Türkiye'den kaçan muhalif kesime

¹²³³ Soysal, 150'likler, s. 289.

¹²³⁴ T.G., 31 Mayıs 1938.

¹²³⁵ T.G., 31 Mayıs 1938.

¹²³⁶ Mektuplar için bkz. Mustafa Kemal, a.g.e., c.I, s. 393; Özalp, a.g.e., s. 69.

¹²³⁷ Mustafa Kemal, a.g.e., c.I, s. 405.

¹²³⁸ Le Messager d'Athènes, 17 Temmuz 1930; EGM Arşivi, 12222-98.

¹²³⁹ Soysal, 150'likler, s.289.

seslenmekte ve aldatıldıklarını söyleyerek dikkat etmelerini istemektedir.

“... zavallı vatani boğazına kadar borca sokan, ...masum kardeşlerimizi savaş meydanlarına sürerek öldüren, köylerimizi erkeksiz bırakan, zavallı milletimizi, halkımızı senelerden beri Fransız sermayedarlarına esir eden o İttihat ve Terakki ileri gelenleri bugün eski kuvvetini kazanmak için herkesi kandırırken sizleri de kandırmayı başarıyor.

...

Biz neye muhaliftik, bir kere gayemizi düşünelim. Bu memleketi perişan eden o sefil, o İttihat ve Terakki ileri gelenleri değil mi? Ankara'ya neden karşıt bulunuyorduk? Aralarındaki İttihatçıları görerek Anadolu cereyanının İttihatçı cereyanı olduğuna inandığımızdan değil midir? Fakat görmezler mi ki bugün vaziyet değişti? Anadolu erkânı, İttihatçıların ileri gelenlerini Lozan'da suçüstü yakaladı... İsmet Paşa onları Fransız sermayedarlarına milleti esir etmek isterken yakaladı... Şimdi ise Anadolu'ya türlü türlü sebep ve fırsatlarla hücum etmek, Ankara'yı ezerek yerlerine geçmek için çalışmaya başladılar...

Ankara'nın kusursuz olduğuna kani değilim. Fakat bugün ortada biri memleketi parçalayan diğeri memlekete namus ve mevki kazandıran iki parti var...”

diyen Sait Molla, aynı broşürde siyasetten tamamen çekildiğini de belirtmiştir¹²⁴⁰.

1925 yılı içinde Kıbrıs'a gidip yerleşen Sait Molla¹²⁴¹, Söz gazetesinde yayınladığı bir yazıyla akıllı uslu oturacağına ve hiç bir şeyle uğraşmayacağına dair sözler vermiştir¹²⁴². Bununla birlikte Türkiye'nin Kıbrıs Konsolosluğu tarafından takibe alınmıştır. Kıbrıs Hükümeti'ne başvurarak, “Ayasofya” adı ile bir gazete çıkarmak isteyen Sait Molla'nın bu isteği hükümet tarafından reddedilmiştir.

Gazete çıkarmak konusunda ikinci girişimi ise aynı yıl içinde gerçekleşen Sait Molla daha önce Mısır'da bulunan firari ve yüzellilikler tarafından Kıbrıs'ta yayınlanmak ve dışarıya gönderilmemek şartıyla izin alınmış olan “Niyerist” adlı gazeteyi bu ayrıcalıktan yararlanarak çıkarmak istemiştir. Konsolosluk tarafından yapılan incelemede Türkiye Cumhuriyeti lehine yayın yaparak, Cumhuriyet'in değil, İttihat ve Terakki'nin düşmanı olduğunu sütunlarında

¹²⁴⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-98, Bn: 2/F 3, Bt: 3 K.E. 1923.

¹²⁴¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-98, Bn: 2/A 3.

¹²⁴² Söz Gazetesi, 31. T.E. 1925: Yayın hayatına 8 Eylül 1919'da başlayan gazetenin sahibi ve müdürü Muallim Mehmet Remzi'dir. Kıbrıs-Lefkoşe'de yayınlanmaktadır. Haftalık siyasi, içtimai Türk gazetesidir.

açıklayacağı haber alınan Sait Molla'nın bu sayede Türkiye'ye hoş görünmek istediği belirlenmiştir¹²⁴³

Çıkarmak istediği gazete için Kıbrıs'ta Kırya Bavlidis adında bir matbaa sahibi ile görüşen Sait Molla, Bavlidis'in kendisinden iki senelik teminatlı kontrat istemesi üzerine yanından ayrılmıştır. O'nun bu girişimleri Kıbrıs basının da dikkatini çekmiştir. Söz gazetesi, "milletin kararıyla ülkesinden atılan, İsviçre'de dolaştıktan sonra Mısır'a gelerek Kral'ın sarayında bir süre oyalanan ve sonunda oradan da kovulan ve Kıbrıs'a gelen Sait Molla'nın burada yayınlayacağı ne fikri olabilir? Gazete çıkarıp ne yapacak?" diye sormakta ve eğer amacı Türkiye aleyhinde yazılar yazmak ise bunu İstanbul'da iken fazlasıyla yaptığını ve karşılığını da gördüğünü" yazmıştır¹²⁴⁴. Aynı gazetenin bir başka sayısında ise, Sait Molla'nın Kıbrıs'a geldiğinde verdiği sözü tutmayarak Türkiye'de saçtığı fitneleri Kıbrıs'ta tekrarlamak istediğini ve Şerif Hüseyin ile başbaşa vererek yazdığı dört beş beyannameyi Mısır ve Bağdat'a gönderdiğini haber vermiştir. Söz, Kıbrıs'ta kaldığı sürede bakkal dükkanlarını gezerek, "şapka giymenin küfür olduğunu" söyleyen ve bu yolda insanları kışkırtmaya çalışan Sait Molla'nın kendisinin ise, Avrupa'da pek çok şehirde şapkalı dolaşmış olduğunu belirterek, ondan rahat durması ve misafirliğini bilmesini istemiştir¹²⁴⁵.

Sait Molla ise bu yazılara verdiği cevapta, Türkiye'de yaptığı iyilik ve kötülüklerin tarihe intikal ettiğini, Türkiye'deki kavgasının koca bir Türk imparatorluğunun parçalanmasından, pekçok memleketin Türkiye'den kopmasından, Türkiye'nin Genel Savaş'tan yenik olarak ayrılmasından ve İstanbul'un işgalinden sonra başladığını zaten bu durumda Türkiye'ye yapılacak bir kötülük de kalmadığını söyleyerek kendisini savunmuştur. Şapka konusunda ise, Avrupa'da şapka giymesinin bir "zaruriyet-i şeriye" olduğunu ve burada zorunlu olarak şapka giyen İslâmlara itiraz etmeyeceğini, onlarla çekilmiş pek çok resimleri olduğunu ve aralarında kalpak ya da fesiyle hemen dikkat çekebileceğini söylemiştir¹²⁴⁶.

Kıbrıs kamuoyunun pek de sıcak bakmadığı Sait Molla burada 5 yıl kalmış ve 1930 yılında, hükümete başvurarak oğlunun yanına gitmek için yardım istemiştir¹²⁴⁷. Sait Molla'ya, Paris'te bulunan oğlunun yanına gitmek ve bir daha dönmek üzere hükümet tarafından yol harçlığı verilmiş ve o da 6

¹²⁴³ EGM Arşivi, Dn: 12222-98 Bn: 1/A 3.

¹²⁴⁴ Söz Gazetesi, 7 T.S. 1925, EGM Arşivi, Dn: 12222-98.

¹²⁴⁵ Söz Gazetesi, 31 T.E. 1925, EGM Arşivi, Dn: 12222-98.

¹²⁴⁶ Söz Gazetesi, (Tarihsiz), EGM Arşivi, Dn: 12222-98.

¹²⁴⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-98 Bn: 1/A 6.

Haziran 1930'da Kıbrıs'tan ayrılmıştır ¹²⁴⁸.

Fransa'ya gitmek üzere 9 Haziran'da Atina'ya gelen Sait Molla burada Venizelos ile görüşmek istemiştir. Sait Molla'nın amacı Batı Trakya'da çıkan karışıklıklardan dolayı, bu tür olaylara neden olan Yüzellilikler'in ve firarilerin Yunanistan'dan çıkarılmasına ılımlı bakan Venizelos'u bu davranışından alıkoymaktır. Ancak Sait Molla'nın Venizelos ile görüşme girişimi sonuçsuz kalmıştır. Bununla birlikte buradaki nüfuzlu göçmenler aracılığıyla, aynı konu üzerinde, Dahiliye Nazırı Sideris ve Başbakan'ın oğlu, Ahrar Fırkası üyesi olan milletvekili Kirako Venizelos'la görüşmeyi başarmışsa da bir sonuç alamamıştır ¹²⁴⁹.

Fransa'ya geçmek amacıyla Atina'ya gelen Sait Molla kısa bir süre sonra hastalanmış ve 14 Temmuz 1930'da tedavi gördüğü hastahane'de ölmüştür ¹²⁵⁰. Atina'da çıkan "Le Masager d' Athènes" gazetesindeki ölüm haberine göre, Sait Molla'nın cenaze masraflarının Atina'daki Türk Elçiliği tarafından karşılanması kabul edilmemiş ve cenaze Yunanistan'a sığınan Türkler tarafından kaldırılarak, Atina'daki Müslüman mezarlığına gömülmüştür ¹²⁵¹.

Aydede Gazetesi Sahibi Posta ve Telgraf Müdür-i Umûmi Esbaki Refik Halit.- Listede 100 numara ile yer almıştır. 1888 İstanbul doğumlu olan Refik Halit (Karay), Galatasaray Lisesi'nde okumuş, bitirmeden Hukuk Mektebi'ne yazılmıştır. İkinci sınıfındayken Meşrutiyet ilân edilince (1908), Servet-i Fünûn'da gazetecilik hayatına atılmıştır. Bir süre Tercüman-ı Hakikât'de yazarlık yaptıktan sonra ardından Son Havadis adı ile bir akşam gazetesi kurmuştur. 1909'da Fecriâtî edebiyat topluluğuna katılmış, Kalem adlı mizah dergisinde Kirpi takma adıyla güldürü yazıları yazmaya başlamıştır. 1910'da Cem adlı mizah dergisinde başyazar olmuş ve burada aynı adla siyasi mizah yapmaya başlamıştır. Cem'deki İttihat ve Terakki Fırkası'nı yeren yazıları büyük ilgi görmüş ve "Kirpi'nin Dedikleri" adlı bir kitapta toplanmıştır. Desteklediği H.İ.F. başa gelince Beyoğlu Belediye Başkanlığı'na atanmıştır. 1912'de İ.T. yeniden iktidara gelip, Mahmut Şevket Paşa öldürülünce, bazı İtilâfçılarla birlikte 1913'te Sinop'a sürülmüş, isteği üzerine Çorum'a, Çorum'dan Ankara ve Bilecik'e nakledilerek sürgün hayatını tamamlamıştır ¹²⁵².

¹²⁴⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-98 Bn: 1/A 7, Bt: 9.7.1930.

¹²⁴⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-98 Bn: 1/A 11, Bt: 12 Haziran 1930.

¹²⁵⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-98 Bn: 1/A 14, Bt: 14.7.1930.

¹²⁵¹ Le Masager d' Athènes, 17.7.1930; Katimerini, 15.7.1930; EGM Arşivi, Dn: 12222-98.

¹²⁵² EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 3/B 6.

İstanbul'a döndüğünde, Robert Kolej'de bir yıl kadar edebiyat öğretmenliği yapmış, Vakıf, Zaman ve Tasvir-i Efkâr'da yazılar yazmış, bu arada yeniden örgütlenen H.İ.F.'nda görev almıştır. Damat Ferit Hükümeti'nde Posta ve Telgraf İdaresi'nin başına getirilmiş olan Refik Halit, Anadolu'daki ulusal kurtuluş kavgası verenlerin telgrafla haberleşmelerini engellemeye çalışmış, şifrelerini çektirmemiştir. Sabah, Alemdar, Peyam-ı Sabah gazetelerinde ve Aydede dergisinde Anadolu direnişçileri için çok ağır, suçlayıcı ve karalayıcı yazılar yazmıştır. Bu tutumundan dolayı da yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştır¹²⁵³.

Vatana ihanet suçundan gıyaben idama mahkum olan Refik Halit, ülkeden ayrılıp Suriye'ye yerleştikten sonra, Yüzellilik listeye girmiş ve Af Kanunu'nun yürürlüğe girişine kadar orada kalmıştır¹²⁵⁴.

Suriye'ye gittikten sonra Doğru Yol, Musavver (resimli) Sahra, Vahdet, Yeni Gün ve Karagöz gibi Türkçe çıkan bütün gazetelerde yazıları zaman zaman yayınlanan Refik Halit, bu yazılarının bir kısmını "Bir İçim su" ve "Bir Avuç Saçma" isimli kitaplarında toplamıştır¹²⁵⁵.

Türkiye'nin Kudüs Konsolosluğu 27 Aralık 1931'de Refik Halit'in, Yüzellilikler'den Tarık Mümtaz ve Rıza Tefik ile anlaşarak yeni bir amaç için çalışacaklarını haber vermiş, ancak haber doğrulanmamıştır. Refik Halit, Refi Cevad ve Ömer Fevzi ile Suriye'de sık sık görüşmüştür. Konsolosluk'un 1932 yılında verdiği habere göre; Refi Cevad, Refik Halit'e verilmek üzere Ömer Fevzi'ye bir tavsiye mektubu vermiştir. "Ulema-i Hukuk'tan İsmail" imzasıyla Mehmet Hamdi Paşa'ya yazılan bu mektupta; Cemiyet-i Akvam'da muhalifleri müdafa edecek olan "L' Offis des Refugies Turcs en Grece" isimli teşkilatın temsilcileri arasında Refik Halit'in de seçildiği bildirilmiştir¹²⁵⁶.

1933'de çıkacak olan Af Kanunu'na Yüzelliliklerin de dahil olabileceği söylentisinin çıkması üzerine pek çokları gibi Refik Halit de Türkiye lehine yayınlarda bulunmuştur. Özellikle Vahdet gazetelerinde Yüzellilik Adil'in, Mehmet Ali hakkındaki karşıt düşüncelerine yer vermiştir¹²⁵⁷. Ayrıca Mehmet Ali'nin Cumhuriyet aleyhindeki yayınlarına ve Nizamettin Kibar'ın kitaplarına karşı rejimi savunan yazılar yazmış, hatta bu nedenle Taşnaksutyun Cemiyet

¹²⁵³ Soysal, 150'likler, s. 285-286.

¹²⁵⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 3/B 7.

¹²⁵⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 3/B 6.

¹²⁵⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 3/B 7.

¹²⁵⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 1/F 4.

üyelerince tehdit edilmiştir¹²⁵⁸. Bu yüzden Mehmet Ali de Refik Halit'le Vahdet'in sahibi Nuri Genç aleyhinde Ceza Mahkemesine başvurarak "kınama ve kötöleme" davası açmış, vekaletini de Nizamettin Kibar'la, Ermeni avukat Tabzaryan'a vermiştir¹²⁵⁹.

1933'den sonra kalemine çekidüzen veren Refik Halit, yeni dil akımına da büyük ilgi göstererek Vahdet gazetesinde bu alanda yeni denemeler de yapmıştır¹²⁶⁰. Bu arada yazdığı "Bir Avuç Saçma" isimdeki kitabı Urfa Sarayönü'nde Attar İbrahim Efendi aracılığıyla ülkeye sokmak isteyen Refik Halit'in kitabına el konulmuş, kitapta doğrudan doğruya T.B.M.M. Hükümeti hakkında bir fikir olmasa da imalı sözler bulunmasından dolayı ülkeye sokulması uygun görülmemiştir¹²⁶¹.

1935 yılında Halep'te Türkiye lehine tutum ve yayınlarına devam eden Refik Halit, Türkiye'den gönderilen para, diğer taraftan üç arkadaşı ile birlikte Fransız İstihbaratı'ndan aldığı üçbin frank aylık ve Vahdet gazetesinde yazdığı yazılardan aldığı para ile geçimini sağlamış¹²⁶² ve 1938'de ülkeye dönmüştür.

Bandırma'da Adalet Gazetesi Sahibi Bahriyeli Ali Sami.- 101 numara ile listeye girmiştir. Miralaydır. Abdülhamit Döneminde Bahriye Nazırlığında fotoğrafçılık yapmıştır. 31 Mart olayından sonra Mısır'a kaçmış, orada fotoğrafçılıkla geçinmiştir. Mütareke'den sonra İstanbul'a gelmiş, Büyük Zafer'den sonra da Edirne'ye geçmiştir¹²⁶³.

Bandırma'da çıkardığı Adalet gazetesindeki yazıları nedeni ile Yüzellilik listeye alınan Ali Sami, ulusal zaferden sonra Yunanistan'a kaçanlar arasındadır.

Midilli'de yanında bir Yunan subayı ile gezen Ali Sami, eski Şehzade Selim'e yolladığı 31 Temmuz 1926 tarihli mektubunda faaliyete geçmesini isteyerek, İslâm ve Hristiyan halkın kendisini İstanbul'da beklediğini yazmıştır. Ayrıca Ali Sami, İskeçe'de yayınladığı "Dikeon" gazetesi ile de propaganda yapmış ve gazetesine abone toplamak amacıyla Sakız adasına gitmiştir. Ancak, burada silahla tehdit edilmiş hatta kendisine ateş edilmiştir¹²⁶⁴.

¹²⁵⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 1/F 10, Bt: 28.9.1935.

¹²⁵⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 1/F 12.

¹²⁶⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 1/F 10.

¹²⁶¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 1/F 1, Bt: 2.5.1933.

¹²⁶² EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 1/F 11, Bt: 15.11.1935; Bn: 3/B 7.

¹²⁶³ T.G., 31 Mayıs 1938.

¹²⁶⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-101, Bn: E 11.

Ali Sami'nin Atina'da Zapyan bahçesindeki Aynoroz Manastırı'nı ziyarete gelenler için, Osmanlı padişahları tarafından verilen fermanlardan oluşan bir sergi açmak istediği Hariciye Vekâleti tarafından haber alınmıştır ¹²⁶⁵.

686'nın Yunan tabiyetine geçtiğini bildirdiği Ali Sami, Ortodoks Mezhebi'ni de kabul etmiş ve Almata kentinde halktan yardım görmüştür¹²⁶⁶. Oturduğu yeri sürekli değiştiren Ali Sami, Kalavrita Kasabası'nda, Megaspilyon isminde tarihi bir kilise bulunmasından dolayı buraya gelen pek çok ziyaretçiye, kendisine ressam süsü vererek, Hamid'in ve Kayzer (II.Wilhem)'in fotoğrafçısıym diyerek, fotoğrafları gösterip para çekmeye çalışmış ve para bulabilmek için her türlü sefil işi yapmıştır¹²⁶⁷. Türkçe'den başka, Rumca, İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve Arapça bilen Ali Sami, İtalyanlara ve Yunanlılara casusluk, ayrıca Korent adası ve Lutraki Kasabası'nın fotoğrafçılığını da yapmıştır¹²⁶⁸.

1936 yılı içinde Sakız'a gelerek, Teali Nisvan Cemiyeti binasında yerel makamların manevi yardımıyla bir fotoğraf sergisi açan Ali Sami, Yunan dostu olduğunu söyleyerek, eski hanedan üyelerinden Selim'in Saltanat makamına yeniden getirilmesi için çalışıldığının ve bu uğurda, Türkiye dışında kalanların hepsinin kendi paylarına düşen her türlü görevi yapmaya çalıştıklarını, bir takım mektup ve fotoğrafları göstererek Yunan Erkânı Harbiyesi'nin yardımı ile Kemalistlerden nasıl kurtulduğunu ve Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, ikinci vatani saydığı Yunanistan'ı ancak Türkiye'de saltanat iade edildiği zaman terkedeceğini ve Türkiye'nin ve rejimin kendince acıklı durumundan hoşnutsuzluğunu dile getirerek bir takım propagandalarda bulunmuştur¹²⁶⁹. Sergide pek çok saray tarihi fotoğrafları olan Ali Sami'nin buradaki kazancı onbin drahmi kadardır ve bolluk içinde yaşamıştır ¹²⁷⁰.

Aftan sonra uzun süre pasaport isteğinde bulunmayan Ali Sami'ye 29 Ocak 1942'de ülkeye dönmek için pasaport verilmiştir. Sami 1924'te evlendiği, kaçaklardan Hamdiye'den olma 1925 doğumlu kızı Leman ile 1929 doğumlu oğlu Orhan'ında pasaporta ilavesini istemiş, yedi yıldır ayrı yaşadığı eşinin ise Yunanistan'da kalacağını söylemiştir¹²⁷¹.

¹²⁶⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-101, Bn: D 2, Bt: 28.9.1931.

¹²⁶⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-101, Bn: E 11.

¹²⁶⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-101, Bn: C 6, Bt: 21 Eylül 1935.

¹²⁶⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-101, Bn: B 1, Bt: 5.6.1936.

¹²⁶⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-101, Bn: C 9, Bt: 23.9.1936.

¹²⁷⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-101, Bn: E 11.

¹²⁷¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-101, Bn: F 13, Bt: 2 Şubat 1942.

Yurda dönmek üzere pasaport verilen ve Atina Başkonsolosluğu tarafından ülkeye dönmek istediği taktirde İstanbul'a kadar biletinin alınabileceği ve kendisine yolda harcamak üzere bir miktar para da verilebileceği bildirilen Ali Sami, Eğriboğaz'da bulunan bir Türk ailesine ait emlak işleriyle meşgul olduğunu ileri sürerek bu teklifi kabul etmemiştir.

Bahriyeli Ali Sami, bu tekliften kısa bir süre sonra sefalet içinde Atina'da 24 Şubat 1943'de ölmüş, cenazesi Başkonsolosluk tarafından kaldırılarak islam mezarlığına gömülmüştür¹²⁷²

Edirne'de Teemin ve Elyev, Selânik'te Hakikat Gazetesi Sahibi

Neyyir Mustafa.- listeye 102 numara ile girmiştir. 1885 Edirne doğumludur¹²⁷³. Mülkiye Mektebi'ni bitirmiştir. Edirne ve Selanik'te büyük toprakları vardır. H.İ.F.'nın yandışı bir gazeteci olarak, Edirne'de Teemin ve Elyev, Selânik'te Hakikat gazetelerini çıkarmıştır. Anadolu'daki ulusal direniş hareketine karşı sert bir muhalefet yürütmüş, Kuvayı Milliyecileri eşkiyalıkla suçlamıştır¹²⁷⁴. Yunanlılar Edirne'ye girdiğinde onlarla işbirliği ve onların belediye başkanlığını yapmıştır. Anadolu direnişi başarı ile sonuçlanınca Selanik yakınlarındaki çiftliğine çekilmiş ve yeni kurulan Cumhuriyet aleyhtarı yayınlarını Hakikât'de sürdürmüştür. Bu çalışmaları dolayısıyla Yüzellilik listeye alınmış, daha sonra da vatandaşlıktan çıkarılmıştır.

Ülkeden kaçtıktan sonra Yunanistan'a giden Neyyir Mustafa kayıpederine ait Uskanlı Çiftliği'ne yerleşmiştir. 686, Yunanlılara hizmete devam eden Mustafa'nın para karşılığında karısını satabilecek kadar ahlaksız bir adam olduğunu rapor etmiştir¹²⁷⁵.

Karısına ait Dimetoka çiftliğini idare eden¹²⁷⁶ Neyyir Mustafa, yanında bulunan Sava Savof isminde bir Bulgar aracılığıyla Türkiye sınırındaki köylerden Türk ordusu hakkında bilgi alarak Yunan ve Bulgar Erkân-ı Harbiyesi'ne iletmiştir. Sava Savof diplomatik Bulgar pasaportu ile ve Bulgar bayraklı Rodina vapuru ile Türkiye'ye gelmiş daha sonra Dimetoko'daki çiftliğe

¹²⁷² EGM Arşivi, Dn: 12222-101, Bn: G 7, Bt: 6.3.1943.

¹²⁷³ İlhami Soysal doğum tarihi olarak 1895 yılını vermiştir. Bkz, İlhami Soysal, **150'likler**, s. 284.

¹²⁷⁴ Ulusal Mücadele'nin başarı ile sonuçlanacağına inanmayarak, Edirne ve havalisinin tarih ve kültür açısından Yunanistan'a ait olması gerektiği yolunda konferanslar vermiştir;

EGM Arşivi, Dn: 12222-102, Bn: 2/G 7.

¹²⁷⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-102, Bn: 1/C 7, 686'nın 11 Aralık 1932 tarihli raporu.

¹²⁷⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-102, Bn: 1/B 1.

gelerek Mustafa ile uzun bir süre görüşmüş ve Derbent yolu ile Kırklareli'ndeki sınır köylere gideceğini söyleyerek buradan ayrılmıştır ¹²⁷⁷.

Yunanistan'da Türkiye aleyhinde propagandalar yapan ve Yunan makamlarına bilgi aktaran Neyyir Mustafa aftan sonra hemen ülkeye dönmemiştir.

1941 yılında Yunanistan'ın Almanlar tarafından işgali üzerine Yüzellilikler hakkındaki Af Kanunu'ndan yararlanarak Uzunköprü'ye iltica etmiş ve Bandırma'ya giderek 19 Eylül 1941'e kadar kalmıştır. Batı Trakya'daki Türklerin ülkeye dönmemeleri hakkındaki Bakanlar kurulu kararı gereği 10 Ekim 1941'de Kumçiftliği'ne gönderilmiştir.

Yunanistan'daki çıkarlarının güvende bulundurulması ve Türkiye'nin Almanlar tarafından kolaylıkla işgalini sağlayarak Türkiye'de yüksek makamlar elde etmek amacıyla Gebert, Baskoviç, Hans Volter, Kirof, Todor, Dançef ve Canbazof adlı, Alman-Bulgar istihbaratına dahil kişilerle anlaşarak Türkiye aleyhine, Alman ve Bulgar hesabına Türkiye'den askeri bilgi toplamak üzere bir casusluk şebekesi kurmuştur ¹²⁷⁸.

Neyyir Mustafa, pek çok kişiyi ¹²⁷⁹, şebekenin faaliyetini sağlamak, idare etmek ve kendisini korumak amacıyla ücretli Alman askeri kaydettikten sonra işe başlamıştır.

Neyyir Mustafa, casus İsmail Gökçen, Hüseyin Yalçınlar, Hüseyin Selek, Ahmet Beşer, Ahmet oğlu Hayri, İsmail oğlu Mustafa'yı Türkiye'ye gönderip bunlara yataklık yapan Ali Dümenci, Hasan Hamdi Özalp, Osman Sever, Paşonun Arif, Ahmet oğlu Selâhattin, Şaban Çeliker, Sarıhıdırlı Salih, Tatar Sabri, Cici Ali'den askeri bilgi elde edip Alman ve Bulgar istihbarat servislerine vermek suretiyle Türkiye aleyhine casusluk yapmıştır ¹²⁸⁰.

Neyyir Mustafa . Kumçiftliği'nde kahvehane siyaseti yaparak

¹²⁷⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-102, Bn: 1/C 7.

¹²⁷⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-102, Bn: 2/G 7.

¹²⁷⁹ Dimitriyos Todoris, İştaryo Aritidis, Nikola Ogehayolu, Yani. Mihalidis, İstaryo Sabilof, Petros Yuvanidis, Teodaras Kilicidis, Ligor Veleğidi, Pullukçu Ahmet, Umurbeyden Hoca oğlu Ahmet, Aziz oğlu Necip, Bekir, Kara Ali, Şahince Köyü'nden Küçük Remzi, Talikacı Ahmet, Bosna Köylü Nikoladis Zalfis, Yorgos Kazağlis, Aleksandır Saskovic, Ünoğlu Köyü'nden Mateas Vangelidis, Kiliseli Köyü'nden Dimitris Çifcidis, Konstantinos Kostanidis, Yanakos Medelğidis, Ünoğlu Köyü'nden Sotiris Anastasiyadis.

¹²⁸⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-102, Bn: 2/ G 8.

etrafındakilere; "Ankara, Türk milletini aç bıraktı. Halk açlıktan ölmektedir. Trenlerde bulunan memurlar Maraş ve Pityon'a indiklerinde ceplerinde bulundurdıkları birer kalıp sabunla ekmek değiş tokuşu yapıyorlar. Pek yakın bir zamanda Türkiye Cumhuriyeti çökecektir, elimde bir miktar top ve tüfek bulunursa gençleri arkama toplayıp, Edirne'yi alırım" demiş ve bu nedenle Almanların hesabına çalıştığını, itiraf etmiştir¹²⁸¹.

Neyyir'in yanında olup, Almanlara çalışanlar arasında, Ermenilerden; Dimetoka'da Artin, Karbet; Kumçiftliği'nde Dili Agop Demirci, Komarlı Köyü'nde Bağıos, Rumlardan; Dimetoka'da Paskal, Şekerci Yorgi, Kumçiftliği'nde bakkal ve kaçakçılardan Andon, Türklerden; Dimetoka Müftüsü Hacı Bahaettin, Dedeagaç'tan Adapazarlı İsmail Hakkı, Süleyman Sırrı, Gümölcine'den Hüseyin ve Konyalı Nuri de vardır¹²⁸². Bunlardan Dedeagaç Müftüsü olup Almanca, Rumca ve Arnavutça bilen Süleyman Sırrı, gönderdiği adamlar aracılığıyla Türkiye'nin askeri durumu hakkında topladığı bilgileri Almanlara satmıştır¹²⁸³.

Mustafa Neyyir'in kılavuzluğu ile, Yunanistan'daki vatanperver çetelerin faaliyetlerini önlemek ve durdurmak üzere, Türklerden oluşan ikiyüzelli kişilik bir çetenin faaliyete geçeceği, çete elemanlarının resmi milis elbisesi ve makineli tüfekle donatılacağı, ayrıca bir Alman çavuşunun bunları bir haftalık talim ve terbiyeye tabi tutacağı ve buraya girmek isteyen Türklere üç Türk altını verileceği alınan haberler arasındadır¹²⁸⁴. Neyyir Mustafa ve onunla birlikte Almanlara hizmet edenler, tanınmamak amacı ile Alman askeri elbisesi giymişlerdir¹²⁸⁵. Bir kısım Yunan fedailer tarafından Yunanlı vatanperverlerin öldürülmesine neden olmakla suçlanan Neyyir Mustafa bu fedailer tarafından öldürülmek istenmiştir. Fakat bu istek eyleme dönüşmemiştir¹²⁸⁶.

Neyyir Mustafa, Almanlar Yunanistan'ı terketmek zorunda kalınca akıbetinden korkarak Türkiye'ye kaçmıştır.

Eski Köylü Gazetesi Başyazarı Ferid.- listede 103 numarayla yer almıştır. Önceleri Adana'da mektupçuluk yapmış, Adana'nın Fransızlar tarafından boşaltılmasından sonra İzmir'e giderek, Köylü gazetesini çıkaran

¹²⁸¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-102, Bn: 1/B 7, Bt: 9.12.1942.

¹²⁸² EGM Arşivi, Dn: 12222-102, Bn: 1/G 6, Bt: 6.7.1942.

¹²⁸³ EGM Arşivi, Dn: 12222-102, Bn: 1/G 1, Bt: 1.12.1942.

¹²⁸⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-102, Bn: 2/E 1, Bt: 3.11.1943.

¹²⁸⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-102, Bn: 2/D 11, Bt: 27.3.1944.

¹²⁸⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-102, Bn: 2/C 2, Bt: 16.8.1943.

Refet'in gazetesinde başyazarlık yapmıştır¹²⁸⁷. İşgal zamanında bu gazete ile aleyhte yayınlar yapan ¹²⁸⁸ Ferit 1922 yılında Yunan Ordusu ile birlikte Atina'ya giderek Yunan Erkân-ı Harbiyesi'nin istihbarat şubesi ile, Hariciye Nezareti'nin "A" Bürosu'nda istihbarat memurluğuna atanmış ve 1932'ye kadar burada çalışmıştır.

Ailesi ile birlikte Atina'nın doğusunda Kain Virunas Mahallesi'nde yaşayan Ferit eşi ile birlikte din değiştirerek Ortodoks meshebine geçmiş ve Mihail Mihalidis ismini almıştır¹²⁸⁹. Marya adını alan eşi ise İzmit'li Ermeni göçmenlerinden İstanbulyan Yervand'ın kızıdır ve eski ismi de Mithridhat'dır. Her ikisi de vaftiz olmuştur. Marya'nın bir halı fabrikasında ustabaşı olarak çalıştığı haber alınmıştır ¹²⁹⁰.

Atina'da kaldığı süre içinde Yüzellilikler ve firarilerle görüşmeyen Ferid'in nadiren Köylü gazetesi sahibi Refet ile görüştüğü Atina elçiliğiden bildirilmiştir¹²⁹¹.

1932'de Atina tevzi¹²⁹² memurluğuna atanan Ferid, kısa bir süre sonra işten çıkarıldıktan sonra "Ölen Su" adlı bir şirketin ticaret şubesinin takip memurluğuna atanmış ve geçimini buradan aldığı maaşla sağlamıştır¹²⁹³.

Aftan sonra ülkeye dönmek için pasaport talebinde bulunan Mehmet Ferid, eşi İkbâl ve oğlu Emced'e yurda dönmeleri için 25 Mayıs 1945'de pasaport verilmiştir¹²⁹⁴ Pasaport aldığı halde ülkeye dönmeyen Giritli Ferid 1945'de Yunanistan'da ölmüştür¹²⁹⁵

Alemdar Gazetesi Sahibi Refi Cevad (Ulunay).- Listeye 104 numara ile girmiştir. 1890 Şam doğumludur. Milli Mücadeleye karşı hareketleriyle tanınan Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın oğludur. ¹²⁹⁶ Galatasaray Lisesi'ni bitirmiştir.

¹²⁸⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-103, Bn: A 12, Bt: 16.10.1936.

¹²⁸⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-103, Bn: A 10.

¹²⁸⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-103, Bn: A 12.

¹²⁹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-103, Bn: B 5, Bt: 27 Haziran 1938.

¹²⁹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-103, Bn: A 13.

¹²⁹² Tevzi: dağıtma, eleştirme.

¹²⁹³ EGM Arşivi, Dn: 12222-103, Bn: A 12.

¹²⁹⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-103, Bn: B 12, 22.6.1942

¹²⁹⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-103, Bn: C 14, Bt: 18 Temmuz 1945.

¹²⁹⁶ T.G., 31 Mayıs 1938.

Tanin ve İdam gazetelerinde yazılar yazan Refi Cevad İ.T.'e karşı tutumu ile H.İ.F.'na girmiş, Şehrah gazetesinde Yazı İşleri Müdürü olarak çalışmış, daha sonra da Alemdar adı ile kendi gazetesini çıkarmıştır.

Sert muhalefeti nedeniyle, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine Sinop'a sürülen Refi Cevad'ın sürgün yeri I. Dünya Savaşı başlayınca Çorum'a, 1917'de de Konya'ya çevrilmiştir. Mütareke'den sonra İstanbul'a dönerek Alemdar'ı yeniden çıkarmış ve ulusal direnişe karşı bir yayın politikası izlemiştir¹²⁹⁷. Vatana İhanet suçundan, Ankara Asliye Ceza Mahkemesi tarafından idama mahkum edilen Refi Cevad sürgündeki yaşamını Fransa'da, Paris'te geçirmiştir. İlk yıllarında Mehmet Ali'nin gazetesinde yazılar yazmıştır. Mehmet Ali ile arası açılıktan sonra buradan ayrılan Refi Cevad, Paris'te Grant Bulvarı üzerine Grant Otel adındaki berber dükkanında "Jan" adıyla saç yıkayarak ve ortalık hizmeti yaparak geçimini sağlamıştır¹²⁹⁸.

Yurt dışına çıktığı ilk günden itibaren maddi sıkıntılar çeken Refi Cevad 1925'de Padişah'a göndermek üzere bir mektup yazmış ve takdim etmesi için üst yazı ile Zeki Bey'e göndermiştir. Refi Cevad, Padişah'a yazdığı mektupta, ortaya çıkan inkılâp hareketinin kendisine bağlı olanları "hazan rüzgarına tutulmuş" gibi darmadağın ettiğini söyleyerek, bu açıdan Ali Kemal'e gıpta ile bakılması gerektiğini, zira kendileri bin kere ölürken Ali Kemal'in bir defa ölerək kurtulduğunu belirtmiştir. İlerleyen bölümlerde yurtdışına çıkanları sınıflayarak anlatan ve babasının Padişah'a bağlılığından bahseden Refi Cevad, kendisi için ise;

"kulunuz ise aleyhte yapılan bin türlü entrikalara rağmen efendimizden hiç bir maddi lütuf beklemeksizin gazetemim üzerine 'saltanat-ı meşrûta taraftarıdır' cümlesini koyarak, Tefvik Paşa gibi musib ve naehl bir vezir-i meşumun saltanat aleyhindeki neşriyatı müsamaha eylediği dönemlerde bir başına o makamı müdafaa için can ve baş ile çalışmış... ve istikbali fedadan çekinmemiştir. Netice ne oldu? Efendimiz bir defa kulunuzun sefaletine alakadar bulunmadınız. Bu çocuk hasta mı? sağ mı?... demediniz.

... Bir saltanat taraftarı gazeteci değil, adi bir şahsiyet dahi olsa köşe-i nisyanda atılmaz. Halbuki ben üç senedir küflenmeye mahkûm bulunuyorum. Üç senedir sefaletle güreş etmekten yorgun düştüm... ve şahanelerine ricate mecbur oldu. Elbette hanenizde başımı sokacak bir köşe bulacağım ve hiç olmazsa bir lokma ekmek kapısından azade serkolacağım..."¹²⁹⁹

¹²⁹⁷ Soysal, **150'likler**, s. 225.

¹²⁹⁸ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-104, Bn: 1/A 2, Bt: 14 K.E. 1931.

¹²⁹⁹ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-104, Bn: 2/B 4, Bt: 27 T.S. 1925.

diyerek Padişah'a hem sitem etmiş, hem de sığınma isteğinde bulunmuştur. Mektubuna cevap alamayan Refi Cevad, Padişah'a bir kez daha başvurmuş ancak, ona da cevap alamamıştır. Daha önce bahsedildiği gibi, muhaliflerle Padişah'ı birleştirmek istemeyen ve bu nedenle mektupları iletmeyen Zeki Bey, Refi Cevad'ın bu mektuplarını da Padişah'a okumamış olsa gerek ki Refi Cevad mektuplarına cevap alamamıştır.

Bükreş Elçiliği'nin raporunda, "din ve millet haini, az bir paraya herşeyi satan ve yurda dönmesi uygun olmayan bir adam" olarak tanımlanan Refi Cevad için 686'da "ırkıbeşerin yüz karası bir adamdır. Layık-ı af değildir. Layık-ı nefrin ve lanet bir mevcudiyettir"¹³⁰⁰ demiştir.

1932 yılında garajlarda otomobil yıkayarak ve berber dükkanlarına kahve ve su taşıyarak geçimini sağlayan Refi Cevad'ın aleyhte açık bir davranışı görülmemekle birlikte, kişiliği gereği ve maddi sıkıntıları nedeniyle aleyhte ya da lehte bir fırsatı kaçırmayacağı ihtimali Paris Konsolosluğu tarafından dikkate alınarak takibine devam edilmiştir¹³⁰¹.

Paris'te bulunan Gümölcineli İsmail, Ömer Fevzi, Tahir gibi Yüzelliliklerle görüştüğü bilinen¹³⁰² Refi Cevad Yüzellilikler tarafından iki yüzlülükle itham edilmiştir¹³⁰³. Mehmet Ali, Cevad'la Tahir Ali'yi bu politikaları sonucu aralarında 1928 yılı içinde yaptıkları anlaşmaları Ankara'ya ihbar etmekle suçlamıştır¹³⁰⁴. Bu nedenle Mehmet Ali ile arası iyice açılan Refi Cevad maddi sıkıntılarına çare aramaya başlamış ve zorlukla Natan Sineması bilet kontrolörlüğü görevini elde etmiştir¹³⁰⁵.

1933 yılındaki af söylentilerinden sonra "Başvekil Hazretleri" başlığı ile yazdığı mektubunda;

"onbeş senedir elim bir hayatın yükünü üzerimde taşıyarak vatanımdan ayrı yaşıyorum. Bu müddet zarfında ne kal'en, ne kalemin, ne de fikren Cumhuriyet ve hükümetin aleyhinde bir harekette bulunmadım"

diyen Refi Cevad içinde bulunduğu hasret ateşinin sönmesi ve toprağına

¹³⁰⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 1/A 10, Bt: 20 K.E. 1932.

¹³⁰¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 1/B 5, Bt: 24.1.1933.

¹³⁰² EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 2/D 14.

¹³⁰³ EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 1/B 9, Bt: 11.2.1935.

¹³⁰⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 1/B 2, Bt: 26.10.1933.

¹³⁰⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 2/B 9, Bt: 10.2.1933.

kavuşmasını “harap bir hanenin yerine genç, zinde, asri, bütün hukuk-u hayatiyesine malik bir devlet” olan Türkiye Cumhuriyeti’nden beklediğini söylemiş ve “tahsiline, terbiyesine ve tecrübesine acıyarak, gurbet felaketi içinde heder olan hayatının bu durumuna son verilmesini” istemiştir¹³⁰⁶. Doğaldır ki, Refi Cevad’ın bu isteği karşılık bulmamıştır.

Refi Cevad 1935’de, Atatürk’ün hastalığı ile ilgili haberler duyulduğunda, kaleme aldığı mektubunda, bu hastalıktan dolayı duyduğu üzüntüyü “yalansız” dile getirerek mektubuna şöyle devam etmiştir.

“... Çünkü ben memleketin ve bilhassa idare-i haziranın daha bir kaç zaman şahsınıza kaim olduğuna ve olabileceğine kaniim. Binaenaleyh sizin yokluğunuzu memleket için felaket addediyorum...

Ben de bir gün bu felaketimin ikame eyleyeceği ümidiyle yaşıyorum. Yoksa çekilen zahmet çok ağırdır. Çeliği bile aşındırır... tekrar ediyorum, sizin afiyetinizle alakadarım. Temenni ediyorum ki çok yaşayınız...

Yaşayınız ki halasım sizden gelsin ve bu suretle ... yarın memleketimde biraz kaygısız geçireceğim ömrümün son demlerini yalnız size borçlu olayım. Siz isterseniz konosolhane çabuk bulur”¹³⁰⁷

Parasızlıktan dolayı sık sık yer değiştiren Refi Cevad¹³⁰⁸, aftan sonra ülkeye dönmüştür.

Alemdar Gazetesinden Pehlivan Kadri.- 150’lilik listeye 105 numara ile girmiştir. Ünlü kumarbazlardandır. Refi Cevad ’ın sürekli yardımcısıdır. Karşıcılar arasında bu özelliği ile yer almıştır. ¹³⁰⁹

Adana’da Ferdâ Gazetesi Sahibi Fanizâde Ali İlmî.- listeye 106 numara ile girmiştir. Adana doğumludur. Ailesi Bilgili soyadını almıştır. H.İ.F. yanlısı olarak Adana’da önce İngiliz, sonra da Fransız işgalini desteklemiştir¹³¹⁰.

Adana’nın işgali sırasında, Kuvayi Milliye’ye karşı Ferda adıyla bir gazete yayınlayan Ali İlmî, bu gazeteyi yalnızca Anadolu halkını aldatmak ve

¹³⁰⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 1/B 7, Bt: 19 Ağustos 1933.

¹³⁰⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 1/C 1, Bt: 11.10.1935.

¹³⁰⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 2/B 10, Bt: 11.2.1935.

¹³⁰⁹ T.G., 31 Mayıs 1938.

¹³¹⁰ Soysal, 150’likler, s. 277.

yanlış yola sürüklemek amacıyla çıkarmış ve sütunlarını Atatürk'ü ve ulusal mücadeleyi kötüleyici sözlerle doldurmuştur. T.B.M.M. Hükümeti tarafından gazetenin Anadolu içlerine girişi yasaklanmışsa da Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Dahiliye Nazırı olan Damat Şerif Paşa gazetenin yurda sokulmasına engel olunmaması için buyruklar vermiştir¹³¹¹. O günlerde Sivas'ta Heyet-i Temsiliye Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal tarafından, Adana'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurma çalışmaları yapan Yeni Adana gazetesi sahibi Ahmet Remzi'ye gönderilen bir mektupta "Gönderdiğiniz gazeteyi okudum. Teşekkür ederim. Namus ve vicdanını satmakta hiç tereddüt etmeyen bu gibi vatansız alçakların müfteriyâtı meşmu olmayarak mahdud bir mahiyette kalır. Bu fikir ve hissiyatla olanların avâkibi ise halen meşut olmaktadır..." denilerek kararlaştırdıkları şekilde bir uygulama yapılmasının uygun bulunduğunu ve kendisi tarafından gerekli girişimlerin şimdiden yapıldığı söylenmiştir¹³¹².

Adana'da çıkardığı gazetesi ile ulusal mücadele aleyhinde yayınlar yaptıktan sonra, ulusal zaferin ardından ülkeyi terkeden Ali İlmî, bu çalışmaları nedeniyle Yüzellilik listeye girmiştir.

Yurtdışına çıktıktan sonra, Antakya'da yerleşen Ali İlmî, Tarık Mümtaz ve firarilerin katılımı ile ve Çerkes İsmail Hakkı'nın idaresi altında "Musavver Sahra" adı ile bir dergi çıkarmış ve derginin birinci sayfasında islâmiyet için çalıştıklarını belirtmiştir¹³¹³. 1929 yılı içinde Antakya Lisesi'nde Edebiyat öğretmenliği yapan Ali İlmî'ye Çerkes Ethem'den "Celal" takma adıyla mektuplar gelmiştir¹³¹⁴. Antakya'dan ayrılarak kısa bir süre Şam'a giden, daha sonra da Antakya'ya geri dönen Ali İlmî için 686 gönderdiği raporlarda hükümet aleyhinde olduğunu ve affa layık olmadığını belirtmiştir¹³¹⁵.

Halep Konsolosluğu tarafından rejim aleyhinde bir faaliyeti görülmeyen Ali İlmî'nin Taşnaksutyun Komitesi ile çalışmaya karşı olan Kürt Teâli Cemiyeti ile ilişkisi olduğu da belirlenmiş, Fransızları idare etmekle birlikte gazetelerde ara sıra Türkiye'den yana yazı ve şiirler yazdığı görülmüştür. Lise'deki öğretmenliği sırasında öğrencilerine yaptığı telkinlerde de fena bir tutumu görülmemiş¹³¹⁶ Ali İlmî kardeşi Yüzellilik Mesut Fani ile birlikte Antakya'da

¹³¹¹ Mustafa Kemal, a.g.e., c. I. s. 443.

¹³¹² Yeni Adana, 26 Şubat 1941; EGM Arşivi, Dn: 12222-106, Bn: F 5.

¹³¹³ EGM Arşivi, Dn: 12222-106, Bn: A 3, Bt: 14 Ekim 1926.

¹³¹⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-106, Bn: A 6, Bt: 7 T.E. 1929.

¹³¹⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-106, Bn: D 9, Bt: 1932.

¹³¹⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-106, Bn: D 4, Bt: 28.9.1935.

halktan dayak yemişlerdir¹³¹⁷.

Ali İlmî de aftan sonra ülkeye dönenler arasındadır.

Balikesir’de İrşad Gazetesini Çıkaran Ömer Fevzi Bey.- Yüzellilik listenin 107 numarasına kayıtlıdır. Erzurum Kongresi’ne karşı çıkan Ömer Fevzi, kongreyi terkederek, Yunanlılar’dan aldığı izinle İrşad gazetesini çıkararak Ulusal Mücadele aleyhinde yayın ve faaliyete başlamıştır. Gazetesiyle özellikle Atatürk’e karşı büyük saldırılarda bulunarak “Mustafa Kemal Bir Sahtekâr mı Bir Mecnun mu?” adlı bir makale yazan Ömer Fevzi’nin Erzurum Kongresi’ne ait bazı belgeleri Yunanlılara verdiği hakkında bazı bilgiler de vardır¹³¹⁸.

Karşıt faaliyetleri ve ülkeye ihanetinden dolayı listeye alınan Ömer Fevzi, düşmanla birlikte ülkeyi terkederek Paris’te yerleşmiştir¹³¹⁹. 1930 yılında Paris’te Mehmet Ali’nin evinde, Refi Cevad ve Ahmet Rifat ile birlikte toplanarak, Abdülmecid’den aldıkları para ile La Republique Enchainée adlı gazeteyi çıkarmaya karar verdikten sonra iş bölümüne gidilmiş ve baş makalelerin Mehmet Ali ile birlikte Ömer Fevzi tarafından yazılması uygun bulunmuştur. Daha önce belirtildiği gibi, bu gazete devrim ve önderlerine karşı büyük saldırılarla doludur ve Mehmet Ali’nin Mustafa Kemal’e çektiği telgraflar da burada yayınlanmıştır¹³²⁰.

Ömer Fevzi, birara Paris’te tek başına ve Arap Harfleri’yle Rehber-i İnkılâp adında bir gazete yayınlamıştır. Çeşitli şekillerde ülkeye sokulmak istenen bu gazete de bir önceki ile aynı yolda yürümüştür¹³²¹.

Ömer Fevzi’nin Türkiye’deki rejim ve devrimler hakkındaki düşünceleri çeşitli zamanlarda dostlarına gönderdiği mektuplarda kendisini göstermiştir. 12 Eylül 1930 tarihli mektubunda;

“Bugünkü Türkiye siyasi, içtimai, iktisadi keşmekeş içinde bulunmaktadır. Bu vaziyeti elime karşımda sükût etmek erbâbı irfan ve vicdan için af olunmaz bir mecburiyettir. Halkımızın ne kadar musdarip olduğunu İzmir’de cereyan eden galeyanlı hadiseler gösterdi...”

¹³¹⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-106, Bn: D 3, Bt: 26.12.1936.

¹³¹⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-107, Bn: 2/E 10.

¹³¹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-107, Bn: 2/B 3.

¹³²⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-107, Bn: 2/E 10..

¹³²¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-107, Bn: 2/E 11, 2/B 10, Bt: 20.10.1938.

derken aynı mektubuna oldukça ilginç bir iddia ile devam etmiştir.

“Erzurum Kongresi’nin içtimainı bizzat düşündüm ve meydana getirdim. Neşredeceğim vesaik o milli itimain teşebbüsümle meydana geldiğini isbat edecektir. Erzurum içtimainda bu günkü diktatör Mustafa Kemal ile karşılaştım. Askeri hakimiyeti millî hakimiyete tercih edecek bir sistemle hareketi iltizam eden bu adamın zafer akabinde milletin başına askerî bir diktatör belası ihdas edeceğini görmüştüm...”¹³²²

20 Eylül 1930 tarihli bir mektubunda “...sekiz seneden beri ketmi esrara çalışan diktatör heyulası halk nazarında iflas edecek bir vaziyet alıyor. Bu günkü Mustafa Kemal idaresi ve inkılâbı namı altında neşr ve işaa olunan hareketleri Avrupa ulemasının telifatı ile istişhad ederek neşr ettiğim Rehber-i İnkılâp gazetesi ile tenkide çalışacağım¹³²³” diyen Ömer Fevzi, Kıbrıs’a gönderdiği 12 Eylül tarihli bir başka mektubunda ise amacının; “ilmi ve medeni prensiplere ve müteraki milletler içtihatlarına istinad ederek hukuki inkılâp ve tanzimat esaslarını efkâr-ı umumuyeye arz etmek ve fikirlerini yarınki inkılâba içtihat ve kanaatlarla belirleyerek hazırlamak olduğunu” söylemiş ve bunun için de abone kaydetmek gerektiğinden bahsetmiştir.

Ömer Fevzi, Bakanlar Kurulu’nun 23 Kasım 1930 tarihinde aldığı kararla ülkeye girişini yasakladığı¹³²⁴ bu gazetesinin bir çok sayısını Midilli’ye, oradan da kayıkçılarla Türkiye sahillerine¹³²⁵ sokmaya çalıştığı gibi, bazı Fransız gazeteleri ve Kahire’de çıkan Muadenet gazetesine sarılı olarak da ülkeye sokma çabasına girmiştir¹³²⁶.

Ömer Fevzi 1932 Ekim ayı içinde Paris’ten Suriye’ye geçmiş ve burada bazı Ermenilerle toplantılar yapmıştır. Beyrut’ta ve Trablusşam’da dolaşan Ömer Fevzi, Trablusşam’da bir komite oluşturarak Halep’te Celal Kadri ve Şeyh Bakır Çelebi ile görüşmüş ve burada da komitenin bir şubesini açmıştır. Bu şubeye Celal Kadri, Hasan Sadık, İsa Ruhi ve Tahir’i üye yapan Ömer Fevzi, Antakya’da da bir şube açarak başına Tarık Mümtaz’ı geçirmiştir. İskenderun şubesinin başına ise Zeynelabidin’i getirerek bir kısım muhalifleri üye kaydetmiştir¹³²⁷.

¹³²² EGM Arşivi, Dn: 12222-107, Bn: 2/E 12.

¹³²³ EGM Arşivi, Dn: 12222-107, Bn: 2/E 12.

¹³²⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-107, Bn: A 1.

¹³²⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-107, Bn: 2/B 3, Bt: 1.2.1931.

¹³²⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-107, Bn: A 6, A 9.

¹³²⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-107, Bn: 2/B 4, Bt: 8.7.1933.

Ömer Fevzi, Tarbluşşam'da Avni Paşa'nın yanında kalmış, Taşnaksutyunlu Ermenilerle, Kürtlerle ve bir kısım muhaliflerle görüşmeler yapmıştır. Bu seyahati sırasında gerekli olan parayı eski Şehzade Abid ve Selim'den ve bazı Ermeniler ile İstanbul'daki yakınlarından sağlamıştır ¹³²⁸.

Ömer Fevzi, altı ay süren bu seyahatinden sonra Mısır'a uğrayarak Paris'e dönmüştür ¹³²⁹. Paris'te yayınına bir süre ara verdiği Rehber-i İnkılâp gazetesini, yedinci sayısından itibaren tekrar yayınlamaya başlayan Ömer Fevzi gazetenin parasını, Abdülhamit'in oğlu Abidin ile Ermenilerden almıştır. Suriye'de de bu amaç için para topladığı belirlenen Ömer Fevzi'nin, gazetesini Paris'te öğrenim gören Türk öğrenciler aracılığıyla Türkiye'ye sokacağı Dahiliye Vekâleti tarafından haber alınmıştır ¹³³⁰.

Ömer Fevzi Af Kanunu'ndan sonra ülkeye dönmüştür.

Halep'te Doğru Yol Gazetesi Sahibi Hasan Sadık.- listenin 108. sırasındadır. Gaziantep'in işgali sırasında Fransızlarla çalışmış, Fransızların Antep Polis Müdürlüğü'nü ve Müdde-i Umumiliği (savcı)'ni yaptığı için ¹³³¹ Yüzellilik listeye dahil olmuştur.

Yurtdışına çıktıktan sonra da aleyhte faaliyetlerden geri kalmamış ve Halep'te çıkardığı Doğru Yol gazetesi ¹³³² ile uzun süre devrim ve kadrosu hakkında yayınlar yapmıştır. Hasan Sadık, Halep Emniyeti Umumiyesi'ne yazdığı bir mektupla Fransız davasına aralıksız sekiz sene sadakatle çalıştığını ve bu uğurda malını, mülkünü feda etmekten çekinmediğini övünerek anlatmıştır ¹³³³.

Celal Kadri'nin kayınbiraderi olan Hasan Sadık, Antakya'da avukatlık yapmıştır ¹³³⁴. 1937'de Halep'te yabancı teşvikiyle Hatay Türklerinin ikiye bölündüğü, Amik Partisi'nin Antakya Halk Partisi'ni ezdiği ve Halk Partisi üyelerinin tutuklanmaktan korkarak Türkiye'ye kaçtıkları yolunda propagandalar yapmıştır. 1938'de Halep, Şam, Hasice ve Beyrut kolları olan ve Şeyh Bakır Çelebi, Celal Kadri ile karısı Nevber ve Adalı Hacı Mehmet tarafından idare

¹³²⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-107, Bn: 2/B 4, Bt: 26.2.1933.

¹³²⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-107, Bn: 2/E 12.

¹³³⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-107, Bn: 1/E 13, Bt: 24.12.1932.

¹³³¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-108, Bn: A 14.

¹³³² EGM Arşivi, Dn: 12222-108, Bn: B 13.

¹³³³ EGM Arşivi, Dn: 12222-108, Bn: D 12.

¹³³⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-108, Bn: D 11.

edilen uluslararası bir casus şebekesine katılmıştır ki bu şebeke, elde ettiği belgeleri para karşılığında İtalyanlara, Fransızlara, Arap ve İngilizlere hatta gerektiğinde Kürtlere ve başka siyasi varlıklara satmak ve para kazanmak için çalışmıştır¹³³⁵.

Hatay'da Halk Partisi'nin ileri gelenleri ile arası iyi olan Hasan Sadık, Af Kanunu'nun kendilerini kamu hizmetlerinden yoksun bırakmasını eleştirerek "mademki vazife ve memuriyet verilmiyor, dava vekâleti bile şüpheli imiş, zira bunun da amme hizmeti olduğu söyleniyormuş. Şu halde yerleştiğim sancakta kalarak bir vazife almak ve burada oturmak daha iyidir" diyerek Türkiye'ye geçici bir süre için geleceğini tekrar sancağa döneceğini söylemiştir¹³³⁶.

Aftan sonra Hatay'da kalan Hasan Sadık, Celal Kadri ile sürekli mektuplaşmış, ve Hatay'ın aldığı son durum konusunda Cela Kadri'yi sürekli bilgilendirmiştir.

Celal Kadri, Hasan Sadık'a gönderdiği mektupta Hatay'da bulunan Kürt ve Arap aşiretlerinin isimleri, başkanları, kuvvetleri ve yerleri hakkında bilgi istediği gibi dostları olan Ermeni ve diğer gayrimüslimlerin durumlarını da sormuştur¹³³⁷. Hasan Sadık da cevap olarak yazdığı mektupta ayrıntılı olmasa da bilgiler verdikten başka daha çok Hatay'ın durumu konusuna değinmiştir.

Bu mektuplardan birinde Hatay'daki hayat pahalılığından ve malların gümrük vergisine tabi tutulmasından yakınan Hasın Sadık, Hatay'daki Merkez Bankası'nın halkı soyduğunu ve bu nedenle halkın rahatsız olduğunu söyleyerek, bu tür kötülükleri İngiliz, Fransız ya da Almanların yüzlerce altın dökseler bile yapamayacaklarını iddia etmiştir. Bu tür hoşnutsuzlukların sebebi olarak, Hatay'da Doktor Abdurrahman, Maliye Vekili Celal ve diğer vekilleri gösteren Hasan Sadık, Türkiye'nin memurlarının bunlara engel olmadığını ve zengin Türklerin mallarını bırakarak göçe hazırlandıklarını söylemiştir¹³³⁸.

Sürgün hayatı boyunca bir çok karışık olayın içinde yer alan, hatta Anadolu garajından bir Türk'e ait olup, Türkiye'den kaçak getirilen binbeşyüz kadar altının çalınması olayına katılan ve bu nedenle Fransız Emniyeti tarafından takibe alınan¹³³⁹ Hasan Sadık, kansere yakalanmış, Guraba

¹³³⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-108, Bn: F 7.

¹³³⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-108, Bn: D 11.

¹³³⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-108, Bn: D 3, Bt: 4 Mayıs 1939.

¹³³⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-108, Bn: D 7-8-9, Bt: 7 Mayıs 1939.

¹³³⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-108, Bn: A7-8, Bt: 11 Ağustos 1927.

Hastahanesi'nde geçirdiği bir ameliyatın ¹³⁴⁰ ardından ölmüştür ¹³⁴¹.

Köylü Gazetesi Sahip ve Müdürü İzmir'li Refet. - listeye "gazeteciler" başlığı altında 109 numarayla giren son Yüzelliliktir. Köylü gazetesi ile yaptığı yayınlardan dolayı listeye alınmıştır.

Ülkeden kaçtıktan sonra Yunanistan'a giden Refet'in Türkiye Cumhuriyeti aleyhindeki faaliyetlerine devam ettiği ve bu yolda bir kitap yayınladığı, İzmir Liman Reisi tarafından gönderilen yazıdan anlaşılmıştır ¹³⁴². Atina'da kaldığı sürede Venizelos ile görüşmeler yapan Refet, bu görüşmelerinden birinde, Sivas'ta bir çok Yunan esiri kaldığını ve bunların Türkler tarafından gizli tutulduğunu söylemiştir¹³⁴³.

1928 yılından itibaren ülke hasreti ağır basan Köylü Refet, Mustafa Kemal Paşa ve Adliye Vekili Esat Bey'e yazdığı mektuplarla affedimesini istemiştir.

Refet " Pek Büyük ve Şanlı Gazi Paşa Hazretleri" başlığı ile Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı ilk mektupta suçunu kabul ederek af isteğinde bulunmuştur.

"Salt üç değil altı yıldır çok çektim, çekiyorum. Gönülümün üzüntüsü ise en koyusu ve zorlusudur. Yunanlılar'ın yurduma ayak bastıkları andan başlayan bu acıklı kara günlerin korkarım bu yadelerde beni öldürecek. Söylüyorum ve inanıyorum ki ben aldanmışım ve kurtuluş yolunu yanlış görmüşüm... Geçmiş yararlılıklarım da çoktur ve büyüktür. İşte bu son suçumu geçmiş eylemlerime... bağışlayınız.... İlk önce açık ve katıksız Türk diliyle gündelik 'gazete' çıkardım. İşte bu tek suçumu da, bu geçmişlerimi de bağışlayınız.... Benden büyük kötülükler işleyenlerin sayısı yüzbinleri aşar. Bu suç, bu kadar işleri başaran 'Köylü'den çıkmamalı idi... suçlarımı bağışlamak büyüklüğünü yine sizden ister ve beklerim..."¹³⁴⁴

Adliye Vekili Esat Bey'e ise "suçumu görenlerden ve bilenlerdenim" diyerek adalet kapılarının kendisine kapanmamasını isteyen Mehmet Refet, Mektubuna şöyle devam etmiştir:

"...Para almadığım ve bu kötü yola paraya taparak sapmadığımı herkes biliyor...

¹³⁴⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-108, Bn: G 1, Bt: 23.8.1948.

¹³⁴¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-108, Bn: F 9, Bt: 25.3.1949.

¹³⁴² EGM Arşivi, Dn: 12222-109/1, Bn: 2/D 9, Bt: 3 Mayıs 1340 (1924).

¹³⁴³ EGM Arşivi, Dn: 12222-109/1, Bn: 2/D 9, Bt: 19 Nisan 1928.

¹³⁴⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-109/1, Bn: 2/D 6, (Tarihsiz).

Diyorlarmış ki, iki üç yazı pek ağır ve bunlardan biri de Çerkesler beyannamesi imiş... Yunanlılar'ın ilk ayak attıkları gün paraca, canca geçirdiklerimi bilmeyen yoktur... Türklük için kendimi ne ateşlere attığımı yakından bildiğiniz için ayaklarınıza kapanarak yalvarıyorum..."¹³⁴⁵

Köylü Refet Esat Bey'e gönderdiği bu mektubun kopyalarını İktisat ve Ticaret Vekili Rahmi Bey¹³⁴⁶ ile Maarif Vekili Necati Bey'e¹³⁴⁷ de göndermiştir.

Mehmet Refet, Mustafa Kemal'e gönderdiği ikinci mektubunda övgüler yağdırmıştır.

"Yaptığın ve ortaya yaydığın büyüklükler dünyanın gözü önünde. Yurduma göz değenler bile şaşa şaşa, parmak ısıra ısıra görüyorlar ve söylüyorlar... Sen ise bilgisizlik ve kölelik diyarıyla medeniyet dünyası arasına büyük ve geniş yollar açtın. Türkiye'yi ve onun Türklüğünü değil, bütün Asya'nın birçok milyonları aşan Türklerini kurtardın..."¹³⁴⁸

Refet, "En Büyüğümüz ve En Büyük Gazimiz" başlığı ile Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği üçüncü mektupta;

"Saklayamam, Huzurunuzda yalan söyleyemem, kötü düşüncem yoktu, şaşkındım, sapkındım. Yolumu şaşırdım, yanlış ve karanlık yollara sapmışım. Yoluma ışık tutan bulunmadı... Gündük düşünceme, dar kafama büyük işler sığdıramıyordum, ağlıyordum... Evet görüyorum ki yurduma kıyanlar vardı. Kuruyası diliyle, elindeki kalemiyle, omuzundaki tüfeğiyle ve bütün dileği ve yüreğiyle çalışanlar vardı... Evet en son dileğim bu olacaktı ve böyle haykıracaktım. Amanın ağalar, beyler, paşalar... Bırakınız beni, şunları elimle asayım, iplerini ben çekeyim ve sonra siz beni...

9 Eylül'e doğru ortalıktaki bulutlar çekilmiş... Türkün güneşi doğmaya başlamıştı. Ben sevinerek -ağlayarak değil- bir kaç gün için yurdumdan uzaklaşıyordum... ve beş on gün geçince bir bağışlama ile yurduma döner hasretlilerime kavuşurum diyordum. İş dediğim gibi ve umduğum gibi çıkmadı. Geçen her bir gün üstüne daha ağır yükler yığıldı ve o günlerin biri de alnıma bir kara damga bastı: Vatan haini...

Kendimi çok suçlu buluyorum. O eskileri ve bu eski yenileri gördükçe suçum gözümde ufalıyor, ufalıyor ama ah o alnımdaki damga. İşte, onu da siz en büyüğümüz, en büyük Gazimiz sileceksiniz ve beni bu kara düşünceliler arasından

¹³⁴⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-109/1, Bn: 1/E 2, Bt: 20.4.1928.

¹³⁴⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-109/1, Bn:1/ E 4.

¹³⁴⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-109/1, Bn: 1/F 1.

¹³⁴⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-109/1, Bn: 1/E 9, Bt: 20.6.1928.

çıkarcaksınız..."¹³⁴⁹

Ancak tüm bu çabaları sonuç vermeyince, hatta eşini Tefvik Rüştü Bey'e gönderip af isteğinde bulunmasından da sonuç alamayınca Atina kahvelerinde Çerkes Sefer, Hayri Hoca ve Çerkes Davut'a, tüm yalvarmalarına rağmen başarılı olamadığını söyleyerek; "artık ben de Türkiye aleyhinde bulunacağım. Hatta gazete de çıkaracağım" ¹³⁵⁰ demiştir.

Bu olaydan sonra, Türkiye'ye karşı bir tutum sergileyen Refet, Atina'da firari Vehib ve Yüzbaşı Şişman Ethem ile sık sık görüşmüş ve Türkiye'nin ekonomik güçlüklerinden şikayet etmiştir. Hatta bunlar Panteon kahvesinde toplanarak Atina'daki İttihatçıları Türkiye aleyhinde kışkırtma yolları aramayı kararlaştırmışlardır ¹³⁵¹.

Bu tür toplantılardan bir sonuç çıkaramayan Mehmet Refet, 1936 yılına gelindiğinde iyice karamsarlığa kapılmıştır. Refet, dostu Halit Bey'e yazdığı mektupta, Halit'in annesinin ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirirken, "O zavallı da kurtulmuş oluyor. Biliniz ki ben ölümü temenni edenlerin belki en başındayım" diyerek sürgünde sürünmeye katlandığını ancak en büyük korkusunun "bu kara topraklarda" gömülmek olduğunu söylemiş ve Türkiye'de gömülmenin kendisine de kısmet olmasını dilemiştir ¹³⁵².

Mehmet Refet de 1938 affı ile ülkeye dönenler arasındadır.

1.10. Diğer Kişiler

Bu numaradan 150 numaraya kadar olan kişiler, Bandırma, Gönen, Manyas ve Susıgırlık (Susurluk) çevresinde, Anzavur Ahmet ile birlikte çalışan köylülerden oluşmaktadır¹³⁵³.

Tarsuslu Kamil Paşazade Selami.- listede 110. sıradadır. Ulual Mücadelenin başlangıcından itibaren Fransızlarla birlikte çalışmış, Fransa'nın mütarekeyi imzalamasından sonra İtalyan mütareke heyeti ile birlikte Suriye'ye geçerek, İtalya'nın Suriye ve Trablus konsolosları Sbrana ve Cagliari ile ilişki içine girmiştir. Selami İtalyanlar tarafından Lazkiye muhafızlığına getirilmek

¹³⁴⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-109/1, Bn: 1/E 7, Bt: 5.81928.

¹³⁵⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-109/1, Bn: 2/D 10, Bt: 1 Temmuz 1931.

¹³⁵¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-109/1, Bn: 2/D 10, Bt: 20.4.1931.

¹³⁵² EGM Arşivi, Dn: 12222-109/1, Bn: 2/C 2, Bt: 10 Haziran 1936, (33'ün raporu)

¹³⁵³ T.G., 31 Mayıs 1938.

istenmişse de atama işlemi sonuçlanmamış, Suriye ve Lübnan'ın İngiliz orduları tarafından işgalinden sonra, Fransa'nın genel temsilcisi olarak Beyrut'a geçen General Catroux'un yardımları ile bu göreve atanmıştır. Fakat bir iki ay sonra Suriye ileri gelenlerinden Münir Abbas Suriye Hükümetinde nazır olunca Selami'yi görevden alarak yerine, daha önce bu görevi yürüten kardeşi Şevket Abbas'ı getirmiştir¹³⁵⁴.

Bu nedenle açıkta kalan Selami, hem Fransızlardan aldığı, hem de İstanbul'daki annesinin gönderdiği para ile geçimini sağlamıştır. Selami Türkiye lehinde konuşmakta ise de yapılan incelemeler onun aleyhte olduğunu kanıtlanmıştır¹³⁵⁵.

Fransızların istihbarat işlerinde çalışan¹³⁵⁶ Selami, Fransızların Lazkiye'de çevirdikleri rollerde yani, Alevi ileri gelenlerini Vatani Partisi aleyhine ve Fransızlar lehine çevirmek için yapılan propogandalarda etkin bir rol oynamıştır. Türkiye'deki adamları, Hatay'a girip çıkan Aleviler ve Trablusşam'a kadar gelen Türkiye'nin şimendifer memurları aracılığıyla edindiği bilgileri Fransızlara satan Selami, bu adamlarla Trablusşam'da bulunan Tarsuslu Salih Deyab¹³⁵⁷ ve Hamid Yasin¹³⁵⁸'in dükkanlarında buluşmuştur¹³⁵⁹. Ülkeden ayrıldıktan sonra da aleyhte tutumunu sürdürdüğü anlaşılan Tarsuslu Selami, Eylül 1931'de yapılan ve bir takım suikastçilerin Türkiye'ye sokulmasının kararlaştırıldığı toplantılarda da hazır bulunmuştur¹³⁶⁰.

Aftan sonra ülkeye dönmeyen ve 1941'de Suriye'deki Alevi bölgesi muhafızlığına atanan¹³⁶¹ Selami'nin ölümü ile ilgili biri bilgiye rastlanamamıştır.

Tarsuslu Kamil Paşazade Kemal.- listenin 111. sırasındadır. Ülkeden ayrıldıktan sonra önce Suriye'ye giden ve siyasi olaylara karışmayan¹³⁶² Kemal, daha sonra Gaskonya Körfezi sahilindeki bir kasabada Halil Rifat Paşa'nın oğlunun yanına yerleşmiştir¹³⁶³. Tarsuslu Kemal aftan iki yıl sonra

¹³⁵⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-110, Bn: D 10-11, Bt: 14 K.E. 1942.

¹³⁵⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-110, Bn: A 2.

¹³⁵⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-110, Bn: A 7, Bt: 25 Eylül 1933.

¹³⁵⁷ Salih Deyab, aslen Lazkiye'lidir. Adam öldürmekten aranmakta iken Suriye'ye kaçmıştır.

¹³⁵⁸ Hamit Yasin, Selami'nin amcasının oğlunun oğludur. Suriye'de kaçaktır.

¹³⁵⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-110, Bn: C 2, Bt: 12 Ekim 1939.

¹³⁶⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-110, Bn: A 11, Bt: 8 Ekim 1931.

¹³⁶¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-110, Bn: D 4, Bt: 10 Eylül 1941.

¹³⁶² EGM Arşivi, Dn: 12222-111, Bn: A 8, Bt: 1932.

¹³⁶³ EGM Arşivi, Dn: 12222-111, Bn: A 2, Bt: 11 Kasım 1935.

ülkeye dönmüştür.

Süleymaniyeli Kürt Hakkı.- listenin 112. sırasındadır. Ülkeden ayrıldıktan sonra listeye alınarak varlığına önem verilmesinin onu tanıyanları güldürdüğünü düşünen 686, Hakkı'nın Hicaz'a yerleştiğinin bildirmiş ¹³⁶⁴, ancak yapılan incelemeler sonucu burada olmadığı anlaşılmıştır ¹³⁶⁵.

Kudüs Konsolosluğu tarafından verilen bilgiye göre Amman'a gittiği, sarhoşluğu ve serseriliği yüzünden Şark-ül Ürdün Hükümeti tarafından sınır dışı edildiği anlaşılan Hakkı'nın Çerkes Ethem ile de arası açıktır ¹³⁶⁶.

Bağdat Elçiliğince Kürt Hakkı'nın İran ordusunda yüzbaşı olduğu ve Hille'de depo taburu kumandanlığı yaptığı haber verilmişse de doğrulanmamıştır ¹³⁶⁷. Sürgündeki yaşamı ile ilgili kesin bilgilere rastlanamayan Kürt Hakkı 1934 yılı içinde Suriye'de ölmüştür ¹³⁶⁸.

İbrahim sabri.- listenin 113. sırasında olan İbrahim Sabri, Yüzellilik Mustafa Sabri'nin oğludur. Onunla birlikte ülkeden ayrılmış ve sürgün yaşamını geçirmiştir. Babasının Türkiye aleyhinde yaptığı her işte ortaktır. Ondan ayrı olarak yaptığı tek çalışma, eski şehzade Nizamettin'in tedavi amacı ile Kahire'den Cenova'ya hareketinde ona eşlik etmesidir ¹³⁶⁹.

Aftan sonra ülkeye dönmeyen İbrahim Sabri, Ezher Camii kütüphanesinde çalışmış ¹³⁷⁰, babasının ölümünden sonra ise İskenderiye Üniversitesi'nde "El Sine-i Şarkiye" öğretmenliği yapmıştır ¹³⁷¹.

Bursalı Fabrikatör Cemil.- listenin 114. sırasındadır. Ülkeden ayrıldıktan sonra Atina'ya yerleşmiş, Yunan ordusuna işgal sırasında yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak yüzbaşı rütbesiyle emekliye ayrılarak, aldığı bin drahmi aylıkla geçimini sağlamıştır ¹³⁷².

¹³⁶⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-112, Bn: E 10.

¹³⁶⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-112, Bn: E 6, Bt: 23 Mayıs 1933.

¹³⁶⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-112, Bn: E 2, Bt: 5 Temmuz 1933.

¹³⁶⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-112, Bn: E 3, Bt: 17 Şubat 1935.

¹³⁶⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-112, Bn: E 7, Bt: 21 Ağustos 1935.

¹³⁶⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-113, Bn: G 1, Bt: 14 Şubat 1933.

¹³⁷⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-113, Bn: G 6, Bt: 16 Kasım 1942.

¹³⁷¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-113, Bn: G 4, Bt: 27 Kasım 1957.

¹³⁷² EGM Arşivi, Dn: 12222-114, Bn: E 2.

Atina'da 22 Mayıs 1934'de ölen¹³⁷³ Cemil'in cenazesi Yunanlılar tarafından kaldırılmıştır¹³⁷⁴. Ölümünün ardından bir vasiyetname bırakarak, Atina'da bulunan Ermeni Badesaryan'a Bursa'da gömülü bulunan paralarının yerlerini bildirdiği, beşbin altın lira kadar bir paranın Camii Kebir yanındaki bir binada veya İbrahim Paşa mahallesinde bulunan evinde, altıyüz altın liranın ise Kapalıçarşı'daki mağazalardan birinde gömülü olduğunu bildirdiği ve Badesaryan'ın bunları çıkarmak üzere Bursa'ya bir adam gönderdiği Atina Elçiliğince haber alınıp, Hariciye Vekâletine bildirilmiştir¹³⁷⁵.

Bursa Valiliğince yapılan inceleme sonucu, Camii Kebir yanındaki binanın uzun zamandan beri Merkez Otelı adı ile Ethem Çavuş adlı birisi tarafından işletildiği, Cemil'in İbrahim Paşa mahallesinde bir evi olduğu, Kapalıçarşı'da Cemile ait bir mağaza bulunmadığı ve o güne değin Bağdasaryan isminde birisi tarafından paraları çıkarmak üzere kimsenin gönderilmediği anlaşılmıştır¹³⁷⁶.

Çerkes Ragıb.- listenin 115. sırasındadır. Ünlü İngiliz casusudur¹³⁷⁷. Bağdad'da yerleşerek sınır boyunda silah kaçakçılığı yapan Ragıb, veremden ölmüştür¹³⁷⁸. Halepte çıkan Vahdet gazetesi 2 Aralık 1931 tarihli sayısında ölüm haberini vermiştir¹³⁷⁹.

Kazak Hasan.- listenin 116. sırasındadır. Adana'nın Fransızlar tarafından işgali sırasında Fransızlara jandarma zabıtlığı yapmış ve ulusal zaferin ardından Suriye'ye kaçarak, Kırıkhan civarındaki Deli Bekir Köyü'ne yerleşmiştir¹³⁸⁰.

Halep Konsolosluğu tarafından 1928-1930 yılları arasında Kırıkhan'da öldüğü ve orada gömüldüğü haber verilmişse¹³⁸¹ de yapılan inceleme sonucu ölmediği anlaşılmıştır. Eski çeteci Ermenilerden Kirkor Tartolyan 13 mayıs 1936'da Halep'te Hasan ile rakı içtiklerini, bir başka Ermeni de Hasan'ı Şam'da

¹³⁷³ EGM Arşivi, Dn: 12222-114, Bn: C 12, Bt: 31 Mayıs 1934.

¹³⁷⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-114, Bn: D 13, Bt: 28 Haziran 1934.

¹³⁷⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-114, Bn: D 14, Bt: 2 Temmuz 1934.

¹³⁷⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-114, Bn: D 5, Bt: 8 Eylül 1934.

¹³⁷⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-115, Bn: F 5, Bt: 3 K.S. 1932.

¹³⁷⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-115, Bn: E 11, Bt: 30 Ekim 1931.

¹³⁷⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-115, Bn: F 6, Bt: 21 K.E. 1931.

¹³⁸⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-116, Bn: G 8.

¹³⁸¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-116, Bn: F 13.

firari Adana'lı Ali'nin evinde gördüğünü iddia etmiştir¹³⁸².

Kazak Hasan'ın ölüm tarihi ile ilgili kesin bir bilgi bulunamamıştır.

Eşkiya Reisi Çerkes (Süngülü) Davut.- listeye 117 numarayla girmiştir. Genel Savaş boyunca eşkiyalıkla vakit geçirmiştir. Mütarekeyi takip eden günlerde teslim olmuşsa da o dönemdeki hükümetin idaresizliği yüzünden tekrar dağa çıkmıştır. Bursa ve çevresi B.M.M'nin emrine girdikten sonra yakalanmış, Bursa'ya getirilmiş ve Askerî Daire'de hapsedilmiştir. Ancak, mahkemesi başlayacağı günlerde hapishanenin damını delerek kaçmıştır.¹³⁸³ Anadolu'nun işgali sırasında Yunanlılara hizmet eden Davut Zekeriya'nın bu hizmetleri, General Petmekzas ve Kaymakam Protosingelos tarafından Yunan Hükümetine verilen mektupta şöyle sıralanmıştır:

"1. Balıkesir ve Bandırma'nın işgalinden sonra bölgeyi Türk çetelerinden temizleme görevi Zekeriya ve müfrezesine verilmiş ve büyük başarı ile görevini yerine getirmiştir.

2. 18. Alayın Balıkesir'e ulaşmasından sonra Bursa mıntıkası ile diğer yerlerin, bu bölgede faaliyet gösteren Kemalist çetelerden temizlenme görevi Davut Zekeriya'ya verilmiş, üzyüz kişilik çete ile Türk çetelerini takip ve tamamıyla yoketmiştir..."¹³⁸⁴

Davut Zekeriya bununla da kalmayarak, Yunan ordusuna işgal zamanında erzak ve diğer yardımlarda da bulunmuş, bu yardımlarına karşılık olarak yüzyirmi bin drahmi almıştır. Ülkeden ayrıldıktan sonra Yunanistan'a yerleşen Zekeriya, yardımlarından dolayı Yunan ordusundan alacaklı olduğunu öne sürmüştür¹³⁸⁵.

Yunan Harbiye Nezaretinin protokol kaleminde hademelik yaparak geçimini sağlayan Davut Zekeriya, daha sonra General Protosingelos tarafından Pire'deki askeri levazımat ambarına ikibin drahmi maaşla koruma memuru olarak atanmıştır¹³⁸⁶. Yunan vatandaşlığına kabulü için Protosingelos'a başvuran¹³⁸⁷ Davut Zekeriya, sürgün yıllarında da aleyhte tutumunu sürdürmüş, kumandası altındaki doksan Çerkes ile birlikte Midilli ve

¹³⁸² EGM Arşivi, Dn: 12222-116, Bn: G 1, Bt: 10 Haziran 1936.

¹³⁸³ T.G., 31 Mayıs 1938.

¹³⁸⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-117, Bn: 3/B 6, 3/B 7, Bt: 1 Ağustos 1930.

¹³⁸⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-117, Bn: 1/A 4, Bt: 24 Temmuz 1930.

¹³⁸⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-117, Bn: 2/B 5.

¹³⁸⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-117, Bn: 2/B 7, Bt: 6 Kasım 1932.

Çeşme yoluyla Türkiye'ye girmek isteyeceğinin haber alınması üzerine Dahiliye Vekâleti harekete geçerek gerekli önlemleri almış, ancak Zekeriya ve adamlarının böyle bir girişimi olmamıştır¹³⁸⁸.

Aftan sonra dönmeyen Zekeriya'nın ölümü ile ilgili bir bilgiye rastlanamamıştır.

Binbaşı Çerkes Bekir.- listeye 118 numarayla girmiştir. Eski karşıcılardan Nigehban Grubu kurucularındandır. Zaferden sonra Suriye'ye kaçmış olan Binbaşı Çerkes Bekir, 1389 Temmuz 1925'de Midilli civarında ölmüştür¹³⁹⁰.

Bursalı Necib.- Fabrikatör Cemil'in kayınbiraderi olan Necib listenin 119. sırasındadır. Osmanlı ordusunda ihtiyat zabıtlığı yapmıştır¹³⁹¹. Ülkeden ayrıldıktan sonra Yunanistan'a giderek Atina'ya yerleşen Necib, din değiştirerek Yorgi İstavropulas ismini almış¹³⁹², vaftiz olmuş ve Yunanlı bir kızla evlenmiştir. Yunan ordusundan yüzbaşı rütbesiyle emekli olan¹³⁹³ Necib'e Yunan Hükümeti, posta ve telgraf dairesinde dolgun bir maaşla memuriyet de vermiştir¹³⁹⁴. Her iki maaşla geçimini sağlayan Necib, aftan sonra Türkiye'ye dönmek istememiş hatta konsoloslukla ilişkiye bile geçmemiştir¹³⁹⁵. 686 tarafından Türk düşmanı olarak nitelenen¹³⁹⁶ Necib'in ölüm tarihi ile ilgili bir bilgiye rastlanamamıştır.

İzmir Umur-u İslâmiye Eski Müftüsü Ahmet Hulusi.- 120 numaralı Hulusi, Midilli'de yerleşmiş ve 1928 yılında burada ölmüştür¹³⁹⁷. Eşi Sariye Hanım ise üç çocuğu ile birlikte Midilli Konsolosluğundan 29.5.1929'da aldığı üç aylık pasaportla ülkeye dönerek Ayvalık'ta yerleşmiş, durumları Balıkesir Valiliğince, kendilerine sezdirilmeden takip edilmiştir¹³⁹⁸.

1388 EGM Arşivi, Dn: 12222-117, Bn: 1/B 5, 1/B 6, Bt: 28 Temmuz 1930.

1389 T.G., 31 Mayıs 1938.

1390 EGM Arşivi, Dn: 12222-118, Bn: E 10.

1391 EGM Arşivi, Dn: 12222-119, Bn: G 3.

1392 EGM Arşivi, Dn: 12222-119, Bn: G 7, Bt: 23 Haziran 1930.

1393 EGM Arşivi, Dn: 12222-119, Bn: G 9, Bt: 14 Ocak 1943.

1394 EGM Arşivi, Dn: 12222-119, Bn: G 7, Bt: 23 Haziran 1930.

1395 EGM Arşivi, Dn: 12222-119, Bn: G 9, Bt: 14 Ocak 1943.

1396 EGM Arşivi, Dn: 12222-119, Bn: G 1.

1397 EGM Arşivi, Dn: 12222-120, Bn: G 1.

1398 EGM Arşivi, Dn: 12222-120, Bn: G 5.

Mavanoğlu Mustafa.- listenin 121. sırasındadır. Eşme-Garanköy 1286 (1870) doğumludur¹³⁹⁹. Yunanlıların Eşme kaymakamı olan Mustafa 11 Mayıs 1924'de sınırdışına çıkarılmak üzere İzmir'e sevk edilenler arasındadır. Yunanistan'a yerleşerek Yunan vatandaşlığına geçen Mavanoğlu Mustafa, hizmetlerinin karşılığı olarak binbeşyüz drahmi emekli maaşı almıştır. Yunan Hükümeti tarafından Çerkeslerin durumlarını yakından incelemekle görevlendirilen Mavanoğlu, aynı zamanda Fransız Konsoloshanesine de hizmet etmiştir. Paris'teki Mehmet Ali ve Arif Oruç ile haberleştiği bilinen¹⁴⁰⁰ Mustafa, bir süre sonra Yunanistan'dan ayrılarak Bulgaristan'ın Varna şehrine yerleşmiş ve af kanununa kadar burada kalmıştır¹⁴⁰¹.

Mavanoğlu Mustafa'nın 1938 affından sonra doldurduğu beyanname 17.8.1938'de Dahiliye Vekâletince İzmir Valiliğine gönderilmiş¹⁴⁰², ancak 1925 yılında ülkede bulunmadığı için nüfus kaydına rastlanamadığından, hüviyetini ispatlayacak belge sunulmadıkça pasaport verilmesine imkan olmadığı Emniyetçe bildirilmiştir¹⁴⁰³. Bunun üzerine Bulgaristan'dan nüfus kayıt örneği yollayan Mustafa'nın yurda dönmesinde herhangi bir sakınca olmadığı kendisine bildirilmiştir¹⁴⁰⁴.

Gönen'in Tuzakçı Köyü'nden Yusuf oğlu Çerkes Remzi.- listenin 122. sırasındadır. Ülkeden ayrıldıktan sonra Selanik'te yerleşmiş, 135 numaralı idris ve firari Recep ile birlikte oturmuştur. Küçük bir dükkanda tavukçuluk ve yumurtacılık yaparak geçimini sağlayan ve aleyhte davranışlar içine girmeyen¹⁴⁰⁵ Remzi'nin ölümü ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

Gönen'in Bayramiç Köyü'nden Hacı Kasım oğlu Zühtü.- listenin 123. sırasındadır. 1923 yılında diğer arkadaşları, 79 numaralı Lampat Yakup, 126 numaralı Aziz, 130 numaralı Arap Mahmut ve 145 numaralı İsmail ile birlikte İzmir hapishanesinden çıkarılarak sınırdışı edilenler arasındadır. Bunlar birlikte Köstence'ye gitmişler, ancak Zühtü 1925 yılında hastalanarak Köstence'de ölmüş ve müslüman mezarlığına gömülmüştür¹⁴⁰⁶.

¹³⁹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-121, Bn: 1/A 4.

¹⁴⁰⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-121, Bn: 1/E 12.

¹⁴⁰¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-121, Bn: 1/A 4.

¹⁴⁰² EGM Arşivi, Dn: 12222-121, Bn: 1/A 7.

¹⁴⁰³ EGM Arşivi, Dn: 12222-121, Bn: 1/A 1, Bt: 15 Aralık 1938.

¹⁴⁰⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-121, Bn: 1/D 9, Bt: 28 Nisan 1938.

¹⁴⁰⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-122, Bn: A 2, Bt: 2 Eylül 1933.

¹⁴⁰⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-123, Bn: 2/B 14, Bt: 1 Eylül 1933.

Gönen'in Balcı Köyü'nden Kocagöz'ün Osman oğlu Şakir.- listenin 124. sırasındadır. Anzavur Ahmet ile birlikte isyan edenler arasındadır¹⁴⁰⁷. Ülkeden ayrıldıktan sonra Mecidiye'de yerleşen ve bahçelerde bekçilik yaparak geçimini sağlayan Şakir, Külye'de ölmüş ve 11 Temmuz 1933'de Mecidiye mezarlığına gömülmüştür¹⁴⁰⁸.

Gönen'in Muratlar Köyü'nden Koç Mehmet oğlu Koç Ali.- listenin 125. sırasındadır. İskeçe'de ölmüştür¹⁴⁰⁹.

Gönen'in Ayvacık Köyü'nden Mehmet oğlu Aziz.- listenin 126. sırasındadır. Romanya'nın Köstence kasabasına yerleşen Aziz, Türkiye aleyhinde bir tavır takınmamış, köy bekçiliği yaparak geçimini sağlamıştır. Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü dolayısıyla çıkacak olan affa Yüzelliliklerin de dahil edileceği haberleri üzerine arkadaşlarına, biraz olsun suçlu olduğunu, padişahçı ya da Kemalist olmamakla birlikte dağa çıkarak zenginleri soyup fakirlere dağıttığını belirten Aziz, affedilirse hemen Türkiye'ye dönerek evleneceğini ve toprağıyla uğraşacağını söylemiştir¹⁴¹⁰. Aziz aftan hemen sonra ülkeye dönenler arasındadır.

Gönen'in Keçeler Köyü'nden Balcılı Ahmet oğlu Osman.- listenin 127. sırasındadır. Ülkeden ayrıldıktan sonra Bulgaristan'ın Varna şehrine yerleşerek siyasetle uğraşmamıştır¹⁴¹¹. Varna Konsolosluğunca, Deli Orman köylerinde dilencilik yaparak geçimini sağladığı bildirilen¹⁴¹² Osman aftan sonra ülkeye dönmemiştir¹⁴¹³. Ölümü ile ilgili bir bilgiye Emniyet Genel Müdürlüğü arşivinde rastlanamamıştır

Susurluk ile Yıldız Köyü'nden Molla Süleyman oğlu İzzet.- listenin 128. sırasındadır. Yunanlılarla birlikte ülkeden kaçmıştır¹⁴¹⁴. Azılı muhaliflerden olan İzzet, her dakikasını Türkiye'ye geçip çete oluşturmak emeli ile geçirmiştir¹⁴¹⁵. Kızılca Merjilli Köyü'nde eşi ve on yaşındaki çocuğu ile

¹⁴⁰⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-124, Bn: 2/C 8.

¹⁴⁰⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-124, Bn: 2/B 14.

¹⁴⁰⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-125, Bn: B 5.

¹⁴¹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-126, Bn: 2/E 14.

¹⁴¹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-127, Bn: D 2.

¹⁴¹² EGM Arşivi, Dn: 12222-127, Bn: C 11, Bt: 2 Şubat 1935.

¹⁴¹³ EGM Arşivi, Dn: 12222-127, Bn: B 12.

¹⁴¹⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-128, Bn: 1/B 2, Bt: 18 Haziran 1932.

¹⁴¹⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-128, Bn: 1/A 8, Bt: 10 Ağustos 1932.

oturup, civar köylere tahin helvası satarak geçimini sağlayan¹⁴¹⁶ Çerkes İzzet, 29 Aralık 1938'de Türkiye'ye dönmek için pasaport almıştır¹⁴¹⁷.

Gönen'in Muratlar Köyü'nden Hüseyin oğlu Kara Kazım.- listenin 129. sırasındadır. Varna'da yerleşerek¹⁴¹⁸ karşıt tutmunu sürdürmüştür¹⁴¹⁹. Koyun yetiştirerek geçimini sağlayan¹⁴²⁰ Kara Kazım, aftan sonra ülkeye dönmüştür.

Gönen'in Balcı Köyü'nden Bekir oğlu Arap Mahmut.- listenin 130. sırasındadır. Köstence'de yerleşen Arap Mahmut, Asidölük köyünden ve ayan üyesi Ali Fistiyano'nun çiftliğinde bekçilik yaparak geçimini sağlamıştır¹⁴²¹. Alkol problemi olan ve 1935 yılı içinde Köstence askeri hastanesinde bir ameliyat geçiren Mahmut, siyasi faaliyetler içine girmemekle birlikte her fırsatta Türkiye aleyhine sözler sarfetmiş¹⁴²², aftan sonra ülkeye dönmüştür.

Gönen'in Rüstem Köyü'nden Gardiyan Yusuf.- listenin 131. sırasındadır. 1924 yılında Balıkesir'den İzmir'e ve oradan İstanbul'a gönderilerek, beraberindeki 3 Ağustos 1340 (1924) tarihli pasaportla 12 Ağustosta Bulgaristan'a gönderilmiştir. Hasköy'de yerleşen Çerkes Yusuf, Türk okullarında öğretmenlik yapmış, öğrencilere yeni harfleri öğretmeye çalışmıştır. Türkiye aleyhinde her hangi bir faaliyeti görülmeyen ve Türkiye'deki kayınvalidesi tarafından para yardımı yapılan¹⁴²³ Yusuf, aftan sonra ülkeye dönmüştür.

Gönen'in Balcı Köyü'nden Ömer oğlu Arap Eyüb.- listenin 132. sırasındadır. Bulgaristan'a yerleşmiş ve burada ölmüştür¹⁴²⁴.

Gönen'in Keçeler Köyü'nden Talustan oğlu İbrahim Çavuş.- listenin 133. sırasındadır. 1291 (1875) doğumlu olan İbrahim Çavuş'un okuma yazması

¹⁴¹⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-128, Bn: 1/A 2, Bt: 14 Aralık 1932.

¹⁴⁰⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-128, Bn: 1/C 3, Bt: 29 Aralık 1938.

¹⁴¹⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-129, Bn: E 1.

¹⁴¹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-129, Bn: F 4, Bt: 19 Şubat 1935.

¹⁴²⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-129, Bn: F 6, Bt: 2 Şubat 1935.

¹⁴²¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-130, Bn: D 11, 686'nın roporu.

¹⁴²² EGM Arşivi, Dn: 12222-130, Bn: E 8, Bt: 16 Şubat 1935.

¹⁴²³ EGM Arşivi, Dn: 12222-131, Bn: 1/A 4, Bt: 26 Nisan 1932, Filibe Konsolosluğunun raporu.

¹⁴²⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-132, 686'nın roporu.

yoktur. Ülkeden ayrıldıktan sonra Varna'da yerleşmiştir. 1938 yılı başında Atatürk'e yazdığı mektubunda, Ulusal Mücadele sırasındaki hizmetlerinden bahsederek, kendisi gibi cahil, gücünün yettiği kadar vatana hizmet etmiş bir kişinin büyük bir siyasi ve ihtilalci gibi sınırışı edilmesinin nedenlerinin araştırılmasını ve affedilerek ülkeye dönmesine izin verilmesini istemiştir¹⁴²⁵. Varna'da hamallık yaparak büyük bir sıkıntı içinde geçimini sağlayan¹⁴²⁶ İbrahim Çavuş, afla birlikte ülkeye dönmüştür.

Gönen'in Balcı Köyü'nden Topallı Şerif oğlu İbrahim.- listenin 134. sırasındadır. Varna'da yerleşmiştir¹⁴²⁷. Aleyhte şalışmaları görülmeyen İbrahim, aftan sonra ülkeye dönmüştür¹⁴²⁸.

Gönen'in Keçeler Köyü'nden Topal Ömer oğlu İdris.- listenin 135. sırasındadır. Gümölcine'de yerleşmiş¹⁴²⁹, aftan sonra ülkeye dönmüştür.

Manyas'ın Boycağaç Köyü'nden Kurhoğlu İsmail.- listenin 136. sırasındadır. Varna'da yerleşmiş, Kavaklı mahallesinde kahvecilik yaparak geçimini sağlamıştır¹⁴³⁰. 686 tarafından siyasetle uğraşmadığı belirtilen¹⁴³¹ İsmail, aftan sonra ülkeye dönmüştür.

Gönen'in Keçeler Köyü'nden Muhtar Hacı Bey oğlu İbrahim Canbulat.- listenin 137. sırasındadır. Sınırdışına çıkarılmak üzere İzmir'de toplanan Yüzelliliklerden biridir. Canbulat, sınırdışı edilmeden İzmir'de hastalanarak, İzmir Memleket hastanesine yatırılmış ve 14 Kasım 1924'de burada ölmüştür¹⁴³².

Marmara Karapınar Köyü'nden Yusuf oğlu İshak.- listenin 138. sırasındadır. Ülkeden ayrıldıktan sonra Rodos'a yerleşmiştir¹⁴³³. Aftan sonra dönmeyen¹⁴³⁴ İshak'ın ölümü ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

¹⁴²⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-133, Bn: A 14, B 1, Bt: 28 Ocak 1938.

¹⁴²⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-133, Bn: A 11, Bt: 2 Ocak 1935.

¹⁴²⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-134, Bn: A 5, Bt: 2 Şubat 1935.

¹⁴²⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-134, Bn: A 1, Bt: 7 Eylül 1938.

¹⁴²⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-135, Bn: A 1.

¹⁴³⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-136, Bn: A 7, Bt: 2 Şubat 1935.

¹⁴³¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-136, Bn: A 8.

¹⁴³² EGM Arşivi, Dn: 12222-137, Bn: E 10, Bt: 2 Şubat 1933.

¹⁴³³ EGM Arşivi, Dn: 12222-138, Bn: G 2, 686'nın raporu.

¹⁴³⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-138, Bn: F 12, Bt: 16 Mayıs 1957.

Manyas'ın Kizik Köyü'nden Ali Bey oğlu Sabit.- listenin 139. sırasındadır. Varna'da yerleşmiştir. Leblebi satarak geçimini sağlayan ¹⁴³⁵ Sabit, aftan sonra ülkeye dönmüştür.

Gönen'in Balcı Köyü'nden Deli Hasan oğlu Salim.- listenin 140. sırasındadır. Rusçuk'da yerleşmiş, hamallık yaparak geçimini sağlamıştır ¹⁴³⁶. Siyasetle uğraşmayan ¹⁴³⁷ Salim, aftan sonra ülkeye dönmüştür.

Gönen'in Çerkes Mahallesinden Makineci Mehmet oğlu Osman.- listenin 141. sırasındadır. Mütareke sırasında vatana ihaneti görüldüğünden listeye alınmış, aftan sonra ülkeye dönmüştür ¹⁴³⁸.

Manyas'ın Değirmenboğazı Köyü'nden Kadir oğlu Kamil.- listenin 142. sırasındadır. Varna'da yerleşmiş, tarafsız bir yaşam sürmüştür. 686'ya göre namuslu ve vatanperverdir ¹⁴³⁹. Kamil, aftan sonra ülkeye dönmüştür.

Gönen'in Keçidere Köyü'nden Hüseyin oğlu Galip.- listenin 143. sırasındadır. Yunanistan'da yerleşmiş ¹⁴⁴⁰, 23 Nisan 1927'de Midilli'deki Muhacirin Hastanesinde veremden ölmüştür ¹⁴⁴¹.

Manyas'ın Hacı Yakup Köyü'nden Çerkes Sait oğlu Salih.- listenin 144. sırasındadır. Bulgaristan'da yerleşmiş ¹⁴⁴², Hasköy'de arabacılık yaparak geçimini sağlamıştır ¹⁴⁴³. Beyrut Konsolosluğunca Hoybun Cemiyeti üyesi olduğu bildirilen ¹⁴⁴⁴ Salih, aftan sonra ülkeye dönmüştür.

Manyas'ın Hacı Yakup Köyü'nden İsmail.- listenin 145. sırasındadır. Aftan sonra ülkeye dönmüştür.

Gönen'in Keçeler Köyü'nden Abdullah oğlu Deli Kazım.- listenin 146.

- ¹⁴³⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-139, Bn: A 8, Bt: 2 Şubat 1935.
¹⁴³⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-140, Bn: F 10, Bt: 2 Şubat 1935.
¹⁴³⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-140, Bn: F 11.
¹⁴³⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-141, Bn: E 2.
¹⁴³⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-142, Bn: 2/E 2.
¹⁴⁴⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-143, Bn: 2/F 14.
¹⁴⁴¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-143, Bn: 2/G 2, Bt: 20 Eylül 1927.
¹⁴⁴² EGM Arşivi, Dn: 12222-144, Bn: A 9, Bt: 1932.
¹⁴⁴³ EGM Arşivi, Dn: 12222-144, Bn: A 10, Bt: 2 Şubat 1935.
¹⁴⁴⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-144, Bn: A 8.

sırasındadır. Yunanistan'da yerleşen ¹⁴⁴⁵ Çerkes Kazım, Karaferiye'nin Prognos köyünde çiftçilik yaparak geçimini sağlamıştır ¹⁴⁴⁶.

Kasım'ın aftan sonra dönüp dönmediği ile ilgili bir bilgi bulunamamıştır.

Gönen'in Çerkes Mahallesi'nden Hasan Onbaşı oğlu Kemal.- listenin 147. sırasındadır. Gönen 1892 doğumlu olan Kemal, İstanbul'da Kuvayı İnzibatiye'de subaylık yaptığı ve Anzavurla ilişkiye geçtiği ¹⁴⁴⁷ için listeye alınmış, aftan sonra ülkeye dönmüştür.

Manyas'ın Değirmenboğazı Köyü'nden Kadir oğlu Kemal'in kardeşi Kazım Efe.- listenin 148. sırasındadır. Hariciye Vekâletince ülkeden ayrılmadan önce İzmir hapisanesinde öldüğü ¹⁴⁴⁸ bildirilmesine rağmen, bir başka belgede ise 1932 yılı içinde Şam'da oturduğu ¹⁴⁴⁹ belirtilmiştir.

Gönen'in Kızık Köyü'nden Pallaç oğlu Kamil.- listenin 149. sırasındadır. 1904 doğumlu olan Kamil 28.5.1925 tarihli pasaportla 19.6.1925'de Türkiye'den çıkarılmış ¹⁴⁵⁰, Varna'da hamallık yaparak geçimini sağlamıştır ¹⁴⁵¹.

Af Kanunu'nun çıkmasından önce Atatürk'e yazdığı mektupla Ulusal Mücadele boyunca yaptığı hizmetleri sayarak affedilmesini isteyen ¹⁴⁵² Kamil'in bu isteği 1938 affı ile gerçekleşmiştir.

Gönen'in Keçeler Köyü'nden Tuğ oğlu Mehmet.- listenin 150. ve sonuncu sırasındadır. Varna'da yerleşmiş, 27 Şubat 1933'te burada ölmüştür ¹⁴⁵³.

¹⁴⁴⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-146, Bn: E 1, 686'nın raporu.

¹⁴⁴⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-146, Bn: G 6, Bt: 27 Kasım 1935.

¹⁴⁴⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-147, Bn: D 2.

¹⁴⁴⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-148, Bn: 2/E 14, Bt: 4 Ocak 1933.

¹⁴⁴⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-148, Bn: 2/E 7, Bt: 28 Temmuz 1932.

¹⁴⁵⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-149, Bn: 2/B 9, Bt: 22 Ocak 1938.

¹⁴⁵¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-149, Bn: 2/B 11, Bt: 2 Şubat 1935.

¹⁴⁵² EGM Arşivi, Dn: 12222-149, Bn: 2/B 10-11, Bt: 2 Şubat 1935.

¹⁴⁵³ EGM Arşivi, Dn: 12222-150, Bn: 2/F 4, Bt: 8 Mart 1933.

2. Yüzelliliklerin Örgütsel Faaliyetleri

2. 1. Mehmet Ali ve Demokrat Fırkası

Mehmet Ali Bey'in 20 Eylül 1931 tarihli mektubundan anladığımız kadarıyla Fırka "yarın Türkiye'yi idare etmeye aday adil bir hükümetin temelini kurmuştur".

Fırkanın devamı ve amacın gerçekleşmesi için muhaliflerin birleşmesi gereğinden bahsedilmiştir.

Aynı tarihli mektuba göre; Fırkanın programı İslâmcıdır. Siyasi ve iktisadi inkılaplarda meşrutiyetçi ve terakkiperver olan fırkanın o gün için millete Saltanat ve Cumhuriyet rejimi vaad etmeye hakkı olmadığından bahsedilmiştir.

İnkılap sonucu açılacak Meclis'de, milletvekilleri hangi hükümet şekline karar verirse, o kabul edilecektir¹⁴⁵⁴.

Hükümet şeklinin belirlenmesini ikinci derecede gören Demokrat Fırkası'nın, Meşruti Saltanat kabul edileceği, gerekirse Cumhuriyet şekline de itiraz edilmeyeceği belirtildikten sonra, hilafet sorunu büyük önem taşıdığı için, ilerdeki şekil Cumhuriyet dahi olsa, Cumhurbaşkanı'nın aynı zamanda halife olması Fırka tarafından istenmiştir.

Demokrat Fırkası programının Paris'de yapılacak kongre ile belirleneceğini söyleyen Mehmet Ali, Fırkaya "Türk Meşruti Demokrat Partisi" ismi verilerek, böylece Fırka'nın Türkiye'deki Cumhuriyet Halk Fırkası ile isim benzerliğinin de ortadan kaldırılmış olacağını ifade etmiştir¹⁴⁵⁵.

12 Temmuz 1931'de Türkiye'de birçok arkadaşı olduğunu söyleyen Mehmet Ali Bey¹⁴⁵⁶ 3 Ekim 1931 tarihli mektubunda Fırkanın günden güne kuvvetlendiğini ve her taraftan Fırkaya başvurular geldiğini yazmaktadır¹⁴⁵⁷.

Belgelerden anlaşıldığına göre Mehmet Ali Bey 1932 yılı Haziran ayında hala Demokrat Fırkası'nı kurmak için uğraşmakta, aynı zamanda da eski halife Abdülmecid ile ilişkisini korumaya çalışmaktadır. Halifeye "Bırakınız zamana uygun bir maske ile ortaya çıkıp işleyelim. Muvaffak olduğumuz anda maskeyi

¹⁴⁵⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: 5/C 3.

¹⁴⁵⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: 5/C 4.

¹⁴⁵⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: 5/B13.

¹⁴⁵⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: 5/C 4.

atar ve Hilafet ve Saltanat-ı Osmaniye'yi ihya ile alemlî İslâmiyetin aferinine mazhar oluruz" diyen Mehmet Ali, bu görüşünü halifeye kabul ettirmiş ve asıl istediği şeyi koparmıştır. Maddî yardım 1458.

Mehmet Ali, kurmayı tasarladığı bu Fırka çatısı altında kendisi gibi adamları toplamıştır ki, bunlardan biri eski "İstatistik ve Muamelatı Zatiye Müdürü" Şeyh Ali Ramiz'dir. Aynı zamanda Tarikat-ı Salahiye üyesi olan Şeyh Ramiz, Mehmet Ali ile sıkı ilişki içindedir ve ötede beride "Biz Mustafa Kemal'in taşı ile onun başını koparacağız" deyip durmaktadır¹⁴⁵⁹.

Mehmet Ali'nin Paris'de Rıza Nur, Rahmi ve Rauf Bey'lerle de görüştüğü bilinmektedir¹⁴⁶⁰.

2.2. Türkiye Anadolu Yıldırım Komitesi (Türkiye Kurtuluş Fırkası)

1938 yılında Hariciye Vekâletince Antakya Başkonsolosluğumuzdan alınan bilgiye göre bazı muzır eşhas tarafından yurtdışında, Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi" adıyla bir komite oluşturulduğu haber verilmiştir.

Komitenin merkezi Amman'da ve şubesi Halep'tedir.

Komitenin teşkil maksadı Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkarak dini hisleri okşayan bir Devlet sistemi kurmaktır.

Komiteyi idare edenler: Celadet Bedirhan, Kürt Emin Broski, Kürt Rifat, Ali Haydar Hoca, Çerkes Reşit, Ethem ve yandaşlarıdır.

Komite mensupları:

- 1) Haydar Hoca,
- 2) Boşnak Hacı Ali,
- 3) Hacı Tahir,
- 4) Hacı Yusuf Hamavi,
- 5) Kardeşi Mustafa,
- 6) Cezayir'li Hacı Mustafa,
- 7) Şeyh Mehmet,
- 8) Hamanitis,
- 9) Elbistan'lı Çerkes Hamdi,

¹⁴⁵⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: 4/C 6, Bk. 29 Mayıs 1932 (686'nın raporu).

¹⁴⁵⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: 4/C 6, Bk. 29 Mayıs 1932 (686'nın raporu).

¹⁴⁶⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: 5/C 3.

- 10) Hüseyin Halak,
- 11) Hacı Halil,
- 12) Çerkes Ethem,
- 13) Çerkes Reşit,
- 14) Türk Rifat,
- 15) Emin Broski,
- 16) Nizamettin Kibar,
- 17) Kemal,
- 18) Ahmet Sabuni,
- 19) Mehmet Hayri,
- 20) Ahmet Kahya zadeləri'dir.

Komite, Dersim İsyanı zamanında Şeyh Said'in kardeşi Abdülrahim ile Muşlu Hilmi'yi Dersim'e sevk etmiş ve arkalarından Cezire yoloylu bir parti daha göndermiş ise de Seyit Rıza'nın yakalanması ve Abdülrahim yandaşlarının vurulması Komitenin faaliyete geçmesine engel olmuştur.

Komite tarafından Diyanet İşleri Reisi namı verilen Ali Haydar Hoca, eski maarif memurlarından Mardin'li Safi, Kürt Yusuf, Göksun'lu Faaz'ın bir takım beyannamelerle Kırıkhan'da hakim Sadık Mardin'in yanına gittikleri ve Türkiye'ye beyanname sokmaya çalışmakla beraber sınır üzerinde bulunan Kürtleri de Türkiye ve Hatay aleyhine kışkırtacakları duyulmuştur.

Komitenin on iki maddelik programına göre oluşacak Devletin dinsel amacı İslâm, lisanı Türk dilidir. Yazısı arap harfleridir.

Komitenin görevi:

Ankara Kemalist Hükümetini ortadan kaldırmak ve yerine dini ve şahsi hürriyet ve eşitlik bahşedici adil Hükümet kurmak, herhangi din ve mezhepten olursa olsun, tüm vatandaşlara eşit haklar vermektir. Hükümetin oluşturulmasının Mebusan Meclisi'nin seçimine bırakılacaktır. Reis ve nazırların seçiminde Mebusan Meclisi'ne ve Meclis seçiminde ahaliye fevkalade serbest seçim hakkı ve hürriyeti verilecektir.

Dîni okullar açılacak, dilencilik yasaklanacak, zekat, fitre, kurban derileri gibi gelirler şeriye sandıklarına verilecek, rüşvetçilik ve vazifeyi suistimal edenler ağır cezalara çarptırılacaktır ¹⁴⁶¹.

Halep'te bulunan Ali Haydar Hoca'nın üzerinden gizlice elde edilen bir programa göre komite, Türkiye Cumhuriyeti savaşa girerse faaliyete geçecek,

¹⁴⁶¹ EGM Arşivi, Dn: 11242-1, Bn: E 5.

girmediği takdirde durumunu ve teşkilatını muhafaza edecek ve umumi efkârı zehirlemek için yayın yapacaktır.

Komite üyeleri Dersim İsyanında Türkiye'ye geçmek ve isyana katılmak istemişlerse de başarılı olamadıklarından Suriye'deki faal azalarını Filistin'e aldirmışlardır. Komitenin İtalyanlardan da yardım gördüğü anlaşılmıştır.

İzmir'de yakalanan Komite mensuplarından Türk Rifat'ın sorgulaması sırasında bilgi istenmiş ¹⁴⁶² ve kendisinden Komite ile ilgili aşağıdaki bilgiler alınmıştır. Buna göre, Rifat:

1. Komitenin esas isminin (Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi) olduğu ve bunun Reşit, Abdülkadir Kemali, Halep'te Dr. Arif Hikmet, Antakya'da Suriye'nin Antakya mebusu Adalı Mehmed'in malumat ve iştirakleri ile Amman'da Çerkes Etem tarafından kurulduğu ve mevcudunun 15-20 kişiden ibaret olduğunu;
2. Komitanın ayrı bir çalışma yeri olmadığını, toplantılarını Amman'da Etem'in evinde yaptığını;
3. Suriye'de Şam, Halep, Antakya'da ve Kudüs'te bazı kimselerin çalıştıklarını;
4. Şam'da hükümet dairesi Dahiliye Müdürü Adil Adam namında birisinin;
5. Halep'te aslen Türk olup, babasının Halep'te kolağalığı namı altında bulunan bir gediği münasebeti ile orada kalmış ve Almanya'da tahsil görmüş Dr. Arif Hikmet ile evvelce Adana'da bulunmuş ve halen Halep'te Yıldırım Komitesi Amerikan otelini idare eden Çinli Ahmet adındaki kişilerin;
6. Antakya'da; Suriye'nin Antakya mebusu Adalı Mehmet, oğlu Nafi, Mustafa Ağa, Kuseyri Raci, Kürt Mehmet adındaki kimselerin ¹⁴⁶³;
7. Kudüs'te Abdülkadir Kemali'nin çalışmakta bulunduklarını;
8. Muhabere vasıtalarının Reşid'in oğlu Arslan ve Ahmet'in bu yerlere gidip gelmek sureti ile temin ettiğini;
9. Komitenin maksadının Türkiye'de karışıklık çıkarmak olup, bu maksat için Elbistan müftüsünün oğlu Çerkes Hamdi'nin arasına Türkiye'ye girdiği ve bir defasında Sivas'a kadar gittiğini;

¹⁴⁶² EGM Arşivi, Dn: 11241-1, Bn: E 6.

¹⁴⁶³ EGM Arşivi, Dn: 11242-1, Bn: C 6, Bt: 4.5.1938.

10. Komitenin hiçbir taraftan maddi yardım görmediği, yalnız Suriye hükümetinin böyle bir teşekkür bulunduğuna takdirde, yardım yapılacağını bildirmişse de vaki yardım 'şimdi sırası değildir' cevabının verilerek maddi bir yardımda bulunamadığını;
11. Bu Komite adına yapılan propaganda ve teşebbüslerin ferdi mahiyette ve şahsi teşebbüslerle yapılmakta olduğunu;
12. Türkiye'de herhangi bir yerden bunlarla haberleşen kimse bulunmadığını söylemiştir¹⁴⁶⁴.

Yıldırım Komitesine üye olan kişiler ve yerleri ise şöyle sıralanmıştır¹⁴⁶⁵:

1. Haydar Hoca	Halep'te iken Şam'a ve oradan da Amman'a gitmiştir.
2. Boşnak Hoca Ali	Halen İdlip'tedir. Eski Osmanlı ordusunda anbar memuru idi.
3. Hacı Tahir	Halen İdlip'tedir. Camiikebir imamı Kürt Hatip diye anılır.
4. Hacı Yusuf Hamavi	Halep'tedir.
5. Kardeşi Mustafa	Halep'tedir.
6. Cezayir'li Hacı Mustafa	Fransız tabur imamlarından ve Halep'in Cemiliye mahallesinde mukimdir.
7. Şeyh Mehmed	Beyrut'da Fransız tabur imamıdır.
8. Hama müftüsü	İsmi öğrenilememiştir.
9. Elbistan'lı Çerkes Hamdi	Suikastçı Hamdi'dir. Filistin'dedir.
10. Aziziye'li Hüseyin Haluk	Amman ve Kuneytire arasında mekik dokur.
11. Antakya'lı Hacı Halil	Kürt isyanı için Halep'e gelen heyetle beraberdi. Şimdi nerede olduğu belli değil.
12. Çerkes Etem	Amman'da.
13. Çerkes Reşid	Amman'da.
14. Türk Rifat	Amman'da.
15. Emin Broski	Amman'da.
16. Nizameddin Kibar	Şam'dadır.
17. Erkânıharp Kaymakamı Kemal	Halen Münbic'tedir.
18. Ahmed Sabuni	Maliye tahsildarıdır. Halep'tedir.

¹⁴⁶⁴ EGM Arşivi, Dn: 11242-1, Bn: C 7, Bt: 4.5.1938.

¹⁴⁶⁵ EGM Arşivi, Dn: 11241-1, Bn: B 7.

19. Mehmed Hayri İdlip'de mektep muallimidir.
 20. Ahmed Kâhyazade Sırrı İdlip'tedir.

Türkiye-Anadolu Yıldırım Komitesi esas Programı da 12 maddeden oluşmuştur. Buna göre;¹⁴⁶⁶

- Madde 1-** Teşekkül edecek Devletin dini gayesi İslâm, lisanı resmîsi Türk lisanıdır. Yazısı arap hurufatıdır.
- Madde 2-** Yıldırım Komitesinin vazifesi Türkiye'de müteşekkil Ankara Kemalist hükümeti mezalimini ortadan kaldırmak ve yerine dini ve şahsi hürriyet ve müsavat bahşedici adil bir hükümet kurmaktır.
- Madde 3-** Her ne din ve milletten olursa olsun umum vatandaşlara hukuku mütesaviye verilecektir.
- Madde 4-** Teşekkül edecek Devletin şekli idaresinin Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyetten hangisinin kabul edileceği Mebusan Meclisinin ekseriyeti ara ile intihabına aittir.
- Madde 5-** Reis ve Nazırların intihablarında Meclisi Mebusana ve Meclis intihabında ahaliye fevkalade serbest intihab ve hakkı hürriyet verilecektir.
- Madde 6-** Herhangi bir din, taarruzdan masundur. Taarruz veya tahkir edenler kanunu mahsus mucibince cezalandırılır.
- Madde 7-** Milletler arasına fesad karıştıran, nifak sokmaya çalışan, tahkir ve taarruz edenler altıncı madde mucibince ve mukateleye sevkedenlerin ise haklarında ceza kanununda yazılı en ağır ceza tatbik olunur.
- Madde 8-** Herhangi din ve mezhebden olursa olsun, ahkamı şeriyeleri üzerine yürümeyenler altıncı madde mucibince ceza görürler. Oruç yemek, namaz kılmamak, üzerine farz olup da zekat vermemek gibi.
- Madde 9-** Yıldırım Komitesi harekete geçtikten sonra işgal edeceği mıntikalarda Ankara Kemalist Hükümetinin cebri şapka iktisası, latin hurufat ile tedrisatı, kanunu medeni, inhisarlar kanunları mülğadır.
- Madde 10-** Ankara Hükümeti tarafından seddolunan Medarisi ilmiye, tâli ve âli ve mesarifâtı Devlete ait olmak üzere mektep olarak küşat olunacak ve köy

¹⁴⁶⁶ EGM Arşivi, Dn: 11241-1, Bn: B 8.

imamları tâli mektebi ilmiye mezunlarından yukarı, müftü ve daha yüksek derecede rüesayı diniye derslerine göre her ilim ve lisana aşına olmaları şart ve bu cihetler kanunu mahsusla tayin olunacaktır.

Madde 11- Teşekkül edecek Hükümet dilenciliği ve bunu müşabih intifaları men eder, binaenaleyh zekat, fitre, kurban derileri şeriye sandıklarına aittir. Her Müslüman bu gibi dini borçlarını vermeye mecburdur. Doğru vermeyip de kaçıranlardan gizlediği miktarın on misli tahsil olunur ve her vilayet ve kazaların şeriye sandıklarından toplanan paralar aynı memlekette muhtacine sarf ve ciheti sarfı kanunu mahsusla tayin olunacaktır.

Madde 12- İrtikab, irtişa ve vazifede suistimal edenler en ağır ceza ile ceza görür.

2.3. Süleyman Şefik ve Öç Derneği

1938 Affından sonra ülkeye dönmeyerek Türkiye aleyhindeki tutum ve davranışlarını sürdüren Süleyman Şefik, Cumhuriyet rejimini yıkmak ve saltanatı iade etmek amacıyla, evvelce bahsettiğimiz kişisel çabaları yanında örgütsel faaliyetler içine de girmiştir. Tarikat-ı Selahiye'den bahsederek "Bizim eski cemiyet ve tarikat devam edemedi, zira alakadar kimseler ihmalcı çıktılar. Binaenaleyh onu artık lağv eyledim." diyen Süleyman Şefik Öç Derdeği isminde yeni bir cemiyet oluşturmuştur. Paşa, arkadaşlarına yazdığı mektuplarda cemiyeti kurduğunu haber verirken, amaç ve programa da değinmiştir.

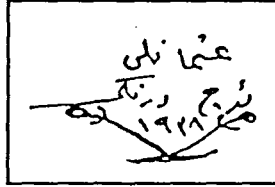
"Şimdi yeniden bir öç derneği ismi ile bir cemiyeti ihtilâliye kurdum. Bunun reisi benim. Fakat reis tabiri kullanılmayacaktır. Kumandan kaptan denilecektir. Kaptan hoş bir tabirdir. Gemiye süren, idare eden demektir. Bizimki de tıpkı bir harp gemisi gibidir. Fakat herkes bundaki nükteyi iyi anlamaz. Ondan dolayı kumandan demek istiyorum. Bu öç derneği Kemalistlerden mazlum Türklerin intikamını alacaktır. Bu mazlum Türklerin başında da Hanedanı Ali Osman vardır. Onlar hakikaten mazlumdurlar. Hatta delileri dahileri bile mazlumdur. Zira onları deli, cahil ve akılsız bırakanlarda hep bu Kemalistlerin ağabeyleri olan ittihatçı hergelelerdir. Zaten yazdığım manzumede de dedim. Harbi umuminin mesulleri ve harpten sonra hadis olan İstanbul'un ve İzmir'in işgalinin bütün mesulleri ittihatçılardır ki, onların Serhülhalefi işte bu Kemalistlerdir. Binaenaleyh projem şudur¹⁴⁶⁷:

1. Derneği kurmalıyız. Her taraftaki affa icabet etmeyen muhalifleri bu derneğe almaya çalışmalıyız. Bir kısmile sen bir kısmile ben muhabere ederiz. Bir kısmile resen konuşuruz. Hülâsa hariçte kalanların işe yarayanlarını derneğe alırız. Bu af iyi oldu. Giden gitti, kalanların da Kemalist olamayacakları anlaşıldı. Şu halde biz bu kalanlarla teşriki mesai ederiz. Vaka bunların hepsini almayız. İçlerinde bir takım kıymetsiz,

¹⁴⁶⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 2/D 1, Bt: 26.1.1939

ahlaksız eşirra vardı ki, derneğe onların girmesi bizim için bir leke olur. Evvelemirde derneğe alınması zaruri olanlar şunlardır: Çerkes Etem, Reşit, kardeşi, sabık Şeyhülislam Sabri, Zeynelabidin Hoca, Mehmet Ali Bey, Radi Azmi, Şam'daki Bedirhani beyler, Cezire'deki kürt beyleri, Hanedandan birkaç prenses, birkaç damat paşa, filozof Rıza Tevfik, daha orada kimler kalmış ise, isimlerini adreslerini öğrenerek derneğe alınız.

2. Derneğin bir mührü olacaktır. Bunun şekli şudur:

Mührün içindeki iki karşılıklı kılıç Yavuz Sultan Selim ile Fatih Sultan Mehmet'in kılıçlarını temsil etmektedir. Bu mührü behemahal acilen yaptırmalıyız. Mühürdeki Osmanlı tabiri mahsus konulmuştur. Hem saltanata alamettir, hem de bilâtefrik cins ve mezhep olduğuna delildir. Bundan dolayı Ermenileri, Rumları, Çerkesleri, Arapları, Arnavutları ve Kürtleri bir araya toplamak maksadı ile tabiri ihtiyar eyledim.

3. Derneğin gayesi sarihtir. Saltanatı meşrutayı ihya ve iade eylemek yalnız şimdilik hilafet noktasından bahsetmeyelim, daha doğrusu Müslümanlar içinde bundan bahsederiz. Fakat Hristiyanlar, ecnebler yanında katiyen hilafeti islamiyenin iadesinden bahsolunamaz. Şu halde gayemiz Osmanlı saltanatını meşuti bir şekilde yeniden ihya etmektir. Herkes bilâtefrik cinsü mezhep o devletin tebasıdır. Kürt, Arap İslâm, Hristiyan ihtilâfı yoktur . Ne Turan var ne de Türk var, Osmanlı herkesi içine alan bir mukaddes tabirdir. Bu esas gayeden sonra bittabi bir nizamname yapılacaktır. Bu nizamnameyi biz münferiden yapmayalım. Derneğe laakal 12 aza aldıktan sonra bunu kurucu heyet addederek nizamnameyi onun marifetiyle yaptıralım."

diyerek, kendisine göre Nizamnameye girmesi gereken maddeleri de şöyle sıralamıştır¹⁴⁶⁸.

- “1. Şeref ve Mahremiyeti nisvanın muhafazası
2. Makamı Diniyenin ipkası
3. Şapkanın refi ve ihtiyari bırakılması

¹⁴⁶⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 2/D 1- 2/ D 2, Bt: 26.1.1939

4. Hurufu kadimenin iadesi ve latin harflerinin iptali
5. Vilayetleri tevsii ile bunlara dahilen tevsii mezuniyet itası
6. Şark valiliklerine hususi bir idarenin tatbiki
7. Kürtçe, Ermenice gibi büyük kitle lisanlarına imtiyaz bahşi
8. Kürt ve Ermenilerin hükümete tamamen iştirakı zımında bir takım tedabiri esasiye alınması
9. Heykellerin kali ve yerlerine eazımı(büyük adamlar) selasiyeyen abideler rekzi
10. Devletimizin bitaraf memleketler sırasına girmesine çalışılması
11. Bu olmazsa İngiltere, Fransa ve Rusya ile sıkı bir dostluğun temini ve her devlet ile dostluk temini
12. Balkan ittifakının idamesi
13. Müslüman devletlerle daha kuvvetli bir ittifak vücuda getirilmesi"

Merkezi Hükümet konusunun on altı kişinin oyuna bırakıldığını söyleyen Süleyman Paşa'ya göre, merkez ya Ankara'da kalmaya devam etmeli ya da Konya'ya taşınmalıdır. Süleyman Şefik'e göre Derneğin görevleri de şunlardı:

- 1 Yazdığım "Ankara Baykuşuna Hitap" manzumesini hemen tabettirmek ve bütün şarkî ve merkezî Anadolu'ya göndermek.
- 2 Herkesin eşi, dostu ve akrabası ile muhabereye hizmet ederek içerde taraftar toplamak.
- 3 İçeriye adamı mahsus göndermek. Bilhassa Kürt beyleri derneğe girerler ise Vilayât-ı Şarkiyeye adamı mahsus izamı çok kolay olur.
- 4 Ecnebilerle gayri resmî temas edilmelidir. Fakat onlardan ne para ne de askeri yardım talep edilmemelidir.
- 5 Mütamadiyen beyanname yazıp yollayalım. Bunları şedid lisanlarla yazalım.Taki halk, bu alçak Kemalîlerin mahiyetini anlasın.
- 6 Ermenilere takarrüp edelim. Amerika'daki Ermenilerle muhabere edelim.

7 Arap Devletleri ile şimdiden gizlice anlaşmalıyız. Bu gün vaziyet pek müsaittir. Kemalistlerin İskenderun livası meselesinden dolayı, Araplar Türkiye'ye dış biliyorlar. Biz onlara kolayca halli müşkilat eyleriz. İskenderun'daki hukuktan feregat ederiz."

Derneğin esaslarını bu şekilde sıralayan Süleyman Şefik'in niyeti bütün Hanedanı derneğe almaktır ki kutsal Hanedana bu suretle siyaset dersi de vermiş olacaktır¹⁴⁶⁹.

2.4. Süleyman Şefik ve Osmanlılar Cemiyeti

1939'lu yıllardaki dünyanın son durumunun Türkiye'yi kötü yönde etkileyeceğini düşünen Süleyman Şefik, bu durumun içinde bir inkılâp çıkmasını kolaylaştıracağını zannederek yeni bir çalışma hevesine girmiştir.

İtalyan elemanı Nino Mesat'la yakınlık kuran Süleyman Şefik'in projesi, İtalyan ve Almanlarla anlaşma sağlamak ve "Osmanlılar Cemiyeti" adı ile yeni bir "Türk Cemiyeti" kurmaktır. Eski Hanedan mensuplarını cemiyetin doğal üyesi sayan Paşa, bir taraftan Fransız ve İngilizlerle iyi geçinmeye, diğer yandan da İtalyanların yardımını sağlamaya çalışmıştır.

Cemiyetini kurmak amacıyla yola çıkan Süleyman Şefik bu amacını gerçekleştirmek için bazı çalışmalar yapmış, damadı eski Şehzade Nazım'a bir mektup yazarak, Hanedanın Mısır'daki ileri gelenleriyle ilişki kurmasını ve sonucu kendisine bildirmesini istemiştir. Daha sonra kızı Rabia'yı, Şeyhülislam Mustafa Sabri ve bazı muhaliflerle görüşmeler yapmak üzere Mısır'a göndermiştir. Kendisi ise Lübnan'daki eski şehzadelerle ve bunların arasında Cemalettin'le görüşerek kendi yanına çekmeye çalışmıştır¹⁴⁷⁰.

Bilgiyi veren kişi tarafından bu girişimlerin sözde kalacağı ve eyleme dökülemeyeceği not düşülmüşse de¹⁴⁷¹ Emniyet Genel Müdürlüğü'nün inceleme ve araştırmaları sonucu Süleyman Şefik'in "Osmanlılar Cemiyeti" adı ile bir örgüt kurmak istediği belirlenmiştir.

Genel Müdürlüğün 16.10.1939 tarihinde, Emniyet 1. Şube Müdürlüğü'ne verdiği bilgiden anlaşıldığına göre, Süleyman Şefik, hilafet konusunda sürekli fikir değiştirmektedir. Paşa'nın son düşüncesi, hilafetin kâr değil zarar getireceğidir ki bu düşüncesini özellikle Mısır Kralı ile Hicaz Meliki'nin hilafet peşinde koştukları bir sırada ortaya atmıştır.

¹⁴⁶⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 2/D 2- 2/ D 3, Bt: 26.1.1939

¹⁴⁷⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 2/B 2, Bt: 14.10.1939

¹⁴⁷¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 2/B 2, Bt: 14.10.1939

Daha sonra, kızı aracılığıyla Hanedanla akrabalık kuran ve torunu Nazmi'yi Osmanlı tahtına oturtmak hülyası ile dolu olan Süleyman Şefik, eski halife Abdülmecid'e atıp tutmuş ve rüyasını gerçekleştirmek amacıyla, programı aşağıda verilen Osmanlılar Cemiyetini kurmayı planlamıştır 1472.

"Cemiyetin Programı:

- Madde: 1.** Türkiye İmparatorluğunun banisi Osmanoğullarıdır. Bundan dolayı bu devletin unvanı daima Osmanlı Devleti olduğundan cemiyetimiz O namla tesmiye (adlandırma) olunmuştur.
- Madde: 2.** Devletimizin usulü "meşrutiyeti meşrua"dır. İki meclisle idare olunacaktır.
- Madde: 3.** Ayan Meclisi; devlete hep güzide hizmetleri mesbûk (geçmiş), asil ve necip aileler efradından ve Padişah tarafından nasp ve tayin olunacak azalardan tereküp eder.
- Madde: 4.** Ayan ve mebusan olacak zatların en az üç göbek Anadolu'da tavattun (yerleşmiş) etmiş olması şarttır.
- Madde: 5.** Ordu erkânının dahi kendisinin ve pederinin Anadolu'da mutavattın(yurt tutmuş) ve mütevellid (doğmuş) olması şerâittendir.
- Madde: 6.** Anası Anadolu'da mütevellid olmayan kimselerin terfi ve terakkisi babında ayrıca bir nizamname yapılacaktır.
- Madde: 7.** Cemiyetimiz, ahvali hazırca icabı bir cemiyeti sırrıyedir. Şu kadar ki; eşhas malum olmamak suretiyle, cemiyet ünvanıyla her türlü neşriyat yapılacaktır.
- Madde: 8.** Cemiyet azası üç sınıftır. Müessis (Kurucu), Faal, Muhib (dost) aza. Müessisler cemiyetin umumi merkezini teşkil ederler. İçlerinden biri reis olur. Azalar, ancak bu reisi tanır. Mütebaki (geri kalan) müessisler mahfi(gizli)dir.
- Madde: 9.** Cemiyet 9 aza bulunan mıntıkada bir şube küşdını (oluşturulmasını) alakadarlara bahşeder.
- Madde: 10.** Cemiyetin her sene içinde dört defa büyük kongresi olacaktır. Ahval müsait olmazsa bu kongre lüzumu kadar tenkis olunur.
- Madde: 11.** Cemiyetin Anadolu'daki aza ve mensupları dahi faal ve muhip aza olarak

alınırlarsa icabı takdirde Anadolu'da bir takım hususi vaziyetlere göre cemiyetin şekil ve ahvalı tebdil olunabilir (değiştirilebilir). Anadolu'daki şubelerin hariçteki umumî merkezle muhaberesinin usretine (sıkıntı) mebni (dolayı) Anadolu'da bir çoban orayı kâmilî idare eder ve umum merkezle muhabere eyler.

Madde: 12. Cemiyetin gayesi, idame-i saltanatı meşrua ve ananâtı ulviye-i milleti muhafaza, orduyu tenvir (aydınlatma), bir takım bidatları (zulüm, zâlim) imha, din, mezhep, fikir hürriyetleri, itikadî temin, inhisar (tekelleşme) ve ihtikârî (vurgunculuk) ilga ve halkı terfihtir (bollukla yaşamasını sağlama).

Latin harflerinin, Şapka ilbası (giydirmeye) lâdiniliğin (dinsizliğin) ilgası matluptur (istenen şey). Şarktan elimizi çekersek mahvoluruz. 300 milyon islâmî düşünmek lazımdır.

Madde: 13. Cemiyetin Harici Siyaseti: Ecnebi devletlerle dostluk, hiç biriyle ittifak etmeyerek selâmetimizi muhafaza, Şark devletleriyle kardeşçesine münasebet idame etmek.

Madde: 14. Cemiyete duhûl (katılma) şartları: Namuslu, şerefli, casus olmayan, bir ecnebi devletin hizmetine girmeyen, memlekette aile sahibi, münevver fikirli, meşrutiyetperver, Hanedana sadık, bir mahkûmiyeti olmayan kimseler cemiyete aza alınırlar.

Bir ecnebi hizmetine bazaruretin girmiş fakat vicdanı pâk kimseler bu bahisten hariçtirler.

Madde: 15. Aza badeltahlif (yemin ettikten sonra) kaydolunur.

Madde: 16. Muhip aza, gayrimüslim vatandaşlardır. Lakin bunların içinde bir takım iftirakûyâne (ayrılıkçı) harekâta iştirak edenler kabul olunamazlar. Fakat Kemalîlerle harbetmiş ve Kemâlî devletin mezalimine karşı kıyam (ayaklanma) etmiş kimseler müstesnadır¹⁴⁷³.

Süleyman Şefik bu Cemiyetin kurulmasını gerektiren sebepleri de şöyle açıklamıştır:

"Bu gün tahakkuk etmiştir ki, Türkiye uçurumun kenarındadır. Mahvolacaktır. Türkiye'yi parçalayacaklar, Cumhur ricali de birer tarafa kaçacaklardır. Çantaları hazır ve paraları İsviçre bankalarında mevcuttur. Ağabeyleri İttihatçılar öyle yapmadılar mı?

¹⁴⁷³ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 2/F 14, Bt: 8.11.1939

Şu halde acele dahile ve harice karşı emniyet telkinine, kimse ile husumetimiz olmadığına inandırmaya çalışmaya başlamalıdır.

Eğer Anadolu halkına sesimizi işittirebilirsek, iş kolaylaşır. Millet mazlum ve pek biçaredir. Bir düzine lekesiz cevherli arkadaşımız olsa kâfidir. Hanedan bizimle beraber yürümelidir. İlk hamlede İngiltere, İtalya ve Arabistan İran bize yardımcı olur. Bu yahudi hükümetine, dünya düşmandır. Bu iş için beş bin altına ihtiyaç vardır, bunu Mısır, Hindistan ve diğer devletler de verirler. Fakat maksadımız hiç bir devlete satılmak değildir.

Cemiyetimizin temeli Türklere dir. Kapımızı Türk olmayanlara mümkün oldukça kapamalıyız. Zira Türk olmayanlardan hayır ve menfaat gelmez.

Biz İttihatçılara ve Kemalistlere benzemeyiz. Fakat zaihiren tüm vatandaşlara karşı müsavi muamele eder gibi görünmeliyiz¹⁴⁷⁴”

diyen Süleyman Şefik Türkiye'nin savaşa (İkinci Dünya Savaşı) gireceği günü kollamaktadır. Bu durumda Türkiye, kısa zamanda işgale uğrayacak ve kendilerine hareket için uygun ortam doğacaktır. Paşa, ülkenin işgal felaketinden kurtulmasını kendilerinin hazırlıklı olmasına bağlamıştır¹⁴⁷⁵.

Süleyman Şefik Paşa'nın kurduğu bu cemiyetin üyeleri ise; Suriye eski Devlet Başkanı Beyrut'lu Şakir Nimet, Beyrut'ta Doktor Sahir, İtalyan Faşist Partisi'nin en önemli adamı ve Ceziretülarap'ta oldukça güvenilir bir kişi olup, tüm Hanedan üyelerine yardım eden Nino Mesat, Sultanzadelerden Ruhi, Beyrut'ta Doktor Hamdi ve Şam'da Osmanlı Ordusu Alay Eminliğinden emekli Abdülbaki'dir¹⁴⁷⁶.

¹⁴⁷⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 2/G 1, Bt: 8.11.1939

¹⁴⁷⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 2/G 2, Bt: 8.11.1939

¹⁴⁷⁶ EGM Arşivi, Dn: 11242-2, Bn: B 10.

Üçüncü Bölüm

YÜZELLİLİKLERİN YURDA DÖNMESİ

1- Affın Ortaya Çıkışı ve Af Hakkında Düşünceler

Yüzelliliklerle ilgili olarak ilk af girişimi Cumhuriyet'in 10. yılı dolayısıyla, 1933 yılında ve çıkarılacak olan genel affa onların da dahil edilmesi düşüncesi ile ortaya atılmıştır. Ne var ki, Yüzelliliklerin sürgün yıllarındaki karşıt tutum ve davranışları bunların 1933 yılındaki affa dahil olmalarını engellemiştir. Henüz rejimini tam oturtamayan genç Cumhuriyet bunların ülkede çıkarabilecekleri karışıklıktan çekinmiş ve af düşüncesini ertelemiştir.

Bu tarihten sonra af konusunda iki girişim daha olmuştur. İlki, Refik Halid'in sürgünde vatan hasreti ile yazdığı "Bir İçim Su" adlı eserin kendisine okunması ile etkilenen Atatürk tarafından yapılmış¹⁴⁷⁷ ancak, İsmet Paşa Hükümeti bu isteğe pek sıcak bakmamıştır. İkinci istek de Atatürk tarafından yapılmış, Başbakan Celal Bayar'ın da onayı ile af çalışmaları başlamıştır. ¹⁴⁷⁸

İlk af düşüncesinin üzerinden geçen beş yıl içinde, Türkiye Cumhuriyeti rejimini sağlamlaştırmış, devrimlerini kökleştirmiş ve çekinmesi gereken bir nokta kalmamıştır. Basın da konuya ilgi göstermiştir.

Af kanunun kabul edilmesinden bir ay önce basında, Adliye Vekâleti'nin af hakkında bir kanun projesi hazırladığı ve buna göre Yüzellilik listede adları bulunanlardan halen sağ olanların ülkeye dönebilecekleri, ancak on yıl sürece devlet hizmetinde kullanılmayacakları haberleri yayınlanmıştır.¹⁴⁷⁹

30 Mayıs tarihli Cumhuriyet Gazetesi ise Celal Bayar Hükümeti'nin Türk Milletinin yüksek merhametinin sonucu olarak tarihe geçecek bir karar verdiğini ve Meclise bu yolda bir kanun tasarısı gönderdiğini haber verirken, "Türk Rejimi artık kafalarda ve yüreklerde istikrar bulmuştur" yorumunu yapmıştır. Gazete, bu kanunun, yayın tarihinden itibaren geçerli olacağını ve bunların ülkeye döndükten sonra sekiz sene devlet hizmetinde çalıştırılmayacaklarını

¹⁴⁷⁷ Refik Halid Karay, **Bir Ömür Boyunca**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990, s. 188; Cemal Kutay, **Yüzellilikler Faciası**, İstanbul, 1978, s.16.

¹⁴⁷⁸ Cemal Kutay, **a.g.e.**, s. 8 vd.

¹⁴⁷⁹ **Haber**, "Yüzellilikler Affediliyor", 29 Mayıs 1938; **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1938.

belirtirken, Heyet-i Mahsusa kararı alanların da dört sene görev alamayacaklarını haber vermiştir.¹⁴⁸⁰ Son Telgraf ise, affın Cumhuriyet'in 15. yıldönümü tarihi olan 29 Ekim'in beklenmeyerek, büyük ihtimalle Haziran ortasında yayınlanacağını duyurmuştur.¹⁴⁸¹ Haber Gazetesi ise Meclise verilen tasarının sekiz maddeden oluştuğunu ve bu aftan yararlanacak kişilerin yaklaşık 85 kişi olduğunu yazmış,¹⁴⁸² Yeni Sabah da Yüzelliliklerin ülkeden kaçışları hakkında bilgi vermiştir.¹⁴⁸³ 1 Haziran tarihli Ulus ise T.B.M.M.'ye sevk edilen af kanununun gerekçesini yayınlamıştır.

"...Cumhuriyet rejimi, Türk milletinin esas bünyesine istinad ettiği için on beş senelik kısa bir süre zarfında sarsılmaz temellere ve yıkılmaz pensiplere sahip olmuştur. Ayrıca, Kemalist rejimin on beş seneden beri genel af harici olarak ülke dışında kalan Yüzellilikler hakkında merhametini esirgemesi için de artık bir engel ve sakınca kalmamıştır. Affolunup da içeriye geldikten sonra, Kemalist rejimin Türk kanunlarının her vatandaşa sağladığı hürriyet ve refahtan yararlanmaya yalnız bunların kendi irade ve hareketleri hakim olacaktır..."

diyen Ulus'a göre, affın bir başka gerekçesi, bunların ailelerinin çektiği manevi sıkıntının giderilmek istenmesidir.¹⁴⁸⁴ Tan ise cezanın kişiliği üzerinde durarak Yüzellilikler yüzünden ailelerinin de bu cezaya maruz kaldığı üzerinde durmuştur.¹⁴⁸⁵

Basında, projenin hafta içinde Adliye Encümeni'nde görüşüleceği¹⁴⁸⁶ ve af kanununda bazı istisnai hükümlerle siyasi suçluların da affedildiği belirtilmiştir¹⁴⁸⁷. Af Projesinin kabul edilerek, maddelerinin tartışmaya açıldığı günlerde de basın konuya sütunlarını açmıştır.

2 Haziran tarihli Sabah Gazetesi'nde;

"...on beş sene önce, milli zaferden korkarak kaçanlar, Paris kaldırımlarından Arabistan çöllerine kadar bütün dünyayı dolaştıktan sonra, yegane sığınılacak yerin muzaffer Türkiye Cumhuriyeti olduğunu anlamıştır. Geçmiş günleri başa kakmak aklımıza

¹⁴⁸⁰ Cumhuriyet, "Büyük Af Projesi", 30 Mayıs 1938.

¹⁴⁸¹ Son Telgraf, "Af Kanunu", 30 Mayıs 1938; Yeni Sabah, 30 Mayıs 1938.

¹⁴⁸² Haber, 30 Mayıs 1938. Hayatta olup aftan yararlanabilecek olanlar 89 kişidir.

¹⁴⁸³ Yeni Sabah, "Yüzellilikler Nasıl Kaçtılar", 30 Mayıs 1938.

¹⁴⁸⁴ Ulus, 1 Haziran 1938.

¹⁴⁸⁵ Tan Gazetesi, 1 Haziran 1938.

¹⁴⁸⁶ Son Posta, 30 Mayıs 1938.

¹⁴⁸⁷ Ulus, 1 Haziran 1938.

gelmiyor. Cumhuriyet rejimi artık o hesabı aramayacak kadar kuvvetlidir. Onların da bu fena günleri hatırlamayacaklarına eminiz...”

diyen Orhan Seyfi, en büyük sevincin de, kara liste yırtıldıktan sonra “Türk vatanında hain yoktur” diyebilmek olduğunu eklemiştir.¹⁴⁸⁸ Yusuf Ziya ise makalesinde, “vatan hasretinin korkunç ateşi içinde yirmi yıl bütün günahlarını yakan Yüzellilikler geliyor”¹⁴⁸⁹ demiştir.

2 Haziran tarihli bir başka makalede ise, on beş on altı sene önce ulusal mücadeleye ve devrim hamlelerine karşı koyan muhaliflerin, elde edilen zafer karşısında diz çökmek zorunda kaldıkları vurgulanmakta ve 15.yaşına basmak üzere olan Cumhuriyetin, dışarıya karşı şöyle demek istediği belirtilmektedir:

“Bu gün, dünyanın her yerinde rejim buhranlarından bahsedilen bir devirde yaşıyoruz. En ileri ve en kuvvetli sayılan memleketlerin hapishaneleri baştan başa siyasi mahkumlarla doludur... hatta almadığı için mahkumlar ve şüpheliler için umumi kamplar kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti böyle siyasi buhranlar içinde çırpınan dünya içerisinde bir tek müstesna olduğunu göstermek için artık mahdud olan siyasi suçlularını da affediyor”¹⁴⁹⁰

Celal Bayar’a göre affın amacı ise, “Türk vahdetinin ve rejiminin çelikleşmiş olduğunu cihana göstermektir.”¹⁴⁹¹ İlhami Soysal ise Mustafa Kemal’in Selânik’e duyduğu özlemin, onun af taraftarı olmasını sağladığı düşüncesindedir.¹⁴⁹² Basında da af aleyhinde ve lehinde yazılar yazılmaya ve Yüzellilikler sorgulanmaya başlar.“Siyasî Bir Maziye Tavsiye” başlığı altında A. Emin Yalman af konusundaki görüşlerini ve gerekçelerini şöyle sıralayacaktır:¹⁴⁹³

“...Bunun (affın) ilk bakışta Türk Milletine hoş götüneceği iddia edilemez. Çünkü, ortada şahıslara karşı değil, yurdun varlığına karşı işlenmiş suçlar vardır ki vatanın evladı arasında sellerle kan akmasına sebep olmuştur. Böyle suçları unutmak ve affetmek kolay olmayacaktır.

Fakat, bu ilk duygunun tesirinden kurtulup işe daha geniş bir gözle bakarsak

¹⁴⁸⁸ Orhan Seyfi Orhon, “Yüzellilikler”, **Yeni Sabah**, 2 Haziran 1938.

¹⁴⁸⁹ Yusuf Ziya Otaç, “Yüzellilikler Geliyor”, **Akbaba**, 9 Haziran 1938.

¹⁴⁹⁰ **Kurun**, “Umumi Af”, 2 Haziran 1938.

¹⁴⁹¹ **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1938.

¹⁴⁹² Soysal, **150'likler**, s. 105.

¹⁴⁹³ **T.G.**, 31 Mayıs 1938.

müşamaha davet edecek sebepler bulabiliriz.

Birinci sebep şudur; Kara listeye girmek gibi ağır bir ceza, bir mahkemenin tetkik ve kararıyla verilmemiştir... Liste çok acele hazırlanmış ve isimlerden herbiri üzerinde kâfi derecede durulmamıştır... Sonra Yüzellilik diye ayrılanların on beş yıldan beri gördüğü ceza, idamdan kat kat ağırdır... bir takımı vatan topraklarında ölmekten ve orada gömülmekten başka bir emel beslemeyecek kadar ihtiyarladılar ve çöktüler... Yüzellilikler arasında yanlış siyasî görüşlerine ve inkâr kabul etmeyen hatalarına rağmen... memleket içinde bir kıymet sayılabilen bir kaç kişi vardır. Bu arada hele Doktor Rıza Tevfik ve Refik Halid'e acıyanlar çok olmuştur...

Geri kalanlar arasında öyleleri var ki yurt haricindeki imtihanı iyi geçirmemişlerdir. Af şeklinde kendilerine verilecek fırsat ve nimetten istifade etmeleri ve memleket içinde faydalı birer yurttaş olabilme ihtimalleri azdır. Fakat, bu gibilerin ya yurda dönmeye yüzleri olmayacak veya dönüpte eski yolda hareketlere cüret ederlerse yeni milli varlığımız, harici bir cisim atar gibi kendilerini içinden atacaktır..."

Yalman, bütün dünyanın da olayı aynı duygu ve düşüncelerle karşılayarak, "yeni bir olgunluk alâmeti" sayacakları düşüncesindedir.

Yunus Nadi Bey, Affın ilânından bir gün önce de düşüncelerini şu şekilde ifade eder:

"Onların suçu, şahıslar şöyle dursun, hatta nesillerin çerçevesini aşmıştır; tarihin malıdır. Tarihin affedemeyeceği bir suç üzerinre münakaşa ederken son derece dikkatli ve hassas bulunmak vazifemizdir... Bu adamlar affedilebilir mi?... milletin özüne ihanet edip kaçan bir insanı affetmeye herhangi bir kuvvetin hakkı olabilir mi?... Yüklendiğimiz mesuliyet bizi gelecek nesiller karşısında hesabını veremeyeceğimiz, şimdiden tahmini imkansız müşkil vaziyetlere düşürebilir... İnkılâb memlekette yerleşmiştir. Onları affetmekle herhangi bir tehlikeye maruz bulunmamız ihtimali yoktur.

Diyemeyiz. Bu yanlış bir düşünce olur. Yüzelliliklerin inkılâbla, rejimle, herhangi bir ideoloji ile alâkaları olamaz. Onlar Cumhuriyet'in ilk günlerinde de bizim için herhangi bir tehlike teşkil edemezlerdi. Çünkü, temsil ettikleri şey fikir değil, mel'anetti. Milletin namusuna ihanet edenleri affedebilir miyiz? Hatta 17 milyonumuz biraraya gelse buna karar verebilir miyiz?

Beyazıd meydanında padişah uşakları tarafından idam edilen inkılâpçı münevverler, İnönü'de yatan sayısız şehitler ne diyecekler? Onların reyini aldık mı?...” 1494

Sonuçta, Münir Çağıl (Çorum)'ın başkanlığı altında toplanan Meclis Adliye Encümeni af kanunu ile ilgili tartışmaları tamamladıktan ve Dahiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya ile Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun da görüşlerini aldıktan sonra, teklifi "heyeti umumiyesi" ile kabul eder. Sadece bazı maddeler üzerinde esaslı değiştirmeyecek şekilde düzeltmeler yapılan ¹⁴⁹⁵ tasarı 27 Haziran 1938'de de milletvekillerine dağıtılır.¹⁴⁹⁶ Teklif, Yüzelliliklerin İhanetleri milletvekillerince sayılıp döküldükten sonra, 29 Haziran 1938'de de T.B.M.M. tarafından kabul edilir.

Kanunun T.B.M.M.'de kabulünden sonra Yunus Nadi Bey "Yüzellilikleri Affettik mi?" başlıklı makalesinde de affın aleyhindedir ve "kanunun bir cürümün cezasını ortadan kaldıracılabileceğini, ama manevi etkilerini silmeyeceğini ve tarihin hükmünü verdiğini" yazacaktır.¹⁴⁹⁷

30 Haziran 1938 Perşembe günü çıkan Cumhuriyet Gazetesi milletvekillerinin af konusundaki görüşlerine yer vermiştir.¹⁴⁹⁸ Şimdi bu düşüncelere göz gezdirelim:

Başvekil Celal Bayar;

"...Eserimizi seyrederken onlara diyoruz, sizi affettik... İnkılâpçıların yapma kudretlerinin yanında bu da büyük bir fazilet eseridir. Bu fazileti nadir meclisler, nadir inkılâpçılar elde edebilmişlerdir. Biz emelimizde muvaffak oluyoruz. Günahkârları da affetmek zevkine mazhar oluyoruz. (Alkışlar)

... Arkadaşlar Af meselesinin ifade ettiği diğer bir mânâ daha vardır. O da memleketimizde Türk vahdetinin ve rejiminin çelikleşmiş olmasıdır. Bunu cihana göstermek istiyoruz, Affımızın bir gayesi de budur. Yoksa bir kaç bedbahtı affetmiş veya affetmemişiz bunun maddî hiç bir kıymeti yoktur. Bir de arkadaşlar inkılâbımızın bu safhasını mütelea ederken derhal şunu da ifade etmeliyim ki, memleket ve inkılâb, çocuklarından daima fedakârlık ve fazilet aramakta devam edecektir."

Muhiddin Baha;

"Eskişehir ve Konya'da İstiklâl Mahkemesi âzâsı ve reisi bulundum. Bir karınca öldürmüş değilim, fakat yüzlerce adam astım. İdam ettiğim adamların siması bugün

¹⁴⁹⁵ **Cumhuriyet**, "Af Projesi Meclise Gidiyor", 2 Haziran 1938.

¹⁴⁹⁶ **Son Posta**, 28 Haziran 1938.

¹⁴⁹⁷ **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1938.

¹⁴⁹⁸ **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1938.

birer birer karşımda dolaşıyor. Şimdi onlar için Allahtan mağfiret diliyorum. Çünkü asıl mücrim onlar değildi. Asıl mücrim bugün affettiğimiz insanlardı. Bunlar, onların Eskişehir'e gönderdiği casuslardı. Yahud mecnun, ümmî ve cahil adamlardı. Astıklarımız arasında asker kaçakları vardı. Onları 'bunlara hizmet etmeyiniz, gavur oluyorsunuz' diye iğfal edenler bu adamlardı. Konya isyanın yapanlara 'bu orduyu arkadan vurun!' diyen sarıklı cahiller, on dördünü birden astığımız bu adamlar gene Yüzelliliklerin iğfaline kapılmışlardı.

Bazı arkadaşlar dediler ki, bu adamlar vatandan uzakta her gün bir kere öldüler, bir kere değil bin kere ölseler azdır."

Muhiddin Baha, içlerinde ağlayıp sızlayarak sınıra gelip yalvaranlar olduğunu, fakat bu feryadlara dahi bakılmaması gerektiğini söyler. Ancak burada evladları, kardeşleri, hısım akrabaları bulunduğunu ve insanı asıl zaafa düşürenin burası olduğunu belirten Baha, sözlerine şöyle devam etmiştir:

"Onlar birer pıhtı, iğrenç birer vücuttan ibarettir, gelsinler ve bu milletin yüksek nazarları önünde eğilsinler."

Aka Gündüz; Şehitlerden ve şehit annelerinden af talep eder.

"Ben bu beyaz reyi verirken bir taraftan manevi bir mücrim vaziyetine giriyorum. Ben kendi hakkımda el açıyorum, size geliyorum diyorum ki; Ey kocasını Anafartalar'da, evladını Sakarya'da bırakan, şimdi gözleri görmeyen Türk anneleri! ben bunlara sebep olanlar hakkında bir beyaz rey vereceğim, siz beni affediniz..."

Hakkı (Van);

"Bu hainlerin kapı dışarı edilerek uzaklaştırılması bence ağır bir ceza değildir. Cezanın ağırlığı, buraya gelip, hıyanet ettikleri vatanın müreffeh ve mamur manzarasını görmeleri olacaktır. Yaptıklarından utanmayanlar gelip bu cezayı da görsünler.

Türk genci onların çehresinde şehitlerin kanını görecektir."

Besim Atalay;

"Gözleri varsa, kör olası gözleri, elbette geldikleri zaman, yanılmış olduklarını görecek, anlayacaklardır. Af daima yürüklerde minnet ve şükran duyguları yaratır. bırakın bu adamları gelsinler, görsünler. Rejimin bunlardan korkusu yoktur... Her Türk genci bu adamların çehresinde yanan şehirlerin alevini, ölen şehitlerin kanlarını görecektir. Yüzleri varsa gelsinler; fakat şunu bilsinler ki: eski nifaklarına devam edecek olurlarsa, Cumhuriyet'in pençesi ve gençliğin elleri, yakalarında olacaktır"

Durak (Erzurum);

“... Vatanın bağına hançer dayayanların affı görüşülüyor... Affedelim mi Affetmeyelim mi? Eğer ben bu mecliste olmasaydım, kanaatim şöyledir: Asla! Babamı, kardeşimi öldüreni affederdim. Bunlar ki vatan hainidir. Asla!

Bununla birlikte hükümetimiz bir kanun layihası getirmiş, aflatını teklif ediyor... Atatürk, Hükümet, Meclis, millet hep birbirleriyle kaynaşmış bir kal'ai ahenindir. Onlara, ömrünün sonunda bir kaç kürek vatan toprağı ihsan ederken şunu haykırıyoruz: Cumhuriyet'in kimseden korkusu yoktur. Delâlete sapanlara kahrı çok büyüktür; fakat şefkat ve merhameti de o nispette geniştir”¹⁴⁹⁹

Sonuçta, 28 Haziran 1938'de T.B.M.M.'nde kabul edilen 3961 sayılı Af Kanunu 16 Temmuz 1938'de Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiş¹⁵⁰⁰ olup ikinci maddesi Yüzelliliklerle ilgilidir.

“Lozan'da akdolan 24/7/1923 tarihli umumi af beyannname ve protokolunda mevzuu bahis yüzelli kişilik listede isimleri yazılı şahıslar affolunmuştur. Şu kadar ki, bu şahıslara, mesbuk memuriyetlerinden dolayı tekaüt maaşı tahsis edilmez ve bu şahıslar Kanunun mer'iyete girdiği tarihten itibaren sekiz sene müddetle Türk Ceza Kanununun 20. maddesiyle değer kanunlara göre amme hizmetlerinden sayılan işlerde kullanılamazlar ve bulunamazlar. Bu kanunun mer'iyetinden evvel 1064 sayılı Kanun hükümlerinden doğan bütün hukukî netice ve muameleler mahfuzdur”

Aynı Kanunla İstiklâl Mahkemeleri tarafından mahkum edilenlerle (Madde:1), Heyet-İ Mahsusalar ve Âli Karar Heyeti'nce haklarında işlem yapılanların suçları da affedilmiştir (Madde:3). Bununla birlikte, üçüncü madde ile affedilen kişilerin iki sene boyunca maaşlı memur olarak çalışmaları engellenirken, birinci ve ikinci maddelerde yazılı şahıslar gerektiğinde Bakanlar Kurulu kararıyla vatandaşlıktan çıkarılabileceklerdir (Madde: 5)

Affin ilânından sonra, yurtdışında bulunan firariler bu kanunun kendilerine de uygulanabileceğini öne sürerek, yurda dönmelerine izin verilmesini istemişler,¹⁵⁰¹ gazete idarelerine¹⁵⁰² ve Atatürk'e mektuplar yollamışlardır.¹⁵⁰³

¹⁴⁹⁹ Cumhuriyet, 30 Haziran 1938.

¹⁵⁰⁰ Resmi Gazete, 16 Temmuz 1938; EGM Arşivi, Dn: 12221-1, Bn: 1/A 3.

¹⁵⁰¹ EGM Arşivi, Dn: 12221-1, U.D. Bn: 1/A 5.

¹⁵⁰² EGM Arşivi, Dn: 12221-1, U.D. Bn: E 6.

¹⁵⁰³ EGM Arşivi, Dn: 12221-1, U.D. Bn: E 3.

İşgal zamanında düşman hizmetinde çalışmış ve Düzce isyanına katılarak düşmanla birlikte kaçan ve çoğunluğu Çerkes olan¹⁵⁰⁴ bu adamlara, affın kendilerini kapsamadığı, bu nedenle eskisi gibi beyannameye tâbi tutulacakları yetkili organlarca bildirilmiştir.¹⁵⁰⁵

Affin kapsamı içinde olmayıp;, aftan yararlanamayan bir başka grup da 1930'da çıkan Ağrı Dağı olaylarından sonra İran'a sığınan kürtlerdir. Bununla birlikte, Hatay vatandaşlığına geçerek, görev almış veya almamış olan Yüzelliliklerle İstiklâl Mahkemesi mahkumları, başka uyruğa geçmiş olsalar dahi, bu uyrukları hiç olmamış gibi sayılarak, bunlara bir defaya özgü, yalnız Türkiye'ye girmek ve iki ay zarfında kullanılmak kaydıyla verilecek Türk pasaportlarıyla yurda dönmelerine olanak tanınacaktır.¹⁵⁰⁶

2. Yüzelliliklerin Ükeye Dönüşleri

2.1. Karşılaşılan Problemler ve Alınan Önlemler

Af Kanunun kabul edildiği 29 Haziran 1938 yılında hayatta kalan Yüzellilikler 89 kişiden ibarettir ve bunların isimlerini gösteren listeler bütün illere dağıtılmıştır¹⁵⁰⁷. Bunlardan ülkeye dönmek için başvuranlar olduğu takdirde kendilerine Türkiye Cumhuriyeti pasaportu verilmesi Hariciye Vekâleti tarafından konsolosluklara tebliğ edilmiştir.

Türk Cumhuriyeti Hükümeti kanundan yararlanarak ülkeye dönmek isteyenlerin gerek sınırlarda, gerekse ülkeye girdikten sonra da karşı tutumlarını sürdürebileceği ve karışıklıklar çıkarabileceği ihtimaline karşı bir takım önlemler almayı gerekli görmüştür. Nitekim gelişmeler hükümetin bu tür önlemler almaktaki haklılığını ortaya koymuştur.

Kanunun kabul edilmesinden bir gün sonra Dahiliye Vekâleti, Umumi Müfettişlik ve valiliklere gönderdiği yazıda, bunlardan Türkiye'ye gelecek olan her şahısa, sınır kapılarında ve limanlarında nereden geldiği, nereye gideceği, nerede kalacağı ve ne işle uğraşacağını sorulmasını ve bu bilgi ile birlikte isimlerinin en hızlı bir şekilde vekâlete bildirilmesini istemiştir. Ayrıca kendilerine, nazik bir şekilde, oturacakları yerleri ve işlerini değiştirdikçe bulundukları yer emniyet müdürlüklerine bilgi verme gereğinin de bildirilmesini

¹⁵⁰⁴ EGM Arşivi, Dn: 12221-1, U.D. Bn: E 2.

¹⁵⁰⁵ EGM Arşivi, Dn: 12221-1, U.D. Bn: 1/A 2, 1/A 6.

¹⁵⁰⁶ EGM Arşivi, Dn: 12221-1, U.D. Bn: C 14.

¹⁵⁰⁷ EGM Arşivi, Dn: 12221-2, U.D. Bn: 1/B 1.

istemiştir. Aynı yazıda, bu gibi şahısların yurda girdikleri sırada karşıt herhangi bir toplantı ve gösterilerine olanak verilmeyerek, bu konuda çok dikkatli olunması ve bunların, kendilerine hissettirilmeden hareket ve temaslarının izlenmesinin uygun olacağı da belirtilmiştir.¹⁵⁰⁸

Bununla birlikte, istenen bilgileri veren Yüzelliliklere bulundukları yerlerdeki konsolosluklardan "Yüzellilik" olduklarına dair fotoğraflı bir belge alma zorunluluğu da getirilmiştir.¹⁵⁰⁹

Bu arada, Af Kanunu dolayısı ile dışarda bulunan Yüzelliliklerle diğer muhaliflerden çoğunun yurda dönme istekleri karşısında, dışardaki muhalefet kuvvetinin azalacağı düşüncesi ile, Mısır'da oturan eski şehzade Mahmut Şevket'in yurt içindeki gazete, yüksekokul ve tanınmış adreslere ve muhaliflere notlar yollayarak, affın, insanî bir önlem olmaktan çok, son muhalefet kuvvetini kırmak amacıyla yapılmış bir tuzak olduğunu söylemesi üzerine, Dahiliye Vekâleti harekete geçerek, bu ve benzer girişimlerin önlenmesini istemiştir.¹⁵¹⁰

Atina'da bulunan Çerkes Reşit tarafından burada ve Batı Trakya'da bulunan Yüzelliliklere gönderilen mektup ve beyannamelerde "Dünyanın durumunun karışık ve yakında bir savaş çıkması ihtimali bulunduğu, bu durum karşısında hükümetin Yüzellilikleri ülke dışında bırakmak istemediği ve bunları Türkiye'ye çağırarak dışardaki çalışmalarını önlemek amacıyla af ilân etmiş olduğunu, Türkiye'ye döndükleri takdirde sonlarının ölümle biteceğinin" bildirilerek "kesinlikle ülkeye dönmemelerini" tavsiye etmesi üzerine bu tür mektup ve beyannamelerin ülkeye girişi önlenmeye çalışılmıştır.¹⁵¹¹

Dahiliye Vekâleti, Af Kanunu dolayısıyla başvuracak Yüzelliliklere yurda gelmeleri için pasaport verilince, bunlardan bir kısmının yurda dönmeyerek, ellerindeki Türk pasaportlarından yararlanarak bir takım çalışmalara girişebilecekleri ihtimalini de gözönünde bulundurmuş ve pasaportun yurda dönecek olan Yüzelliliklere mahsus olmasını istemiştir. Ayrıca verilecek pasaportların dikkati çekecek sayfalarına "Yalnız Türkiye'ye seyahat için geçerlidir ve süresi on beş gündür. Bu pasaportla Türk vatandaşlığı hukuku tanınmaz ve iddia olunamaz" kayıtlarının düşülmesini de istemiştir. Dahiliye Vekâleti, bu şartlar altında yurda gelmek için pasaport alıp ta gelmeyen

¹⁵⁰⁸ EGM Arşivi, Dn: 12221-2, U.D. Bn: 1/A 10, Bt: 30 Haziran 1938.

¹⁵⁰⁹ EGM Arşivi, Dn: 12221-2, U.D. .Bn: 1/A 14, Bt: 1 Temmuz 1938.

¹⁵¹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12221-2, U.D Bn: B 8, Bt: 5 Temmuz 1938.

¹⁵¹¹ EGM Arşivi, Dn: 12221-1/4, U.D. Bn: 8/B 5, Bt: Ağustos 1938. Çerkes Reşit bu mektup ve beyannameleri Çerkes Davut aracılığıyla dağıtmıştır.

Yüzelliliklerin ise derhal kendilerine bildirilmesini Hariciye Vekâletinden istemiştir.¹⁵¹² Ayrıca, Pasaport isteği ile konsolosluklara başvuran Yüzelliliklere, 1926 yılı ortasında hazırlanarak konsolosluklara ve sınır karakollarına bir üst yazıyla dağıtılan ve Yüzelliliklerin fotoğraflarının yer aldığı bir albüme¹⁵¹³ bakılarak kontrolleri yapıldıktan sonra pasaport verilmiş, böylece af kapsamı dışında kalan kişilerin ülkeye girişleri engellenmiştir.

Dahiliye Vekâletinin Yüzelliliklerin pasaportlarına düşülmesini istediği kayıta yer alan “on beş gün süre” sanırsız yeterli görülmeyle, daha sonra iki aya çıkarılmıştır.¹⁵¹⁴

2.2. Yüzelliliklerin Son Durumları - Aftan Sonra Ülkeye Dönerler

Tütüncübaşı Şükrü.- Af Kanunu’na kadar Beyrut’ta kalmıştır. Affın çıkışından yaklaşık iki sene sonra 29 Teşrin-i Sani (Kasım) 1940’da kendisine bir defaya mahsus olmak üzere pasaport verilmiş¹⁵¹⁵ ve 6 Aralık 1940’da Suriye’den ülkeye girmiştir.

Defteri Hakâni Emini Refik.- Yurt dışında kaldığı sürece faaliyetleri ile Cumhuriyet yönetimine ve onun idarecilerine karşı bir tutum sergileyen Refik, Kanunun ardından konsolosluğa başvurarak af talebinde bulunmuş ve kendisine İstanbul’a gitmek üzere ve bir seyahata özgü pasaport verilmiştir¹⁵¹⁶.

Ülkeye döndükten sonra “Erdümenk” soyadını alan Refik¹⁵¹⁷, İçerenköy’de Ethem (Paşa) Köşkünde oturmuş ve hiç bir iş yapmamıştır. Sarıyer’de sulh hakimi olan oğlu Ferhat’ın yardımı ve mutasarrıfı bulunduğu Şişlide 295 numaralı Ethem Paşa Apartmanı’nın geliri ile geçinmiştir¹⁵¹⁸. Emniyet tarafından sıkı takibe alınan ve şüpheli bir durumu görülmeyle¹⁵¹⁹ Refik, Kadıköy, İçerenköy Kozyatağı cadesindeki 102 numaralı evde oturmakta iken kanserden ölmüştür¹⁵²⁰

¹⁵¹² EGM Arşivi, Dn: 12221-2, U.D. Bn: B 13.

¹⁵¹³ Albüm için bkz. **Tarih ve Toplum Dergisi**, sayı: 70, Ekim-1989.

¹⁵¹⁴ EGM Arşivi, Dn: 12221-2, Bn: C 1, Bt: 26 Temmuz 1938.

¹⁵¹⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: G 5, Bt: 29.11.1940; EGM Arşivi, Dn: 12222-4, Bn: G 10.

¹⁵¹⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-8, Bn: D 6, Bt: 3.8.1938.

¹⁵¹⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-8, Bn: D 13, Bt: 6.1.1944.

¹⁵¹⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-8, Bn: E 5, Bt: 6.10.1942.

¹⁵¹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-8, Bn: F 11, Bt: 17.7.1947.

Ziraat ve Ticaret Eski Nazırı Cemal (Artin).- 38 affı ile birlikte Köstence'den aldığı 2 Temmuz 1938 tarihli pasaportla, Romanya vapuru ile İstanbul Vezneciler Nadir Bey sokağında oturan yeğeni Ali'nin yanına gelmiştir.¹⁵²¹ Kısa bir süre sonra buradan ayrılan Cemal, oğlu Nazım'ın kayınbabası avukat Halid'e misafir olmuştur¹⁵²².

İstanbul'da kaldığı sürede maddi sıkıntılar çeken Cemal (Keşmir) emekli maaşı isteğinde bulunmuş¹⁵²³, ancak kabul edilmemiştir¹⁵²⁴. Avukat Halid'in yanından ayrılarak Laleli'de oturmaya başlayan Cemal Bey, oğlu Tokat Milletvekili Halid Nazmi'nin yardımları ile geçirmiştir¹⁵²⁵.

Eski Maarif Nazırı Rumbeyoğlu Fahrettin.- Marsilya Başkonsolosluğu'ndan 13.9.1939'da bir seyahate özgü ve yalnız Türkiye'ye gitmek üzere aldığı pasaportla¹⁵²⁶, beraberinde eşi Feyziye olduğu halde 27/28.9.1939 gecesi ekspresle yurda gelmiş ve adres olarak Şişli'de Feride apartmanını göstererek İstanbul'a geçmiştir¹⁵²⁷. İstanbul'da kayınvalidesi Emine Hanım'ın yanına yerleşen Rumbeyoğlu Fahrettin'in durumu göz önüne alınarak İstanbul Valiliği'nce takibine başlanmıştır¹⁵²⁸.

Ayandan Eski Devlet Reisi Rıza Tevfik.- 19 Haziran'da Trablus'tan hareket eden trene eşi ile birlikte binen Tevfik, sağlık sorunları ile geçirdiği bir yolculuktan sonra, 22 Haziran 1943'de Haydarpaşa garına inmiş, önce kızı Munise'nin yanında kalmış, daha sonra Moda sırtlarında kiraladıkları bir eve yerleşmiştir¹⁵²⁹.

Ülkeye döndükten sonra, Sefa Kılıçoğlu'nun sahibi olduğu Yeni Sabah'ta çoğu felsefi, estetik ve demokrasi hakkında yazılar yazan¹⁵³⁰ Rıza Tevfik, dönüşünden ölümüne kadar Emniyet tarafından sıkı takibe alınmış ancak,

¹⁵²⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-8, Bn: G 13, Bt: 10.2.1953.

¹⁵²¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-11, Bn: D 10, Bt: 26.7.1938.

¹⁵²² EGM Arşivi, Dn: 12222-11, Bn: D 13, Bt: 4.8.1938.

¹⁵²³ EGM Arşivi, Dn: 12222-11, Bn: E 7, Bt: 23.10.1939.

¹⁵²⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-11, Bn: E 6.

¹⁵²⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-11, Bn: E 8, Bt: 6.10.1942.

¹⁵²⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-13, Bn: 2/E 14, Bt: 14.9.1939.

¹⁵²⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-13, Bn: 2/E 3, Bt: 28.9.1938.

¹⁵²⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-13, Bn: 2/E 1, Bt: 5.10.1938.

¹⁵²⁹ Başikoğlu, y.a.g.m., s.43.

¹⁵³⁰ Başikoğlu, y.a.g.m., s. 45.

şüpheli hali görülmemiştir¹⁵³¹. 1949'un son günlerinde hastalığı şiddetlenerek felç olan Rıza Tevfik, 30.12.1949'da Gureba hastanesinde ölmüş¹⁵³², Hastaneye kaldırılmadan önce kaleme alınan ve üzerinde Rıza Tevfik'in kendi el yazısıyla ve Arapça harflerle "Yeni Sabah'a makale, gelecek Pazar için" ibaresi bulunan "Hangi Kominizm'den Bahsediyoruz" başlıklı makalesi, defin telaşı içinde yayınlanamamıştır¹⁵³³.

Kuvayı İnzibâtiye Baş Kumandanı Süleyman Şefik Paşa.- Aftan sonra Antakya'da oturma istekleri kabul edilmeyince bu isteğinden vazgeçerek, Beyrut Başkonsolosluğu'ndan aldığı pasaportla 4.5.1940'da İslahiye yoluyla ve trenle Ankara'ya gelmiş ve Ankara Palas oteline yerleşmiştir. Burada Adliye Vekili Fethi Okyar ile görüştüktan sonra¹⁵³⁴ 9 Mayıs 1940'da İstanbul'a geçen Süleyman Şefik, oğlu Turgut Gıyasettin Bey'in yanına yerleşmiştir¹⁵³⁵. Bir ara Isparta'ya gitmiş daha sonra İstanbul'a geri dönmüş, emniyet tarafından sıkı bir takibe alınmıştır¹⁵³⁶.

Ülkeye döndükten sonra "Söylemezoğlu" soyadını alan¹⁵³⁷ Süleyman Şefik emlaklarının geliri ile geçinmiş ve pek dışarı çıkmamıştır. Nisan 1946'da da Kadıköy'deki evinde ölmüştür¹⁵³⁸. Böylece, bir anlamda mücadelesi sona eren Süleyman Şefik'ten sonra mücadele sırası kızı Emine Perizat'a gelmiştir.

Hanedan üyelerinden Nazım ile evlenen Emine Perizat, 1943'de Kahire Başkonsolosluğu'na müracaatla vatandaşlık ilmuhaberinin yenilenmesini ve pasaport verilmesini istemiş ancak konunun "Mahlû Halife ve Osmanlı Saltanatı Hanedanın erkek, kadın bilcümle azası ve damatlar, Türk Cumhuriyeti memaliki dahilinde ikâmet etmek hakkından ebediyen memnudur. Bu Hanedana mensup kadınlardan mütevellit kimseler de bu madde hükmüne tabidir" maddesi gereğince¹⁵³⁹ ülkeye dönüşüne izin verilmemiştir¹⁵⁴⁰.

¹⁵³¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 2/F 2-3-4-5...

¹⁵³² EGM Arşivi, Dn: 12222-16, Bn: 2/F 13.

¹⁵³³ Abdullah Uçman, "Rıza Tevfik'in Son Makalesi", Tarih ve Toplum, Ağustos 1991, c.16, sayı 92, s. 36.

¹⁵³⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 3/A 5, Bt: 7.5.1940.

¹⁵³⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: A 11.

¹⁵³⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 3/A 7, Bt: 21.5.1940.

¹⁵³⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 1/C 14.

¹⁵³⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: F 8.

¹⁵³⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 3/C 9, Bt: 2.6.1943.

¹⁵⁴⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 3/D 8.

Ülkeye dönebilmek uğrunda eşinden boşanan Emine Perizat konsolosluğa ikinci başvurusunda eşinden boşandığını ve eşinden olan çocuğunu babasının vesayetine bıraktığını söylemiş, Kahire Şer'i mahkemelerinden alınmış bir boşanma mektubu göstererek, Mısır'da masraflarını karşılayacak kimse olmadığı için İstanbul'daki akrabalarının yanına dönmek üzere kendisine pasaport verilmesini istemiştir¹⁵⁴¹.

Ancak Dahiliye Vekâleti'nden Kahire Elçiliği'ne gelen cevap yazısında Emine Perizat'ın Nazım'dan olan çocuğu dolayısıyla Hanedanla olan ilişkisini kesemeyeceği bu nedenle hukuki durumunun değişmeyeceği söylenerek pasaport isteği reddedilmiştir¹⁵⁴². Annesi tarafından İnönü'ye başvurularak kızının İstanbul'a gelmesi için izin istenmesi de bir fayda vermemiştir¹⁵⁴³. Bunun üzerine dava açan Emine Perizat'ın durumunu yeniden inceleyen Danıştay "Hanedan erkekleri ile evlenen kadınların Hanedana nisbetleri nikâh aktinden ibaret olduğuna ve aktin sona ermesi ile nikahın da sona ereceğine ve önceki kararın da iptali lazım geleceğine"¹⁵⁴⁴ Danıştay Dava Daireleri, esas 47/1, karar 47/30 sayılı ve 2.4.1947 günlü kararı ile Emine Perizat (Söylemezoğlu)'ın dönüşüne engel bir durum olmadığına karar vermiştir¹⁵⁴⁵. Danıştay'ın bu son kararına dayanılarak Emine Perizat'ın isteği halinde yalnız kendisine pasaport verilmesi Kahire Elçiliği'ne yazılmış¹⁵⁴⁶ kısa bir süre sonra da ülkeye dönmüştür.

Kuvayı İnzibâtiye Mitrilyöz Kumandanı ve Damat Ferit'in Yaveri Tarık Mümtaz.- Yüzellilikleri af kapsamına alan 1938 affından sonra 27.7.1938'de Payas'tan yurda girmiş ve Göztepe'deki akrabasının yanına gitmek üzere Toros katarı ile saat 15:20'de Seyhan'dan geçmiştir¹⁵⁴⁷. İstanbul'a gelerek Göztepe İstasyon Caddesi'nde 50 numaralı eve yerleşen Tarık Mümtaz Yazganalp buradan İsmet Paşa'ya yazdığı mektubunda; Atatürk'e candan saadet ve afiyet diledikten sonra, "cennet yuvasına geldiği günden beri akraba ve komşularının ziyaretlerini kabul ve iade ile meşgul olduğunu, iltifat eseri olarak kendisine yüklenen hizmeti yapmak için gereken sükunet ve kuvveti henüz kazanamadığını, onyediyıl süren hasretin yorgunluğunun sona ermesinin sevinci ile sarhoş gibi olduğunu söyleyerek izin verilirse etraflı bir

¹⁵⁴¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 3/D 2, Bt: 26.8.1943.

¹⁵⁴² EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 3/D 13.

¹⁵⁴³ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/1, Bn: 4/A 12, Bt: 25.9.1946.

¹⁵⁴⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/2, Bn: 4/D 3.

¹⁵⁴⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/2, Bn: B 8.

¹⁵⁴⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-18/2, Bn: 3/A 7, Bt: 21.5.1940.

¹⁵⁴⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-21/2, Bn: 3/C 11, Bt: 27.7.1938.

dosya ile Ankara'ya gelerek daha uygun bir düzen içinde yazmak istediğini belirtmiştir¹⁵⁴⁸.

İstanbul'da kaldığı sürede "Modern Türkiye" dergisinde yazıları çıkan Tarık Mümtaz, İnönü'ye yazdığı ikinci mektubunda bundan bahsederek haftalık olan bu dergiye dört yazı yazdığını, her yazı için dört lira aldığını, ayda on altı lira tutan bu paranın her gün Göztepe'den İstanbul'a gelme yol parasına bile karşılamadığını söylemiştir. Hatay'ın yüksek dava ve çıkarları uğruna kendini kurban veren gazetesinin de iki yıldan beri kapalı tutulduğunu söyleyen Tarık Mümtaz, "Karagöz" isimli gazetesinin yayınına izin verilmesini ya da uygun görülecek bir göreve tayinini" istemiştir¹⁵⁴⁹.

Üç aya yakın bir süre İstanbul'da kalan Tarık Mümtaz Yazganalp 22.10.1938'de tekrar Hatay'a dönmüştür.

Tarık Mümtaz 3527 sayılı af kanunun ikinci maddesinde yer alan "Yüzelliliklerin 8 sene müddetle Türk Ceza Kanunu'nun 20. maddesiyle, diğer kanunlara göre amme hizmetlerinden sayılan işlerde kullanılamazlar ve bulunamazlar" maddesine karşı çıkarak¹⁵⁵⁰ "Hatay'ın kurtuluşu dolayısı ile ilân edilen 3713 sayılı Kanunun onuncu maddesinin bağışladığı ve yalnız Hatay'lı Yüzellilikleri içine alan affı bertaraf ettiğinden, şahsına ait bu gayri tabi duruma bir son verilmesini ve hukukunun iadesini" istemiştir. Ancak, 3527 numaralı af kanunun yayınlanmasından sonra Türk pasaportu alarak anavatanına döndüğü için Hataylı sayılamayacağı ve 3713 sayılı af kanununun hükümlerinden yararlanamayacağı Dahiliye Vekâletinden bildirilince bir açıklama yapma gereği duymuş ve "Cenevre'de yapılan Hatay Anayasası'nın "vatandaşlık sıfatı" başlıklı 8 ve 9 numaralı maddelerinin tanımladığı tüm vasıfları tamamiyle sahip bulunduğu için, yasa ilân edilir edilmez bütün Hataylılar gibi Antakya nüfus dairesine başvurarak elindeki Suriye nüfus tezkeresinin Hatay nüfus tezkeresi ile değiştirilmesini istediğini ancak Fransız ve yerli manda hükümetlerince kendisinin Hatay vatandaşlığına girmesine imkân verilmemesi doğrultusunda direktif verildiği için Hatay nüfusuna kaydının reddedildiğini¹⁵⁵¹, af ilân edilince Milletler Cemiyeti nüfus arşivindeki nüfus davaları arasında kendisine ait olan dava dosyasını bulmasının aylar süreceğinden Türk konsoloslarının verdiği pasaportla bir an evvel hasretine son vermek istediğini¹⁵⁵² söyleyerek isteğini yinelemiştir. Ancak Hukuk Müşavirliği'nin Dahiliye'ye yazdığı telde, Tarık

¹⁵⁴⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-21/2, Bn: 3/B 10, Bt: 3.8.1938.

¹⁵⁴⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-21/2, Bn: 3/D 5, 3/D 6, Bt: 8.9.1938.

¹⁵⁵⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-21/2, Bn: 4/B 11, Bt: 20.9.1944.

¹⁵⁵¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-21/2, Bn: 3/E 14.

¹⁵⁵² EGM Arşivi, Dn: 12222-21/2, Bn: 3/F 1.

Mümtaz'ın 3713 Sayılı Konunun onuncu maddesinin "Hatay Millet Meclisi'nin teşekkülünün tarihi olan 2.9.1938 tarihine kadar işlemiş olan suçlardan dolayı maznun ve mahkum olanların affedildikleri" suretindeki açık hükmünün 3527 Sayılı Kanunun ikinci maddesinde Yüzellilikler için konulmuş şartları kaldırmış olacağını düşündüğünü oysa, 3527 Sayılı Kanunun ikinci maddesinde Yüzellilik listeye dahil bulunan kişiler için konulmuş özel bir hüküm bulunduğunu, bu gibiler için konulan yasakların 3713 numaralı kanunun adı geçen 10. maddesi ile kabul edilen af dolayısı ile kaldırmış olmayacağını" düşündüğünü belirtmiştir¹⁵⁵³.

Hatay'a dönüşünden sonra İskenderun Cumhuriyet Halk Partisi'nde "gösteri, ar, müze kolları şefi" olarak göreve başlayan Tarık Mümtaz, Hatay Dahiliye Vekaleti'nin izni ile "Hacıvat, Karagöz" adlı gazetesini 19.11.1938'de yeniden çıkarmaya başlamış ve gazetesini "Hatay Cumhuriyet Halk Partisi'nin matbuat kadrosuna dahil olan bir organı" olarak nitelemiştir¹⁵⁵⁴.

Hatayın kurtuluşunu takip eden günlerde CHP'nin maddi ve nakdi yardımları ve Tümgeneral Şükrü Kanatlı'nın bir takdirnâmesi ile şereflendirildiğini¹⁵⁵⁵ söyleyen Tarık Mümtaz, "gurbet yıllarının on senesini parti tarafından verilen ödenekle dosta düşmana muhtaç olmadan geçirdiğini, Fransızların şiddetli takiplerine rağmen Türk kız ve erkeklerinden oluşan mükemmel bir "altıok" izci kuvveti oluşturduğunu, bu yüzden de Halep'e, Beyrut'a sürüldüğünü, mahkemelere ve hapsilere düştüğünü belirtmiştir. İsmi başına konan "suikastçi" kara lekesinden büyük rahatsızlık duyduğunu söyleyen Tarık Mümtaz, "Yüzellilik listeye dahil bulunup affa uğrayanların, basında imzaları ile yazı yazabilecekleri ve Basın Birliğine asli üye olarak girebilecekleri, amme hizmetinden men edilmemeleri, sekiz senelik süre sonunda gazete imtiyaz sahibi olabileceklerinin açıkça söylenmesini"¹⁵⁵⁶ istemiş, ancak kabul görmemiştir.

Cebelibereket Mutasarrıfı Fanizâde Mesut.- Kendisi gibi listeye dahil olan kardeşi 37 numaralı Zeynelabidin ve ağabeyi 106 numarada kayıtlı Ali İlmi'den çok sonra İstanbul'a gelerek Levent'te son yıllarını geçirmiş, 15.11.1979'da İstanbul'da ölmüş ve Zincirlikuyu mezarlığına gömülmüştür¹⁵⁵⁷.

¹⁵⁵³ EGM Arşivi, Dn: 12222-21/2, Bn: 3/E 5, Bt: 12.12.1939.

¹⁵⁵⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-21/2, Bn: 3/F 1, Bt: 13 T.E.1939.

¹⁵⁵⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-21/2, Bn: 4/D 10.

¹⁵⁵⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-21/2, Bn: 4/D 11.

¹⁵⁵⁷ Taha Toros, "Mehmet Fâni Üzerine", **Tarih ve Toplum**, Ocak 1989, Sayı 61, s. 50.

H.İ.F. Lideri Miralay Sadık.- Köstence Konsolosluğundan aldığı 31.1.1941 tarihli pasaportla ve kendisini almaya giden oğlu Muhittin ile birlikte 4.2.1941'de yurda gelerek Kadıköy Bahariye Caddesi, Ali Suavi Sokak 13 nolu evde oturan ailesinin yanına gelmiş ve 5.2.1941 günü birden bire ölmüştür¹⁵⁵⁸. Ertesi gün çıkan gazeteler Miralay Sadık'ın ölüm haberlere ile doludur. Kızı, babasında eskiden beri astım hastalığı olduğunu, son günlerine kadar iyi olduğunu hatta vapurun Karadeniz'den Boğaz'a girmeden önce güvertede dolaşarak İstanbul'u seyrettiğini söylemiş, ancak Büyükdere önlerine geldiklerinde birdenbire heyecanlandığını, rıhtıma çıkarken heyecanının büsbütün arttığını, titrediğini, ağlayarak 'ahdım var yıllardır sızlaya sızlaya özlediğim vatan toprağını öpüp yüz süreceğim'dediğini ve bu sırada krizinin şiddetlenerek Kadıköy'e geçtiklerini ve babasını Numune Hastanesine kaldırdıklarını ancak çabalara rağmen kurtarılamayarak gece öldüğünü söylemiştir¹⁵⁵⁹.

Celal Kadri.- 1938 Affından sonra "Yabancı tabiyetine geçmiş olan Yüzelliliklerin, kazanılmış olan bu tabiyetlerinin hiç yokmuş gibi addedilerek, bunlardan yurda dönecekleri Türk pasaportu verilmesinin uygun olacağı"nın 27.8.1938 tarihli yazı ile bildirilmesi üzerine durum, 6 Eylül 1938 tarihli genelge ile konsolosluklara bildirilmiş, bu durum karşısında Celâl Kadri'nin ülkeye dönmek istemesi halinde Türk vatandaşı muamelesi yapılarak, Türk pasaportu verilmesi konusunda Halep Konsolosluğu'na talimat verilmiştir¹⁵⁶⁰. Bunun üzerine Halep Başkonsolosluğu'ndan pasaport alan Celâl Kadri¹⁵⁶¹, Suriye uyruğu sıfatıyla Halep'ten Türkiye'ye gelerek, bir süre İstanbul ve Ankara'da kaldıktan sonra tekrar Halep'e dönmüştür. Celâl Kadri bu nedenle 3527 Sayılı Af Kanunu'nun 5. Maddesi gereğince vatandaşlıktan çıkarılmak istenmiş¹⁵⁶², ancak İçişleri Bakanlığı tarafından uygun görülmemiştir¹⁵⁶³. Bunun üzerine Celâl Kadri'nin, konsolosluk siciline kaydını yaptırmak istediği taktirde gerekli muamelenin yapılmasının konsolosluğa bildirilmesi Dışişleri Bakanlığı'na yazılmıştır¹⁵⁶⁴.

Halep'e döndükten sonra, Mahmut Celaleddin Barlas adını kullanan

¹⁵⁵⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-28, Bn: 1/B 7.

¹⁵⁵⁹ Haber, 5.2.1941. Aynı gün pek çok gazete Miralay Sadık ile ilgili haberlere yer vermiştir.

Bkz. Yeni Sabah, Vatan.

¹⁵⁶⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/1, Bn: 4/C 7, Bt: 5.3.1945.

¹⁵⁶¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/2, Bn: 4/F 9.

¹⁵⁶² EGM Arşivi, Dn: 12222-36/2, Bn: 4/G 9, Bt: 27 Kasım 1948.

¹⁵⁶³ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/2, Bn: 4/G 7-8.

¹⁵⁶⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/1, Bn: 4/C 14.

Celâl Kadri, Suriyeli sıfatıyla Halep'te kalmak için her türlü çareye başvurmuş, hatta Suriye Hükümeti'nin Türk tabiyetini seçmesi üzerine, çıkarmış olduğu "Suriye tabiyetinden çıkarılma kararı"na da Şam'daki Şurayı Devlet nezdinde itiraz etmiş, ancak yurda dönmeye mecbur kalarak, Başkonsolosluğa başvurmuştur. Bakanlık makamının 4.1.1947 tarihli emriyle Celâl Kadri Barlas'a Türk vatandaşı sıfatı ile daha önceden verilen pasaportu 10 gün için yenilenerek, dönüşü için gerekli muameleleri yapmıştır. Halep Konsolosluğu, üç güne kadar Gaziantep'e döneceğini bildiren Celâl Kadri'nin çok tehlikeli ve yurttaşlar için "muzır bir mahluk" olduğunu üstüne basarak tekrarlamıştır ¹⁵⁶⁵.

Kişisel çıkarları uğruna her tarafa çalışabilecek bir yapıda olan Celâl Kadri, 22.9.1949'da Suriye'den Gaziantep'e gelerek, burada kardeşi Cemil Barlas'ın yazıhanesinde vakit geçirmiş, ve avukatlık stajı yapmıştır ¹⁵⁶⁶. Antep'te kaldığı sürede daha önce bahsettiğimiz gibi, Emniyet Genel Müdürlüğü'ne yazdığı mektupta olduğu gibi Suriye'deki örgütü yeniden kurma hayalleri ile yaşamıştır.

Hoca Rasihzâde İbrahim.- 16.7.1938'de yürürlüğe giren kanun gereğince kendisine pasaport verilmesini isteyerek 31 Ağustos'ta Midilli'den motorla Ayvalık yoluyla İstanbul'a hareket ettiğini bildirmiş ¹⁵⁶⁷ ve aynı tarihte karısı Kamile ¹⁵⁶⁸ ile Midilli'den Kosti Tata idaresindeki Panai motoruyla Ayvalık'a gelerek Kemal vapuru ile İstanbul'a gitmiştir ¹⁵⁶⁹.

İstanbul-Galata'da Romanya oteline yerleşen ¹⁵⁷⁰ İbrahim Bey daha sonra Eskişehir'deki oğlu Şerif Mehmet'in yanına gitmiştir ¹⁵⁷¹.

Kapalı Çarşı'da Muhafazacılar Sokağı'nda 14 numaralı dükkanda kuyumculuk yapan ¹⁵⁷² İbrahim Bey'in durumu Emniyet tarafından takibe alınmış, ancak durumunda bir değişiklik görülmemiştir ¹⁵⁷³.

¹⁵⁶⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/2, Bn: 4/F 11, Bt: 28. Ağustos 1949.

¹⁵⁶⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-36/1, Bn: 4/D 1.

¹⁵⁶⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/G 11, Bt: 24.8.1938.

¹⁵⁶⁸ İbrahim Bey evli değildir. Kamile Balıkesir'de bulunan metresidir. Eskişehir'den aldığı pasaportla Midilli'ye gitmiştir. EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/G 2, Bt: 18.2.1937.

¹⁵⁶⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/G 10, Bt: 19 Eylül 1938.

¹⁵⁷⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/G 13.

¹⁵⁷¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/G 12, Bt: 4.9.1938.

¹⁵⁷² EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 1/A 7, Bt: 6.10.1938.

¹⁵⁷³ EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 2/A 12, Bt: 4.9.1943; Dn: 12222-47, Bn: 2/B 3, Bt:

İbrahim Bey ülkeye döndükten sonra "Aktopuz" soyadını alarak, Eskişehir'de kuyumculuk yapan oğlu Mehmet'in yanında oturmakta iken ölmüştür¹⁵⁷⁴.

Eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali.- Sürgündeki her saniyesini Ermeni, Taşnaksutyun, Hanedan üyeleri, Yüzelliliklerden ve daha çok kişisel girişimlerle Türkiye aleyhinde geçiren eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali, Aftan sonra ülkeye döndükten kısa bir süre sonra ölmüştür.

Adana eski Valisi Bağdâdizade Abdurrahman.- Af Kanundan sonra, Bağdat Başkonsolosluğu'na başvurarak ülkeye dönmek için pasaport istemiş ve kendisine bir seyahete özgü ve yalnız Türkiye için geçerli olmak üzere 17 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1938 tarihli pasaport verilmiştir¹⁵⁷⁵.

Toros katarıyla ve ailesi ile birlikte Suriye'den Adana'ya gelen Abdurrahman Bey, oğlunun yanında yerleşmiştir¹⁵⁷⁶.

Hatayın kurtuluşu günlerinde kışkırtmalar yapılabileceği gerekçesiyle Seyhan Valiliği tarafından takibe alınan¹⁵⁷⁷ Abdurrahman Bey, bir süre sonra Beyrut'ta bulunan ev eşyalarını almak ve ilgisini kesmek üzere Lübnan için pasaport istemiş¹⁵⁷⁸, ancak bu isteği "şimdilik" ibaresiyle uygun görülmemiştir¹⁵⁷⁹.

Ülkeye döndükten sonra "Paksoy" soyadını alan Abdurrahman Bey Adana-Reşat Bey Mahallesi'nde 1952'de ölmüştür¹⁵⁸⁰.

Karahisar eski Mebusu Ömer Fevzi.- Halep Konsolosluğu'ndan aldığı 8.9.1938 tarihli pasaportu ile 22 Ekim'de Malatya treni ile yola çıkan Ömer Fevzi, Sivas'a gelerek Cumhuriyet otelinde kalmış ve Şebinkarahisar'da dava vekili olan oğlu Talha Tekin'in yanına gitmek üzere 13 Ekim'de hareket

4.9.1944; Dn: 12222-47, Bn: 2/B 13, Bt: 2.7.1945; Dn: 12222-47, Bn: 2/C 6, Bt: 17.8.1946; Dn: 12222-47, Bn: 2/C 10, Bt: 26.3.1947.

¹⁵⁷⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-47, Bn: 2/C 1, Bt: 6.5.1947.

¹⁵⁷⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-48, Bn: C 6, Bt: 18 T.E. 1938.

¹⁵⁷⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-48, Bn: C 10, Bt: 6.11.1938.

¹⁵⁷⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-48, Bn: B 1, Bt: 1939.

¹⁵⁷⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-48, Bn: E 4, Bt: 17 Nisan 1946.

¹⁵⁷⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-48, Bn: E 7, Bt: 27 Nisan 1946.

¹⁵⁸⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-48, Bn: E 12, Bt: 20.4 1957.

etmiştir¹⁵⁸¹. 25 Ekim'de oğlunun yanına gelen¹⁵⁸² Ömer Fevzi Bey kimse ile görüşmemiş, yapılan incelemeler sonucu da şüpheli bir hali görülmemiştir¹⁵⁸³.

Ömer Fevzi 18.12.1939'da eceli ile ölmüştür¹⁵⁸⁴.

Mülazım (işkenceci) Adil.- Kendisi ve ailesi için Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 2 Temmuz 1940 tarihli emri ile Gümölcine Konsoloslugu'ndan bir defaya özgü ve yalnız Türkiye'ye seyahat için geçerli olmak üzere 22 Ağustos 1940'da pasaport verilmiştir¹⁵⁸⁵. Ailesi ile birlikte bir Yunan motoruna binerek Enez sahiline çıkan Adil Bey İstanbul'a gitmek üzere Uzun Köprü'ye hareket etmiştir¹⁵⁸⁶.

İstanbul'da kardeşi İbrahim'in evinde yerleşen¹⁵⁸⁷ Adil Bey Dahiliye Vekaletine sunduğu dilekçe ile affın kısıtlılıklarından bahsederek şu ricada bulunmuştur:

"... Ben, bana yapılan ithamları irtikap etmedim. İrtikap etmediğim cürümlerle beraber sel gibi kanımı akıtmak suretiyle yaptığım hesapsız hizmetlerimi nazarı itibare alarak, kanunun kayıtsız ve şartsız tadilini rica ediyorum.

1. Çeşitli cephelerde, çeşitli zamanlarda onsekiz yara yemek suretiyle vatanıma görevimi yaptım. Çeşitli nişan ve kıdemlerle hem terfi, hem taltif edildim.
2. Erzurum Kongresi'ne katıldım. Bana verilen görevi hürmetle, minnetle yaptım (Kongre azası şahittir).
3. Sivas Kongresi'ni müteakip Bursa'da elli altıncı Fırka Erkanı Harbi sıfatıyla Atatürk'ün emirlerini harfiyen yerine getirdim. Fırkanın ne bir tüfeği, ne de bir fişeği vardı. Hayatımı tehlikeye atarak Maçka silahhanesinden ve İstanbul silah depolarından gizlice 8 makineli tüfek ve binlerce mavzeri İngiliz subaylarıyla kanlı çarpışmalar ve boğuşmalar arasında kurtararak Fırkaya devrettim...

4. Suçum ise, İstanbul Merkez Kumandanlığında resmî, kanuni görev

¹⁵⁸¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-49, Bn: G 3, Bt: 23.10.1938.

¹⁵⁸² EGM Arşivi, Dn: 12222-49, Bn: G 5, Bt: 30.10.1938.

¹⁵⁸³ EGM Arşivi, Dn: 12222-49, Bn: G 8.

¹⁵⁸⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-49, Bn: G 10, Bt: 18.12.1940.

¹⁵⁸⁵ EGM Arşivi, Dn:12222-50, Bn:2/A 1, Bt: 28.8.1940.

¹⁵⁸⁶ EGM Arşivi, Dn:12222-50, Bn:1/G 3, Bt: 30.3.1940.

¹⁵⁸⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-50, Bn: 1/G-13, Bt: 30.8.1940

yapmaklığımdır. Görev sırasında İstanbul sınırlarından dışarı çıkmadım. Ben her Yüzellilik gibi hiç bir siyasi suç işlemedim. Kanun beni hem hayat hakkından, emeklilikten mahrum bırakıyor, hem de sekiz sene devlet hizmetinde kullanılmamamı gerektiriyor. Adaletle bağdaşmayan bu kanunun düzeltilmesini, yirmi senelik birikmiş emekli paramın iadesini ve amme hizmetinde bulunabilme izninin verilmesini, adaleti pensip kabul eden Cumhuriyet Hükümetinden talep ve rica ediyorum¹⁵⁸⁸.

Doğal olarak bu talebi kabul görmeyen ve İşkenceci namı ile anılan Adil Bey Türkiye'ye döndükten sonra "Say" soyadını almıştır.

Bolu eski Mutasarrıfı Osman Nuri.- Sürgünde İslâmcı ve hilafetçi çalışmalarıyla kendini gösteren ve "Türklük" tabirini alçakça sövmek için kullanan¹⁵⁸⁹ Osman Nuri de aftan hemen sonra ülkeye dönmek için Varna Konsolosluğuna başvurmuştur. Konsolosluktan verilen 16.8.1938 tarihli pasaportla eşi Lütfiye ve kızları Hüsniye Bedia ile birlikte 11.9.1938 günü İstanbul'a gelerek Sirkeci'de Karasi oteline yerleşmiştir¹⁵⁹⁰.

Ülkeye döndükten sonra, Dahiliye ve Adliye Vekaletlerine yazdığı mektupta, yirmibeş senelik memur olduğunu, memuriyet hayatınca lekelenmediğini, siyasetle uğraşmadığını, Ayvalık Kaymakamı iken Milli Mücadelede ilk kurşunu kendisinin attığını, ancak dönem hükümetince ateşkes emri verilmesine rağmen kesmediği için görevden alındığını, Bolu'da meydana gelen olaylarda aslında kendisinden önceki yönetimden kaldığını, çıkan karışıklıklar da Düzcü'yi basan Çerkes Ethem kuvvetlerinin birçok kişiyi asması üzerine daha fazla görevini koruyamayacağını anlayarak İstanbul'a geldiğini, ancak hükümetin kendisini Yunanlılara teslim edeceği haberini alması üzerine bazı emlak işlerini halletmek bahanesi ile 1920 yılı Eylül'ünde Bulgaristan'a gittiğini söylemiştir. Yüzellilik listeye neden alındığını bir türlü anlayamadığını söyleyen Osman Nuri, 1938'de vatan hasretine son verdikten sonra, affın kendisini sekiz sene boyunca devlet memuriyetinden ve emeklilik hakkından yoksun bırakmasını eleştirerek, adil Cumhuriyet hükümetinden Af Kanunu'ndaki bu hükümlerin kaldırılmasını, bu mümkün değilse, kendi adına bir mahkeme kurularak, belirlenecek sonuca göre "beraat veya mahkumiyetine karar verilmesini istemiştir¹⁵⁹¹.

Osman Nuri'nin ölümü ile ilgili bir bilgiye rastlanamamıştır.

¹⁵⁸⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-50, Bn: 2/A-2, Bt: 26.9.1940

¹⁵⁸⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn:1/E 4, Bt: 6.1.1936

¹⁵⁹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn:1/G 1, Bt: 16.9.1938

¹⁵⁹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn:1/G 8-9, Bt: 2.9.1942

Çerkes Tevfik.- ülkeye döndükten sonra Emniyet Genel Müdürlüğü'ne sunduğu mektupta Af Kanununun kendisini veraset, emeklilik ve kamu hizmetinden yoksun bıraktığını, geldiğinden beri takiplerine maruz kaldığı için de halkın kendisine özel bir iş vermediğinden yakınarak bir dilim ekmeğe muhtaç olduğunu belirtmiştir. Sürgündeki hayatından çok daha kötü bir durumda olduğunu ve güçlüklerle okuttuğu iki çocuğunu öğrenimlerinin devamı için bir okula veremediğini söyleyen Tevfik, açlık derecesinde olan çoluk çocuğunun geçimi için nerede ve nasıl olursa olsun kendisine bir iş verilmesini istemiştir¹⁵⁹². T.B.M.M.'ne yazdığı bir başka mektupta ise durumunu anlattıktan sonra babasından kalan emlâk ve arazisinin iadesiyle kendisine bir miktar emekli maaşı ödenmesini istemiştir¹⁵⁹³.

Tevfik'in kendisine iadesini istediği emlâk ve arazisinin o günkü rayiçten tahmini değeri Balıkasir Valisi Recai Güreli tarafından çıkarılmıştır. Buna göre; değeri 400 lira olan 1 değirmen, 700 lira olan 1 ev bahçesiyle, 75 lira olan 15 dönüm arazi, 1200 lira olan 150 dönüm arazi, 920 lira olan 115 dönüm arazi, 4500 lira olan 300 dönüm arazi, 6670 lira olan 1 ev ve arsa vardır ki, bunların toplam değeri 14 bin 465 liradır¹⁵⁹⁴.

Yurda döndükten sonra "Kobaneri" soyadını alan Çerkes Tevfik'in bu istekleri hakkındaki cevap yazısında;

"1. Yayınlanan Af Kanununun Yüzellilik listeye dahil olanlar için kabul ettiği esasların değiştirilmesine imkan olmadığı için emekli maaşı bağlanması veya kendisinin amme hizmetlerinde görevlendirilmesinin mümkün olmadığı,

2. Kendisine bir iş bulunması konusundaki arzusuna gelince, yurttaşlara şahsi ve ferdî surette iş temini gibi bir görev ve mecburiyet bulunmadığı için bu isteğinin de kabul edilemeyeceği

3. Emlâk ve arazisi üzerinde yapılan inceleme sonucunda, bu malların babası adına kayıtlı olması dolayısıyla tasfiyesi yapılmayarak kendilerinin tasarruf ve işgalinde kaldığı ve arazileri kullanmakta olan kardeşi oğlu ile aralarında cereyan ettiği anlaşılan ref'iyet davasına müdahale edilemeyeceğinin anlaşıldığı ve Tevfik Kobaneri'nin bu davayı usulü dairesinde şahsen takip etmesi ve sonuçlandırması gerektiği için bu isteğinin de kabul edilemeyeceği¹⁵⁹⁵"

¹⁵⁹² EGM Arşivi, Dn: 12222-59/3, Bn: 5/G 10, Bt: 5.4.1940.

¹⁵⁹³ EGM Arşivi, Dn: 12222-59/3, Bn: 5/G 11, Bt: 9.4.1940.

¹⁵⁹⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-59/3, Bn: 6/B 2, Bt: 13.5.1940.

¹⁵⁹⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-59/3, Bn: 6/A 1, Bt: 3.5.1940.

kendisine bildirilmiştir. İstekleri kabul edilmeyen Tevfik Kobaneri, babasından kalan evi İngilizlere kiralamak suretiyle aldığı 80 lira ile ve ayrıca İngilizlere tercümanlık yapan oğlu Ali'nin aldığı 3 lira gündelik ile geçimini sağlamıştır¹⁵⁹⁶. Buna rağmen aç kaldığından yakınan ve sürgünde geçirdiği on yedi sene içinde Türkiye'deki gibi bir sefalet yaşamadığından bahseden Tevfik, T.B.M.M.'ne gönderdiği ikinci mektubu ile Filistin'e dönebilmesi için kendisine ücretsiz olarak pasaport verilmesini rica etmiştir¹⁵⁹⁷. Tevfik Kobaneri'ye derhal pasaport verilmesi ilgililere bildirilmiş¹⁵⁹⁸ verilen izne rağmen Tevfik ülkeden ayrılmamıştır¹⁵⁹⁹.

Ülkeye döndükten sonra aleyhte bir faaliyette bulunmamakla birlikte kardeşleriyle mektuplaşmaya devam etmiştir. 10 Nisan 1940'da postaya üç mektup veren Tevfik, bu mektuplardan ilkinin Bandırma'da akrabası Remziye Hanım'a, ikincisini oğlu İstanbul Şişli Süvari Polislerinden Nuri Acar'a, üçüncüsünü ise Amman'daki kardeşi Reşid'e göndermiştir¹⁶⁰⁰ ki, bu mektupta emlak ve arazi işlerinde karşılaştığı güçlüklerden bahsederek, mallarının kurtarılması için mahkemeye başvurmak üzere bir vekaletname düzenlenerek kendisine gönderilmesini istemiştir¹⁶⁰¹.

Kardeşlerinin istediği bu vekaletnameyi düzenleyen Reşit ve Ethem, bu tarihten sonra da faaliyetlerine son vermemişlerdir.

Küçük Ethem Yahya.- Atina Pire başkonsolosluğundan aldığı 29.6.1939 tarihli pasaportla¹⁶⁰² ve Yunan bandıralı Esperos vapuruyla İzmir'e gelerek İnönü caddesinde Şükrü Cevahirci'nin yanına yerleşmiştir¹⁶⁰³.

İzmir'de bir ay kalan Ethem, Af Kanununun kendisini sekiz yıl devlet hizmetinden yoksun bıraktığından yakınarak, Atina'da mühendis muavini olarak çalışacağını ve bu sürenin bitiminde İzmir'e döneceğini söyleyerek 8 Ağustos 1930'da Atina'ya dönmüştür. Ethem, İzmir'de kaldığı sürece Kuşçubaşı Eşref'in oğlu Feridun, kayınbiraderi Abdullah ve Menemen'deki kızkadeşini ziyaret

¹⁵⁹⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-59/3, Bn: 6/D 12.

¹⁵⁹⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-59/3, Bn: 6/D 7, Bt: 23.8.1941.

¹⁵⁹⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-59/3, Bn: 6/D 12.

¹⁵⁹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-59/3, Bn: 6/G 10.

¹⁶⁰⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-59/3, Bn: 5/F 8.

¹⁶⁰¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-57/5, Bn: 10/D 14, Bt: 18.4.1940.

¹⁶⁰² EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 2/B 6.

¹⁶⁰³ EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 2/B 7, Bt: 4 Temmuz 1939.

etmiş, Atina'daki Eşref'e peynir ve yağ göndermiştir¹⁶⁰⁴.

Kuşçubaşı Eşref'e Türkiye'de yeni bir neslin yetiştiğini ve kendileri için ümit kalmadığını¹⁶⁰⁵ söyleyen Ethem, Atina'ya dönüşünde eski işine yeniden başlamış¹⁶⁰⁶, bu arada Türk askeri kuvvetleri hakkında Yunan makamlarına bilgi vermekle birlikte, Yüzelliliklere de yurda döndükleri taktirde kötü muameleyle karşılaşacakları yolunda propogandalar yapmıştır¹⁶⁰⁷.

Atina'da iki yıl kadar kalan Ethem Yahya, Türkiye'ye gitmek üzere pasaport alarak Sakız Adası'na geçmiş ve Çeşme yoluyla İzmir'e gideceğini söylemiştir¹⁶⁰⁸. 31 Temmuz 1941'de Kuşadası'ndan Türkiye'ye giriş yapan¹⁶⁰⁹ Ethem etrafındakilere Yunanistan ve adalardaki açlık, yoksulluk ve bulaşıcı hastalıklardan bahsederek, kendisini cennete gelmiş saydığını söylemiştir¹⁶¹⁰.

Menemen'de kızkardeşinin damadı olan Ahmet Bey'in yanına yerleşen Ethem (İzmirli), ona ait olan tarlaların bir kısmını kendi adına ektirerek geçimini sağlamıştır¹⁶¹¹. Emniyet tarafından sıkı bir denetime tabi tutulan ve 1949 yılı Temmuz ayı içindeki denetimlerde Demokrat Parti (DP)'ye katıldığı anlaşılan Ethem İzmirli'nin Celal Bayar'ın Aydın'dan İzmir'e dönüşünde Alsancak Garı'nda onu karşılayan grubun içinde yer aldığı görülmüş, 21 Temmuz 1946 seçim gününde ise DP'nin kontrol memuru olarak Tepecik'teki oy sandığının başında görev almıştır. 25 Temmuzda da DP tarafından yapılan mitingde hazır bulunmuştur¹⁶¹².

1946 yılı Kasım ayı içinde DP'nin Merkez İlçe Kongresinde Tilkilik bucağı delegesi sıfatıyla üst kongre delegeliğine aday gösterilen Ethem İzmirli seçilememiş, 9 Kasım 1946 tarihli sayısında, Demokratların Yüzelliliklerden başka "vardacı" bulamadıklarına işaret eden Anadolu Gazetesi'ni dava etmiştir¹⁶¹³. Bu davada sanık mevkiinde bulunan gazete sekreteri Orhan Rahmi

¹⁶⁰⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 2/C 11, Bt: 21 Ağustos 1939.

¹⁶⁰⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 2/C 13, Bt: 14 Ağustos 1939.

¹⁶⁰⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 2/D 13, Bt: 1 Ağustos 1939.

¹⁶⁰⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 2/D 8, Bt: 8 Eylül 1939.

¹⁶⁰⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 2/D 11, Bt: 26 Temmuz 1941.

¹⁶⁰⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 2/D 13, Bt: 13 Ağustos 1941.

¹⁶¹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 2/E 4, Bt: 6 Eylül 1941.

¹⁶¹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 2/F 12, Bt: 2 Eylül 1942.

¹⁶¹² EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 3/F 11, Bt: 8 Ağustos 1946.

¹⁶¹³ EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 3/G 2, Bt: 11 Aralık 1946.

Gökçe beraat etmiştir¹⁶¹⁴.

Emniyet tarafından yapılan denetlemelerde kayda değer çalışmaları görülmeyen Ethem İzmirli 6 Ekim 1948'de İzmir Memleket Hastanesi'nde ölmüştür¹⁶¹⁵.

Burhaniyeli Halil İbrahim.- Türkiye'ye döndükten sonra Gömeç'e yerleşmiştir¹⁶¹⁶. Emniyet tarafından yapılan incelemelerde şüpheli kişilerle haberleşmesi bulunmadığı¹⁶¹⁷ anlaşılan Halil İbrahim (Arslan) 31 Aralık 1950'de Gömeç'te ölmüştür¹⁶¹⁸.

Çerkes Kongresine katılanlardan Bağ Osman.- 1938 yılı içinde Selanik Konsolosluğuna başvurarak yurda dönmek isetediğini, eşi ve çocuklarını da birlikte getireceğini bildirmiştir. Karısından boşandığı haberleri üzerine durumu incilemeye alınan ve ayrı yaşadığı anlaşılan ¹⁶¹⁹ Osman'ın pasaport isteği uygun görülmüştür.

Bağ Osman'ın eşi Nafia Şahin Mürsat, oğlu Ekrem, kızı Yaşar, yiğenleri Sami ve Nizamettin ile birlikte 16 Ağustos 1939'da Selanik'ten İstanbul'a gelerek Hendek'e gitmek üzere aynı gün trenle Adapazarı'na hareket etmişlerdir. Osman'ın ise bir ay sonra yurda döneceği öğrenilmiş¹⁶²⁰, ancak o, 24 Ağustos 1940'da aldığı pasaportla¹⁶²¹ 27 Ağustos 1940'da yurda dönmüştür¹⁶²².

Sirkeci'deki İzmir otelinde bir gece kaldıktan sonra Sümbüllü Köyü'ne gitmek üzere yola çıkan Bağ Osman, oğlu Ethem'in yanına yerleşmiştir¹⁶²³. Emniyet tarafından durumu kontrol altına alınan ¹⁶²⁴ Bağ Osman, sınır dışı edildikten sonra köy halkı tarafından ele geçirilen arazisini geri alabilmek için

¹⁶¹⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 3/G 7, Bt: 6 Şubat 1947.

¹⁶¹⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-62/1, Bn: 4/D 11, Bt: 11 Ekim 1948.

¹⁶¹⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-64, Bn: 1/E 11, Bt: 4 Kasım 1942.

¹⁶¹⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-64, Bn: 1/F 11, Bt: 12 Temmuz 1944.

¹⁶¹⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-64, Bn: 2/D 3.

¹⁶¹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-66, Bn: A 13, Bt: 19 T.E. 1938.

¹⁶²⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-66, Bn: C 6, Bt: 24 Ağustos 1939.

¹⁶²¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-66, Bn: C 10, Bt: 27 Ağustos 1940.

¹⁶²² EGM Arşivi, Dn: 12222-66, Bn: C 11, Bt: 27 Ağustos 1940.

¹⁶²³ EGM Arşivi, Dn: 12222-66, Bn: C 13, Bt: 5 Ekim 1940.

¹⁶²⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-66, Bn: D 6, Bt: 16 Aralık 1940.

Künçez köyüne gitmiş¹⁶²⁵, daha sonra Sümbüllü'ye geri dönüp tarımla uğraşarak geçimini sağlamıştır¹⁶²⁶.

Bağ Osman (Savcı) 2 Ekim 1943'de Sümbüllü'de ölmüştür¹⁶²⁷.

Bareo Sait.- İskenderiye konsolosluğu'ndan aldığı 15. 10. 1938 tarihli pasaportla 23. 10. 1938'de İstanbul'a gelerek Bebek'te Refik Talat'ın köşküne yerleşmiştir¹⁶²⁸. 1 Kasım 1938'de buradan ayrılarak Manyas'ın Haydar Köyü'ne giiden Sait'in geçimini önceleri oğlu tarafından sağlanmış¹⁶²⁹ daha sonra da tarımla uğraşmıştır¹⁶³⁰.

Emniyetçe yapılan takiplerinde şüpheli hali görülmeyen¹⁶³¹ Bareo Sait'in ölüm tarihi ile ilgili bir bilgiye rastlanamamıştır.

Biga'lı İsa.- İslahiye yolu ile yurda dönmek üzere Halep Konsolosluğundan 27.2.1941'de pasaport alarak¹⁶³² İstanbul'daki annesi Yelter Hanım'ın yanına gitmiştir¹⁶³³. İki ay kadar annesinin yanında kalan İsa (Ancuk) Biga'ya gitmek üzere buradan ayrılmış, Emniyet tarafından yapılan takiplerinde sakıncalı bir durumu görülmemiştir¹⁶³⁴.

1948 yılı içinde Çanakkale'nin Yenice ilçesine yerleşen ve arzuhalcilik yaparak geçimini sağlayan¹⁶³⁵ İsa Ancuk, 18.3.1953'de Yenice'de meydana gelen deprem sırasında ölmüştür¹⁶³⁶.

Emniyet Genel Müdür Muavinlerinden Ispartalı Kemal.- 19.3.1939 tarihli pasaportu ile 15 Nisan 1939'da İskenderiye-Pire yolu ile ve Romanya'nın

¹⁶²⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-66, Bn: D 11, Bt: 22 Ağustos 1941.

¹⁶²⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-66, Bn: E 12, Bt: 20 T.S. 1942.

¹⁶²⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-66, Bn: E 9.

¹⁶²⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-68, Bn: C 5, Bt: 24 Ekim 1938.

¹⁶²⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-68, Bn: C 9, Bt: 7 Kasım 1938.

¹⁶³⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-68, Bn: D 1, Bt: 4 Kasım 1940.

¹⁶³¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-68, Bn: D 10, Bt: 16 Ocak 1944; Bn: F 6, Bt: 5 Ocak 1946.

¹⁶³² EGM Arşivi, Dn: 12222-77, Bn: 1/C 4, Bt: 3 Nisan 1941.

¹⁶³³ EGM Arşivi, Dn: 12222-77, Bn: 1/G 5, Bt: 25 Nisan 1941.

¹⁶³⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-77, Bn: 1/C 11, Bt: 13 Haziran 1941.

¹⁶³⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-77, Bn: 2/A 12, Bt: 8 Mart 1948.

¹⁶³⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-77, Bn: 2/E 13, Bt: 6 Nisan 1953.

Baserabya vapuru ile İstanbul'a gelerek Sirkeci'de Şahin Paşa oteline yerleşmiştir¹⁶³⁷. Bir süre sonra Isparta'ya gelerek yerleşen Kemal (Yazıcı)'ın Cumhuriyet rejimine karşı olan olumsuz tavrını koruduğu ve küçük bir fırsatta bunu değerlendirmek isteyeceği Emniyetçe belirlenmiş ve adım adım izlenmiştir¹⁶³⁸.

Isparta'da babası İbrahim Vasfi'den miras kalan bir miktar para ve gayrimenkul ile geçimini sağlayan¹⁶³⁹ Kemal Yazıcı, İstanbul Barosu'na kayıtlı avukatlardan Osman Vefik Belen ile birlikte bir dedektiflik bürosu kurmak için çalışmalara başlamış ve bu arzusunu Başbakanlık, İç İşleri ve Milli Savunma Bakanlıklarına gönderdiği dilekçelerle dile getirmiştir¹⁶⁴⁰. Büronun amaç ve çalışmalarını kapsayan onüç maddelik programlarını da bu dilekçeye ek olarak sunan¹⁶⁴¹ Kemal Yazıcı'nın bu isteği İç İşleri Bakanlığı'nca "yapmak istedikleri işin amme hizmetlerine girmesi dolayısı ile" reddedilmiştir¹⁶⁴².

Emniyetçe bundan sonraki izlencelerinde sakıncalı bir durumu görülmeyen Kemal Yazıcı, 19 Mart 1952'de Üsküdar'da ölmüştür¹⁶⁴³.

Şişli Komiseri Nedim.- Selanik Konsolosluğunun vermiş olduğu 9.9.1938 tarihli pasaportla İstanbul'a gelerek Aksaray Yusuf Paşa Yekta Efendi sokağına yerleşmiştir¹⁶⁴⁴. Emniyetçe yapılan takiplerinde sakıncalı bir durumu görülmeyen Nedim, 1945 yılında ikâmetgahını değiştirerek, Fatih'e yerleşmiş¹⁶⁴⁵, Cerrahpaşa'da manavlık ve suculuk yaparak geçimini sağlamıştır¹⁶⁴⁶.

1946 yılında Fener Bucağının Haydar Mahallesi'ne yerleşen Nedim'in 9.6.1946 gecesi sarhoş bir halde evine gelerek "Bu memleket İngilizlerindir. Onbeş güne kadar gelecekler ve bu toprağı işgal edeceklerdir. Devleti idare eden Allahın ...'nın devrilmelerine çok kısa zaman kaldı. İngilizlere hizmetim

¹⁶³⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-86, Bn: 1/C 10, Bt: 24 Nisan 1939.

¹⁶³⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-86, Bn: 1/G 13, Bt: 1 Mart 1944.

¹⁶³⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-86, Bn: 1/F 7, Bt: 17 Eylül 1942.

¹⁶⁴⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-86, Bn: 2/B 6, 2/B 7, Bt: 9 Ocak 1951.

¹⁶⁴¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-86, Bn: 2/B 8, 2/B 9.

¹⁶⁴² EGM Arşivi, Dn: 12222-86, Bn: 2/B 5, Bt: 22 Ocak 1951.

¹⁶⁴³ EGM Arşivi, Dn: 12222-86, Bn: 2/C 7, Bt: 9 Temmuz 1958.

¹⁶⁴⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-92, Bn: C 3, Bt: 14 Eylül 1938.

¹⁶⁴⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-92, Bn: E 2, Bt: 17 Nisan 1945.

¹⁶⁴⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-92, Bn: D 8, Bt: 11 Ekim 1943.

geçiği için elbet bana bir mevki verecekler. Ben de o zaman bu millete yapacağımı bilirim” şeklinde sözler sarfettiği oğlu Ali Ersöz tarafından polise ihbar edilmiş ve yakalanarak hakkında düzenlenen evrakla birlikte Cumhuriyet Savcılığına teslim edilmiştir¹⁶⁴⁷.

Nedim Ersöz, mesane kanserinden 1946 yılında Cerrahpaşa Hastanesi’nde ölmüştür¹⁶⁴⁸.

Unkapanı Merkez memuru Sakallı Cemil.- 13 Eylül 1938’de Türkiye’ye dönmek üzere pasaport almış¹⁶⁴⁹, ancak hemen ülkeye dönmemiştir. 1944’de Şam Konsolosluğundan ikinci kez aldığı pasaportla Türkiye’ye dönen Cemil (Alburz), Beşiktaş’ta oturan oğlu Nedim Alburz’un yanına yerleşmiştir¹⁶⁵⁰.

Emniyetçe yapılan takiplerinde şüpheli bir durumu görülmeyen¹⁶⁵¹ Cemil Alburz’un ölümü ile ilgili bir bilgiye raslanamamıştır.

Aydede Gazetesi Sahibi Posta ve Telgraf Müdür-i Umûmi Esbaki Refik Halit.- Yüzellilikler hakkındaki Af Kanunu üzerine 19 Temmuz 1938’de önce Adana’ya gelmiş, oradan Ankara’ya geçmiştir. Ankara’da kayınpederi Mahir Sait’in yanına gelen Refik Halit, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer’i makamında ziyaret etmiştir¹⁶⁵². Ailesi ile birlikte Toros treni ile 4 Ekim’de İstanbul’a geçen Refik Halit¹⁶⁵³, Ahmet Emin Yalman, Halit Ziya Uşaklıgil gibi yazar arkadaşlarıyla görüşmüştür¹⁶⁵⁴.

Bu arada Tan gazetesi, Yüzellilikler hakkında bir af söz konusu olur olmaz henüz ülkeye dönmemiş olan Refik Halit’e başvurarak, “Yezidin Kızı”¹⁶⁵⁵ isimli romanını yayınlamak istediğini söylemiş ve eserin o zaman satışa

¹⁶⁴⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-92, Bn: E 11, Bt: 2 Temmuz 1946.

¹⁶⁴⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-92, Bn: G 3, Bt: 3 Mayıs 1949.

¹⁶⁴⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-94, Bn: A 2.

¹⁶⁵⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-94, Bn: F 10.

¹⁶⁵¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-94, Bn: C 12, Bt: 14 Ocak 1946; Bn: E 10, Bt: 13 temmuz 1951; Bn: F 6, Bt: 28 Kasım 1958.

¹⁶⁵² EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 3/B 7.

¹⁶⁵³ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 1/F 14, Bt: 17.10.1938.

¹⁶⁵⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 3/D 7.

¹⁶⁵⁵ Bu eserde, Suriye Sincarlarında yaşayan Yezidî tayfasına ait ve geniş bir hayal ürünü olan bir macera hikaye edilmekte ve bu vesile ile Türkiye’nin yeni devrim ve idare şekli kitabın bir iki yerinde övülmektedir. Kitap tamamıyla kazanç amacıyla yazılmış zararsız bir eserdir.

sunulan sayılarını toplattırmıştır. Refik Halit Ankara'ya gelir gelmez Tan gazetesinden kendisine başlangıç olarak dört yüz lira verilmiş, yayın başına da on lira ödeneceği sözü verilerek bir anlaşma yapılmıştır.¹⁶⁵⁶

Yüzelliliklerden ülkeye dönüşlerine dair yazı yazılmaması hakkında gazetelere yapılan uyarılara rağmen Tan gazetesi Refik Halit ile anlaşmış ve romanı yayınlamıştır. Hatta İstanbul sokaklarına yapıştırdığı ilânlarla reklam yapmıştır¹⁶⁵⁷. Tan'ın buradaki amacı, okuyucu sayısını artırarak yayınlarını daha fazla kişiye okutmaktır¹⁶⁵⁸. Gazetenin başında bulunanlar gazetenin Başbakan Celal Bayar'ın gazetesi olduğunu iddia ederek, herkese meydan okuyan bir tavır içine girmişlerdir. Ancak, gazete bu yayınların başlamasından sonra üç ay süreyle kapatılmıştır¹⁶⁵⁹.

Refik Halit ise, ülkeye döndükten sonra Tan'ın siyasi meslek ve durumunu gördükten sonra pişman olduğunu, ancak bir defa bağlandığı için yapılacak bir şey olmadığını arkadaşlarına söylemiştir¹⁶⁶⁰.

Refik Halit-Tan anlaşması ve Refik Halit'in Tan'da yazı yazması Suriye'ye kadar aksetmiş ve buradaki Çerkeslerle haberleştiği Suriye'den gönderilen ve bir rastlantı sonucu ele geçen bir mektuptan anlaşılmıştır¹⁶⁶¹.

Refik Halit, ülkeye döndükten sonra, bıraktığı eşyaları almak üzere 24 Eylül 1938'de tekrar Halep'e gitmiş ve gerçek amacının gümrükten muaf olduğu için ucuz mal getirmek olduğu anlaşılmıştır¹⁶⁶².

Halep'e bu ikinci gelişinde bazı kişilerle görüşerek Arap milliyetçisi ve antikemalistlere Türkiye aleyhinde, Türk milliyetçilerine ise lehte düşünceleri dile getiren Refik Halit, Halep'te Avukat İbrahim Elmücahid, Bakır Çelebi, Halep'te Dükkanacı Adanalı Core Kemal, İranî Rıza Han ve Eczacı Yervant Efeni gibi dostlarına ise samimi itiraflarda bulunmuştur. Bunlara;

“Atatürk'ün hastalığının ağırlığını, ölümünden sonra kimlerin cumhurbaşkanı olabileceklerini, herşeye rağmen Türkiye'de inkılâbın yerleşmiş olduğunu, kendisinin

¹⁶⁵⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 2/B 14, Bt: 15.8.1938.

¹⁶⁵⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 2/E 6, Bt: 9.8.1938.

¹⁶⁵⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 2/B 14, Bt: 15.8.1938.

¹⁶⁵⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 2/E 6, Bt: 9.8.1938.

¹⁶⁶⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 2/B 14, Bt: 15.8.1938.

¹⁶⁶¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 2/E 8-9, Bt: Ağustos 1938.

¹⁶⁶² EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 3/B 8.

dahil herkesin, hatta bakanların bile sıkı bir kontrol ve takibe tabi tutulduklarını, inkılâp eserlerinin henüz birer taslak olduğunu fakat bu şekilde devam ederse ileride birer eser olacaklarını, kendisinin de özel bir gazete çıkarmak isteğinde olduğunu”

söylemiştir. Yine bu görüşmelerinde Atatürk’ün yatı konusunda bilgiler veren Refik Halit, hastalığının şiddetlendiği bir günde Atatürk’ün bu yata “Savarona” adı verdiğini ve amacının, hastalığı “savması”na yardımcı olması olduğunu iddia etmiştir¹⁶⁶³.

Refik Halit, Halep’te iken Fransızlarla görüşmemekle birlikte, Halep Fransız Emniyet Genel Müdürlüğü Kısmî Siyasî Şefi Ermeni Edgar Maluyan ile iki üç kez görüşme yapmıştır¹⁶⁶⁴.

Refik Halit, Suriye’deki ziyaretleri sırasında etrafındakilere ülkeye döndüğüne pişman olduğunu, idareden memnun olmadığını, Milli Şef İnönü devrinin muhalifler için çok katı ve zalim olduğunu ve mümkün olsa tekrar Suriye’ye döneceğini söylemiştir ki, onun bu sözleri o zamana kadar ülkeye dönmeyen muhalifler üzerinde büyük etki yapmıştır¹⁶⁶⁵.

İkinci kez Halep’ten ülkeye dönen Refik Halit, 20 Şubat 1939’da Ankara’ya gelerek, bir karikatür dergisi çıkarmak için Matbuat Genel Müdürlüğü ile ilişkiye geçmek için Nizamettin Sadık ve Sadri Erden ile görüşmüştür¹⁶⁶⁶.

Emniyet tarafından sıkı takibe alınan Refik Halit’in son durumunda aleyhte bir tavır görülmemiş, Ankara’dan İstanbul’a dönüşünde ikametgahını Kadıköy’den Şişli’ye taşıyarak Tan gazetesine yazı yazmaya devam etmiştir¹⁶⁶⁷.

Ülkeye döndükten sonra “Karay” soyadını alan Refik Halit, Refi Cevad’la birlikte basın kartı almak amacıyla girişimde bulunmuş ve durumlarında yazarlık yapmamalarına engel olacak bir durum görülmediğinden, kendilerine birer basın kartı verilmesine Emniyet Genel Müdürlüğü ve İstanbul Valiliğince karar verilmiştir¹⁶⁶⁸.

Refik Halit Karay, ölümüne kadar çeşitli gazetelerde yazarlık yaparak

¹⁶⁶³ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 2/E 11-12-13, Bt: 2.10.1938.

¹⁶⁶⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 2/E 14, Bt: 2.10.1938.

¹⁶⁶⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 3/D 8.

¹⁶⁶⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 3/B 8.

¹⁶⁶⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 2/F 3, Bt: 30.11.1942.

¹⁶⁶⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 3/B 3, Bt:22.8.1944.

hayatına devam etmiş ve aleyhte bir tutumu görülmemiştir¹⁶⁶⁹

Edirne'de Teemin ve Elyev, Selânik'te Hakikat Gazetesi Sahibi Neyyir Mustafa.- Kumçiftliği'nde şebekesi ile birlikte Türkiye aleyhinde Almanlar hesabına casusluk yapmakta iken, Almanların Yunanistan'dan çıkmak zorunda kalması ile, geleceğinden şüpheye düşerek Ağustos 1944'de Edirne'ye gelmiş ancak, yakalanarak İstanbul Emniyet Baş Müfettişliği'ne gönderilmiştir. Müfettişlik tarafından bu şebeke hakkında yapılan inceleme sonucu suçu sabit görülerek 8 Kasım 1944'de Örfi İdare 3 Numaralı Mahkeme'ye verilerek tutuklanmış, 11 Temmuz 1945'de yapılan yargılamasında ölümle cezalandırılmış ancak, cezası kesinleşmemiştir.

6 Ağustos 1947'de yapılan ikinci yargılamada 20 yıl hapse mahkum edilen ancak hüküm kesinleşmediğinden 10 Temmuz 1948'de üçüncü kez yargılanan Neyyir Mustafa beraat etmiştir. Hakkında verilen bu karar Askeri Yargıtay tarafından bozulmuş, 27 Ocak 1949'da tutuksuz olarak tekrar yargılanması kararlaştırılmış¹⁶⁷⁰ ancak, Neyyir Mustafa (Uskan) bu yargılamayı göremeden 19 Ocak 1949'da ölmüştür¹⁶⁷¹.

Cezaevinde kaldığı süre içinde solcuları yönetime ihbar eden Neyyir, Demokrat Parti'nin kuruluşu sırasında adaylık teklifini geri çevirmiş, politikadan uzak durmuştur¹⁶⁷².

Alemdar Gazetesi Sahibi Refi Cevad.- Yüzellilikler hakkındaki Af Kanunu'nun yürürlüğe girmesi üzerine Paris Konsolosluğuna başvuran Refi Cevad (Ulunay),¹⁶⁷³ 26.8.1938'de pasaport verilmiştir. Refi Cevad, deniz yoluyla İstanbul'a gideceğini ve Şehzadebaşı'nda annesi Makbule Hanım'ın yanında oturacağını söylemiştir¹⁶⁷³. İstanbul'a geldikten sonra kendisine eski Dahiliye Nazırlarından Mehmet Şerif ve Mose adlı bir kadından mektuplar gelmiştir¹⁶⁷⁴.

İstanbul'a geldikten bir gün sonra Bağdat'ta eniştesini ziyarete giden Refi Cevad, Af Kanunu'nundaki sekiz sene kamu hizmetlerinde kullanılmamak kaydının kendisini tekrar gurbete düşürdüğünü söyleyerek, bu kaydı

¹⁶⁶⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 3/D 2.

¹⁶⁷⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-102, Bn: 2/G 8, 2/G 9, 2/G 11.

¹⁶⁷¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-102, Bn: 2/G 10, Bt: 31.1.1949; İlhami Soysal tarafından ölüm tarihi olarak 1958 yılı gösterilmiştir.

¹⁶⁷² Soysal, 150'likler, s. 284-285.

¹⁶⁷³ EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 1/E 4, Bt: 27.9.1938.

¹⁶⁷⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 2/D 14..

bozmayacak şekilde¹⁶⁷⁵, Irak Hükümeti Maarif Nezareti tarafından teklif edilen Bağdat Lisesi Fransızca öğretmenliğini kabul etmek istediğini söyleyerek, Irak Elçiliği'ne bir dilekçe ile başvurmuş¹⁶⁷⁶, Bağdat Elçisi Hariciye'ye yazdığı yazı ile bu isteğini uygun bulduğunu belirterek, cevap istemiştir¹⁶⁷⁷. Dahiliye Vekaleti tarafından bu isteğin kabulünde emniyet bakımından bir sakınca olmadığı kendisine bildirilmiştir¹⁶⁷⁸.

Ülkeye döndükten sonra "Ulunay" soyadını alan Refi Cevad'ın bu görevi yapıp yapmadığı konusunda Emniyet Genel Müdürlüğü arşivinde bir belge olmamakla birlikte, 10 Kasım 1939'da tekrar İstanbul'a döndüğü¹⁶⁷⁹ göz önüne alınacak olursa kabul etmediği muhtemeldir.

İstanbul'a ikinci gelişinde Şişli'de oturan Refi Cevad, geçimini Tan gazetesine yazdığı yazılarla sağlamış, durumu her ay Emniyet tarafından rapor edilmiştir¹⁶⁸⁰.

1944'de Yedigün mecmuasında yazılar yazmaya başlayan Refi Cevad¹⁶⁸¹, gazeteci olması nedeniyle 1950 yılına kadar Konya, Seyhan gibi illerde geziler yapmış, incelemeler sonucu kötü bir durumu görülmemiştir. 27 Ekim 1950 tarihli Yeni Sabah gazetesinde "Bere Düşmanlığı" başlığı altındaki yazısı nedeniyle durumu incelemeye alınmış, ancak hakkında takipsizlik kararı verilmiştir¹⁶⁸².

Yine Yeni Sabah'ta yazdığı, "Rum Patriği Athenegoras Cenaplarına" ve "Haçı Sudan Çıkaran Müslüman Gencine" manşetli yazıları karşısında, Akın gazetesi "Hani Kemalist İnkılâpçı Basın" makalesi ile cevap vererek,

"Bu yobaz, bugünkü Anayasamızın ve diğer kanunlarımızın Müslümanlara hayat ve ibadet hakkı tanımadığını, gayri müslim vatandaşların ise her türlü ibadetine müsaade ettiğini ileri sürecektense kadar pervasız, gerek hükümet erkânı ve hükümet olarak, gerekse bir hukuk devleti olarak topyekün memleket mekanizması ile bir milletin irade ve

¹⁶⁷⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 2/E 1.

¹⁶⁷⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 1/F2, Bt: 4 Nisan 1939.

¹⁶⁷⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 1/F 1.

¹⁶⁷⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 2/E 1, 1/E 13, Bt: 24.4.1939.

¹⁶⁷⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 2/E 1, 1/E 12.

¹⁶⁸⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 1/G 8, 6.10.1942.

¹⁶⁸¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 1/G 13, 9.12.1944.

¹⁶⁸² EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 2/E 1.

şuurunu hiçe saymıştır. Baştan aşağı, aşığı olduğu Arapça ve Farsça terkiplerle dolu, bir çok kimsece anlaşılması zor bir yazı yazmış olmasına rağmen Ulunay apaçık, dosdoğru kat'i bir lisanla irtacın ve mürtecilerin savunmasını yapmıştır"

demıştır¹⁶⁸³. Ulunay'ın bu durumu da Emniyet tarafından incelemeye alınmış, suç oluşturacak konu bulunamadığından hakkında kanuni işlem yapılmamıştır¹⁶⁸⁴.

1958 yılında, Tophane'de bulunan Nusretiye Camii'nin yeniden ibadete açılması nedeniyle 11 Nisan akşamı Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından okutulan mevlide rastlayan saatlerde bir hitapta bulunan Milliyet gazetesi yazarı Refi Cevad'ın sözleri arasında "Bu memleketin dinini inkâr edenlerden bazılarının mezarı üzerine Kâbe'den daha büyük bir Kâbe inşa edilse bile, onlar cehennemnin karanlık köşelerinde başlarını sokacak bir budak deliği bile bulamayacaklardır" demek suretiyle Atatürk ve devrimleri kötülediğine dair başta Yeni Gazete olmak üzere pek çok İstanbul gazetesi Refi Cevad hakkında yazılar yazarak onu büyük ithamlar altında bırakmıştır. Ancak, Refi Cevad, o akşamki konuşmasını bir kağıttan okumuş ve bir nüshasını da Radyo İdaresi'ne vermiştir. Radyo İdaresi'nden alınan metnin incelenmesi sonucu iddia edildiği gibi bir ibarenin bulunmadığı anlaşılmıştır. Nitekim Ulunay 15 Nisan'da durumu Yeni gazeteye yazdığı bir yazı ile de tekzip etmiştir¹⁶⁸⁵.

Durum, İstanbul Valiliği'nde, gerçekleri değiştirerek tamamen uydurma haberlerle bilhassa Atatürk ve İnkılâpları savunma adına zihinlerin bulandırılması, kamu vicdanında huzursuzluk yaratmak amacıyla Ulunay'ın geçmişinden faydalanma yolunun arandığı kanısını doğurmuştur¹⁶⁸⁶.

Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından önce aylık, daha sonra altı aylık yoklamalara tabi tutulmuştur. Sakıncalı bir hali görülmeyen Refi Cevad 1968 yılında ölmüştür¹⁶⁸⁷.

Adana'da Ferdâ Gazetesi Sahibi Fanizâde Ali İlmî.- 1938 affından sonra kardeşi 27 numaralı Mesut Fani gibi ülkeye dönmek için pasaport alan Ali İlmî, Kadirli'deki babası Şeyh Fani'nin yanına gitmiştir¹⁶⁸⁸. Antakya'daki

¹⁶⁸³ Akın, 16 Ocak 1952.

¹⁶⁸⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 2/E 1.

¹⁶⁸⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 2/E 7, Bt: 16.4.1958.

¹⁶⁸⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-104, Bn: 2/E 8, Bt: 16.4.1958.

¹⁶⁸⁷ Meydan Larousse, c. 12, İstanbul: Meydan Gazetecilik ve Yayın Ltd Şti: 1973, s. 48.

¹⁶⁸⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-106, Bn: D 1, Bt: 27.7.1938.

hizmetinden dolayı 1937 Ekim'inde emekliye ayrılan Ali İlmî, buradan aldığı otuzdokuz lira 38 kuruş'u¹⁶⁸⁹ kaybetmemek için, tekrar Antakya'ya döneceğini belirtmiş¹⁶⁹⁰, Hatay'a gitmek üzere Kasım 1938'de Payas sınırından ülke dışına çıkmıştır¹⁶⁹¹.

Ülkeye döndükten sonra "Bilgili" soyadını alan Ali İlmî, Hatay'dan ikinci kez gelişinde Kadirli'de yerleşmiş, hayvan ticareti ve nakliyatçılıkla uğraşmıştır¹⁶⁹². Kadirli Kaymakamı tarafından oldukça iyi karşılanan Ali İlmî gününün çoğunu onun makamında geçirmiştir. Bu duruma dikkat çeken Yeni Adana gazetesi "Kadirli'de Rağbet Gören Bir Günahkar" adı ile bir makale yayınlayıp, Ali İlmî'nin geçmişine atıf yapınca¹⁶⁹³, Ali İlmî de Dahiliye Vekâleti'ne çektiği bir telle durumu protesto etmiş ve gazetenin sahte belgeler yayınladığını, ortada bir Af Kanunu varken bu tür durumlara izin verilmemesi gerektiğini, izin verilecek olursa hakkını korumak için İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmayı istediğini belirterek, bu saldırılar karşısında kanuni işlemler yapılmasını talep etmiştir¹⁶⁹⁴.

Yeni Adana gazetesinin takip eden günlerde de hakkında yazılar yazdığı Ali İlmî Bilgili 1964 yılında Kadirli'de ölmüştür.

Ömer Fevzi.- Af Kanunu'nun ardından aldığı pasaportla 16 Eylül 1938'de Marsilya'dan İstanbul'a gelerek, 23 Eylül'de Trabzon'a geçmiştir¹⁶⁹⁵.

Ülkeye döndükten sonra "Eyüboğlu" soyadını alan Ömer Fevzi siyasetten uzaklaşmamış, 1950 seçimlerinde Trabzon'dan bağımsız aday olmuş ve yirmiiki oy toplamıştır¹⁶⁹⁶. Ülkeye döndükten sonra da Emniyet tarafından sıkı takibe alınan ve aşırı hareketleri görülmeyen Ömer Fevzi Eyüboğlu, İzmir'e gitmek üzere Trabzon'dan yola çıkmış, ancak İzmir Vapuru Samsun limanına yanaştığında kalp krizi geçirerek 5 Şubat 1952'de ölmüştür¹⁶⁹⁷.

¹⁶⁸⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-106, Bn: E 2, Bt: 17.9.1941.

¹⁶⁹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-106, Bn: B 13, Bt: 30.9.1938.

¹⁶⁹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-106, Bn: C 2, Bt: 12.11.1938.

¹⁶⁹² EGM Arşivi, Dn: 12222-106, Bn: G 3.

¹⁶⁹³ Yeni Adana, 25 Ocak 1941, EGM Arşivi, Dn: 12222-106, Bn: F 7.

¹⁶⁹⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-106, Bn: F 14.

¹⁶⁹⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-107, Bn: C 1.

¹⁶⁹⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-107, Bn: G 11.

¹⁶⁹⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-107, Bn: C 14.

Köylü gazetesi sahibi İzmirli Refet.- Atina Pire Başkonsolosluğu'ndan aldığı 21 Temmuz 1938 Tarihli Türk pasaportu ile ülkeye giriş yapmıştır. Daha sonra İzmir Karşıyaka'ya gelen Refet, üvey oğlu Sezai Çullu'nun yanında oturacağını ve bir işle uğraşmayacağını bildirmiştir¹⁶⁹⁸.

Tarsuslu Kemal.- Türkiye'ye dönmek üzere Paris Konsolosluğundan 6.1.1940 tarihinde pasaport almış¹⁶⁹⁹ ve Kadıköy'e gelerek akrabası olan avukat Sırrı Celal'in evine yerleşmiştir¹⁷⁰⁰.

Ülkeye döndükten sonra "Berik" soyadını alan¹⁷⁰¹ ve Emniyetçe yapılan takiplerinde sakıncalı bir durumu görülmeyen¹⁷⁰² Kemal Berik'in ölüm tarihi ile ilgili bir bilgiye rastlanamamıştır.

Mavanoğlu Mustafa.- 8.12.1939'da İstanbul'a gelerek, Kadıköy Nuhbey mahallesindeki kızı Hidayet'in yanında bir süre kalmış, daha sonra da Manisa Eşme'deki karısının yanına gitmiştir¹⁷⁰³. 1946 yılı Aralık ayına kadar yapılan takiplerinde sakıncalı bir hali görülmeyen¹⁷⁰⁴ Mavanoğlu Mustafa'nın ölümü ile ilgili bir bilgiye rastlanamamıştır.

Mehmet oğlu Aziz.- 2 Aralık 1938'de Köstence Konsolosluğundan aldığı pasaportla ülkeye dönmüş¹⁷⁰⁵, Ayvacık'a yerleşerek¹⁷⁰⁶ çiftçilik yaparak geçimini sağlamıştır¹⁷⁰⁷.

Çerkes Aziz, 1 Mayıs 1944'de köyünde ölmüştür¹⁷⁰⁸.

Molla Süleyman oğlu İzzet.- 29 Aralık 1938'de aldığı pasaportla

¹⁶⁹⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-109/1, Bn: 2/F 1, Bt: 5.8.1938.

¹⁶⁹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-111, Bn: B 6, Bt: 16 Ocak 1940.

¹⁷⁰⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-111, Bn: B 4, Bt: 5 Mart 1940.

¹⁷⁰¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-111, Bn: B 13, Bt: 31 Aralık 1943.

¹⁷⁰² EGM Arşivi, Dn: 12222-111, Bn: E 13, Bt: 6 Ocak 1951; Bn: F 6, Bt: 7 Mart 1955; Bn: F 8, Bt: 10 Ocak 1959.

¹⁷⁰³ EGM Arşivi, Dn: 12222-121, Bn: 1/D 5, Bt: 10 Aralık 1939.

¹⁷⁰⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-121, Bn: 1/B 12, Bt: 11 Ocak 1947.

¹⁷⁰⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-126, Bn: 2/F 4, Bt: 12 Aralık 1938.

¹⁷⁰⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-126, Bn: 2/F 14, Bt: 5 Aralık 1938.

¹⁷⁰⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-126, Bn: 2/G 1, Bt: 5 Aralık 1943.

¹⁷⁰⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-126, Bn: 2/G 2, Bt: 10 Haziran 1944.

Türkiye'ye gelerek Susurluk kazasının Yıldız köyünde yerleşmiştir. Çiftçilik, zeytinyağı ve sabun ticareti yaparak geçimini sağlayan¹⁷⁰⁹ ve Emniyetçe yapılan takiplerinde şüpheli hali görülmeyen İzzet Semizel 1 Şubat 1949'da köyünde ölmüştür¹⁷¹⁰.

Kara Kazım.- Varna Konsolosluğundan aldığı 6.9.1938 tarihli pasaportla beraberinde eşi, oğlu ve kızlarıyla birlikte 17.9.1938'de İstanbul'a, oradan da Bandırma yoluyla memleketi olan Gönen'in Üçpınar Köyü'ne gitmiş, aynı gece burada ölmüştür¹⁷¹¹.

Arap Mahmut.- Köstence Konsolosluğundan aldığı 25.5.1943 tarihli pasaportla 5.6.1943'de İstanbul'a, 7.6.1943'da da Bandırma yolu ile Gönen'in Muratlar Köyü'ne gitmiş¹⁷¹², 27.8.1945'de burada ölmüştür¹⁷¹³.

Gardiyan Yusuf.- Ülkeye dönüşü ve ölümü ile ilgili Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bir bilgiye rastayamadığımız Yusuf'un 1959' yılına kadar yapılan takiplerinde şüpheli hali görülmemiştir¹⁷¹⁴.

İbrahim Çavuş.- Varna Konsolosluğundan 6.9.1938'de aldığı pasaportla Gönen'deki eşi ve oğlu ile birlikte İstanbul'a gelmiş, daha sonra Gönen'in Üçpınar Köyü'ndeki kardeşi Hasan'ın yanına gitmek üzere Bursa vapuru ile 17.9.1938'de hareket etmiştir¹⁷¹⁵. Çiftçilik yaparak geçimini sağlayan ve Emniyetçe yapılan takiplerinde şüpheli hali görülmeyen¹⁷¹⁶ İbrahim Çavuş, 1946 yılı içinde ölmüştür¹⁷¹⁷.

Topallı Şeref oğlu İbrahim.- 27.8.1938 tarihinde aldığı pasaportla¹⁷¹⁸ Türkiye'ye gelmiş Balcı Köyü'ne yerleşerek çiftçilik yaparak geçimini sağlamıştır¹⁷¹⁹. Emniyetçe yapılan takiplerinde şüpheli hali görülmeyen İbrahim

¹⁷⁰⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-128, Bn: 1/E 8, Bt: 25 Aralık 1942.

¹⁷¹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-128, Bn: 2/C 1, Bt: 8 Aralık 1949.

¹⁷¹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-129, Bn: G 1, Bt: 5 ekim 1938. 1938.

¹⁷¹² EGM Arşivi, Dn: 12222-130, Bn: F 1-2, Bt: 15 Haziran 1943.

¹⁷¹³ EGM Arşivi, Dn: 12222-130, Bn: F 7, Bt: 5 Aralık 1946.

¹⁷¹⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-131, Bn: 2/D 1, Bt: 10 Ocak 1959.

¹⁷¹⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-133, Bn: A 5, Bt: 18 Eylül 1938.

¹⁷¹⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-133, Bn: B 6, Bt: 27 Aralık 1943.

¹⁷¹⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-133, Bn: D 11, Bt: 9 Kasım 1946.

¹⁷¹⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-134, Bn: A 1, Bt: 7 Eylül 1938.

¹⁷¹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-134, Bn: A 13, Bt: 27 Aralık 1943.

1957 yılında hastalanarak tedavi görmüştür¹⁷²⁰. İbrahim'in ölümü ile ilgili bir bilgiye rastlanamamıştır.

Topal Ömer oğlu İdris.- 17.11.1938'de aldığı pasaportla¹⁷²¹ Türkiye'ye gelerek, Gönen-Keçeler'de babasının yanına yerleşmiştir¹⁷²². İdris'in ölümü ile ilgili bir bilgiye rastlanamamıştır.

Kurhoğlu İsmail.- 6.8.1938'de pasaport alarak¹⁷²³, 7 Eylül'de Çar Ferdinand vapuru ile İstanbul'a gelmiş Süleymaniye'de Sabri Bey'in evine misafir olmuştur¹⁷²⁴. Aynı gün, karısı Münzile ve kızı Sabiha ile birlikte Boycağağaç Köyü'ndeki kardeşleri Salih ve Halil İbrahim'in yanına gitmek üzere Bursa vapuru ile Bandırma'ya hareket etmişlerdir¹⁷²⁵. Emniyetçe yapılan takiplerinde şüpheli hali görülmeyen İsmail Duman'ın¹⁷²⁶ ölümü ile ilgili bir bilgiye rastlanamamıştır.

Çerkes Sabit.- Varna Konsolosluğundan aldığı 8.8.1938 tarihli pasaportla 27.10.1938'de Köstence'den İstanbul'a gelerek bir süre eniştesi emekli yüzbaşı Mustafa'nın evinde misafir olmuş¹⁷²⁷, 1 Kasım'da da Kizik Köyü'ne gitmiştir¹⁷²⁸.

Varna'da bulunduğu son iki yıl içinde evlenen Çerkes Sabit, karısı ve iki çocuğunu sonradan aldıracağını söyleyerek burada bırakmış, ancak 1940'a kadar böyle bir girişimde bulunmaması üzerine eşi Fatma Hanım İç İşleri Bakanlığına gönderdiği bir dilekçe ile bu durumu bildirmiş ve sefaletinden bahsederek kendisinin eşinin yanına aldırılmasını istemiştir¹⁷²⁹. Fatma Hanım'ın ülkeye dönüp dönmediği ile ilgili bir bilgi bulunamamıştır. 1946 yılı içinde Manyas'ın Süleymaniye Köyü'nde çiftçilik yaparak geçimini sağlayan¹⁷³⁰

1720 EGM Arşivi, Dn: 12222-134, Bn: G 2, Bt: 17 Haziran 1957.

1721 EGM Arşivi, Dn: 12222-135, Bn: A 1, Bt: 17 Kasım 1938.

1722 EGM Arşivi, Dn: 12222-135, Bn: A 3, Bt: 29 Kasım 1938.

1723 EGM Arşivi, Dn: 12222-136, Bn: A 1, Bt: 7 Eylül 1938.

1724 EGM Arşivi, Dn: 12222-136, Bn: A 4, Bt: 7 Eylül 1938.

1725 EGM Arşivi, Dn: 12222-136, Bn: A 3, Bt: 8 Eylül 1938.

1726 EGM Arşivi, Dn: 12222-136, Bn: F 12, Bt: 11 Ağustos 1948, Bn: F 10, Bt: 1 Kasım 1949.

1727 EGM Arşivi, Dn: 12222-139, Bn: A 3, Bt: 27 Ekim 1938.

1728 EGM Arşivi, Dn: 12222-139, Bn: A 1, Bt: 7 Kasım 1938.

1729 EGM Arşivi, Dn: 12222-139, Bn: B 5, Bt: 18 Ekim 1940.

1730 EGM Arşivi, Dn: 12222-139, Bn: C 9, Bt: 4 Eylül 1946.

Çerkes Sabit'in 1949 yılına kadar yapılan takiplerinde şüpheli hali görülmemiştir¹⁷³¹.

Salim.- Filibe Konsolosluğundan aldığı pasaportla 29.9.1938'de Türkiye'ye gelerek Balcı Köyü'ndeki kızı Müzeyyen'in yanına yerleşmiştir¹⁷³². 3 Ekim'de Karaağaç Köyü'ndeki amcasının oğlunun yanına giden Salim, Emniyet tarafından takip edilmiş, şüpheli hali görülmemiştir¹⁷³³.

Salim Çapraz 1940 yılında Gönen-Karaağaç'ta ölmüştür¹⁷³⁴.

Mehmet oğlu Osman.- 1940 yılı içinde Türkiye'ye dönmüş¹⁷³⁵ ve Ankara'da Milli Müdafa Vekâleti'nde yüzbaşı olan oğlu Niyazi Üzman'ın evine yerleşmiştir¹⁷³⁶. Emniyetçe yapılan takiplerinde sakıncalı hali görülmeyen¹⁷³⁷ Osman Nuri Altındirek'in ölümü ile ilgili bir bilgiye rastlanamamıştır.

Kadir oğlu Kamil.- 1938 yılı içinde ülkeye dönmüş, Manyas'ta yerleşmiş, 17.10.1938'de Feshane arkasında oturan ailesini getirmek için İstanbul'a gitmiştir¹⁷³⁸.

Kamil, 1939 yılı içinde Bandırmaya giderken Külefli Köyü'nden bakkal Gaffar'a ait bir kısrağı çalınca yakalanmış, evrakı ile birlikte Cumhuriyet Savcılığı'na teslim edilerek tutuklanmıştır¹⁷³⁹. Tutukluluk hali sona erince Değirmenboğazı Köyü'ne dönen Kamil Şaşan çiftçilik yaparak geçimini sağlamıştır¹⁷⁴⁰.

Kamil Şaşan'ın 1944 yılına kadar yapılan takiplerinde şüpheli hali görülmemiştir¹⁷⁴¹. Bu tarihten sonra İstanbul'da yerleşen Kamil, Eyüp-Çömlekçiler sokak 49 nolu evde oturmakta iken aynı evde kiracı olan Ömer oğlu

1731 EGM Arşivi, Dn: 12222-139, Bn: E 14, Bt: 12 Aralık 1949.

1732 EGM Arşivi, Dn: 12222-140, Bn: F 6, Bt: 8 Ekim 1938.

1733 EGM Arşivi, Dn: 12222-140, Bn: F 3, Bt: 6 Ekim 1938.

1734 EGM Arşivi, Dn: 12222-140, Bn: F 12, Bt: 15 Temmuz 1957.

1735 EGM Arşivi, Dn: 12222-141, Bn: D 8, Bt: 31 Ağustos 1940.

1736 EGM Arşivi, Dn: 12222-141, Bn: D 3, Bt: 11 Şubat 1941.

1737 EGM Arşivi, Dn: 12222-141, Bn: F 12, Bt: 23 Mayıs 1946.

1738 EGM Arşivi, Dn: 12222-142, Bn: 2/D 1, Bt: 24 Ekim 1938.

1739 EGM Arşivi, Dn: 12222-142, Bn: 2/E 6, Bt: 6 Haziran 1939.

1740 EGM Arşivi, Dn: 12222-142, Bn: 2/E 8, Bt: 28 Temmuz 1943.

1741 EGM Arşivi, Dn: 12222-142, Bn: 2/F 3, Bt: 10 Haziran 1944.

İbrahim tarafından 5 Mart 1945'de silahla öldürülmüştür¹⁷⁴².

Çerkes Salih.- Eşi Kıymet ve oğlu Hamit ile birlikte 1 Temmuz 1938'de Filibe Konsoloslüğundan aldıkları pasaportlarını Edirne zabıtasına 9.11.1939'da vize ettirerek Manyas'ın Hacı Yakup Köyü'ne gitmişlerdir¹⁷⁴³. Çiftçilik yaparak geçimini sağlayan¹⁷⁴⁴ Salih'in şüpheli hali görülmemiştir¹⁷⁴⁵.

Salih Tunçer 25 Kasım 1955'de köyünde ölmüştür¹⁷⁴⁶.

İsmail.- 145 numaralı İsmail Köstence Konsoloslüğundan aldığı 26.6.1940 tarihli pasaportla, beraberinde oğlu Hayri, kızı Naciye ve baldızı Zehra ile birlikte İstanbul'a gelmiştir¹⁷⁴⁷. Daha sonra Manyas'ın Mürvetler Köyü'ne yerleşen İsmail'in şüpheli hali görülmemiştir¹⁷⁴⁸.

Hasan Obaşı oğlu Kemal.- 1942 yılında Gönen'e gelerek yerleşmiş, burada bir süre inşaat bekçiliği yapmıştır¹⁷⁴⁹. 1950 yılında Adapazarı'nda yapılmakta olan vagon fabrikasında gece bekçiliği yapan Kemal Dilmaç'ın Emniyetçe yapılan takiplerinde şüpheli durumu görülmemiştir¹⁷⁵⁰. 1957 yılında İstanbul'a gelen ve bir çimento fabrikasında bekçilik yaparak geçimini sağlayan¹⁷⁵¹ Kemal Dilmaç'ın ölümü ile ilgili bir bilgiye rastlanamamıştır.

Pallaç oğlu Kamil.- Aftan sora ülkeye dönerek Kızık Köyü'ne yerleşmiş ve çiftçilik yaparak geçimini sağlamıştır¹⁷⁵². Emniyetçe yapılan takiplerinde şüpheli hali görülmemeyen¹⁷⁵³ Kemal Doğan'ın ölümü ile ilgili bir belgeye rastlanmamıştır.

1938 yılında çıkarılan kanunla affedilen ve ülkeye dönen Yüzelliliklerin

- ¹⁷⁴² EGM Arşivi, Dn: 12222-142, Bn: 2/F 1, Bt: 2 Ekim 1945.
¹⁷⁴³ EGM Arşivi, Dn: 12222-144, Bn: A 1, Bt: 22 Kasım 1939.
¹⁷⁴⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-144, Bn: B 3, Bt: 25 Aralık 1942.
¹⁷⁴⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-144 , Bn: A 11, Bt: 25 Kasım 1943, Bn: F 12, Bt: 3 Aralık 1948.
¹⁷⁴⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-144 , Bn: G 9, Bt: 20 Haziran 1957.
¹⁷⁴⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-147 , Bn: 1/D 1, Bt: 5 Temmuz 1940.
¹⁷⁴⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-145 , Bn: 2/A 14, Bt: 20 Haziran 1957.
¹⁷⁴⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-147, Bn: D 5, Bt: 25 Aralık 1942.
¹⁷⁵⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-147 , Bn: B 1, Bt: 7 Ocak 1950.
¹⁷⁵¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-147, Bn: G 10, Bt: 1 Temmuz 1957.
¹⁷⁵² EGM Arşivi, Dn: 12222-150, Bn: 2/E 13, Bt: 11 Ocak 1945.
¹⁷⁵³ EGM Arşivi, Dn: 12222-150, Bn: 2/G 12, Bt: 10 Ocak 1950.

çoğunluğu genç Türkiye Cumhuriyeti'ne karşıt bir tavır almamış ya da alamamıştır. Bunda, Türkiye'de kurulan yeni rejimin sağlamlığı, Yüzelliliklerin ülke dışında geçirdikleri günlerin özlemi ve yaşlılıkları dolayısıyla eski güçlerini yitirmiş olmalarının da etkisi büyüktür.

1950'li yılların sonuna kadar Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından takip edilen Yüzelliliklerin çoğunun bu takipleri ölümlerine kadar sürmüştür. İncelemeler sırasında hemen hiçbir olumsuz tutum içine girdiği görülmeyenlerin ise takiplerinde daha esnek davranılmış, bu nedenle de bunların ölümleri ile ilgili kayıtlar tutulmamıştır.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tükenmiş ortada bir avuç Türk'ün yaşadığı bir Ata Yurdu kalmıştır. İşgal devletlerinin merhametine sığınan İmparatorluk yönetiminin çaresizliği, bir yandan ulusal duygu ve gururdan yoksun kişileri düşmanla işbirliğine sürüklerken diğer taraftan da Anadolu'da, ulusal mücadeleye baş koyanlar tek bir amaç etrafında, -ulus egemenliğine dayanan, tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak amacıyla- Mustafa Kemal'in önderliği etrafında birleşmişlerdi.

Ulusal mücadeleyi ittihatçılıkla suçlayan ve kurtuluşu İtilaf Devletleri'nde gören işbirlikçiler ise, ülkenin bunalımlı günlerinde son hızla çalışmışlardır. Bunlar alalade kişilikler değil, sözleriyle, kalemleriyle halk üzerinde büyük etkileri olan kişilerdir. Bu işbirlikçiler arasında devletin çeşitli organlarında hem de en başında oturanlar olduğu gibi, kalemlerini ulusal mücadeleye karşı kullanan ve kendilerine gazeteci diyen pek çok kişi de vardır. Sait Mollalar, Refi Cevadlar, Refik Halitler, Tarık Mümtazlar hep bunların arasındadır.

İhanet ve işbirliği yurdun her tarafını sarmıştır. Gizli ve açık bir sürü cemiyet bu arada kurulmuştur. Bu çözülmüş ve parçalanmışlık karşısında bile hala umudunu ve amacını yitirmeyen Mustafa Kemal Paşa, bu yıkılmışlığın içinden yepyeni ve egemen bir devlet, bağımsız, özgür ve mutlu bir ulus yaratabileceğine inanmış, bu ulusal inancın verdiği güçle amaca doğru hızla yol almıştır.

Ancak, İngilizlerle işbirliği yapan bir Saray ve onlarca elde edilmiş bir takım cehalet çevreleri boş durmamış ve ulusal kurtuluş mücadelesine karşı birbiri ardına başkaldırmıştır. Patlayan iç isyanlar, Sarayın silahlı kuvveti tarafından desteklenmiş ve yer yer yeni isyanların çıkarılmasına önayak olmuştur. Bu çabalar sonucu isyanlar Anadolu'yu sarmış, kurulan yeni Türk Devleti'ni ciddi olarak sarsmış, ancak büyük fedakârlıklar gösterilerek bastırılabilmiştir.

İngiltere'den, Amerika'dan dolayısıyla Saraydan yana olan ihanet çevreleri ve ulusal mücadaleye karşı direnen kalemlerin boy verdiği basın, tüm umutlarını bu isyanlara bağlamışken, büyük devletler de çok önceden hazırladıkları paylaşım tasarısını 'Sevr Projesi' olarak masaya yatırmış ve saray bu projeyi alalecele kabul etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki ulusal meclis bu tasarıyı yok sayarken, ülkede bir büyük başkaldırı hareketi,

Çerkez Ethem ve kardeşlerinin isyanı başlamıştır. Bir dönem ayaklanmaların bastırılmasında büyük emekler sarfeden bu kardeşler düşmanla el birliği yaparak ulusal mücadeleye karşı ayaklanmıştır. T.B.M.M Hükümeti ise amaca doğru hızla yol almış ve Yunan'a son darbeyi vurma planları yapmıştır.

Büyük Devletlerin T.B.M.M. Hükümeti'ne sundukları, gerçekte Sevr'in biraz süslenmesi olan tüm projelere Hükümetçe itibar edilmemesi ve Türk Ordusu'nun İzmir'e yürüyerek düşmanı ezmesi, onları gerçeğe yüzyüze getirmiş ve bir bırakışma imzalamaya zorlamıştır.

Kalıcı barışa kadar silahların terki anlamına gelen Mudanya Mütarekesi'nin kendisine sağladığı ortamı en iyi şekilde değerlendiren genç Türkiye Devleti askeri alandaki bu başarısını Lozan'da siyasal zaferle taçlandırmış ve dünyada bir eşi daha olmayan ulusal mücadele, Türk Ulusu'nun büyük başarısı ile sonuçlanmıştır.

Yeni Türk Devleti zaferden sonra, ulusal mücadelede düşmanlarca satın alınan, onlarla işbirliği yapan, iç isyanların çıkmasında büyük çabalar sarfeden, Kuvayı Milliye'nin gücünü kurdukları karşıt bir güçle kırmak isteyen ve tüm bu hareketlere kalemli ile destek veren ve onları kışkırtan, sayıları binlere ulaşan bu vatan hainlerini unutmayacaktır.

Bu tür kişilerin bağımsızlık ve egemenlik sağlandıktan sonra yine bu ülkede, bu toplum içinde kalmaları, başta Mustafa Kemal olmak üzere O'na inananları düşündürmüştü ve hakettikleri cezanın verilmesi için uygun ortam kollanmıştır.

Yeni bir devlet kuran ve bu devleti çağdaşlaştırma yolunda büyük atılımlar yapmak ve eserini devrimlerle süslemek isteyen Önder ve çevresi bu adamların ülke içinde kalmalarını, yeni bir ayaklanma çıkarabilecekleri düşüncesiyle uygun görmemişler ve bunların hakettikleri cezaya boyun eğmek zorunda oldukları konusunda birleşmişlerdir.

Gerçek sayıları binlere varan işbirlikçilerin yüzellisi uluslararası antlaşmalara bağlı kalınarak cezalandırılmıştır. Diğer bir deyişle, her uluslararası antlaşmanın bir affı gündeme getirmesi gerçeğinden yola çıkan Cumhuriyet Hükümeti, bu aftan istisna bırakacağı yüzelli kişiyi uzun tartışmalardan sonra belirlemiş ve 1 Ağustos 1914 - 20 Kasım 1922 tarihleri arasında ulusal mücadeleye eylem ve söylemleriyle ihanet edenler Lozan'da af kapsamı dışında bırakılarak cezalandırılmıştır. Böylece, daha listenin hazırlanmasından çok önce, ulusal zaferin ardından, suçlarının bilincinde olarak düşmanla birlikte ülkeyi terkeden bu kişilerin, ülke ile bağları

koparılmıştır.

Suçlarına göre on gurup altında ele alınan ve tarihlere “Yüzellilikler” olarak geçen bu kişiler dışında kalıpta, düşmanla birlikte ülkeden kaçan ve aflu birlikte ülkeye dönerek eski görevlerine iadelerini isteyen pek çok kişinin bu durumunu sindiremeyen genç Cumhuriyet idarecileri bunlar içinde önlem alma gereği hissetmiştir. 23 Eylül 1923’de kabul edilen bir kanunla kurulan Heyet-i Mahsusalarla suçları sabit görülenlerin bir yandan eski görevlerine dönmeleri engellenmiş, diğer yandan çalışmakta olanların işlerine son verme olanağı bulunmuştur. Ancak Heyet-i Mahsusaların almış olduğu kararlarda hatalar görülmesi üzerine bir üst merci, Âli Karar Heyeti oluşturularak bu suçlar yeniden gözden geçirilmiştir.

1 Haziran 1924’de Türkiye ile ilişkileri kesilmiş ve ülkeden uzaklaştırılmış olan Yüzelliliklerin, 28 Mayıs 1927’de kabul edilen kanunla temel vatandaşlık hakları da ellerinden alınmıştır. Aynı kanunla Yüzellilik olmayıp, yabancı bir devletin hizmetini kabul etmiş olanlar da vatandaşlıktan çıkarılarak hakettikleri cezayı almışlardır.

Listeye alınmalarına iki nedenden dolayı itiraz eden yüzelliliklerin itirazlarının ilk nedeni bu cezayı haketmedikleri, ikincisi ise, kendileri gibi ulusal mücadeleye karşı çıkanların ülkede kalması, hatta bunların bazılarının ülkenin kaderini ellerinde tutabilecek kadar yüksek görevde olmaları iddiasından kaynaklanmıştır.

Yurtdışına çıktıktan sonra da olumsuz çalışmalarını sürdüren bu adamların bir kısmı daha kolay iş bulabilmek için bulundukları ülkenin vatandaşlığına geçmişler hatta din değiştirmişlerdir. Yüzsüzlükleri diz boyudur. Ajanları aracılığıyla elde ettikleri Türkiye’nin ekonomik, siyasi, askeri bilgilerini yabancı istihbarat örgütlerine satan, iki yüzlü bir politika izleyerek Türkiye için de istihbarat işlerinde çalışan bu adamlardan Yunan’a hizmet etmiş olanlar, ulusal mücadelede Yunan’a ne kadar hizmet ettiklerini, Türklerden neler çaldıklarını bir bir sayarak bunların karşılığının kendilerine para ile ödenmesini isteyecek kadar da pervasızdırlar.

Çıkardıkları gazeteler için, adı var kendi yok cemiyetleri için başta çaresizlik içinde kıvranan Hanedan olmak üzere, pek çok devleti ve cemiyeti dolandırarak para elde eden ve bunları zevk ve sefaları için harcayan, hatta dolandırdıkları paraları paylaşamayarak birbirlerine giren bu çıkar düşkünü fırsatçılar sürgünde üç yoldan geçimlerini sağlamışlardır. Birincisi yabancılara casusluk yaparak, dolandırarak hatta dilenerek; ikincisi sahte yazılar, örgütler, sahte ümitlerle birbirlerini zehirleyerek; üçüncüsü sahte paralar basarak, borsa

oyunları ve kaçakçılık yaparak kendilerine kazanç sağlayan bu adamların Taşnaksutyun Cemiyeti ile birlikte uyuşturucu madde kaçakçılığı yaptıkları bile belgelenmiştir.

Hanedan üyelerini uyuşuklukla, kendisi için milyarlar sarfederken vatan için hiç bir girişimde bulunmamakla suçlayan Yüzellilikler, bunlarla iki nedenden dolayı ilişkiye geçmişlerdir. Birincisi cemiyet kurmak ya da gazete çıkarmak bahanesiyle para koparmak, ikincisi ise Hanedandan birisini Türkiye'de halife ilan etmektir. Ancak, bu ikinci nedende de gizli amaçları yine para çekmek halife savunuculuğu maskesi altında kendi kişisel çıkarlarını gerçekleştirmektir.

Devrim günlerinde amaçları için her yolu mübah sayan bu kişiler, Atatürk'ün varlığında ellerinden bir şey gelmeyeceğini de kavramışlar ve eylemleri için uygun ortamı Atatürk'ün ölümünden sonra bulacaklarını ümit etmişlerdir. Hatta, O'nun kendiliğinden ölmesini beklemeye dayanamayarak, o aziz varlığı ortadan kaldırmak için bir takım çeteler, örgütler kurmuşlar ve Türk'ün ezeli düşmanı Yunanlılarla, Ermenilerle hatta ayrılıkçı Kürtlerle bu konuda anlaşmaktan çekinmemişlerdir. Hatta hatta Atatürk hasta yatağında iken, O'na kendisinin yerine bir halef bırakmasını teklif edecek kadar ileri gidebilmişlerdir.

Türkiye'yi Moskova uşaklığıyla, Rusların elinde kuzu olmakla suçlayan bu vatan hainleri çıkardıkları kitap ve broşürleri ile Türkiye aleyhtarlıklarını perçinlemişlerdir. Onların bu tür faaliyetlerini kendi çıkarlarına uygun gören İngiltere, Fransa ve İtalya gibi büyük devletlerden de gizli ve açık destek görmüşler ve onlardan yüz bulup faaliyetlerini artırarak devam ettirmişlerdir. Eylemleri için Antakya'yı bir üs gibi kullanan Yüzelliliklerin bir kısmı, yurda döndükten ve Hatay Türkiye'ye katıldıktan sonra da, -daha kolay kaçabileceklerini gözönünde bulundurarak- burada yerleşmeyi uygun bulmuşlardır.

Çoğu devrimlere karşıdırlar. Başta Latin alfabesi olmak üzere Türk kadınına verilen haklara, şapka giyilmesine ve bu gün de tartışma konusu yapılan Türkçe ibadete eylem ve söylemleriyle karşı çıkmışlardır. Latin alfabesinin edebiyatı yok ettiğini iddia eden düşüncelerin o gün için "aydın" denilebilecek bir kitleden çıkmış olması da bunların ne kadar aydın ve ne kadar gelişmeye açık zihinler olduğunu gösterecek niteliktedir.

Tüm bunlara rağmen 1933 yılında, Cumhuriyet'in onuncu yılı kutlamaları çerçevesinde bunların affedilmeleri düşünülmüş, ancak devrimler tamamlanmadığı için, bunların sürgündeki olumsuz faaliyetleri de dikkate alınarak çıkarılan genel affa dahil edilmemişlerdir. Af söylentileri ile önce

ümitlenen sonra bu ümitleri suya düşen yüzelliliklerden bir kısmı Türkiye'ye ve Türk Devrimi'ne taraf bir politika izlemeye başlamış diğer bir kısmı ise tüm hızı ile aleyhte çalışmalarına devam etmiştir.

1938 yılı içinde Yüzellilikler için genel bir af çıkarılacağı duyulduğu günlerde Türk kamuoyu konuya büyük ilgi göstermiştir. Bir grup bunların kâğıt üzerinde affedilseler bile vicdanlarda affdilemeyeceği düşüncesi ile affa karşı çıkarken, diğer grup ise onların bu durumları yüzündün ailelerinin de cezalandırıldığını iddia ederek affın yanında olmuşlardır.

Aradan geçen on altı yılda genç Türkiye Cumhuriyeti devrimlerini kökleştirmiş ve rejimini sağlamlaştırmıştır. Her ne kadar Yüzellilikler olumsuz çalışmalarını sürdürmekteyse de, artık onlardan çekinilecek bir neden kalmamıştır. Türk birliğinin ve rejiminin çelikleşmiş olduğunu dünyaya göstermek zamanı gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti hem bu nedenle hem de, ulusal mücadele boyunca ülkenin kurtulacağına, tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurulabileceğine inanmayan ve bunları tüm eylemleri ile kanıtlayan ve ülke dışında da bu eylemlerini sürdüren Yüzelliliklere, ülkedeki büyük devrimi göstererek boyun eğmelerinin ve pişmanlık duymalarını sağlamak gibi duygusal nedenlerle 1938 affını çıkarmıştır.

Affin ilânından sonra hayatta kalan seksen dokuz Yüzellilikten pek çoğu ülkeye dönmüştür. Dönmeyenler 'kalan sağlar bizimdir' diyerek kişisel ve örgütsel faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Türkiye'de karışıklıklar çıkararak hükümeti yıkmak amacıyla kurdukları cemiyet ve fırkalarda en çok karşı oldukları Latin alfabesidir. Bu nedenle aralarındaki haberleşmeleri 1928'den sonra da arap harfleriyle yapmışlardır. Hata bununla yetinmeyerek şifreli yazılar kullanmışlardır. Cumhuriyete de karşıdırlar. Ancak bu seçimi, oluşturacakları meclislerine bırakmışlardır. Yönetim şekli ne olursa olsun, hilafet mutlak suretle olacaktır. Oruç tutmayanları, namaz kılmayanları, zekât vermeyenleri cezalandıracaklardır. Başa geçtiklerinde Latin alfabesini, şapka giymeyi ve Medeni Kanunu geçersiz sayacaklardır. Osmanlıcılığı yeniden canlandırmayı planlamışlar, programlarında vilayetlere özerklik vermişler, Kürtlerin, Ermenilerin kendi dillerini kullanmaları gerektiğini savunmuşlardır. Amaçları için de Ermenilerden yardım almayı uygun bulmuşlar, Hatay sorunu gündemde olduğu günlerde ise Araplarla ilişkiye geçerek hiçbir fırsatı kaçırmamışlardır. Yahudi hükümeti olarak niteledikleri Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmakta İngiltere, İtalya ve Arabistan'dan yardım ummuşlardır.

Kendileri için bir af çıkmasına sevinen ancak sevinçleri kursaklarında

kalan bir kısım Yüzellilik, kanunun kendilerine getirdiği kısıtlamalara karşı çıkmışlar ve Hükümetin çeşitli organlarına gönderdikleri mektuplarla protesto etmişlerdir. Hatta bir kısmı ülkeye döndükten sonra eski yerlerine geri giderek, bu kısıtlılıklardan ve Cumhuriyet İdaresinden şikayet etmişler ve o güne kadar dönmeyen Yüzellilikler üzerinde olumsuz etkiler bırakmışlardır.

Yüzelliliklerin ülkeye girerken ve girdikten sonra yapabilecekleri suistimallere karşı, Devrimin başından beri programlı bir yol izleyen Türkiye Cumhuriyeti, bu kez de işini şansa bırakmayarak, gerekli önlemleri almıştır. Daha 1926 yılında yapılan ve bunların fotoğraflarını içeren albümle af kapsamı dışında kalanların ülkeye girmesi engellendiği gibi Yüzelliliklere de bulundukları yerden "Yüzellilik" olduklarına dair fotoğraflı bir belge alma zorunluluğu getirilmiştir. Yine, aldıkları pasaportu kullanarak bir başka ülkeye gidebilecekleri ihtimali gözönünde tutularak, pasaportlarına -yanlız Türkiye'ye seyahat için geçerlidir- kaydı düşülmüştür. Pasaport alan Yüzelliliklerin iki ay içinde Türkiye'ye girmesi zorunludur.

Sürgünde olduğu gibi, ülkeye döndükten sonra da ölünceye kadar takip edilen bu adamlar hakkındaki en ufak bilgi hükümetin yetkili organlarına derhal ulaştırılmış, gerektiğinde gerekli önlemler alınmıştır. Çoğu belli bir yaşın üzerinde olan bu insanların çok azı ülkeye döndükten sonra siyasetle uğraşmıştır. Gazeteci olanlar ise, suya sabuna dokunmadan, çeşitli gazetelerde makaleler yazarak geçimlerini sağlamışlar, pek çoğu da akrabalarının yanına sığınarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Bunların sürgünde bulundukları dönem, Dünya ve Türkiye açısından oldukça önemlidir. Olay, sadece Türkiye ve Yüzellilikler olarak düşünülmemelidir. Sömürgeci devletlerin çıkarlarının kesiştiği bir bölgede sürgün hayatlarını geçiren Yüzellilikler, bu çıkarların oyuncağı olmaktan kurtulamamışlardır.

Dünyada savaş rüzgarlarının ikinci kez estiği bir dönemde, Türkiye'de bu savaşa sokulmak istenmektedir. Türkiye ise savaşa girmeme çabaları ve siyasi oyunları içindedir. O gün için İsmet İnönü'nün Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı'na sokmamakta direnmesinin, Yüzellilikler açısından önemi büyüktür. Eylemleri için fırsat kollayan ve bu fırsatı Türkiye'nin savaşa girmesinde bulacağını düşünen Yüzelliliklerin ümitleri de böylece suya düşmüştür.

Ülke içinde ulusal mücadeleye karşı çıkmalarıyla, Öndere ve çevresindekilere saldırmakla yetinmeyen bu adamlar, sürgün yaşamları boyunca Önderi ve kadrosunu Yahudilikle, Sırpılık, Kürtlük ve Bulgarlıkla suçlamışlar, onlar için en iğrenç iftiralarda bulunacak kadar ileri gitmişlerdir.

Bu gün için bu tür davranışlarda bulunanların cezası ne olurdu? Bu suçlar affedilebilir miydi? Bu soruları düşüncelerimizde yanıtlayacak olursak, genç Cumhuriyet'in bunlar için bir af çıkarmasındaki büyüklüğü anlayabileceğimiz gibi, bunlar tarafından en iğrenç saldırılara maruz bırakılan Atatürk'ün affın çıkmasında öncülük yapmasındaki olgunluk ve tam bir devlet adamı niteliğini de kavramamız kolay olacaktır.

Yeni Türk Devleti'nin doğuşunda başgösteren "Yüzellilikler" sorunu, 1938 yılında çıkarılan afla birlikte sona eriyor gibi görünsede, gerek aftan sonra ülkeye dönmeyenler, gerekse listeye girmeyen firarilerin tavrı gözönüne alındığında Yüzelliliklerin izlerinin yakın döneme kadar sürdüğü bir gerçektir. Bu nedenle Yüzellilikler olayı, eylemleriyle, örgütleriyle, söylemleriyle üzerinde önemle ve dikkatle durulması gereken, dünü daha iyi kavramamızı sağlayacak ve günümüze ışık tutacak bir sorundur.

KAYNAKÇA

I.Arşiv Belgeleri

Cumhuriyet Arşivi, Dn: 544, Sn: 9202, Bt: 01.06.1924.
Dn: 2559/86-68, Sn: 9562, Bt: 20.09.01925.
Dn: 9993/86-103, Sn: 10801, Bt: 08.10.1930.

EGM Arşivi

Dn: 11241-1
Dn: 11242-1
Dn: 12221-1 Umumi Dosya.
Dn: 12221-1/4 Umumi Dosya.
Dn: 12221-2 Umumi Dosya.
Dn: 12222-1
Dn: 12222-2
Dn: 12222-3
Dn: 12222-4
Dn: 12222-5
Dn: 12222-6
Dn: 12222-7
Dn: 12222-8
Dn: 12222-9
Dn: 12222-9/1
Dn: 12222-9/2
Dn: 12222-10
Dn: 12222-11
Dn: 12222-12
Dn: 12222-13
Dn: 12222-14
Dn: 12222-15
Dn: 12222-16
Dn: 12222-17
Dn: 12222-18/1
Dn: 12222-19
Dn: 12222-20
Dn: 12222-20/1
Dn: 12222-20/2
Dn: 12222-21/1
Dn: 12222-21/2

EGM Arşivi

Dn: 12222-22
Dn: 12222-23
Dn: 12222-24
Dn: 12222-25
Dn: 12222-26
Dn: 12222-27
Dn: 12222-28
Dn: 12222-29
Dn: 12222-30
Dn: 12222-31
Dn: 12222-32
Dn: 12222-33
Dn: 12222-34
Dn: 12222-35
Dn: 12222-36
Dn: 12222-36/1
Dn: 12222-36/2
Dn: 12222-37
Dn: 12222-38
Dn: 12222-39
Dn: 12222-40
Dn: 12222-40/1
Dn: 12222-40/2
Dn: 12222-40/3
Dn: 12222-40/4
Dn: 12222-40/5
Dn: 12222-40/6
Dn: 12222-40/7
Dn: 12222-41
Dn: 12222-42
Dn: 12222-43
Dn: 12222-44
Dn: 12222-45
Dn: 12222-45/1
Dn: 12222-45/2
Dn: 12222-45/3
Dn: 12222-46
Dn: 12222-47
Dn: 12222-48
Dn: 12222-49
Dn: 12222-50
Dn: 12222-51

EGM Arşivi

Dn: 12222-52
Dn: 12222-53
Dn: 12222-54
Dn: 12222-55
Dn: 12222-56
Dn: 12222-57/1
Dn: 12222-57/2
Dn: 12222-57/3
Dn: 12222-57/4
Dn: 12222-57/5
Dn: 12222-57/6
Dn: 12222-58/1
Dn: 12222-58/2
Dn: 12222-59/3
Dn: 12222-60
Dn: 12222-60/1
Dn: 12222-60/6
Dn: 12222-62/1
Dn: 12222-63
Dn: 12222-64
Dn: 12222-65
Dn: 12222-66
Dn: 12222-67
Dn: 12222-70
Dn: 12222-71
Dn: 12222-72
Dn: 12222-73
Dn: 12222-74
Dn: 12222-75
Dn: 12222-76
Dn: 12222-77
Dn: 12222-78
Dn: 12222-79
Dn: 12222-80
Dn: 12222-84
Dn: 12222-85
Dn: 12222-86
Dn: 12222-87
Dn: 12222-88
Dn: 12222-89
Dn: 12222-90
Dn: 12222-91

EGM Arşivi

Dn: 12222-92
Dn: 12222-93
Dn: 12222-94
Dn: 12222-95
Dn: 12222-96
Dn: 12222-97
Dn: 12222-97/1
Dn: 12222-98
Dn: 12222-100
Dn: 12222-101
Dn: 12222-102
Dn: 12222-103
Dn: 12222-104
Dn: 12222-105
Dn: 12222-106
Dn: 12222-107
Dn: 12222-108
Dn: 12222-109
Dn: 12222-109/1
Dn: 12222-110
Dn: 12222-111
Dn: 12222-112
Dn: 12222-113
Dn: 12222-114
Dn: 12222-115
Dn: 12222-116
Dn: 12222-117
Dn: 12222-118
Dn: 12222-119
Dn: 12222-120
Dn: 12222-121
Dn: 12222-122
Dn: 12222-123
Dn: 12222-124
Dn: 12222-125
Dn: 12222-126
Dn: 12222-127
Dn: 12222-128
Dn: 12222-129
Dn: 12222-130
Dn: 12222-131
Dn: 12222-132

EGM Arşivi

Dn: 12222-133
 Dn: 12222-134
 Dn: 12222-135
 Dn: 12222-136
 Dn: 12222-137
 Dn: 12222-138
 Dn: 12222-139
 Dn: 12222-140
 Dn: 12222-141
 Dn: 12222-142
 Dn: 12222-143
 Dn: 12222-144
 Dn: 12222-145
 Dn: 12222-146
 Dn: 12222-147
 Dn: 12222-148
 Dn: 12222-149
 Dn: 12222-150
 Dn: 12242-1
 Dn: 12242-2

II. Belgesel Kaynaklar

Düstur, 3. tertip, c. 7.
 _____, 3. tertip, c. 16.
Kavanin Mecmuası, c. 2, Tarih: 16. 04. 1924, sayı:487.

Resmi Gazete

_____ 2 Ekim 1339 (1923).
 _____ 7 Kanun-u Sâni 1340.
 _____ 7 Nisan 1924.
 _____ 16 Ekim 1924.
 _____ 15 Haziran 1927.
 _____ 8 Mayıs 1928
 _____ 16 Temmuz 1938.
 _____ 4 Mart 1948.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. I-IV, Ankara: Türkiye İş Bankası
 Kültür Yayınları, 1985.

III. Gazeteler**1) Arap Harfleriyle ve Yabancı Dilde Çıkmış Olanlar:**

Açık Söz, 19 Temmuz 1919.

Alemdar,	27 Ağustos 1919.
	30 Eylül 1919.
Balkan Gazetesi (Bulgaristan),	29 Teşrin-i Sani 1932.
Doğru Yol (Halep),	14 Kanun-u Evvel 1931.
Hakimiyet-i Milliye,	5 Teşrin-i Sani 1338 (1922).
İtila (İskeçe),	30 Teşrin-i Sani 1926.
Katimerini,	15 Temmuz 1930
Le Messeger d'Athèenes,	17 Temmuz 1930
La Republique Ençhainée,	1 Ekim 1930.
	5 Şubat1931.
Peyam-ı Sabah,	27 Haziran 1336 (1920).
	2 Nisan 1337 (1921).
	8 Nisan 1337 (1921).
Sabah,	8 Kasım 1918.
Söz,	31 Teşnin-i Evvel (Ekim) 1925
Söz,	7 Teşrin-i Sâni (Kasım) 1925
Vakit Gazetesi,	18 Haziran 1340 (1924).
Vakit (Halep),	22 Aralık 1931.
Yarın , (Gümölcine),	22 Temmuz 1927.
	25 Temmuz 1927.
Yeni İstanbul,	18 Kasım 1919.

2) Yeni Yazı İle Çıkmış Olanlar:

Akbaba,	9 Haziran 1938.
Cumhuriyet,	29 Mayıs 1938.
	30 Mayıs 1938.
	2 Haziran 1938.
	28 Haziran 1938.
	30 Haziran 1938.
	1 Temmuz 1938.
Haber,	29 Mayıs 1938.
	30 Mayıs 1938.
	5 Şubat1941 1938.
Kurun,	2 Haziran 1938.
Milliyet,	14 Mayıs 1931.
	15 Mayıs 1931.
	18 Temmuz 1982.
Son Posta,	28 Haziran 1938.
	30 Mayıs 1938.
Son Telgraf,	30 Mayıs 1938.

Tan Gazetesi,	31 Mayıs 1938.
	1 Haziran 1938.
Vatan,	5 Şubat 1941.
	9 Şubat 1941.
Yeni Adana,	25 Ocak 1941
Yeni Adana,	26 Şubat 1941
Yeni Gazete,	17-29 Ağustos 1970.
Yeni Gün,	9 Aralık 1932.
Yeni Sabah,	30 Mayıs 1938.
	2 Haziran 1938.
	5 Şubat 1941.

V. Makaleler

Başıkoğlu, Munise,	"Babam Rıza Tevfik", Tarih ve Toplum , Kasım-1988, sayı: 59.
Bölükbaşı, Rıza Tevfik,	"Rıza Tevfik Anlatıyor", Yeni Sabah , 1 Ağustos 1948.
Çapın, Halit,	"Çerkes Ethem'in Yiğeni Aytek", Milliyet Gazetesi , 18 Temmuz 1982.
Çoker, Fahri,	"Heyet-İ Mahsusa'dan Geçen Bahriyelilerden Yüzbaşı Fahri Efendi", Tarih Toplum , Ekim 1989, sayı 70.
Kabacalı, Alpay,	"Mütareke İstanbulunda İşbirlikçi Basın" Cumhuriyet Gazetesi , 14 Eylül 1995.
Koçak, Cemil,	"Heyet-İ Mahsusalar", Tarih ve Toplum , Nisan 1988, sayı 52.
Meram Ali Kemal,	"Yüzellilikler Olayı", Yeni Gazete , 17-29 Ağustos 1970.
Orhon, Seyfi Orhon,	"Yüzellilikler", Yeni Sabah , 2 Haziran 1938.
Ortoç, Yusuf Ziya,	"Yüzellilikler Geliyor", Akbaba , 9 Haziran 1938.
Sarınay, Yusuf,	"Yüzelliliklerden Gümölcineli İsmail Hakkı Bey'in Faaliyetleri (1908-1945)" Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan , Ankara: HÜAİTE, 1995.
Toros Taha,	"Mehmet Fani Üzerine", Tarih ve Toplum , Ocak 1989, sayı 61.
Uçman, Abdullah,	"Rıza Tevfik'in Son Makalesi", Tarih ve Toplum , Ağustos 1991, sayı 120.

VI. Kitaplar

Atatürk, Mustafa Kemal,	Nutuk , c.I-II, Ankara: T.T.K., 1986.
Akıncı, İbrahim Ethem,	Demirci Akınları , Ankara: T.T.K., 1978.
Ayışığı, Metin,	Refi Cevad'ın Milli Mücadele Dönemi

- Çetiner, Yılmaz,
Ertürk, Hüsamettin,
Esengin, Kemal,
Göztepe, Tarık Mümtaz,
Güneş, İhsan,
Hiçyılmaz, Ergun,
Jaeschke, Gotthard:,
Karay, Refik Halid,
Kandemir, Feridun,
Kutay, Cemal,
Kutay, Cemal,
Küçük, Yalçın,
Lütfi Simavi Bey,
Meray, S.L., Olcay, Osman,
Mevlânzade Rifat,
Meydan Larousse,
Mustafa Sabri,
Nadi, Yunus,
Özalp, Kazım,
Özer, Kemal,
- Makaleleri**, Balıkesir, 1994.
Son Padişah Vahdettin, İstanbul, 1993.
İki Devrin Perde Arkası, İstanbul: Nurgök Matbaası, 1957.
Milli Mücadelede Hıyanet Yarışı, Ankara: Ulusal Basımevi, 1969.
Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Gurbet Cehenneminde, İstanbul: Sebil Yayınları, 1991.
Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923), Eskişehir, 1985.
Gizli Belgeleriyle Çerkes Ethem, İstanbul: Varlık Yayınları, 1993.
Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi-Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Ankara: TTK, 1989.
Bir Ömür Boyunca, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
İstiklâl Savaşı'nda Bozguncular ve Casuslar, İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları, 1964.
150'likler Faciası, c. I (II. cilt yayınlanmamıştır), İstanbul, 1955.
Çerkes Ethem Dosyası, İstanbul, 1961.
Türkiye Üzerine Tezler, İstanbul: Tekin Yayınları, 1990.
Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri, İstanbul: Hürriyet Yayınları, (Tarihsiz).
Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri, Ankara: AÜSBFY, 1977.
Devlet-i Osmaniye ve Siyonistler-Türkiye'yi Yıkan Yahudiler, Birinci Risale, (basım yeri yok), 1926.
c. 12, İstanbul: Meydan Gazetecilik Yayınları, 1973.
Türkün Başına Gelen Şapka Meselesi, (basım yeri yoktur), 1926.
Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti, İstanbul: Sel Yayınları, 1995.
Milli Mücadele, (1919-1922), c. I, Ankara, 1971.
Türk Kurtuluş Savaşında Gönen, Balıkesir, Türk Dili Matbaası, 1994.

- Öztoprak, İzzet, **Türk ve Batı Kamuoyunda, Milli Mücadele**, Ankara: T.T.K., 1989.
- Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayınları, 1973.
- Soysal, İsmail, **150'likler, Kimdiler, Ne Yaptılar, Ne Oldular?**, İstanbul, 1988.
- _____, **Kurtuluş Savaşı'nda İşbirlikçiler**, İstanbul, 1985.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, İstanbul, 1991.
- Topuzlu, Cemil, **80 Yıllık Hatıralarım**, İstanbul: Güven Matbaası, 1951.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, İstanbul, 1989.
- Türkgeldi, Ali Fuat, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara: T.D.T.E.Y., 1952.
- Türk Parlamento Tarihi**, II. Dönem 1923-1927, Ankara: T.B.M.M Vakfı Yayınları, 1995.
- TC Genel Kur.Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, İç Ayaklanmalar (1919-1921)**, c. 2, k. 2, Ankara: G.K.B.H.T.D.R.Y., 1964.
- TC Genel Kur. Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, İç Ayaklanmalar (1919-1921)**, c. 4, Ankara: G.K.B.H.T.D.R.Y., 1965.
- TC Genel Kur. Başkanlığı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Ankara: G.K.B.H.T.D.R.Y., 1972.
- Yazganalp, Tarık Mümtaz, **Casuslarla Savaş-Türk Antakyada Üç Baykuş Ötüyor**, İskenderun: Cihat Matbaası, 1936.

اوجنی ماده - مستعمل اشارتی جاری
اولان نامزخانه لردن اجرت مذکورده اوج قات
آله حق کی مستعمل اشارتی بخودی اولایان
نامزخانه لردن نفقوله مستعمل اشارتی طلب
اولدنی تقدیرده اجرت مذکورده ینه اوج قات
اولدنی سنیفا اولورد .
مرعی الاجاردر .
بشنی ماده - اشیر قونک اجراسنه
داخلیه وکالی نامورد .
۲۳ جاذی الاول ۱۳۴۳ و ۲۰ کتون اول ۱۳۴۰

بر تصحیح

باش وکالت جلیله دن :
تا بیل تفتیات قانونک فرعا ذمیدخل
اولان لردن تفتیات نهاد ۱۹ تفریق نانی ۱۳۴۰
تاریخی و ۲۱ نوسرلی قانونک اوجنی ماده سنده
فرعا ذمیدخل اولانلر فقراسندن سورکره
و هم نذر اولورده ، دهک لازم کیکرکن انانی
میلده ، دهک سنده اولورده بی تفتیات وانه دن
آکالت امش اولورده دن مذکور قون اولورده
تصحیح و ترمیم اولورد .

باش وکالت جلیله دن :

احیاء مجلس علیده قبول ایداش اولان
قون سوجه سده ایداش اولان بحریه وکالت
جیل برکت مینوی احسان بیک تفتیات رئیس امور
دفتر تفتیات تصدیق و تفریق ایتدور .
تفتیات کیت اولورد .

فرانامه ل :

هفت جلیله وکالت ۱۰-۹-۸-۷-۶-۵-۴-۳-۲-۱
و ۸۸۰ نوسرلی فرانامه سی سورتیدر :
غنو عمومی قانونه مربوط اولوب تورکیده
اقتدن منه ایدان یوز الی کیشیک لیسته ده
اسامیسی بحر اشخاصک اموال منقوله و غیر منقوله
زینک حکومت اشغال ویا تصدیق ایدان حقه
برساعت موجود اولامنه ولوزان معاهده
مربوط غنو عمومی بیاننامه سنده عائد پروتوقله
هر قدر منقوز آئی مدله اصحابی مقررندن اموال
مذکورده تصدیق اولورده و مهل مذکورده
اقتداسندن سورکره انانی تمامیه اصحابی نودور
ایدهک اولورده حکومه تصدیق ایدان یله بحر
ایدهده اشیر معاهدهک اجراسی حکومتجه مدها
قرار ویرایشه و مربوط بولنسه و منقوز بر قرار
ویرایش اولورده ینه اموال مذکورده مدانه
اولنسی قانونا غیر جائز اولورده دن موضوع
اشخاصک اموالی تصدیق انجلی ایچون تاریخ
اعلانن اعتبارا منقوز آئی مهل اعطاسی بومدهک
سورونده حکومتجه تصدیق شخصیست تحت
قراره آلتنسی متضمن مالیه وکالت جلیله سنده
۳۱ اغستوس ۳۴۰ تاریخ فحوق مشاورلکی
۲۴۴۸ نوسرلی مذکورده سیه واقع تکان هفت
وکیلنت ۱۰-۹-۸-۷-۶-۵-۴-۳-۲-۱ تاریخلی ایدانده یاندکر
قبول ایدلور .

یوز الی کیشیک لیسته

فرانامه سورتی

لوزان معاهده نامهنه مربوط غنو عمومی
پروتوقله مقررندن استنای ایدان یوز الی کیشیک
پروتوقله منقوز کیشیک اسم و ۹۰ یلری بین دفتی
خاری و هیئت وکیلجه تصدیق ملکی متضمن داخلیه
وکالت جلیله سنده ۲۳ یسان ۳۴۰ تاریخ و ۱۳۳۰
۱۷۹۱ نوسرلی مذکورده اولورده دفتوره موجود
پروتوقله منقوز ششمه علاوه کونلی غنومس ساجی
رأثک داخلیه دفتراک تصدیق هیئت وکیلنت
۳۴۰-۳۴۰ تاریخلی ایدانده قرار کیر اولدی .

تورکیه رئیس چهردی
غازی مصدی کال
مدله وکیل مدافعه مالیه وکیل باش وکیل و خواجه وکیل
مدفان تجمانی کلام
مدفان فرکی مالیه وکیل داخلیه وکیل
واسف مصدی عبدالخان رجب
صیبه و معاونت تجارت وکیل نامه وکیل
اجانبه وکیل حسن حسن سلطان سری
دو قورونق زراعت وکالت وکیل
بادله اعمار و اسکان وکیل حسن حسن
مجدد جلال

وکیل لستک معنی

۱- یوز خاش کرازا دسی
۲- یوز خاش قیامدان ذی
۳- خیزه خاشه و قشقلر لردن یوسرلی شجانی

آغا

۴- نوتوخی باش شکری
۵- سر قون یوز
۶- یوز ایدان لردن حریه میر آواز شاش
۷- سر یوز غنی
۸- اسبق خیزه خاشه و قشقلر لردن و دفتراک
امین رفیق
سورده معاهده سی ایدان یوز قونلی انضباطیه
داخل قانیته اعتبارلندن
۹- اسبق شیخ الاسلام مصدی ضیری
۱۰- عدلیه ناظر اسبق علی رشیدی
۱۱- زراعت و تجارت ناظر اسبق جمال
۱۲- بحریه ناظر اسبق جعفری حمی
۱۳- معارف ناظر اسبق روم بشاوغلی
نخرا لردن
۱۴- اسبق زراعت و تجارت ناظری فیزیکی
خنجرچی رفیق
سورده معاهده سی ایدان یوز هفت مرخصه
۱۵- معارف ناظر اسبق هادی
۱۶- ایدان لردن شورای دوت رئیس
اسبق رضا توفیق
۱۷- برن سفیر اسبق رشاد خاless
قوای انضباطیه داخل اولانلر
۱۸- قوای انضباطیه باش قره لردن ایدانلر
شقیق

۱۹- یوزی - سوار یوزباشی بانار
نامیه معروف تحسین
۲۰- قوای انضباطیه ارکان حریه رئیس
میر آلا ی احمد رفیق
۲۱- قوای انضباطیه معرالردن قومانلانی
و داماد فریدک یوزی ملزق ممتاز
۲۲- قوای انضباطیه قومانلار لردن از میر
قول اردو قومانلانی سابق علی نادر
۲۳- قوای انضباطیه و سورتیدن و نورد
مصدی دیوان حریندن قنیه قانق
۲۴- قوای انضباطیه و سورتیدن یوزونق
مالیه و عسکرلردن
۲۵- اسبق پروسه و ایلیس کوماندانی
امینل
۲۶- ایدان قونلی زین العابدین
۲۷- جیل برکت منصرف اسبق بولان
قن زاده مسعود
۲۸- حریه و اشلاف فرقه سی لیدی
میر آلا ی سادق
۲۹- ملاطیه و منصرف سابق بدو خان خلیل
زای
۳۰- اسبق منقیبا منصرف کربلی حسی
۳۱- اسبق دیوان حریه رئیس قورده مصدی
۳۲- عشق بلدی رئیس خلوصی
۳۳- آله یوزا قنیه قانق اسبق خاشه وکیل
۳۴- تکفور خاشه قنیه اسبق حافظ احمد
۳۵- آق قون قره معارف منصرف اسبق ایت
۳۶- غازی عیسیا منصرف و نوتش
اولان جلال قدری
۳۷- حریه و اشلاف کات محمود
آشلی زین العابدین
۳۸- معارف ایدان اوزف ناظر اسبق
وسنی حوجه
۳۹- خیزه و وال اسبق علی خاش
۴۰- پروسه و والی وکیل اسبق خیزه وکیل
۴۱- سابق پروسه و منقیبا حریه قوری
۴۲- از میر قنیه مشاور سابق احمد خاش
۴۳- اسبق استانبول خاشه وکیل
۴۴- داخلیه ناظر اسبق ایدان خاش
۴۵- داخلیه ناظر اسبق محمد علی
۴۶- اسبق ادره و ایلیس و شیر امین
وکیل
۴۷- کونیه و یوزباشی و نوتش
ایند خواجه راسخ زاده ابراهیم
۴۸- آله و والیک ایدان عبدالرحمن
۴۹- قره معارف و منصرف اسبق حریه
۵۰- اشکجه چی نامیه معروف ملاه
عادل
۵۱- اشکجه چی نامیه معروف ملاه
رفیق
۵۲- اسبق قونق و قنیه قانق
۵۳- اسبق چنانی قانیه منصرف محمود ناصر
۵۴- استانبول مرکز قومانلانی اسبق امین
۵۵- کیشیکه قانیه قانق ایدان سیدامان
۵۶- اسبق داخلیه مشاور دفتری وکیل
و برلی منصرفی شجانی نوتش

۱۲۳ - کونانک ابراهیم قریه سندن	۹۰ - پولیس باش مأمور لیدن نامق	۵۷ - چرکس ادم
حاجی قائم اوغل زمدی	۹۱ - شپیل قومیسری بزم	۵۸ - ادمک برادری وشید
۱۲۴ - کونانک باللی قریه سندن قوجه	۹۲ - ایزمیت مرکز مأموری ادره	۵۹ - ادمک برادری توفیق
کورک عثمان اوغل شاکر	پولیس مدبری ویاووه قانچاقی فزاد	۶۰ - قوشچی بابی اشرف
۱۲۵ - کونانک سرادل قریه سندن قوج	۹۳ - آتکده پولیس مدبر لکی ایدن	۶۱ - قوشچی بابی اشرف برادری حاجی سابی
محمد اوغل قوج هل	پولیکچنی یوسف	۶۲ - ازبیری سابق آتکده قورماندانی
۱۲۶ - کونانک آبراق قریه سندن محمد	۹۴ - اون قانی مرکز مأمور سابق مغالی جیل	پرز بشی کوجک ادم
اوغل عزیز	۹۵ - یوکدره مرکز مأمور سابق مظالم	۶۳ - دوزجه لی محمد اوغل سابی آچولوه بطه
۱۲۷ - کونانک کچل قریه سندن باللی	۹۶ - سابق یک اوغل ایکتنی قومیسری فزاد	۶۴ - برهانیه لی اخلیل ابراهیم
احمد اوغل هانی	غزته جیل	۶۵ - صوسفه لیدن دمیر قوی حاجی احمد
۱۲۸ - شوشنیر لک ایلدیز قریه سندن	۹۷ - سربس غزته می حاجی حریت	چرکس قورنرسته مرخص اولورق
مثلا سلیمان اوغل عزت	واشلای اعضا سندن مولان زاده رفعت	اشترک ایلدیز
۱۲۹ - کونانک سرادل قریه سندن حسین	۹۸ - توریکه استانبول غزته می حاجی	۶۶ - خندک فضالت سنبلی قریه سندن
اوغل قورکاتلم	سید مثلا	باغ عثمان
۱۳۰ - کونانک باللی قریه سندن بکر	۹۹ - ازبیرده مساوات غزته می حاجی	۶۷ - ایزمیت مشرف اسبق ابراهیم حق
اوغل عرب محمد	دعری سابق دارالحکمه اعضا سندن ازبیری	۶۸ - راثو سید
۱۳۱ - کونانک رستم قریه سندن غارویان	حافظ اسماعیل	۶۹ - پرزک طاهر
یوسف	۱۰۰ - آتی دده غزته می حاجی بوسته	۷۰ - امله یزادینک خرمن قریه سندن
۱۳۲ - کونانک باللی قریه سندن عمر	دنامراف مدبر مرمری اسبق رفیق خالک	مدان شریف
اوغل ایوب	۱۰۱ - باندیرمه دده مالک غزته می حاجی	قوجه مر اوغل حسین
۱۳۳ - کونانک کچل قریه سندن مالوستان	بحره لی علی سابی	۷۱ - سوکه اوزکینک نکلی قریه سندن
اوغل ابراهیم چاوش	۱۰۲ - ادرنه ده ثابتین والیوم سلائی کده	۷۲ - آتکده یزادینک مالوستان مک کیریدن
۱۳۴ - کونانک باللی قریه سندن طووالی	حقیقت غزته می حاجی تیر مصلحی	باغ کامل
شریف اوغل ابراهیم	۱۰۳ - اسکی کوی غزته می سرحدری قریه	۷۳ - خنده احمد
۱۳۵ - کونانک کچل قریه سندن طویان	۱۰۴ - غنهدار غزته می حاجی رفیع جراد	۷۴ - ملان علی
مر اوغل ادریس	۱۰۵ - غنهدار غزته سندن بیروان قدری	۷۵ - کونانک باللی قریه سندن
۱۳۶ - مایاسک بولج آغاج قریه سندن	۱۰۶ - کهنه قردا غزته می حاجی	۷۶ - کونانک باللی قریه سندن
قورخ اوغل اسماعیل	در زاده علی مانی	۷۷ - کونانک باللی قریه سندن
۱۳۷ - کونانک کچل قریه سندن غنار	۱۰۷ - بایکیرده ارشاد غزته می	۷۸ - آتکده یزادینک شاهین قریه سندن
حاجی یک اوغل جابرولات	ساحین غزته می قور قوزی	کامل
۱۳۸ - سرسره قیا بیکار قریه سندن	۱۰۸ - حایده غزته می یون غزته می	لا یاط یعقوب
یوسف اوغل اسحق	ساحین حسن صادق	۸۰ - کونانک ابراهیم قریه سندن
۱۳۹ - مایاسک ایزن قریه سندن علی یک	۱۰۹ - کویلی غزته می صاحب ومدبری	حافظ سید
اوغل ثابت	ازبیری رأفت	۸۱ - کونانک کچل قریه سندن
۱۴۰ - کونانک باللی قریه سندن دل حسن	دبکر اشخاص	یکبانی احمد
اوغل سلیم	۱۱۰ - طرسوسلی کامل یاشا زاده سلاهی	۸۲ - ازبیرده دمیری کچل
۱۴۱ - کونانک چرکس محله سندن ماکنه جی	۱۱۱ - طرسوسلی کامل یاشا زاده کال	سید
محمد اوغل هانی	۱۱۲ - سلیمانیه لی کرد حق	۸۳ - شاملی احمد توری
۱۴۲ - مایاسک دکرمن بوغازی قریه سندن	۱۱۳ - مصلح سیری خواجه کت اوغل	براسلر
قدیر اوغل کامل	ابراهیم صبری	۸۴ - اسبق استانبول پولیس مدبری
۱۴۳ - کونانک کچی دره قریه سندن حسین	۱۱۴ - قایر قه موزر پروسه لی جیل	۸۵ - اسبق استانبول پولیس مدبری
اوغل غالب	۱۱۵ - انکیز جاسوسی معمر و چرکس راغب	نحسین
۱۴۴ - مایاسک حاجی یعقوب قریه سندن	۱۱۶ - فرانز مایسلکی بیان خاجینلی	۸۶ - اسبق استانبول پولیس مدبری
چرکس سید اوغل صالح	قزاق حسن	مدان کال
۱۴۵ - مایاسک حاجی به قریه سندن	۱۱۷ - اشتیاق قیس سونکلی چرکس داوود	۸۷ - امنیت عموره مدبر مدبری سلاطین
مفتول شرکینک برادری اسماعیل	۱۱۸ - یکبانی چرکس بکر	۸۸ - اسبق استانبول پولیس مدبری
۱۴۶ - کونانک کچل قریه سندن عیداه	۱۱۹ - پروسه لی قایر قه موزر جیفک قاش	برنجی شیه مدبری شریف
اوغل دل قائم	برادری نجیب	۸۹ - اسبق استانبول پولیس مدبری
۱۴۷ - کونانک چرکس محله سندن حسن	۱۲۰ - ازبیر سابق امور اسلامه مفتقی	برنجی نسیم باش مأموری حافظ سید
اونیاشی اوغل کال	احمد خلوصی	۹۰ - سابق آتکده و کوی مرکز مأموری
۱۴۸ - مایاسک دکرمن بوغازی قریه سندن	۱۲۱ - غنهدار سادان اوغل مصلحی	حاجی کال
قدیر اوغل کاملک برادری کامل آنه	۱۲۲ - کونانک طوزانلی قریه سندن	
۱۴۹ - کونانک قیزین قریه سندن باللاج	یوسف اوغل دمیری	
اوغل کال		
۱۵۰ - کونانک کچل قریه سندن طووغ		
اوغل محمد آغا		

شماره ۱۶

آبونه شرائطی
بر سنه لیک ۳۹۰ غروس
آبی آبانی ۱۹۵
طمره ایچون سنه لیک بوسته اجری
داخل اولدوقی حالده ۱۶۵ غروشدر
آبی آبانی ۲۳۵
بهر نسخی ۱۱۰۰۵ یازدر

پنجشنبه
۱۷ ربیع الاول ۱۳۴۲
۱۶ تشرین اول ۱۳۴۰
تأسیس تاریخی:
۷ تشرین اول ۱۳۳۶

سنة : ۲ تورکیه جمهوریتک رسمی نشریه سیدر ۷۷ نومرو :

ایله بیکدر ، جیت باشلیجه دای و هر خدوده
مهری اولاق باقیه قارشی نهماسی ایلا ایتدیکی
تقدیرده باقیه جیت هیت غروب سنه وایر ق
اعضای حق سراجین قبول ایدنک سوزنله باقیه
حقوقی تحت تأسیه بیکدر .
ماده ۸ — بر منزه ایدکی اعتبار زرای
جیتلری منزه مشه کالری بی تأمین ایچون لزوم
کور دکاری تقدیرده آردنرند . تأسیس مناسبات
راختاد ایدمیلور ، بورتورنله تشکی ایدمیل
هیت اتحادیه لیک بولاقون بولاق تشکی و عین نظامان
دائرة سنه تأسیس ایدمیلور کالری جهله جیتلرک
علی الاشراف حقوقی خالدار ایچر .
ماده ۹ — بلامه اسباب غروب سیمه ذکر
وبان ایدلشد .
ماده ۱۰ — اعتبار زرای جیتلری اعتبار
میدسنده کی مسوولری زراعت بقیه سنک مسوول
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
مراعت و استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
و عین نظامان
ماده ۱۱ — اعتبار زرای جیتلری اعتبار
میدسنده کی مسوولری زراعت بقیه سنک مسوول
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
مراعت و استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
و عین نظامان
ماده ۱۲ — اعتبار زرای جیتلری اعتبار
میدسنده کی مسوولری زراعت بقیه سنک مسوول
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
مراعت و استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
و عین نظامان

اعتبار زرای جیتلری قانونی لایحه سیم
ماده ۱ — زراعت ترقیسی واحواک اقتصاد
دیارلک اصلاح بولاقون بولاق تشکی
جیتلری آزالاند و عین نظامان
ماده ۲ — اعتبار زرای جیتلری اعتبار
میدسنده کی مسوولری زراعت بقیه سنک مسوول
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
مراعت و استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
و عین نظامان
ماده ۳ — اعتبار زرای جیتلری اعتبار
میدسنده کی مسوولری زراعت بقیه سنک مسوول
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
مراعت و استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
و عین نظامان

هرمانکی قانونک ملی التدویر تقیق و اجرائی
لازم بیکدر دولای بیضی آردنرند بیکدر
دوجار تأخر اراق ضروریدر .
ماده ۱ — اقتصاد زرای جیتلری قانونی
یا تمام ویا قسماً مالوم اولاقون بولاق تشکی
منتهه مایر بولاقون بولاق تشکی
ایدمیلور بیکدر دکار بولاقون بولاق تشکی
و عین نظامان
اعتبار زرای جیتلری اعتبار
میدسنده کی مسوولری زراعت بقیه سنک مسوول
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
مراعت و استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
و عین نظامان
ماده ۲ — بر هیت اداره لزوم دکار بولاقون بولاق تشکی
سورت تشکی ذکر ایدلشد .
ماده ۳ — جیتلرک اعضا سنک جیتلرک
و کالری زراعت بقیه سنک اعتبار
سورت تشکی ذکر ایدلشد .
ماده ۴ — سورت و دولای جیتلرک
سالت امر و عین نظامان
جیتلرک اعتبار
ایدمیلور بیکدر دکار بولاقون بولاق تشکی
ماده ۵ — اعتبار زرای جیتلری اعتبار
میدسنده کی مسوولری زراعت بقیه سنک مسوول
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
مراعت و استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
و عین نظامان

ماده ۶ — اعتبار زرای جیتلری اعتبار
میدسنده کی مسوولری زراعت بقیه سنک مسوول
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
مراعت و استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
و عین نظامان
ماده ۷ — زراعت بقیه سنک اعتبار
میدسنده کی مسوولری زراعت بقیه سنک مسوول
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
مراعت و استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
و عین نظامان

قرارات :
مشعل بولان برلین اورد ایلیلیکی باش
کتابخانه خارجی و کالی امور ساسه مدیریت برلی
شعبه باش کالری زرای جیتلری اعتبار
و کالری زرای جیتلری اعتبار
ماده ۱ — اعتبار زرای جیتلری اعتبار
میدسنده کی مسوولری زراعت بقیه سنک مسوول
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
مراعت و استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
و عین نظامان
ماده ۲ — اعتبار زرای جیتلری اعتبار
میدسنده کی مسوولری زراعت بقیه سنک مسوول
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
مراعت و استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
و عین نظامان

اعتبار زرای برلیکی
زراعت و کالری :
(۷۱) نومرولو چیده رسمیه مندرج
بولان ۲۱ نسان ۳۰۰ تاریخی اعتبار زرای
برلیکی قانونی حقدده بیضی
لاینه ایچونک ماکور قانونی بولاق تشکی
ایچونک اسباب موجب لایحه سنک سورت
اصلاح شمنده درج ایدلشد .
مطالبات عمومی
زراعت ترقیسی ایچون اعتبار زرای جیتلری اعتبار
لوم تشکی زرای جیتلری اعتبار
ایچونک اسباب موجب لایحه سنک سورت
اصلاح و تشکی و عین نظامان
ماده ۱ — اعتبار زرای جیتلری اعتبار
میدسنده کی مسوولری زراعت بقیه سنک مسوول
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
مراعت و استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
و عین نظامان
ماده ۲ — اعتبار زرای جیتلری اعتبار
میدسنده کی مسوولری زراعت بقیه سنک مسوول
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
مراعت و استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
استیلا جیتلرک بولاقون بولاق تشکی
و عین نظامان

325

وزنه عمومي ومانندونفريده ، دواير محاسبه عموميه قانونك ٣٢ و ٣٤ نجى ماده لري توفيقاً متعديله وريده چك :

آوانس تعليماتنامه سي

ماله وکالتندن :

اسول محاسبه عموميه قانونك ٣٢ و ٣٤ نجى ماده لري توفيقاً كرك مركززه وزنه عموميدين كرك طفره ده مال سندونفريدين دواير متعديله آوانس اولوق وريبلان مبالغه مقدار ونسبتلري شته حساب ازوم عمومي وشموسن بر جوق تبليغات اجرا ايدياش اولسي جهتيه مركزز وشميرده دواير وشموسات ايچون تعيين ايديان آوانس مقدارلري يك زوده تمدد اينددر . اشو عمومي ومنفرد ماذونيتلر ك پاكوجيد رينه احتياج ولزوم محلي به كوره اعطلي برحد تعيين اولسي وريويده قسولاً اجرا ايديله كركه اولان بحارانه نهايت وريني ضروري كرونش وشمركن وشميرده محاسبه عموميه قانونك ٣٢ و ٣٤ نجى ماده لريدين وريده چك آوانسلر ك مقدارلري آييده ك شكانه تعيين ونجديد اوليتنددر :

اعطلي اولوق وريده چك آوانس
٣٤ نجى ماده ٢٤
ليرا

اعطلي اولوق وريده چك آوانس
٣٤ نجى ماده ٢٤
ليرا

دواير مركززه آوانسلري

ايرايه قدر آوانس وريده چك كركه آوانسك مقدارلري
تعيين كيچي بيشي ماده ده ذكر ايديان شكل

دواير سنده اجرا اوله چقدر .
بالعموم ولايات مركزلريده دواير وشموساندين
هريره مصارف منفرد و جزئيه سنده وريده چك
اوزره ٣٢ نجى ماده دن اعطلي اوچيرز ايرايه
قدر آوانس اعطايديك كركه ٣٢ نجى ماده دن
آوانس آلاچي شته دل علي الاسول مكليل
اوله چقدر .

استانبول شهرينك وسنده شوه يكتديكركه
بييد مسافده اولوسدن وماللايك كركنددين
تاشي وكتديكركه اولوسدن دواير سنده اعطايديك
دواير وشموسانه ٣٢ نجى ماده دن اعطلي اوچيرز
ليرا آوانس سوزيله وريده چك .

ملحق املاز دانانده وانق دواير وشموسانين
هريره بلاده [١٠٠] نجى ماده دن اعطايديك
توفيقاً قضا علي سندونفريده مالي مامورينك
تصويب و قضا قضاك تصديقيده ٣٢ نجى ماده دن
[١٠٠] و ٣٢ نجى ماده دن [١٠٠] ليرايه
قدر آوانس وريده چك كركه .

عسكري محاسب مسئوللرجه وريده چك آوانسلر

عسكري محاسب مسئوللرجه وريده چك
آوانسلر : محاسب مسئوللر تحت امرينده بولان
مايور حساب مامورلريده ٣٤ نجى ماده به
توفيقاً نهايت بش بوز ٣٢ نجى ماده به توفيقاً
نهايت اوج بوز ليرايه قدر آوانس وريده چك .
محاسب مسئوللر بولندي بيشي عله اوزاق بزرده
اجراي حركات ايدين قضاك اعطايديك احتياجك
تأمين ايچون قوماندانلر ك كوسته چي كوزوم اوزره
تعيين اوله چي شته ٣٢ نجى ماده دن ٣٠٠
ايرايه قدر آوانس وريده چك .

محاسب مسئول و زمانس بولان مؤسسات

ماله وکالتنه حساب اعطايديك مكلف وشموسات
مسئول و زمانس بولان مؤسسات طرفندن
علي الاسول تعيين اوله چي شته ٣٤ نجى
ماده دن [١٠٠] ٣٢ نجى ماده دن [٣٠٠]
ايرايه قدر آوانس وريده چك .
محاسب اعطايديك مكلف محاسب مسئوللري
موجود اوليان مؤسسات اشير تالپاك [١٠٠]
ماده لريده كركه اعطايديك .

دواير مركززه وريده چك ٣٤ نجى ماده به
توفيقاً بش يك ليرايه قدر اديت اجرا ايدياير .
بش يك ليرايه قدر آوانس اعطايديك ماله
وكلي طرفندن بلاتلن محلي بر قرار نامه تنظيمينه
مكنددر .

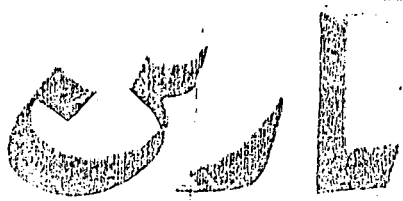
مركززه بش ليرايه تجاوز ايشمك اوزره شته
ايشمك هركاكت دواير ك احتياج دره سنده
متعديله وريده چك آوانس مقدارلري حد اعطايديك
بش ليرايه قدر آوانس اعطايديك .
ماده آوانس اولوق شته مسمومه اعطايديك
ايديه چك مقدار مكليل شته وريده چك .
ليرا قدر فضللي ايچون ده هيت وكليدن قرار
استعمال لازمدر .

موازنه عموميه قانونك ١٦ نجى ماده سي
موجبه اجرا قضا علي ماموسات قيه سنده دواير
اليه شته آوانس مسمومه مسمومه ايديه چك قانونه
نامده محروم شرايطه توفيقاً شته وريده چك
آوانس آلاچي الي اوزاق سوزيله سبانه
اوله چي مواد ايچون لري الايجاب مالم اوله چي
آوانسلر ك مقدارلري محاسبه عموميه قانونك
٣٤ نجى ماده سنده توفيقاً اعطلي بش يك ليرايه
بو مقدارلري تجاوز ايشمك حاليه بر موجب قانون
ماله وكلي طرفندن محلي بر قرار نامه مسمومه
مسمومه موجبه بدالسلر متعديله اعطايديك لازم
كفن مبلغ بيه حال اعطايديك وريده چك كركه .
آخيره استانبول ، ازميز ، آقنه ، قونيه ،
طرزول ، طامسون ، سيبواس ، اضرورم ،
ديزبكر ولايتلري مال سندونفريده ولايت
مركزندن دواير الي اسول دارالمعالي
و دارالمعالي ، حبخانه و خسته خانه كسي
مؤسسانك هريره اعطلي بش يك ليرايه قدر
آوانس وريده چك . دواير وشموسات روماني
طرفندن بويده وقعه ولاچي ملب اوزره
آوانس اولوق وريده چك لازمدر .
اخذ ايديه چك اولان مسمومه قدردار وشموساتي
طرفندن بيه التصويب مقام ولايتك تصديقه
مرض ايديلور .

بشني ماده ده اسلري محروم ولايتانده
ديكر ولايت مال سندونفريده ولايت مركزلريده
دواير وريده چك محروم مؤسسانك هريره اعطلي بش بوز
٣٢ نجى ماده به توفيقاً ايديه چك .

بشني ماده ده اسلري محروم ولايتانده
ديكر ولايت مال سندونفريده ولايت مركزلريده
دواير وريده چك محروم مؤسسانك هريره اعطلي بش بوز
٣٢ نجى ماده به توفيقاً ايديه چك .

آبونه شرايطي :
دوره اول و ثانوي اوراق ايديز
نومبر ۲۰ :
نسخه ۱۰۰۰
آل ۸۰۰
نسخه ۱۰۰۰
آل ۸۰۰
نسخه ۱۰۰۰
آل ۸۰۰

Yucubunus
Aucubunus
X. PHENMI
Aucubunus
Aucubunus
Aucubunus

دوره اول و ثانوي اوراق ايديز
نومبر ۲۰ :
نسخه ۱۰۰۰
آل ۸۰۰
نسخه ۱۰۰۰
آل ۸۰۰
نسخه ۱۰۰۰
آل ۸۰۰

استاد ايديز

بر زمان دهره شان ورن توركان
نه پدي اوله نه اوله شيدي ده باق
مناذي اولور ايا ايل
كورده دن كوز ايشيه دن ده قولاق
ضربدر فكري علقه ده ذكرى اتم
بملي مذكورده داليري ديسه
بايا بايا هم قيوپ ده ديوانه
توركان اندیشه سزده بايديني
دين اسلامدن مينا
حز كنترله كفره سايديني
حاله ذلله ظلمه طايديني
عقل آلاز جهانده بر قومك
طاهر انسان اولور كه ديوانه
او شالوده بر سببيت
حس اجراء حكم ايدر لكن
ظلمه قولاق ايدن نرم مات
طايدير نوله يوب سورونك ايجين
ملكك سان كه بر ديو آيتيدر
قوبلمان كوسترير جو جوقلري
حقه بازلله دالناو قولي
عرش ايدن بر تيارو سخته سيدر
حركت هم حيايت اوپونيلرك
بالقائير بيك جشده كوك و قرن
اكثريت عديده كه اعظم
اكثريت سيري لكن هم
باقيور هم ده تيزميور تيرير
چونكه اولور دن انتخاب ايديلير
قائل روللرده خريجان اشخاص
هيپ تولن قورنلور قائلر ايجين
دها مشكلدر آه جان ساع ايكن
تولون بش بتر اولانلر ايجين
دنيوي اخروي رها بولاي
بو سقيقت آيتيدر حندا
بيقاماز تورك قولاق قولاق يوزي آي
سوقلارك همس كره بر امري
آلتايب سخته دن سيج جيلري
اونتاير سالدا دور دورور سفت سفت
جوشد دورور قوشد دورور سافت سافت
نه كك آتونه كك ايشه نديكي سر

عظمت و مقدسات اخلاق
دين و ايمان عذاب وجدان حق
معدلت مرحمت حرام و حلال
بلكه بر دورو حساب سوال
شوم بيداد آه مالومان
حسرت نفس الامر دوشور بالان
قدر و قيمت فضيحت انصاف
حق بيكشن ده اوله استغنا
ايكدن بر آت حيا و سفر
دوني مغرورلر دن اخذ عيب
عقل و منطق عيب كناه تاريخ
عرش و ناموس ادب شرف كي مر
قيد ماني ميدان ايشه فسيح
اسكي زنجيرل قيرايين هب
قورسون اركك قاييله نرم طرب
حاله شرع محمدي دينان
اون عسردر اوكنده تورك اكيلن
اسكي قانون كه كوكدن ايش ايش
اولي ييشقندر كه مقدس ايش
قالسبن ملكته دوشور درست
هيچ بر وراق اولادن آت اوست
چونكه معنای انقلاب بودر
توركه جيلدريه قودور ادي ملك ديه دورا
بر آدوج اشقيايه ناند حال
اوله ماز بالموم ملته مال
ديبهرك اعتذار ايدن سالا
با طر فكيوت بايا يا ربا
بر آدوج اشقيايه اون ميلون
شو قدر حر آدم اسير اولان
ملكك داخلند مكره فرش
ايشه كر توركي سارچ از قانون
كوسترير هب اودار اكرامه
متوجه مهاجرين آقيني
توركان عفانده زحمت اولديني
ايشي قلش اوقودك الله
ايشه اي بولاي دون بولكندن
زيت نيله ملات انسانك
سالا دوشور بر ميا انسانك
سكا اولان او ملكك مهاجر
اورادن كشم عرت آل بندن

آبونه شرائطی
بولغارستان ایچون : سته لیری (۴۰) سایی
اعتبارله ۱۲۰ لیرا در
ماتک اجنبیه ایچون : سته لیری ۲۰۰ لیرا در
آبونه بدلی ییشیندر
درج ایدیلان یازیلر اعاده ایدیلر

دوستلار

چیزلان ۱۹۲۵

اون کونده برجیقار مستقل الانکار (خلق) غزاسیدر

Тахиръ Нуриевъ
آدرس : صوفیه ده بولوشاد
— سلاوی بولوش (۱) نوسرود
Година VIII
Брой — 213
ایعلان قیاتی ساققو بولوش
ایعلان غنوباشدن اداره مسئولیت
ایکول ایچون
В-къ ДОСТЛУКЪ
Площадъ СЛАВЕЙКОВЪ № 1. Ст. СОФИЯ

بیاننامه
موسیو شارونک کلمه
شماشده ملک بویوک علاقه و شیبیلر
اونلارمیشدی : حق اولمک کلمه یزده
بر قایته بحرائتی موجب حیل و لاجی ده بر
جوقل طرفندن سوبیلندی ایستاموشونک
بوتون بوتونه اساس اولدینی سونک
اجتماع ایدن مجلس و فلا اثبات ایندی
آلتی ساعت قدر حال اجتماعده بولنان
مجلسدن سوکره بو خصوصده باش وکیل
غوسبودین موشانوف غزاسیدر شوبولده
بیاننامه بولومیشدر :

— قایته بحرائتی یوقدر
موسیو شارونک کلمه حقنده ایسه
ماثر کیل حضرتلری شوبله دیشدر :
— موسیو شارون جمیعت اقوامک
مالیه قومسیاسی طرفندن کوندرمیشدر
و قلمی ، جمیعت اقوامک بزه ویردیگی
بعض توبیلر اوزده سابق قایته من
طرفندن باییلان ایکی استقراض حقنده
آکلاشمه بولاری آراء قدر
مجلس وکلا سونک اجتماعده بوتون بو
مسئلهلری تدقیق ایدوب ، مالیه ناظرمن
غوسبودین سته قانونک جمیعت اقوامده
ویرمش اولدینی بیاناتی این کورمیشدر
§ صوفیه آروقانلرندن بتره مانداجی
بفک اوند حال اجتماعده ایکن ۲۵ قومو
نیست بولیسلر طرفندن باقالاتمشلر و مر
برینه لازمکلن آقتلر باییلدندن سوکره
سرایست برافیلمشلردر

§ بولغارستاندن بوتون آلتی ایچون
ایستادن کلر بر آراء بیاناتلری ایسه

میدانه قویدک . رنگ اصلاتی میدانه
جیقاردک . فکریکل اری ایسه میدانه
چیق | اوپله طویل کویک کی اوزافلرده
دومانلر آرقاشنده جوده لوبده اورادن
حاولاما !!!
(۲) سور معاهده نامه سته کلنجه
بوتون بن امضا ایچدم . اونی ده لوزان
معاهده نامه سته امضایه اصل سبب اولان
حرب عمومی بادره سته ملتی سور وکلش
بولنان قسم اعظمی اعتباریه بو کونی اقتره
یاراشلک کوزلری کور اولسون | مع هذا
هر بریدی بر سورته تورک ملتنک باشنه
برر بلا اولان مذکور معاهده نامه لردن
هانکیسی اهورن شرین نزله سنده قلدیفنک
تیین ایچمی ایچون بونلری عینه درج سون
ایله ماده بناده شرح و مقایسه اتمک انجباب
ایدر . ملت آنحق باو زمان کنشده
بلدیولی بر حب کی بوندورلش اولان
و لوزان ، معاهده نامه سته حقیق ماهیتی
و لوزاندن عودنده مرحوم محمد جاوید
یکک مذکور معاهده نامه حقنده کی بیا
ایستادن آکلاش بولمیشدر

۲۳ مایس ۱۹۲۶ — ۱۲ ذی القعدة ۱۳۴۴

اورن پشچی سنه — برنجیته نومرو ۲ کوملجه بازار ایرتی

Τὸ ἔργο της
ΚΑΤΑΝΟΡΗ
Γένος Ἑνικὸς Διοικήτης
Νομοῦ Προύσης
Γραφεῖον
Ὁδὸς Βενιζέλου Ἀρ. 18 - Κομοτίνη
Ἀριθ. 7

(ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ - ΑΔΑΔΕΤ)

صاحب امتیاز و باش محرری

ابن الفاضل سکر

اسبق ، بروسه ولایت والیسی پشیل زاده

عزیز نوری

اداره خانه ، ونیزه لوس چاده سنده (۱۸)
نومرولی دازه مخصوصه در

مقالات و هر کوفه مساجد به ستونلر مکتوبه در
نسته اعتبارله آبروه قید اولور

سیاسی ، علمی ، فنی ، ادبی ، مستقل الانکار غرضه در
آبرونه (۲۵۰) در اوجدر

۱۳۲۸ ۲۰۵۰۰

مبادله یوقدر و اوله ماز آلدانمایه لم !

اقره (۱۶ ، آ . آ) مجلده شاریه
بودجه نمت مذاکره می اساسنده خارجیه نظری
توفیق رشدی یک برسواله جو . ایل [مبادله قومیسرو
نک مبادله تابع اولانلرک طریقه مبادله فی همان
همه اکیال ایش اولدینی . یونانستاندن کلده حک
مبادل قلمه مش ایسه ده !!!] استانبولده هنوز
بعض مبادللر موجود بولیدینی سولش دره
اشته ، بوتلخرافده کوریلان یونانستاندن
کلده حک مبادل قلمه مش ایسه ده عیاره می ،
کیزلک ایستنه حقیقتلری اظهار ایشدر .
بوتلکه برابر ، شنده اجرا ایدیلان مذاکرات ،
سحقای تغییر آیین زمانده مبادله ایدیلجه کیندن
شده بدین شایه اکسا و حکومت امریه انتقاد
ایدنلرک اناطولی به هجرتلرند کورده سکراری
مارت قریز کارانه تک یک یوکس اوله جنی
زیمینده ، شایه پروپاناندایی پایتی ایستنه
یوقلدونی بیامانلرک اساسدن غاری اولدینی
میدانه قومیشدر .

آرتق ، بویه هر سورته بلان اولدینی
میدانه چیتان سوزلر ، صحیح نظرله باهوق
شونک و بونک مفسدتلرینه الدانی قدر ،
خللا تصور ایدیلر .

عقلمزی باشمه طویلایلم . فساد
اوجاغک قوردینی ، بالان سوزلر ایستایلم ،
کندی آلزله ، کندی راحتیزی بوزوش
اولمایلم .

سولک کار اولورق دیبورمک ! مبادله یوقدر
وارله ماز

ایتمککوز ، بارلاق سوزلر الدانیقلمدن بوزدن
اون سکیز سنه دنبرو اوغرا دینمز فلاکتلر
جمله مزک مملومیدر . اوقیل یاردانقیلر الدان
تقندن هیچ بر فائده کورده یوب . بالکس مشه
کوردیکیزی اونونمایلم .

ایمن اوله لم ، که ! بودفده کندی
کویکیزی کیندنلرکسن ، علمای می باشمه
طوبالماز و بویه زمانه اوغرا نیلرینه ، منفعت
دوشکونلرینه ، طانی سوزو بولرینه اویار ،
الدانیر ایسه ک ، یقینده بیوک بر فلاکت بیتیه
سنده بون قالمیخز .

پونکچون ، سولک سوزم ! اوتق یتر
داه افضله الدانیکی کوز چونکه بول الدانیقندن یک
بیوک مشرت تولید ایدیلر . بینه علیه
استانبولده منتشر جهو بیت غرضه سنک
س ۱۷ مایس ۱۹۲۶ تاریخ و ۷۲۷
نومرولی نسخ سنک ایکنجی حقیقه سنک
سولک ستوننده .

مبادله ایشلری

سرلوحه سوله تقریدن یازمان بر تانرا فاده
کوریلان شو سوزلر سدق فاده و فریاده بر
دایدر .

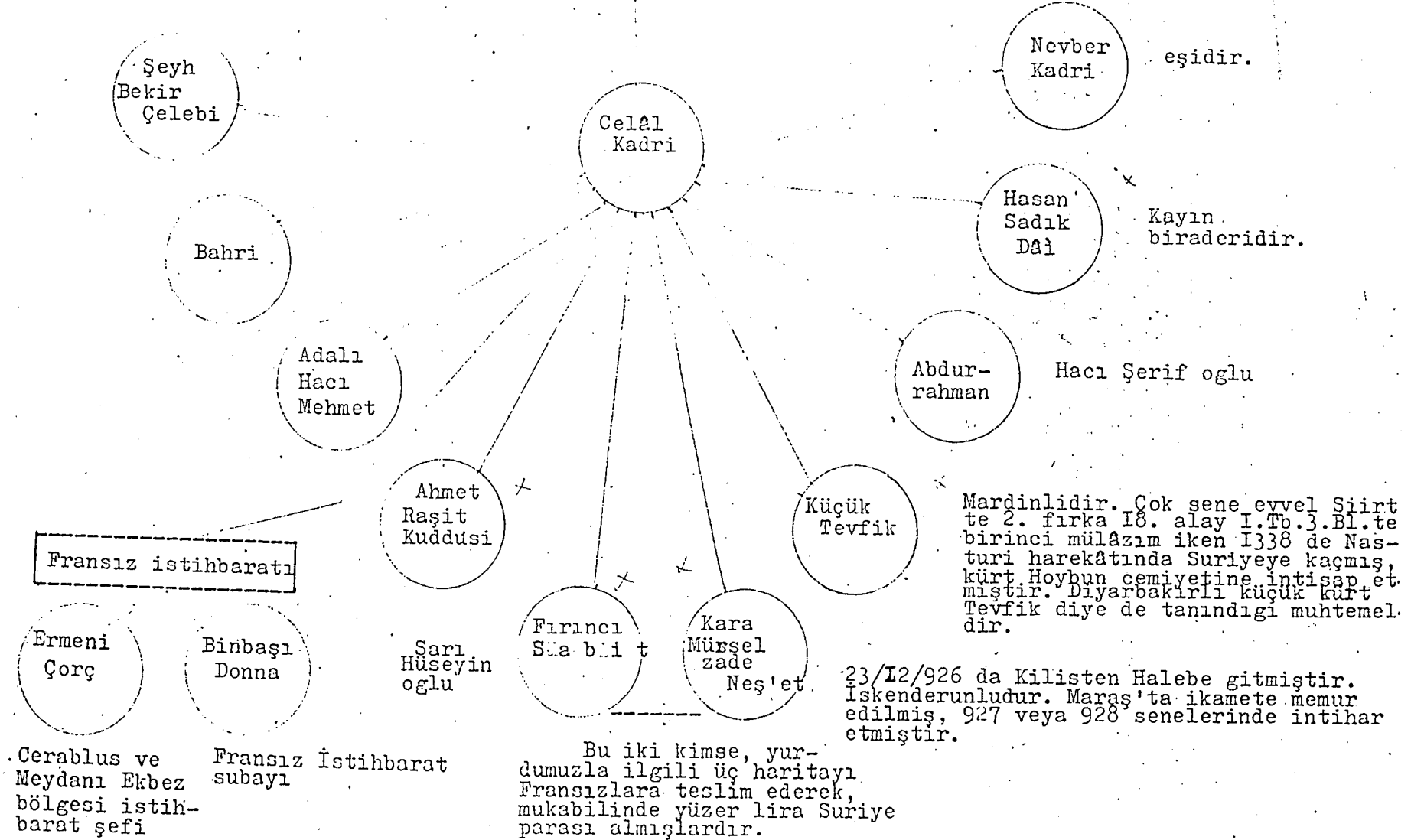
کین ۶ نومرولی نسخده ، ناس جهو در
انتخابانی ، مناسبته والی ولایت امیرال
پولیس جینا بلرینک بلدی به بالقونندن ایراد
بیوردلری لعلقندن بحث وایشل یدرکن ؟
آلدانما ، قائما ، ایستایما که !!

مبادله سورته اناطولی به هجرت ممکندر ،
عیاره سوله تراکیاده مسکون دین قرداشلر
من غیر حد ایضه مشارت اولونمش و استانبول ،
آخره هنرلرینک — سزی مهاجرت وسائر
سورته اناطولی به قبولده اقره مذکوردر ،
حدود دن کری چور مکجه بوردر — مآزده
نشریاند بولدنلری نظر اطلا عکزه هرش
ایدلش ایدی .

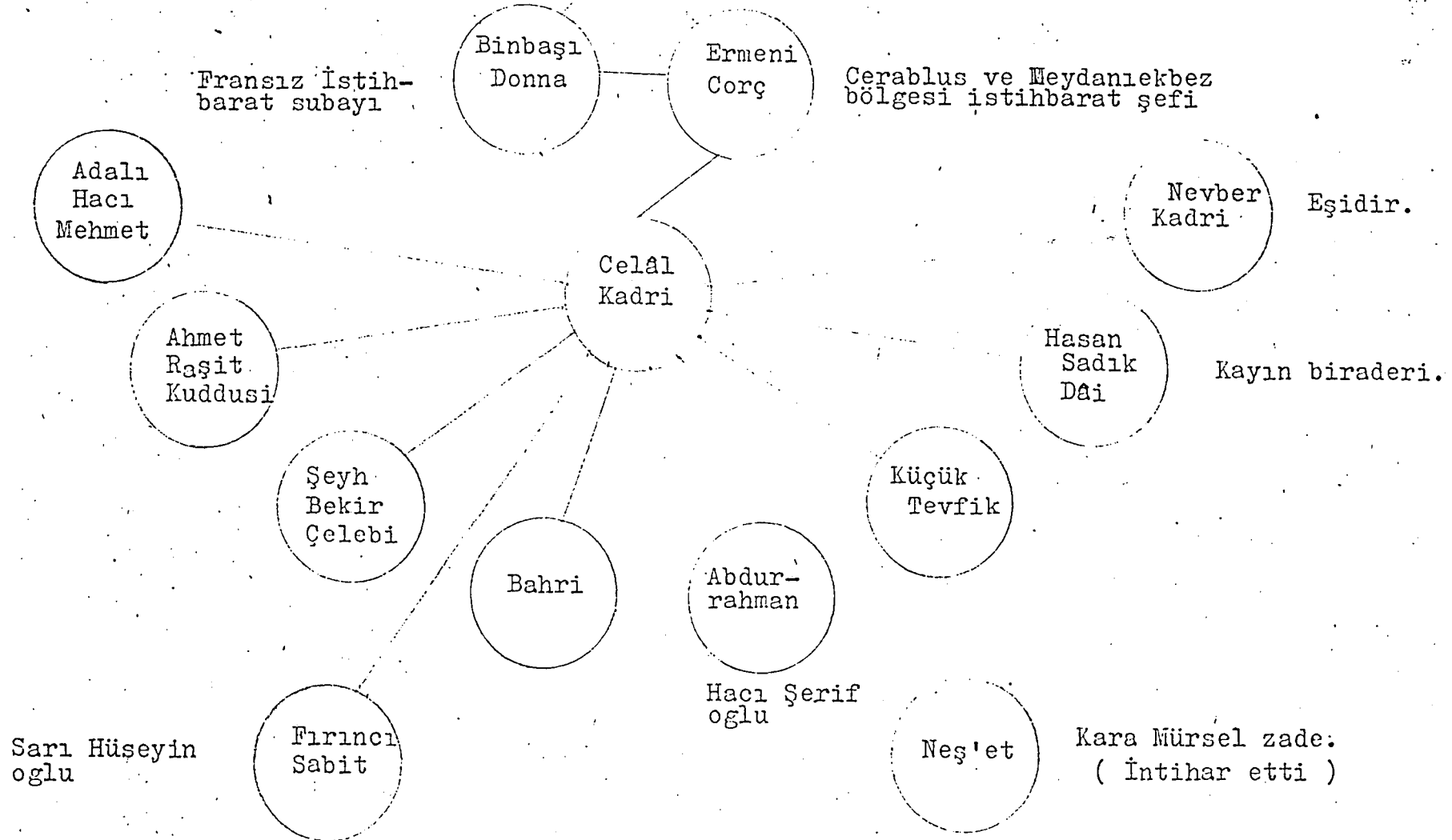
آنجق ، کرک اناطولی و کرک تراکیا
ملبو ماننک اولیاده کی نشریاتلرینه رغما ، شایه
اکسایدنلر اجرا ایدیلرک مبادله بی متعاب
مظاهر اوله جملری مآز سنک یک بارلاق اوله جینی
ایلری سورمکدن اوتانیمان بعض بدیلر
حالا پروپاناندان کیری طور مآزده درلر .

مشروطیت نامی و بویه لک مآز سنه لریجه
نچینه غدارنده ایکنلرک و مآز سنه لریجه
محت اوقودان دور مآز سنه لریجه شایه شایق

Celâl Kadri'nin, Suriyede kurduğu şebeke

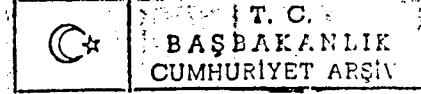

Suriye'de Fransız
İstihbarat Servisi

T. C.
BAŞVEKÂLET
MAMULAT MÜDÜRLÜĞÜ

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Dosya No: 9993
Belgenin Tarihi: 08.10.1930

Şube: _____
Sayı: 9993

KARARNAME

Yüzelliliklerden Mustafa Sabri tarafından Gümlücünede çıkarılıp son zamanlarda İskeçede nakl olunmuş olan (Yarın) unvanlı gazetenin aleyhimize hazeyanamız neşriyatta bulunduğu anlaşıldığından memleketimize sokulmasının men'i , Dahiliye Vekâletinin 25/8/1930 x tarih ve 4053 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 8/10/1930 tarihli 172 iktimamında tasvip ve kabul x olunmuştur .

8/10/1930

REİSİCUMHUR

Yazı M. Kemal

Bş. V.

İsmail

Ad. V.

Yusuf Kemal

M. M. V.

Mehmedîkhalık

Da. V.

S. Wata

Ha. V. V.

S. Wata

Ma. V.

S. Enayeth

Mf. V.

Esat

Na. V.

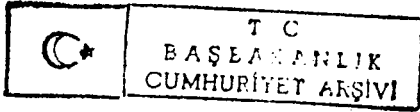
Yusuf Kemal

İk. V.

Mustafa Sabri

S. İ. M. V.

S. Rıfih

Türkiye Cumhuriyeti
Başvekalet
Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti
Aded
2559

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Kararnâme

Dahiliye Vekâlet-i Celîlesinden mevrûd 16 Eylül 341 tarih ve Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti 10-220/4499-13539 numaralı teskirede Hüseyin Danış Beyle, "Yüzellilikler" listesine dahil Rıza Tevfik'in felsefî birer kısım ilâvesiyle evvelce tab' ve nesrettikleri (Pubâiyyât-ı Ömer Hayvâm) ın ikinci defa tab'ı için kitapçılar tarafından vuku' bulan müracaat üzerine mütalaası istifsâr edilmiş olan Maarif Vekâlet-i Celîlesince, mevzuibahs eserin ilmi nokta-i nazardan, ikinci defa tab'ında bir mahzur olmadığı beyan edilmekte beraber, siyâsî nokta-i nazardan neşri meselesinin Vekâlet'in takdîrine terkedildiği bildirilmiş ve mezkûr eserin vatandaşlık hukuku merfu' ve Türkiye'ye dâhilü memnû' eşhasın birisinin eseri olmasına ve bu vaziyette olanların âsarı hakkında Meclis-i Âli' de cereyan eden müzakerât neticesinde henüz bir karar ittihaz edilmemiş bulunmasına nazaran, Meclis-i Âlice karar ittihazına kadar, ikinci defa tab'ı muvafık görülemediği beyan ve keyfiyetin, bir defa da Hey'et-i Vekilece tezekkür ve bir karara rastolunması teklif edilmistir.

Keyfiyet, İcra Vekil'eri Heyvetinin 20 Eylül 341 tarihli içtimaında lade-t-tezekkür, "Yüzellilik" listeye dahil olan, Rıza Tevfik'in ismiyle Memleket dahi- linde neşriyat icrasına müsaade edilmemesi takarrür etmiştir.

Türkiye Reis-i Cumhuru
(İmza)
Gazi M. Kemâl

Başvekil
(İmza)
İsmet

Adliye Vekili
(İmza)
M. Esâd

Mudafaa-i Milliyve Vekili
(İmza)
Receb

Rahriye Vekili
(İmza)
İhsan

Dahiliye Vekili
(İmza)
M. Cemil

Haricive Vekâleti Vekili
(İmza)
M. Esâd

Maliye Vekili
(İmzada bulunmadı)
Hasan

Maarif Vekili
(İmza)
Hamdullah Subhi

Nafia Vekâleti Vek.
(İmza)
Dr. Refik

Ziraat Vekâleti Vek.
(İmzada bulunmadı)
Ali Cenâni

Ticaret Vekili
(İmzada bulunmadı)
Ali Cenâni

Sıhhiyye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekili
(İmza)
Dr. Refik

No : 315 — Af Kanunu

Kabul tarihi : 29 Haziran 1938

[Resmî Gazete ile neşir ve ilânı : 16 Temmuz 1938 — Sayı : 3961]

Kanun No : 3527

Madde 1 — İstiklâl mahkemeleri kararı ile mahkûm edilmiş olanlar affedilmişlerdir.

Bu af infaz edilmemiş cezalarla mahkûmiyetleri infaz olunanlar hakkında bütün hukuki ve ferî netayiş ve tesirâtına şâmilidir.

Madde 2 — Lozan'da akdölünen 24/7/1922 tarihli umumî af beyannâme ve protokolünde mevzu bahis yüz elli kişilik ilâcoğde isimleri yazılı şahıslar affolunmuşlardır.

Şu kadar ki, bu şahıslara, mesbuk memuriyetlerinden dolayı tekaüt maaşı tahsis edilmez ve bu şahıslar kanunun mer'iyete girdiği tarihten itibaren sekiz sene müddetle Türk Ceza Kanununun 20 nci maddesiyle diğer kanunlara göre âmme hizmetlerinden sayılan işlerde kullanılmazlar ve bulunamazlar.

Bu kanunun mer'iyetinden evvel 1064 sayılı kanunun hükümlerinden doğan bütün hukuki netice ve muameleler mahfuzdur.

Madde 3 — 25 Eylül 1330 tarih ve 347 ve 26 Mayıs 1926 tarih ve 654 sayılı kanunlara göre teşekkül etmiş olan Heyet-i Mahsusalarca haklarında bir daha Devlet hizmetlerinde istihdam edilmemelerine karar verilen eşhasın ve 24 Mayıs 1925 tarih ve 1269 sayılı kanunla 133 karar heyeti ve 26 Teşrinievvel 1933 tarih ve 2320 sayılı kanunun 12 nci maddesi mütebince Devlet Şurası Mülkiye Dairesi taraflarından tevkik ve tasdik edilenler de dâhil olmak üzere verilmiş olan kararlar refedilmiştir.

Ancak bu suretle haklarındaki kararlar refedilmiş olanlar bu kanunun mer'iyetinden itibaren iki sene müddetle maaşlı memur olarak istihdam edilemezler.

Madde 4 — Birinci ve üçüncü maddeler hükmünden istifade edenler hakkında Hâkimler ve Memurlar Kanunlarıyla bunlara müteyyel kanunlara ve sair hususî kanunlara göre yapılmış ve yapılacak olan bütün inzabî muamelelere ve askerlikten tard ve ihraç cezalarına ve askeri nisbatalarının kesilmesi kararlarına ıfân ve refi hükmünün şümülû yoktur.

Madde 5 — Birinci ve ikinci maddelerde yazılı af ve refi hükümlerinden müstefit olan şahıslar lüzum gördükçe İcra Vekilleri Heyeti kararı ile vatandaşlıktan ıskat edilebilirler.

Madde 6 — 23 Mayıs 1927 tarih ve 1064 sayılı kanun lîga edilmiştir.

Madde 7 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 8 — Bu kanunun hükümlerini İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

7/7/1938

Kanunun teklif tarihi : 29 Haziran 1938

Müzakere tarihi : 29 Haziran 1938

BEYANNAME

	S U A L L E R	C E V A P L A R	Fotoğraf
1	İsim ve soyadınız (Şöhretiniz)		
2	Baba ve ananızın isimleri, ailenizin ünvanı, baba ve ananız hayatta mıdır, hayatta sarıh adresleri, öldülerse tarihi ve hangi mahal nütusunda yazıldılar.		
3	Memleketiniz ve Türkiye'deki son ikametgâhınız.		
4	Hangi ırka mensupsunuz, Türkçe konuşmasını biliyor musunuz.		
5	Nere sicilli nüfusuna mukayyetsiniz, hangi tarihte ve nerede doğdunuz, nüfus tezkerenizin bir suretini rapdediniz.		
6	Türkiye'deki san'at ve mesleğiniz.		
7	Türkiyeyi nasıl, nereden ve hangi vesaille terkettiniz.		
8	Türkiyeden tarihi müfarakatınız.		
9	Türkiyeden müfarakat ettikten sonra hangi memlekelerde hayat ettiniz, nenehi memleketlerde bulunduğunuz müddet zarfında hangi konsolosluklarımıza hangi tarih ve ne gibi vesaiki ibraz ederek kaydedildiniz, konsolosluklarımızdan tabiiyet ilmi haberi aldınız mı, almadınız ise sebebini izah ediniz.		
10	Müteahhil misiniz, akrabalarınızdan Türkiye'de ve nezdinizde veya memaliki ecnebiyede veya memleketinizde kimler vardır sarıh adresleri.		
11	Türkiye haricinde iken ne ile maişet ettiniz.		
12	Türkiye'ye hangi liman veya şehirden gireceksiniz ve nerede ikamet edeceksiniz.		
13	Türkiye'de sizi tanıyan kimler vardır, Adresleri açık olarak yazınız.		
14	Mahkûmiyeti sabikanız var mıdır.		
15	Hizmeli askeriyenizi hangi tarihte hangi kıl'ai askeriyede ifa ettiniz, bu hususu mübeyyin vesaiki ita ediniz.		
16	Türklüğünüze delâlet eden ne gibi vesaiki hâmil bulunuyorsunuz, (Tasdikli suretleri beyannameye rapdedilecek.)		
17	Balkan harbinde, büyük harple nerede mukim ve Lozan muhadesinin mer'iyet tarihi olan 6-8-924 tarihinde nerede mütemekkin idiniz.		
18	Balkan harbi ve büyük harp neticesi olarak Türkiye'den ayrılmış olan arazi ahalisinden iseniz muahedelerde tasrih edilen müddet zarfında hakkı hıyarınızı memleketinizin in'ikâl ettiği devlet lehine istimâl ettiniz mi (Nerede ve hangi tarihte)		

İHTAR: Beyanname sahibi, işbu beyannamede münderiç suallere vazih sahih cevaplar verecek ve her nüshai fotoğrafisini ılsak ederek konsoloslukça bunları eşliğile mütabakatı tasdik ve mührü resmî ile temhir ve iptâl edilecektir. Hıblâfı hakikat beyanatta bulunduğu indeltâhkiik sabit olanlara memlekete duhul için pasaport verilmeyecektir.

150'likler Albümü

تورکيه جمهوريتى

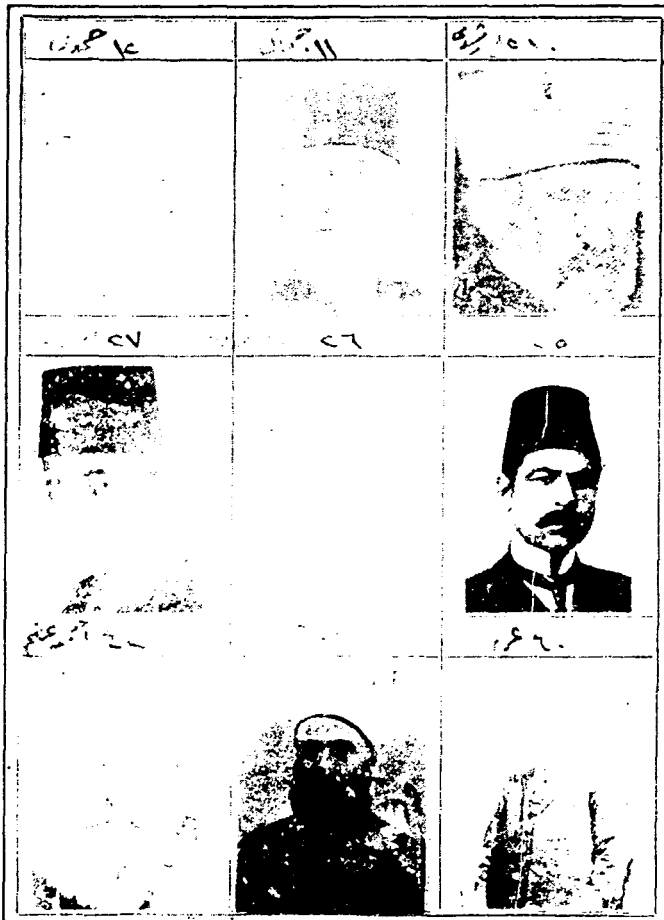
داخلىه وکالتى

امنىت عمومىه مدبرىنى

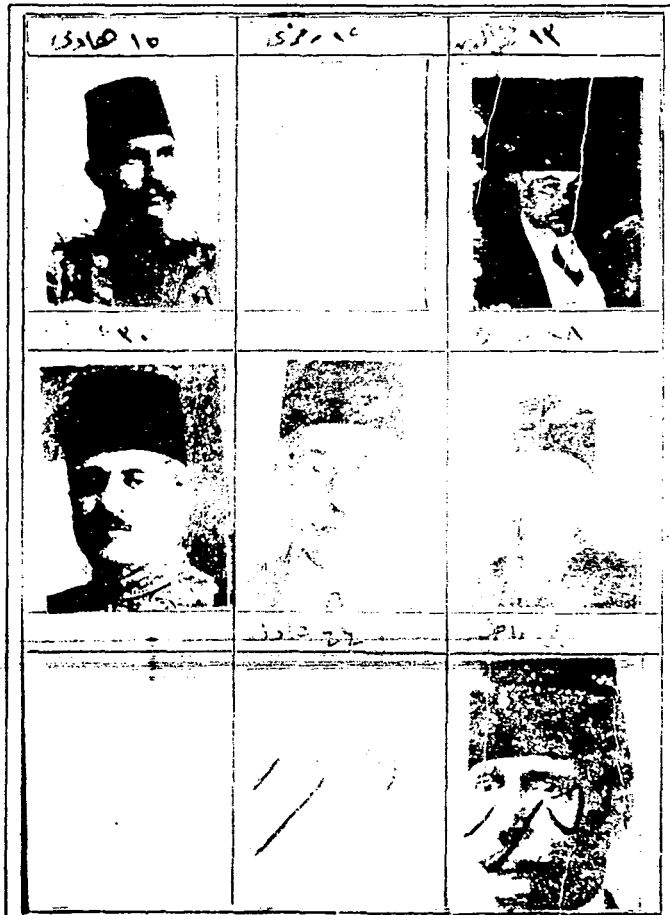
Türkiye Cumhuriyeti
Dahiliye Vekâleti
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti

انقره — ولايت مطبعهسى

Ankara - Vilâyet Matbaası

[Vahideddin'in Maiyeti]

ردیف	اسم و پدربك اسى	لأبن حر و قابله اسى	تاریخ تولد	مستحق
۱	کرار حمدی	Zuirağ e Hamdi		یاد و قاصد
*		1. Kiraz Hamdi		Yaver-i Hassa
۲	زکی	Zeki		خدمت خاصه قومانده انی
		2. Zeki		Hadem-i Hassa Kumandanı
۳	شعبان آغا	Şaban ağa		خدمت خاصه مفتیشلر
*		3. Şaban Ağa		Hazine-i Hassa Müfettişlerinden
۴	شکری	Şukri		توتونباشی
		4. Şukrū		Tütüncübaşı

٦	٥	٤
		
١٨		١٩
		
٢٦	٢٧	٢٨
		

٢٩	٣٠	٣١
		
٣٨	٣٩	٤٠
		
٤١	٤٢	٤٣

[Kuvay-i İnzibatiye'ye Dahil Kabine Âzâları]

سنه	تاریخ تولدی	لازین حروفاتیله اسمی	اسم و پدرینک اسمی	نومبر
سربینه		yavere	یادر	٥
Serkarin		5. Yaver		★
یادر آخند ارکانه و میدان		Eahir	عاهر	٦
Yaverandan Erkân-ı Harp Miralay		6. Tahir		
سربادر		Avni	عونی	٧
Seryaver		7. Avni		*
اسم حریفه مردی و در قافای ایمن		Refik	رفیک	٨
Esbak Hazine-i Hassa Müdürü ve Defter-i Hakanî Emîni		8. Refik		*

سنه	تاریخ تولدی	لازین حروفاتیله اسمی	اسم و پدرینک اسمی	نومبر
اسم نیزه ایسلام		Mustafa Sabri	مصطفی صبره	٩
Esbak Şeyhülislam		9. Mustafa Sabri		*
علیه ناظر اسبق		Ali Rüşdi	علی رشیدی	١٠
Adliye Nâzir-ı Esbaki		10. Ali Rüşdi		*
زرعت و تجارت ناظر اسبق		Cemal	جمال	١١
Ziraat ve Ticaret Nâzir-ı Esbaki		11. Cemal		*
بحریه ناظر اسبق		Hamdi	حمود	١٢
Bahriye Nâzir-ı Esbaki		12. Hamdi "Çakacı namıyla maruftur"	مجاهد حمود نامیده معروف	

اسم و پدريك اسمى	لائين حروفائيه اسمى	تاريخ تولدى	مستقى
۱۷	روم بك اوغلى قوجا	<i>Roume bey oglu Fahreddin</i>	معارف ناظر ايجى
*	13. Rumbeyoğlu Fahreddin	Maarif Nâzır-ı Esbaki	
۱۸	رومى قزىل قزى	<i>Remzi</i>	اسپه قجارت وزارت ناظرى
*	14. Remzi "Kizilhançerci"	Esbak Ziraat ve Ticaret Nâzır-ı	
[Sèvres Muahedesini imzalayan Heyet-i Murahhasa]			
۱۹	صاوى	<i>Hadi</i>	اسپه معارف ناظرى
*	15. Hadi	Maarif Nâzır-ı Esbaki	
۱۶	رضا قوجا فيلون	<i>Biş'a Fevfik</i>	اعيانده وئوراي دولت پيس اسبق
*	16. Rıza Tevfik	"filozof"	

اسم و پدريك اسمى	لائين حروفائيه اسمى	تاريخ تولدى	مستقى
۱۷	شاد افندي	<i>Reşad Halise</i>	بره غيا اسبق
*	17. Reşat Halis	Bern Sefir-i Esbaki	
[Kuvay-i İnzibatiye'ye Dahil Olanlar]			
۱۸	سليمان شفيق	<i>Suleyman Şefik</i>	قوى انضام باسد قوناق
*	18. Süleyman Şefik	Kuvay-i İnzibatiye Başkumandanı	
۱۹	نصيه بنفایمده مودور	<i>Şakine</i>	سليمان شفيق بادور سوار نوز بائى
*	19. Tahsin "Bulgar namıyla marufur"	Süleyman Şefiğin Yaveri Süvari Yüzbaşı	
۲۰	احمد رفيع	<i>Ahmed Refik</i>	قوى انضام اريد ويري مداكوى
*	20. Ahmet Refik	Kuvay-i İnzibatiye Erkan-ı Harbiye Reisi	

[Mülkiye ve Askeriyeden]

اسم و پدريك اسمى	لائين حروفائيه اسمى	تاريخ تولدى	مستقى
۲۱	طارق ممتاز	<i>Faruk Mumtaz</i>	قوى انضام قوناق دولت قوناق بادور
*	21. Tarık Mümtaz	Kuvay-i İnzibatiye Mitralyöz Kumandanı ve Damat Ferid'in Yaveri	
۲۲	علي نادر	<i>Ali Nadir</i>	قوى انضام قوناق نادر قوناق اردو قوناق اسبق
*	22. Ali Nadir	Kuvay-i İnzibatiye Kumandanlarından İzmir Kolordu Kumandan-ı Esbaki	
۲۳	فتاح	<i>Fettah</i>	قوى انضام سليمان شفيق قوناق دولت قوناق اسبق
*	23. Fettah	Kuvay-i İnzibatiye Mensubininin ve Nemrut Mustafa Divan-ı Harbinden Kaymakam	
۲۴	حق هياور	<i>Hakkı</i>	قوى انضام سليمان شفيق
*	24. Hakkı "Çopur"	Kuvay-i İnzibatiye Mensubininin	

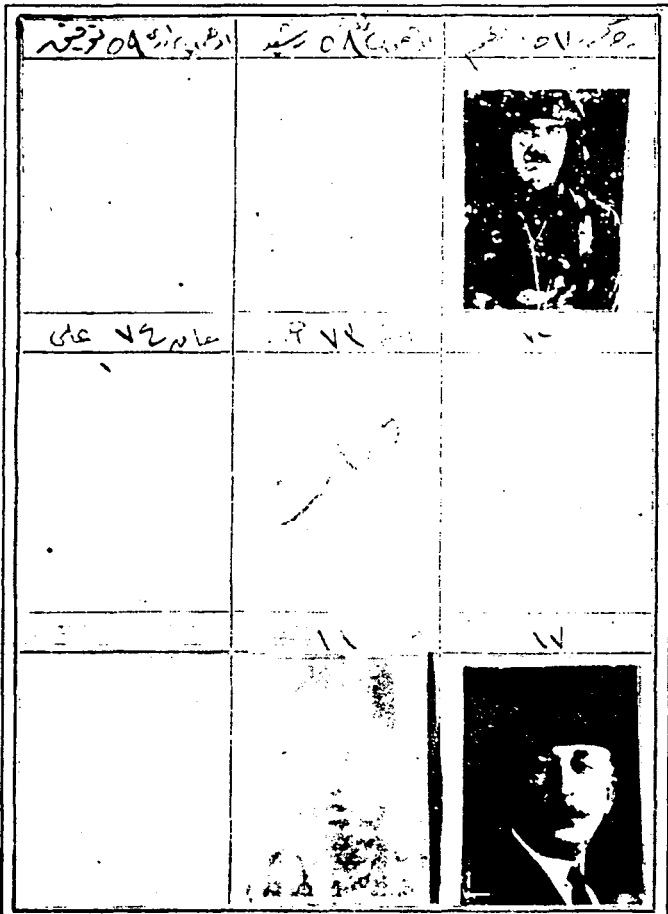
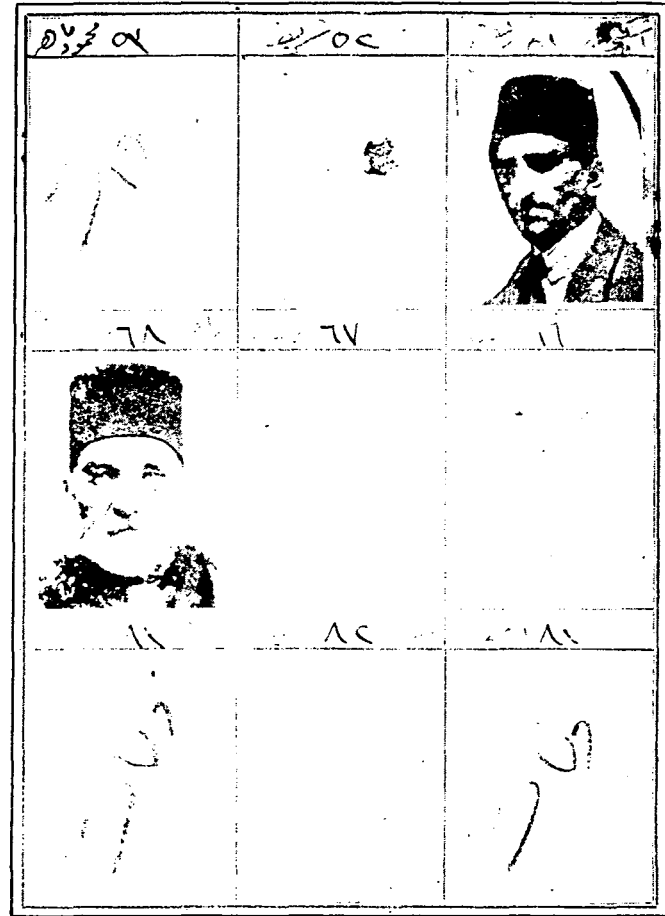
اسم و پدريك اسمى	لائين حروفائيه اسمى	تاريخ تولدى	مستقى
۲۵	اسماعيل كوجا	<i>İsmail</i>	اسپه بره ويلي
*	25. İsmail "Gümülcineli"	Esbak Bursa Valisi	
۲۶	زينة صابريه قوناق	<i>Zeynelabidin</i>	اعيانده
*	26. Zeynelabidin "Konyalı"	Ayandan	
۲۷	فانيزاده مسعود	<i>Mesude Fani zade</i>	ميدان مستقى اسبق
*	27. Fanizade Mesut	Cebelibereket Mutassarrıf-ı Esbaki	
۲۸	صادق	<i>Sadık</i>	قوناق اسبق قوناق اسبق ميدان
*	28. Sadık	Hürriyet ve İtilaf Lideri Miralay	

نمبر	اسم و پدرینک اسمی	لایین حروفاتیله اسمی	تاریخ تولدی	مستقی
۴۹	بیرونی فیدای	<i>Halile Rami</i>		ملاطیا مستقی
*		29. Bedirhanı Halil Rami		Malatya Mutasarrıf-ı Esbaki
۵۰	حسنی یا کربلی	<i>Hüsnü</i>		اسبک مستقی
*		30. Hüsnü "Giritli"		Esbak Manisa Mutasarrıfı
۵۱	نوردر	<i>Mustafa Nemroude</i>		اسبک دیوید حرب ریش
*		31. Nemrut Mustafa		Esbak Divan-ı Harp Reisi
۵۲	غولی	<i>Hacıbüssi</i>		عناقه بدیر ریش
*		32. Hulusi		Uşak Belediye Reisi

نمبر	اسم و پدرینک اسمی	لایین حروفاتیله اسمی	تاریخ تولدی	مستقی
۴۴	قائمه مستقی	<i>Mustafa "Haine"</i>		آغاج بازار قائم مستقی
		33. Hain Mustafa		Adapazarı Kaymakam-ı Esbaki
۴۵	ماقده	<i>Hafiz Ahmed</i>		تکیرداغ مستقی
		34. Hafiz Ahmet		Tekirdağ Müfti-i Esbaki
۴۵	نابسته	<i>Sabit</i>		آغیور قورمه مستقی
*		35. Sabit		Afyonkarahisar Mutasarrıf-ı Sabiki
۴۶	ملاطی قدره	<i>Djélal Cadri</i>		اسبک قاضی مستقی
*		36. Celal Kadri		Esbak Gaziantep Mutasarrıfı

نمبر	اسم و پدرینک اسمی	لایین حروفاتیله اسمی	تاریخ تولدی	مستقی
۴۷	زینب عاصیده یا آملی	<i>Zeynelabidin</i>		حیات و استقلال لایین عاصیده
*		37. Zeynelabidin "Adanalı"		Hürriyet ve İtilâf Kâtib-i Umumi
۴۸	وصفی حواج	<i>Vasfi</i>		عاصیده آغاج بازار
*		38. Vasfi Hoca		Âyândañ Evkat Nâzir-ı Esbaki
۴۹	علی غالی	<i>Ali Galib</i>		غالی والی
*		39. Ali Galip		Harput Vali-i Esbaki
۵۰	عزیز نوری	<i>Aziz Nuri</i>		برور والی
*		40. Aziz Nuri		Bursa Vali Vekil-i Esbaki

نمبر	اسم و پدرینک اسمی	لایین حروفاتیله اسمی	تاریخ تولدی	مستقی
۴۱	عمر فوزی	<i>Ömer Fevzi</i>		ساجده برور
*		41. Ömer Fevzi		Sabık Bursa Müftüsü
۴۲	احمد عاصم	<i>Ahmed Asim</i>		ایزیر قاضی مستقی
*		42. Ahmet Asım		İzmir Kadı Müşavir-i Sabiki
۴۳	ناتیک	<i>Natık</i>		اسبک مستقی
*		43. Natik		Esbak İstanbul Muhafızı
۴۴	عادل	<i>Adil</i>		آغاج مستقی
*		44. Âdil		Dahiliye Nâzir-ı Esbaki Âyândañ

اسم و پدريك اسى	لائين حروفائيه اسى	تاريخ تولد	مستق
محمد	Mehmet ali		داخليه
	45. Mehmet Ali		Nâzır-ı Esbaki
سلم	Galime		سجده زاده ايلين
	46. Salim		Esbak Edirne Valisi ve Şehremini Vekili
محمد زاده	Hacı Rasih zade		كوتاهيا'دا
	47. Hoca Rasihzade Ibrahim		Yunanlılara Mutasarrıflık etmiştir
عبدالله	Abdurrahman		آدم زاده
	48. Abdurrahman		Adana'da Valilik etmiştir

٤٨	٤٩	٥٠
٦٧	٦٨	٦٩
٧٨	٧٩	٨٠

٤٥	٤٦	٤٧
٧٥	٧٦	٧٧
٧٨	٧٩	٨٠

اسم و پدريك اسى	لائين حروفائيه اسى	تاريخ تولدى	مستقى
عمر فېزى	Ömer Fevzi	49. Ömer Fevzi	Karahisar-ı Şarkı Mebus-u Esbaki
عمار	Adil	50. Adil	Mülâzım
رفىق	Rifki	51. Rifki	Mülâzım
شېخ	Şerif	52. Şerif	Esbak - Kırkağaç Kaymakamı

اسم و پدريك اسى	لائين حروفائيه اسى	تاريخ تولدى	مستقى
محمود	Mahmut	53. Mahmut Mahir	Esbak Çanakkale Mutasarrıfı
امين	Emin	54. Emin	Istanbul Merkez Kumandan-ı Esbaki
ساده	Sadullah Sami	55. Sadullah Sami	Kilis'te Kaymakamlık etmiştir
عبدنور	Osman Nuri	56. Osman Nuri	Esbak Dahiliye Nezareti Davavekili ve Bolu Mutasarrıfı

[Ethem ve Avanesi]

سنی	تاریخ تولدی	اسم و پدرینک اسمی	لانی حروفاتیله اسمی	سنی
57		اسم و پدرینک اسمی	Ethem 57. Ethem "Çerkes"	*
58		اسم و پدرینک اسمی	Reşit 58. Reşit Ethem'in biraderi	*
59		اسم و پدرینک اسمی	Tevfik 59. Tevfik Ethem'in biraderi	*
60		اسم و پدرینک اسمی	Eşref 60. Eşref Kuşçubaşı	*

سنی	تاریخ تولدی	اسم و پدرینک اسمی	لانی حروفاتیله اسمی	سنی
61		اسم و پدرینک اسمی	Hacı Sami 61. Hacı Sami Kuşçubaşı Eşref'in biraderidir	*
62		اسم و پدرینک اسمی	Küçük Ethem 62. Küçük Ethem İzmirli	*
63		اسم و پدرینک اسمی	Mehmet oğlu Sami [Açukumit] Düzceli	*
64		اسم و پدرینک اسمی	Halil İbrahim Burhaniyeli	*

سنی	تاریخ تولدی	اسم و پدرینک اسمی	لانی حروفاتیله اسمی	سنی
65		اسم و پدرینک اسمی	Hacı Ahmet Susurluk'tan Demirkapılı	*
66		اسم و پدرینک اسمی	Bağ Osman Hendek kazasının Sünbüllü karyesinden	*
67		اسم و پدرینک اسمی	İbrahim Hakkı	*
68		اسم و پدرینک اسمی	Braev Said	*

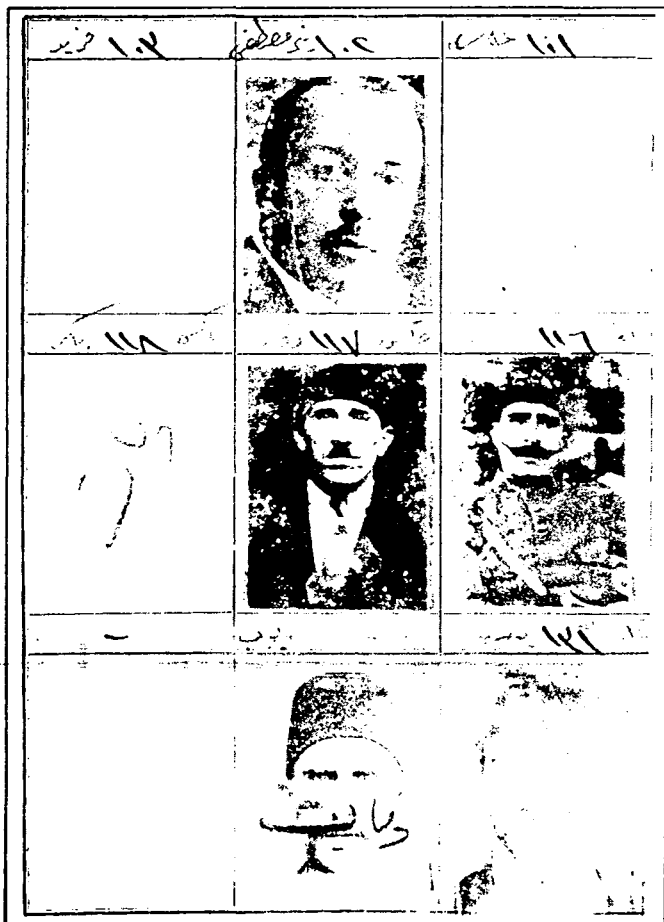
سنی	تاریخ تولدی	اسم و پدرینک اسمی	لانی حروفاتیله اسمی	سنی
69		اسم و پدرینک اسمی	Berzek Tahir	*
70		اسم و پدرینک اسمی	Maan Şirin Adapazarı'nın Hanmantepe karyesinden	*
71		اسم و پدرینک اسمی	Koca Ömer oğlu Hüseyin Söke Ereğlisinin Teke karyesinden	*
72		اسم و پدرینک اسمی	Bağ Kamil Adapazarı'nın Talustanbey köyünden	*

ردیف	اسم و پدرینک اسمی	لاتین حروفیه اسمی	تاریخ تولدی	سنی
۷۲	حامد احمد	Hamta ahmed		
		73. Hamte Ahmet		
۷۳	ماهان	Maan ali		
		74. Maan Ali		
۷۵	هارون رشید	Harunurrah chide		
		75. Harunürreşit Kirmasti'nin Karaosman karyesinden		
۷۶	صفر حجاب	Sefer Hocaja		
		76. Sefer Hoca Eskişehirli		

ردیف	اسم و پدرینک اسمی	لاتین حروفیه اسمی	تاریخ تولدی	سنی
۷۷	نوریدین اوغلی	Nuri bey oğlu		
		77. Nuri bey oğlu İsa Bigali		
۷۸	کازیم	Kazime		
		78. Kâzım - Adapazarı'nın Şahinbey karyesinden		
۷۹	لامپات یعقوب	Lampatte Yaacoupe		
		79. Lampat Yakup Gönen'in Tuzakçı karyesinden		
۸۰	حافظ سعید	Lampatte Hafise Saide		
		80. Kompat Hafız Said Gönen'in Bayramiçi karyesinden		

ردیف	اسم و پدرینک اسمی	لاتین حروفیه اسمی	تاریخ تولدی	سنی
۸۱	احمد	Ahmed		
		81. Ahmet Gönen'in Keçeler karyesinden		
۸۲	بیزدورغ سعید	Bizedurgue Saide		
		82. Bizedurg Said İzmir'de dava vekâleti etmiştir		
۸۳	احمد نوری	Ahmed Nuri		
		83. Ahmet Nuri Şamlı [Polisler]		
۸۴	تأهسین	Tahsine		
		84. Tahsin		

ردیف	اسم و پدرینک اسمی	لاتین حروفیه اسمی	تاریخ تولدی	سنی
۸۵	کمال	Kemal		
		85. Kemal Esbak İstanbul Polis Müdür Muavini		
۸۶	کمال	Kemal		
		86. Kemal İspartalı Emniyet-i Umumiye Müdür Muavin-i Esbaki		
۸۷	شرف	Şeref		
		87. Şeref İstanbul Polis Müdüriyeti Esbak Birinci Şube Müdürü		
۸۸	حافظ سعید	Hafise Saide		
		88. Hafız Said		

اسم و پدريك اسمى	لاڤين حروفاتيپه اسمى	تاريخ توليدى	مستقى
89. حاجى كمال	Hacı Kemal	89. Hacı Kemal	سابک ارناوتکوی مرکز مامور
90. نامیک	Namık	90. Namık	پولیس باشماملاریندان
91. ندم	Nedime	91. Nedim	شیلی کومیسری
92. فواد	Fuad	92. Fuad	ایزیت مرکز مامور، ادرنه پولیس مودیر، یالووا کایماقامی

[Gazeteciler]

اسم و پدريك اسى	لائين حروف تبه اسى	تاريخ توليد	مستقى
يوسف "Yolgeçenli"	yousouf	۹۲	Adana'da Polis memurluğu eden
جمال "Sakallı"	Cemil	۹۷	Unkapanı Merkez Memur-u Sabıkı
مظلم	Mazlum	۹۵	Büyükdere Merkez Memur-u Sabıkı
فواد	Fuad	۹۶	Sabık Beyoğlu İkinci Komiseri

اسم و پدريك اسى	لائين حروف تبه اسى	تاريخ توليد	مستقى
مؤلفه زاده رفعت Rifat	Mevlânâzade Rifat	۹۷	Serbesti gazetesi sahibi Hürriyet ve İtilâf âzasından
سید مولا Said Molla	Saide Molla	۹۸	Türkçe İstanbul gazetesi sahibi
حافظ اسماعیل Hafiz İsmail	Hafiz İsmail	۹۹	İzmir'de Müsavat gazetesi sahibi sabık Darülhikmet âzasından
رفیق هالید Refik Halid	Refik Halid	۱۰۰	Aydede gazetesi sahibi ve esbak Posta Telgraf Müdür-i Umumi

اسم و پدريك اسمى	لائين حروف تبه اسمى	تاريخ تولدى	مستقى
علي سامى	Ali Sami	باندورده عدى	101. Ali Sami
نور مصطفى	Neyir Mustafa	ادنه رنه و كوكو	102. Neyir Mustafa
فريد	Ferid	Edirne'de Temin ve elyevm Selânik'te Hakikat gazeteleri sahibi	103. Ferit
رفيع جواد	Refi Djérad	eski Köylü gazetesi muhariri	104. Ref'i Cevat

اسم و پدريك اسمى	لائين حروف تبه اسمى	تاريخ تولدى	مستقى
قادر	Eadu	عند رنه و كوكو	105. Kadri "Pehlivan"
فانيزاده علي ايلي	Fanizade Ali İlimi	Adana'da Ferda gazetesi sahibi	106. Fanizade Ali İlimi
عمر فوزى	Eumer Ferzi	Balıkesir'de İrşad gazetesi sahiplerinden.	107. Ömer Fevzi "Trabzonlu"
حسنه صابره	Hasan Sadik	Halep'te Doğru Yol gazetesi sahibi	108. Hasan Sadık

اسم و پدريك اسمى	لائين حروف تبه اسمى	تاريخ تولدى	مستقى
رافعت	Rafete	Köylü gazetesi sahibi	109. Refet "İzmirli"
كامل پاشا زاده سلالى	Kamil Paşazade Selami		110. Kamil Paşazade Selami "Tarsuslu"
كامل پاشا زاده كمال	Kamil Paşazade Kemal		111. Kamil Paşazade Kemal "Tarsuslu"
كورد حى	Kurt Hakkı		112. Kurt Hakkı "Süleymaniyeli"

اسم و پدريك اسمى	لائين حروف تبه اسمى	تاريخ تولدى	مستقى
عبدالله محمد حوادند	Mustafa Sabri Hocaoglu Ibrahim Sabri		113. Mustafa Sabri Hocaoglu Ibrahim Sabri
جميل	Djé'mil	Fabrikatör	114. Cemil "Bursalı"
رافى	Ragib	meşhur İngiliz Casusu	115. Ragip "Çerkes"
قازده	Kazak Hasan	Fransız zabıtlığı yapmıştır.	116. Kazak Hasan "Haçinli"

اسم و پدرینک اسمی	لایین حروفاتیله اسمی	تاریخ تولدی	سنی
117. "Çerkes" Davut Süngülü *	Davoud	انتقاریش	۱۱۷
118. "Çerkes" Bekir *	Bekir	بینش	۱۱۸
119. Necip Bursalı Fabrikatör Cemil'in kayınbiraderi *	Cemil		۱۱۹
120. Ahmet Hulusi *	Ahmed Hulusi	ازید ساجه امور ایلرین	۱۲۰

اسم و پدرینک اسمی	لایین حروفاتیله اسمی	تاریخ تولدی	سنی
121. Madanoğlu Mustafa Uşaklı *	Madanoğlu Mustafa		۱۲۱
122. Yusuf oğlu Remzi Gönen'in Tuzakçı karyesinden *	Yusuf oğlu Remzi		۱۲۲
123. Hacı Kasım oğlu Zühtü - Gönen'in Bayramıcı karyesinden *	Hacı Kasım oğlu Zühtü		۱۲۳
124. Kocagözün Osman oğlu Şakir Gönen'in Balçı karyesinden *	Kocagözün Osman oğlu Şakir		۱۲۴

اسم و پدرینک اسمی	لایین حروفاتیله اسمی	تاریخ تولدی	سنی
125. Koç Mehmet oğlu Koç Ali Gönen'in Muratlar karyesinden *	Koç Mehmet oğlu Ali		۱۲۵
126. Mehmet oğlu Aziz Gönen'in Ayvacı karyesinden *	Mehmet oğlu Aziz		۱۲۶
127. Balçılı Ahmet oğlu Osman Gönen'in Keçeler karyesinden *	Balçılı Ahmet oğlu Osman		۱۲۷
128. Molla Süleyman oğlu İzzet Susurluk'un Yıldız karyesinden *	Molla Süleyman oğlu İzzet		۱۲۸

اسم و پدرینک اسمی	لایین حروفاتیله اسمی	تاریخ تولدی	سنی
129. Hüseyin oğlu Kara Kazım Gönen'in Muratlar karyesinden *	Hüseyin oğlu Kara Kazım		۱۲۹
130. Bekir oğlu Arap Mahmut Gönen'in Balçı karyesinden *	Bekir oğlu Arap Mahmut		۱۳۰
131. "Gardiyan" Yusuf Gönen'in Rüstem karyesinden *	"Gardiyan" Yusuf		۱۳۱
132. Ömer oğlu Eyüp Gönen'in Balçı karyesinden *	Ömer oğlu Eyüp		۱۳۲

سلسلہ	اسم و پدائیت اسمی	لائی حروفائیلہ اسمی	تاریخ تولد	مستحق
۱۴۷	قادر حاجی بے افغان خانلو	Talustan oglou Ibrahim Chavush		
*	کونانک بزر قریبند			
133.	Talustan oğlu Ibrahim Çavuş Gönen'in Keçeler karyesinden			
۱۴۸	یوسف افغانی	Topalli Cherif oglou Ibrahim		
*	کونانک بزر قریبند			
134.	Topalli Şerif oğlu Ibrahim Gönen'in Balı karyesinden			
۱۴۹	عبدالله افغانی	Topal Gumar oglou Ismail		
*	کونانک بزر قریبند			
135.	Topal Ömer oğlu İdris Gönen'in Keçeler karyesinden			
۱۵۰	رستم افغانی	Çavuş oglou Ismail		
*	کونانک بزر قریبند			
136.	Kurhoğlu İsmail Manyas'ın Bolcaagaç karyesinden			

سلسلہ	اسم و پدائیت اسمی	لائی حروفائیلہ اسمی	تاریخ تولد	مستحق
۱۴۷	قادر حاجی بے افغان خانلو	Muhtar hadji bey oglou Canbulat		
*	کونانک بزر قریبند			
137.	Muhtar Hacıbey oğlu Canbulat Gönen'in Keçeler karyesinden			
۱۴۸	یوسف افغانی	Yusuf oglou İshak		
*	کونانک بزر قریبند			
138.	Yusuf oğlu İshak Marmara'nın Kayapınar karyesinden			
۱۴۹	عبدالله افغانی	Ali bey oglou Sabite		
*	کونانک بزر قریبند			
139.	Ali bey oğlu Sabite Gönen'in Kızık karyesinden			
۱۵۰	رستم افغانی	Şehinşah oglou Fetih		
*	کونانک بزر قریبند			
140.	Şehinşah oğlu Fetih Gönen'in Kızık karyesinden			

سنتی	تاریخ تولد	اسم و پدرینک اسمی	لازین حروفاتیله اسمی	سیرا نومبراسی
141. Makineci Mehmet oğlu Osman Gönen'in Çerkes mahallesinden		۱۴۱	مازچی محمد اوغلی عثمان کونا نده یول کوننده *	
		۱۴۲	قادر اوغلی کامیل ما نیا سده در کیم بوغازدی قوننده *	
142. Kadir oğlu Kamil Manyas'in Değirmenboğazi karyesinden		۱۴۳	حسین اوغلی کونا نده یول کوننده *	
143. Hüseyin oğlu Galip Gönen'in Keçidere karyesinden		۱۴۴	حیدر اوغلی صالح ما نیا سده حاجی یعقوب قوننده *	
144. Çerkes Said oğlu Salih Manyas'in Hacıyakup karyesinden		۱۴۵	اسماعیل بقولونونکنده باردر ما نیا سده حاجی یعقوب قوننده *	

سنتی	تاریخ تولد	اسم و پدرینک اسمی	لازین حروفاتیله اسمی	سیرا نومبراسی
145. İsmail "maktul Şevket'in biraderi" Manyas'in Hacıyakup karyesinden		۱۴۶	عبدلله اوغلی دلی قاسم کونا نده یول کوننده *	
146. Abdullah oğlu Deli Kasım Gönen'in Keçeler karyesinden		۱۴۷	حسن اوغلی کونا نده یول کوننده *	
147. Hasan Onbaşı oğlu Kemal Gönen'in Çerkes mahallesinden		۱۴۸	قاسم اوغلی کونا نده یول کوننده *	
148. Kasım Efe "Kadir oğlu Kamil'in biraderi" Manyas'in Değirmenboğazi karyesinden		۱۴۹	یاللاچ اوغلی کمال کونا نده قوننده *	

سنتی	تاریخ تولد	اسم و پدرینک اسمی	لازین حروفاتیله اسمی	سیرا نومبراسی
149. Yallaç oğlu Kemal Gönen'in Kızlık karyesinden		۱۵۰	توغ اوغلی محمد آغا کونا نده یول کوننده *	
150. Tuğ oğlu Mehmet Ağa Gönen'in Keçeler karyesinden				

Sanatı	Tarih-i tevellüdü	Latin hurufatıyla ismi	İsim ve pederinin ismi	Sıra numarası
Yer ekonomisi için sayfaları yarı yarıya küçülttük.				
امیت عموبه دوسبه نومراسی	تاریخ و اسباب اخراجی	تاریخ و اسباب اخراجی	تاریخ و اسباب اخراجی	تاریخ و اسباب اخراجی
Emniyet-i Umumiye Dosya no.	Tarih ve esbab-ı ihracı	Alâmet-i Tâbiyeti farikası	Milleti	تاریخ و اسباب اخراجی
Fotoğrafi vardır. (* işaretiyle gösterilmiştir)				
Fotoğrafi düşmüş (★ işaretiyle gösterilmiştir)				
Yüzelli Kişilik Listeden (Elle "vefat" yazılı olanlar X işaretiyle belirtilmiştir)				

57- Çerkes Ethem

58- Çerkes Reşit

111- Tarsuslu Kemal Paşazade Kamil'in Tarsus'ta çekilmiş bir fotoğrafı

114- Fabrikatör Bursa'lı Cemil'in cenaze töreni

147- Gönen'in Çerkes Mahallesi'nden
Hasan Onbaşı oğlu Kemal ve eşi